T.C.
GENELKURMAY BAŞKANLIĞI
ANKARA

ON DÖRDÜNCÜ ASKERÎ TARİH KONGRESİ BİLDİRİLERİ - I

XIVth CONGRESS OF MILITARY HISTORY PAPERS - I

XIV. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE BALKANLAR VE BALKAN TARİHİ

THE BALKANS AND THE HISTORY OF THE BALKANS FROM THE XIVth CENTURY TO THE PRESENT

(03 - 07 ARALIK 2012 - İSTANBUL)

(İSTANBUL, DECEMBER 03 - 07, 2012)

Genelkurmay Personel Başkanlığı
Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları

ANKARA
GENELKURMAY BASIMEVİ
2014

ISBN: 978-975-409-681-1
KKSN: 7610KK0458508

YAYIN KURULU BAŞKANI
Tuğg.Necdet TUNA

YAYIN KURULU
Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb.Levent KUŞOĞLU
Hv.Uçk.Bkm.Yb. Ali CEM
Hv.Svn.Yb. Emin KURT
Tar.Uzm. Filiz ÖGER

BİLDİRİ İNCELEME KURULU

Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN
Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof.Dr. Saadettin GÖMEÇ
Prof.Dr. Esat ARSLAN
Prof.Dr. Hamiyet Sezer FEYZİOĞLU
Prof.Dr. Yusuf SARINAY
Prof.Dr. Neşe ÖZDEN
Doç.Dr. Selda Kaya KILIÇ
Yrd.Doç.Dr. Ahmet Emin YAMAN
Yrd.Doç.Dr.Öğ. Alb.Levent KUŞOĞLU
Dr.Öğ.Alb. Suat AKGÜL
Dr.Hv.Öğ.Alb. F. Rezzan ÜNALP
Dr.Öğ.Bnb. Hüsnü ÖZLÜ

DÜZELTİ / SAYFA DÜZENİ
İlkay SARIKAYA
Melek ALKA

İNGİLİZCE DÜZELTİ
Y.Serdar DEMİRTAŞ
Behice YILDIRIM

Kitabımızdaki yazı ve makalelerin her hakkı saklıdır; ancak kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.
On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri kitabında yayımlanan makaleler sadece yazarların görüşlerini yansıtır. Türk Silahlı Kuvvetleri ve / veya Yayın Kurulunun görüşlerini temsil etmez.

SUNUŞ

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen "XIV. Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi" konulu On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi uluslararası katılımlı olarak 03 - 07 Aralık 2012 tarihleri arasında İstanbul / Harbiye Askerî Müze ve Kültür Sitesi Komutanlığında icra edilmiştir.

Kongreye Türk Silahlı Kuvvetlerinin değişik kurum ve kuruluşlarında görev yapan general, amiral, subaylar, emekli general, amiral ve subaylar, çeşitli üniversitelerin tarih ve uluslararası ilişkiler bölümlerinden yerli ve yabancı öğretim üyeleri, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığına bağlı Türk Askerî Tarih Komisyonu ve ATATÜRK Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Genel Kurul üyeleri ile Harp Akademileri ve Harp Okullarından gelen öğrenciler katılmışlardır.

Katılımcılar arasında 22'nci Dz.K.K. Em. Ora.Metin ATAÇ, Harp Akademileri Komutanı Korg. Raif AKBAŞ, Genelkurmay Personel Başkanı Korg. Metin İYİDİL, Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu (UATK) Başkanı Dr.Piet KAMPHUIS, UATK Onursal Başkanı Prof.Dr.Luc De VOS, KKTC Cumhuriyet Meclisi Eski Başkanı ve KKTC Tarih Kurumu Eski Başkanı Yrd.Doç.Dr.Vehbi Zeki SERTER, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof.Dr. Derya ÖRS'ün yanı sıra dokuz ülkenin Askerî Tarih Komisyonu Başkan ve üyeleri de yer almıştır.

Kongre karşılama konuşması Genelkurmay ATASE Daire Başkanı Tuğg. Necdet TUNA, açılış konuşması Genelkurmay Personel Başkanı Korg. Metin İYİDİL, genel açılış konuşması Prof.Dr. Luc De VOS, akademik açılış konuşmaları Prof.Dr. İlber ORTAYLI ve Prof.Dr. Justin McCARTHY, kongre değerlendirmesi Prof.Dr. Melek DELİLBAŞI ve Prof.Dr. Dragi GJORGIEV, kongre genel değerlendirme konuşması UATK Başkanı Dr.Piet KAMPHUIS ve kongre kapanış konuşması ise Korg. Metin İYİDİL tarafından yapılmıştır.

Kongre süresince 13 oturumda 11'i yabancı olmak üzere toplam 41 bildiri sunulmuştur. Bildirilerde Balkanların jeopolitik ve jeostratejik önemi vurgulandıktan sonra bölgedeki gelişmeler XIV. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar tarihsel akış içerisinde yeniden ele alınmıştır.

Kongrede Balkanların XIV. ve XV. yüzyıllarda Osmanlıların hızlı restorasyonuyla birleşmesinin ve bölgede dört asır süren bir sulhun yaşanmasının ardından milliyetçi temelli çatışmalar devrine girdiği; bunun yanı sıra milletlerin ayrı dil ve dinlerden olmalarına rağmen Balkanlılığın bir kültür olduğu ve bu kültürün bizi bir araya getirerek birbirimize yakınlaştırdığı; Makedonya'nın tarihte büyük adamlar çıkardığı ve bu büyük adamların sonuncusunun Mustafa Kemal ATATÜRK olduğu hususları ele alınmıştır.

Ayrıca Balkanlar bölgesinin tarihsel açıdan olduğu kadar coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan da Türkiye için önem ve öncelik taşıdığı; Balkanların Avrupa'yı Asya'ya, Asya'yı Avrupa'ya ve her iki kıtayı Anadolu'ya bağlayan bir köprü konumunda bulunduğu; Türkiye'nin bölge

ülkelerinin tümüyle iyi ilişkiler kurmaya devam ettiği; bölge ülkeleri ile olan ikili ilişkilerinin bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama ilkeleri üzerine kurulduğu; Türkiye'nin bölgede birçok uluslararası oluşuma destek vermek suretiyle gerginliklerin azaltılmasına ve krizlerin çözülmesine aktif katkıda bulunduğu hususları vurgulanmıştır.

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı tarafından düzenlenen kongrede sunulan veya zaman yetersizliği nedeniyle sunulamayan bildirilerden oluşan ve üç cilt hâlinde hazırlanan "On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi Bildirileri" adlı bu eserin, Balkan tarihi konusunda bilgi edinmek isteyen tüm araştırmacı ve okuyuculara faydalı olmasını diliyoruz.

Necdet TUNA
Tuğgeneral
ATASE Daire Başkanı

INTRODUCTION

14th Congress of Military History on "The Balkans and the History of the Balkans from the 14th Century to the Present" organized by Turkish General Staff (TGS) Military History and Strategic Studies (ATASE) Division was held with international participation at Military Museum and Cultural Site Command in Harbiye/Istanbul, on December 03-07, 2012.

Generals, admirals and officers who work for various institutions and organizations of Turkish Armed Forces; retired generals, admirals and officers; Turkish and foreign academicians from history departments and international relations departments of various universities; members of General Boards of Turkish Commission of Military History and ATATÜRK Research and Education Center (ATAREM), both of which are affiliated to TGS ATASE Division; and cadets from War Colleges and Military Academies participated in the congress.

Among the participants were the 22nd Commander of the Turkish Naval Forces (R) Adm. Metin ATAÇ, TGS Chief of Personnel Lt. Gen. Metin İYİDİL, President of International Commission of Military History (ICMH) Drs. Piet KAMPHUIS, Honorary President of ICMH Prof.Dr. Luc De VOS, former President of the Assembly of Turkish Republic of Northern Cyprus (TRNC) and former President of TRNC Historical Society Assoc.Prof. Vehbi Zeki SERTER, Chairman of Atatürk Higher Institute of Culture, Language and History Prof.Dr. Derya ÖRS, as well as presidents and members of national military history commissions from nine countries.

Welcoming address of the congress was given by Chief of TGS ATASE Division Brig.Gen. Necdet TUNA, the opening speech was delivered by TGS Chief of Personnel Lt.Gen. Metin İYİDİL, the general opening remarks by Prof.Dr. Luc De VOS, and opening lectures by Prof.Dr. İlber ORTAYLI and Prof.Dr. Justin McCARTHY; while Prof.Dr. Melek DELİLBAŞI and Prof.Dr. Dragi GJORGIEV delivered evaluation speeches on the congress; President of ICMH Drs.Piet KAMPHUIS made a general evaluation of the congress, and the closing remarks were delivered by Lt.Gen.Metin İYİDİL.

During the congress, within 13 sessions, 41 papers were presented in total, 11 of which by foreign academicians. The papers emphasized the geopolitical and geostrategic significance of the Balkans, and re-evaluated the regional developments from the 14th century to the present within the course of history.

During the congress, it was indicated that the unification of the Balkans through the fast restoration activities by the Ottomans in the 14th and 15th centuries and the subsequent four-century peace period were followed by nationalism-based conflicts. Moreover, it was stated that although the Balkan nations had different languages and religions, being a member of the Balkans was a culture bringing us closer. It was also

expressed that Macedonia had raised many great men in the history, the last of whom was Mustafa Kemal ATATÜRK.

In addition, it was emphasized in the congress that the Balkan region was important and privileged for Turkey in geographical, political, economic and cultural terms as well as in historical terms; that the Balkans were a bridge connecting Europe to Asia, Asia to Europe, and both continents to Anatolia; that Turkey continued to establish good relations with all the regional countries; that the bilateral relations of Turkey with the regional countries were based on the principles of independence, sovereignty, respect to territorial integrity and non-interference in the internal affairs; and that Turkey actively contributed to the reduction of the tensions and settlement of the crises by supporting many international organizations in the region.

We hope that this work titled “Proceedings of the 14th Congress of Military History”, which includes the papers that were presented or could not be presented due to the limited time of the congress held by Turkish General Staff Military History and Strategic Studies Division and which has been prepared in three volumes, would be useful to all the researchers and readers willing to learn about the history of the Balkans.

Necdet TUNA
Brigadier General
Chief of ATASE Division

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ
İÇİNDEKİLER..... V

AÇILIŞ PROGRAMI

Genelkurmay ATASE Daire Başkanı Tuğg. Necdet TUNA'nın Karşılama Konuşması..... 3

Genelkurmay Personel Başkanı Korg. Metin İYİDİL'in Kongre Açılış Konuşması..... 5

Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu (UATK) Onursal Başkanı Prof.Dr. Luc De VOS'un Kongre Genel Açılış Konuşması..... 9

Prof.Dr. İlber ORTAYLI'nın Kongre Akademik Açılış Konuşması..... 13

Prof.Dr. Justin McCARTHY'nin Kongre Akademik Açılış Konuşması 15

BİRİNCİ OTURUM
STRATEJİK AÇIDAN BALKANLAR ve BALKANLARIN TÜRKLER TARAFINDAN FETHİ (XIV'ÜNCÜ YÜZYIL)

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Reşat GENÇ

BİLDİRİLER

1. Em. Tümg. Hüsmen AKDENİZ — Geçmişten Günümüze Balkanların Jeostratejik ve Jeopolitik Önemi..... 33

2. Prof.Dr. Yusuf OĞUZOĞLU — Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanları Fetih Sürecinin Siyasi, Sosyoekonomik ve Askerî Yönleri (1354 - 1479)..... 49

3. Doç.Dr. Orlin SABEV — Balkanların Osmanlı Fethi ve İdaresinde Mihaloğlu Ailesi (XIV-XIX'uncu Yüzyıllar): Mülkler, Vakıflar, Hizmetler..... 75

İKİNCİ OTURUM
XIV ve XV'İNCİ YÜZYILLARDA BALKANLAR

Oturum Başkanı: Prof Dr. Melek DELİLBAŞI

BİLDİRİLER

1. Dr. Ayşegül KILIÇ — Erken Osmanlı Döneminde Sol Kolda Uygulanan Fetih Stratejisi..... 89

2. Prof.Dr. Dragi GJORGIEV — XV - XVI'ncı Yüzyıllarda Makedonya 103

3. Dr.Lt.Col. László VESZPRÉMY — The Northern Balkans in the Strategy of Late Medieval Hungary (until 1526)..... 113

ÜÇÜNCÜ OTURUM
XV ve XVI'NCI YÜZYILLARDA BALKANLAR

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Feridun EMECEN

BİLDİRİLER

1. Prof.Dr. Machiel KIEL	Kastel-i Mora - Mora Kasteli - Burgaz-i Cedîd The Reconstruction of the Castle of Sultan Bayezid II at the Mouth of the Gulf of Corinth under Grand Admiral Hayreddin Barbarossa according to the Ottoman Building Account B.O.A. M.A.D. 523 from 1537/39.....	131
2. Prof.Dr. Mehmet İNBAŞI	Makedonya'da Bir Türk Şehri: Üsküp (XV - XVI'ncı Yüzyıllar).....	157
3. Doç.Dr. Hatice ORUÇ	XV ve XVI'ncı Yüzyıllarda Yeni Bazar.....	177

DÖRDÜNCÜ OTURUM
XVI ve XVIII'İNCİ YÜZYILLARDA BALKANLAR

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN

BİLDİRİLER

1. Yrd.Doç.Dr. Murat TUĞLUCA	İyi Lojistik, Kötü Taktik: St. Gotthard (1664) ve Zenta (1697) Savaşlarının Ortak Taktik Hataları.....	185
2. Prof.Dr. İbrahim GÜLER	XVIII'inci Yüzyılda Osmanlı İdaresinde Balkan ve Kuzey Afrika Eyaletleri İlişkileri.....	219
3. Prof.Dr. Bilgehan PAMUK	Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk'taki İskân Politikası: Köyden Sancağa Dönüşüm Örneği: Delvine.....	247

BEŞİNCİ OTURUM
XIX'UNCU YÜZYILDA BALKANLAR

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Ömer TURAN

BİLDİRİLER

1. Dr.Lt.Col. M.Christian ORTNER	The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878……	265
2. Dr.Maj. Thorsten LOCH	The German Empire, the European Powers and the Balkan Settlement at the Congress of Berlin of 1878.....	273
3. Prof.Dr. Kemal ARI	XIX'uncu Yüzyıldan XX'nci Yüzyıla Uzanan Süreçte Balkanlardan Türkiye'ye Yönelik Göçlerin Nitelik ve Boyutlarını Belirleyen Temel Etkenler.....	285

ALTINCI OTURUM

XIX ve XX'NCİ YÜZYILLARDA BALKANLARA YÖNELİK İZLENEN POLİTİKALAR

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Esat ARSLAN

BİLDİRİLER

1. Dr. Ferenc POLLMANN	'Militant diplomacy' and Austria - Hungary's Albania-policy.....	303
2. Prof.Dr. Justin McCARTHY	British Diplomacy and The Ottoman Balkans.....	309
3. Prof.Dr. Mehmet OKUR	The Times Gazetesine Göre Balkan Savaşları ve İngiltere'nin Yaklaşımı...	331

YEDİNCİ OTURUM

BALKAN SAVAŞLARI

Oturum Başkanı: Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ

BİLDİRİLER

1. Prof.Dr. Melek ÇOLAK	Birinci Balkan Savaşı Sırasında Macaristan'ın Kaposvár Şehrinde Bulunan Türk Askerleri ve Yaşamları (Macar Kaynaklarına Göre).....	347
2. Yrd.Doç.Dr. Zübeyir BÜTÜNER	1912 - 1913 Balkan Savaşları ve Almanya.....	373
3. Yrd.Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK	Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Osmanlı Devleti ve Balkanlar.....	391

SEKİZİNCİ OTURUM

BALKAN SAVAŞLARI ve MAKEDONYA

Oturum Başkanı: Em. Tuğg. Erdal YURDAKUL

BİLDİRİLER

1. Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN	Büyük Devletlerin Balkanlarda Uygulamaya Koydukları Bir Proje: Makedonya Sorunu, Makedonya Olaylarıyla Mücadelenin Osmanlı Ordusunun Değişim ve Dönüşümüne Etkileri.....	409
2. Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP	Arşiv Belgeleri ile Selânik'in Kaybı, Yaşananlar ve Değerlendirmeler.....	441
3. Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb. Yavuz ÖZGÜLDÜR	Balkan Savaşları Öncesinde İmzalanan İttifak Antlaşmalarının Savaşın Gidişatına ve Sonuçlarına Etkisi Üzerine Bir Değerlendirme.....	463

AÇILIŞ KONUŞMALARI

GENELKURMAY ATASE DAİRE BAŞKANI TUĞG. NECDET TUNA'NIN KARŞILAMA KONUŞMASI

Sayın Komutanım,

Saygı Değer Konuklar,

Değerli Silah Arkadaşlarım,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Büyük Önder Mustafa Kemal ATATÜRK'ün, Harp Okulu ve Harp Akademisi öğrenimini gördüğü bu tarihî binada yapılacak olan On Dördüncü Askerî Tarih Kongresi'ne hoş geldiniz.

Öncelikle katılımları ile bizleri onurlandıran Sayın komutanlarımıza, Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu Onursal Başkanı Sayın Prof.Dr.Luc De VOS ve Başkanı Sayın Dr. Piet KAMPHUIS'a, muhtelif ülkelerin Askerî Tarih Komisyonu başkanları ile üyelerine, üniversitelerimizin rektör, dekan ve öğretim üyelerine, ATATÜRK Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Sayın Prof.Dr. Derya ÖRS'e, Türk Askerî Tarih Komisyonu ve ATATÜRK Araştırma ve Eğitim Merkezi Genel Kurul üyelerine saygı ve şükranlarımı sunuyorum.

Askerî tarih kongresinin düzenlenmesindeki amaç; ulusların askerî tarihlerini gerçek yönleriyle tanıtmak, tarihçilerimizin askerî tarihe olan ilgilerini artırmak, bu alanda araştırma yapan tarihçileri birbirleriyle ve diğer ülkelerin askerî tarihçileriyle tanıştırmak ve araştırma sonuçlarını karşılaştırmalarına ve paylaşmalarına imkân sağlamaktır.

Biz de bu düşüncelerden yola çıkarak Türk Askerî Tarih Komisyonu olarak bugüne kadar iki yılda bir olmak üzere on üç Askerî tarih sempozyumu düzenledik. Bu yıl on dördüncüsünü düzenlemekte olduğumuz Askerî Tarih Kongresi'nde "XIV'üncü Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi" konusunu ele alacağız; ortak tarihimizi, geçmişimizi bir daha anacağız, değerlendireceğiz, böylelikle geçmişten geleceğe köprü kurarak aramızdaki destek ve iş birliği bağlarımızı güçlendireceğiz.

Kongrede çok değerli konuşmacılar tarafından yapılacak olan sunum ve tebliğlerin tüm katılımcılarımıza büyük katkılar sağlayacağına inanıyorum.

On Dördüncü Askerî Tarih Kongresine katılan sayın komutanlarımıza, değerli sivil ve asker tarihçilerimize, Silahlı Kuvvetlerimize mensup temsilci ve izleyicilere, oturum başkanlığı yapacak ve bildiri sunacak seçkin tarihçilerimize, yurt dışından gelerek bize güç veren siz değerli konuklarımıza bir kez daha şükranlarımı sunuyorum.

Arz ederim.

GENELKURMAY PERSONEL BAŞKANI KORGENERAL METİN İYİDİL'İN KONGRE AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanlarım, Değerli Misafirler,

Genelkurmay Başkanlığınca düzenlenen "XIV'üncü Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi" konulu Uluslararası Askerî Tarih Kongresi vesilesiyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Harp Okulu ve Harp Akademisi eğitimini aldığı bu tarihî binada sizlere hitap etmekten dolayı çok mutluyum.

Sayın Genelkurmay Başkanımız ve şahsım adına kongremize katılan tüm sayın komutanlarımızı, konuklarımızı, Uluslararası Askerî Tarih Komisyonunun sayın başkanı ve komisyonun değerli temsilcilerini, üniversitelerimizin kıymetli rektör ve öğretim üyelerini, Silahlı Kuvvetlerimizin personelini ve Harp Akademileri ile Deniz ve Hava Harp Okullarının müdavim ve öğrencilerini burada bir arada görmekten büyük bir mutluluk duyduğumu huzurlarınızda özellikle ifade etmek istiyorum. Katılımınız bizleri onurlandırmış ve bize güç vermiştir. Hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Malumlarınız olduğu üzere kongremizin ana konusu, "XIV'üncü Yüzyıldan Günümüze Balkanlar ve Balkan Tarihi" olarak belirlenmiştir. Kongremizin konusunu teşkil eden Balkanlar bölgesi tarihsel açıdan olduğu kadar, coğrafi, siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan da Türkiye için öncelik taşımaktadır. Coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa Kıtası'na uzantısını teşkil eden Balkanlar, Türk ulusunu şekillendiren tarihî süreçteki özel konumu, bölgesel entegrasyon ve tüm bölge ülkeleriyle paylaştığımız Avrupa Birliği üyelik hedefi bağlamında içerdiği potansiyel ile de büyük önemi haizdir.

Balkanlar; Avrupa'yı Asya'ya, Asya'yı Avrupa'ya ve her iki kıtayı Anadolu'ya bağlayan bir köprü konumundadır. Avrupa'dan Türk Boğazlarına, Süveyş Kanalı'na ve nihayet Orta Doğu'ya ulaşım konusunda üs ve destek bölgesi konumunda olan Balkanlar; Adriyatik Denizi, Akdeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi ve Karadeniz gibi denizlere açılan bir bölgedir. Bu konumuyla Balkanlar jeopolitik ve stratejik öneme sahiptir.

Değerli Misafirler,

Balkanların gerek Osmanlı ve gerekse Modern Türkiye tarihindeki önemi son derece büyüktür. Osmanlı Devleti'nin sonunu hazırlayan Balkan Savaşları ve sonucunda ortaya çıkan gelişmelerle yaşanan değişim, doğaldır ki bu coğrafyada var olan diğer millet ve devletler için de aynı öneme sahiptir. Bu nedenle 2012 yılının Balkan Savaşlarının yüzüncü yıl dönümü olması vesilesiyle bizler de kongremizde Balkan Savaşlarını esas aldık. Çünkü Balkanlar 1912'de kaybedilmesine rağmen, Türkiye'nin hayatını her bakımdan etkilemeye devam etmiştir. Bu savaşta yarım milyon civarında Türk - Müslüman hayatını kaybetmiş, aynı sayıda insan yerlerinden ayrılmak zorunda kalmış ve Anadolu'ya göç etmiş, sığınmak durumunda kalmıştır. Bu göçmenler Kırım, Kafkas ve Balkanlardan gelen göçmenlere katılarak hem

Türk halkının acılarını tazelemiş ve hem de bir savunma anlayışıyla Türk milliyetçiliğine dönüşümü hızlandırmıştır. Göçler tabii ki sadece Türk - Müslüman halkla sınırlı kalmamış, diğer halklar da etkilenmiş ve yer değiştirmek zorunda kalmıştır.

Bu noktada devletimizin kurucusu Mustafa Kemal ATATÜRK'ün şu sözünü hatırlatmak isterim*: "Balkan milletlerinin asırlara şamil müşterek bir tarihi vardır. Bu tarihin elemli hatıraları varsa onlara sahip olmakta bütün Balkanlılar müşterektir."*

Değerli Konuklar,

Malumunuz olduğu üzere Balkanlar, 1912 - 1913'ten sonra büyük siyasi dalgalanmalar geçirmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde ise Balkan ülkelerinde hâkim olan aşırı milliyetçi rejimlerin birbirine daha fazla düşmelerine, bölgede etkilerini geliştiren İngiltere, Almanya ve İtalya gibi Batılı devletlerin kendi aralarındaki rekabetleri engel olmuştur. Bu rekabetin kurduğu denge bir süre sonra bozulacak ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra en önemli gelişme, Yugoslavya Devleti'nin kurulması olacaktır. Bu federal sistem 1991'de dağılmaya başlamış, Balkanların büyük ülkesi olan, değişik dil, kültür ve din gruplarından oluşan Yugoslavya; Slovenya, Hırvatistan, Karadağ, Bosna - Hersek, Kosova, Makedonya ve Sırbistan olarak bilinen yedi ülkeye bölünmüştür. Böylece Balkan ülkelerinin sayısı Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk ve Türkiye ile birlikte on ikiye çıkmıştır. Neticede 1912 - 1913'te yaşanan Balkan siyasi dramı 1990'lardan sonra dağılmadan doğan bir denge ile sonuçlanmıştır. Fakat bu dengenin sağlanması hiç de kolay olmamış, bu süreçte ortaya çıkan istikrarsızlık uluslararası barış açısından tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bölge, 1990'lı yıllarda tahripkâr savaşlara ve etnik temizliğe sahne olmuş, bugünkü barış ve istikrar ortamı ancak uluslararası müdahale sonunda sağlanabilmiştir.

Bu tür radikal gelişmeler bölgedeki devletlerin arasındaki ilişkileri derinden etkilese de Türkiye bölge ülkelerinin tümüyle iyi ilişkiler kurmaya ve bunu sürdürmeye devam etmektedir. Bölge ülkeleri ile olan ikili ilişkilerimiz bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmama prensipleri üzerine kurulmuş, tarihî bağlarımız ve iyi komşuluk ilkesi ışığında daha da gelişmiştir.

Türkiye bu düşünce ve anlayışla bölgede birçok uluslararası oluşuma destek vermek suretiyle gerginliklerin azaltılmasına ve krizlerin çözülmesine aktif katkıda bulunma kararlılığındadır. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetleri, giderek artan oranda askerî eğitim, iş birliği, barış için ortaklık programı, çok uluslu barış gücü teşkili faaliyetlerine ve barışı destekleme harekâtlarına önem vermektedir. Askerî tarihte genel kabul gören *"Tarihi bilmeyen, coğrafyayı değerlendiremez; coğrafyayı bilmeyen, tarihi anlayamaz; her ikisini de bilmeyen ise asla strateji oluşturamaz."* prensibinden hareketle sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki tarihçilere çok iş düşmektedir. Tarihi

bizlere tek taraflı değil, bütün yönleriyle ve objektif bir biçimde anlatabilmek gibi bir sorumluluk taşımaktadırlar. Yani tarih yazanlar, yapanlara sadık kalmalıdırlar. Bu yapılabildiği ölçüde tarihten faydalanmak ve geleceğe yönelik sağlıklı öngörüler oluşturabilmek mümkün olacaktır.

Sayın Konuklar,

Bu duygu ve düşüncelerle Türkiye'den ve yurt dışından gelen değerli konuklarımıza, konuşmacılara, oturum başkanlarına, kongreyi planlayıp icra eden Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığımıza kıymetli katkıları için teşekkür eder, kongrenin başarıyla gerçekleştirileceği inancıyla hepinize saygılar ve sevgiler sunarım.

ULUSLARARASI ASKERÎ TARİH KOMİSYONU (UATK) ONURSAL BAŞKANI PROF.DR. LUC DE VOS'UN KONGRE GENEL AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Dinleyiciler,

Ben geçmişe ait bir adamım. Tarihin bir ürünüyüm. Ancak hepimiz tarihin ürünüyüz. Yaklaşık 20 yıl önce eşimle bir uluslararası kongre için İstanbul'a gelmiştim.

Bir kez daha saygıdeğer Türk meslektaşlarımız Avrupa'nın nüfusu en çok olan şehri İstanbul'da uluslararası bir kongreye ev sahipliği yapmaktalar. Asya'ya yakın olan ve Afrika'ya da uzak olmayan, bu kıtanın ucunda yer alan bu şehir aslında stratejik bir yerden çok daha fazlasıdır. Buna bağlı olarak Türkiye ve Türk dili de stratejik bir önemi haizdir. İstanbul'dan Çin'in kuzeyine kadar eski İpek Yolu üzerinden, Kiril alfabesine bağlı yazım farklılıklarına rağmen, sadece Türkçe konuşarak seyahat edebiliriz.

Ancak bu kongrenin konusu 14'üncü yüzyıldan günümüze Balkanlar. 1453 yılında İstanbul Türkleştiyse de Türklerin Balkanlardaki varlığı bundan bir yüzyıl öncesinde başlamıştı. Sonraki yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu, son derece karışık bir bölgeye istikrar getiren bir unsur olmuştur. XIX. yüzyılda bu istikrar unsuru zayıfladığında bunun sonucu olarak çıkan savaşlarla bölge parçalanmıştır. Bunun en üst noktası Birinci Dünya Savaşı olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türk kimliği ve Türklerin azimle çağdaşlaşması süreci üzerindeki önemini abartılı bulmak neredeyse imkânsızdır. Günümüzde Yunanistan sınırları içinde bulunan Selanik'te doğmuş olan ve daha sonra ATATÜRK soyadını alan Mustafa Kemal'in 1915 Çanakkale Savaşı sırasında Gelibolu Savaşı'nda ortaya çıkması da yine Birinci Dünya Savaşı'na rastlar. Bu muharebeler, günümüze kadar, Türk milletinin yeniden doğuşunun kilit unsuru olmuştur. Çok önemli toprak kayıplarına rağmen Türkiye bir millet olarak daha güçlü ve daha ayrılmaz bir millet hâline gelmiştir. Türkler yirmili yıllardaki savaşlarına Arapça bir sözcük olan *İstiklal* sözcüğünü kullanarak Türk İstiklal Harbi adını vermişlerdir.

Elbette Türkiye'nin Balkanların büyük bölümündeki siyasi varlığı son buldu ancak, kültürel miras bugün hâlâ hayattadır. Örnek olarak bu coğrafyanın tamamında insanların içtiği kahve aynı kahvedir. Askerî Müzede, eskiden ATATÜRK'ün Harp Okulu olan binadaki şeref salonunda, Türkler tarafından inşa edilen tüm köprüleri gördük. Bunlar içinde en meşhuru Mostar'dır. Bu köprü yine bu kongrenin simgesidir.

Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli sonucu, Mustafa Kemal'in iktidara geçmesi ve ülkesini azimle Batı Avrupa dünyasına yöneltmesiydi. Türk ordusu bu tutumu sürdürmüştür. Yine Türkiye'nin NATO'ya 1952 yılında üye olması da bu savaşın mantıksal bir sonucudur. Türk askerî tarihçileri Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu ile sıkı bağlar oluşturmuştur. Bu

komisyon 1938 yılında kurulmuştur ve şu an UNESCO himayesinde faaliyet göstermektedir. Başlangıçta bu komisyon bir Avrupa kulübü idi, daha sonra 1990'larda ABD'nin katılımıyla çok daha uluslararası bir platform hâline gelmiş ve 1993 yılında İstanbul'da bir uluslararası kongre düzenlenmiştir. 2000 yılından sonra Afrika'yı ve Fas ile Tunus gibi bazı Müslüman ülkeleri de bünyesine katacak biçimde komisyonumuz genişlemiştir. Bu genişleme sürecinde Türkiye yine çok önemli bir rol üstlenmiştir. Türkler Avrupalı ve Müslüman dünyanın her ikisini de anlamaktadır. Şimdi bir Türk Meslektaşımız Prof.Esat ARSLAN Uluslararası Askerî Tarih Komisyonu Yönetim Kurulu üyesidir.

Askerî Tarih uluslararası ve mukayeseli bir çalışmayı gerektirmektedir. Klasik anlamdaki bir savaşa her zaman birden çok devlet katılmıştır. Bu nedenle uluslararası kongrelerin düzenlenmesi gereklidir hatta hayati önem taşımaktadır. Böylece kendi mitoslarımızın (söylencelerimizin) üstesinden gelebiliriz.

Türk meslektaşlarımızın bu güzel şehirde ve bu harika ülkede yine mükemmel bir kongre icra edeceklerine inancım tamdır.

Teşekkür ederim. İyi şanslar dilerim.

OPENING REMARKS BY
PROF.DR. LUC DE VOS
HONORARY PRESIDENT
INTERNATONAL COMMISSION OF MILITARY HISTORY

Dear audience,

I'm a man of the past. A product of History. But we are all products of History. Nearly 20 years ago I came with my wife to İstanbul for an international congress.

Once again, our esteemed Turkish colleagues host an international congress in İstanbul, Europe's most populated city. Located on the edge of this continent, so close to Asia and not far away from Africa, it indeed occupies a more than strategic place. Turkey as a whole and the Turkish language are therefore strategically located. Indeed we can travel from İstanbul to the north of China on the old Silk Road, speaking only Turkish, despite the differences in the written language due to the use of the Cyrillic alphabet.

But the topic of this congress is the history of the Balkans from the XIVth century to the present. Indeed if İstanbul became Turkish in 1453, the presence of the Turks in the Balkans began more than a century earlier. The Ottoman Empire became an element of stability in a very complex region for centuries to come. When this element of stability weakened in the 19th Century, the resulting wars tore the region apart. The climax was of course WW I.

It is almost impossible to overestimate the importance of WW I for the Turkish identity and for its resolute shift to modernity. It was also during this war that Mustafa Kemal, the later ATATÜRK, born in Salonica, in modern day Greece, came on the scene during the fighting on Gallipoli (Gelibolu) – Çanakkale in 1915. Until today, this battle is a key element in the renaissance of the Turkish nation. Despite the very important territorial losses, Turkey as a nation grew stronger, more coherent. Turks call their war of the twenties, the war of independence, with the Arab word İstiklâl.

Of course Turkey disappeared politically from most of the Balkans, but the cultural heritage is still very much alive. In the entire region for example, people drink the same kind of coffee. In the Military Museum, the old Military Academy of Atatürk, in the hall of honor, we saw all the bridges built by Turks. The most famous is the one of Mostar. The bridge is also the symbol of this congress.

The most important result of WW I was that Mustafa Kemal came to power and that he resolutely oriented his country to the Western European world. The Turkish army continued this attitude. And so the Turkish membership of NATO in 1952 was a logical result. Turkish military historians became very involved in the world of the International Commission

for Military History. This Commission had been created in 1938 and is now under the auspices of UNESCO. In the beginning it was a European club, and then enlarged to include the USA in the nineties of the twentieth century it became much more international and a congress was organized in İstanbul in 1993. After 2000 it expanded again to include Africa and some Muslim countries like Morocco and Tunisia. In this enlargement operation, Turkey once again, played a pivotal role. Turks understand both worlds, the European and the Muslim. Now a Turkish colleague, Esat ARSLAN, is a member of the bureau of the ICMH.

Military History has to be international and comparative. Indeed in a classic war there is always more than one country involved. So it is necessary, yes vital, to organize international congresses. So we can overcome our own myths.

I'm convinced that our Turkish colleagues will once again organize a marvelous congress in a beautiful city of a great country.

Thank you very much. Good Luck.

PROF.DR. İLBER ORTAYLI'NIN KONGRE AKADEMİK AÇILIŞ KONUŞMASI

Sayın Komutanım,

Çok Değerli Askerî Tarih Kongresi Üyeleri,

Bu gün on dördüncüsünü yaşamakta olduğumuz askerî tarih sempozyumlarımızın ve kongrelerimizin ilkine katılmak bahtiyarlığına eren nadir arkadaşlarımızdanım. O tarihte komutanımız ATASE Başkanı Korgeneral Safter NECİOĞLU idi ve o vakit hem Genelkurmayın hem de üniversitelerimizin isabetli ve yoğun iş birliği sayesinde askerî tarih seminerlerine başladık ve çok kısa zamanda Türk Askerî Tarih Komisyonu hem memleketin tarihçiliğinde ismini duyurdu hem de uluslararası askerî tarih araştırmalarında mümtaz bir şekilde yerini aldı. Bu gelişmeyi başlatan ve devam ettirenleri şükranla bugün anmak bizim vazifemizdir.

Çok muhterem kongre üyeleri,

Şunun üzerinde durmak durumundayız: Balkanlar, Roma İmparatorluğu ve Bizans'tan beri ilk defa 14'üncü - 15'inci asırlarda Osmanlıların hızlı restorasyonuyla birleşmiştir. Gördüğümüz köprüler, yapılan mimari eserlerin ve ticari altyapının sadece bir kısmıdır. Osmanlılar bu kıtaya dört asır sürecek bir sulhu getirmişlerdir. Ardından tabii modern dünyanın gelişmeleri olan milliyetçilikler ve mülki çatışmalar devrine girilecektir.

Balkanlılık bir kültürdür. Ayrı dilleri konuşuruz, dinlerimiz oldukça ayrıdır. Tarihlerimiz ve kimliklerimiz bizi ortaya ayrı milletler olarak çıkarmaktadır. Ama her şeye rağmen bir Balkanlılık vardır. Bunun ortak yönleri bizi hem doğumuzdan hem batımızdaki milletlerden daha çok bir araya getirir ve birbirimize yakınlaştırır. Bugünkü Askerî Tarih Seminerimizin amaçlarından birinin bu olduğu bir gerçektir.

Makedonya tarihte büyük adamlar çıkarmıştır. Bu büyük adamların sonuncusu hepimizin bildiği gibi Mustafa Kemal ATATÜRK'tür. Makedonya bir savaşçı ve devlet adamı ülkesidir. Tuna boyu bir bereket ve yaratıcılık ülkesidir ve ne kadar çatışılsa da bu ülkelerin mazide olduğu gibi gelecekte de ortak bir kültür, ortak bir zenginlik yaratacağına hiç şüphemiz yoktur. Şu geçen beş asrın bilançosunu yaptığımız zaman görünen şudur: 1918'de federasyonlar sona ermiştir. Avusturya - Macaristan monarşisinin çöküşü ve Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle federasyon nizamı sadece Balkanlarda değil dünyada bile sona ermiştir. Bundan sonra dünyada bir kuvvetin hegemonyasını şu veya bu şekilde devam ettirecek federasyon sisteminden bahsedilemez. Bundan sonra dünyada ve geleceğin Balkanlarında olacağı gibi milletler ve devletler arasında bir uyum, bir barışın müesseselerini, kurumlarını kurmak ve devam ettirmek söz konusu olmaktadır.

Bu seminer askerî komisyonlar arasında şu 100'üncü yıl anmaları içerisinde en manidar olanıdır; çünkü Askerî Komisyonumuz ve tecrübeli askerî tarihçiler, bizzat komutanlar bu tebliğleri vermektedir. Bu çalışmayı gerçekleştiren Türk Askerî Tarih Komisyonuna, Genelkurmayımıza ve katılanlara komisyonumuz adına teşekkürlerimizi bir borç olarak bilirim. Saygılarımla.

PROF.DR. JUSTIN MCCARTHY'NİN KONGRE AKADEMİK AÇILIŞ KONUŞMASI

OSMANLI BALKANLARINDA MİLLİYETÇİLİĞİ SORGULAMAK

Ben genç ve tecrübesiz bir profesörken dinleyicilerin arasında oturup kıdemli ve çok saygın bir profesörün açılış konuşmasını dinliyordum. Yanımda oturan kişiye konuşmacının bizlere hiç de yeni bir şey söylemediğini ifade ettim. Hepimiz söyleyeceklerini zaten biliyorduk. Yanımdaki kişi gülerek açılış konuşmalarının her zaman o şekilde olduğunu söyleyerek "İşin püf noktası herkesin bildiğini farklı biçimde ifade etmektir." demişti. Ben de bu gün farklı söylemeye çalışacağım.

Böylesine çok geniş kapsamlı bir konferansta konuları özetlemek imkânsız bir görevdir. İşin doğrusu buna kalkışabilmek için Balkan tarihinin en çok çalışılmış ve en bilinen kesiti olan "milliyetçiliği" ele almaya karar verdim. Esas sorun Osmanlı Balkanlarındaki halkların belirgin milletlere keskin çizgilerle bölünmüş olması ve bu milliyetçi unsurların Balkanlardaki millî devletlerin kurulmasında araç olarak kabul görülmesinden kaynaklanmaktadır. Peki, bu doğru mudur?

Balkan devletlerinin kuruluşunda milliyetçiliğin gücünden fazlasıyla yararlanılmıştır. Millî bilincin gelişim süreci için kullanılan alışılagelmiş söylemler gerçeği ne kadar yansıtmaktadır? Birtakım değişiklikler olmakla birlikte gelenekselleşmiş hikâye dil gelişimiyle başlamaktadır. Sözlükler yazılmış, halk hikâyeleri ve halk türküleri derlenmiştir. Sonrasında açılan okullarda halka eğitim verilerek geçmişten beri baskı altında kalmış millî kardeşlik duygularını dile getirebilmeleri için gerekli olan kelimeleri öğrenmeleri sağlanmıştır. Seçkin Balkanlıların entelektüel milliyetçiliği olarak tanımlanabilecek olan olgu şüphesiz çok önemliydi. Ancak Balkan halklarının milliyetçiliklerinin Balkan devletlerinin oluşumlarındaki rolleri sorgulanabilir.

Balkan devletlerinin oluşum süreci çok iyi bilinen bir olgudur. Bir ölçüye kadar tartışılabilecek olan Karadağ hariç, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kazınarak oluşturulan hiçbir yeni Balkan devleti yabancı askerî müdahale olmaksızın meydana gelmemiştir. Müttefik Avrupalılar Yunanistan'ı, Ruslar Romanya ve Bulgaristan'ı, Avusturyalılar ve Ruslar Sırbistan'ı yaratmışlardır. Avrupalıların müdahalesi olmaksızın Girit Yunanistan'ın bir parçası olamazdı, aynı şekilde Kıbrıs da Osmanlı Devleti'nden ayrılamazdı. Ancak bu gerçek bağımsızlığın yerel isyancıların ya da millî duyguların neredeyse efsanevi güdüleriyle kazanıldığını öne süren milliyetçi tarih (kapsamında) genellikle göz ardı edilmektedir.

Balkanları Osmanlı İmparatorluğu'nun elinden alan, Avrupa'nın ezici askerî gücüydü. Birbiri ardına Balkanlarda kurulan devletler Avrupa'nın yüz yıl süren askerî taarruzları sonucunda zayıflayan Osmanlı İmparatorluğu'nu Balkan Savaşlarında birlikte çalışarak yenebilmişlerdir.

Bulgar, Sırp, Yunan ve diğer unsurlar hiç şüphesiz Osmanlı döneminde isyan etmişlerdir. Böylesi isyanlar Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç de bilinmedik olgular değildi. Osmanlılar, Balkanları ellerinde tutabilmek için askerî güçlerine dayanmışlardır. İmparatorluk askerî alanda zayıfladığı anda bir oldubittiyle Balkanların büyük bölümünde bağımsız devletler kurulmuştur. Bunlar hiçbir şekilde millî devlet değildiler. Aksine bunlar çoğunluğu Müslüman olan -kimi zaman atanmış Osmanlı valileri, kimi zaman da eşkıya- yerel mal sahiplerinin yurtluklarıydı. Bu asiler sonuçta yenilgiye uğratılmış ve devletin birlik ve bütünlüğü sağlanmıştır.

Müslüman toprak sahiplerinin, yöneticilerin ve eşkıyanın akim kalan isyanlarıyla Hristiyan eşkıya ve milliyetçi ihtilalcilerinin başarılı isyanları arasındaki temel fark Avrupa'nın müdahalesidir. Bosna bunun bir örneğidir. Bosna'nın Müslüman yöneticilerinin isyanları tarihî bir olgudur. Hükûmet, 1831 ve 1850'de hükûmetin yürürlüğe koyduğu reformların özerkliklerini ellerinden alacağını ve daha çok vergi vereceklerini düşünerek isyan eden Müslüman liderlere müdahale etmiştir. İsyan bastırılmıştır. İsyancılar Sırbistan tarafından desteklenen Bosnalı Sırplardı. Osmanlı Ordusu bu isyanı da bastırmıştır; ordu aynı zamanda isyancıların tarafında savaşa girmeye teşebbüs eden Sırp ordusunu da bozguna uğratmıştır. Her iki olayda da durum kontrol altına alınmıştı. 1877 - 1978 Savaşı'nda Avusturya Bosna'yı ele geçirmiştir. Osmanlıların Bosna'yı kaybetmesine neden olan isyan değil Avrupa'nın fethiydi.

Balkan devletleri milliyetçi tutkular sonucunda değil dış güçlerin fetihleriyle kurulmuşlardır. İşbu gerçek Balkan halklarının hangi noktaya kadar millî bağımsızlıklarını istedikleri ve isyanda ne ölçüde yer aldıkları sorusunu gündeme getirmektedir. Bu soruya cevap vermeden önce Balkanlardaki Osmanlı tebaasının öz kimlikleri hakkında bildiklerimizi göz önüne getirmeliyiz.

Osmanlı Balkanlarının halkları kimlerdi? Çok basit olarak görünen bu soru gerçekte belirgin bir şekilde cevaplanması oldukça zor neredeyse imkânsız bir sorudur. Bu olgu, milliyetçi tarihçileri halkları kesin bir şekilde tanımlamaktan ve genellikle de kendileriyle özdeşleştirmekten alıkoymamıştır. Balkan tarihini okurken yazarların Balkan halklarının milliyetçiliklerini tanımlarken sıklıkla bugünden geriye baktıkları açık bir şekilde görülmektedir. Bu bakış açısı günümüz Balkan vatandaşlarının gerçekte yoğun milliyetçi endoktrinlerin ürünleri oldukları yönündeki inançlarını göz ardı etmektedir.

Balkan halklarının benliklerine yönelik sorunun cevabı, varsayımlara dayanan bir yanıt olmakla beraber, millî öz benliklerin pek çok kişinin inandığının aksine son derece geçişken olduğu olgusunda yatmaktadır.

İnanıyorum ki bizler, "millet" kavramının ırkçı söylemlerinin kandan, genlerden ya da maneviyattan kaynaklandığı düşüncesini terk etmeliyiz. Geçmişte uygulama alanı bulmuş ve daima anlamsız olagelmiş böylesi

kavramlar günümüzde tamamen ölmüşlerdir. Ne de bizler aydınların toplumların kitleler hâlinde kendilerini takip ettiği milliyetçiler olduklarını kabul etmeliyiz. Aydınların milliyetçilikleri önemli bir araştırma konusu olmakla beraber, Balkan aydınları ile Balkan köylüleri arasındaki büyük entelektüel ve iktisadi farklılık, bizim profesör ve siyasetçilerin milliyetçi söylemleri çerçevesinde genellemeler yapmamızı engellemektedir.

Milletler gerçekte insanların akıllarında yaratılmışlardır. Milliyetçiliğin tek gerçek işareti öz kimliktir. Halklar Bulgar'dır, Sırp'tır veya Türk'tür çünkü buna inanmışlardır. Öz benlik söz konusu olduğunda Balkan tarihi oldukça karmaşık bir görüntü sergilemektedir. Bağlılıklar değişmiştir. Pek çoğunun son zamanlara kadar millet kavramından tamamen yoksun olduğu görünmektedir. Bu durum milliyetçileri yeni bağlılıklar ve herhangi bir kanıta ihtiyaç duymadan bir millet bilinci oluşturmaktan alıkoymamıştır.

Bunun en belirgin örneği sözde Makedonya sorunudur. Tarihin derinliklerinde etnik bir Makedon halkı olduğuna dair en ufak bir şüphe yoktur, ancak hiç kimse onların sayılarını ve/veya etnik düşüncelerini kayıt altına almamıştır. XIX ve XX. yüzyıl kayıtları da bu soruna ışık tutmamıştır.

Bulgar akademisyenler ve devlet görevlileri farklı bir aksanla Bulgarca konuşan insanlar olmalarına rağmen Makedonları genellikle Bulgar olarak tanımlamışlardır. Makedonya üzerinde hak iddia eden ve söyleyecek hiçbir şeyleri kalmayan Sırp milliyetçiler hayalperest ırksal farklılıklara sarılmışlardır: Bu insanlar ne Sırpça konuşmuşlar ne de Sırp Ortodoks Kilisesine bağlı olmuşlardır, bu nedenle de Makedonların kendileri bilmemekle beraber, Sırplar Makedonların "ırksal" olarak Sırp olduklarını iddia edebilmişlerdir.

Sırp akademisyenler Güney Makedonya Slavlarının farklı bir etnik grup olduğunu kabul etmekle birlikte o bölgede hiçbir gerçek Bulgar'ın yaşamamış olduğunu iddia etmektedirler.

Etkin bir Sırp coğrafyacı olan Jovan Cvijić Balkanların tamamını "ırk" kavramıyla tanımlamıştır. Sınıflandırması tamamıyla yapay olmakla beraber Cvijić'in Sırp nüfusunun Sofya'nın 10 km batısına ve Manastır'ın 10 km güneyine kadar yayılmış olduğunu göstermesini sağlamıştır. Ona göre Makedonya'da hiçbir Bulgar yaşamamıştır. Bulgarlar sadece bugünkü Orta ve Doğu Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde yaşamışlardır. Arnavutluk'un nüfusunun çoğunu da "Arnavutlaşmış Slavlar" olarak tanımlamıştır.

Yunan milliyetçileri de Makedonya üzerindeki iddialarını desteklemede güçlük çekmişler ve benzer şekilde "ırk" kavramına sarılmışlardır. Makedonların ve Güney Arnavutların farklı dil konuşan Yunanlar olduklarını iddia etmişlerdir. İddialarını "Başka bir dil konuşuyor olabilirler ancak yürekli Yunan'dır." olarak formülleştirmişlerdir.

Bu milliyetçi ve ırksal analizlerin hiçbiri Balkan halklarının yapısına ışık tutmamaktadır.

Dil, millî kimliğin önemli bir bileşeni olmakla beraber Balkan kimliğinin çok zayıf bir unsurudur. Bölgenin çoğu kesiminde hangi dilin konuşulduğunu kesin olarak bilmiyoruz. Girit'in Yunanca konuşan Türkleri ile Bulgarca konuşan Müslüman halkları millet kavramına hangi dereceye kadar uymaktadır? Dil, en iyi ihtimalle bizim geniş genellemeler yapmamızı sağlar: Balkan Savaşlarından önce, Osmanlı Balkanlarının batısında yaşayan Müslümanlar genellikle Arnavutça, kuzeybatıdakiler Slavca, güney ve doğudakiler ise Türkçe konuşuyorlardı. Ancak Arnavutluk'ta, özellikle ortak dilden ziyade dine ve soya dayalı bağlılık öz kimliğin işareti olagelmiştir.

Öz kimliğin oluşmasında din de bir etmendir, özellikle de Osmanlı halkları arasında en önemli olgu olmuştur. Yunanların, Balkanlarda çok uzun bir süre dinî iddiaları olmuştur, zira Yunan Ortodoksları Osmanlılar tarafından kabul görmekteydiler. Osmanlı nüfus sayımcılarına göre 1870'e kadar İmparatorluk içinde bulunan Balkan Hristiyanları Yunan'dı. Ancak 1821'de Yunanlar isyanlarını Romanya'ya kadar genişletmeyi denemişler ve Rumenlerin de Yunan Ortodoks Kilisesine bağlı olabileceklerini düşünmüşlerdir; oysaki onlar (Rumenler) Yunanlarla özdeşleşmemişler, kendi liderlerinin izinden gitmeyi tercih etmişlerdir. Rumen ihtilalcilerinin lideri Tudor Vladimirescu, o ünlü ifadesinde "Rumen kanını Yunanlar için akıtmaya hazır değilim." demiştir.

Osmanlı sultanının 1870'te Yunan Kilisesinin yoğun itirazlarına rağmen Bulgar Piskoposluğunu ilan etmesiyle Yunan dinî hâkimiyeti sona ermiştir. Piskoposluk, Yunan Ortodoks Slavlarını Bulgar Ortodoks toplumuna yaklaştırmakta büyük ölçüde başarılı olmuştur. Kural, Yunan Ortodoksluğundan geçişin son derece barışçıl olmasıydı. Piskoposun kendisinin Slav olması Slavları daha sıcak karşılamasında etkin olmuş olabilir. Ancak zorla yapılan "din değiştirme" oldukça yaygın bir uygulamaydı. "Komitacı" olarak bilinen Bulgar partizanları Yunan Ortodoks köylerini yağmalayarak insanları Piskoposluğa bağlılığa zorluyor ve direnenleri de dağlara sürüyorlardı. 1900'lu yılların başında Makedonya Krizi çıktığında Avrupalı gözlemciler Hristiyan toplumu "Patrikçiler" ve "Piskoposçular" olarak bölmüşlerdir. Nüfusu dine bağlı olarak veren Osmanlı istatistikleri 1911'de yapılan sayımda Makedonya'nın nüfusunu (Selanik, Manastır, Kosova) %26 Bulgar Ortodoks, %21 Yunan Ortodoks olarak bildirmişlerdir. Bu rakamların bölgenin güneyinde ve batısında büyük ölçüde Yunanca konuşan halkları da içeriyor olması nedeniyle Makedonya'da yaşayan Slavların üçte ikisinin Bulgar Ortodoks'u olduğu söylenebilir.

(Peki) bunun anlamı Piskoposluğa bağlı olanların Bulgar oldukları ya da daha net bir ifadeyle kendilerini Bulgar hissettikleri midir? Pek de değil. Bu dinî bölünmeden pek çok sonuç çıkarılabilir. Makedonlar açıkça Bulgar Ortodoksluğuna çekilmişlerdir; zira kendilerine Yunan ve Bulgar kiliseleri arasında çok kısıtlı bir seçim hakkı tanınmıştır. Osmanlılar tarafından tutulan tek kayıt ölçütünün din olması sebebiyle Makedonları diğer Patrikçiler ve Piskoposçulardan istatistiksel olarak ayırt etmek imkânsızdır.

XX. yüzyılın başlangıcındaki Makedonya sorununda Yunan Ortodoks (Kilisesi) zaman zaman Osmanlı yetkilileriyle bazen de Bulgar Ortodoks ihtilalcileriyle birlikte olmuştur. Güç, toplumların gerçek hislerinin tam olarak tespit edilmesinde çok büyük bir etken olmuştur. Osmanlı ordusu yakınlarındayken köylüler belirgin bir şekilde sadakatlerini sergilemişlerdir. Bölgelerinde ihtilalcilerin etkin olduğu dönemlerde gözle görülür bir şekilde bağlılıklarını hızla değiştirmişlerdir. Yunan Ortodoks olan köylüler bir anda Bulgar Ortodoks'u olmuşlardır. Makedonya tarihine bakıldığında bir köyün kendi dinini belirlemesinin hayatta kalmanın bir garantisi olduğu açıkça görülebilir.

Osmanlı Balkanlarının fethi ve yeni devletlerin yaratılması "etnik" kavramını anlayışımızı oldukça bulanıklaştırmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları yeni Hristiyan devletlerce ele geçirildiğinde etnik oluşumlar idari olarak yok edilmişlerdir. 1890'da yapılan Sırbistan nüfus sayımında bütün Müslümanlar ya Türk ya da Çingene (Bohemyalılar) olarak sınıflandırılmışlardır. 1912 - 1913 Balkan Savaşı'ndan sonra Balkanlardaki etnik kimlik sorunu idari emirlerle halledilmiştir. Sırbistan/Yugoslavya ve Yunanistan millî nüfus sayımlarında Hristiyanların hepsi Ortodoks olarak yer almış, Bulgar Ortodoksları ise kaybolmuştur. Bulgaristan'da ise Yunan Ortodoksluğu idari olarak kaybedilmiş ve yerine sadece Bulgar Ortodoksluğu kalmıştır.

Açıkçası, ne din ne de dil gibi alışılagelmiş sınıflandırmalar bizlerin Balkan Hristiyanlarının öz benliklerini anlamamızı sağlamaktadır. Millî öz benlik kavramının hatalı olduğu çok büyük bir olasılık olarak görülmektedir. Bu açıkçası yapısaldır, ancak çoğu Balkanlı Hristiyan, millet kavramı adım adım gelişirken kendisini köyleri ve bölgeleriyle özdeşleştirmiştir. Yukarıda bahsi geçen Profesör Cvijić Makedonları "millî bilinç" yoksunu halk olarak tanımlamıştır. Bu iddiasının gerekçeleri net değildir, ona göre bunun anlamı Makedonların kolaylıkla asimile edilebilmeleri ve istilacılar tarafından kolaylıkla elde edilerek sonuçta yok olmalarıdır. Son derece hatalı olduğu açıkça görülmektedir, ancak yine de inandıklarında bir miktar da olsa gerçek payı olabilir. Benlikler bizlerin tahmin ettiği gibi hiç de kalıcı olmayabilir.

En emin olabileceğimiz tek dinî kimlik Müslümanlıktır. Ne Balkanlarda ne de başka bir yerde hiç kimse kimin Müslüman olduğu noktasında tereddüt etmez. Müslüman kimlik ne o kadar değişken ne de kolaylıkla değiştirilebilen bir olgudur. Milliyetçiler, Müslümanların -ister Türk ister Arnavut ya da Bosnalı olsun- Hristiyan bir millete kendi rızalarıyla tabi olabileceklerine hiçbir zaman inanmamışlardır. Bu sorunun çözümü çok kanlı idi.

Osmanlı Balkanlarındaki halklar için "millî bilinç" kanıtı bu kadar kısıtlıydı. Köylülerin çeşitli savaş ve isyanlarda, farklı etnik gruplar ve din mensupları üzerine yapılan saldırılara katılmış oldukları da bir gerçektir -ki bu da "millî ihtilal"de yer aldıkları şeklinde yorumlanagelmiştir- Balkan Türklerinin ve Bulgarların topraklarından sürülmeleri olgusu milletin topraklarını geri alma arzusu olarak değerlendirilebilir. Bu Balkan köylüsünün

en üst seviyede bir millî bilince sahip olması şeklinde yorumlanabilir. İnsan doğasına en uygun olası bir başka açıklama daha vardır. Millî ihtilal olarak adlandırılan olgu gerçekte insan gruplarının yerleşmek üzere başkalarının toprağını ele geçirmeleri olarak tanımlanamaz mı?

1876'da yarı Türk, yarı Bulgar olan köyler Türklerin zorla yerlerinden edilmesi veya öldürülmelerinden sonra tamamen Bulgar olabilirlerdi. 1878'de Bulgar köylerinin sayısı iki katına çıkabilirdi. Söz konusu olan bu denklem Makedonya'ya kaçan Bulgarlar için de uygulanabilirdi.

Berlin Konferansı'nın Türk köylülerine barış sağlandıktan sonra kendi topraklarına geri dönmelerine izin verilmesine yönelik dinî niyeti Rus istilacıların korumasından yoksun kalındığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Peki, bu korumaya neden ihtiyaç duyulmuştur? Çünkü Bulgar köylüleri Türklerin topraklarına dönmelerini reddetmişlerdi. Bu konudaki arşiv kanıtları çok çarpıcı ve son derece ikna edicidir: Rus istilacılar sığınmacıların Balkan kışında sığınacak bir yer bulamamaları için Türk köylülerin evlerinin yakılmasına ya seyirci kalmışlar ya da katkıda bulunmuşlardır. Köylerine gidecek kadar cesur olan bu sığınmacılar anlaşmayla kendilerine tanınan haklardan mahrum bırakıldıklarına şahit olmuşlardır. Daha da kötüsü yollarda ve köylerde saldırılara maruz kalmışlardır.

1878'de Rodop Dağlarındaki Müslüman direnişi, en genel ifadesiyle savaşmaktan başka çaresi kalmayan Müslüman köylülerin çaresizliği ile açıklanmaktadır. Ruslar, Rodop Dağlarına sığınan Müslümanlara güvenli geçiş hakkı tanımışlardır. İngiliz gözlemcilere göre "birkaç bin" hasta ve aç sığınmacı dağlardan inmiş ancak kendilerine evlerine dönmeleri hakkı tanınmamıştır. Bunların pek azı yeniden dağlara dönebilmişlerdir. Bu insanlar ve diğerleri Ruslara karşı sergilemekte oldukları bu nafile direnişi bırakmaktan korkuyorlardı.

Balkan halkları hakkında pek çok olgunun hâlen bilinmediğini kabul ettiğimizde gerçekte ne bildiğimizi ifade etmek mümkün hâle gelmektedir. Göç ve ölümler Balkanları tamamen değiştirmiştir.

Harita, Osmanlı Balkanlarındaki etnik göçlerin son derece kısıtlı bir kesitini göstermektedir. Çoğu burada gösterilmemiş, sadece en belirgin göçler yansıtılmaya çalışılmıştır. Haritada bunları gösterebilecek kadar yer yok. Yine de harita Balkan halklarının göç hikâyesini açıkça anlatmaktadır.

XIX. yüzyıl öncesinde Osmanlı Avrupa'sı halkların bir kaleydoskopuydu. Farklı dinî ve etnik gruplar pek çok bölgede etkin olmakla beraber hiçbir bölgenin etnik olarak tekdüze olduğu söylenemez. Bulgar köyleriyle Türk köyleri birbirlerine yürüme mesafesindeydiler ve pek çok köyde de farklı dinlerden insanlar vardı. Bosna'da üç din bir arada yaşamaktaydı. Bu nedenle de "bol içerikli Makedon salatası" olarak nitelendirilmesi kaçınılmaz olmuştur. Şehirlerin nüfusları o kadar değişkenlik gösteriyordu ki herhangi birinin, pazarlarda halı satanlar hariç, konuşulmakta olan dillerin hepsini bilmesi neredeyse imkânsızdı.

İlk dönem nüfus hareketlerine maruz kalanlar genellikle Müslümanlar olmuştur, ancak sayıları tam olarak bilinememektedir. 1821 Yunan İsyanı sırasında Güney Yunanistan'da bulunan yaklaşık 25.000 Türk'ün çoğunun öldüğü düşünülmektedir. Belirli bir kesimi kaçmış ve Yunanlar da onların yerlerini almak üzere göç etmişlerdir. Her ne olmuşsa olmuş Mora tamamen Yunan olmuştur.

Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra sayısı bilinmeyen Türk Sırbistan'dan ayrılmıştır. 1862'de geride kalan Türklerin hepsine, 1867'de ülkeyi terk eden askerî garnizonlar hariç, ülkeyi terk etmeleri emri verilmiştir. Bazı tahminler sadece 1862 yılında 3.000 Türk'ün Belgrad'dan ayrıldığına işaret etmektedir.

1860'lardaki Kırım Tatarlarının göçleri, özellikle Dobruca bölgesindeki, Hristiyan - Müslüman nüfus dengesini değiştirmiştir; ancak bu bölgedeki Tatar yerleşimi çok kısa sürmüştür.

Bu değişimler, evlerini terk etmek zorunda bırakılanların yaşamlarını büyük ölçüde etkilemesine rağmen demografik açıdan ele alındığında nispeten önemsizdir. Rusların kendilerini Kafkaslardan sürmesinden sonra pek çok Çeçen ve diğer halklar bölgeye gelmiş ancak bunların çoğu Balkanlara yerleşmemiştir. 1876'da, Dobruca'ya yeni gelen Tatarlar hariç, Osmanlı Balkanlarındaki halkların çoğu yüzlerce yıldır sahip oldukları yapıdan hiç de farklı bir yapıya geçiş yapmamışlardı.

Dinî yapıyı temel alan Osmanlı istatistiklerini kullanarak hangi dinî unsurun hangi bölgede daha etkin olduğuna dair bir harita çıkarılabilir. Haritadaki bölgeler, dinî unsurun en yaygın olduğu alanları göstermektedir ki bu bir şekilde doğal bölünmelere göre şekillendirilmiştir. Bu biraz aldatıcıdır zira en uç batı bölgesi hariç diğer bölgelerde halklar tamamen karışmışlardı.

1877 - 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın getirdiği demografik felaket Balkanların oluşumunu belirgin bir şekilde değiştirmiştir. Yerel nüfus farklılığı ciddi bir değişikliğe uğramıştır. Etnik gruplar bir araya getirilmiştir. En büyük değişiklikler Bulgaristan, Bosna, Niş ve Dobruca Müslümanları üzerine uygulanmıştır: Bulgaristan'ın Müslüman nüfusu %54 oranında azalmıştır. 260.000'den fazla Bulgar Müslüman, özellikle Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'na göç için zorlanmışlardır. Niş ve Dobruca'daki Müslüman toplum büyük bir ölçüde yerlerini terk etmişti. Bosna Müslüman halkının 1/3'ünü kaybetmişti. Bulgarlar da büyük acı çekmişlerdir. Yaklaşık 200.000 Bulgar Hristiyan Makedonya'dan Bulgaristan'a göç etmiştir. Burada amaç gerek Bulgarları ve gerekse Müslüman halkı bir arada toplamaktı. Osmanlı Avrupa'sında bir zamanlar çoğunluk olan Müslüman toplum bir anda küçük bir azınlık hâline dönüşmüştü.

Bu toplama ve Balkan halklarının değişimi Balkan Savaşlarında zirve noktasına ulaşmıştır. Sırplar tartışmasız bir şekilde zafer kazanmışlardı. Bu, bütün büyük etnik, dil ve dinî unsurlara rağmen tartışmasız çok küçük bir azınlık olan Sırpların zaferiydi. Arnavut, Yunan, Türk, Bulgar veya Makedon

nüfus belirgin şekilde büyüktü. Hristiyan gruplar arasında Bulgarlar yenilgiye uğramışlardı, 50.000 Bulgar Makedonya'dan zorla çıkarılmıştı. Ancak en büyük yenilgiye uğrayanlar Müslümanlardı: Osmanlı Balkanlarındaki Türklerin %27'si (630.000) ölmüştür. Yüzde 35'lik bir kısmı da sığınmacı olmuştur. Arnavutluk'taki göç ve ölüm oranları çok büyük olmakla beraber kayıt altına alınmamıştır.

Balkan devletlerinin sınırları Balkan Savaşları sırasında kabaca belirlenmiştir. Yunanistan ile Türkiye arasındaki nüfus mübadelesi ve Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı esnasındaki kayıpları halkların bir arada toplanmasını hızlandırmıştır. Sonuçta Yugoslavya dağılmıştır; şüphe götürmez bir şekilde millî bilince sahip Sırplar, Bosnalılar, Arnavutlar ve Makedonlar kendilerini bir milletin parçaları olarak hissetmemişlerdir. Farklı nüfus yapılarına sahip olan Osmanlı Balkan'ı yok olmuştur. Geride kalan toplu nüfusa sahip millî devletler olmuştur.

Ölümlerin ve göçlerin etkileri sadece Balkanlarda hissedilmemiştir. Türkiye üzerindeki etkileri de çok büyük olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan ilk nüfus sayımında Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya, Romanya doğumlular ile Güney Kafkaslardan gelen halkların oranlarının büyüklüğü dikkat çekici miktarda olmuştur. Bir zamanlar büyük çoğunluğunun atalarının yaşadığı topraklar olan Türkiye artık göçmen memleketi olmuştu.

Tuhaftır ki en çok sıkıntı çeken Balkan Müslümanları nadiren *irredentist* taleplerde bulunmuşlardır. Arnavutlar; Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan tarafından elinden alınan topraklar için hiçbir baskı yapmamıştır. Sırpların Kosova'yı işgaline kadar Arnavut olarak kabul edilen Kosova Arnavutları Arnavutluk'taki kardeşleriyle birleşmek için hiç de istekli görünmemektedirler. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra 1877 - 1878 Savaşı ve Balkan savaşlarında büyük kaybı olan Türkler hiçbir şekilde kaybettikleri topraklar üzerinde hak iddia etmemişlerdir. Bu büyük ölçüde Mustafa Kemal ATATÜRK'ün siyasi ilkesinin bir sonucudur. Onun "Yurtta sulh, cihanda sulh!" siyaseti Türklerin Anadolu ve Doğu Trakya'da küçülen ana vatanlarıyla uzlaşmasını sağlamıştır.

Osmanlı Balkanları halklarının milliyetçi duyguları hakkında çok az güvenilir bilgi bulunmaktadır. Bilinenler de millî duyguların son derece kısıtlı olduğu ve genellikle de olmadığı yönündedir. Balkan devletleri millî duygularla değil, savaşlarla kurulmuşlardır. Avrupalılar, genellikle de Osmanlı hâkimiyetini yıkan Avrupalılar, Balkan halklarının kendi bağımsız milletlerinin üyeleri olmaları yönünde büyük çaba sarf etmişlerdir; bunun çok az kanıtı bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu milliyetçi duygularla değil, Avrupa emperyalizmi tarafından ortadan kaldırılmıştır.

OPENING LECTURE BY

PROF.DR. JUSTIN McCARTHY

QUESTIONING NATIONALISM IN THE OTTOMAN BALKANS

When I was a young and naïve professor I sat in the audience while a senior and much respected professor gave a keynote address. I mentioned to the man sitting next to me that what the speaker offered us was nothing new. We all already knew what he had to say. My companion laughed and told me that keynote addresses were always that way, “The trick is to take what everyone knows and say it differently.” I will try to say it differently today.

Summarizing the subjects of such a wide-ranging conference is an impossible task. Rather that attempt it, I have chosen to consider a well-known and much studied facet of Balkan history-nationalism. The question is the common assumption that the peoples of the Ottoman Balkans were clearly divided into defined national groups and that these national groups were instrumental in creating the Balkan national states. Is it true?

Much has been made of the force of nationalism in the creation of the modern Balkan states.

How much does the usual narrative of the development of national consciousness reflect reality? With some variation, the usual story involves first linguistic development - dictionaries were written, folk tales and popular music collected. Then schools educated the people and gave them the words to express the national brotherhood that they had always felt, but which had been submerged. What could be called the intellectual nationalism of Balkan elites was undoubtedly important. But the extent to which nationalism of the Balkan peoples caused the creation of Balkan states can be questioned.

The mechanism of the creation of the Balkan states is well known. With the arguable exception of Montenegro, not a single one of the new states carved from the Ottoman Empire was created without foreign military intervention. Allied Europeans created Greece, Russians created Romania and Bulgaria, Austrians and Russians created Serbia. Crete would never have become a part of Greece without European intervention, nor would Cyprus have been separated from the Ottoman State. Yet this obvious fact is often neglected in nationalist histories that portray independence as the work of local rebels or the almost mystical drive of national spirit.

It was overwhelming European military force that took the Balkans from the Ottoman Empire. Only after the Ottomans had been weakened through a century of European military attack were the Balkan successor states in concert able to defeat the Empire, in the Balkan Wars.

Groups of Bulgarians, Serbs, Greeks, and others unquestionably did rebel in Ottoman times. Such revolts were not uncommon in the Ottoman Empire. The Ottomans depended on military force to maintain their hold over the Balkans. When the Empire was militarily weak, large parts of the Balkans became de facto independent states. These were not what can be called national states. Instead, they were the fiefdoms of local lords, the most important of whom were Muslims-sometimes nominally Ottoman governors, sometimes bandits. The rebels were ultimately defeated, the unity of the state insured.

The main difference among the ultimately unsuccessful revolts of Muslim landowners, governors, and bandits and the successful revolts of Christian bandits and nationalist revolutionaries was European intervention. Bosnia is an example: Its Muslim chiefs had a history of revolt. In 1831 and 1850, the Government intervened when Muslim chiefs, upset at government reforms that would have limited their autonomy and made them pay more taxes, revolted. The revolt was put down. In it was Bosnian Serbs, aided by Serbia, who revolted. The Ottoman Army also put down that revolt, and defeated the Serbian Army when it attempted to intervene on the side of the rebels. In both cases, the situation was contained. In the war of 1877-78, Austria seized Bosnia. It was not revolt that lost Bosnia to the Ottomans, it was European conquest.

The Balkan states were not created out of nationalist fervor, but from conquest by outsiders. This leaves the question of the degree to which the peoples of the Balkans desired national independence and took part in rebellion. Before that question can be answered, we must first consider what we know of the self-identities of the Ottoman subjects in the Balkans.

Who were the people of the Ottoman Balkans? What would seem a simple question is actually quite difficult, perhaps impossible, to answer with any certainty. This has not stopped nationalist historians from confidently identifying peoples, usually identifying them as their own. In reading histories of the Balkans, it is obvious that authors most often project back in time from today when they describe the nationalism of Balkan peoples. This neglects the fact that the beliefs of today's Balkan citizens are by now the products of intense nationalist indoctrination.

The answer to the question of the identity of the Balkan peoples, a very tentative answer, seems to be that national identifications were more fluid than most have believed.

We can, I believe, dispense with the racialist idea of "nation" as something that was in the blood, the genes, or the soul. Such concepts were routinely applied in the past and are by no means dead today, but have always been absurd. Nor can we assume that if elites were nationalists that the mass of the population followed them. Although the nationalism of elites is an important study, the great intellectual and economic gap between

Balkan elites and Balkan peasants means that we cannot generalize from the nationalist beliefs of professors and politicians.

Nations were actually created in the minds of people. The only real mark of nationality was self-identification. People were Bulgarian, Serbian, Albanian, or Turkish because they believed themselves to be such. In terms of self-identification, however, the history of the Balkans presents a confusing picture. Loyalties changed. It is likely that many simply had no concept of nation until very recent times. This has not kept nationalists from inventing loyalties and presuming national consciousness without evidence.

Nowhere is this as evident as in the so-called Macedonian Question. There can be no doubt that a Macedonian ethnic group existed far back in history, but no one recorded their numbers or recorded their feelings of ethnicity. Nineteenth and early twentieth century accounts shed no light on the question.

Bulgarian academics and officials generally listed Macedonians as Bulgarian, albeit Bulgarians who spoke with a strange accent. Serbian nationalists with claims on Macedonia had no choice but to rely on fanciful racial distinctions: The people did not speak Serbian, nor were they members of the Serbian Orthodox Church, so Serbs could only claim that Macedonians were “racially” Serbs, although the Macedonians themselves might not know it.

Serbian scholars accepted that the Slavs of Southern Macedonia were a separate ethnic group, but asserted that no real Bulgarians lived there.

The influential Serbian geographer Jovan Cvijić described all of the Balkans by “race.” The category was completely artificial, but it allowed Cvijić to extend the Serbian population east to within 10 miles of Sofia and south to 10 miles from Manastir. To him, there were no Bulgarians in Macedonia—the Bulgarians only inhabited parts of what are today Central and Eastern Bulgaria. He characterized much of the population of Albania as “Albanized Slavs.”

Greek nationalists had the same difficulty in supporting their claims to Macedonia, and they also resorted to race. They asserted that Macedonians and Southern Albanians were Greeks who spoke a different language. The formula was, “They may speak another language, but their hearts are Greek.”

None of these nationalist and racialist analyses casts any real light on the Balkan population.

Language is an important part of national identity, but it is a poor mark of Balkan identity. We usually do not know with precision what language was spoken in many regions. And how do the Greek-speaking Turks of Crete or the Bulgarian-speaking Muslims fit into the concept of nation? At best,

language allows us to make broad generalities: Before the Balkan Wars, Muslims in the West of the Ottoman Balkans generally spoke Albanian, those in the Northwest spoke Slavic, those in the South and East spoke Turkish. Yet in Albania, in particular, religion and tribal loyalty seem to have been the marks of self-identification, not common language.

Religion is another factor in self-identification, arguably the most important category among the Ottoman peoples.

Greeks long had a religious claim on the Balkans, because the Greek Orthodox were favored by the Ottomans. Until 1870, as far as the Ottoman census taker was concerned, the Balkan Christians in their Empire were Greek. However, when Greeks tried to extend their 1821 rebellion to Romania, they found that Romanians might be members of the Greek Orthodox Church, but they did not identify with Greeks and were only willing to follow their own leaders. The leader of Romanian rebels, Tudor Vladimirescu, famously stated, "I am not prepared to shed Romanian blood for the Greeks."

Greek religious dominance declined when, in 1870, amidst much opposition from the Greek clergy, the Ottoman sultan proclaimed a Bulgarian Exarchate. The Exarchate was greatly successful in attracting previously Greek Orthodox Slavs to Bulgarian Orthodox communion. Peaceful change from Greek Orthodoxy was the rule—the Exarchate was Slavic, and must have felt more welcoming to Slavs. However, forcible "conversion" was common. Bulgarian partisan bands, called *komitadjis*, raided Greek Orthodox villages, forcing adherence to the Exarchate or driving to the mountains those who resisted. By the time of the Macedonian crisis in the early 1900s, European observers divided the Christian population into "Patriarchists" and "Exarchists." Ottoman statistics, which gave the population by religion, reported in 1911 that the population of Macedonia (The provinces of Selanik, Manastır, and Kosova) was 26% Bulgarian Orthodox and 21% Greek Orthodox. Because this number included large Greek-speaking areas in the South and West of the region, It can be estimated that the Slavs in Macedonia were 2/3 Bulgarian Orthodox.

Does this mean that the adherents to the Exarchate were Bulgarians or, to be more precise, felt themselves to be Bulgarians? Not necessarily. Too much can be made of this religious division. Macedonians obviously gravitated to the Bulgarian Church because they were offered the limited choice between Greek and Bulgarian churches. Because religion was the only category recorded by the Ottomans, it is impossible to statistically distinguish the Macedonians from the other Patriarchists or Exarchists.

In the Macedonian Troubles of the early twentieth century, the Greek Orthodox sometimes allied themselves with the Ottoman authorities, but sometimes joined the Bulgarian Orthodox rebels. Force was too great a factor for anyone to accurately discover the feelings of the people. When the

Ottoman Army was nearby, villagers were demonstrably loyal. They changed ostensible loyalties quickly when rebels were the dominant force in their regions. Villages that had been Greek Orthodox changed quickly to Bulgarian Orthodoxy. Looking at the history of Macedonia, one feels that how a village identified its religion was largely a matter of which identity seemed to better guarantee survival.

The conquest of the Ottoman Balkans and creation of new states muddies our understanding of ethnicity even further. When parts of the Ottoman Empire were conquered by new Christian states, ethnic groups were made to administratively disappear. The 1890 Serbian census listed all Muslims as either Turks or Gypsies (called “Bohemians”). After the Balkan Wars of 1912-13, the question of ethnic identity in the Balkans was decided by administrative fiat. As reflected in the national censuses of Serbia/Yugoslavia and Greece, Christians were all “Orthodox.” Bulgarian Orthodox had disappeared. In Bulgaria, on the other hand, the Greek Orthodox had administratively disappeared, leaving only Bulgarian Orthodox.

Obviously, none of the usual categories such as religion or language allows us to properly understand the self-identification of the Balkan Christians. It is very possible that the very concept of national self-identification is at fault. It is admittedly conjecture, but most Balkan Christians may have identified themselves by village and region, while the concept of nation only gradually took hold. The aforementioned Professor Cvijić described the Macedonians as a people without a “national consciousness.” His reasons for asserting this were not pure; he felt that this meant that the Macedonians would be easily assimilated, be absorbed by their conquerors, and would disappear. He was obviously greatly mistaken, but there may have been some truth in what he believed. Identities may not have been as fixed as we assume.

The religious identity about which we can be most certain is Muslim. No one in the Balkans or elsewhere was confused over who was a Muslim. Nor was there any question that Muslim identity was fluid or easily changed. Nationalists could not and did not believe that Muslims, whether they be Turks, Albanians, or Bosnians, would willingly be a part of the Christian nation. The solution to this problem was to be a bloody one.

The evidence of “national consciousness” among peasants in the Ottoman Balkans is thus very limited. It is true that, in various wars and rebellions, villagers undoubtedly took part in attacks on those of different ethnicity or religion. This has been styled as their taking part in “national revolution.” The expulsion of Balkan Turks and Bulgarians from their lands could be seen as driven by the desire to reclaim lands for the nation. This attributes a high level of national consciousness to Balkan peasants. Another explanation is possible, one that perhaps better fits human nature. Might it not be true that much of what has been called national revolution

was in reality the chance to settle old scores in villages and seize others' land?

Villages that were half Turkish, half Bulgarian in 1876 would be entirely Bulgarian after the Turks were forced out or killed. In 1878, these Bulgarian villagers would have doubled their land. The same equation would have applied to Bulgarians who fled Macedonia.

The pious intention of the Congress of Berlin to allow Turkish peasants to return to their lands after peace was declared foundered partly on the lack of protection from Russian occupiers. But why was that protection needed? It was because the Bulgarian peasants refused to return the Turks' land. The archival evidence of this is stark and convincing: Russian occupiers either ignored or participated in the destruction of Turkish village houses, so that returning refugees had nowhere to take shelter in the Balkan winter. Those refugees brave enough to attempt return to their villages found that they were simply denied their treaty rights. Worse, they were attacked on the roads and in the villages.

The resistance of Muslims in the Rhodope Mountains in 1878 is largely explained by the despair of Muslim villagers who saw no other choice but to fight. The Russians offered safe passage to the Muslims who had taken refuge in the Rhodopes. According to British observers, "several thousand" cold and hungry refugees left the mountains, but were not allowed to reclaim their homes. A small number managed to return to the mountains, and they and others that had feared to leave organized a futile resistance to the Russians.

Admitting that much is unknown about the peoples of the Balkans, it is possible to consider what we do certainly know—migration and mortality changed the Balkans dramatically.

The map offers a very abbreviated picture of ethnic migrations in the Ottoman Balkans. Much has been left out, and only major migrations are included. There simply was no room on the map. Nevertheless, the map does tell the story of the migrations of the Balkan peoples.

Before the nineteenth century, Ottoman Europe was a kaleidoscope of peoples. While different religious or ethnic groups predominated in many regions, no region could be said to be ethnically uniform. Bulgarian villages and Turkish villages were within walking distance of each other, and many villages were religiously mixed. In Bosnia, three religions coexisted. It was for good reason that the multi-ingredient macedoine salad was so-named. The populations of cities were so varied that no one, except perhaps rug-sellers in the bazaars, could possibly know all the languages spoken.

The early movements of populations were mainly of Muslims, but the numbers are poorly known. Of the approximately 25,000 Turks of Southern Greece at the time of the Greek rebellion of 1821, most seem to have died.

A certain number must have fled, and Greeks must have immigrated to take their place. In any case, the Morea became solely Greek.

Turks in unknown numbers began to leave Serbia after it gained autonomy. In 1862, all remaining Turks were ordered to leave, except for garrisons that left in 1867. Some estimates state that 3,000 Turks left Belgrade alone in 1862.

Migration of the Crimean Tatars changed the Christian-Muslim demographic balance in the 1860s, especially in Dobruja, but the Tatar residence there was to be short-lived.

While greatly affecting the lives of those forced from their homes, these changes were demographically relatively insignificant. Circassians and others did arrive after the Russians expelled them from the Caucasus, but most did not settle in the Balkans. With the exception of the newly arrived Tatars in Dobruja, the comparative numbers of the peoples of the Ottoman Balkans in 1876 were much as they had been for centuries.

Using Ottoman statistics, which were taken by religion, it is possible to make a very approximate map of the regions in which religious groups were dominant. The regions on the map are areas in which each religious group was largest, somewhat adjusted for natural divisions. This is somewhat deceptive, because the populations were thoroughly mixed in all but the far West.

The demographic disaster of the 1877-78 Russo-Turkish War considerably changed the makeup of the Balkans. The diversity of local populations changed drastically. Ethnic groups were concentrated. The greatest changes fell on the Muslims of Bulgaria, Bosnia, Niş, and Dobruja: Bulgaria's Muslim population decreased by 54%. More than 260,000 Muslims of Bulgaria, mainly Turks, died and more than 550,000 were forced to migrate to the Ottoman Empire. The Muslim communities of Niş and Dobruja were largely gone. Bosnia lost one-third of its Muslims. Bulgarians suffered greatly, as well. Approximately 200,000 Bulgarian Christians migrated from Macedonia to Bulgaria. The effect was to concentrate both the Bulgarian and the Muslim populations. The Muslim population of what remained to Ottoman Europe had been a plurality; it now became a slight majority.

Concentration and change of the Balkan populations was to come to a climax in the Balkan Wars. Serbs were unquestionably the winners. This was despite the fact that of all the major ethnic, linguistic, and religious groups, Serbs were unquestionably the smallest. The populations of Albanians, Greeks, Turks, and Bulgarians or Macedonians were all considerably larger. Of the Christian groups, Bulgarians were the losers. 50,000 Bulgarians were forced from Macedonia, another 50,000 forced from Macedonia. Those who lost most, however, were the Muslims: 27% (630,000) of the Turks of the

Ottoman Balkans died. Another 35% became refugees. Mortality and migration in Albania was immense, but unrecorded.

The borders of the Balkan states were roughly set in the Balkan Wars. The population exchange between Greece and Turkey and Bulgarian losses in World War One added to the concentration of populations. Ultimately, Yugoslavia was to disintegrate, but its Serbs, Bosnians, Albanians, and Macedonians undoubtedly had their own national consciousness, rejecting those who were not felt to be part of the nation. The Ottoman Balkans, with its diverse populations, had disappeared. What were left behind were national states with concentrated populations.

The effect of mortality and migrations was not felt in the Balkans alone. The effect on Turkey was immense. The first census taken by Turkey after World War I listed sizeable populations born in what had become Bulgaria, Greece, Yugoslavia, and Rumania, not to mention the great number who had come from the Southern Caucasus. Once a settled region where a large majority of the people lived in the land of the ancestors, Turkey had become a land of immigrants.

Oddly enough, it is those whose people suffered most, the Muslims of the Balkans, who least adopted irredentist policies. Albanians have not pressed for the return of lands taken from them by Montenegro, Serbia, and Greece. Kosova Albanians, who were accepted as part of the Albanian people until Serbia took Kosova, do not seem to be overly anxious to unite with their brothers in Albania. After the creation of the Turkish Republic, the Turks, who had lost the most in the 1877-78 war and the Balkan wars, never advocated reconquest of their lost lands. This was largely the result of the policy of Mustafa Kemal ATATÜRK. His “peace at home, peace abroad” policy reconciled the Turks to their diminished homeland in Anatolia and Eastern Thrace.

To summarize, little is reliably known of national feelings among the peoples of the Ottoman Balkans. What is known indicates that national feeling was limited, often not present at all. The Balkan states were created through warfare, not national feeling. Although Europeans, often the same Europeans who destroyed Ottoman rule, portrayed a great desire among Balkan peoples to be members of their own independent nations, there is little evidence of this. The Ottoman Empire was extinguished by European imperialism, not nationalist feeling.

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Reşat GENÇ

Konuşmacılar

Em. Tümg. Hüsmen AKDENİZ

Prof.Dr. Yusuf OĞUZOĞLU

Doç.Dr. Orlin SABEV

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE
BALKANLARIN JEOSTRATEJİK VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Em.Tümg. Hüsmen AKDENİZ*

1. Balkanların Tanımı, Coğrafi Konumu

Balkan "sık ormanlar ile kaplı sıradağ, sarp, geçit vermez dağlık arazi" anlamına gelen tarihî bir sözcüktür.[1] Bu sözcüğün; Türkler tarafından bölgenin sarp, dağlık ve sık ormanlarla kaplı olması nedeniyle hareket etmeyi zorlaştırıcı etkisi ve çevresiyle irtibatının belirli vadi, geçit ve gediklere tabi olması nedeniyle verildiği genel olarak kabul edilmektedir. Türkler daha çok Meriç ve Tuna Nehri arasında paralel uzanan dağlara bu adı vermişlerdir.

Bir başka görüş ise bölgeye Osmanlılardan önce gelmiş olan Kıpçaklar, Peçenekler ve diğer Türkmen boylarının, Hazar Denizi'nin doğusundaki Türkmen stebinin güney sınırlarını çizen "Balkhan Dağları"na benzeterek anılan dağlara aynı adı verdikleri şeklindedir.[2]

Coğrafi olarak Balkanlar denilince güneyde Kithira Adası dâhil Akdeniz, güneydoğuda Ege Denizi, güneybatıda İyon Denizi, batıda Adriyatik Denizi, doğuda Boğazlar ve Marmara Denizi ile Karadeniz, kuzeyde ise Aşağı Tuna Deltası'nın Tuna, Sava ve Kupa nehirlerini Adriyatik Denizi'nde Dalmaçya kıyılarındaki Fiume Limanı'na birleştiren bir hayali çizgi ile sınırlı bir yarımada akla gelmektedir.[3] Yarımadanın bu sınırlar içinde yüz ölçümü yaklaşık olarak 505.000 km^2dir. Balkanlar bölgesinin (yarımadasının) sınırları coğrafyacılar açısından kuzey sınırı hariç olmak üzere oldukça kolay bir şekilde belirlenmesine rağmen siyaset bilimcileri açısından konu çok net değildir.[4] Gerçekçi yaklaşım; Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Türkiye, Romanya ve bugünkü hâliyle Eski Yugoslavya'nın bölünmesiyle ortaya çıkan Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek-Sırp Cumhuriyeti, Makedonya, Kosova ve Hırvatistan'ın bulunduğu bölgenin Balkanlar coğrafyasına dâhil edilmesi gerektiğidir. Bu durumda yarımadanın yüz ölçümü 788.685 km^2 olup yaklaşık

---

* Akdeniz Yükseköğretim Denetleme Kurulu Üyesi.

[1] Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri; Harp Akademisi Yayını, Mayıs 1993. S 1

[2] age.; s. 1

[3] George W. Hoffman; The Balkans in Transition, D.Van Nostrand Company, İnc., New York, 1963 s. 9 - 11.

[4] Zira Balkanlar bölgesinde siyasetçilerin hemfikir olduğu sadece iki ülke vardır. Bunlar da Arnavutluk ve Bulgaristan'dır. Eski Yugoslavya ve Romanya siyasi anlamda Balkan devletleridir. Yunanistan ve Türkiye ise Akdeniz ülkesidir ve hatta Türkiye bazı Batılı yazarlarca Trakya bölgesi hariç bir Yakın Doğu ülkesi olarak kabul edilmektedir. Ancak siyasi sınırlar, kültürel etkileşim ve tarihî gerçekler dikkate alındığında bütün bu farklı Balkan ülkesi değerlendirmeleri noksan kalmaktadır.

Türkiye büyüklüğündedir.[5] Söz konusu, Balkanların jeopolitiği ve jeostratejisi olunca kavramsal boyutu üzerinde hâlen tartışmaların devam ettiği ve hâlen bir bilim mi, disiplin mi, sanat mı olduğu üzerinde önemli tartışmaların olduğu ve henüz yüz yılı aşan bir tarihi olan jeopolitiğin[6] Balkanlara uygulanması da esrarengizliğini ve karmaşıklığını korumaktadır. Öyle ki bu karmaşıklık ve çok unsurluluk Balkanistik adı altında başlı başına bir bilimin doğuşuna sebep olmuştur. Hatta "Balkanlaştırma" terimi ile de kaotik siyasi ortam ve istikrarsızlık ya da oluşumlar anlatılmaktadır.

2. Jeopolitik ve Jeostratejinin Tanımı, Unsurları ve Balkanlara Uygulanışı

Jeopolitik ve jeostrateji Fransız General Pierre Celerier'e göre birbirinin kız kardeşi olarak görülür. Bu, şüphesiz iki kavramın unsurlarının birbirine benzer ve hatta ortak oluşundan ileri gelmektedir. Çünkü iki kavram da bugünkü dünyanın mecburen birbirlerine bağlı problemlerine aynı çözüm metodunu getiren[7] bilimsel yaklaşımlardır.

Biz daha da ileri giderek bunların ikiz kardeş olduklarını ve hatta tek yumurta ikizi olduklarını ileri sürebiliriz.

Coğrafya ve strateji çok eski kavramlardır. Zaman içerisinde her iki kavram da önemli gelişim ve değişimlere uğramıştır.[8]

Birçok farklı tanıma rağmen jeopolitik en genel şekliyle "coğrafyanın gerektirdiği politika" şeklinde tanımlanabilir. Bu kavramın içinde temel olarak

---

[5] Tarihî ve kültürel bakımdan Macaristan'ı da Balkanlara katan görüşlere rastlanmaktadır. Diğer taraftan Türkler tarafından verilen Balkan adının, esasen Osmanlı tarafından da sık kullanılmadığı, bölgeye Osmanlı'nın "Rumeli" adını verdiği bilinmektedir. Coğrafi anlamda Balkan adı ise Avrupalı coğrafyacılar tarafından verilmiştir. Son zamanlarda bölgeye Güneydoğu Avrupa (Southeasteuropa) veya Mitteleuropa (Orta Avrupa) da denilmektedir. Avrupa Kıtası'nın güneyindeki üç büyük yarımadadan (İberik, İtalya, Balkan) en doğuda olanıdır ve coğrafi olarak bir ters üçgen gibi Akdeniz'e doğru kuzeyden güneye daralarak uzanır. Batı - doğu uzunluğu (Tabanı) 1300 km, kuzey - güney tepe yüksekliği 900 km, Romanya dâhil edilirse kuzey - güney uzunluğu 1450 km'yi bulmaktadır. Bu uzunluk yaklaşık Türkiye'nin batı - doğu uzunluğuna eşittir.

[6] Jeopolitik kelimesi ilk kez İsveçli Siyaset Bilimci Rudolf Kjellen, (1864 - 1922) tarafından 1899 yılında "Ymer" adlı dergide yayımlanan bir makalede kullanılmıştır. Kjellen 1916 yılında yazdığı "Bir Hayat Şekli Olarak Devlet" adlı kitabında jeopolitiği yaşayan bir organizmaya benzettiği, devletin araştırılması olarak tanımlamıştır.

[7] Pierre Celerier; Jeopolitik ve Jeostratejik. İstanbul: Harp Akademileri Yayınları, 1998, s. 63.

[8] Coğrafya; siyasi, beşerî, antropolojik, fiziki ve biyolojik coğrafya gibi bölümlere ayrılmıştır. Bunlardan siyasi coğrafya ile jeopolitik sıkça birbiri içerisinde ele alınmıştır. Ancak siyasi coğrafyanın politik ihtiyaçlar karşısında yetersiz kaldığı, politik ihtiyaçlara hareket tarzı önerileri ile cevap getirmediği görülmüştür. Siyasi coğrafyanın kurucusu olarak kabul edilen F.Ratzel "Siyasi coğrafya cansız ve sade kalmıştır." (Dr. Bülent Ulaş; Jeopolitik, Türkiye'nin Millî Güvenliği ve Avrupa Birliği Süreci, Başlık Yayını, İstanbul, 2011. s. 21) diyerek kendisi kullanmasa bile jeopolitik kavramının önünü açmış ve XIX. yy sonlarından itibaren de jeopolitik, siyasi coğrafyadan ayrılmıştır.

iki unsur başroldedir. Coğrafya ve insan. Bu iki unsurun birbirlerine etkisinin çok eski çağlardan beri incelendiği bilinmektedir.[9,10]

Jeostrateji ise konumuz olan bu üç kavram içerisinde tanımlanmakta ve anlaşılmakta en şanslı olanıdır. Çünkü strateji en az insanlık ve savaş tarihi kadar eski bir kavramdır. En temel ve özlü tanımıyla "güç oluşturma ve kullanma bilim ve sanatı" olarak bilinmektedir. Ancak onun da belli bir coğrafi alana indirgenmesi olan "jeostrateji" kavramı da yeni sayılabilir.

Alman jeopolitikçi Karl Ems Houshofer'in kendisi bir tanım yapmamış olmasına rağmen jeopolitiği bütün doğal ve insani bilimleri kapsayan bir bilim dalı olarak nitelemesi, onun (jeopolitiğin) doğal ve insani bilimlerin sonuçlarından istifade ettiğini göstermektedir.

Jeopolitik ve jeostratejinin kardeşliği, bu iki kelimenin ön eksiz hâlleri olan strateji ve politikanın anlamlarının da çok yakın olmasından gelmektedir. Strateji (stratos=ordu), "ordu yönetimi"; politika ise polis=devlet, "devlet yönetimi" sanatı veya bilimi anlamındadır. Diğer taraftan politikanın (poli=çok ve tik=yüz, surat) çok yüzlülük; stratejinin de aldatma, hile gibi birbirine benzer anlamlar taşıdığı da söylenebilir. Bu anlamda hangi yüzün kullanılabileceğini bilmemek yani niyetin belli olmaması, aşağıda ele alınacağı gibi politikanın ve giderek jeopolitiğin en önemli değişkeni ve bilinmeyeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Esasen "politika" Clausewitz'e göre "yüksek strateji" anlamına gelmektedir. Her iki kelimenin mekân veya yer ile ilişkilendirilmesi sonucu da jeostrateji ve jeopolitik kardeşler doğmuş, vücut bulmuştur.

Stratejinin temel unsurları "mekân" ve "kuvvet" ve "zaman" olarak bilinir. Buna günümüzde "uzay" ve "sibernetik" boyutları da ilave edilmektedir. Jeostratejinin unsurları da ayrıdır. Zira jeostrateji stratejinin belli bir coğrafyaya uygulanmasıdır.

---

[9] Heredot (MÖ 485 - 428) coğrafi faktörlerle medeniyetlerin gelişmesi arasında doğrudan ilişki bulunduğunu düşünmüş ve "Mısır, Nil'in hediyesidir" demiştir. Roma İmparatoru Julius Sezar (MÖ. 100 - 44), coğrafi unsurların ülke fetihlerine karşı engelleyici etkilerini araştırmış, "Galya Savaşları" adlı kitabında coğrafya ile siyaset ve strateji arasındaki ilişkileri açıklamaya çalışmıştır. (age.; s.21) İbn-i Haldun (1332 - 1406) ise medeniyetlerin ılıman iklimlerde gelişebileceğini, iklim şartlarının, devlet teşkilatını ve genel hukuk kurallarını etki altına aldığını ileri sürmüştür. (Tarık Zafer Tunaya; "Kamu Hukuku ve Jeopolitik", Jeopolitik Dergisi, Sayı 3-4 Yıl. İstanbul, Yaz 2002, s. 26).

[10] Jeopolotiğin kavramsal boyutu üzerinde herkesin üzerinde uzlaştığı bir tanım yoktur. Rudolf Kjeller tarafından 1916 yılında "Devletin coğrafi oluşumu veya mekân içinde bilimsel olarak incelenmesi, devlet varlığının tabiat kanunları ve insan davranışları açısından incelenmesi ve değerlendirilmesi" (Dr. Bülent Ulaş; Jeopolitik, Başlık Yayını, İstanbul, 2011, s. 97) şeklindeki tanımının yanı sıra Charles Cloves'in "Çok az Modern ideoloji, jeopololitik teori kadar hayali ve anlaşılması güç, entelektüel olarak bölük pörçük ve muhtemel bir üçüncü dünya savaşını başlatacak kadar tuhaf anlamlar içerir." (age.; s. 97) şeklindeki tuhaf tanımlarından da jeopolitiğin kavramsal boyutu üzerindeki belirsizlik anlaşılmaktadır.

Jeopolitiğin temel unsurları da coğrafi ve beşerî (insani) unsurlardır. Jeopolitiğin coğrafi unsuru stratejide "mekân", beşerî unsuru ise strateji de "kuvvet=güç" karşılığıdır. Zaman ve bilgi ya da sibernetik gibi unsurlar kuvvet, uzay ise coğrafi bir unsur olarak mekân ile ilgilidir. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere her iki kavramın bir değişmeyen bir de değişen unsurları vardır.[11] Her iki kavramda belirlenen hedef veya hedefler doğrultusunda gücün planlanması, oluşturulması ve kullanılmasını esas alır.[12]

Bu ifadelerden hareketle jeostratejiyi, "Belirli bir coğrafya üzerinde belirlenen stratejik hedeflere ulaşmak için stratejinin değişen ve değişmeyen tüm unsurlarını inceleyerek stratejik gücün planlanması, oluşturulması ve uygulanması esaslarının belirlenmesidir." şeklinde, jeopolitiği ise "Belirli bir coğrafya üzerinde belirlenen millî/müttefik hedeflere ulaşmak için millî/müttefik gücün tüm unsurlarının (değişen, değişmeyen) incelenerek millî/müttefik gücün planlanması, oluşturulması ve uygulanması esaslarının belirlenmesidir." şeklinde tanımlayabiliriz. Zira unutulmamalıdır ki milletlerin kaderini tarih yazar ama coğrafya belirler. Tarihi insan yapar ama insanı da coğrafya var eder.

Jeostrateji, jeopolitik gibi kavramların bazen bilim, bazen de sanat şeklinde tanımlandığı görülmektedir. Bundan anlaşılması gereken, bilimlerin hemen hemen tüm dallarının sunduğu bütün yöntem ve sonuçlardan istifade edilerek bu kavramların içerisinde sevk ve idare, yönetme, uygulama yani liderlik sanatının ön plana çıkması nedeniyle de sanatsal yönünün de olduğudur. Bu anlamda jeostrateji ve jeopolitik esasen bütün bilimlerin, sanatların genlerini taşıyan kıymetli çocuğudur.

Coğrafya, Jeostratejik ve jeopolitik önemi ile değer kazanır. Ancak nüfusu az ama güçlü ve büyük bir coğrafya, pekâlâ karşı taraftaki küçük bir

---

[11] Suat İlhan; Jeopolitik Duyarlılık, TSK Yayını, 1989, Ankara. Suat İlhan'a göre coğrafi unsurlar (coğrafi konum, sınırlar ve coğrafi bütünlük, saha genişliği ve stratejik kaynaklar, coğrafi özellik. Ada, kıta, iç devlet gibi) değişmeyen unsurlar, sosyal ekonomik, politik, askerî ve kültür değerleri ise değişken unsurlardır.

[12] Bu çerçevede bazı tanımları hatırlatarak her iki kavramın yakınlığını ortaya koymak ve ondan sonra Balkanların jeopolitik ve jeostratejik önemini ele almak faydalı olacaktır.

"Strateji, politik amaçlara ulaşmak için askerî imkânların dağıtılması ve kullanılması sanatıdır." B.H.Liddell Hart (B.H.Liddell Hart, Strategy, Moridien Book, 1991, s. 321.).

"Stateji, askerî gücü politik amaçla ilişkilendiren bir köprüdür. Strateji, kuvvetin veya kuvvet tehdidinin politik sonuçlar için kullanılmasıdır." (Colin S.Gray; Modern Strateji. Truva Yayını, 2008 s. 40.).

"Jeostrateji, jeopolitik çıkarların stratejik yönetimidir." Zbigniel W.Brzezinski; Büyük Satranç Tahtası, Sabah Kitapları, 2. Baskı, 1998, İstanbul, s. VI.).

"Jeopolitik, bir ülkenin güvenlik politikasının coğrafi unsurlara ve olaylara göre planlanmasıdır." Johhn Spaykman; (Bülent Ulaş; Jeopolitik - Türkiye'nin Millî Güvenliği ve AB Üyelik Süreci, Başlık Yayını, İstanbul, 2011, s. 98.).

"Jeopolitik; politika belirlenmesi amacıyla jeopolitiğin değişmeyen ve değişen unsurlarını dikkate alarak işleyen bir bilimdir. Jeopolitik, bugünkü ve gelecekteki politik güç ve politik hedef ilişkisini coğrafi gücü esas alarak inceler. (Suat İlhan; Jeopolitik Duyarlılık, İstanbul, Ötüken Yayını, 2003, s. 36.).

coğrafyada yaşayan büyük bir insan gücü tarafından tehdit edilebilir. Coğrafyayı insan koruyabilir. Bazı coğrafi özellikler de ancak ona yardımcı olabilir.

Stratejide güç en önemli bileşendir ve sabit unsurlarla (değişmeyen unsurlarla) değişken unsurların toplamından oluşur.[13] [14]

Güç formülünde yer alan tüm değişken unsurları harekete geçiren tek ve en önemli unsur liderlik gücüdür. Esas olarak millî gücün sabit (değişmeyen) ve değişken bütün unsurları günümüzde mevcut imkânlar sayesinde büyük ölçüde bilinmektedir. Bilinmeyen tek şey mevcut gücü harekete geçirecek olan liderin (Başkan, kral, parlamento, meclis vb.) niyetidir. Bu güç coğrafya, insan gücü (sayısal anlamı), uzay gibi unsurlara

---

[13] Ancak değişken unsurların içinde bazıları (askerî güç, ekonomik güç, bilimsel ve teknolojik güç, ekolojik güç) bileşene doğrudan ve olumlu yönde etki ederken bazıları ise siyasi güç (politik güç), psiko-sosyal ve kültürel güç ise olumlu yönde olduğu gibi olumsuz yönde de etki edebilir. Esasen siyasi güç bir taraftan dünyada herkesçe bilinen uluslararası kurumlardaki varlık ve etkinliği ile diğer taraftan ise politik irade, kararlılık ile kendini gösterir. Bunun noksanlığı olumsuz etki, varlığı ise olumlu etki yapar. Psiko-sosyal ve kültürel gücün etkisi de olumlu ya da olumsuz olabilmektedir. Hölderlin'in "Hiçbir şey insan kadar yükselemez ve onun kadar alçalamaz." (Ergüder Toptaş; XXI. Yüzyılda Savaş, Kripto Yayını, Ankara, 2009, s. 148.) sözü dikkat çekicidir. Teknolojideki ve bilimdeki değişmeler ne kadar çok olursa olsun insandan daha etkili bir silah henüz keşfedilmemiştir. İnsanın psiko-sosyal ve kültürel değerlerinde ifadesini bulan zıt oluşumları etkileyen, tetikleyen, bir güç hâline getiren ve götüren de inançlar, tutumlar, değer yargıları, kültürel özellikler, aile yapısı, din, millî karakter ve moral gibi unsurların varlığı, azlığı, çokluğu veya yokluğu ile orantılı etkisi olacaktır.

[14] Jeopolotik, yüksek strateji (büyük politika) olarak kabul edilmektedir. Bu kapsamda tanımlar içinde yer alan değişen ve değişmeyen unsurlar kavramını biraz açmak faydalı olacaktır.
Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi esasen jeostratejinin/stratejinin unsurları olan mekân, kuvvet, zaman, uzay ve sibernetik boyutlar jeopolitiğin içinde de vardır.
Jeopolitiğin değişmeyen (sabit) unsurları, millî gücün sabit unsurları (SUG)şunlardır:
a. Millî gücün coğrafi unsuru (CG):
(1) Coğrafi konum (kıtalar arası veya bölgesel),
(2) Sınırlar (fiziki yapısı) ve coğrafi bütünlük,
(3) Saha genişliği ve kolay değişmeyen sahip olunan stratejik kaynaklar,
(4) Coğrafi özellik (kara devleti, kıta devleti, iç devlet...),
(5) Uzay sahası (kullanma imkânı ve kabiliyetinin varlığına bağlı olarak (UG),
(6) İnsan gücü (sayısal güç) İG,
b. Jeopolitiğin Değişken Unsurları (DUG) millî gücün dinamik unsurları: (Millî gücün beşerî, sosyal unsuru)
(1) Siyasi güç, politik güç (SG),
(2) Askerî güç (AG),
(3) Ekonomik güç (EG),
(4) Bilimsel ve teknolojik güç (sibernetik güç dâhil) (BTSG),
(5) Psikososyal ve kültürel güç (Moral güç) (PSG),
(6) Ekolojik güç (EKG),
(7) Liderlik gücü (Niyet, irade (LG).
c. GÜÇ Formülü:
SUG=CG+UG+İG,
DUG=SG+AG+EG+BTSG+PSG+EKG.
GÜÇ=SUG+F(DUG)xLG LG=0-1 arasında bir değerdir.

etki etmez. Değişen unsurlara tesir eder. LG'nin matematiksel değeri sıfır ile bir (0-1) arasındadır. Lider değişken unsurları kullanma kararı alırsa değişken güç dinamik hâle gelir, kullanamaz ise rakibin üzerindeki etkisi itibarıyla sıfır olur, potansiyel tehdit olarak kalmaya devam eder.

3. Balkanların Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

a. Coğrafi Önemi

Tarihî araştırmalar ve incelemelerde, Balkan Yarımadası'nda alt Paleotik Çağdan (MÖ 200 - 1000) beri insanların yaşadığı Neolotik Çağ ile birlikte yerleşik yaşama geçilmeye başlandığı görülmektedir. Avrupa'nın doğusu ve Balkanlar eski Avrupa uygarlığının (MÖ 7000 - 3500) beşiği olarak kabul edilir[15] (İlk yerleşimler Meriç Vadisi MÖ 6000).[16]

Coğrafi yönden önem arz eden en önemli hususlardan biri üç tarafı denizlerle çevrili olan bölgenin karasal ve dağlık yapı özelliğinin önemi bakımından ön planda olmasıdır. Dinarik Alpleri (Arnavutluk), Pindus, Mora Yarımadası, Rodop ve Balkanlar (Bulgaristan) ve Tuna kuzeyindeki Karpatlar (Romanya) ve bu dağ silsilesinin batıda Transilvanya Alplerine, doğuda Türk Trakya'sında Istıranca ve Koru-Gonos dağlarına bağlantıları

[15] Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezleri (TÜRKSAEM), Türk Tarihi Dergisi, Sayı 38, Mart 2000, s. 111.

[16] Tunç Çağında Rusya bozkırından gelen yarı göçebe Slav akınları (MÖ 3500 - 1400) bölgede bulunan Miken ve Hitit uygarlıklarının yıkılmasına sebep olmuş ve Slavlar Balkanlara yerleşmeye başlamıştır (Batı Yugoslavya, Arnavutluk ve Epire arasında bölgeye Kimmerler, İlliyonlar, Gotlar, Keltler, İskitler gelmiştir.). Daha sonra sırasıyla Yunanlılar (MÖ 7 - 6. yy), Traklar (MÖ 5. yy), Makedonlar (MÖ 4. yy), Romalılar (MÖ 3. yy), Gotlar (MÖ 3. yy sonu), Hunlar (MS 4. yy), Bulgarlar MS 5. yy), Avarlar (MS 6. yy) Slavlar (MS7. yy), Peçenekler, Kumanlar (MS 11. yy), Haçlılar (Latinler) (MS 13. yy), bölgeye akın ve göçler gerçekleştirirler ve burayı istila ederler. Bu göç ve istila hareketleri daha çok kuzey ve kuzeydoğudan olmuş, batıdan gelenler Orta Çağda Haçlı seferlerini gerçekleştiren Latinler olmuştur. Doğudan ilk akın MÖ 4. yy'da Perslerden gelmiş ancak Persler Trakya'da az kalmıştır. 14. yy. başlarından itibaren ise Osmanlıların Rumeli'ye geçişi ve Balkanlara yerleşmesi başlamış ve Osmanlı İmparatorluğu (1351 - 1913 yılları arasında) 550 yıldan fazla bölgede kalmıştır. Büyük göçler ve istila hareketleri tabiri caizse Balkanları bir "yol geçen hanı" yapmış, kimisi geçici konaklamış, kimisi ise yerleşmiştir. Ama hepsi de bir iz bırakmıştır. Besim Darkot'un ifadesiyle "Geniş yollar ile yarımadaya giren yabancı kitleler içerilere sokuldukça memleketin dağ sıraları ile bölmelere ayrılması yüzünden dağılıyor, birbirinden ayrılıyor ve ufalanarak bir daha dönmemek üzere kalıyor ve eski kavimlere karışıyorlardı. Bu sebeple yalnız sayı itibarıyla çok ve kuvvetli olan kavimler bugüne kadar varlıklarını muhafaza ederek inkişaf edebilmişler, diğerleri ise hemen silinip ortadan kalkmışlardır." (Balkanlar; OBİV Yayın, Eren Matbaası, İstanbul, 1993, s. 43.). Braudel'in "Uygarlığın en uzun ve dayanıklı olanı bile yatay ovalarda çok büyük mesafeleri kolaylıkla aşabildiği hâlde, birkaç yüz metre yükseklikteki bir engel (dağlık bölge) karşısında güçsüz kalır. Roma bile en güçlü zamanında da fazla etkili olamamış, buralarda ancak güvenlik gerekçesiyle kurduğu kışlalarla temas sağlamıştır. Bu yapı insanlarda özgürlük duygusunu pekiştirdiği gibi dinî inançların da fazla köklü olmasına izin vermemiştir." tespitleri Balkanların zorlu coğrafyasını ve bu coğrafyanın üzerinde yaşayan insanlara etkilerini ve beşerî zenginliğini (etnik, din, dil, kültürel bakımlardan) işaret etmesi bakımından önemlidir.

arasında ulaşım mihverleri akarsu ve vadi tabanlarına ve dağlardaki geçit ve gediklere sıkı sıkıya bağlıdır.

Ulaşım hatları tarihî mihverler olarak bilinen üç ana güzergâhı takip ederek Türk Trakya'sında birleşir ve Edirne - İstanbul'u geçerek Orta Doğu'ya ulaşır. Ya da Orta Doğu'dan ve Karadeniz kuzeyinden gelen istikametlerde aksi güzergâhları takip eder.

Bu mihverlerden en eskisi kuzey ve kuzeydoğudan gelen Karadeniz kuzeyi - Romanya - Balkanlar - Türk Trakya'sı ve Boğazlara uzanan mihverdir. Dinyester, Prut ve Tuna nehirlerini aşar. Tarihî göçler ve akınlarda (Slavlar, Gotlar, İskitler, Kimmerler, Bulgarlar, Macarlar, Hunlar, Peçenekler, Komenler, Hazarlar tarafından gerçekleştirilen) Osmanlı - Rus savaşlarının ana güzergâhıdır. İkincisi Tarihî Roma Ordu Yolu olarak bilinen ve daha çok Roma İmparatorluğu'nun Doğu'ya karşı istila hareketlerinde kullandığı Draç (Durres) - Ohri - Manastır - Selanik - Edirne - İstanbul mihveridir. Bu mihver Edirne üzerinden birinci mihverle irtibatlıdır.

Üçüncü yol Balkanların orta kısmından Tuna Nehri'ni izleyerek Viyana ve Belgrad üzerinden Niş'e uzanır. Orada ikiye ayrılarak Vardar Vadisi'ni izleyerek Selanik'e ve Balkan geçitlerini aşarak Meriç Nehri üzerinden Edirne'ye ve İstanbul'a bağlanır.

Bu yolun XIX. yy'dan sonraki dönemde Sanayi Devrimi ile birlikte önemi artar ve burası Avrupa'yı Anadolu'dan Orta Doğu'ya bağlayan ana demir yolu ve kara yolu arteridir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarının ve sonrasının ana mihveri tarihî Berlin - İstanbul - Bağdat - Basra güzergâhı olup burası Türkiye için çok büyük öneme haizdir.

Balkanların coğrafi anlamdaki bir diğer değeri ve önemini iç su yolu ulaştırması oluşturur. 2860 km'lik Tuna Nehri Balkan coğrafyasının en önemli jeostratejik ve jeoekonomik unsurudur. Tuna Nehri sistemiyle Karadeniz'le Kuzey Denizi'ni birbirine bağlayan Bomberg - Kelheim arasındaki 171 km'lik Main Kanalı'yla Orta ve Batı Avrupa'nın 11.263 km uzunluğundaki iç su yolları sistemine irtibatlandırılmıştır.[17]

Büyük strateji ya da jeopolitik düzeyde Balkanlar, Orta ve Doğu Avrupa'da başlayan ve Boğazlar ve Süveyş bölgeleriyle ana petrol alanlarını hedef alan askerî operasyonların üs ve destek bölgesidir. Orta ve Doğu Avrupa'da devam eden bütün savaşlarda Balkanlar, saldıran ve savunan taraflar için daima büyük önem taşımıştır. Bu bakımdan Balkanların Avrupa bütünleşmesi, güvenliği ve birliği için stratejik bir önemi vardır. Ve

[17] İhsan Gürkan; Jeopolitik ve Stratejik Yönleriyle Balkanlar ve Türkiye, Balkanlar (OBİV)yy, Eren, İstanbul, 1993, s. 261.

Balkanların bu stratejik konumu Akdeniz ve Orta Doğu politikalarında ve stratejilerinde Avrupa'ya imkân sağlar.[18]

Balkan Yarımadası Avrupa'yı Orta Doğu'ya, Orta Doğu'yu Avrupa'ya, Karadeniz'i Akdeniz'e ve Akdeniz'i de Karadeniz'e bağlayan bir köprüdür. Kültürler arasında bir arayüzdür. Balkanları yönetmek Doğu'yu ve Batı'yı kontrol edebilme becerisidir.[19]

b. Beşerî (İnsan Gücü) ve Sosyal Güç Bakımından Balkanların Değeri ve Önemi

Coğrafi bölümde de değinildiği gibi Balkanların beşerî ve sosyal kimliğini, karakterini kökü MÖ 3500'lere kadar dayanan istila ve göçlerin bıraktığı izler oluşturur.

Balkanlar, sınırların dil, din veya tarihî gerçekler gibi ölçütlere dayandırılmaksızın çizildiği, kültürel ve demokratik bir mozaik ve aynı zamanda iç içe geçmiş kültürel gelenekleri ve etnik çeşitliliği[20] ile canlı bir etnografya müzesidir.[21]

Bilinmektedir ki etnik farklılıklar, din, dil, inanç farklılıkları gerçek anlamda jeopolitik güç unsurlarından olan, siyasi ve psiko - sosyal güç, nüfus gücü ve kültürel güç bakımından çok önemli bir zafiyet oluşturur. Bu

[18] Balkan Yarımadası'nı bir bütün olarak kabul edersek kara sınırları 1300 km kadar iken kıyılarının uzunluğu 17.368 km'dir. Kıyılarının yakınında pek çok adanın varlığı (Eski Yugoslavya'nın 600, Yunanistan'ın 1426 adası vardır.) (Balkanlar; OBİV, s. 265) kıyıdaş olan ülkelerin denizci karakterini geliştirmiş, ancak bu husus hiçbir yerde denizden uzaklığı 137 km'yi geçmeyen Yunanistan ile Hırvatistan hariç Balkan ülkelerinin kara ülkesi olma vasfını değiştirmemiştir. Kıyıların uzunluğu, girintili çıkıntılı oluşu, çok sayıda adanın varlığı, jeostratejik ve jeopolitik açıdan kara ülkeleri için bir zafiyet ve hassasiyet, (age.; s. 270) deniz hak ve menfaatleri açısından ise (kara suları, münhasır ekonomik bölge vb.) bir üstünlüktür.

[19] Bugün bazı fütürologlar artık uzayın da varlığı nedeniyle coğrafi anlamda sınırların, fiziki yapının çok önemli olmadığını vurgulamaktadırlar ve hatta sınırların 36.000 km yüksekten hiç de fark edilmediğini ileri sürmektedirler. Bu, doğru olmadığı kadar eksiktir de. Zira havadan ya da uzaydan nakledilecekler çok sınırlıdır (Bilgi, istihbarat vs). Öyle olmasaydı doğal gaz ve petrol boru hatları, su kanalları, devasa kara yolu ve tünel inşaatları, demir yolu hatlarına ihtiyaç duyulmazdı.

[20] Balkanların Dünü, Bugünü, Yarını; Harp Ak.Yayını, Mayıs 1993, s. 7.

[21] Bu gerçek, çok değil bundan 20 yıl öncesine kadar Balkanlarda 6 olan devlet sayısının Yugoslavya'nın dağılmasıyla 11'e çıkması ile kendini göstermiştir. Bugün Balkanlarda beş ayrı etnik grup [Arnavutlar, Yunanlar, Bulgarlar, Güney Slavlar, (Sırplar, Hırvatlar, Slovenler, Karadağlılar) ve Türkler], yanı sıra Balkan Yahudileri (Seferad ve Eskenezi Yahudileri), Balkan Çingeneleri, Tatarlar, Çerkezler, Ermeniler, İspanyollar, Boşnaklar, Pomaklar ile artan etnisite sayısı (Bunlar daha çok dinlerin etkisiyle oluşmuştur.) 3 ayrı tek tanrılı din (Hristiyanlık, Müslümanlık, Yahudilik), çok sayıda mezhep (Katolik, Ortodoks, Protestan, Hanefi, Şafii, Şii vb.) 10 ayrı konuşma dili [Türkçe, Arnavutça, Romence, Yunanca, Bulgarca, Makedonca, Boşnakça, Sırpça, Sanskritçe (Hint dili lehçesi, Karadağ lehçesi], 3 ayrı yazı dili (Latin, Kril, Yunan alfabesi), 75 milyon civarında nüfus (18,5 milyonu Müslüman, % 25'i) (Balkanlar; OBİV, Eren Matbaası, İstanbul, 1993, s. 236 - 237) ile Balkanlar etnik, dinî, mezhepsel, konuşulan dil ve lehçeler, yazı dili gibi sosyal farklılıklar bakımından dünyanın en zengin köşelerinden birini oluşturmaktadır.

tür farklılıkların bir zenginlik olarak ileri sürülmesi savunma mekanizmasından ibarettir ki zenginliğe dönüştürülmesi adeta imkânsızdır. Sosyal farklılıklar; siyasi psiko - sosyal güç ve nüfus gücünün zayıflığının bir göstergesidir. Hele Balkanlar gibi asırların travmalarının yaşandığı bir bölgede bunun Yugoslavya'nın dağılması sürecinde hem de XXI. yüzyılın şafağında yaşanmış olması insanlığın daha çok utanacak yönünün olduğunun bir işareti olarak algılanmalıdır. Bir ülkede din, dil ve etnik farklılıklar ne kadar çok ise orası başkalarının müdahalesine o kadar açık demektir.

1877 - 1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan Balkan Savaşı sonuna kadar geçen 35 yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu Balkanlardaki insan varlığının yarıdan fazlasını kaybetmişti.[22]

Bütün bu kayıpların doğal sonucu olarak Osmanlı, Balkanlardaki coğrafyasını koruyacak nüfus gücünü yitirdiğinden diğer tüm faktörlerin de etkisiyle Balkanlardaki topraklarını Doğu Trakya ile sınırlı olacak şekilde kaybetmiştir.

Bu büyük kayıpların tek tesellisi ise buradan çekilen ve önemli bir bölümü asker olan nüfusun yaşadığı acıların kendisine kazandırdığı direnç ve mücadele gücü ile Birinci Dünya Savaşı ve Türkiye'nin Kurtuluş Mücadelesi'ne sağladığı büyük katkı olmuştur.

Bugün ayrıca Balkanlarda önemli miktarda Türk ve Müslüman azınlık vardır. Son yıllarda 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Harbi, Balkan Savaşı öncesi ve sonrası yaşanan göçlerin yanı sıra özellikle Bulgaristan ve Yunanistan'dan zorunlu göç ya da mübadele anlaşmaları sonrası büyük oranda yaşanan göçlere rağmen bu varlık devam etmektedir.

---

[22] Balkanlardaki beşerî (insani) gücün, buna psiko - sosyal ve kültürel güç de katıldığında 1993 yılı itibarıyla hâlen nüfusun (18,5 milyon) % 25'inin Müslüman olduğu, 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'ndan önce Osmanlı'nın Balkan topraklarında (Osmanlı Avrupa'sında) 6,3 milyonluk nüfusun 2,9 milyonunun Türk (% 46'sı) olduğu bilinmekteydi. (Balkan Harbi (1912 - 1913); İ.ÜH Genelkurmay Basımevi, Ankara,1993, s. 15) Mc.Carthy'e göre Osmanlı Avrupa'sında 1911 yılında "dine dayalı millet" ayrımına göre 6,353 milyon insandan 3,242 milyonu yani % 51'i Müslüman idi. (Justin Mc Carthy; Ölüm ve Sürgün, İnkılap Yayını, 1994, s. 144, 145) Balkan Savaşları sonrası (1912 - 1920 yılları arasında 313.922 Türk göçmenin Türkiye'de yerleştirildiği ve terk edilen topraklarda (Arnavutluk hariç) 870.114 Müslüman kaldığı (Kaynak Mc Carthy; Göç ve Sürgün, s. 190, 191, Tablo 10, 11, 12, 13) ve Türk - Yunan nüfus mübadelesinde de bunların 398.849'unun Türkiye'ye göç ettiği dikkate alındığında 2.315.293 kişiden 870.114'ünün Balkanlarda kaldığı, göçe çıkanlardan yalnız 812.771'nin canlı kaldığı ve 632.408'inin öldüğü, zapt edilmiş Osmanlı Avrupa'sının Müslüman nüfusunun % 27'si can vermişti.(Justin Mc Carthy; Ölüm ve Sürgün, İnkılap Yayını, 1994, s. 110,111). Daha önce de 1877 - 1878 Osmanlı-Rus Harbi sonucu Bulgaristan'da yaşayan 1.501.883 kişiden, 515.000'i Türkiye'ye göç etmiş, 261.937 kişi ise yollarda hastalık, açlık ve soğuktan ölmüştür. % 52'si artık Bulgaristan'da yoktur (age.; s. 110 - 111).

c. Siyasi (Politik) Güç Bakımından Değeri ve Önemi

Balkanlarda Türk varlığı daha önce de belirtildiği üzere öncelikle Karadeniz kuzeyindeki yollardan gelen göç ve akınlarla başlamış ve hatta bugünkü Macaristan, Bulgaristan ve Romanya'nın kurucuları arasında Türk boylarının varlığı önemli rol oynamıştır. Kuzeyden gelenler zamanla Hristiyanlığı kabul etmişler ve Slavlara karışmışlardır. Türklerin Rumeli'ye güneyden geçişlerinin farklı tarihçilere göre farklı zamanlarda olduğu iddialarına rağmen ilk yerleşmenin 1261'de Moğollardan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuk Sultanı İzzettin Keykavus'la gerçekleştiği kabul edilmektedir.[23] Daha sonra Karesi Beyliği (1311) ve Osmanlılar 1340'tan itibaren Balkanlara yerleşmeye ve Anadolu'dan nüfus nakletmeye başlamışlardır. Bizans'ta süregelen taht kavgaları üzerine Kentakuzen'in Osmanlı boyları ile iş birliği yapması Osmanlı'nın Balkanlara yerleşmesinin önünü açmış ve bunu büyük ölçüde kolaylaştırmıştır.

Osmanlı'nın Balkanlardaki ilerleyişi ve varlığı; yıllar süren doğuya yönelik haçlı seferlerinin varlığı unutularak bazı Batılı tarihçiler tarafından zalimane, kanlı istila hareketleri olarak gösterilmiştir. Oysa bunun daha önceki istila ve göçlerden farkı yoktu. Farkı, hatırlanacak bir dönem içerisinde 5,5 asır gibi oldukça uzun bir süre Osmanlı'nın Balkanlarda varlığının sürmesi ve hemen haçlı seferlerinin ardından gelmiş olmasıydı. Bunu yapanlar da tüm Müslüman dünyası adına Türklerdi. Bunun için fatura Türklere kesilmişti.[24]

Balkanlar; XIV. yy ile XIX. yy arasında altı asır Osmanlı yönetiminde Orta ve özellikle Batı Avrupa devletlerinin batı - doğu yönlü hareketlerini (Balkanlar ve Orta Doğu) durdurmuş, Avrupa'da ve Balkanlarda huzurlu bir dönem yaşanmış, Akdeniz'in de Osmanlı kontrolünde olması nedeniyle Avrupa coğrafi keşiflere ve açık denizlere (okyanuslara) yönelme fırsatı bulmuştur. Osmanlı ise bu dönemde önce gelişmesini sürdürmüş, sonra ise duraklamaya ve gerilemeye başlamış ve gücünü (her imparatorluğun başına geldiği şekilde) zamanla yitirmeye başlamıştır. Osmanlı'nın en büyük kârı bu dönemde başta dili olmak üzere dinini ve kültürünü yaymasıdır. Bu dönemde Balkanların tek ortak dili Türkçe olmuştur.[25]

---

[23] age.; s. 9 - 10

[24] Esasen Osmanlı da gidebilseydi hedefi önce Viyana, sonra Roma olacaktı. Balkanların önemi de siyasi anlamda buradan gelmekteydi. Türklerin akınları, Müslümanların Avrupa'yı istilası eski Batı - Doğu Roma İmparatorluğu'nun da sınırları sayılabilecek bir yerde durdurulmuştu. Onun için Balkanların bir coğrafi sınırı, bir de siyasi sınırı vardır ki kabul gören de Türklerin ilerlemesinin durdurulduğu emniyetli alanlar, Balkanların da sınırı sayılmıştır. Çünkü Türklerin kültürel etkileri buralara kadar ulaşmıştır.

[25] Balkanlar XIV. yy'dan itibaren yüzyıllar boyu büyük güçlerin, devletlerin etki alanı olmuş, Osmanlı yönetimi sırasında Habsburg Hanedanlığı, Avusturya - Macaristan ile Çarlık Rusya'sı bu coğrafyada sürekli etki alanı yaratmaya çalışmıştır. XIX. yy'da Sanayi Devrimi ile birlikte Avrupa'nın dış pazarlara açılması, sömürgecilik, Orta Doğu petrolünün varlığı gibi nedenlerle Balkanların önemi artmış ve XIX. yy'ın ikinci yarısından itibaren Balkanlarda bu üç unsurun yanı

Ayrıca Balkanlar Osmanlı'nın Avrupa ile bütünleştiği bir yöre olmuş, Balkan toprakları Osmanlı'nın en verimli toprakları olmuş ve Fetret Devri'nde hazine ve veliahdı barındıran bu topraklar Osmanlı'nın çok kısa bir sürede tekrar kendisini toparlamasına imkân sağlamıştır.

XX. yy'ın ikinci yarısında Balkanlarda Sovyetler Birliği'nin ağırlığı görülmüştür. XXI. yy'da ise Balkanlarda AB ve ABD'nin hâkimiyetinin sürmesi beklenmektedir. Zira Avrupa'yı ileriden koruyan Balkanların varlığı değişen dünya güç merkezleri jeopolitiğinde Balkan devletlerinin teker teker AB üyeliğine alınması suretiyle belki de bir diyet ödenmektedir.

Siyasi anlamda Balkanlarda mevcut ülkelerin hemen hepsinin şaşaalı dönemlerinin yanı sıra yaşadıkları yüzyılların travmalarından, göç ve istila hareketlerinden kaynaklanan "Büyük Hayalleri" vardır. Bu kapsamda Sırpların Naçertanje'si (Büyük Projesi), Yunanların Megali İdeası, Bulgarların Büyük Bulgaristan'ı, Romenlerin Büyük Romanya'sı, Arnavutların Büyük İhtirası sayılabilir.[26]

Balkan ülkelerinin XIX. yy. ilk çeyreğinden itibaren başlayan ve Avrupa'daki milliyetçilik akımlarından beslenen Osmanlı'ya karşı bağımsızlık hareketleri, gerek Birinci Dünya Savaşı'na son veren tüm anlaşmalar gerekse bundan öncesi ve sonrasında İkinci Dünya Savaşı sonrası bu ülkelerin sınırlarının, büyük Avrupa devletlerince tarihî, etnik, dinî, coğrafi gerçeklere dayanmadan sadece bir harita üzerinde saptanması bu ülkelerin irredentist (başkasının toprağında gözü olma) ve rövanşist (intikal alma hissi)

---

sıra İngiltere, Fransa ve İtalya başta olmak üzere bazı Orta ve Batı Avrupa devletleri de varlık göstermeye başlamışlardır. XIX. yy'ın ilk çeyreği ile yarısı ve XX. yy ilk çeyreğinde yaratılan "Doğu Sorunu" ya da "Avrupa'nın Hasta Adamı"nın geldiği yere döndürülmesi politikası Balkanlarda Yunanistan'ın bağımsızlığı (1829), 1828 - 1829 ve 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşları, Yunan ve Arnavutluk isyanları, Balkan Savaşları (1912 - 1913) Balkanlarda milliyetçilik hareketleri, Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Savaşı, İkinci Dünya Savaşı hep Balkan merkezli ya da Balkanların da içinde yer aldığı çok önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmıştır. Bu dönemde Balkanlardaki savaş ve çekişmeler, Birinci Dünya Savaşı'nı doğurmuş ve Roma İmparatorluğu'nun, coğrafyası nedeniyle baş edemediği Balkanlarda ilk defa uyguladığı "Divide et İmpera" (böl ve yönet) stratejisi XX. yüzyılda bu coğrafyada "Balkanlaştırma" adlı yeni bir jeopolitik uygulama olarak kendini göstermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın da Barbarossa Harekâtı adlı bölümü müttefiklerin Sovyetler Birliği'ne yardımını engellemek adına Balkanlarda İtilaf devletleri ile İttifak devletleri arasında bu coğrafyada cereyan etmiştir.

[26] Bu çerçevede Sırpların Büyük Projesi=Naçertanje denilen Duşan İmparatorluğu'nu canlandırmaya yönelik (Karadağ, Bosna - Hersek ve denize çıkışı sağlayacak topraklar) Büyük Sırbistan; Yunanların herkesçe bilinen yeni Ortodoks Patrikliğine bağlı herkesi eski Bizans hudutları içine almaya yönelik Megali İdeası (Büyük ideali); Romenlerin eski Daçya Krallığı'nı hedefleyen (Erdel, Besarebya, Dohruca ve Kuzey Bulgaristan toprakları) Büyük Romanya'sı, Bulgarların, Makedonya ve Selanik'i kapsayan Büyük Bulgaristan'ı (Bulgar Makedonyalığı); 100 bin kişilik Karadağ'ın düşlerin de ötesinde denize inmesi, Basra ve Arnavutluk'tan toprak almayı hedefleyen büyük ihtirası; Arnavutların, Selanik'e kadar Makedonya'yı ve Kosova'yı kapsayan Büyük İhtirası (Balkanlar; OBİV-11 Yayınları, 1993, s. 83) ve nihayet Büyük Hırvatistan hayalinin destekçisi Avusturya prensinin Bosnalı bir Sırp tarafından öldürülmesiyle Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına sebep olan gelişmeler gibi bütün bu büyük hayaller bölgenin "Avrupa'nın Cadı Kazanı" olarak nitelenmesine yol açmıştır.

yaklaşımlar beslemelerine sebep olmuştur. Nitekim Yugoslavya'nın parçalanması bu gerçeğin bir dışa vurmasıdır.

Bugün hâlâ Balkanlarda irredentizm hem kendi içerisinde hem de dışarıdan (Macaristan, Moldova gibi) taleplerle tamamlanamamıştır ve kısa sürede de tamamlanması beklenmemektedir.

Bölgenin jeostratejik ve jeopolitik çekirdeği olan eski Yugoslavya'nın[27] parçalanmasıyla yaklaşık 20 yıldır yeniden şekillenen Balkanların hâlâ istikrara kavuştuğu söylenememektedir.

ç. Psiko - Sosyal ve Kültürel Bakımdan Değeri ve Önemi

Balkan coğrafyasının insanı şekillendirmesinde etkileri bakımından Balkan dağları, Rodop dağları, Dinar alpleri, Pindus, Mora dağları gibi dağlarda ve yarımadanın iç kesimlerinde yaşayan insanlar ile deniz kıyısında yaşayanlar arasında farklı fiziksel özellikler ve kişilik özellikleri vardır. Dağlık kesimlerde yaşayanlar uzun boylu, dayanıklı, güçlü, geleneklerine bağlı, daha acımasız, gözü pek iken kıyılarda yaşayanlar daha kısa boylu, daha gelişime ve etkileşime açık, daha ılımlıdırlar.

Dağlık ve iç kesimlerdekiler karasal iklimin ve hiç eksik olmayan sert rüzgârların etkisindedirler. Bölge halkları özgürlüklerine düşkün, mücadeleci, savaşçı, çeteci, komitacı bir ruha sahiptirler. Özellikle Arnavutluk ve Hersekliler çok daha savaşçı ruhlu idiler.[28]

Balkanların psiko - sosyal ve kültürel açıdan en önemli özelliğini "Kimlik Siyaseti"[29] ile İslam ve Hristiyan dünyasının birleştiği yer olması teşkil eder. Siyasal kimlik özgürlükçü olduğu kadar çatışmacıdır. Bu nedenle kimlik çatışmaları ve yıllarca Doğu Kilisesi ile Vatikan arasında süren çekişme ve Vatikan'ın baskısı Ortodoks Hristiyanlık ile Müslümanlığı ve hatta Museviliği birbirine yakınlaştırmıştır. Zira Ortodoks Kilisesinin Roma'nın üstünlüğünü kabul etmesi için yapılan baskıya sadece Ortodoks rahipleri değil, halk da karşı çıkmış bu, "Papanın tacındansa sultanın sarığı" tekerlemesine yol açmıştır.[30]

Bunda Osmanlı'nın bölge insanının dinine gösterdiği büyük hoşgörü, din değiştirmeye zorlamama, halkı inançlarında serbest bırakma, başlangıçta sadece cizye denilen vergiyi alma, daha sonra savaş zamanı vergileri, avariz, tımarlı sipahi uygulamaları, Bektaşilik, gayrimüslimler için uygulanan zimmi hukukunun varlığı gibi hoşgörü ve koruma politikası (istimale)nın[31] çok

[27] İhsan Gürkan; Balkanlar, OBV Yayınları, Eren Matbaası, 1993, İstanbul, s. 265.
[28] Bu dağlık bölgelerden Dinarik alpleri çevresine tarihte, İtalyanca "Schiavonid", Fransızca "Esclavonie"=Köle Ülkesi adı verilmiştir. Bundan da anlaşılmaktadır ki Balkanların bir kısmı, üretimde kök kullanan Roma gibi daha ileri ekonomi düzeyindeki toplumları köle olarak kullanıp insan gücü sağlamıştır. (age.; s. 44)
[29] İmmanuel Wallerstein; Jeopolitik ve Jeokültür İz Yayıncılık 1993, s. 10.
[30] Balkanlar OBİV; 1993. s. 51.
[31] age.; s. 16

önemli etkisi olmuş ve Balkanlarda İslamlaşma hızla yayılmıştır. Özellikle Arnavutluk'ta Müslümanların oranı %70'leri geçmiş ve çok sayıda Müslüman Arnavut sadrazamlık makamına ulaşmıştır (Koca Sinan Paşa gibi).

Balkanlarda etnik gruplaşmalarda ırktan çok, din ve dil farklılıkları belirleyici olmuştur. Aralarında dil birliği bulunan Güney Slavları dinsel bakımdan farklıdırlar. 10 dilin konuşulduğu Balkanlarda Türkçe yıllarca tek ortak anlaşma aracı olarak kullanılmış ve bir yabancı yazarın "Adriyatik kıyılarından yola çıkan bir atlı, şayet Türkçe biliyorsa Çin sınırına kadar derdini anlatmakta güçlük çekmez."[32] sözleri çok anlamlıdır.

Psiko - sosyal ve kültürel güç bakımından ifade edilmesinde fayda görülecek bir husus da Balkanlardaki Osmanlı varlığının Batı'dan gelen her türlü etkileşime açık olması sayesinde Panslavizm, Panhellenizm, Pangermenizm gibi fikir akımlarının yanı sıra Pantürkizm akımının da doğmasına, meşrutiyet ve hürriyet gibi fikirlerinin yayılmasına ve nihayet Osmanlı Aydınlanmasına imkân sağlamış olmasıdır.

Bunu çok yakından gören ve bilen ve kendisi de ataları Anadolu'dan göç etmiş Balkanlı bir Türk olan ATATÜRK'ün modern ve çağdaş Türkiye'nin temellerini Batı ile olan bu etkileşim sayesinde attığı unutulmamalıdır.

Diğer taraftan Balkanlardaki Türk kültür varlıkları Anadolu'dan daha fazladır. Zira Osmanlı, Balkanların kentleştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bu kültür varlıkları sistematik bir şekilde yıllarca tahrip edilmiş olmasına rağmen son Yugoslavya krizinde de görüldüğü gibi bu izlerin fiziksel olarak yok edilmesi bile halklar arasındaki kültürel yakınlık sayesinde Bosna'da, Kosova'da, Sancak'ta, Arnavutluk ve Makedonya'daki Müslüman ve Türk varlığı bölgede Türkiye'siz jeopolitiğin etkili olamayacağını ve geliştirilecek strateji ve politikalarda jeokültürel yakınlığın belirleyici olacağını göstermiştir.

d. Ekonomik Güç Bakımından Değeri ve Önemi

Balkan coğrafyasının en önemli zenginliği ve ekonomik değeri, en yüksek girdisini yer üstü zenginlikleri olan orman ve su varlığı (nehirler, kıyılar) oluşturmaktadır. Bu da bölge insanının daha çok tarım ve hayvancılık (balıkçılık dâhil) ve bununla ilgili endüstriye yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Yer altı zenginlikleri bakımından ilk çağlardan bu yana Karpatlar ırmaklarındaki altın, Arnavutluk ve Adriyatik kıyılarındaki gümüş, bakır, nikel, demir madenleri insanoğlunun dikkatini çekmiştir.[33] Fatih'in Arnavutluk gümüşünün Roma'ya satışını yasakladığı bilinmektedir. Petrol ve doğal gaz Romanya'da ve az miktarda Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'da ve Ege Denizi'nde potansiyel olarak mevcuttur.[34] Yer altı zenginliklerine rağmen endüstrinin yetersizliği nedeniyle (Slovenya ve

[32] age.; s. 267
[33] Balkanlardaki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkisi; Harp. Ak. Yayını, İstanbul, 1995, s. 5
[34] Balkanlar; OBİV Yayını, İstanbul 1993, s. 266.

Hırvatistan dışında) Avrupa'nın en yoksul bölgesidir. Ancak insanlarının kanaatkârlığı ve zorlu yaşama olan dirençleri nedeniyle bu konu Orta ve Batı Avrupa'daki kadar sorun yaratmamaktadır. Gerek kıyılarında gerekse iç kesimlerde dört mevsim eksilmeyen rüzgârı potansiyel ve temiz enerji kaynağı olarak dikkat çekicidir. Ekolojik bakımdan Avrupa'nın en temiz bölgesidir.

e. Askerî, Bilimsel Bakımdan, Teknik Güç Bakımından Değeri ve Önemi

Balkanlardaki tarihî süreç dikkate alındığında ilk yerleşimlerin başladığı MÖ 6000 yıllarından bugünkü devletlerin oluşumuna varan gelişmelerin yaşandığı XIX ve XX. yüzyıla kadar olan dönemde; Balkan ülkelerinin hemen her birinin daha önce ifade edilen "Büyük Hayallerine" esas teşkil eden kendilerine göre güçlü bir krallık döneminde yaşadığı, dışarıdan gelen büyük güçlerin istila ve göç hareketleri ile yıkıldığı bilinmektedir.[35]

Osmanlı'nın çekilmesine neden olan dönemde Balkanlarda tedhiş, gerillacılık, çetecilik ve komitacılık gibi genellikle düzensiz askerî güçlerin kullanımı ön plana çıkmıştır.

Balkan ülkelerinin bağımsızlığını kazandıkları tarihlerden itibaren (XIX. yy. ikinci çeyreği ve XX. yy. başı) kendi ordularını kurdukları, özellikle Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya ve Arnavutluk'un SSCB'nin de etkisiyle önemli askerî güce ulaştıkları, ancak SSCB'nin dağılması ve Yugoslavya'nın parçalanması ile Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un ordularını neredeyse silah atmadan tasfiye ettikleri, Yugoslavya'nın ise askerî gücünü parçalanma döneminde iç savaşta kullandığı görülmüştür. Ancak bu ülkelerden Eski Yugoslavya'nın mirasçısı olan Sırbistan ile endüstriyel kapasitesi her zaman yüksek olan Hırvatistan, Romanya'nın soğuk savaş döneminden kalma bilgi birikimi ve potansiyel güçleri göz ardı edilmemelidir. Bu ülkelerin stratejik harp maddesi üretim kapasitesi ile Sırbistan'ın güdümlü tanksavar ve uçaksavar silahları üretim imkânı ve kabiliyetleri unutulmamalıdır. Bunun dışında son durum itibarıyla Balkan ülkelerinden askerî gücü dikkate alınacak iki ülkenin Türkiye ve Yunanistan olduğu da gerçektir.

4. Sonuç

Jeostratejik ve jeopolitik bakımdan ele alındığında Balkanlar neredeyse bütün jeopolitik teorilerin ilgi sahasında kalmış ve jeostratejinin ve

[35] Geçmişte kurulan bu yönetimlerin iktidara gelişlerinde ve hükümranlık dönemlerinde güçlerini sertçe ve hatta vahşice kullandıkları da bilinen bir diğer gerçektir (Tarihte Romenlerin Drakulası-Kazıklı Voyvodası, Sırpların Kara Yorgi'si bir taraf için millî kahramanı, diğer taraf için ise zalimlerin varlığı bu ülkelerin mücadeleci gücünü vurgulamaktadır.).

jeopolitiğin iki önemli unsuru olan coğrafya (mekân) ve beşerî (kuvvet, güç) unsurlar bakımından ve bunların alt unsurları olan tüm değişen ve değişmeyen unsurlar açısından çok önemli girdilere sahip bir bölgedir. Yüzyıllar boyunca büyük güçlerin ilgi ve etki alanı hâline gelmiş, istila edilmiş, savaş ve mücadelelere sahne olmuş bir tarih laboratuarı, her geçenin bir iz bıraktığı, bölgeye göç edenlerle bölgede olanların etnisite, dil, din bakımından az veya çok etkilendiği; çok azının etkilenmeden kendini koruduğu, iç içe geçmiş kültürel gelenekleri, görenekleri, inançları düşünceleri ile bir etnografya müzesi, zengin tabiatüstü varlıkları olan orman ve su kaynakları ile henüz kirlenmemiş ekolojik değerleri ve faunası ile kıskanılacak bir tabiat parkı, Avrupa'nın doğusunda doğu - batı ve kuzey-güney ile aksi istikametler üzerinden her geçişin bir bedeli gerektirdiği, ama bu arada kendisinin de yıprandığı bir köprü ve nihayet kıtalar ve medeniyetler arasında bir arayüzdür.

Balkanlar;

Avrupa ve dünya jeopolitiği açısından:

- Avrupa uygarlığının doğduğu yerdir.

- Birinci Dünya Savaşı'nın kıvılcımının ateşlendiği yerdir.

- İkinci Dünya Savaşı'nın önemli hareket alanlarından biridir.

- Balkan sorunu, Doğu sorunu, Yugoslavya sorunu vb. nedenlerle Avrupa'nın "Barut Fıçısı" olmuştur.

- Avrupa'yı Asya'ya bağlayan doğu - batı ve kuzey - güney yönlerinde geçiş sağlayan Avrasya köprüsüdür.

- İki ayrı büyük kültürün (İslam ve Hristiyan dünyasının) Avrupa'da karşılaştığı, birbirlerini tanıma fırsatı bulduğu, kısmen kaynaştığı önemli bir kültür hazinesidir, bir modeldir.

- Tuna Nehri ve Tuna Nehri sistemiyle Orta ve Batı Avrupa'nın en önemli jeopolitik ve jeostratejik unsurudur.

- Avrupa ile Orta Doğu ve Avrasya arasındaki tarihî mihverleri barındırır. (Roma İmparatorluk Yolu, İpek Yolu, Berlin - İstanbul - Bağdat - Bosna hattı)

- Tarihî arka plan, bölge ülkelerinin hayalleri, dış güçlerin müdahaleleri gibi gerekçelerle dengelenen, ancak zaman zaman irendentizmin, rövanşizmin kendini hatırlatmaktan geri kalmadığı;[36] Balkanlaştırma kavramı ile Balkanistik bilimine konu olmuş zor bir bölgedir. Balkan tabağıdır.[37]

Türkiye açısından:

[36]Mustafa Selver; Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna, IQ Yay., İstanbul, 2003, s. 9.
[37] Farklı etnisite; dil, dinî kimliklerin ve kültürlerin bir arada bulunuşunu ifade eden bir deyimdir.

- Balkanlar Orta Asya'dan sonra Türklerin en eski yurtlarından biridir. (Balkanlarda Türk varlığı on sekiz yüzyıllıktır.)

- Altı asırlık bir Osmanlı Türk - Müslüman Avrupa'sıdır.

- Yıllar süren zorunlu göç ve mübadeleye rağmen (3,5 milyon göçmen) hâlen dünyada Türk ve Müslüman azınlığın en çok bulunduğu bölgedir (1,5 milyon kadar).

- Balkanlar yakın Türk tarihinin en büyük göç acılarına sahne olmuş, buna rağmen Türk ve Müslüman izlerinin silinemediği bir bildik coğrafyadır, bizim coğrafyamızdır.[38]

- Balkan ülkelerinin tarihi ile tarihimiz ortaktır.[39] Balkanları ilgilendiren her anlaşmada Türkiye de vardır.

- Türkiye'nin Balkan ülkeleri için önemi ne ise Balkan ülkelerinin de Türkiye için önemi odur.[40]

- Balkanlar, çağdaş Türkiye oluşumuna öncülük etmiş, çağdaş hukukun temel unsurları, Islahat ve Tanzimat Fermanları, meşrutiyet ve hürriyetçilik ve yeni anayasa düzenlemeleri alanında Osmanlı'nın ileri hamlelerine, Yeni Osmanlılar, Genç Türkler, İttihat ve Terakki gibi fikir hareketlerine imkân sağlamış, Osmanlı aydınlanmasının ve çağdaş Türkiye modelinin aydınlık yüzüdür.

[38] Bilal Şimşir; Balkanlarda Türk Varlığı, Erhan Türbedar, ASAM Yay., Ankara, 2003, s. 328.
[39] age.; s. 331.
[40] age.; s. 347.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN BALKANLARI FETİH SÜRECİNİN SİYASİ, SOSYOEKONOMİK VE ASKERÎ YÖNLERİ

(1354 - 1479)

Prof.Dr. Yusuf OĞUZOĞLU*

1. Fetih Sürecindeki Siyasi Gelişmeler

Osmanlı kuvvetleri 1352 yılında Trakya'ya gelerek Cinbi'yi (Tysmpe) ele geçirdiler.[1] Bu geçiş sırasında yardımcı olan Ceneviz (Genoa), 1358 sonlarında Orhan Bey'le anlaşma yaptıktan sonra Süleyman Gazi'nin kuvvetlerini de gemileriyle taşıdı.[2]

Osmanlı Devleti Balkan fethi sırasında Bizans, Bulgar, Sırp, Arnavut, Venedik, Macar siyasetinin karşıtlıklarından yararlanmayı bildi. Türk tehlikesini bertaraf etmek için Sırplarla Bizans arasında bir iş birliği söz konusu bile değildi, zira Rumlar nefret ettikleri ve korktukları Slav komşularına karşı Osmanlıları desteklemeyi yeğliyordu.[3] Balkanların bölünmüş hanedanları arasındaki rekabet Osmanlı genişlemesine hizmet etti.[4] Katolik - Ortodoks çelişkisi de uygun bir siyasal zemin yaratmaktaydı.[5]

Osmanlı Devleti Balkanlarda yerli aristokrasi ile birlikte Anadolu'da itaat eden Türkmen beylerden de yararlandı. Çirmen sancağının, Osmanlılara iltica ve tabiiyetini arz eden Anadolu Türk aristokrasisine mensup bazı ünlü ve deneyimli şahsiyetlere tevcih edildiğini biliyoruz. Karamanoğlu hanedanından, Pir Ahmed ve Kasım Beylerin kardeşi, Karaman Bey 875 (1471) seferinden sonra "Der-i Devlete iltica edip Çirmen sancağı ona tevcih" olunmuştu ki Canik'in zaptından sonra devlete iltica eden Alparslanoğlu Hüseyin Bey'e de Çirmen sancak beyliği verilmiştir[6]

Fetihler sırasında istimalet (aman) vererek yerli halka dokunmadan egemenlik alanının genişletilmesi yararlı bir siyasal uygulama olmuştur.[7]

---

* Uludağ Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

[1] Bk. Halil İnalcık; "Gelibolu" Encyclopedia of İslam, II, 983 - 987

[2] Anthony Lutrell; "Latin Responses to Ottoman Expansion Before 1389" The Ottoman Emirate (1300 - 1389), Ed. Elizabeth Zachariadou, Rethymnon 1993, s. 123.

[3] Nicolae Jorga; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I (1300 - 1451), Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2009, s. 225.

[4] Örneğin Draç Kontu tarafından çağrılan Rumeli Beylerbeyi Timurtaş'ın birlikleri Seres'ten Pindus Dağlarına doğru harekete geçerek Manastır ve Pirlepe'nin teslim olmasını sağladı. Jorga; s. 237.

[5] Papa, Venedik'e gönderdiği 13 Kasım 1372 tarihli "bulla"sında Osmanlı hareketinden Bizans ve Sırp Krallığı'na karşı bir zafer olarak söz etmişti. Halil İnalcık; Osmanlı Sultanları (1302 - 1481), İSAM, İstanbul 2010, s. 63 - 64.

[6] M. Tayyib Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livâsındaki Has - Mukataa, Mülk ve Vakıflar, İstanbul 1952, s. 13.

[7] Örneğin Edirne'nin zaptı sıralarında Murad I, Dimetoka'da ikamet ettiği esnada "Çirmen kasabasını feth için dilâverler göndermiş" ve Tekfûr'u Çirmen… tâleb-i aman ile teslim-i hisar" etmişti. Krş. Saadeddin, Tacüttevarih, I, s. 83.

Teslim olan şehirler ahalisine I. Murad'ın ahidnâmesiyle tam güvenlik veriliyor, mukavemetle alınan şehirler ise "yağma" ilanıyla hücumla alınıyor, halkı esir alınıyor, şehir yağmaya uğruyordu.

Osmanlı Devleti fetihlerini gerçekleştirirken diplomasiyi de ihmal etmiyordu. 10 Mart 1384'te Venedik'e gönderilen bir elçi Cenevizlilere karşı Sultan I. Murad'ın anlaşma önerisini getirmişti. 1433 yılında Sultan II. Murad tarafından görevlendirilen elçiler İmparator Sigismund'u ziyaret etmek üzere Basel'e gelmişlerdi. 1439 yılında bir başka heyet prens Kasimin'e Bohemya tahtı için yardım önermek üzere Krakov'a gitmiştir. 1442 ve 1444 yıllarında ise iki elçilik heyetinin Macar Kralı ile II. Murad ile görüşmek üzere Budin'e gönderildiği anlaşılıyor.[8]

Osmanlılar Balkan fetihleri sırasında Bizans'ın açmazlarından yararlandılar. İmparator diğer Balkan hanedanları gibi I. Murad'ın haraçgüzârı olmayı kabul etti. Böylece Gelibolu Boğazı'ndan Rumeli'ye tehlikesiz geçme imkânı doğuyor, Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti güvence altına alınıyordu.[9] Yalnız kalan Bulgar Çarı da Sırp knezleri gibi itaat edeceğini söyleyerek üç yıllık harac ve pişkeş ile sultanın huzuruna çıktı.[10]

Sırp Knezi Lazar, hâkimiyet alanını diğer Sırp beyleri aleyhine gittikçe genişletmiş, Macar Kralı'nın yardımıyla Yukarı Morava Vadisi'ndeki zengin gümüş madeni bölgesini (Novoberda) ele geçirmiştir. Elde ettiği gümüşü Dubrovnik tüccarı eliyle İtalya'ya sevk ederek büyük bir gelir sağlıyordu. İnşa ettiği kilise ve manastırlar vasıtasıyla kilise ve ruhbanı kendine bağlamış, Sırp kilisesini patriklik düzeyine çıkarmıştı. Lazar bu ekonomik gücü ve dinden kaynaklanan popülerliği sayesinde Kosova savaş meydanında Frenk (Katalan), Macar, Çek, Arnavut ve Eflaklardan da yardımcı asker toplamayı başardı.[11]

Venedik'in Osmanlılara karşı yürüttüğü siyaseti ekonomik çıkarları hep etkilemiştir. 1423 tarihli bir Venedik belgesi Cumhuriyet'in zenginliğini ve ticari gücünü yansıtıyor. Venedik irili ufaklı 3.000 gemiye sahipti. Bunların 300 tanesi 120 tondan büyük gemilerdi. 25 büyük ticaret kadırgası vardı. 11.000 mürettebatın bulunduğu kadırgaların ticaret geliri yılda 10 milyon

[8] Maria Pia Pedani; Osmanlı Padişahlarının Adına Venedik'e Gönderilen Elçiler, ed. N.Özkan, Ankara 2011, s. 10 - 11. Elçiler normal koşullardan Dubrovnik'e (Raguza) karadan ulaşıp Venedik'e kadırga ile Osmanlıların yeniden işlerlik kazandırdığı "sol kol" üzerindeki menzilleri kullanılıyordu.

[9] (1372), yılda 15000 "hyperner" (1 hyperner yarım Venedik altını) ödeyecek ve sultanın seferlerine askerleriyle bir vasal olarak katılacaktı. İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 90.

[10] İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 93.

[11] age.; s. 98 - 103.

Venedik altını idi.[12] Bu yüzden ticari çıkarların sürdürülmesi, Türklere karşı yürütülen siyasete özen gösterilmesini gerektiriyordu.[13]

Osmanlılar Balkan hanedanları ile akrabalık kurarak siyasette bundan yararlanmayı bildiler. Bayezid, Anadolu'ya geçmeden önce (1390) Sırp knezinin oğlu Stefan Lazarević ile müzakereye girişerek kız kardeşi Olivera'yla (Maria Despina) evlenmek ve Sırplardan yardımcı kuvvet olarak faydalanmak üzere bir anlaşma yaptı. Bundan sonra Stefan, sürekli Macar baskısı sebebiyle Bayezid'e sadık kaldı ve hatta onun seferlerine katıldı.

Sırp Despotu Stefan'ın ölümünün (1424) ardından yaşanan Sırbistan üzerindeki hâkimiyet mücadelesine II. Murad, Olivera'nın Yıldırım Bayezid ile evliliğini öne sürerek kendisinin meşru vâris olduğu gerekçesi ile müdahil oldu.[14]

Kosova'da Sultan Murad Hüdavendigâr'ın şehit edilmesi (1389) ve ardından Anadolu'daki olaylar Balkanlarda kurulan düzeni de sarsmıştı. Eflak Prensi Silistre'yi geri almayı başarmıştı. Venedikliler ise bir yandan Bizans üzerinde baskı kurmaya çalışırken aynı zamanda Mora ve Arnavutluk'ta harekete geçmişlerdi. Macarlar ise Eflak ve Tuna Bulgaristan'ında nüfuzlarını yaymak için uğraşıyorlardı.[15]

1396'da Bayezid İstanbul'u almak için büyük bir gayret sarfederken Macar Kralı Sigismund idaresindeki haçlı kuvvetleri gelip Niğbolu'yu kuşattılar. Kuşatmayı aceleyle kaldırıp oraya yetişen Bayezid, Haçlı ordusunu büyük bozguna uğrattı. (25 Eylül 1396)[16] Artık Balkanlar ve İstanbul'un kaderi tamamıyla Bayezid'in elindeydi.

Osmanlı Devleti'nin zayıf düştüğü sıralarda karşıtları bundan yararlandı. Ankara Savaşı'nın ardından haraç ödemekte olan Bizans ve diğer Balkan devletleri bağımsız hâle geldiler ve bazı topraklarını geri aldılar. Özellikle Bizans Selanik'i Fetret Dönemi'nin karışık ortamında bir Osmanlı şehzadesini diğerine karşı destekliyordu. Venedik; kontrolünü Batı Yunanistan, Arnavutluk ve Mora Adası'na kadar genişletmeyi başarmıştı.[17]

---

[12] Şerafettin Turan; Türkiye - İtalya İlişkileri, Ankara, 2000, I, s. 297.

[13] Senato Osmanlı Sultanı'nın gönderdiği bir elçinin karşılaştığı sorunu çözmek üzere 23 Eylül 1393 günü toplanarak "Türk hükümdarına duyulan sevgiden ötürü" duruma müdahale etmiştir. Türkiye - İtalya İlişkileri, I, s. 315.

[14] Sırp despotu, 1433'te kızı Mara'yı II. Murad'ın zevcesi olarak büyük bir çeyizle (400.000 duka) Edirne'ye göndermişti. II. Murad, bir mütareke için Macarlarla temasa geçtiği sırada Mara Sultan (Sırp despotunun kızı) bunda önemli rol oynadı. Macar Kralı ile despotun elçileri Edirne'ye gelerek bir anlaşma yaptılar. (12 Haziran 1444) Halil İnalcık; Osmanlı Sultanları (1302 - 1481), s. 138-139; 142.

[15] Bu durum karşısında Bayezid bütün gücünü Balkan işlerine vermeye mecbur oldu. Evrenos Bey'i uç kuvvetleriyle Mora'ya gönderdi. İstanbul 1394 ilkbaharında yeniden sıkı bir kuşatma altına alındı. Macaristan üzerine sefer yapılarak Transilvanya'da yolu üzerindeki kalelerin gücü kırıldı. Ardından Tuna'yı geçen Sultan Bayezid Niğbolu'ya ulaştı ve Kral Şişman'ı yakalatıp idam etti. Bundan sonra Bulgaristan tamamıyla bir Osmanlı vilayeti oldu. (3 Haziran 1395)

[16] İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 114.

[17] İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 124 - 126.

Bizans, İstanbul'un iyice baskı altına alındığı sıralarda çaresiz olarak Latinlere (Katoliklere) yaklaştı. İmparator, Batı'yı harekete geçirmek için son anda (12 Aralık 1452) Ayasofya'da Papa ile evvelce imzalanmış kiliselerin birleşmesi esasına göre ilk ayine katıldı. Fakat Latinlere karşı kin ve nefret besleyen halk kitlesi ve birçok papazla daha sonra Fatih'in patrik yaptığı II. Gennadios bunu protesto etmiştir. Şehirde "Latin külahı görmektense Türk sarığı görmek evladır." sözü bunların öteden beri parolası olmuştur.[18]

Osmanlı siyaseti kimi zaman kendi çıkarlarına göre yeniden biçimlenmiştir. İstanbul'un fethinin hemen ardından (1454) Sultan II. Mehmed Venedik Cumhuriyeti ile İki önemli anlaşmanın yapılmasına izin verdi. Venediklilere Bizans dönemindeki tüm ayrıcalıkları tanımamış olsa da şap ve bakır madenlerinin işletmeciliği sabun üretimi, darphanenin yönetimi gibi işler verildi.[19]

Osmanlı Devleti'nin Sırbistan'ı, Bosna'yı ve Mora'yı ele geçirmesi (1454 - 1463) Venediklileri bir hesaplaşmaya yöneltti. (1463 - 1474) Ancak bu savaş Venedik açısından oldukça pahalıya mal oldu. İşkodra, Limnos ve Mani (Brazo di Mania) toprakları terk edilmiş, 100.000 düka ödenmiş ve Osmanlı ülkelerinde ticaret yapmak için yıllık 10.000 dükalık ücret belirlenmişti. Bu tarihten sonra Balkanlardaki (Rumeli'deki) Türk üstünlüğü artık tartışılmaz hâle gelmişti.[20]

2. Balkan Fütuhatının Askerî Boyutları

Mükemmel bir askerî kurumlaşma Balkanlarda zaferleri de beraberinde getirdi. Bu bağlamda akıncı gruplarının yapısı, sancak beyine bağlı sipahi / yörük, çeribaşı zaim örgütlenmesi dikkat çekmektedir. Yine askerî boyutla ilgili ana yol şebekesinin tesisi ve stratejik kalelerin, şehir ve kasabaların inşası, köprücü - derbentçi düzenlemelerinin yapılması, bilinçli ve hızlı bir kurumlaşmanın varlığını göstermektedir.[21]

Balkanlardaki askerî harekâtın ilk savaşçılarından Karesi kökenli ve suyun öteki yakasını bilen Hacı İlbey, Meriç kenarında fethettiği "Burgos"ta yerleşmiş, Dimetoka'yı sıkıştırmaktaydı. Meriç Vadisi'nde Gazi Evrenos ise Keşan hisarını almış, oradan İpsala'yı zorlamaktaydı.[22] Bu ilk süreçte Edirne'nin fethi (1361) sonrasında Lala Şahin ise büyük kuvvetlerle hareket ederek Rodop ve Balkan silsileleri arasında tarihî Kapıkulu - Derbend'e

---

[18] age.; s. 166. Bizans halkının bu öfkesinin ardında Ortodoks/Katolik mezhepsel ayrılığı yanında 1204 yılında kendi şehirlerinin acımasızca yağma edilerek Kıbrıs, Rodos, Girit, Sakız, Selanik, Atina, Mora gibi en değerli topraklara el konulması yatıyordu.

[19] Pedani; s. 84 - 85.

[20] age.; s. 91 - 92.

[21] Gökbilgin; s. 13. Vize kalesi teslim olduktan sonra "Edirne ve İstanbul beyninde kasabat içre ahsam mevâzi"den olduğu ve "İstanbul tekûrünün teferrückâhı ve mahalli-i seyr ve nigâhı olmağı anın taarruz ve hücumundan endişe edildiği için Şir Merd namında birisinin zabt-ı kale için tayin buyrulduğu" Osmanlı yönetiminin askerî önlemler alırken Rumeli'de dikkatli davrandığı anlaşılıyor. age; s. 13.

[22] Oruç Bey, bk. İnalcık; s. 20. Âşıkpaşazade; bab 44, s.126 - 128).

dayanmış, oradan İhtiman Ovası'na inmiş, halkı aman vererek Osmanlı himayesi altına almıştı[23].

Balkanları üç koldan aşmaya çalışan kuvvetlerin sayısı artınca yeni bir örgütlenme yapıldı. Sultan Murad'ın şehzadeliğinde lalası olan Şahin Paşa "Emirü'l-ümerâ" olarak atandı. (1361) Onun vefatından sonra Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Aykut Alp'ın soyundan Kara Timurtaş Paşa, Rumeli beylerbeyi oldu. Bu Beylerbeyliğin ilk merkezi Edirne idi.[24]Osmanlı yönetimi denenmiş, dirayetli, savaşçı beyleri seçerken onların askerlik ve yönetim sanatını bilen babalarının yerine getirilmelerini sağladı.[25]

Çirmen veya Sırpsındığı Savaşı (26 Eylül 1371), Hacı İlbeği idaresindeki akıncı Osmanlı kuvvetlerinin ani bir baskınıyla sonuçlandı. Sırp ve Rum askerleri 60.000'i buluyordu. Savaştan sonra Makedonya'daki Sırp prensleri I. Murad'a baş eğip haraçgüzârı olmayı kabul ettiler.[26] Evrenoz Gazi, Hacı İlbeyi ve Mihaloğlu gibi akıncı beyleri yarı bağımsız şekilde hareket ederek Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yayılma hareketi içinde önemli rol oynadılar.[27]

---

[23] Ardından güneye dönüp Samakov'a yürüdü. Sırp (Laz) askerinin büyük kuvvetlerle işgal etmiş bulunduğu Çamurluova'da çetin bir savaş verdi. Samakov yolunu açtı ve önemli demir madeni bulunan bu şehri Osmanlı hâkimiyeti altına soktu. İhtiman'ın ele geçirilmesiyle Sofya doğrultusunda ana yol açılmış oluyordu. İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 85 - 86.

[24] Osmanlı yönetim düzeninde önemli bir yeri olan beylerbeyi şu görevleri yapardı: 1) Merkezden gelen emir/hükümlerin uygulanması, 2) Adaleti kendine rehber edinerek kuvvetli ile zayıfa, seçkin ile hor görülene eşit davranmak, taraf tutmamak, 3) İli mamur etmek, zulmü engellemek, 4) İl içerisinde hırsız veya haydut ve fesat çıkarsa onları engellemek, 4) Emrindeki askeri daima harekete hazırlıklı bulundurmak. Nejat Göyünç; "Osmanlı ve Devleti", Türkiye Günlüğü, 58, Kasım - Aralık, 1999, s. 77 - 79.

[25] Örneğin Çirmen sancağının ilk sancakbeyinin Saruca Paşa olduğu anlaşılıyor. Kosova Muharebesi'nde de bulunan Saruca Paşa'nın 1390 yılında Kapudan-ı Derya sıfatıyla altmış gemi ile Ege Denizi'ne açılarak Sakız ve Eğriboz adalarını ve Yunanistan sahillerini yağmaladığı biliniyor. Saruca Paşa'nın oğlu Umur Bey'e ait vakfiyelerde babasının Çirmen'den başka ancak Kızanlık, Hasköy ve Yenice-zağra'da hayrat ve vakıfları olduğu bahsi mevcuttur. Saruca Paşa'dan sonra oğlu Umur Bey sancakbeyliğine getirildi. Çirmen livasına Edirne, Yenice - Zağra, Kızanlık ve Hasköy'den başka Tekirdağı, İnecik ve Ergene de dâhil bulunuyordu. Bk. M. Tayyib Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livâsındaki Has - Mukataa, Mülk ve Vakıflar. Mükrimin Halil Yinanç; Yıldırım Bayezid Makalesi, İslam Ansiklopedisi). Osman Nuri Peremeci; Edirne Tarihi, İstanbul 1940, s. 142.

[26] İnalcık; Osmanlı Sultanları, s. 88 - 89.

[27] Daha 1363 yılında Filibe alınmış, 1372'de Selanik ve Vardar önlerine gelinmişti. 1381'de Sofya, 1386'da Sırbistan'ın anahtarı Niş alınmıştı. Sultan I. Bayezid döneminde ise (1389 - 1402) Bulgar Krallığına son verilerek Tuna'ya kadar olan bütün Doğu Balkanlar kalıcı bir şekilde Osmanlı Devleti'nin eline geçmişti. Bu konu için bakınız: Halil İnalcık; "The Turk And The Balkans", Turkish Reviev Of Balkan Studies, Annual 1993, I; Isıs İstanbul. Halil İnalcık; "The Ottoman Turks And The Crusades: 1329 - 1451", A History Of The Crusades, ed. K. Setton, V - VI, Madison 1989. Rumeli uçlarında akıncı olarak örgütlenen gruplar, kendi tasarruflarındaki çiftliklerde (Baştina) uğraşmaktaydılar. Akıncılık hizmeti karşılığında vergi yükümlülükleri bağışlanmıştı. Yörükler ve yerli Hristiyan gruplar (Voynuklar - Martoloslar), akıncı olarak yazılmaktaydı. Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid; Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1954, s. 214.

Timurtaş 1375 - 1382 döneminde Rumeli'de önemli reformlar gerçekleştirdi, yerli Hristiyan askerlere tımar verilerek eski topraklarının bir kısmının Osmanlı ordusuna hizmet şartıyla yerlerinde bırakılması sağlandı. Bu reform Osmanlıların Balkanlılaşması sürecinde önemli bir adım oldu. Her şeyden önce Balkanlarda yerli askerî grupların direnci önlendi. Osmanlı ordusu Müslüman ve Hristiyan erlerle bir Balkan ordusu hâline geldi. Böylece Murad Anadolu'daki rakiplerine karşı ezici bir üstünlük sağladı. İslam memleketlerinden gelip padişahın hizmetine giren Arap, Acem ve Türkler sarayda sipahi oğlanları bölüklerine alındı.[28]

Esirlerden devlet hazinesi için beşte bir vergi alınması ve Yeniçeri Ocağının kurulması Sultan I. Murad dönemindedir. "Karaman ilinden gelen Kara Rüstem adında bir dânişmend", Kadıasker Hayreddin Paşa'ya ganimetlerden beşte bir vergi alınması gerektiğini bildirmişti. Durumun Sultan'a arzı üzerine bu kural uygulanmaya başlandı.[29]

Rumeli sahasında giderek güç kazanan Mihailoğlu, Evrenosoğlu gibi akıncı beylerine ve ümeraya karşı denge sağlamak ve sultanın emirlerinin uygulanmasını kolaylaştırmak için merkezde bir kapıkulu kuvveti oluşturmak ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Yeniçeri Ocağı, Sultan I. Murad döneminde bu şartlarda kuruldu.[30]

Osmanlı Devleti Balkanlardaki askerî gücünü yeni düzenlemelerle hep teşkilatlı bir biçimde muhafaza etti. 1427 yılından itibaren Sırp kaleleri Güvercinlik, Niş ve Alacahisar ile Moravya'ya kadar Osmanlıların elinde bulunan Sırp bölgesi Vidin Beyi'ne bağlanmıştı. Daha güneyde Sitnitsa Beyi Eski Sırbistan'dan ve Türk Bosna'dan sorumlu idi. Makedonya ve Arnavutluk, en eski sancaklardan biri olan (1389'dan beri) Üsküp sancağına bağlı idi. Serez'de ikamet eden bir bey, Tesalya, Atina ve Arta düklükleri ile Mora Yarımdası'nın tamamı üzerinde hüküm sürüyordu.[31]

---

[28] İnalcık; Osmanlı Sultanları, 93.

[29] Mehmet Neşrî; Kitâb-ı Cihân-nümâ I, Mehmet Altay Köymen - Faik Reşit Unat Neşri, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1948, s. 197. Ahmed b. Lütfullah Müneccimbaşı; Câm'üd-Düvel, Osmanlı Tarihi (1299 - 1481), hzl. Ahmet Ağırakça, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 106.

[30] Neşrî bu uygulamaları şöyle hikâye eder: "Andan sonra Gazi Evrenos'a Lala Şahin'e ısmarladılar ki akından çıkan esirden biş başda birin, Padişah için alalar. Eğer esir biş olmazsa, her esirden yiğirmi biş akça alalar. Pes anlar dahi bu tertib üzerine birer kadı tayin idüb, akıncı kadıları deyü ad koyub bu tarik üzre hayli oğlanlar cem idüb Murad Han Gazi'ye getürdiler. Çandarlı Hayreddin Paşa eytdi: "Bunları Türke virelüm. Hem müslüman olsunlar, hem Türkçe öğrensünler. Sonra getürelüm, Yiniçeri olsunlar" didi. Pes öyle idüb, günden güne yiniçeri ziyade oldı. Evvel Türke virüb bir nice yıl kullanur, hem türkî öğrenüb, hem müslüman olur. Andan kapuya getürüb ak-börk giyürüb adını yiniçeri kodılar. Pes yiniçeri ve solaklar Murad Han zamanında ihdas oldı. Ve solaklar dikâk börkler giyüb ve tuğlar sokınub ok ve yayla hunkârun önünce yürürlerdi." Neşrî; 1948, s. 199.

[31] XV. yüzyılın ikinci yarısında devletin listelerinden kayıtlı sancaklar şöyledir: Çorlu, Gelibolu "Turahan Bey" ve halefi (yani Tesalya Sancakbeyi) Serez, Köstendil, Üsküp, daha sonra Kesriye, Zağra, Filibe, Çirmen (Germiai) Sofya, Niğbolu (Vidin Sancağı'nın eski adı), Sırbistan ve zaman zaman Hırvatistan. Jorga; s. 411.

Osmanlı Devleti özellikle Türk nüfusun az olduğu bölgelerde, Orta Çağ düzeninin yerli egemenlerini kendi sistemi içine alarak sorunsuz ve yumuşak bir geçişin gerçekleşmesini sağladı. Osmanlı defterlerindeki "Bu memlekete aman verildikte, amm-i hüküm (genel düzenleme) verilmiş ki dutageldikleri baştineleri gine ber karar-ı sabık ellerinde ola" kaydı bu düzenlemeyi yansıtıyor. Belirli bölgelerde fethinden önce toprak sahibi olan kişiler (asiller ve senyörler) Hristiyan Sipahi, Eflak, Voynuk ve Martolos gibi kuruluşlar içinde eski durumlarını muhafaza etmeseler bile mülk tasarrufu yapabilmekte, Türk sipahiler gibi kendilerine bölgelerindeki kimi köylerin vergi gelirleri tımar olarak tevcih edilmekteydi.[32]

Halil İNALCIK tarafından yayımlanan Arnavutluk Tahrir defterinde (1431) Voynuklara ilişkin kayıtlara rastlıyoruz.[33] Bunlardan bir tanesi II. Murad dönemine ait Bulgaristan'daki Kıreva ve Pirleğe dolaylarını kapsayan tımar icmal defterindeki kadimi sipahilerdir. "Dutageldikleri baştineleri yılda biri eşer" şeklindeki kayıtlara dikkati çekmektedir.[34] Heat Lowry Osmanlı Devleti'nin bu siyasetinin sonucu, imparatorluk içinde "Byzanto - Balkan" aristokrasinin varlığını dile getirir.[35]

II. Murad, Selanik'in fethinden (1430) sonra Balkanlarda Yıldırım Bayezid'in imparatorluğunu ihya etmiş sayılabilirdi. Eflak ve Sırbistan, sıkı bir şekilde Osmanlı tabiliği altına sokulmuş, Arnavutluk ve Epir'de Osmanlı hâkimiyeti yerleşmişti. Bosna kralı, Arta ve Mora despotları, nihayet Bizans İmparatoru haraç ödeyen tabiler durumuna gelmişlerdi. Venedik dahi Balkanlarda elinde tuttuğu yerler için haraç ödüyordu. Bizans ve Sırp despotluğu, Fetret Devri'nde Osmanlılardan aldıkları yerleri geri vermek zorunda kalmıştı.[36]

Bir başka hesaplaşma olan ve Macar Kralının düzenlediği harekâtın sonrasında yapılan Varna Meydan Savaşı'nda Osmanlıların karşı saldırısı zaferle neticelendi. Haçlı ordusu başkumandanı Yanko güçlükle kaçabildi. Bu zafer, Bizans'ın kaderini tayin etmiş, Balkanlarda Türk hâkimiyetini kesinleştirmiştir.[37]

Fatih döneminde Doğu ve Orta Balkanlar çoktan kurumlaşmış, sıra deniz tarafında gelmişti. Fatih, Eylül 1462'de Midilli'yi ele geçirerek ilhak etti. Venedik bunu Ege'deki durumunu tehdit eden bir hareket olarak karşıladı.

---

[32] Yavuz Ercan; Osmanlı İmparatorlu'ğunda Bulgarlar ve Voynuklar, Ankara, 1989, s. 2 - 3.

[33] Bk. Arvanid; Ayrıca bk. Halil İnalcık; Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar, Ankara 1954, s. 164 vd.

[34] Ercan; s. 2 - 3.

[35] Heat Lowry; The Nature of the Early Ottoman State, New York, 2003, s. 115.

[36] 1432'de Edirne'ye gelen Bertrandon de la Brocquière padişahın kudretini şöyle tasvir etmektedir: "Bana söylendiğine göre o savaştan hoşlanmaz. Bana da öyle görünüyor; zira elindeki kuvvetleri ve büyük geliri kullanmak istediği takdirde, Hristiyan âleminden gördüğü az mukavemet göz önüne alınırsa, Avrupa'nın büyük bir kısmını fethetmek onun için işten değildir. Bertrandon de la Broquere'nin Deniz Aşırı Seyahati; İstanbul 2000, s. 241. İnalcık; 2010, s. 143.

[37] İnalcık; Osmanlı Sultanları, 148 - 149.

Bu gelişmeler 1463'te Bosna'nın fethiyle neticelendi. Macaristan ve Venedik papanın çabaları sonucu Osmanlılara karşı bir saldırı ve savunma ittifakı imzaladı.[38]

Hemen askerî önlemler alan Fatih, Mahmud Paşa'yı kuvvetli bir ordu ile süratle Mora'ya gönderdi. Donanmayı takviye için Kadırga Limanı Tersanesi'ni yaptırdı ve İstanbul'u emniyete almak üzere Çanakkale Boğazı'nda karşı karşıya Sultaniye ve Kilitbahir kalelerini inşa ettirdi. (1464 kışı)

Osmanlıların Anadolu'daki uğraşıları, Batılıları saldırı için daima cesaretlendirmiştir. Karaman sorunu sırasında Venedik donanması Eğriboz'dan hareket ederek Rumeli sahillerini vurdu. Limni ve İmroz adalarını ele geçirdi. Zengin ticaret merkezi olan Enez'i yakıp yıktı. Yeni Foça'yı amansızca yağma ve tahrip etti. Ardından gidip Mora'da Vostitsa'yı alıp kaleyi sağlamlaştırdı. Bu sırada Osmanlı donanması Karadeniz'deydi. Bu saldırı üzerine Fatih, Eğriboz Kalesi'ni şiddetli bir hücumla 11 Temmuz 1470'te ele geçirdi.[39]

Bosna Beyi İskender paşa kumandasında bir ordu, Venedik'in Kuzey İtalya'daki arazisine büyük bir akın yaptı. Türk atlıları Venedik şehri karşısındaki zengin ovayı altüst ettiler. 1479'da on altı yıl süren bu uzun harbe son veren anlaşma imzalandı. Ticaret serbestliği karşılığında Venedik, her yıl 10.000 altı ödemeyi, ayrıca şap iltizamından eski borcu olan 100.000 dukayı iki yılda vermeyi kabul ediyordu. Venedik İstanbul'da bir Balyoz bulundurarak tebaasının hukuk işlerinde hüküm vermek hakkına sahip olacaktı.[40] 1479 yılı bir bakıma Mora'dan kuzeye doğru Arnavutluk ve Hırvatistan dâhil Balkanların batı sahillerindeki Osmanlı egemenliğini tescil edildiği tarih oldu.

3. Osmanlı Balkanlarındaki Sosyoekonomik Gelişmeler

Balkanlara Türk nüfusunun yerleşmesi bu topraklarda sosyoekonomik ve kültürel bakımlardan derin izler bıraktı.[41]

---

[38] İnalcık; Osmanlı Sultanları, 171

[39] age.; 179 - 180

[40] age.; 181 - 183.

[41] Ömer Lütfi Barkan'a göre demografik olgu; Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunu izah eden en önemli olgudur. Bu olay "Anadolu'da büyük bir kesafet teşkil edecek şekilde sıkışmış kalmış olan halk yığınlarının ve bu arada bilhassa göçebe Türkmen aşiretlerinin boş toprak bularak yayılma ihtiyacına" bağlanır. "İmparatorluğun teşekkülü tarihi, biraz da bu nüfus kalabalıklarının yer ve yurt değiştirmesi ve yeni ülkelerde kendilerine vatan kurması faaliyetinin bir tarihidir." Ömer Lütfi Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası, XIII, 1 - 4, 1955, s. 544. Göçebelerin sosyoekonomik mahiyeti için bk. Halil İnalcık; "The Yürüks: Their Origins, Expansion and Economic Role", The Middle East and The Balkans under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society, Indiana University Press, Bloomington, 1993, s. 19 - 36.

Osmanlı kuvvetlerinin Trakya'ya geçmesinden hemen sonra Anadolu'dan göçmenler gelmişti. Orhan Bey'in Bolayır'daki zaviyesine vakfedilen köylerin çoğunun Türkçe adlar taşıdığı görülüyor. Malkara'daki köyler arasında Bulgurlu, Esendük, Şeyh Halil, Yeğen, Pazarlu Beğ, Kara Ahi, Ulamış… dikkate değer.[42]

Osmanlı Balkanlarına Anadolu'dan büyük bir nüfusun sosyoekonomik arayışlarının olduğu bir hareket gerçekleşirken bu bölge derin bir karmaşa içindeydi. Bölgede feodalleşme oluşumu yeni bir atılım gücü kazanmış ve XIV. yüzyıldan itibaren doruğa ulaşmıştı. Dünyevi ve ruhani büyük arazi sahipleri mülklerini ve kendilerine tabi yarı hür köylüleri (paroikoi) gittikçe çoğalmakta, gittikçe daha geniş imtiyazlar elde etmekteydiler.[43]

Osmanlı Devleti sistemli bir kolonizasyon uygulayarak yaptığı fetihleri kalıcı bir yerleşmeye dönüştürdü. Balkanlarda toprakların genellikle senyörlerin veya kilisenin elinde olması iskânın yerli unsurlara zarar vermeden yapılmasını kolaylaştırıyordu.[44]

Anadolu'da bulunduğu yerde yeteri derecede toprak bulamayan ya da verimsiz topraklarda çalışan nüfus fazlası Balkanlara göçürülüyordu. Böylece yeni fethedilen harap memleketleri şenlendirerek siyasal ve askerî sevkiyatı ve erzak tedarikini kolaylaştıracak şekilde yollar boyunca köyler ve kasabalar kurulmakta, bir bakıma siyasal ve askerî emniyet de güvenceye alınmaktaydı.[45] Anadolu'dan yeni gelen ailelere yurtluk, toprak, tımar ve imtiyazlar verilerek kolonizasyon teşvik ediliyordu.[46] Böylece artık Balkanlarda XIV. yüzyılın son çeyreğinde giderek artan bir yoğunlukla yeni demografik tablo oluşmuştu.[47]

Tasavvuf cereyanlarına bağlı baba, derviş, fakihler için Anadolu'da yaptıkları gibi zaviyeler açmak, mescit ve tekkeler tesis etmek Balkan fetihlerinin bir başka boyutudur. Tasavvuf öğretisine dayanan düşünceler Hristiyan yerli halk ile bir arada yaşama kültürünün oluşmasına katkı veriyordu. Sultanlardan aldıkları muafiyetler sayesinde bu mıntıkaları birer kültürel ve sosyal, iktisadi faaliyet merkezleri hâline getirmek suretiyle küçümsenemeyecek hizmetler görüyorlardı.[48] Dimetoka'daki Abdal Cüneyd Zaviyesi ki kolonizatör derviş olarak yaptığı bu tesis uzun zamanlar yaşamış

[42] Halil İnalcık; "Edirne'nin Fethi (1361)", Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıl Dönümü Armağan Kitabı, Ankara, 1993, s. 144.
[43] Bk. Ostrogorsky; Bizans Tarihi, Çev. F. Işıltan, Ankara 1991.
[44] Bk. Halil inalcık; The Ottoman Empire The Classical Age 1300 - 1600, London 1973.
[45] Bk. Ömer Lütfi Barkan; "Sürgünler", 56 - 78.
[46] Bk. M. Tayyip Gökbilgin; Rumeli'de Yörükler, tartlar ve Evlad- ı Fatihan, İstanbul; 1957, s. 15.
[47] Balkanlardaki yerli nüfusun oluşumu için bk. Peter Chanis; "Etnich Changes in The Byzantine Empire en le 7th Century", Dumbarton Oaks Papers 13, 1959, s. 23 - 45.
[48] M. Tayyib Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livâsındaki Has - Mukataa, Mülk ve Vakıflar, s. 20 - 21.

ve I. Murad'ın şehir civarında buna tahsis ettiği bir parça yer bu zaviyeye ait olmuştu.[49]

Anadolu'dan Balkanlara göç eden halkın yerli Hristiyanlarla bir arada yaşaması için ortam elverişli idi. 1354'te Orhan'a esir düşen ve fidye karşılığı serbest bırakılan George Palamas Doğu mistisizminin en aykırı şekillerini benimsemiş bir rahip olup İstanbul'da Papa taraftarlarına karşı mücadele hâlindeydi. O tarihlerde Orhan'ın ülkesinde tasavvuf mistisizmi revaçtaydı.[50]

Kolonizatör Türk dervişlerinden olan ve vakıfname suretinin ifadesi ile "Diyar-ı Rumeli şeref-i İslam ile müşerref oldukda bile gelen" Kızıl Delü Sultan, Dimetoka'da yerleşmiş ve Yıldırım Bayezid tarafından kendisine üç köy (Dar'ül- Bâki, Büyük Viran, Tırfıllu Viranı) temlik edilerek mülknamesi verilmiş ve sonra burası evlâdlık vakfı hâline gelmişti.[51]

Osmanlı şehir ve kasabalarındaki üretim ve ticaret, esnaf örgütü tarafından yürütülüyordu. Esnaf, ahilerin geleneksel düzeni içinde iş görmekteydi. İlk Osmanlı sultanlarının ahi geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olması, ahiliğe dayalı esnaf örgütünün etkinliğini arttırmış olmalıdır.[52]

Şemhane, bezirhane, buzhane, değirmen, fırın gibi temel tüketim maddelerinin üretim yerleri ve pamuk, yün, ipek deri ve maden gibi ham maddelere dayalı üretim yapan sanayi kesimi ayrı loncalar oluşturmuşlardı. Ayrıca, dellal, canbaz, simsar gibi ticaret düzenleyicileri ile mimar, yapucu, neccar gibi inşaat elemanları ve mekkarî, deveci gibi nakliyeciler, esnaf teşkilatı içinde birer "cemaat" olarak yer alıyorlardı[53]. Esnaf teşkilatının

[49] M. Tayyib Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livâsındaki Has - Mukataa, Mülk ve Vakıflar, s. 173.

[50] 1333'te İznik'te ilk medreseyi kuran Davûd- i Kayserî büyük İslam mutasavvıfı Muyiddin İbnü'l-Arabî'nin etkisi altındaydı. Onun Fusûsü'l- Hikem adlı eserine bir şerh yazmıştı. Orhan bu akımı desteklemekte, heterodoks alperen dervişleri himaye etmekte, onlar için zaviye vakıfları bağışlamaktaydı. Halil İnalcık; 2010, s. 63 - 64.

[51] Aynı şekilde Dimetoka'nın Kasaban (Kuyumcu) Mahallesi'nde Yıldırım Bayezid, Ahi Denek isimli derviş namına bir zaviye yaptırmış, burayı ona vererek pazar içinde inşa ettirdiği başhaneyi de bu zaviyeye vakfetmişti. M. Tayyib Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livâsındaki Has - Mukataa, Mülk ve Vakıflar, s. 183.

[52] Sultan I. Murad Gelibolu'daki ahi reislerinden Ahi Musa'ya verdiği 1366 tarihli icazetnâme ve vakıfnâmede şöyle demişti: "... ahilerimden kuşandığım kuşağı Ahi Musaya kendi elümle kuşadup, Malkara'da ahi diktim ve bu Ahi Musa veya evlâtlarından kimesneyi ihtiyar edüp ya akrabalarından veya güğeygülerinden ahilik icâzetin verip bizden sonra yerümüze ahi sen ol diyeler...". Bu kayıt ilk Osmanlı sultanlarının bizzat ahi reisi olarak sivil bir sıfata sahip olduklarını göstermektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, I, 6. baskı, Ankara, 1995, s. 531.

[53] XVI. Yüzyıl Tahrir defterlerinde Osmanlı şehirlerindeki üretim birimlerine ilişkin bilgi bulabiliriz. Mesela bk. Tapu ve Kadastro Gn. Md. Arşivi Konya Mufassal Tahrir Defteri 104/20; Kayseri MTD 136/41, Trabzon MTD 29/19, Hüdavendigâr MTD 67/74. Esnaf cemaatleri için bk. Bursa Şer'iyye Sicilleri B 83/72, B 103/99 - 100, Bolu Şer'iyye Sicilleri, 831/4 - 29, Gaziantep Şer'iyye Sicilleri 82/60, 75, 28/29, 40, Konya Şer'iyye Sicilleri 16/199.

taşradaki sivil özelliği, şehirlerin dokusuna da yansımıştı. Bedesten, hanlar, Kapan Hanı, Uzunçarşı ve esnaf çarşıları (sûk) belirli bir alana toplanmıştı.[54]

Osmanlı düzeninde Balkanlarda modern şehirler ortaya çıktı. Sarayevo daha önce Vrhbosna adlı küçük bir yerleşim bölgesi çevresinde Osmanlı döneminde kuruldu. 1415 - 1435 yılları arasındaki fetih sürecinde sancak beyi İsa Bey, köprü, su yolu, hamam, kervansaray, imaret, çarşı ve değirmenler inşa ettirdi. Bosna sancak beyleri 1462 - 1553 yılları arasında Sarayevo'da ikamet ediyorlardı[55].

Bu süreçte Filibe, Sofya, Belgrad, Sarayevo, Üsküp, Manastır, Köstence ve Rusçuk gibi ufak yerleşim birimleri, gelişerek büyük kentler oldular. Balkanlarda İtalyan devletleri ticari güce sahipti. İşlenmiş veya yarı işlenmiş maddeleri ithal eden İtalyanlar; deri, odun, buğday, peynir, hayvani yağ, zeytinyağı, şarap ve köle satın alırlardı. Ayrıca Sırbistan ve Bosna'daki gümüş madenleri, Avrupa'nın önemli derecede gümüş gereksinimlerini karşılardı. Bundan sonra yapacakları ticaret de Osmanlıların isteği ile tek taraflı bir iradeye bağlı kalıyordu.[56]

Balkanlardaki Osmanlı Düzeni, Rönesans'ın eşiğinde bulunan İtalya'da ilgi ile izleniyordu. Maria Pia'nın yayımladığı Osmanlı elçilerine ilişkin kayıtlar Türklere karşı duyulan ilgi ve saygıyı yansıtır.[57]

---

[54] Bk. Haleb Tapu ve Kadastro Genel Md. Arşivi, Evkaf Defteri 556/256-272; Niğbolu Evkaf Defteri 559/14, Kanunî Devri Budin Tahrir Defteri, yay. Gyula Kaldy, Dil ve Tarih - Coğrafya Fak. Yay., Ankara 1971, s. 11 - 12. Suraiya Faroqhi; Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Çev. N. Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, Tablo 2 - 4. Örneğin Tırhala'da sadece göçebe/ yarı göçebe yörük nüfusun değil tarım ve sanatkârlık yapan Türk nüfusunun da varlığını görüyoruz. Örneğin Hamidili, Çapullu Demirlü köylerinde, çok sayıda Küçük Cullah (bez dokuyan) Nasuh, Halil, Aziz, Demirci, Kalaycı, Canbaz, Urgancı isimleri mevcuttur. Bu sahada aynı zamanda ham madde niteliği taşıyan penbe (pamuk) ve keten üretilmekte bağcılık, sebzecilik ve meyvecilik yapılmaktaydı. Yörede değirmenler de vardı. Yeni Türk nüfus yerli halk ile köylerde birlikte yaşıyorlardı Melek Delilbaşı - Muzaffer Arıkan (Yay.); Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Tırhala I, TTK Basımevi, Ankara 2001, s. 213 vd.

[55] Hamdiya Kreşevlâkoviç; "Eski Sarayevo'da Esnaf ve Sanatlar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 17/1-4, İstanbul, 1956, s. 361 - 363. İsa Bey-zâde Mehmed Bey, Gazi Hüsrev Bey ve Sadrazam Hüsrev Paşa Bosna'da bedesten inşa ettirdiler. Rüstem Paşa Bedesteni Bursa'dan gelen ipek ve ipekli dokumaların satıldığı yerdi. Bursa Bedesteni ismiyle de anılıyordu. Evliya Çelebi'ye göre Sarayevo'da 23 han mevcuttu. Vakıf tesislerde üretim yapan 17 sanat kolu vardı Hezargrad'da (Razgrad) dükkânlar, evler, hamam, boyahane, buzhane gibi vakıf tesislerle birlikte cami, medrese ve zaviye inşa edilmişti. Selanik'te de han, bedesten, dükkân, hamam gibi vakıf tesislerle şehircilik altyapısı oluşturulmuş bulunuyordu Niğbolu Evkaf Defteri, Tapu ve Kadastro Arşivi, 559/1; Lowry, 1986, s. 328 - 335.

[56] Nevin Özkan; Modena Devlet Arşivindeki Osmanlı Devleti'ne İlişkin Belgeler, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2004, s. 18.

[57] Türkçeden İtalyancaya geçen Osmanlı yönetimine ilişkin sözcükler Ağa (aga), Paşa (bascia), Beylerbeyi (beglierbei), Bostancıbaşı (bustangıbasi), Kadı (cadi), Kapıcıbaşı (capıgıbasi), Çavuş (chiaussi), Defterdar (defterdaro), Yeniçeri (giannizzeri), Reis (rais), Sancak (sangiacco), Saray (serraglio), Sipahi (spaghi), Sipahi oğlanı (spaoloni), Subaşı (subasi), Tımar (timaro). Pia; age.

Yenice-i Vardar kenti, Via Egnatia'dan Teselya ile Güney Yunanistan'a ayrılan noktada kuruldu. Osmanlı ordusunun Yunanistan, Arnavutluk ve Sırbistan seferlerinde toplanma noktasıydı. Vardar Yenicesi, Selanik ve Seres'in arasında yer alıyordu.[58] 1385'te Sultan I. Murad, 1393'te Sultan Bayezid, Anadolu'da Saruhan'dan (Manisa çevresi) gelen Yörükleri iki dalga hâlinde bu bölgeye yerleştirmişti.[59]

Evkaf defterlerinde bir tahrir sonucu belirlenen tablo aslında Selanik ve çevresinde yepyeni bir sosyal-ekonomik oluşuma işaret etmektedir. Bu çerçeve içinde deri endüstrisi oluşmuş, tiftik ve diğer yünlü dokuma endüstrisi faaliyete geçmişti. Yine aynı anda vakıf, han, bedesten, dükkân, hamam gibi şehircilik altyapısı da kurulmuştu.[60] Edirne - Selanik arasındaki bölge sadece kendi ürünleri için değil, Sofya, Drama, Samakov, Karaferye gibi üretim merkezlerinin keçe, aba, kebe, sahtiyan, çivi, tel gibi endüstri ürünlerinin de ticaretine sahne olmaktaydı.[61]

Doğu Balkanlar hem Karadeniz'in doğu sahillerini takiben Kırım tarafına doğru uzanan yol üzerinde bulunması hem de Karadeniz'i Orta Avrupa'ya bağlayan Tuna iskelelerinin mevcudiyeti sebebiyle öneme sahipti.[62]Bölgenin önemli bir tarımsal potansiyele haiz olması, Balkan dağlarının aynı zamanda hayvancılığa da elverişli bulunması bir başka önemli noktaydı.[63] Kuzeydeki Eflak ve Boğdan'daki üretim de Tuna yoluyla çevreye ve Avrupa'ya sevk edilmekteydi.[64] Eflak ve Erdel'de üretilen deri, şarap, tuz, bıçak, Yergöğü İskelesinden; pamuk ipliği, keten ve safran ile Selanik çuhası Hırsova İskelesinden ihraç ediliyordu[65].

---

[58] Vassilis Dimitriadis; "Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar", Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1389-1699), ed. e. A. Zachariadou, İstanbul 1999, s. 92-121.

[59] Vasilis Dimitriades; "Ottoman Chaldidiki, An Area in a Transition" Continuity And change in Late Byzantine And Early Ottoman Society, Ed. Anthony Bryer And Heat Lowry, Brmingham, Washinton; 1986, s. 41 - 43.

[60] Heath W. Lowry; "From Lesser Wars to the Mightiest War; The Ottoman Conquest and Transformation of Byzantine Urban Centers in the Fifteenth Century", Continuity and Change… s. 328 - 335.

[61] Bu sahada üretilen endüstri malları için bk. Mübahat S. Kütükoğlu; Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri, İstanbul; 1983, s. 436.

[62] Yusuf Halaçoğlu; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", Osmanlı Araştırmaları, II, İstanbul, 1981, s. 123-132. Colin J. Heywood; "The Ottoman Menzilhane adn Ulak System in Rumel in the Eighteenth Century", Social and Economic History of Turkey (1071-1920), ed. Osmanlı Okyar - Halil İnalcık; Ankara 1980, s.179-186. Cengiz Orhonlu, "Gemicilik", Türkiyat Mecmuası, XV, 1968; Yusuf Halaçoğlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi, Doçentlik Tezi, İstanbul; 1982, s. 83 vd.

[63]Doğu Balkanların iktisadi kaynakları için bk. Bruce McGovan; Economic Life in Ottoman Europe, Cambridge, 1981. Ayrıca bk. Yusuf Oğuzoğlu; "Güneydoğu Avrupa'da Makine Öncesi Dönemde Üretim Olayı İçinde Bireyin Yeri", Mühendislikte İnsan - Makine İlişkileri Uluslararası Sempozyumu 16 - 18 Kasım 1987, Bursa - Türkiye, TMMOB Yay. Ankara,1987, s. 32-39.

[64] Mübahat S. Kütükoğlu; Osmanlı - İngiliz İktisadi Münasebetleri, s. 94.

[65] Halil İnalcık; "Osmanlı Pamuklu Pazarı", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1979 - 1980 Özel Sayısı, s. 1 - 67.

Orta Avrupa'yı Karadeniz'e bağlayan önemli bir ulaşım yolu olan Tuna'nın denizle birleştiği yere yakın olan bu kesim Karadeniz ulaşım sistemi içinde önemli bir ağırlığa sahipti.[66] İlgili evkaf ve tahrir defterleri bölgedeki ulaşım ağını açıklığa kavuşturmakta, menzil, derbent ve köprüler hakkında bilgi vermektedir.[67]

Hezergrad (Razgrad) kısa sürede kentsel yapılarla donatıldı. Dükkânlar, evler, hamam, boyahane ve buzhane inşa edildi. Şehirde Türkçe isim taşıyan beş mahalle oluştu.[68]

Hristiyanlar tarafından da ziyaret edilen Müslüman kutsal mekânları vardı. H. Lowry, kuzeydoğu Trakya'da (Kuşenler/Kousa köyü) Kızıldeli Sultan Tekkesini I. Bayezid'in bahşettiğini belirtir.[69]

Rumeli'de kadılık ve âlimlikle ün kazanan Şeyh Bedreddin mistik bir Tanrı sevgisiyle desteklenen dinî bir hareket başlattı. 18 Aralık 1416 günü Siroz'un (Serez) eski çarşısında asılan Şeyh Bedreddin'i zamanın Bizans kaynakları da onaylamaktadır.[70] Osmanlı devlet anlayışında Müslüman olmayanlara karşı dinsel zorlama yapılmazken aynı dönemde Katolik Macar Kralı bunun tam tersini uygulamıştı. 1365 yazında Bulgaristan'a müdahale eden Macar Kralı Layoş (Ludvig), halkı Katolik yapmak için zorlamış, 200.000 Bulgar'ı Ortodoksluktan çıkarıp zorla Katolik yapmıştı. Bu durum 1365 - 1370 yılları arasında kanlı olaylara yol açmıştı.[71]

Hacı Evrenos Gazi Yenice-i Vardar'da imaretlere ve çeşmelere akan su tesisat sistemi kurmuştu. Tüm çeşmelerden akan sular "Gazi Evrenos Yaylasından" getirilmiş, yeraltı kanalları ile şehrin imaretlerinde bağlanmıştır. Evrenos Bey'in yine aynı şehirde üç adet hamam inşa ettirdiği görülüyor.[72]

---

[66] Varna nahiyesine tâbi vakıflar arasında iki zaviyede bulunmaktaydı. Bunlardan biri "Evkaf- ı Zaviye- i Zübdetü'l-meczubeyn merhum Akyazılu Baba der- Nahiye- i Varna", diğeri de "Zaviye- i sarı Saltuk Baba- nevvera'l- lahu mekadehu- enderûn- ı kâle- i Kilikava tâbi- i Varna" Silistire Evkaf, v. 110 - 111.

[67] Kimi köyler için "Mezkûr Karye tarik- i âm ve Sofya tarafından gelen nehr- i azîm üzerinde olup âyende ve revendeyi gemiyle geçürüp ziyâde konak yeri olmağın avârız - ı divâniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muaf olup derbend olmağın vakfa enfâ" şeklinde kayıtlar düşülmüştür. Niğbolu Evkaf; 559/1.

[68] Niğbolu Evkaf; 559/1

[69] Heat W. Lowry; Osmanlıların Ayak İzlerinde, İstanbul 2009, s. 22. Yenice-i Vardar'daki gelişme için bk. Heat W. Lowry; Osmanlı Balkanlarının Şekillenmesi, Kuzey Yunanistan'ın Fetih, Yerleşme ve Altyapısal Gelişimi 1350 - 1550, İstanbul 2008, s. 111 - 112

[70] Heat W. Lowry; The Nature of the Ottoman State, Albany 2003, s. 138 - 139. Ancak uçlarda etkili olan kutsal şahsiyetler, Osmanlı Devleti'nin sonraki süreçlerinde bazı ulema tarafından hafife alınmıştır. Örneğin Sarı Saltuk Şeyhülislam Ebussuud Efendi (öl. 1574) tarafından Hristiyan bir zahit olarak nitelendirilmiştir. Üretim ve ticaret hayatının felsefesini ve örgütlenme biçimini kuran Ahi Evren Belgradlı Münir Efendi (XVII. yy. başları) tarafından alaya alınmıştır. Cemal Kafadar; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu: İki Cihan Âresinde, Ankara 1995, s. 265.

[71] Uzunçarşılı; 1995, s. 191.

[72] Evrenos Yenice-i Vardar'da bir de Han/Kervansaray inşa ettirmiştir. Evrenos Bey'in Yenice-i Vardar'da medresesi vardı. Gümülcine'de (Komotini) Hacı Evrenos'un vakfettiği zaviye - imaret vardı. Heat W. Lowry-İsmail E. Erünsal; Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler, s. 103 - 104.

Ekler

Plevne, Balkanlardaki Osmanlı fethinin ardından yaşanan büyük değişimin çarpıcı örneğidir. Bakan geçitlerini sağ koldan aşan Mihal Bey fetih tamamlanınca "Plevne"de zaviye, mescit, imaret, hamam ve dükkânlar inşa ettirdi. Niğbolu Evkaf Defteri'nde (559/v79) "Evkaf-I Gazi Mihal Bey" başlığı altında şu kayıtları görüyoruz:

Selanik Evkaf Defterinde Beşik İlice köyü için şu kayıt düşülmüştü. "Derbend muhâfazasın iderler her müzevveç hâneye birer kile buğday ve ikişer kile arpa ve onar akçe ispenç virirler, avârız-ı divâniyyeden ve tekâlif-i örfiyyeden mu'af ve müsellemlerdir. Karye-i mezburda sakin olan re'ayâ ve evlâd-ı reâyâve haymana ve evlâd-ı haymana haraçları ve ispençeleri vesa'ir kâffe-i hukuk-ı şer'iyye ve amme-i rusûm-ı örfiyyeleri min külli'l- vücuh vakf içün zabt olunur haricden aslâ bir ferd dahi etmeye ve ettirilmiyeler."[73]

Fetih sonrası Bulgaristan'da ortaya çıkan sosyoekonomik gelişmeye bir başka örnek de Prevadi'dir:

Mahalle-i Cami'- i Atik	:Hane 61, Mücerred 2
Mahalle-i Hasan Hacı	: Hane 22, Mücerred 4
Mahalle-i Cullah İbrahim	: Neferen, 63
Mahalle-i İskender	: Neferen, 29
Mahalle-i Sinan Bey	: Neferen, 24
Mahalle-i Mesih Paşa	: Neferen, 42
Mahalle-i Çakır Hoca	: Neferen, 18
Mahalle-i Küçük Hacı	: 55 nefer
Mahalle-i Hamam- ı Köhne	: 57 nefer
Mahalle-i Yahudi	: 37 nefer
Mahalle-i Kıpti	: 11 nefer
Mahalle-i Gebran	: 25 nefer[74]

Prevadi nahiyesinde Türkçe isimler taşıyan yerleşim birimleri oluştu.

"Kadı Nihan, Ekreye, Telhice, Dovirine, Hasköy, Miyasir, Belder, Kadı, Akviran, Akıncı, Okçu Abdi, mezraa-i Suğsığırlık, Mahalle-i Dede Kulu, Mahalle-i Odacı Memi, Mahalle-i İsa Babalı, Hayran Kulu, Beytemürcü, Sarı Hızır, Veli Hoca, Suluca Ali, Bayraklı, Kara Ali, Kara Ağaç, Oruç Gazi, Sandallar, Yeni Sandallar, Sultanlar, Yeni Köy, Çağlalık, Mezraa-i Üçpınar"[75]

Prevadi'de de Balkanların diğer alanlarında olduğu gibi Türk göçmenlerle gelen toplumsal önderler için zaviyeler oluşturulmuştur.

[73] Selanik Evkaf Defteri; TK, 553, V/3
[74] Silistre Mufassal Tahrir Defteri; TK, 86.
[75] Silistre Evkaf Defteri; TK 561/V140/a.

Örneğin: “Vakf-ı Zaviye- i Oğlan Baba (der nezd-i karye- i Mekince Köy), Zaviye-i Hünkâr Kulu Baba (der nezd-i karye-i Kozluca)”

Nefs- i Plevne (Evkâf- ı m.)

Mahalle-i Cami’i Şerif: Hane 45, mücerred 2, İmam 1, müezzin 1.

Mahalle-i Düz, Nâm- ı diğer Turcihan: Hane 72, imam 1, yeniçeri 1.

Mahalle-i Valide-i Hızır Bey: Hane 64, sipâhî 2, mücerred 1, imam 1, naib 1.

Mahalle-i Mescid-i Hacı Budak: Hane 57, imam 1, müezzin 1, mücerred 5.

Mahalle-i Hüsrev Çeri Başı: Hane 47.

Mahalle-i Mescid-i Halil Voyvoda: Hane 61, mücerred 2, imam 2,sipâhî 1, sipâhîzâde 1.

Mahalle-i Baba: Hane 49, mücerred 9.

Mahalle-i Kâtib Nasuh: Hane 27, mücerred 6, hatib 1, müezzin 1.

Mahalle-i Cami’-i Cedîd-i Süleyman: Hane 37, mücerred 7, imam1, müezzin 1.

Mahalle-i Cami’-i Hatice Sultan: Hane 43, mücerred 5, imam 1, müezzin 2.

Cema’ât-ı Kıbtiyân-ı Müslümânân ki kadimden Plevne’de sâkin olmuşlardır: Hane 26,mücerred 2.

Gebrân-ı Nefs- i Plevne: Hane- i Gebrân 180, mücerred 119.

Hitabet ma’a imam müezzin 18

Nâib 1

Hane- i Müslim 552

Mücerred 94

Hane-i Gebrân 180, mücerred 119

Kıbtiyân-ı Müslümân 26, mücerred 2

Kıbtiyân-ı Gebrân 15, mücerred 15.

Mahsûl-ı icare- i dekâkîn der nefs- i Plevne 200

Mukata’a-yı hamam der nefs- i Plevne 800

Mukata’a-yı hamam 4100

Cemian mahsûl-I evkaf: 172155 (akçe)

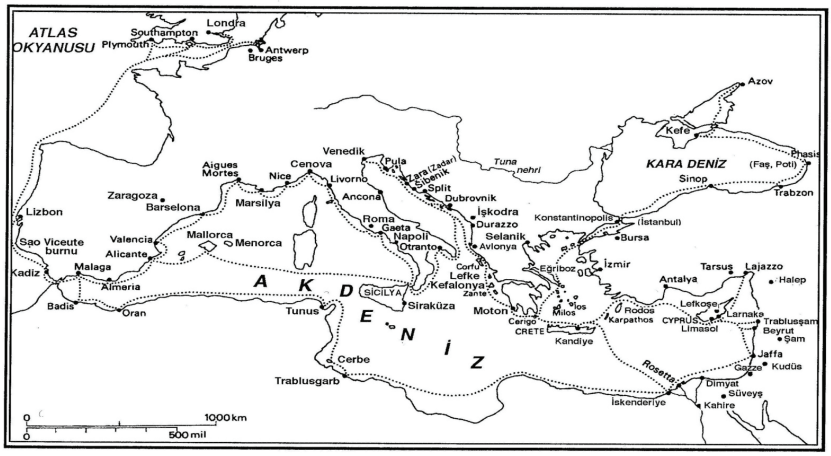

Arnavutluk'a Fetihle Birlikte Anadolu'dan Yerleştirilen Türk Nüfus

Argiri Kasrı Vilayeti

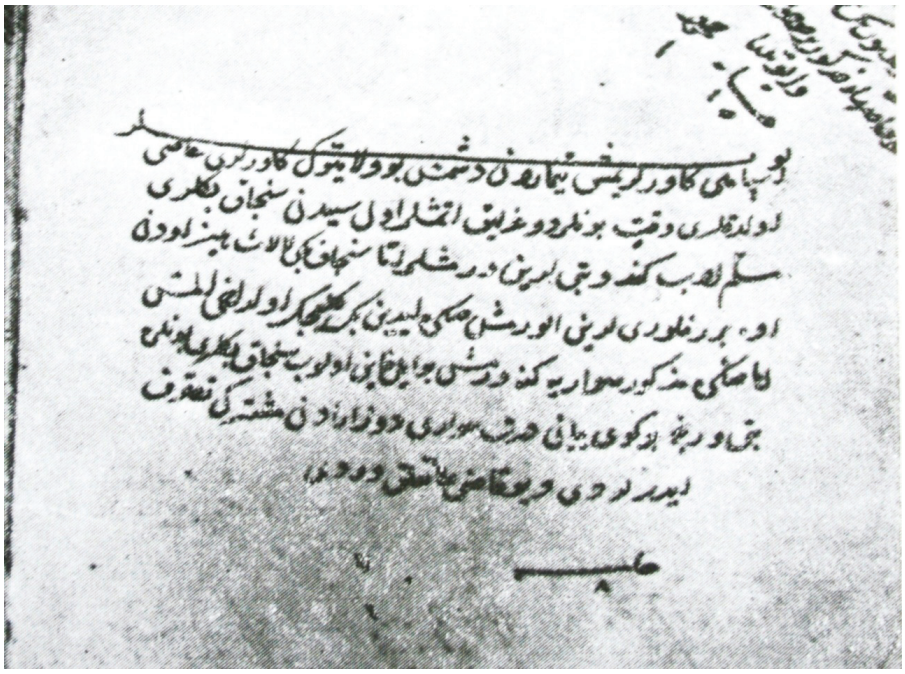

Karye-i Ardasova

Bunlar; İspahî gâvurlar imiş, timardan düşmüş, bu vilayetin gavurları âsi oldukları vakit bunlar doğruluk etmişler, ol sebebden Sancakbeğleri müsellem edip kendi bitilerin vermişler, amma Sancak-beği Lala Şahin evden eve florilerin alırmış, sonra Aydın beğ gelicek ol dahi almış, amma sonra mezkûr süvariye gene vermiş, bu il hâin olup Sancak beğleri bunlara biti verince bu köyü yiyen dört süvari düzer, onu müşterek tasarruf ederlerdi deyu kadı tanıklık verdi.

Halil İnalcık, (Yay.), Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 2.b, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 12 (14b).

Belgrad Vilayeti

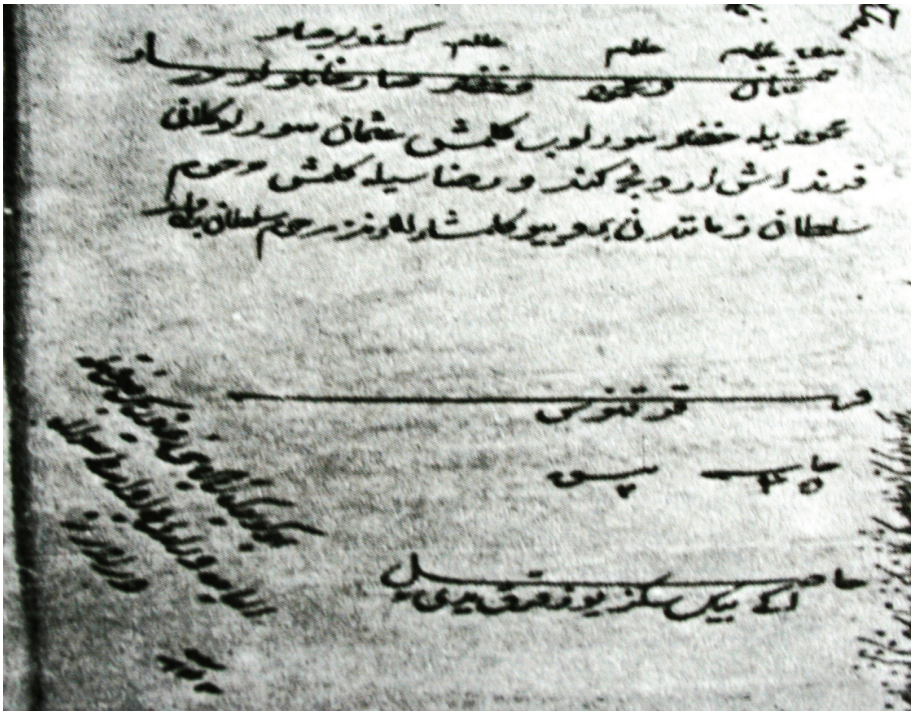

Timar-ı Osman (mürde) ve Mahmud ve Hızır, Saruhan'lulardır, Mahmud ile Hızır sürülüp gelmiş, Osman sürülügelen karındaşı kendü rızasiyle gelmiş, merhum Sultan zamanından beru yeyügelmişler, ellerinde merhum Sultan berâtı var. (Birer gulâm, kendüler cebelû)

Karye-i Karkanos: hane 45, bive 2

Bu köyün ziyâdesi Zaganaos beğ ma'rifetiyle İlyas'a verildi; fî evâsıt-ı Şevvâl sene 843, der Edirne.

Halil İnalcık, (Yay.), Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 2.b, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 70 (75b).

Vilayet-i İskarapar

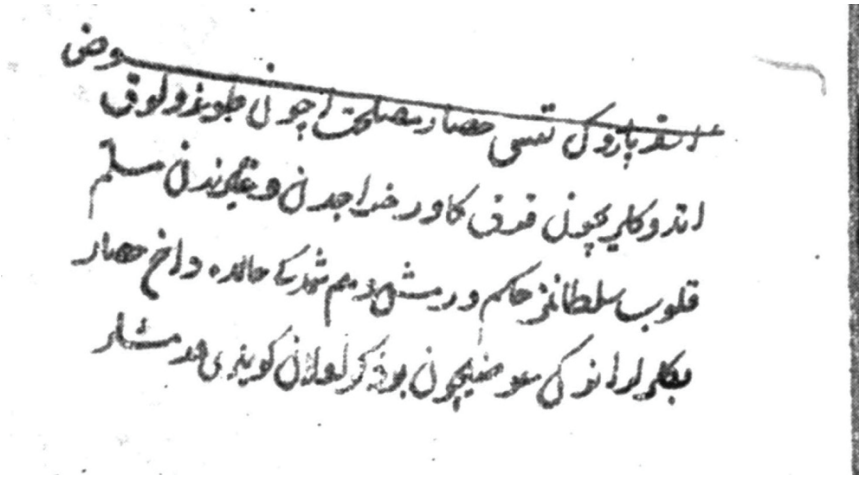

ʿIvaz: İskarapar'ın nefsi hisar maslâhatı için doğruluk ettikleri için kırk gâvuru harâcdan ve gayrından müsellem kılup Sultanımız hüküm vermiş ve hem şimdiki halde dahi hisar beklerler, anın ʿivazı için bu zikrolan köyleri vermişler.

Halil İnalcık, (Yay.), Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 2.b, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 78, (95a).

Belgrad Vilayeti

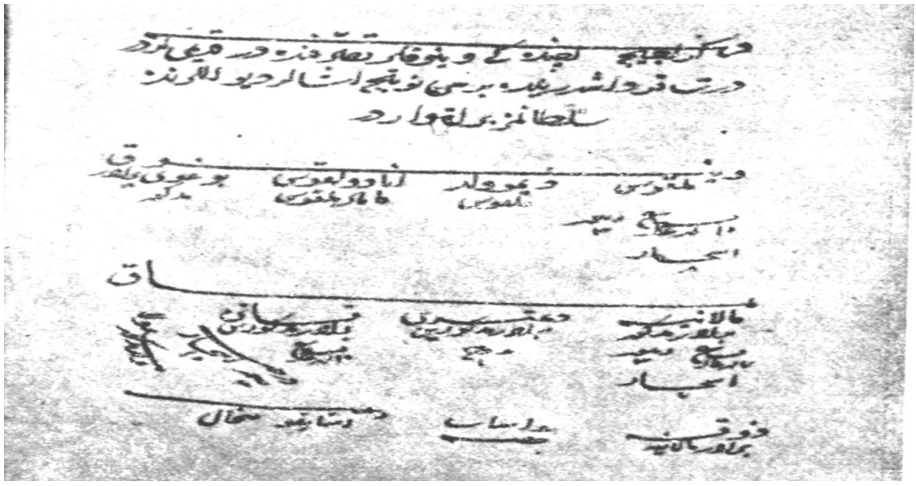

Karye-i GİRACİCE (كراجيجه), içindeki voynuklar tasarrufundadır, kadîmîlerdir, dört kardaştır, yılda birisi nöbetce eşeler deyu ellerinde Sultanımız berâtı vardır.

Voynuk: Melkos (ملقوس); Dimo (ذيمو) veled-i Melkos; Anadolikos (آنادولقوس) damad-ı Melkos; Bogovi (بوغوى) birâder-i mezkûr. - bâg: 10 ırgad, zeytun 3, eşcâr 8.

Yamak: Malanye (مالانيه) birâder-i mezkûr: bâg 7 ırgad, zeytun 3, eşcâr 7; Dimitri (ديمترى) birâder-i mezkûrîn, müzevvec 1; Kanire (?) (قانره) birâder-i mezkûrîn, bâg: 10 ırgad, draht-ı zeytun 3, eşcar 10; Nikola (نيقولا) veled-i mezkûr; Duka (ذوقه) birâder-i Malanye - ʿan âsiyâb hisse. Raiyyet: Istayko Mihal (استايقو ميخال).

Halil İnalcık, (Yay.), Hicrî 835 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid, 2.b, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 64, (69a).

TIRHALA SANCAĞI'NIN YENİ TÜRK SAKİNLERİ

Karye-i Diyavata

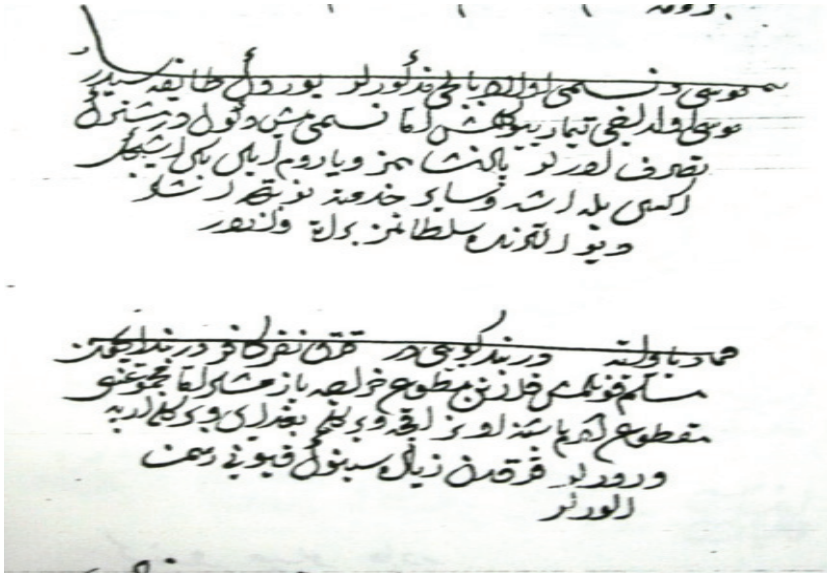

Timâr-ı Musa ve Nesimî evlâd-ı Balcı mezkûrlar Yörük tâ'ifesidir, Musa evvel dahi Timâr yiyü gelmiş, amma Nesimî yemiş değüldür, müşterek tasarruf iderler, Padişahımız veya Rumeli beyi eşicek ikisi bile eşe ve sâ'ir hıdmete nevbetçe eşerler deyu ellerinde sultanımızın berâtı vardır.

Karye-i Prevenda

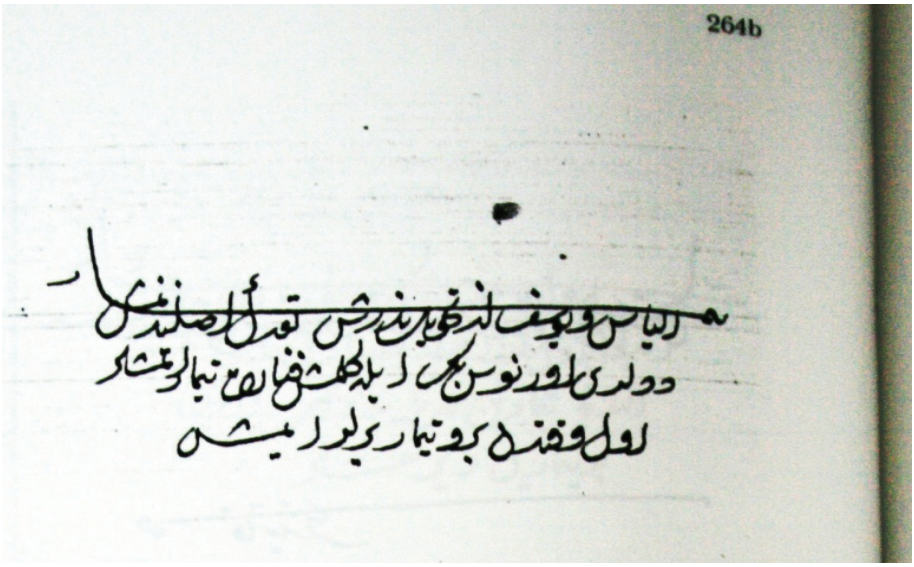

Timâr-ı İlyas ve Yusuf, ez-tahvil-i pedereş, Türk aslındanmış, dedeleri Evrenos Bey'le gelmiş, Fenâr'da timâr etmişler, ol vakitden beru timâr yerler imiş.

Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 222b-264b.

(TIRHALA SANCAĞI)

Mezraa-yı Aşık Bedirlü

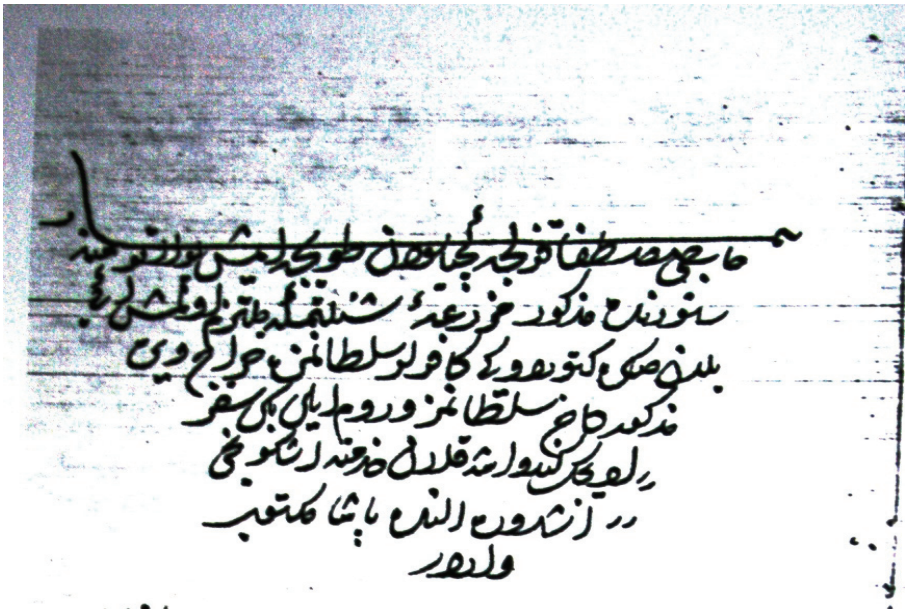

Mezraa-yı Aşık Bedirlü:

Tımâr-ı Hacı Mustafa: **Kızılca Keçülüden** toyca (tovica) imiş, Platomona sınurında mezkûr **mezra'ayı şenletmeye mültezim olmuş, iki yıldan sonra, getürdüğü kâfirler** sultanımıza harâc vire, mezkûr dahi sultânımız ve Rumeli Beyi sefer edicek kendü eşe, kalan hıdmete eşkincü eşdüre, elinde paşa mektubu vardır.

Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, 222a.

(TIRHALA SANCAĞI)

Karye-i Kirniçe

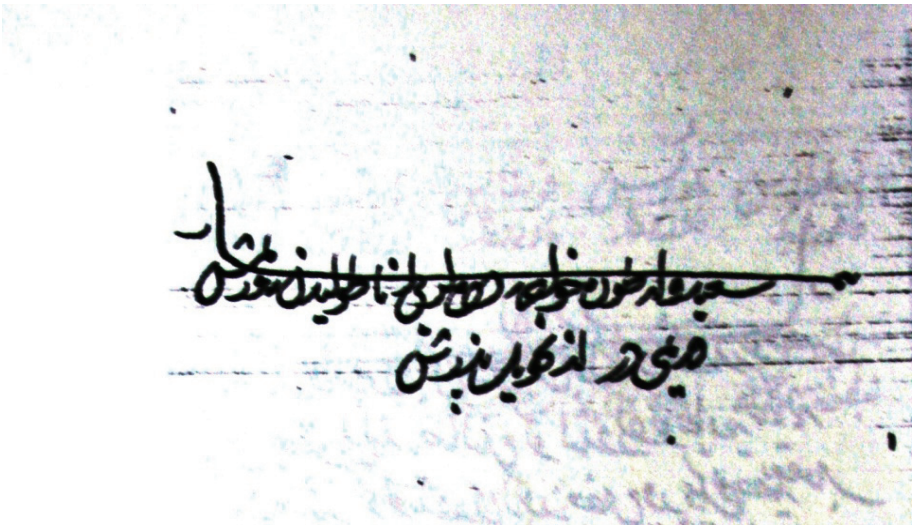

Timâr-ı Sa ‘îd veled-i Tura Hoca, **dedeleri Anadolu’dan sürülmüş**, kadimîdir, ez-tahvil-i pedereş.

Karye-i Eksilobarik

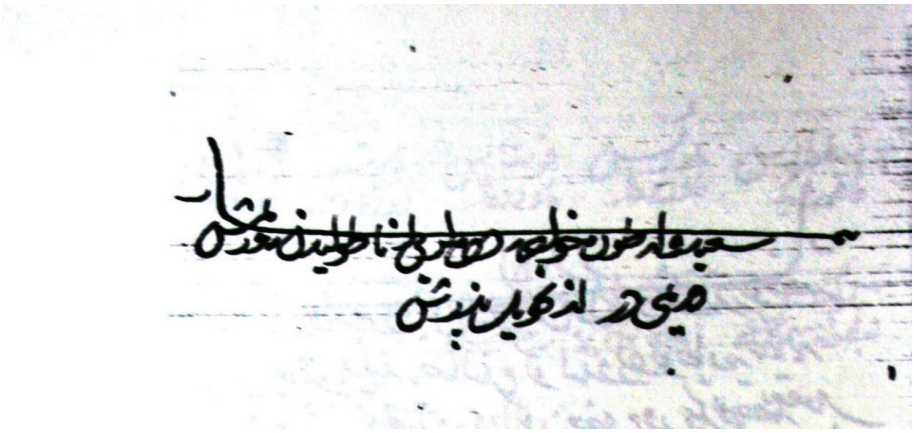

Timâr-ı Hızır İlyas veled-i Emîr-i Âhur, **Türk eriymiş**, evâ’ilde Alasonya’nın subaşısıymış.

Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, 267a-270a.

(TIRHALA SANCAĞI)

Karye-i Hamidlü

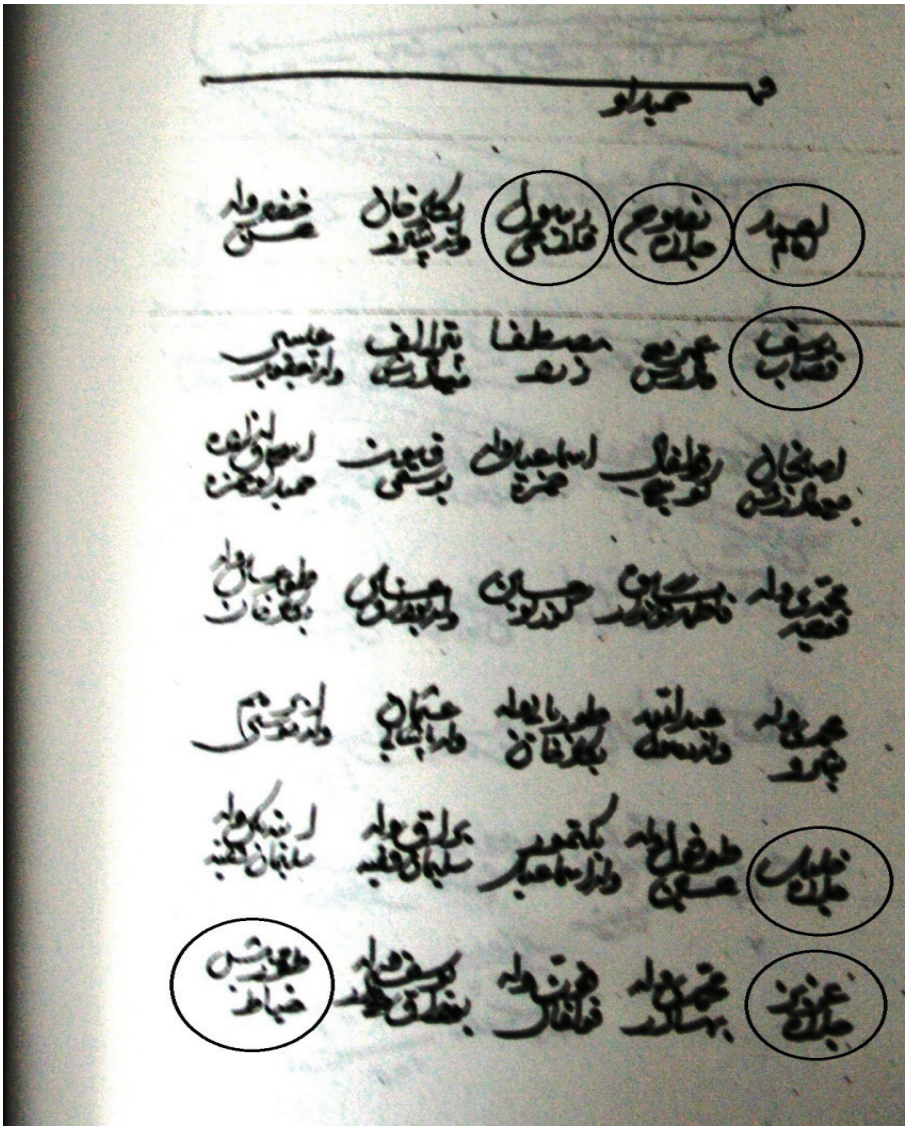

Karye-i Hamidlü: Ahmed, (imam); Nasuh, (cüllâh); Resul, (kalaycı;) Yusuf, (kassâb); Halil (cullâh), Aziz (cullâh).

Melek Delilbaşı-Muzaffer Arıkan, Hicrî 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001, s. 213, 328a.

BALKANLARIN OSMANLI FETHİ VE İDARESİNDE MİHALOĞLU AİLESİ (XIV - XIX'UNCU YÜZYILLAR):

MÜLKLER, VAKIFLAR, HİZMETLER

Doç.Dr. Orlin SABEV (Orhan Salih)*

Evrenosoğulları, Malkoçoğulları, Turhanoğulları, Gümlüoğulları[1] tanınmış akıncı aileleri gibi Mihaloğulları ailesi, Osmanlı'nın Balkanların fethi ve idaresinde önemli katkıda bulunmuş ve şöhret kazanmış bir ailedir. Aile mensupları akıncı komutanları olarak Osmanlı beylerinin önemli fetihler için yolunu açıp aynı zamanda büyük sayıda vakıf kurarak Osmanlı idaresini güçlendirmişlerdir. Aile kurucularına Osmanlı beyleri tarafından uç beyi unvanı verilmiş ve fethettikleri topraklardan mülkler temlik edilmiştir. Bu şekilde ellerine geçmiş olan mülklerden daha sonraları vakıflar kurulmuş ve bu vakıfların tevliyeti aile mensuplarına ait olmak gibi şart konulmuştur. Vakıf emlaklarından sağlanan gelirlerle ise cami, medrese, mektep vs. gibi hayrat eserleri inşa edilmiş ve onların faaliyetleri sağlanmıştır. XV. yüzyılın ikinci yarısında uç beylikleri ortadan kaldırılmış olsa da bu ailelerin Osmanlı idaresindeki yeri ve Osmanlı toplumundaki statüsü korunmuştur.

Türk tarih yazıcılığına göre Mihaloğulları ailesinin kurucusu, XIV. yüzyılın başlarında Anadolu'daki Harmankaya Kalesi'nin Bizanslı muhafızı Köse Mihal'dir.[2] Oruç Bey XV. yüzyılın sonralarına doğru yazdığı kronikte o dönemin Mihaloğulları ailesinin mensuplarının Köse Mihal'in vârisleri olduğunu iddia etmektedir.[3] Son zamanlarda bazı araştırmacılar tarafından bu iddianın doğru olup olmadığı sorgulanmaktadır.[4]

Köse Mihal'in tahmin edilen iki oğlu, ailenin biri Anadolu'da, diğeri Rumeli'de olmak üzere iki kolunun kurucusudurlar. I Bayezit'in (1389 - 1402)

---

* Bulgaristan Bilimler Akademisi Balkan Araştırmaları Enstitüsü.
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Konuk Bilim İnsanı.

1 Bk. Ayhan Pala; "Rumeli'de Bir Akıncı Ailesi: Gümlüoğulları ve Vakıfları", Hacı Bektaş Veli Dergisi, 2007, Sayı 43, s. 137 - 144.

2 Ö. Gökçek; Köse Mihal Oğulları (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Mezuniyet Tezi, 1950), İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi 1801 (basılmamış), s. 18 - 19. A. S. Levend; Gazavat-Nameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavat - Namesi, Ankara, 1956, s. 184. Gazimihal, M. R.; "İstanbul Muhasaralarında Mihaloğulları ve Fatih Devrine Ait Bir Vakıf Defterine Göre Harmankaya Malikânesi", Vakıflar Dergisi, 1958, Sayı 4, s. 125 - 137. M. T. Gökbilgin; "Mihal - Oğulları", İslam Ansiklopedisi, Cilt VIII, İstanbul, 1960, s. 285 - 292. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, Cilt I, Ankara, 1988, s. 570 - 572. Y. Trifonov; "Tarih ve Söylentilerde Mihalbey Oğulları" (Çev. T. Acaroğlu), Belleten, 1996 [1997], Cilt 60, Sayı 229, s. 801 - 818.

3 Oruç Beğ Tarihi; Ed. Atsız, s. 26.

4 C. Imber; "The Legend of Osman Gazi", The Ottoman Emirate (1300 - 1389). Halcyon Days in Crete I. A Symposium held in Rethymnon 11 - 13 January 1991, Ed. E. Zachariadou, Rethymnon, 1993, s. 67 - 76. C. Imber; "Osman Gazi Efsanesi", Osmanlı Beyliği (1300 - 1389), Ed. E. Zachariadou, İstanbul, 1997, s. 68 - 77. O. Sabev; "The Legend of Köse Mihal: Additional Notes", Turcica, 2002, Sayı 34, s. 241 - 253.

verdiği H 793 / M 1390 tarihli beratta adı geçen Mihaloğlu Ali Bey[5] ve vârisleri Amasya ve Bursa'ya yerleşmiştir.[6] Aziz Bey adında olan diğer oğul ise oğlu Gazi Mihal Bey ile Edirne'ye yerleşmiştir.[7] Enveri'nin H 869 / M 1464 - 1465 tarihinde kaleme aldığı *Düsturname*'sine göre Köse Mihal'in üçüncü bir oğlu olan Balta Bey'in oğlu İlyas Bey'in oğlu Mahmud Bey ise Sofya yakınlarında İhtiman'a yerleşmiştir.[8]

Plevneli Mihaloğulları

Mihaloğulları ailesinin Rumeli kolunun esas kurucusu Gazi Mihal Bey'in (ö. 1435 - 1436) olduğu söylenebilir çünkü kendisi H 825 / M 1422 yılında Edirne'de cami ve imaret yaptırıp vakıf kurmuştur.[9] Daha sonraları Rumeli kolunun bir uzantısı Plevne'ye yerleşmiştir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sine göre Mehmed Bey İbn-i Mihal-i Kebir'in mezarı Plevne'de idi.[10] M. T. Gökbilgin, bu bilgiden hareketle Mehmed Bey'in bu ailenin Plevne kolunun kurucusu olduğunu tahmin etmektedir.[11] Evliya Çelebi, Plevne mezarından bahsettiği Mihaloğlu Mehmed Bey'in Musa Çelebi'nin H 814 / M 1411 - 1412 yılındaki Pravadi fethinde katkıda bulunmuş olduğunu yazmaktadır.[12] Erken Osmanlı kroniklerine göre Mihaloğlu Mehmed Bey H 813 / M 1410 - 1411 tarihinde Musa Çelebi'nin beylerbeyi olmuştur.[13] Ancak Evliya Çelebi'nin bahsettiği mezarın 1496 tarihinde Plevne'de vakıf kuran Mihaloğlu Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey'e ait olduğu daha mantıklı görünmektedir, çünkü 1540'lı yıllarda hazırlanan Niğbolu Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'ne göre Mihaloğlu Mehmed Bey'e ait vakıflar yeni kurulmuştur.[14] Aynı zamanda 1526 - 1528 tarihinden sonra ve Kanuni I. Süleyman'ın zamanında düzenlenen deftere göre Mihaloğlu Mehmed Bey Niğbolu sancağının sancakbeyi idi.[15]

---

5 Trifonov; agm.; Nüzhet Paşa. Ahvâl-i Gâzi Mîhâl, Dersa'adet, 1315, s. 45 - 47. Gökçek; s. 74.

6 Gökçek; s. 29 - 31. Levend; s. 184. Gökbilgin; agm.

7 Gökbilgin; agm.

8 Gökçek; s. 32 - 33.

9 M. T. Gökbilgin; XV - XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar, Mülkler, Mukataalar, İstanbul, 1952, s. 244 - 245. E. H. Ayverdi; Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri (1403 - 1451), İstanbul, 1989, s. 393.

10 Evliya Çelebi Seyahatnamesi; Ed. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 3. Kitap, İstanbul, 1999, s. 176.

11 Gökbilgin; "Mihal-Oğulları..."

12 Evliya Çelebi Seyahatnamesi; 3. Kitap, s. 176.

13 Oruç Beğ Tarihi; s. 68. Âşıkpaşaoğlu Tarihi; Ed. Atsız, İstanbul, 1992, s. 72.

14 Turski izvori za bilgarskata istoriya [Bulgar Tarihi ile İlgili Türk Kaynakları]; Cilt 3, Sofya, 1972, s. 454 - 455, 467 - 468.

15 M. T. Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", Belleten, 1956, Sayı 77 - 80, s. 247 - 285.

Bazı veriler, Edirne'de vakıf kuran Gazi Mihal Bey'in Plevne ve dolaylarında vakıf kuran Mihaloğulları ailesinin ilk mensubu olduğunu iddia etmektedirler. Örneğin Plevne'yi 1662 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre Plevne H 720 / M 1320 tarihinde Sultan I. Murad Hüdavendigâr (1362 - 1389) zamanında Mihal Bey tarafından fethedilip Sultan tarafından arpalık ve ocaklık olarak oğullarına verilmiştir. Yine Evliya Çelebi'ye göre I. Murad, sultan hasları olan bu bölgede bulunan 33 köyü Gazi Mihal Bey'e verip oğullarını burada bulunan Yöruk askerinin beyleri olup sefer sırasında Niğbolu sancakbeyi kolunda konup göçmekle görevlendirmiştir.[16] Evliya Çelebi'nin bahsettiği Plevne'nin fetih tarihi H 720 / M 1320 yılının yanlış olduğunu hatırlatmak bir yana, belli oluyor ki 1760'lı yıllarda ağızdan ağıza dolaşan rivayetlere göre Plevne halkı Plevne'nin fethinin Gazi Mihal Bey tarafından gerçekleştirildiğine inanıyordu. Zaten Evliya Çelebi'ye göre Plevne köylerinden İstoçeniçe (Tuçenitsa) köyü Gazi Mihal'in vakfı olup Gazi Mihal'in Plevne'de bir hanı ve hamamı vardı.[17] Aslında XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait bazı belgeler Gazi Mihal Bey'in Plevne vakfından bahsetmektedir.[18]

Gazi Mihal Bey'in oğlu Hızır Bey de Plevne'de bir vakıf kurmuştur. Hızır Bey'in oğlu Ali Bey'in H 901 / M 1496 tarihli vakfiyesine H 910 / M 1505'te yapılan ilaveye göre vakfın tevliyeti ile üstlenen Ali Bey'in en büyük oğlu Hasan Bey'in babasının kurduğu vakfın dışında dedesinin ve büyük dedesinin kurdukları vakıflarının mütevellisi olmaya hakkı vardı.[19] Bulgar tarihçi G. Ayanov'a göre Hızır Bey Plevne vakfının kurucusuydu.[20] Hızır Bey hakkında çok az bilgi mevcuttur. Müneccimbaşı Ahmed'in (1631 - 1702) XVII. yüzyılın ikinci yarısında yazılan *Osmanlı Tarihi*'ne göre Mihaloğlu Hızır Bey, II. Murad'ın (1421 - 1451) János Hunyadi ile H 852 / M 1448 tarihli Kosova meydan savaşına katılmıştır.[21] Âşıkpaşazade ve Oruç Bey tarafından yazılan kroniklerde Hızır Bey'den bahsedilmemektedir.[22] Taşı H

16 Evliya Çelebi Seyahatnamesi ; Ed. S. A. Kahraman, Y. Dağlı, 6. Kitap, İstanbul, 2001, s. 95 - 96.

17 Aynı yer; s. 96.

18 Başbakanlık Osmanlı Arşivi - İstanbul (BOA); Cevdet - Evkaf 18645 (H 1169 / M 1755 - 1756 tarihli ferman), 26938 (H 1232 / M 1817 tarihli arzuhâl), 31368 (H 1199 / M 1784 - 85 tarihli berat), 32420 (H 1191 / M 1777 tarihli arzuhâl), 33310 (H 1161 / M 1748 tarihli arzuhâl), 33179 (H 1174 / M 1761 tarihli buyrultu).

19 G. Balasçev; , D. İhçiev; "Turskite vakıfi v bılgarskoto tsarstvo i dokumenti vırhu tyah" [Bulgar Çarlığında Türk Vakıfları ve Onlarla İlgili Belgeler], Minalo, 1909, Sayı 3, s. 239 - 264 (s. 255).

20 G. Ayanov ; "Privilegirovani oblasti v Severoiztoçna Stranca" [Kuzeydoğu Stranca'da Vergiden Muaf Tutulan Bölgeler], Arhiv za poseliştni prouçvania, 1938, Sayı 2, s. 32 - 36.

21 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah; Camiü'd-Düvel. Osmanlı Tarihi (1299 - 1481), Ed. A. Ağırakça, İstanbul, 1995, s. 228.

22 Bk. Âşıkpaşaoğlu Tarihi ; s. 112 - 115. Oruç Beğ Tarihi; s. 99 - 105.

856 / M 1452 tarihli olan Hızır Bey'in mezarı babası Gazi Mihal Bey'in Edirne'de yaptırdığı caminin avlusunda bulunmaktadır.[23]

Hızır Bey'in oğlu Mihaloğlu Ali Bey H 901 / M 1496 tarihli vakfiye ile Plevne'nin en büyük vakfını kurmuştur. Vakfiyesinde adı Alaeddin Ali Bey İbn-i merhum Hızır Paşa İbn-i Mihal Bey olarak verilmiştir.[24]

Bazı tahminlere göre Ali Bey 1430 yılı civarında Plevne'de doğdu.[25] II. Mehmed (1451 - 1481) ve II. Bayezid (1481 - 1512) saltanat dönemlerinde akınlarda bulunmuştur.[26] Ayrıca Semendire, Vidin, Niğbolu ve Sivas sancakbeyi olarak tayin olunmuştur.[27] Ölüm tarihi olarak değişik kaynaklarda 1492, 1500, 1503 - 1504, 1507 ve 1521 yılları gösterilse de[28] bir yandan vakfiyesinin tarihinin H 901 / M 1496 öte yandan kendisinden merhum olarak bahseden ve oğlu Hasan Bey tarafından vakfiyeye yapılan ilavenin tarihinin H 910 / M 1505 olduğu dikkate alınırsa Ali Bey'in bu iki tarihin arasındaki yıllarda vefat ettiği ortaya çıkmaktadır.

Mihaloğulları ailesinin XIX. yüzyılda yaşamış olan mensuplarından Nüzhet Paşa'nın kaleminden çıkan aile tarihine göre Ali Bey geç yaşa kadar akınlarda bulunup kuvvetsiz kalınca Plevne'ye çekilip vefatına kadar orada yaşamıştır.[29] Gerçekten de vakfiyesinin tarihi ile ölüm tarihine bakıldığında Ali Bey'in hayatının son yıllarında bu vakfı kurduğu anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'ye göre Ali Bey'in mezarı onun Plevne'de inşa ettirdiği caminin mihrabı önünde bulunuyordu.[30]

1550'li yıllarda hazırlanan Niğbolu Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nde Ali Bey'in vakfının nasıl kurulduğuna dair ipuçlar bulunmaktadır.[31] Deftere göre Ali Bey'e, Sultan II. Bayezid tarafından Plevne, Dolna Giriviçe ve Kışin köyleri temlik edilmiştir. Bu köyler kendisine mülk olarak sultan ihsanıyla verildikten sonra Ali Bey bu köylerin topraklarına bir kimsenin reayası olmayan ya da cizye defterlerinde kayıtlı olmayan kâfir haymaneleri

---

23 Ayverdi; s. 392.

24 Nüzhet Paşa; s. 88. Balasçev, İhçiev; s. 244.

25 O. Ziroeviç; "Smederevski sancakbey Ali-beg Mihaloglu" [Semendire Sancakbeyi Mihaloğlu Ali Bey], Zbornik za istoriyu matitsa srpska, 1971, Sayı 3, s. 9 - 27.

26 agm. Levend; s. 188 - 194. Gökbilgin; "Mihal - Oğulları..."

27 Ziroeviç; agm. Gökbilgin; agm.

28 Ziroeviç; agm. (1492, 1507, 1514 tarihleri). Gökbilgin; M. T. agm. (1492, 1500, 1507 tarihleri). Levend; age. (1492, 1503 - 1504, 1507 tarihleri). M. Kiel; "Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: the Place of Turkish Architecture in the Process", International Journal of Turkish Studies, 1989, Cilt 4, Sayı 2, s. 79 - 129 (1521 tarihi).

29 Nüzhet Paşa; s. 70 - 78.

30 Evliya Çelebi Seyahatnamesi; 6. Kitap, s. 96.

31 Kiel; agm. (BOA, Tapu Tahrir Defteri 382).

yerleştirmeye ve bunların da kendi mülkiyeti olarak varsayılacağına dair sultandan izin almıştır. Bu şekilde cem ettiği köylerin bazılarını Plevne'de inşa ettirdiği mescit, imaret ve zaviyesine gelir sağlamak için vakfetmiş, diğerlerini ise oğul ve azatlarına bağışlamıştır.[32] Aslı muhtemelen 1579 tarihinde hazırlanan[33] ve H 1022 / M 1613 tarihli sureti İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan defterde[34] ve çok daha sonraları II. Mahmud (1808 - 1839) tarafından 1823 yılında aynı vakıfla ilgili verilen fermanda[35] aynı bilgi tekrarlanmıştır.

Sözü geçen defterler ve fermana göre Ali Bey Plevne'deki mescit (cami) ve imareti için 17 köyün gelirlerini vakfetmiştir. Bu köyler şunlardı: Plevne, Dolna Giriviçe (Grivitsa), Plevne-i bala, Tırnani (Tırnene), Karaguy (bugün Gortalovo), Pırdilo (bugün Nikolaevo), Pırçoviçe, Bukovlık-ı bala (Bukovlık), İsmırdin, Dolna Mitropoliye, Gorna Mitropoliye, Vasildol, Tuçeniçe (Tuçenitsa), Brestoviçe (Brestovitsa), Belihmel nam-ı diğer Plazigız (Yasen), Beglej ve Laskari (Laskar). Plevne'deki zaviyesi için ise başka dört köyü vakfetmiştir: Kışin, Novasel nam-ı diğer Rayo, Kameniçe (Kamenets) ve Bukovlık-ı zir (Bukovlık). Bu kaynaklarda Ali Bey'in oğul ve azatlarına hangi köyleri bağışladığı konusunda bilgi verilmemişse de vakfiyesinde yukarıda adı geçen köylerin dışında oğlu Hızır Bey'in oturduğu Ablança (Ablanitsa), diğer oğlu Hasan Bey'in oturduğu Gorna Diseviçe (Disevitsa), azatlarından Yusuf ibni Abdullah'ın oturduğu Gorna Giriviçe (Grivitsa) ve Şamlı Hızır İbn-i Abdullah'ın oturduğu Dolna Diseviçe (Disevitsa) adındaki köylerin Ali Bey'in mülk köyleri olduğu anlaşılmaktadır.

Yine aynı belgeler sadece Plevne, Dolna Giriviçe ve Kışin köylerinin II. Bayezid tarafından Ali Bey'e temlik edildiğini açıklamaktadır. Geride kalan 18 sayıda vakfedilen ve 4 mülk statüsüne sahip olan köylerin ne zaman ve ne şekilde Ali Bey'in eline geçtiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. II. Mehmed'in saltanat döneminin son yıllarında hazırlanan 1479 - 1480 tarihli bir icmal defterden[36] ve II. Bayezid saltanat döneminin başlarında hazırlanan 1481 tarihli başka bir icmal defterden,[37] Plevne, Dolna Giriviçe ve Kışin köyleri gibi Tuçeniçe, Ablaniçe, Bukovlık, Kameniçe, Gorna Giriviçe ve Brestoviçe köylerinin de daha erkenlerde zeamet ve tımarlara kayıtlı oldukları anlaşılmaktadır.

---

32 BOA; Tapu Tahrir Defteri 382, s. 675

33 Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde saklanmaktadır. Bk. Kiel; s. 109.

34 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 150.

35 Balasçev, İhçiev; s. 257 - 264.

36 Turski izvori za bilgarskata istoriya [Bulgar Tarihi ile İlgili Türk Kaynakları]; Cilt 2, Sofya, 1966, s. 177, 239, 245, 247, 253, 301.

37 R. Kovaçev; Opis na Nikopolskiya sancak ot 80-te godini na XV vek Sofya [1480'li Yıllara Ait Niğbolu Sancağı Tapu Tahrir Defteri], 1997, s. 130.

Belli oluyor ki Mihaloğlu Ali Bey ilk başta sultandan üç köyün gelirleriyle temlik olunduktan sonra defterlerde başka bir kimseye reaya olarak kayıtlı olmayan haymane kâfirlerini temlik olunan üç köyün topraklarına yerleştirerek ve bu şekilde oluşan 22 köyün gelirleri üzerinde mülkiyet hakkı kazanmıştır. Aslında Ali Bey, haymane reayanın yerleştirilmesinin dışında olasılıkla eskiden beri mevcut olan ancak defterlerde kayıtlı olmayan yerleşim merkezlerinin bir sonraki deftere kendi adının üstüne kaydını yaptırmıştır.

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Plevne ve dolaylarında yaşanan bu gelişme sürecinde I. Murad ile Gazi Mihal Bey'in rol oynadıklarını yazmış olsa da Osmanlı belgelerinden ortaya çıkan tabloya göre bölgenin gelişmesindeki esas rol oynayan kişiler II. Bayezid ile Mihaloğlu Ali Bey'diler. Zaten yukarıda belirtildiği gibi Evliya Çelebi'nin Mihal Bey'in vakfı olarak bahsettigi İstoçeniçe (Tuçenitsa) köyü torunu Ali Bey'in vakfına dâhildi.

Plevne ve dolaylarında yaşanan bu süreç Ömer Lütfi Barkan'ın Osmanlı idaresindeki nüfusu az olan ve gelişmemiş bölgelerin kalkınmasında temlik ve vakıfların önemli rol oynamış olduğu yönündeki teorisini doğrulamaktadır.[38] Zira Machiel Kiel, III. Władysław ile János Hunyadi'nin Varna Savaşı'yla sonuçlanan 1444 tarihli uzun seferleri esnasında Plevne'nin de büyük zarar gördüğünü ve halk tarafından boşatıldığını tahmin etmektedir.[39] Daha sonraları Ali Bey'in iskân siyaseti sayesinde Plevne'nin ve bölgesinin halkı artmıştır. Ali Bey'in vakfının kurulması öncesi ve sonrası tapu tahrir defterlerinde kayıtlı olan Plevne halkı üzerinde araştırmalar yapan M. Kiel, XVI. yüzyılın başlarında Plevne halkının hızla büyüdüğünü belirtmektedir. Bu süreç Ali Bey'in bu halkı bazı vergilerden muaf tuttuğuna da bağlıydı. Bunun dışında Plevne'ye Orta Avrupa topraklarından Yahudi de yerleştirilmiştir.[40]

Mihaloğu Ali Bey'in iskan politikasını oğul ve azatları da takip etmişlerdir. Örneğin Ali Bey, azadı Yusuf'a bir kimseye reaya olarak kayıtlı olmayan 20 kişilik gayrimüslimleri yerleştirmek şartıyla pınarı olan bir mezra vermiştir. Aynı şekilde yakını Halil Voyvoda'ya da bir mezra vermiştir ki oraya Mihaloğlu Mehmed Bey'in mülk köylerinden 25 kişi reaya yerleştirilmiştir.[41] Yukarıda bahsettimiz olasılıkla 1579 tarihli Niğbolu Sancağı Mufassal Tapu Tahrir Defteri'nin 1613 tarihli suretinde bu aileye ait mülk köyleri hakkında bilgi verilmiştir. Mihaloğlu Mehmed Bey'in kızı Hatice Sultan'ın vakfı olan Tırsinik (Tıristenik, bugün Slavyanovo) köyü hakkında

---

38 Ö. L. Barkan; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler. II. Vakıfların Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Kullanılmasında Diğer Şekiller", Vakıflar Dergisi, 1942, Sayı II, s. 279 - 386 (s. 354 - 361).

39 Kiel; "Urban Development…", s. 108.

40 Kiel; agm., s. 109 - 110.

41 Barkan; s. 361 (Ö. L. Barkan herhangi bir kaynak göstermemektedir.).

böyle bir açıklama yapılmıştır: Mehmed Bey İbni Ali Bey Hersek sancakbeyi olduğu zaman Balay (Blagaj ?) Kalesi'ni fethettikten sonra kaleden 15 evli kâfiri çıkartıp Plevne dolaylarındaki ve o zamanlarda pınarlı bir mezra olan bu köye yerleştirmiştir. Bundan sonra oğlu Hızır Bey Treşak (Trebižat ?) Kalesi'ni fethedince kaleden yine 15 evli kâfiri çıkartıp bu köye sürgün ettirmiştir. Köy ise Mehmed Bey ile oğlu Hızır Bey'in mülküydü.[42] Babası Ali Bey'den miras kalan Gorna Giriviçe köyü mülk olarak Mehmed Bey'in elindeydi.[43] Aynı şekilde bir zamanlar Ali Bey'in elinde olan Ablaniçe köyü oğlu Mehmed Bey'in eline geçtikten sonra, 1613 tarihli defter suretine göre Mehmed Bey'in oğlu Hızır Bey'in; vefatından sonra ise kızı Şehribanu Hatun'un eline geçmiştir.[44]

Aynı deftere göre Mihaloğulları ailesine mensup olan diğer kişilerin elinde mülk olarak Plevne dolaylarındaki başka köyler de vardı. Susağırlık, namıdiğer Bivoliçe köyünün, Diseviçe köyüne çok yakında olduğundan eski defterde halkının Diseviçe halkıyla beraber kayıtlı olduğu açıklanmaktadır. Bir sonraki defterde ise bu köy ayrı ve İskender Bey'in mülkü olarak kaydedilmiştir.[45] Bohot, namıdiğer Çokpınar köyü, Ali Bey'in mülkü olarak kayıtlıdır.[46] Yine Ali Bey'in mülk köylerinden olan Dolna Diseviçe köyü ise daha sonraları Sofu Mehmed Paşa'ya satılmış olmalıdır ki bu paşanın 1547 tarihinde Sofya'da inşaat ettiirdiği cami, medrese, mektep, kütüphane ve imaretten oluşan külliye için H 1030 / M 1620 - 1621[47] ve H 1173 / M 1759[48] tarihli belgelerden anlaşıldığı üzere bu köyden vakıf geliri sağlanmıştır.

Ancak durum budur ki Plevne bölgesinin büyük bir kısmı gerek mülk olarak gerekse tevliyetini yapıp vakıf olarak Mihaloğulları ailesinin elindeydi. Aynı zamanda bu ailenin mensupları birçok hayrat eserine imza atarak bölgenin Osmanlı zamanında önemli bir Müslüman merkezi olarak geliştirilmesini sağlamışlardır. 1496 tarihli vakfiyesine göre Mihaloğlu Ali Bey Plevne'de birer cami, imaret, medrese, mektep ve zaviye yaptırmıştır. XX.

---

42 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 146; 1479 - 1480 tarihli bir icmal tapu tahrir defterine göre Tırsinik köyünün gelirleri bir tımara bağlıydı. Bk. Turski izvori za bilgarskata istoriya [Bulgar Tarihi ile İlgili Türk Kaynakları]; Cilt 2, Sofya, 1966, s. 319.

43 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 222.

44 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 225.

45 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 224.

46 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 227; 1479 - 1480 ve 1481 tarihli icmal tapu tahrir defterlerine göre Bohot köyünün gelirleri bir tımara bağlıydı. Bk. Turski izvori za bilgarskata istoriya [Bulgar Tarihi ile İlgili Türk Kaynakları]; Cilt 2, Sofya, 1966, s. 323. Kovaçev; s. 170.

47 Sofya Ulusal Kütüphanesi Şarkiyat Bölümü; Defterler Kolleksiyonu D62, var. 127b.

48 BOA; Cevdet - Evkaf 761.

yüzyılın başlarına ait bazı iddialara göre Ali Bey'in bu külliyesine bir kütüphane de dâhildi.[49]

Vakfiyesinde koyulan koşullar gereğince vakfın mütevellileri olan Ali Bey'in vârisleri de Plevne'de cami ve mektep inşaa ettirmişlerdir. Ali Bey'in en büyük oğlu Hasan Bey'in oğlu olan Süleyman Bey,[50] Plevne'de başka bir cami ve imaret yaptırmıştır.[51] Plevne tarihçisi Yurdan Trifonov'a göre bu cami Koca Süleyman Bey Camisi adı altında XX. yüzyılın başlarında hâlâ ayaktaydı ve kitabesi H 927 / M 1521 tarihliydi.[52] 1613 tarihli defter suretinde Süleyman Bey'in vakıf köyleri olarak Gorna Giriviçe ve Susığırlık, namıdiğer Bivoliçe köyleri, kaydedilmiştir. Deftere göre Gorna Giriviçe köyü eski defterde Ali Bey'in oğlu Mehmed Bey'in mülkü olarak kayıtlıydı. Bu köy Mihaloğulları ailesine mensup olan birkaç kişinin elinden geçtikten sonra Süleyman Bey'in mülkü olmuş ve en sonunda vakfa dönüştürülmüştür.[53] Susığırlık, namıdiğer Bivoliçe köyü, ise eski defterde İskender Bey'in mülkü olarak kayıtlıymış. Bu köy de aynı şekilde elden ele geçip Süleyman Bey'in eline geçince nihayet beyin vakfına dâhil edilmiştir.[54] Süleyman Bey, cami ile imaretin dışında olasılıkla bir de mektep yaptırmıştır çünkü Evliya Çelebi'ye göre Plevne'de bulunan yedi mektebin arasında en ünlü olanlar Süleyman Bey ve Gazi Ali Bey mektepleriydi.[55]

Müderris Mehmed Emin'in 1767 tarihli bir arzuhâlinden anlaşıldığı gibi Süleyman Bey, dedesi Ali Bey'in Plevne'de yaptırdığı camide vakıf yoluyla bir dersamlık görevi açtırmıştır.[56] Seyit Osman Efendi'nin H 1172 / M 1759 tarihli arzuhâlinden anlaşıldığı üzere muhtemelen aynı aileye mensup olan Ayşe Hatun tarafından, Ali Bey'in Plevne'de açtırdığı medresede müderrislik dışında ayrı bir dersamlık görevi için Plevne'deki Gazi Mihal vakıflarına başka bir vakıf ilave edilmiştir.[57] 1715 - 1716 tarihli bazı kaynaklara göre ise Ayşe Hatun Plevne'de bir de mektep kurmuştur.[58]

---

49 C. Çulpan; "Balkanlarda Osmanlı Devri Türk Kütüphaneleri", Türk Kültürü, 1965 - 1966, Cilt 4, Sayı 37 - 48, s. 418 - 425.

50 Ö. Gökçek'in ve M. T. Gökbilgin'in verdikleri aile ağacına göre (Bk. Gökçek; s. 40. Gökbilgin; agm.).

51 E. H. Ayverdi; Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Cilt 4. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk, İstanbul, 1982, s. 76, No.: 1514, 1515.

52 Y. Trifonov; İstoriya na grada Pleven do Osvoboditelnata voyna [Kurtuluş Savaşı Öncesi Plevne Şehrinin Tarihi], Sofya, 1933, s. 44.

53 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 222.

54 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 224.

55 Evliya Çelebi Seyahatnamesi; 6. Kitap, s. 96.

56 BOA; Cevdet - Maarif 8644.

57 BOA; Cevdet - Maarif 486.

58 Ayverdi; age., s. 76, No.: 1521.

Mihaloğulları ailesinin mensupları en çok cami ve mescit yaptırmışlardır. 1540 tarihli bir mufassal vakıf defterinde Plevne'de Ali Bey'in mescidi dışında Mihaloğlu Mehmed Bey'in ve Mihaloğlu Hızır Bey'in annesinin mescitleri de kayıtlıdır.[59] 1613 tarihli defter suretinde ise yukarıda bahsedilen Mihaloğlu Mehmed Bey'in kızı Hatice Sultan'ın camisi kayıtlıdır. Hatice Sultan, bu camiye gelir sağlamak için eline mülk olarak geçmiş olan Tırsinik köyünü vakfetmiştir.[60] Yine aynı suretten anlaşıldığı gibi Şehribanu Hatun, babası ve Ali Bey'in torunu Hızır Bey'den miras olarak eline geçen Ablaniçe köyünün gelirlerini Plevne Süleyman Bey Camisi'nde Fatiha duaları okutmak için vakfetmiştir.[61] Yine aynı aileden Mahitab Hatun ise Bohot köyünün gelirlerinden miras olarak bir pay alıp payını Kur'an cüzleri okutmak için vakfetmiştir.[62]

Nüzhet Paşa'nın kaleminden çıkan Mihaloğulları aile tarihine göre Plevne camilerinden şu sekiz cami bu aileye mensup olan kişiler tarafından inşa ettirilmiştir: Koca Süleyman Bey, Küçük Süleyman Bey, Kara Ali Bey, Fatma Hatun, Hatice Hatun, Halil Ağa, Safer Katib ve Eski Gazi camileri.[63] Ekrem Hakkı Ayverdi'nin tespitlerine göre Plevne'deki Osmanlı camilerinin toplam sayısı 20 civarındaydı.[64] Bu şekilde belli oluyor ki Plevne camilerinin neredeyse yarısı Mihaloğlu ailesi tarafından yaptırılmıştır.

İhtimanlı Mihaloğulları

Enveri'nin H 869 / M 1464 - 1465 tarihinde kaleme aldığı *Düsturname*'sine göre Köse Mihal'in büyük torunu ve 1402 tarihli Ankara Savaşı'nda şehit düşen İlyas Bey'in oğlu Mahmud Bey Sofya yakınlarındaki İhtiman'a yerleşmiştir.[65] Rivayetlere göre Plevne gibi İhtiman da Gazi Mihal Bey tarafından fethedilmiştir. Son Orta Çağ Bulgar çarı İvan Şişman'ın (1371 - 1395) şehitliği ve mezarıyla ilgili bir rivayette Gazi Mihal İhtiman'ı ele geçirerek Türklere kazandırdığı için bu yerin kendisine sultan tarafından temlik edildiği anlatılmaktadır.[66] Konstantin Jireček'e göre Gazi Mihal Paşa İhtiman'da bir cami ile medrese için bir mütevellilik kurmuştur.[67] Aslında İhtiman'daki cami, imaret ve zaviye büyük olasılıkla II. Murad (1421 - 1451)

---

59 Turski izvori za bilgarskata istoriya [Bulgar Tarihi ile İlgili Türk Kaynakları]; Cilt 3, Sofya, 1972, s. 467.

60 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s.146.

61 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 225.

62 BOA; Tapu Tahrir Defteri 713, s. 227.

63 Nüzhet Paşa; s. 113.

64 Ayverdi; s. 75 - 76.

65 Gökçek; s. 32 - 34.

66 Bılgarsko narodno tvorçestvo, Cilt 11: narodni predaniya i legendi [Bulgar Halk Eserleri, Cilt 11: Rivayet ve Efsaneler]; Sofya, 1963, s. 116.

67 K. Jireček; Pıtuvaniya po Bılgaria [Bulgaristan'da Seyahatler], Sofya, 1974, s. 168 - 169.

zamanında yaşamış olan Mihaloğlu Mahmud Bey tarafından yaptırılmıştır.[68] Vakfın son mütevellisi olan Yusuf Rağıb'a göre külliye; cami, imaret, fırın, mektep ve medreseden ibaretti.[69] Kanuni I. Süleyman (1520 - 1566) zamanına ait Sofya sancağı mufassal tapu tahrir defterinde sadece İhtiman'daki Mahmud Bey Zaviyesi'nin vakıfları kayıtlıdır.[70] Aynı şekilde III. Murad (1595 - 1603) döneminden bir tapu tahrir defterinde yine sadece bu zaviyenin vakıfları kaydedilmiştir.[71] Külliyenin vakfiyesi de ne yazık ki mevcut değildir.

1889 - 1906 yılları arasında vakfın mütevellisi olan Mustafa Rağıb'ın 1889'da parasal yardım için Bulgaristan Hükûmetine hitaben yazdığı dilekçesinde "Bu şekilde Gazi Mihal Bey adından da belli olduğu gibi Bulgar kökenli ve 700 yıl var olan bir aileyi tükenmeden kurtarmış olursunuz." diye belirtilmiştir.[72] Dilekçede Mihaloğulları ailesinin Bulgar kökenli olduğu doğrultusundaki iddialar mantıken mütevellinin Bulgar Hükûmetinin dikkatini çekmek için yazılmış olmalıdır. Öte yandan Yurdan Trifonov'un belirttiği gibi Mihal adı bu ailenin Bulgar kökenli olduğu doğrultusundaki tahminlere yol açıyordu.[73] Bunun en belirgin örneği Bulgar tarihçisi Luka Oslekov'un 1934'te basılan bir kitabıdır. Bu kitaba göre Köse Mihal, İznik Rum İmparatorluğu'na kaçmış olan Bulgar Çarı Mitso (1256 - 1257) ile aynı kişiydi.[74]

Bu kitaptan hareket ederek Mihaloğulları ailesi hakkında araştırmalar yapan Ö. Gökçek ve M. T. Gökbilgin, Mihaloğulları ailesinin Rumeli'deki kollarından Plevne ile İhtiman dışında üçüncü bir kolun Tırnova'da da olduğunu kabul etmişlerdir. Bu üçüncü kolun kurucusunun Plevne'de oturan Ali Bey'in kardeşi varsayılan Gazi Firüz Bey'in olduğu sanılmaktadır. Bu konuda Gökbilgin, Gökçek'in tezini yüzde yüz kabul edip Mehmed Neşri'nin kroniğinden Firüz Bey'in II. Murad'ın emri üzerine Silistre'yi basan Eflak voyvodasına karşı sefere gittiği haberini aktarmaktadır.[75] Gökçek'in iddiası ise Oslekov'un kitabına dayanmaktadır.[76] Hâlbuki Oslekov, hiçbir belge

---

68 S. Eyice; "Sofya Yakınında İhtiman'da Gaazi Mihaloğlu Mahmud Bey İmaret - Camisi", Kubbealtı Akademi Mecmuası, 1975, Sayı 2, s. 49 - 61.

69 Gökçek; s. 34.

70 BOA; Tapu Tahrir Defteri 409, s. 586.

71 N. Genç; XVI. Yüzyıl Sofya Mufassal Tahrir Defteri'nde Sofya Kazası, Eskişehir, 1988, s. 688 - 729.

72 Trifonov; "Tarih ve Söylentilerde Mihalbey Oğulları".

73 Aynı yer.

74 L. Oslekov; Bılgarskiyat tsar Mitso - Gaazi Köse Mihal Bey (Rodonaçalnik na Mihalbegovtsi, voditeli na akınciite) [Bulgar Çarı Mitso - Gazi Köse Mihal Bey (Akıncı Kumatanları olan Mihaloğulları Ailesinin Kurucusu)], Sofya, 1934.

75 Gökbilgin; agm.

76 Gökçek; s. 22 (dipnot 3), s. 27 - 28.

kullanmadan ve tamamen Tırnova bölgesinde yaygın olan rivayetlerden hareketle Firüz Bey'in, Ali Bey'in kardeşi ve Mihaloğulları ailesinden olduğunu iddia etmektedir.[77] Oslekov'un muassırı olan Yurdan Trifonov, Firüz Bey'in Mihaloğullarından olduğunu kesin olarak kabul etmekten çekinirken[78] M. Yovkov, Oslekov'un iddialarını temelsiz olarak nitelendirmektedir.[79] Firüz Bey'in Tırnova'da inşa ettirdiği caminin H 839 / M 1435 - 1436 tarihli kitabesinde beyin adı "Firüz Bey İbn-i Abdullah" olarak yazılıdır.[80] Osmanlı kroniklerinde ise Firüz Bey'in, I. Bayezid (1389 - 1402) dönemi akıncı kumatanlarından olduğu söylenmektedir.[81] Günümüze ulaşan kaynakların hiçbirinde Firüz Bey Mihaloğullarından olarak bahsedilmemektedir. Yukarıda da gösterildiği gibi Osmanlı belgelerinde Mihaloğulları ailesine mensup olan kişilerin bu aileyle alakalı oldukları mutlaka belirtilmiştir. Aile mensuplarına ait mezar taşlarının üzerindeki kitabelerde de bu aileye mensup olduklarının altını çizilmiştir.[82]

Sonuç olarak Mihaloğulları ailesinin Rumeli kolu Edirne, Plevne ve İhtiman'da yerleşik olup bu aileye mensup olanlar bir yandan Osmanlı'nın Balkanlardaki fetihlerini kolaylaştırmış öte yandan Osmanlı'nın bu bölgelerdeki idaresinde görev almış ve kurdukları vakıflarıyla da Müslüman halkın dini ve eğitim ihtiyaçlarına hizmet etmişlerdir. Bu şekilde Mihaloğulları ailesi Balkanların tarihine damgasını vuran Osmanlı döneminin belirgin simgelerinden biri olmuştur.

---

77 Oslekov; s. 42, 47.

78 Trifonov; agm.

79 M. Yovkov; "Legendi, predaniya i istoriçeski fakti za Pavlikeni, Mihaltsi, Byala çerkva i Stambolovo" [Pavlikeni, Mihaltsi, Byala çerkva ve Stambolovo ile ilgili Efsaneler, Rivayetler ve Tarihsel Veriler], Vekove, 1976, Sayı 3, s. 64 - 73.

80 S. Georgieva; "Novi danni za tsırkvata "Sv. Petka" i za camiyata na Tsarevets vıv Veliko Tırnovo" [Veliko Tırnovo'da Tsarevets'teki Aya Petka Kilisesi ve Cami ile İlgili Yeni Veriler], Arheologiya, 1967, Sayı 2, s. 27 - 31.

81 Oruç Beğ Tarihi; s. 49. Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 69. İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, Cilt 1, s. 212, 260 - 261, 398.

82 Bk. Ayverdi; E. H. Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad..., s. 390 - 392.

İKİNCİ OTURUM

Oturum Başkanı: Prof Dr. Melek DELİLBAŞI

Konuşmacılar

Dr. Ayşegül KILIÇ

Prof.Dr. Dragi GJORGIEV

Dr.Lt.Col. László VESZPRÉMY

ERKEN OSMANLI DÖNEMİNDE SOL KOLDA UYGULANAN FETİH STRATEJİSİ

Dr. Ayşegül KILIÇ*

Osmanlı Devleti'nin Rumeli'yi fethi ve Balkan Yarımadası'na adım atması kadar bu topraklarda uyguladığı fetih stratejisi de ayrı bir öneme sahiptir[1]. Osmanlı ordusu Balkan fetihlerinde üç ayrı güzergâhı takip etmiştir. Bunlar: Sol Kol (Via Egnatia), Orta Kol (Via Militaris) ve Sağ Koldur (Kırım - Karadeniz Ticaret Yolu). Orta kol önemli bir merkez olan Malkara, Hayrabolu ve Vize istikametinde; sağ kol, Tekfurdağı istikametinde ve konumuz olan sol kol[2] ise İpsala, Dimetoka ve Edirne yolu istikametinde teşkilatlandırılmıştır.[3] İstanbul ile Balkanları birbirine bağlayan ve Osmanlı sol kolu olarak bildiğimiz tarihî Via Egnatia yolu, XIII. yüzyıl boyunca yapılan savaşlarda pek çok ordu tarafından da kullanılmıştır. Süleyman Paşa'nın vefatından önce Bolayır'da fetih hareketlerini yönlendirmek amacıyla geleneksel Türk stratejisine uygun biçimde üç ayrı koldan uç teşkilatı oluşturduğu bilinmektedir.[4] Osmanlı döneminde Via Egnatia yolu: İstanbul, Tekirdağ, Malkara, Ferecik, Dimetoka, Gümülcine, Pravişte, Lankaza, Yenişehir (Larissa), İzdin yolu ile İstefe'ye ulaşıyor (Tabai), oradan da Eğriboz menzili ile Gördüs'e kadar gidiyordu.[5] Osmanlı güçleri, batıya yaptığı fetihler sırasında bu güzergâh üzerinde Serez, Manastır ve Ohrid yoluyla 1385'te Arnavutluk kıyılarına ulaşmıştır.[6] Ayrıca zamanla yol üzerinde kurulan kaleler ve yolun işlevselliği ile yeni yerleşim alanlarının da kurulduğu görülmektedir.

Daha Süleyman Paşa zamanında üç ayrı koldan oluşturulan bu uç teşkilatında, hafif süvari birliklerinden oluştukları için düşman topraklarında çok hızlı ilerleyebilme imkânı olan akıncıların önemi büyüktür. Akıncıların başında ise "akıncı beyi / uç beyi" denilen ve devlet tarafından seçilen liderleri bulunurdu. Bu unvan, herhangi bir surette kuvvet kazanarak etrafına askerler toplamış liderlere merkezî idare tarafından verilirdi. Uç beyleri, seçtikleri üs merkezlerini fetihler ilerledikçe sınıra yakın bir noktaya taşımışlar ve yaptıkları fetihlerde Roma döneminde yapılan ve daha sonra Bizans'ın da kullandığı önemli yolları takip etmişlerdir. Bölgenin coğrafi

* Harran Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] Osmanlı fetih yöntemleri hakkında daha fazla bilgi için bk. Halil İnalcık; "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, YKY, S. 19, İstanbul 1999, s. 115 - 135.

[2] Osmanlı döneminde sol kol hakkında daha fazla bilgi için bk. Sol Kol; Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1300 - 1699), Edt. Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

[3] Halime Doğru; "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", Osmanlı, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 165 - 166.

[4] Halil İnalcık; "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)lar", Doğu Batı, Makaleler II, İstanbul 2008, s. 55.

[5] Sol kol üzerindeki güzergâhlar ve menziller hakkında bk. Colin Heywood; "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 138 - 160.

[6] Halil İnalcık; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 - 1600), YKY, İstanbul 2004, s. 11.

konumu Osmanlı'nın Balkan fetihlerini yönlendirmiş, Trakya, Makedonya ve Orta Yunanistan'a yapılan akınlarda bu yol kullanılmıştır.[7] Fetihler ise gelişigüzel değil, uygulanan askerî stratejiler ve kentlerin jeopolitik konumlarıyla bağlantılı olarak yapılmıştır. Osmanlı kroniklerinde de akıncı beylerinin merkezden gelen emirler üzerine güzergâhlarında ilerledikleri görülmektedir. Akıncı beylerinin görevlendirilmeleri de sultan tarafından yapılmaktaydı. Çıkarılan "akın fermanı" doğrultusunda hareket ederler ve akın yapılacak bölgeyi iyi tanıyan "iş bilir beyler" ve vezirler tarafından kararlaştırılırdı.[8]

Sol kol üzerinde önce Hacı İlbeyi ve onun vefatıyla Evrenos Bey'i akıncı lideri olarak görüyoruz.[9] Osmanlı kroniklerinde daha Orhan Bey zamanında Hacı İlbeyi ile birlikte "*şecâ'atle şöhret"* bulan Evrenos Bey'e, Rumeli'de vilayet açmak amacıyla İpsala güzergâhındaki kalelerin fethi görevi verilmişti.[10] Uygulanan fetih stratejisine baktığımızda asıl hedef Edirne olsa da doğrudan Edirne üzerine gidilmemiş, civar yerlerin fethine ve şehrin abluka altına alınmasına önem verilmiştir. Bu nedenle de 1359 - 1360 tarihlerinde İstanbul - Edirne yolu üzerindeki Çorlu - Misini - Burgos[11] (Lüleburgaz) kaleleri alınmıştır[12]. Burgos'a yerleşen Hacı İlbeyi, Dimetoka'yı ele geçirmiş;[13] Evrenos Bey ise bu sırada Malkara ve İpsala arasında bir bölgede yer alan ve Osmanlı kaynaklarına yansıyan ilk askerî başarısı olarak Keşan'ı almıştır[14]. Edirne'nin fethi için yapılan hazırlıklar sırasında gösterdiği başarı nedeniyle Evrenos Bey'e Uç Beyi unvanı verilmiş ve kendisine

[7] Vasilis Dimitriadis; "Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), Editör: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 94.

[8] H. Çetin Arslan; "Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299 - 1453) Akıncılar ve Akıncı Beyleri", Osmanlı, C. I, Ankara 1999, s. 220.

[9] Halil İnalcık, Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân, İzladi ve Varna Savaşları (1332 - 1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme, TTK Ankara 1989, s. 88.

[10] Hoca Saadeddin; Tâcü't-tevârîh, C. I, İstanbul 1279, s. 70 - 71. Müneccimbaşı Derviş Ahmed; Sahâ'ifü'l-ahbâr, C. III, İstanbul 1321, s. 292. Mehmed Hemdemî Çelebi; Solakzâde Tarihi, İstanbul 1298, s. 29.

[11] Bugün hâlâ varlığını koruyan ve Dimetoka'nın doğusunda Edirne yolu üzerinde Meriç kenarında bulunan İlbeyi Kalesi bugün Πύθιο (Pithio) olarak adlandırılmaktadır. Oruç Bey bu kale için "İlbeyi oğlu Burgozı derler." demektedir. Bk. Oruç Beğ Tarihi; (Osmanlı Tarihi 1288 - 1502), Hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 23. Hoca Saadeddin; age., C. I, s. 71. H. İnalcık; "Edirne'nin Fethi", Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı, TTK, Ankara 1993, s. 148. Athanasios Guridis; Το Ιστορικό Διδυμότειχο, Dimetoka 1999, s. 38. H. Lowry; Balkanların Şekillenmesi, s. 18 - 20.

[12] İ. H. Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. I, TTK Ankara 1982, s. 163. H. İnalcık; "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324 - 1362) Avrupa'da Yerleşme", Belleten, C. 73, S. 266, TTK Ankara 2009, s. 96.

[13] Âşıkpaşazâde; Tevârih-i Al-i Osmân, İstanbul Matba'a-i Amire, Hicrî 1332, s. 53. Mehmed Neşrî; Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi, C. I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK, Ankara 1999, s. 194 - 195. Oruç Bey ve Solakzâde, Dimetoka'nın fethi için (H. 760) 1359 tarihini vermektedir. Bk. Oruç Beğ Tarihi; s. 23. Solakzâde; age., s. 29. H. İnalcık; "I. Murad", s. 156.

[14] Âşıkpaşazâde; age., s. 53. Âşıkpaşazade; age., (Yavuz - Saraç), s. 113. Neşrî; age. s. 194 – 195. Oruç Beğ Tarihi; s. 23. Hoca Saadeddin; age., s. 72. Müneccimbaşı; age., s. 293. Solakzâde; age., s. 29.

İpsala'da uç tahsis edilmiştir.[15] Âşıkpaşazâde ve Neşrî, eserlerinde İpsala'nın fethinden sonra Evrenos Bey'in "*yerli yerinde uçları beklediği*" ya da "*yerlü yerinde uc beği olduğu*"nu kaydedilmişlerdir.[16] Hatta *Oruç Beğ Tarihi*'nde ve *Anonim Osmanlı Kroniği*'nde İpsala'nın fethiyle Evrenos Bey'in uç beyi olduğu açıkça belirtilmiştir.[17] Böylece İpsala Evrenos Bey'in ilk "uç merkezi" olmuştur.[18] Artık Osmanlı sol kolu yani tarihi Via Egnatia yolu üzerinde fetihlerine devam edecek olan Evrenos Bey'in böylelikle güzergâhı çizilmiştir. İpsala, Via Egnatia'nın Meriç (Hebros) Nehri ile karşılaştığı, denizden uzak olmayan bir mevkide bulunmaktadır.

Evrenos Bey'in sol kol üzerindeki diğer uç merkezleri olan Gümülcine, Serez ve Yenice-i Vardar da askerî üs olarak ayrı birer stratejik öneme sahip kentlerdir. Böylece uçlar Osmanlı fetihlerine paralel olarak ileriye doğru yeni ve önemli merkezlere intikal etmiştir.[19] Bugün Komotini adıyla anılan Gümülcine, Selanik - İstanbul demir yolunun geçtiği geniş ovada kurulmuştur.[20] Batı Trakya'nın önemli bir kenti olan Gümülcine de merkezden gelen ferman doğrultusunda fethedilmiştir. Hoca Saadeddin ve Solakzade, Evrenos Bey'in bir ferman ile Gümülcine'nin fethi için görevlendirildiğini kaydetmiştir.[21] Gümülcine bir anlamda Selanik'e açılan bir kapı niteliğindeydi. Evrenos Bey, İpsala'nın ardından 1383 tarihinde Serez'in fethine kadar burayı üs merkezi olarak kullanmıştır. Bilindiği gibi seçilen üs merkezlerinin yeni fethedilen yerlerden uzak olmaması gerekiyordu ve fetihlere paralel olarak gelişiyordu.[22] Evrenos Bey, Gümülcine'den önce yine sol kol üzerinde bulunan Mekri'yi Osmanlı topraklarına katmıştır.[23] Kaynaklardaki bilgileri değerlendiren İnalcık, Gümülcine'nin 1373 yılında uç merkezi olarak kullanıldığını belirtmektedir.[24] Bu doğrultuda Evrenos Bey,

---

[15] Âşıkpaşazâde; age., s. 54. Neşrî; age., s. 196 - 198. Oruç Beğ Tarihi; s. 24.

[16] Âşıkpaşazâde; age., s. 54. Neşrî; age., s. 196 - 197.

[17] Oruç Beğ Tarihi; s. 24. Anonim Osmanlı Kroniği (1299 - 1512); Hzl. Necdet Öztürk, İstanbul 2000, s. 28.

[18] İpsala'nın fetih tarihini Âşıkpaşazâde H 761 (1359 - 1360); Neşrî H 762 (1360 - 1361) ve Oruç Beğ H 763 (1361 - 1362) olarak kaydetmiştir. Bk. Âşıkpaşazâde; age., s. 54. Neşrî; age. (Unat - Köymen), s. 196 - 197. Oruç Beğ Tarihi; s. 24.

[19] H. İnalcık; "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)lar", s. 55. Mariya Kyprovska; The Military Organization of the Akıncıs in Ottoman Rumelia, Bilkent Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004 Ankara, s. 11.

[20] P. L. İnciciyan - H. D. Andreasyan; "Osmanlı Rumeli'si Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 2 - 3, İstanbul 1974, s. 21 - 22.

[21] Hoca Saadeddin şu şekilde kaydetmiştir: "Evrenos Bey'i cânib-i cenûbda sahil-i deryâda vâki' olan vilâyet-i Gümülcine ve tevâbi'i gibi teshîr için serdâr-ı sipâh edüb ol cânibe revâne etdiler" bk. Hoca Saadeddin; age., C. I, s. 73. Solakzâde; age., s. 30.

[22] H. İnalcık; "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)lar", s. 55. Vassilis Dimitriadis; "Devşirmenin Kökenleri Üzerine Bazı Düşünceler", Osmanlı Beyliği (1380 - 1389), Ed. Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2000, s. 28.

[23] Nicolae Jorga; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300 - 1451), C. I, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 206. Heath W. Lowry; Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350 - 1550, Kuzey Yunanistan'ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi, Bahçeşehir Ünv. Yay., İstanbul 2008, s. 40 - 41.

[24] Halil İnalcık; "I. Murad", DİA, C. XXXI, İstanbul 2006, s. 159.

İpsala'yı yaklaşık on iki yıl, Gümülcine'yi ise on yıl üs merkezi olarak kullanmıştır. İpsala ve Gümülcine'nin fethiyle Selanik'e giden yol böylece Evrenos Bey'in başarılarıyla açılmıştır. Bizans hâkimiyetinin son dönemlerinde sıkça meydana gelen iç savaşlar, veba salgınları ve ilk Osmanlı akınları Batı Trakya nüfusunun azalmasına sebep olmuştu.[25] Bu nedenle Osmanlı fetih geleneğine uygun olarak bölgeye Anadolu'dan getirilen göçmenler ile Türkleşme sağlanmıştır. Bunu Gümülcine'ye ait günümüze ulaşan 1456 - 1457 tarihli tahrir defterinden de anlıyoruz. Bu tarihte Gümülcine'de 424 Müslüman hane bulunurken sadece 96 Hristiyan hane mevcuttu.[26]

Sol kol üzerinde ilerleyen Evrenos Bey'in Gümülcine'den sonraki uç merkezi ise 19 Eylül 1383[27] tarihinde fethi gerçekleşen ve ardından Evrenos Bey'e zeamet olarak verilen Serez'dir.[28] XII. yüzyılın sonundan itibaren askerî operasyonların merkezi olan Serez, jeopolitik konumu itibarıyla da ayrı bir öneme sahiptir. Selanik'e iki menzil[29] uzaklıkta olan Serez, dağ yamacına kurulmuş bir şehirdir ve Makedonya bölgesinin en büyük yerleşim yerlerinden biridir.[30] Coğrafi yapının fetihleri etkilediği Serez örneğinde açıkça görülmektedir. Dağ eteğine kurulan şehir öncelikle 1373'te Hayreddin Paşa'nın görevlendirdiği Kara (Delü) Balaban tarafından sadece abluka altına alınabilmiş ancak gerçek fetih bundan 10 yıl sonra gerçekleşebilmiştir.[31] Sultan Murad'ın (H 785) 1383'te tekrar Rumeli'ye geçmesi ile birlikte veziri Halil Hayreddin Paşa ile Evrenos Bey'i Selanik ve Serez üzerine göndermiştir. Öncelikle Venedik'ten yardım alamayan Kavala ve ardından 19 Eylül 1383 tarihinde Serez ele geçirilmiştir.[32] Ayrıca Serez'in Evrenos'a "sancaklık" olarak verildiği kaydolunan 1386 tarihli belgede, kendisinden Selanik Kalesi'nin fethinin beklendiği belirtilmektedir.[33] Evrenos Bey bu emri yerine getirmiş ve Selanik'in ilk fethi 1387'de gerçekleşmiştir.[34] Görüldüğü gibi fetihler gelişigüzel değil, belli bir güzergâh ve strateji

[25] Angeliki E. Laiou; Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study, Princeton University Press 1977. Machiel Kiel; "Gümülcine", DİA, c. XIV, İstanbul 1996, s. 268.
[26] TT; No.: 89, v. 32b - 34b. Ayrıca bk. M. Kiel; agm., s. 268 - 269.
[27] Peter Schreiner; Die Byzantinischen Kleinchroniken, C. I, Wien 1975, s. 398 ve C. II, s. 326. H. İnalcık; "I. Murad", s. 160.
[28] Âşıkpaşazâde; age., s. 61.
[29] Bir günlük yol olarak kabul edilmektedir. Bk. Şemseddin Sâmi; Kâmus-ı Türkî, İstanbul 1317, s. 1414.
[30] P. L. İnciciyan - H. D. Andreasyan; a.g.m., s. 22.
[31] İnalcık'a göre Serez şehrinin etrafı 1372'den sonra Delü Balaban komutasındaki uç kuvvetleri tarafından kontrol altına alınmıştı. Bk. Halil İnalcık; "The Ottoman Turks and Crusade, 1329 - 1522", in K. Setton, General Editor, A History of the Crusades, VI, edt. H. Hazard and N. P. Zacour, Madison 1989, s. 243 - 246. Aynı yazar; "I. Murad", s. 159.
[32] H. İnalcık; "The Ottoman Turks and Crusade, 1329 - 1522", s. 245 - 246.
[33] BOA; Y.E.E., Dosya No.: 91, Gömlek Sıra No.: 49.
[34] Melek Delilbaşı; Johannis Anagnostis, "Selanik'in (Thessaloniki) Son Zaptı Hakkında Bir Tarih", TTK Ankara 1989, s. 3. H. İnalcık; "I. Murad", s. 161. M. Delilbaşı; "XVI. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 73.

doğrultusunda ve sultanın izni ile yapılmıştır. Serez fetih sonrasında Evrenos Bey'e uç merkezi olarak verilmiştir. Evrenos Bey de E. Balta'nın tespit ettiği gibi şehrin ilk vakıf kurucularından biridir.[35] Gümülcine'den Serez'e yani sol kol güzergâhındaki başka bir kente yerleşen Evrenos Bey, 1383'ten sonraki fetihlerini İpsala ve Gümülcine'den sonraki üçüncü uç merkezi olan Serez üssünden kumanda etmiştir.[36]

Evrenos Bey'in Serez'den sonra yeni uç merkezini bir Müslüman kasaba olarak kurduğu Yenice-i Vardar'a taşıdığını görüyoruz. Adı Evrenos Bey tarafından verilen[37] ve fethedildiğinde belki de küçük bir köy ya da kasaba durumunda olan Yenice-i Vardar, Selanik'ten önce bu büyük kentin fethini kolaylaştırmak amacıyla alınmış olmalıdır. Yenice ismi ise şehri kuran ve ailesinin merkezi hâline getiren Evrenos Bey tarafından verilmiştir.[38] Evrenos Bey'in yeni uç merkezi olarak Yenice-i Vardar'ı seçmesinin sebebi ise diğer üs merkezleri gibi sol kol güzergâhı üzerinde bulunmasından ve stratejik öneminden kaynaklanmaktaydı. Makedonya bölgesinin merkezinde yer alan kent, Selanik'e, Arnavutluk sınırlarına ve özellikle de Üsküp'e yakındı. Böylelikle Selanik'in kuzeyden tamamen bir abluka altına alınmış olduğunu görürüz. Artık Makedonya içlerine kadar uzanan Evrenos, bu bölge hâkimiyeti açısından Yenice-i Vardar'a gereken önemi vermiş ve burayı uç merkezi olarak seçmiştir.[39] Son üs merkezi olan Yenice-i Vardar'da ikamet eden Evrenos Bey'in sol kol üzerinde devam eden bu başarılı fetih hareketleri başta Trakya bölgesi ve Makedonya ile devam etmiş, Balkanları Kuzey Yunanistan ve Adriyatik'e bağlayan bu güzergâh üzerinde Arnavutluk sınırlarına kadar dayanmıştır.[40]

---

[35] Evangelia Balta; Les Vakıfs de Serrès et de sa Région (XVe et XVIe s.), Athina 1995, s. 51.

[36] H. İnalcık; "The Ottoman Turks and Crusade, 1329 - 1522", s. 256.

[37] Şehrin bugünkü ismi olan Giannitsa (Yanitsa), Evrenos Bey tarafından verilen Yenice adından bozma bir isimdir ve Osmanlı döneminden kalmadır. Ancak Ümit Kılıç'ın makalesinde bunun tam tersi iddia edilerek şehrin isminin Rumca'dan bozma olduğu belirtilmiştir. Rumca bir anlam taşımayan bu ismin bugün Yunanlar tarafından da Türkçeden bozma bir ad olduğu kabul edilmektedir. Krş. için bk. Ümit Kılıç; "Osmanlı Hâkimiyetinde Yenice-i Vardar Şehri (1520 - 1566), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, S. 34, Erzurum 2005, s. 174.

[38] V. Dimitriadis; "Devşirmenin Kökenleri Üzerine Bazı Düşünceler", s. 28. Yazar ayrıca İskeçe (Ξάνθη) bölgesinde bu ismin Yenice-i Karasu şeklinde farklılaştırılarak verildiğini, ayrıca Gümülcine, Serez ve daha çok Selanik'te aynı ismin vakfına ait mahallelerde de sık sık kullanıldığını belirtmektedir. Özellikle Yenice isminin seçilmiş olması ise kurulan mahallenin yeni yerleşimler sonucunda oluştuğunu düşündürmektedir.

[39] Machiel Kiel; "Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Giannitsa) a Forgotten Turkish Cultural Centre of Macedonia of the 15th and 16th Century", Byzantina et Neoellenica Neerlandica, 1972, C. I, s. 300 - 329. Vassilis Demetriades; "Problems of Land - owning and Population in the Aera of Gazi Evrenos Bey's Wakf", Balkan Studies, Vol. XXII, Thessaloniki 1981, s. 43 - 57. Ayşegül Çalı; "Bir Osmanlı Vakıf Şehri: Yenice-i Vardar", Balkanlarda Bıraktıklarımız, II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi, 22 - 23 Kasım 2008, Samsun 2009, s. 32 - 47. H. Lowry - İ. Erünsal; Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler, Bahçeşehir Ü. Yay., İstanbul 2010.

[40] Melek Delilbaşı - Muzaffer Arıkan; Hicri 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, TTK Ankara 2001, s. XX. H. İnalcık; "I. Murad", s. 160.

Evrenos Bey'in sol kol üzerinde yaptığı başarılı fetihler, kurduğu şehir ve kaleler ile bu güzergâhın gelişmesine ve yan yollarında yeni güzergâhlar açılmasına vesile olduğu söylenebilir. İskeçe'nin güneyinde yer alan Yenice-i Karasu (Genisea), Selanik ile Edessa arasındaki Evrenosların merkezi olan Yenice-i Vardar (Giannitsa) ve çok daha sonraları İşkumbi Irmağı üzerindeki Elbasan'daki gibi yeni kaleler yapılmasıyla bu güzergâh Osmanlı döneminde gelişme göstermiştir.[41] Böylece Egnatia'nın batı kesimi Adriyatik Denizi'ne kadar uzanarak deniz ticaretine de katkı sağlamıştır. Osmanlı Devleti bu güzergâhlar ile ülkenin her köşesini başkente bağlayan bir yol ağına sahip olmuştur.

Evrenos Bey sadece fetih yapmakla kalmamış, Osmanlı fetih metotları gereğince teşkilatlanmanın bir aracı olarak iskâna tabi tutmuş ve kendisi de ona tahsis edilen üs merkezlerinde imaret siteleri kurarak Balkan topraklarının birer Osmanlı kenti hâline gelmesini sağlamıştır.[42] Fetihlerin ardından Anadolu'dan yapılan nüfus nakli ile hem bölgenin Türkleşmesi sağlanmış hem de imarına katkıda bulunarak Balkanların gelişmesine ve şehirleşmesine önem verilmiştir. Fetihlerin ardından yapılan yerleşmeler ise bilindiği gibi boşalan Hristiyan köylerine yapılmaktaydı.[43] Osmanlı Devleti yaptığı iskân ile bir taraftan bu yeni yerleşim yerlerini şenlendirmeyi ve Türkleştirmeyi hedeflerken diğer taraftan da bölgenin güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. Örneğin Âşıkpaşazâde, Serez'in Evrenos Bey'e uç verilmesinin ardından kente yapılan göçten bahsetmekte ve "*Saruhan ilinde göçer il vardı. Anlaru sürdü Siroz vilâyetine geçirdi."* demektedir.[44] 1569 - 1570 yıllarına ait olan Serez Evkaf Defteri'ne baktığımızda bu Saruhanlu göçerlerin bir kısmının Gümülcine'de ikamet ettiklerini, kendi adlarıyla kurdukları karyeden ve Cemaat-i Saruhan'dan anlıyoruz.[45] Serez Ovası'na da Saruhan'dan yörük nakli yapılmıştır.[46] H 859 (1454 - 1455) tarihli Tırhala Sancak Defteri'nde de Evrenos Bey ile bu bölgeye gelerek yerleşen gruplara ait bilgiler olup fetih sonrası yapılan göçlerden bahsedilmektedir.[47] Defterde özellikle Evrenos Bey ve daha sonra Turahan Bey ile gelen Yörüklerin Via

[41] Nicolas Oikonomidis; "Orta Çağda Via Egnatia", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 17.

[42] Bilindiği gibi Osmanlı fetih yöntemlerinde, fethedilen bölgelerin güvenliğini sağlamak amacıyla iskân ve toplu sürgün sistemi kullanılmıştır. Bk. H. İnalcık; "Osmanlı Fetih Yöntemleri", s. 127 - 132.

[43] V. Demetriades; "Problems of Land - owning and Population in the Aera of Gazi Evrenos Bey's Wakf", s. 50 - 51.

[44] Âşıkpaşazâde; age., s. 61.

[45] TKGM; 577 no.lu Siroz Evkâf Defteri, v. 202a, 202b.

[46] Âşıkpaşazâde; age., s. 61. M. Tayyib Gökbilgin; Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957, s. 14. Apostolos Vakalopoulos; Ιστορία της Μακεδονίας 1354 - 1833, Thessaloniki 1992, s. 51. H. İnalcık; "I. Murad", s. 160.

[47] M. Delilbaşı - M. Arıkan; age., s. XX. Melek Delilbaşı; "First Ottoman Settlements in Thessaly Region", Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen Bulletin, 35 - 39 (2005) Bucarest, s. 132.

Egnatia'nın önemli merkezlerinden biri olan başta Yenişehir (Larissa) olmak üzere Çayhisar ve Fenar bölgelerine yerleştikleri kaydedilmiştir.[48]

Osmanlı'nın Balkanlara yerleşmesini kolaylaştırıcı etmenler arasında olan istimâlet (gönül çekme / hoşgörü) politikasının yanı sıra vakıf sistemi de bu politikanın araçlarından biriydi. Dil, din ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkese hizmet sunan vakıflar, böylelikle Osmanlı hoşgörüsünün temsili olmuşlardır.[49] Evrenos Bey de sol kol üzerindeki üs merkezlerinde kurduğu vakıflar ile bu önemli kentlere Osmanlı kültürünü ve geleneklerini taşımıştır. Rumeli'de kurulan vakıflar ile Osmanlı'nın bu bölgede yerleşmesi, Türk - İslam nüfusunun artması ve iskân politikası doğru orantılıdır. Yapılan göçler ile yeni fethedilen bölgelerin Türkleşmesi sağlanmış ve iskân sonucunda ihtiyaç duyulacak imar faaliyetleri de bu bölgelerden topladıkları gelirler sayesinde gerçekleştirilmiştir.

Evrenos Bey'in yaptığı fetihler sırasında kullandığı askerî stratejiler sultanlara da yön vermiştir. Balkan topraklarında uyguladığı fetih stratejileri; uzun yıllara dayanan tecrübesi ve bölgeyi iyi tanımasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle de Osmanlı sultanlarına savaş meclislerinde yol gösteren kişi olmuştur. Bu konu hem Osmanlı hem Bizans kaynaklarına yansımıştır. I. Kosova Savaşı için yapılan hazırlıklarda özellikle Evrenos Bey'in fikrinin alınması buna güzel bir örnektir. Uçların durumunu en iyi bilen kişi olarak Sultan I. Murad'ın en güvenilir komutanıdır. Evrenos Bey'in Kosova Savaşı öncesi yapılan savaş meclislerindeki önemli rolü ve sultanla olan yakın münasebeti Neşrî'nin eserinde uzun uzun anlatılmaktadır.[50] Kosova Savaşı, Evrenos Bey'in askerî tecrübelerini sergileyerek büyük rol oynadığı ve adından en çok bahsedilen savaştır. Osmanlı kronik yazarlarından Neşrî, Kosova Savaşı müzakerelerinde Evrenos Bey'in rolünü detaylı bir şekilde anlatan tek tarihçidir.[51] Hatta bu dönemi anlatan en önemli Osmanlı kaynağı da denebilir.[52] Sultan Murad, Evrenos Gazi'yi kırk kişi ile Üsküp Hisarı'na göndermiş ve birkaç esirle dönen Evrenos, sultanına yaptığı keşif akınını anlatmıştır.[53] Üsküp, İstanbul - Arnavutluk yolu üzerinde olması ve Morova -

---

[48] M. Delilbaşı - M. Arıkan; age., s. XX. M. Delilbaşı; "First Ottoman Settlements in Thessaly Region", s. 132 - 133.

[49] Bahaeddin Yediyıldız; "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", Türkler, C. X, YTY, Ankara 2002, s. 208.

[50] Evrenos Bey'in Sultan Murad ile Kosova Muharebesi hakkında savaş meclisinde geçen diyalogları için bk. Neşrî, age. (Unat - Köymen), s. 270 - 278.

[51] H. İnalcık'a göre Neşrî, Kosova Savaşı'nı anlattığı kısımları Ahmedî'nin Gazânâme'sinden almıştır. Ahmedî Gazânâme'yi yazarken Vezir Çandarlı Ali Paşa, Gazi Evrenos, Sultan Bayezid ve hatta Sırp tanıklardan yararlanmıştır. H. İnalcık'ın Ahmedî'nin kaleme aldığı metnin Neşrî'nin eserinde aynen tekrarlanmasını tespit etmesi nedeniyle Neşrî'nin anlatımı önem kazanmaktadır. Bk. H. İnalcık; "Ahmedi's Gazânâme on the Battle of Kosova", Kosovo, Paris 2000, s. 21 - 26. H. İnalcık; "I. Murad", s. 163.

[52] Steven W. Reinert; "Evrenos", The Oxford Dictionary of Byzantium, Ed. Alexander P. Kazhdan, C. II, Oxford 1991, s. 765.

[53] Neşrî; age. (Unat - Köymen), s. 266. Binbaşı Mükerrem; Kosova 1389, İstanbul 1931, s. 17. Hamid Vehbi; "Gazi Evrenos Bey", Meşâhir-i İslâm, c. II, Cüz 26, İstanbul 1301, s. 819. Halil İnalcık; "Bayezid I", DİA, C. V, İstanbul 1992, s. 232.

Vardar su yolunu elinde tutması bakımından Osmanlılar için önem taşımaktaydı.[54] Ordunun keşif kolu görevini yapan hafif silahlı süvari birlikleri olan akıncıların görevleri arasında, yeni fethedilecek bölgelere keşif akınları yaparak bölgenin tanınmasını sağlamak bulunuyordu. Bu nedenle fetih öncesinde yapılan keşif akınları ile bölgenin tanınması ve bir anlamda ordunun önünün açılması askerî strateji açısından büyük önem taşıyordu.

Neşrî, ordunun önünde deve bulundurma fikri ile ilgili Sultan Murad'ın oğulları ve Evrenos Bey ile yaptığı konuşmaları detaylı bir şekilde vermektedir. Buna göre Murad, Sırpların atlarını ürkütmek amacıyla deve kullanmak istemiş ve sonunda Evrenos'un sözleri ile develerin okçuların arka kısmına yerleştirilmesine karar verilmiştir. Evrenos'un Sultan ile konuşmaları konumuz açısından oldukça önemli olduğu gibi Malcolm'a göre Ekim 1389 tarihli Floransa Senatosunun Bosna kralına gönderdiği mektupla da uyuşmaktadır.[55] Bahsi geçen mektuba yazılan cevapta, Murad'ın ordusunun ön saflarına yerleştirilen zincirli develerden söz edildiği belirtilmektedir. Neşrî bu konuda eserinde Evrenos Bey ile Sultan arasındaki konuşmaları aktarmaktadır.[56]

Evrenos Bey'in uyguladığı fetih stratejilerindeki başarılar Bizans kronik yazarlarından Chalkokondyles'in eserine de yansımıştır. *Historiae* adlı eserinde, Evrenos'tan Osmanlı savaş meclisinde sözü dinlenen ve sayesinde başarıya ulaşılan önemli bir komutan olarak bahseder. Chalkokondyles'e göre Niğbolu Savaşı, Evrenos'un başarılı savaş taktikleri neticesinde kazanılmıştır. Evrenos bu tarihten sonra Sultan tarafından büyük iltifat görerek onun gözdesi hâline gelmiştir.[57]

Sonuç olarak tarihî Via Egnatia yolu üzerinde ilerleyen Evrenos Bey, birer askerî üs olarak stratejik öneme sahip kentleri kendisine üs merkezi olarak seçmiştir. Fetihlerde coğrafyanın fetihleri nasıl etkilediğini de görmek mümkündür. Ayrıca sadece askerî başarılar ile sol kol üzerindeki fetihleri gerçekleştirmekle kalmamış, bölgede kalıcı olabilmek için Osmanlı fetih yöntemlerinin bir devamı niteliğinde yeni fethedilen bölgeye Anadolu'dan nüfus nakli yapılmasını da sağlamıştır. Birer askerî üs olarak kullandığı İpsala, Gümülcine, Serez ve Yenice-i Vardar ise bölge açısından oldukça önemli sol kol üzerindeki kilit noktalardır. Buraların fethinin ardından Osmanlı için Makedonya'nın en önemli şehri ve ticaret merkezi olan Selanik'in kapısı açılmıştır. Uyguladığı askerî fetih stratejileri ile başarılar elde eden Evrenos Bey, hem sultanlara savaş meclislerinde danışmanlık yapmış hem de kurduğu vakıflarla bölgenin gelişme ve Türkleşmesine katkıda bulunmuştur.

---

[54] Stanford Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994, s. 40.

[55] Noel Malcolm; Kosova, Balkanları Anlamak İçin, Çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999, s. 93 - 94.

[56] Neşrî; age. (Unat - Köymen), s. 282, 285. H. Vehbi; a.g.m., s. 820 - 821.

[57] Laonici Chalcocandylae; Historiarum Demonstrationes, ed. Eugenius Darko, Tomus I, Budapeştini 1922, C. I, II. Kitap, s. 74.

Kaynaklar

167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I; Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.

Anonim Osmanlı Kroniği (1299 - 1512); Hzl. Necdet Öztürk, İstanbul 2000.

ARSLAN, H. Çetin; "Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299 - 1453) Akıncılar ve Akıncı Beyleri", Osmanlı, C. I, Ankara 1999.

Âşıkpaşazâde; Tevârih-i Al-i Osmân, İstanbul Matba'a-i Amire, Hicrî 1332.

BALTA, Evangelia; Les Vakıfs de Serrès et de sa Région (XVe et XVIe s.), Athina 1995.

Binbaşı Mükerrem; Kosova 1389, İstanbul 1931.

BOA; Y.E.E., Dosya No.: 91, Gömlek Sıra No.: 49.

CHALCOCANDYLAE, Laonici; Historiarum Demonstrationes, ed. Eugenius Darko, Tomus I, Budapeştini 1922, C. I, II. Kitap.

ÇALI, Ayşegül; "Bir Osmanlı Vakıf Şehri: Yenice-i Vardar", Balkanlarda Bıraktıklarımız, II. Ulusal Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Kongresi, 22 - 23 Kasım 2008, Samsun 2009.

DELİLBAŞI, Melek - ARIKAN, Muzaffer; Hicri 859 Tarihli Sûret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala I, TTK Ankara 2001.

DELİLBAŞI, Melek, ANAGNOSTIS, Johannis; "Selanik'in (Thessaloniki) Son Zaptı Hakkında Bir Tarih", TTK Ankara 1989.

----------; "XVI. Yüzyılda Via Egnatia ve Selanik", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999.

----------; "First Ottoman Settlements in Thessaly Region", Association Internationale d'Etudes du Sud - Est Européen Bulletin, 35 - 39 (2005) Bucarest.

DİMİTRİADİS, Vasilis; "Via Egnatia Üzerindeki Vakıflar", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), Editör: Elizabeth A. Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

----------; "Devşirmenin Kökenleri Üzerine Bazı Düşünceler", Osmanlı Beyliği (1380 - 1389), Ed. Elizabeth Zachariadou, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 2000.

DOĞRU, Halime; "Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de Fetih ve İskân Siyaseti", Osmanlı, C. I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân, İstanbul 1957.

GURİDİS, Athanasios; Το Ιστορικό Διδυμότειχο, Dimetoka 1999.

Hamid Vehbi; "Gazi Evrenos Bey", Meşâhir-i İslâm, C. II, Cüz 26, İstanbul 1301.

HEYWOOD, Colin; "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999.

Hoca Saadeddin; Tâcü't-Tevârîh, C. I, İstanbul 1279.

İNALCIK, Halil; "Ahmedi's Gazânâme on the Battle of Kosova", Kosovo, Paris 2000.

----------; "Edirne'nin Fethi", Edirne'nin 600. Fethi Yıl Dönümü Armağan Kitabı, TTK, Ankara 1993.

----------; "Osmanlı Sultanı Orhan, (1324 - 1362) Avrupa'da Yerleşme", Belleten, C. 73, S. 266, TTK Ankara 2009.

----------; "Bayezid I", DİA, C. V, İstanbul 1992.

----------; "I. Murad", DİA, C. XXXI, İstanbul 2006.

----------; "Osmanlı Devleti'nde Uç (Serhad)lar", Doğu Batı, Makaleler II, İstanbul 2008.

----------; "Osmanlı Fetih Yöntemleri", Cogito, Osmanlılar Özel Sayısı, Yapı Kredi Yayınları, S. 19, İstanbul 1999.

----------; "The Ottoman Turks and Crusade, 1329 - 1522", in K. Setton, General Editor, A History of the Crusades, VI, Edt. H. Hazard and N. P. Zacour, Madison 1989.

----------; Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân, İzladi ve Varna Savaşları (1332 - 1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme, TTK Ankara 1989.

----------; Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300 - 1600), YKY, İstanbul 2004.

İNCİCİYAN, P. L. - ANDREASYAN, H. D.; "Osmanlı Rumeli'si Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, C. 2 - 3, İstanbul 1974.

JORGA, Nicolae; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1300 - 1451), C. I, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

KILIÇ, Ümit; "Osmanlı Hâkimiyetinde Yenice-i Vardar Şehri (1520 - 1566), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. V, S. 34, Erzurum 2005.

KIEL, Machiel; "Gümülcine", DİA, C. XIV, İstanbul 1996.

----------; “Yenice-i Vardar (Vardar Yenicesi - Gionnitsa) a Forgotten Turkish Cultural Centre of Macedonia of the 15th and 16th Century”, Byzantina et Neoellenica Neerlandica, 1972, C. I.

KYPROVSKA, Mariya; The Military Organization of the Akıncıs in Ottoman Rumelia, Bilkent Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004 Ankara.

LAIOU, Angeliki E.; Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study, Princeton University Press 1977.

LOWRY, H. - ERÜNSAL, İ.; Yenice-i Vardarlı Evrenos Hanedanı: Notlar ve Belgeler, Bahçeşehir Ü. Yay., İstanbul 2010.

LOWRY, Heath W.; Osmanlı Döneminde Balkanların Şekillenmesi 1350 - 1550, Kuzey Yunanistan’ın Fethi, İskânı ve Altyapı Gelişmesi, Bahçeşehir Ü. Yay., İstanbul 2008.

MALCOLM, Noel; Kosova, Balkanları Anlamak İçin, Çev. Özden Arıkan, İstanbul 1999.

Mehmed Hemdemî Çelebi; Solakzade Tarihi, İstanbul 1298.

Mehmed Neşrî; Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşrî Tarihi, C. I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK Ankara 1999.

Müneccimbaşı Derviş Ahmed; Sahâ’ifü’l-ahbâr, C. III, İstanbul 1321.

OİKONOMİDİS, Nicolas; “Orta Çağ’da Via Egnatia”, Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999.

Oruç Beğ Tarihi; (Osmanlı Tarihi 1288 - 1502), Hzl. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

REINERT, Steven W.; “Evrenos”, The Oxford Dictionary of Byzantium, Ed. Alexander P. Kazhdan, C. II, Oxford 1991.

SCHREINER, Peter; Die Byzantinischen Kleinchroniken, C. I / II, Wien 1975.

SHAW, Stanford; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, C. I, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul 1994.

Şemseddin Sami; Kâmus-ı Türkî, İstanbul 1317.

TKGM 577 No.lu Siroz Evkâf Defteri.

TT, No.: 89.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, C. I, TTK Ankara 1982.

VAKALOPOULOS, Apostolos; Ιστορία της Μακεδονίας 1354 - 1833, Thessaloniki 1992.

VASSILIS Demetriades; “Problems of Land - owning and Population in the Aera of Gazi Evrenos Bey’s Wakf”, Balkan Studies, Vol. XXII, Thessaloniki 1981.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin; “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, Türkler, C. X, YTY, Ankara 2002.

Evrenos Bey'in Sol Kol Üzerindeki Fetih Güzergâhı ve Uç Merkezlerini Gösterir Harita

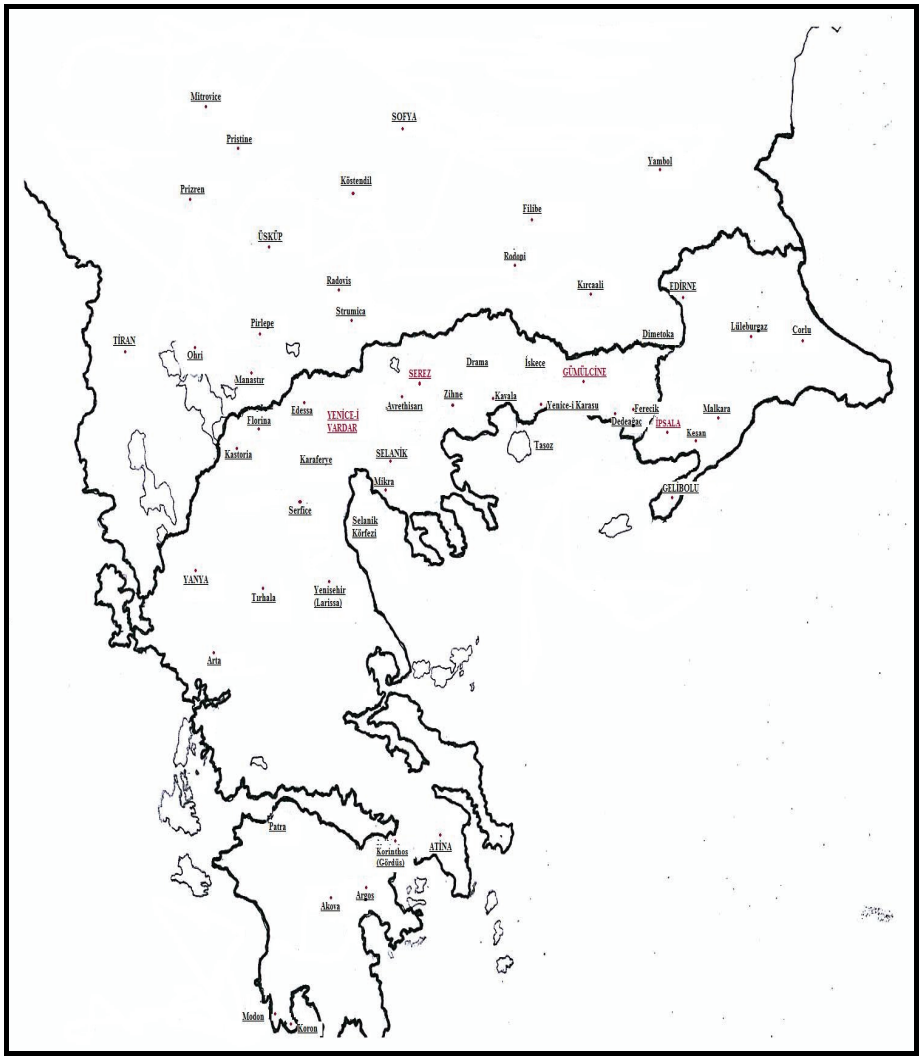

1530 TARİHİNDE SOL KOL KAZALARI[58]

[58] Bu harita, 167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri (937/1530) I, adlı eserden alınmıştır. age. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003, s. 137. Eserde Paşa Livası Sol Kol kazaları: Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Zihne, Nevrekop, Timur - hisarı, Siroz, Selanik, Sidre - kapısı, Avrethisarı, Yenice-i Vardar, Kara-verye, Serfiçe, İştin, Kastorya, Bihlişte, Görice ve Florina olarak tespit edilmiştir.

XV - XVI'NCI YÜZYILLARDA MAKEDONYA

Prof.Dr. Dragi GJORGIEV*

Yazımın amacı, Klasik Osmanlı Dönemi olarak bilinen zaman diliminde Makedonya topraklarında cereyan eden ana olay ve süreçleri göstermektir. Tabii ki birkaç sayfalık bir metinde yaklaşık 300 yıl süren söz konusu dönemle ilgili her şeyi kapsamak mümkün değildir. Ancak Klasik Osmanlı Dönemi'nin Makedonya için ne tür değişiklikler getirdiğini ve ne anlama geldiğini, tarihî gelişmesinde en çok etkili olan süreçleri incelemekle tasavvur edebiliriz. Ayrıca, resmî Osmanlı İdaresi tarafından Makedonya ifadesinin hiçbir zaman kullanılmamasına rağmen bu metinde bu ifadenin sadece pratik nedenlerden kullanıldığını vurgulamak isterim. Bu ifadenin, sınırları Antik Çağ'da belirlenmiş Makedonya coğrafyasını kapsadığını da belirtmemiz gerekir.

Makedonya'nın Osmanlı hâkimiyetine girmesi 1371 ile 1395 yılları arasındaki dönemde, yani Meriç Nehri üzerinde bulunan Çernomen Muharebesi'nden Romanya'daki Rovine Muharebesi'ne kadarki dönemde gerçekleşmiştir. İlkinde, o dönemde Makedonya topraklarında en güçlü iki feodal olan Volkaşin ve Ugleşa kardeşler hayatını kaybetmişlerdir. Rovine Muharebesi'nde ise merkezi Makedonya'nın Prilep kasabasında bulunan ve 1385 ile 1395 yılları arasında Sultan'ın hizmetinde olan Kral Marko hayatını kaybetmiştir. Söz konusu iki on yıl içerisinde, Selanik hariç, Makedonya sınırları içinde bulunan hemen hemen bütün şehirler fethedilmişti. Daha doğrusu, 1387 yılında Selanik Hayrettin Paşa tarafından fethedildiyse de bu, onun nihai fethedilişi değildi. Selanik'te, vergilerin alınmasını temin amacıyla Sultan'ın yüce hâkimiyetini kabullendiğine dair imzalanan anlaşma ile belirlenmiş sadece küçük bir Osmanlı birliği konuşlanmıştı. Ankara Muharebesi'nden sonra (1402 yılında) ve Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarsızlık (interregnum) döneminin başlangıcında (1402 - 1413) Bizans İmparatoru II Manoylo Selanik'i geri almayı başarmış ve bu şehir 1403 - 1430 yılları arasında tekrar Bizans'ın elinde olmuştur. Selanik şehrinin Osmanlılar tarafından nihai fethi 1430 yılında olmuştur. Fethedildiklerinde güçlü bir direniş gösteren Selanik, Üsküp, Manastır gibi bazı şehirler dışında diğer Makedon yerleşim yerleri savaşmadan teslim olmuşlar ve sakin bir şekilde Osmanlı hâkimiyetini kabullenmişlerdir. Şehirlerin büyük ölçüde tahribatı ne de ahalinin geniş kapsamlı göçü olmadığı için iktidar değişimi nispeten hızlı ve sancısız olmuştur. Çok kısa bir zaman içerisinde Makedon şehirleri iktisadi ve ticari açıdan güçlenmiş ve sonraki yıllarda iktisat ve şehircilik açısından önemli ölçüde gelişme kaydetmişlerdir.

İdari düzen açısından Makedonya toprakları, Rumeli Beylerbeyliği kapsamında birkaç sancağa (livaya) tanzim edilmişti. Bunlar: Paşa Sancağı, Küstendil, Ohri, Selanik, Üsküp, Yanya ve kısa bir sür için Florina sancaklarıydı.

* Kiril ve Metodius Üniversitesi, Millî Tarih Enstitüsü, Üsküp.

Paşa veya Edrene Sancağı, Osmanlıların Balkan topraklarında ilk fetihleri döneminde, en geç 1385 yılında kurulmuştur. Doğrudan doğruya Rumeli Beylerbeyi (Paşa) tarafından idare edildiğinden dolayı Paşa Sancağı olarak da bilinmektedir. Sultan Birinci Süleyman'ın (1520 - 1566) hâkimiyet dönemine ait resmî kayıt defterlerinden, Paşa Sancağı sınırları dâhilinde bütün Güney Makedonya'nın ve Kuzey Makedonya'nın büyük bir bölümünün bulunduğu öğrenilmektedir. Bu sancağın dâhilinde, aynı adı taşıyan nahiye ve kaza merkezi olan Drama, Zihna, Nevrokop, Demir Hisar, Avret Hisar, Serez, Yenice Vardar, Siderokapsa, Karaferye, Serfice, Hrupişte, Kesriye, Biglişte, Üsküp, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe ve Manastır şehirleri bulunuyordu. Daha geç dönemlerde Makedonya'da yapılan idari ve toprak tanzimi değişiklikleri nedeniyle XVI. yüzyılın ilk yarısında Paşa Sancağından, Selanik ve Üsküp olmak üzere iki yeni sancak ayrılıp kurulmuştur.

Sultan'ın vasalı (hizmetinde olan) Konstantin Dejanov'un vefatından hemen sonra (1395) merkezi Velbujd (Küstendil) şehri olan Küstendil Sancağı kurulmuştur. Topraklarının büyük bölümü Kuzey Doğu Makedonya'nın nahiyelerinden oluşuyordu. XVI. yüzyıl'da Küstendil Sancağı: Kıratova, Nagoriçane, Slavişte, İştip, Koçane, Piyaneç, Maleşova, Ustrumca, Petriç, Melnik, Doyran, Boymiya, Konçe, Tikveş ve kısmen Mariova ve Pçinya yerleşim yerlerini kapsıyordu.

Ohri Sancağı büyük bir olasılıkla Kral Marko'nun ölümünden sonra, daha doğrusu 1395 yılından sonra kurulmuştur. Merkezi Ohri'de olmakla birlikte nahiyelerinin büyük bir kısmı Arnavut topraklarında bulunuyordu. Bu Sancak, Ohri, Prespa, Debarça, Yukarı Debre, Reka, Jupa ve kısmen Dolgo (Golo) Bırdo, Mokra ve Gora nahiyeleri olmak üzere, Batı Makedonya'nın sadece küçük bir bölümünü kapsıyordu.

XVI. yüzyılın ilk on yıllarında Paşa Sancağı'ndan ayrılarak Selanik ve Üsküp sancakları kuruldu. Selanik Sancağı'nın merkezi aynı adı taşıyan şehirdi. Bu sancak Selanik şehri ve civarı yanı sıra, Karaferye, Avret Hisar, Yenice Vardar, Vodine ve Siderokapsa olmak üzere Makedonya'nın güney bölümünün büyük bir kısmını kapsıyordu.

Üsküp Sancağı en geç, 1553 yılında kurulmuştur. Tamamıyla Makedon topraklarında bulunan Üsküp, Kalkandelen, Pirilepe ve Kırçova nahiyeleri ile Kaçanik civarındaki bölge bu sancağın sınırları içinde idi.

Yukarıda adı geçen bu beş sancakla neredeyse Makedonya topraklarının tamamı kapsanmış idi. Sadece Grebene (Grevene) kazasıyla Güney Batı Makedonya'nın bir bölümü Yanya Sancağı'na dâhil idi. Çok kısa bir süre için 1520 - 1530 yılları arasında, Florina nahiyesi topraklarıyla örtüşen ve Osmanlı belgelerine göre on yıl kadar varlığını sürdüren Florina Sancağı, Paşa Sancağı'ndan ayrı olmuştur.

İlk dönemlerde Osmanlı idari - yönetim sistemini uç beylik adında geçici ve oldukça askerî nitelikli bölgesel bir idari birim sistemi tamamlıyordu. Makedon topraklarında ilk uç beyin, Serez Uçbeyliği'nin yöneticisi olarak

ünlü komutan Evrenos Bey olduğu bilinmektedir. Üsküp şehrini fethettikten sonra (1391 / 1392) Osmanlılar buraya uç beylik merkezlerini taşımışlardır. Bundan böyle bu şehir Osmanlıların kuzeye doğru yaptıkları askerî harekâtların üssü hâline gelmiştir. Üsküp'ün ilk uç beyi, Üsküp fatihi Paşa Yiğit Bey olmuştur. Vefatından sonra yerini oğlu İshak Bey, (1414 - 1439) ondan sonra da torunu İsa Bey almıştır.

Osmanlı Devleti, toprağın devlet mülkiyetine dayanan tımar - sipahilik adında feodal bir sistem olarak teşkilatlanmıştır. İşlenebilir tarım arazileri arazi mülkü (tımar, zeamet ve has) olarak belli devlet ve her şeyden önce askerî görevleri yerine getirmekle mükellef kişilere dağıtılmıştı. Böyle bir askerî feodal düzen XV. yüzyılın ortalarına doğru Makedonya topraklarında da tamamıyla kurulmuştu. Araziler genelde Müslüman olanlara dağıtılmış olmasına rağmen ilk dönemlerde Makedonya'da zeamet ve tımar sahibi olan Hristiyan sipahileri de vardı. Bunlar genelde eski Hristiyan feodal sınıfı mensubuydu, bu sınıfa ait olmak ise tımar elde etmenin ana şartıydı. XV. yüzyılın ortalarında Pirlepe ve Kırçova nahiyelerinde Hristiyanların elinde 27 tımar ve bir zeamet vardı. 1466 / 1467 yılında ise Debre bölgesindeki Hristiyan tımar sayısı 18 idi. Zamanla Hristiyan sipahilerin sayısı sürekli azalmış ve XVI. yüzyıla gelindiğinde bunlar tamamen yok olmuşlardır.

Sıradan ahali (reaya), yani askerî ve ulema sınıfına mensup olmayanlar, tarım, hayvancılık ve zanaatla uğraşıyordu. Onlar birçok vergi vermekle mükellefti. Gayrimüslimler için ise en önemli vergi haraçtı. Bu vergiyi devlete sadık olduklarının kanıtı olarak gayrimüslimler veriyordu. Sadece Hristiyanların mükellef oldukları başka bir vergi türü de devşirme vergisi idi. Bu vergi, Hristiyan çocuklarının yeniçeri ocağında yetiştirmek amacıyla ailelerinden alınmasıydı.

Reayanın bir bölümü devletin yararına değişik özel hizmetlerde bulunuyordu, bu yüzden de bazı vergi muafiyetlerinden yararlanabiliyordu. Zamanla zanaatların hızla geliştiği şehirlerde, silah ve askerî malzeme üretimi, bakımı ve tamiri ile şehir kalelerinin bakımı ile uğraşan zanaatçılar bazı vergilerden muaf tutuluyordu. Köy halkı arasında da devlet ve ordu yararına işlerle uğraşanlar belli vergi muafiyetlerine tabi tutulmuşlardır. Bunlar vojnuklar, derbentçiler, martolozlar, şahinciler, pirinççiler vs. idiler. Makedonya'da en yaygın, geçişi zor ve tehlikeli olan kamu yollarının bazı bölümlerinin güvenliğini ve bakımını yapan derbentçilerdi. Vergi kolaylıkları nedeniyle söz konusu ahali grupları "imtiyazlı reaya" olarak biliniyordu.

Makedonya'da Osmanlı hâkimiyeti nüfus alanında da etkileyici değişikliklere neden olmuştur. Şehirlerin fethiyle birlikte oraya en başta Osmanlı askerî garnizonları yerleşiyor, hemen ardından da devlet idaresi geliyordu. Müslümanların şehirlerde bu şekilde askerî ve idari mevcudiyeti, Müslüman şehir topluluklarının normal medeni ve dinî faaliyetleri için gerekli diğer hizmet ve zanaatların da aşamalı bir şekilde şehirlere gelmesini sağlıyordu. Türk vakanüvisi İbn-i Kemal, Üsküp'ün fethinden sonra Paşa Yiğit Bey için "boş kalan kâfirlerin hazır evlerini, ki bunların sayısı çoktu,

kendi sipahi ve köleleriyle doldurdu, merkezi hâline getirdiği bu yerde de büyük bir özenle tahribatların onarımına başladı..." şeklinde yazıyor. Güçlü ve etkili şahısların fethedilen şehirlerde kendi insanlarını yerleştirme yönündeki bu tür faaliyetleri, kesin olarak Ohri ve İştip'te de orada yerleşen Ohrizade ve İştipzade aileleri, Serez ve Yenice Vardar'da ise ünlü komutan Evrenos Bey tarafından yürütülmüştür. Bunun neticesinde, XV. yüzyılın ikinci yarısında, Serez, Üsküp, Manastır gibi Makedonya'nın daha büyük şehirlerinde ahalinin çoğu Müslümanlardan oluşuyordu.

Şehir merkezlerinin dışındaki topraklara yerleşmenin en önemli unsuru, XV. yüzyılda en yoğun biçimde Makedonya'ya gelen yörükler idi. Onların yerleşmelerinin temelinde çoğu zaman Osmanlı Devleti'nin askerî, siyasi ve ekonomik çıkarları bulunuyordu. Selanik, Serez, Ofçe Bolu gibi yerleştikleri bölgeler, Makedonya'da önemli ulaşım hatları ve stratejik hatlarla bağlantılıydı. Bir bölümü özel askerî teşkilatlara mensup olduğu için hayvancılıkla uğraşan bu göçebe halkın ekonomik fonksiyonlarının yanı sıra, önemli askerî rolü de vardı. Makedon yörükleri, adlarını onların yoğun bir şekilde yerleştikleri topraklardan alan iki büyük sancakta yoğunlaşmıştı: Selanik ve Ofçe Bolu Yörük Sancağı. Bu sancaklardan her birinde, 30'ar kişiden oluşan ve ocak adını taşıyan belli sayıda askerî yörük birlikleri vardı. XVI. yüzyılda bu ocaklarda 17.600 yörüğün bulunduğu düşünülmektedir. Makedonya'daki yörük nüfusunun toplam sayısı ise 140.000 civarında idi.

Makedonya'da Osmanlı hâkimiyeti döneminde kalabalık bir Yahudi nüfusu da yerleşmişti. İspanya ve Portekiz'deki engizisyondan kaçarak Sefarat (İspanya Yahudileri) olarak bilinen bu ülkelerin Musevilerinin bir bölümü Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenilir sığınak bulmuşlardır. Onlardan çoğu Selanik'e yerleşmiş ve XVI. yüzyılın ortalarında bu şehirde 3.000 Yahudi ailesi varmış. 1530 yılında, Selanik Yahudileri, İspanya, Sicilya, Magrip, Lizbon, İtalya, Otranto, Ezhaim, Katalon, Aragon, Eski Sicilya, Eski Katalon, Şalom, Madras, Puliya, Provansa, Kastilya, Euro - Portugal, Alaman, Geruş - Kalavriş (Kalabriya), Saragosa ve Korfu (Kerkira) adında 21 cemaat olarak örgütlenmişlerdi. Bu yüzden bu şehre, "İsrail anası - şehir" adı verilmişti. Oradan, Yahudiler Manastır ve İştip'e yayılmışlardı. Sicilya ve İtalya'dan kovulan Yahudiler ise Makedonya'ya Dubrovnik üzerinden de gelmişlerdi ve Mohaç Muharebesi'nden (1526) sonra da Buda, Peşta ve Alba Real Yahudileri Kavala, Serez ve Drama'ya yerleşmişlerdi. Üsküp, Karaferye, Kesriye, Kıratova, Ustrumca, Yahudi kolonilerinin (mahallelerinin) kurulduğu Makedonya'nın diğer şehirleridir. Yahudilerin gelmesi Makedon şehirlerinin etnik yapısının zenginleşmesinin yanı sıra, onların daha hızlı bir şekilde ekonomik ve ticari kalkınmalarını da sağlamıştır.

Makedonya'da demografik değişikliklere neden olan ikinci bir etken de İslam'ın yayılma sürecidir. Hristiyanlar arasında bu süreç XV. yüzyılda başlamış, özellikle de XVI. yüzyılda belirgin hâle gelmişti. Yeni dinin kabul edilmesinde en önemli neden Hristiyanların Müslümanlara karşı eşitsizlik durumu olmuştur. Eşitsizlik, daha büyük vergilerin verilmesi, devlet ve askerî

erke dâhil edilme haklarının olmaması, silah taşıma yasağı, mahkemelerde Müslümanlara karşı tanıklık yapma hakkının olmaması vs. gibi durumlarda görülmektedir. İslam'ın yayılma sürecinden bahsedildiğinde onun devlet tarafından bilinçli, zorla ve sistematik şekilde uygulanan İslamlaştırma sonucu olmadığını vurgulamak gerekir. Nitekim zorla İslamlaştırma Osmanlı merkezî idaresinin genel politikalarına da aykırıdır. İslam'ın, özellikle Batı Makedonya'da, kitlesel şekilde kabul edilmesi XVII ve XVIII. yüzyılda, merkezî idarenin istikrarsızlığı ve asi grupların hareket ve zulümlerinin arttığı zamana tekabül etmektedir.

Dinî - sosyal açıdan İslam'ın kabulü enteresan bir olguydu, çünkü o ne hızlı ne de kolay gerçekleşen bir süreçti. Yeni Müslümanların bir bölümü yeni dine geçtikten sonra uzun zaman Hristiyan dinini gizli olarak uygulamaya devam etmiştir. Evlerinde Hristiyan adlarını kullanıyorlardı, Hristiyan bayram günlerini kutluyorlardı ve çocuklarını kilisede vaftiz ediyorlardı; toplumsal yaşamda ise kendilerini Müslüman olarak takdim ediyorlardı, yeni Müslüman adlarıyla hitap ediyorlardı, camiye gidiyorlardı ve İslam dini bayramlarını kutluyorlardı. Bir Süleyman aynı zaman Konstantin olarak da bilinebiliyordu, Mustafa ise Petko olarak. Batı Makedonya'da bazı köylüler, hangi dine mensup oldukları sorulduğunda, "Biz Müslüman'ız, ama Meryem Ana'nın" cevabını verirlerdi. Kriptohristiyanlık (Gizli Hristiyanlık) denilen bu Hristiyanlık ya da iki dinlilik, Balkanlarda Osmanlıların gidişinden sonra da devam etmiştir.

Makedonya'da, Osmanlı döneminde de mevcudiyetini devam ettiren en önemli Orta Çağ kurumlarından bir tanesi Ohri Başpiskoposluğudur. Osmanlıların fethiyle belli maddi zararlara uğramasına rağmen söz konusu Başpiskoposluk çalışmalarına devam etmiştir. Yeni siyasi duruma uyum sağlayarak, yeni devlette olduğu gibi, Fener Patriği'nin başında bulunduğu Ortodoks Ekümenliği hiyerarşisinde de özerk konumunu korumayı başarmıştır. Elbette ki bu durum, Osmanlıların bu kuruma karşı gösterdikleri hoşgörünün de sayesindedir. Aslında, Ohri Başpiskoposluğu, Bizans ile çıkar çatışması hâlinde olan Babıali'nin iyi niyetinden yararlanarak XV. yüzyılın başında Sofya ve Vidin Eparşileri, XVI. yüzyıl boyunca da Romanya ve Moldovya ile Sırp Kilisesinin bazı bölümleri üzerinde yetki alanını genişletmeyi başarmıştır. Ohri Başpiskoposluğu, söz konusu yüzyılda, Apulya, Kalabriya, Sicilya, Malta, Venedik ve Dalmaçya'yı kapsayan İtalyan Eparşisini de geçici olarak idaresi altına almıştır.

Ohri Başpiskoposluğunun sınırları, her şeyden önce Osmanlı idaresinin ona karşı olan tutumuna bağlı olarak değişiyordu. Sürekli daralmasına rağmen bu sınırlar dâhilinde daima dokuz metropol kalmıştır. Ortodoks Hristiyanların cemaati, bu metropollerin temsilcileri aracılığıyla devlet makamlarıyla iletişim gerçekleştiriyordu ve bu arada, iç meselelerindeki düzenin kurulmasında olduğu gibi dil ve din konularında da büyük ölçüde özerklik hakkına sahip idi. Bu, imparatorluğun tamamında uygulanmakta olan "millet sistemi" ile sağlanmıştı.

Ohri Başpiskoposluğunun ilk ciddi yetki alanı kayıpları İpek Patriyarşisinin 1557 yılında yeniden kurulmasıyla başlamıştır. O zaman, Makedonya'nın kuzey bölgeleri yeniden kurulan İpek Patriyarşisinin yetki alanına girmiştir. Bununla paralel olarak İstanbul Patriyarşisinin de baskısı sürekli artarak devam etmiştir. Bu baskıyla alakalı olarak zamanla Ohri Başpiskoposluğunun üst düzey papazları arasında iki fırka oluşmuştur: otokton fırka ve İstanbul Patriği fırkası. İki fırka arasında ana mücadele başpiskoposun seçimi konusunda yürütülüyordu. Güçlü Fener Patrikhanesi mensupları tarafından desteklenen patrik fırkası, başpiskoposluktaki üst düzey kilise yetkilerini ele geçirmekte günden güne daha fazla başarılı olmuştur. Mayıs 1763'te fanaryotların büyük baskısıyla Fener Patrikhanesi Ohri Başpiskoposluğunun tahtına kendi adamını getirme girişiminde bulunmuştur. Patrikhanenin kendi adamı için sultan beratı temin etmesine rağmen Ohri Başpiskoposluğu onu reddetmiş ve Ohri'den kovulmuştur. Başpiskopos olarak Slav kökenli Pelagonya Metropoliti Arseniy seçilmiştir. Bu, özerk Başpiskoposluk taraftarlarının son başarısı olmuştur. Fener Patriyarşisinin Ohri Başpiskoposluğunu Avusturya ve Roma'nın maşası olarak gösterdiği sayısız entrika ve iftiraları sonucu Ocak 1767'de Ohri Başpiskoposluğunun kapatılma kararının alınması başarılmıştır. Kapatılması, Ohri eparşilerinin Fener Patrikhanesine dâhil edilmesinin de sağlandığı, sultan iradesi ile onaylanmıştır.

Klasik Osmanlı döneminde Makedonya topraklarındaki kültür; köylü - Hristiyan ve şehir - Müslüman kültürü olarak ikiye ayrılabilir. Eski Makedon köyleri genelde Hristiyan kalmış ve orada, çoğu kapatılmış olan şehirlerdeki Hristiyan mabetlerin kaderine maruz kalmayan uzak köy manastır ve kiliselerinde, Ortodoks manevi kültürü gelişmeye devam etmiştir. Şehir ve köy civarlarındaki manastır ve kiliseler, bünyelerinde çok sayıda kilise el yazmaları bulundurup ibadet, felsefi ve eğitici ile uygulamalı kilise el yazmalarını kopya yapma ve çoğaltma geleneğini devam ettirmişlerdir. Bu tür kilise felsefe edebiyatının yayılması amacıyla daha XVI. yüzyılda Üsküp'te Kara Trifun Kitapçısı adında bir kitapçı vardı. Ayrıca, Aynoros manastırları da faaliyetlerine devam edip Balkanların dört bir yanında bulunan kilise ve manastırlarda görev yapacak papaz ve rahiplerin yetiştirildiği bir merkez olmuştu.

Makedon Hristiyan kültürünün bir parçasını halk destanları oluşturuyordu. Halk destanları, asırlarca süren ve halkta derin izler bırakan Osmanlı hâkimiyetinin döneminde yaratılmıştır. Halk destanlarında Osmanlılara karşı savaşan kahraman olarak methiyelerin yazıldığı en popüler halk kahramanları arasında, Marko Krale, Hasta Dojçin, Momçil Voyvoda, Çocuk Sekula, Çocuk Gruitsa en önde gelmektedirler. Bu destanlara daha sonraları, çok sayıda çeteci ve komitacı komutanları konu eden halk türküleri de dâhil edilmiştir. Sözlü halk nesirlerinde ise eğitimsiz köylü halkın arasından çıkmış ama tüm halk bilgeliğinin ve kurnazlığının üzerine yansıdığı İtar Peyo özel bir yer almaktadır. Aslında İtar Peyo,

Müslüman halkının geleneği ve folklorunda yer alan Nasredin Hoca'nın muadilidir.

Klasik Osmanlı hâkimiyeti döneminde Makedonya'da yeni inşa edilen kiliselerin sayısı azdır ve onlar mütevazı boyutlardadır. Genelde köylerde ve dörtgen temeller üzerinde inşa edilen tek bölümlük basit bina olarak yapılmışlardır. İnşaat malzemesi olarak genelde işlenmemiş taş, daha nadir ise taş ve tuğla kullanılmıştır. XV ile XVIII. yüzyıllar arasında Makedonya'da, çoğu köyde ya da şehir ortamından uzak mevcut manastırlar dâhilinde, ona yakın kilise yapılmıştır.

Aynı zamanda Makedonya'da, merkezî şehirlerde olmak üzere, İslam kültürü de mevcut idi. Büyük surlarla çevrilmiş kapalı Orta Çağ Hristiyan şehri önemini yitirmiş ve yerini giderek Doğu görünümlü açık tip şehir almıştır. Bu şehirlerde, şehir halkının yaşadığı, mahalle adında, özel yerleşim semtleri oluşmuştu. Şehir merkezlerinde, günlük şehir yaşamının yürütüldüğü iş ve ticaret bölgesi, aynı zamanda da kültürel ve sosyal alanı olarak çarşı gelişmişti. Söz konusu bu çarşı yaşam tarzının geleneği günümüzde de neredeyse her Makedon şehrinde görülebilir.

Bu kültür, özellikle gözle görünür izleri mimaride bırakmıştır. Makedonya'nın büyük şehirlerinin tümünde çok sayıda medeni ve dinî yapı inşa edilmiş ve farklı amaçlar için kullanılan bu yapılar böylece mevcut şehir manzarasını değiştirmiştir. Camiler, mescitler, türbeler, zaviyeler yüce Allah'ın adına, hanlar, kervansaraylar, hamamlar ise sırf pratik nedenlerden yapılmıştı. Bu tesisler şehir merkezlerinde fonksiyonel gruplar hâlinde özel külliyeler oluştururdu. Klasik Osmanlı döneminde Makedonya'da inşa edilen en önemli camiler, Üsküp'te Sultan Murat Camisi (1436), İshak Bey (Alaca) Camisi (1438), İsa Bey Camisi (1475), Mustafa Paşa Camisi (1492), Burmalı Cami (1495), Kalkandelen'de Alaca Cami (1495), Manastır'da İshak Bey (1508) ve Yeni Cami (1558), Ohri'de İmaret Camisi, Ustrumca'da Orta Cami (XVI yy.), İştip'te Hüsamettin Paşa Camisi (XVI yy.) vs.dir.

Medeni yapılar arasında, görkemliliği ile Üsküp'te Kapan Han, Sulu Han (XV yy.), Kurşunlu Han (XVII yy.), Davut Paşa Hamamı (1484), Çifte Hamam, Bedesten; İştip'te Bedesten vs. yer almaktadır. Bu yapılar günümüzde de olağanüstü mimari değerleri ile Makedon şehirlerinin günlük yaşamındaki önemli rollerinin canlı tanıkları olarak dimdik ayakta durmaktadır.

İslam eğitimi, ağırlıklı olarak dinî nitelikteydi. Eğitim, daha büyük şehirlerin tümünde bulunan mektep ve medreselerde yapılıyordu. Üsküp'te XV. yüzyılda iki medrese vardı. Bu iki medreseden biri olan İshak Bey Medresesi, Balkanların en eski ve ünlü medreselerinden bir tanesi idi. Bu okullarda, dinî derslerin yanı sıra, Şark dilleri, İslam hukuku, felsefe, matematik vs. dersler okutuluyordu. Tarikatlara ait tekkeler de öğretim ve eğitim merkezleri idi.

En erken dönemlerden itibaren cami, medrese ve tekkeler bünyesinde Doğu kütüphaneleri de kuruluyordu. 1445 yılında kurulan İshak Bey Kütüphanesi en eski kütüphanelerden bir tanesi olarak bilinmektedir. Üsküp'teki İshak Bey Medresesi Kütüphanesi ise en zengin kütüphane idi. Kütüphanedeki kitap fonu ise genelde dinî içerikli kitaplardan oluşuyordu.

Gelişmiş eğitim sistemi sayesinde, şehirlerde düz yazı ve şiir yazan ilk İslami edebiyatçılar ortaya çıkmaya başlamıştı. Örneğin Üsküp'te, Atai Uskubi, İshak Çelebi, Veysi Efendi vs. gibi birkaç ünlü edebiyatçı ortaya çıkmıştı. Aralarında en büyük üne sahip olan; Üsküp, Bursa, Edrene ve meşhur İstanbul Sahn Medresesinde ders veren İshak Çelebi idi. O, Üsküp konulu bir eser de yazmıştı. Manastır'daki önde gelen Osmanlı şairleri Haveri, Zuhuri, Çelebi, Vahii, Kâtib Hasan; Kalkandelen'de ise şair Sucudi ve Tului idi.

Şairlerden başka, Makedonya'nın birçok şehrinde medreselerde hoca ya da kadı olarak çalışan diğer ünlü âlimler de yaşıyordu. Bunlardan biri olarak ilk İslam ansiklopedistleri arasında yer alan Ahmed İsamuddin Taşköprüzade (1495 - 1554) bulunmaktadır. O, 1529 yılında, yıllar boyu kadı olarak çalıştığı Üsküp'teki İshak Bey Medresesine hoca olarak atanmıştı.

Makedonya'ya yerleşen Yahudiler de Osmanlı toplumu bünyesinde kendi kültürlerini geliştirmişlerdi. Onların, din bilgileri, astronomi, felsefe ve matematik derslerinin verildiği kendi okulları vardı. Sinagoglarda, çocukların okuma yazma öğrendikleri ve Talmud'un okunduğu ilkokul ve yetişkin okulları bulunuyordu. Tüm bu okulların kütüphaneleri de vardı. Makedonya'daki Yahudilerin en önemli manevi merkezi Selanik idi. Orada, dönemin en bilgin ve zengin Yahudilerinden biri olan Don Yuda Benevista da çalışıyordu. O, büyük bir kütüphane kurmuş ve Makedonya Yahudilerinin kültür merkezi hâlini almış Selanik Talmud Akademisini kurmuştu.

Yukarıda zikrettiğimiz tüm bu farklılıklar yelpazesi Makedonya'daki Osmanlı şehirlerinde kent yaşamının kendine has özellikleri olmasını sağlamıştır. Şehirlerde, yerli eski geleneğin yeni gelenlerin kültür ve geleneğiyle harmanlandığı özel bir maddi ve manevi kültür ortaya çıkmıştır. Sultan tebaası olanlar, şehir yaşamının imkânlarından yararlanıp birbirini etkileyerek zamanla tüm etnik, dinî ve dil gruplarının uyum sağladığı uzlaşıcı bir medeniyet yaratmıştı. Yine de bu uzlaşıcı medeniyet çerçevesinde, sürekli etkileşimlere rağmen şehir sakinleri öz benliklerini, örf ve âdetlerini, alışkanlıklarını ve dillerini özenle korumuşlardır. Hristiyan, Müslüman ve Yahudiler şehirlerin farklı semtlerinde yaşıyordu ve resmî makamlar önünde kendi topluluklarını temsil eden manevi liderleri vardı. Farklı dil grupları, evde ve aralarında konuşarak dillerini koruyordu. Türk dilinin hâkim olmasına rağmen şehir çarşılarında, şehirde yaşayan ya da daha uzun süre ikamet eden herkesin dili duyulurdu. Yerli ve yabancı tüm tüccarlar, sarraflar, hatta hamallar bile en çok iş yaptıkları kişilerin dilini azıcık da olsa bilirdi. Bütün bunlar, yüzyıllar boyunca devam eden Osmanlı hâkimiyeti döneminde farklı

topluluklara kendi öz benliklerini korumaya, maddi ve manevi kültürlerini geliştirmeye olanak sağlamıştır.

Kaynaklar

Историја на македонскиот народ, книга 2, редактор Александар Стојановски, Скопје, 1998;

Vacalopoulos, A., History of Macedonia, 1354-1833, Thessaloniki, 1973;

Vasdraveli, I., Istorika arhia Makedonikas, V, Arhion Verias – Nausis, 1598-1886, Thessaloniki, 1954:

Матковски А., Македонија во делата на странските патеписци, 1371-1777, Скопје, 1991;

Ѓоргиев, Д., Населението во македонско-албанскиот граничен појас (XV-XVI в.), Скопје, 2009;

Остогорски, Г., Историја Византије, Београд, 1959;

Иналџик, Х., Историја на османлискиот период. Калсичен период (1300-1600), скопје, 2004;

Стојановски, А., Градовите во Македонија од крајот на XIV до XVII век. Демографски проучувања, Скопје, 1981;

Ѓоргиев, Д., Скопје од турското освојување до крајот на XVII век, Скопје, 1997;

Снегаров, И., История на Охридската архиепископия од падането под Турците до нейното унищтожение (1394-1767), София, 1932;

Тодоров, Н., Балканският град, XV – XIX в. Социално - економическо и демографско развитие, София, 1972

Богоевиќ - Кумбараџи, Л., Османлиски споменици во Скопје, Скопје, 1997.

THE NORTHERN BALKANS IN THE STRATEGY OF LATE MEDIEVAL HUNGARY (UNTIL 1526)

Dr.Lt.Col. László VESZPRÉMY

Even if the word "Balkans" is missing from the "Encyclopedia of Early (that is up to 15th c.) Hungarian History" (1994) at all, the relations between the Hungarian Kingdom and the lands south of its borders have been close and continuous ever since the year 1000. This is due to the fact that the Byzantine Empire had kept up the stability of its rule until the second half of the 12th c. The Empire had been reassured of its military supremacy by numerous victories in the middle of the 12th century, some of them against Hungarians forces (i.e.: the Battle of Zimony/Zemun in 1165). With the death of Manuel I. Komnenos (1180), and later with the foundation of the Latin Empire, the Byzantine Empire weakened, and the situation was fitting for Hungarian expansion, by enlarging and securing its former dominions. This change of tactics is well demonstrated by the 1217-18 crusade of King Andrew II, and later the marriages between his children and Greek-Byzantine, Latin-Byzantine, Armenian and Bulgarian princes and princesses. The organization of buffer states, and support of princes loyal to the Hungarian crown in the neighbouring areas was typical of Hungarian politics until 1526. As a result of such efforts, names of lands over which Hungarian Kings had mostly nominal and temporary hold were present in royal titles: "By the grace of God, king of Hungary, Dalmatia, Croatia, Rama (Bosnia), Serbia, Bulgaria, Galicia (Halych), Lodomeria (Vladimir), and Cumania". Of all of these, only Croatia could be successfully integrated into the Kingdom, yet efforts to keep the conflicts outside the lands of Hungary were achieved their aim until the early 16th century. [1]

Responsibility

Modern Western historians, including their Hungarian colleagues, have analyzed Hungary's Balkan policy from a perspective of the Ottoman conquest that would follow later. In light of the total military defeat of 1526, scholars have decried all Hungarian kings after the 14th century, in search of the root of the disaster. They were of the opinion that either the Angevin kings, or Sigismund, or later Matthias could have altered the course of events, and could have expelled the Ottoman forces. After 1945 the class-combatant historians of the communist-era have clouded these verdicts even further.

---

[*], MoD Institute and Museum of Military History, Institute of Military History Director, Budapest.

[1] For a general overview see Ferenc Makk, Ungarische Außenpolitik (896 - 1196). ; Márta Font, On the frontiers ; recently Attila Bárány, Attempts for Expansion.

But even serious historians like Oskar Halecki or lately, Norman Housley have named Louis I. (the Great, 1342-1382) as the one responsible for underestimating the growing Turkish presence in the Balkans, and for not having done everything possible to counter the fatal danger.[2] They even condemn the Hungarian king for halting efforts aimed at a union of European forces against the Turks by his wars waged in Western Europe, and see his campaigns as signs of selfish imperialism. These are grave charges. One has to admit that this was possibly the last time Hungary could have altered world history for the better all by itself. Supporting the Byzantines and conserving their empire could have spared Europe centuries of wars with the Turks - or so their arguments go. Compelling it may sound, but it is a wrong approach. First of all, it was not because of the Hungarian intervention that the Balkan countries could not integrate. They remained tiny, vulnerable principalities that were incapable of holding out much longer anyway. Secondly, the Byzantine Empire was too weak by this time to organize any successful resistance or to integrate the Balkan countries, and the Western pressure for the union of the Catholic and Orthodox churches paralyzed cooperation, even leading to serious military defeats as in the case of the campaign of Varna, in 1444. In addition, there was no political alliance in Europe that could have supported Louis the Great's Hungary or any other Western country in a grand campaign against the Turks. Finally, even without its expansion in Europe, the Ottoman Empire was capable of such a rapid growth in terms of demography, economy or warfare that Hungary could not have coped with.[3] Considering all these factors, the "*realpolitik*" of the Hungarian kings, with its small steps aimed at nothing more than creating friendly buffer states along Hungary's borders, seems much more sensible. Because of the religious differences of the Balkans, the conflicts between people of Roman Catholic and Orthodox faith, even this was hard to achieve, and resulted in constant military readiness from Hungary. From the 12th century, Hungarian expansion had two traditional directions: Bosnia, which served to protect the Croatian and Dalmatian territories, the Mačva banate, supported by Belgrade in Serbia, and later, from the 13th century, the Banate of Severin/Szörény, watching over the Danube at the Iron Gate. All the three regions have moved between stages of being actual vassals of the Hungarian Crown to being totally independent. The role of the Romanian principality of Wallachia and Moldavia grew from the 14th century, and after the fall of Serbia in 1458 they remained the sole and most important allies of Hungary. Of all these, Bosnia proved to be the most important one for the Hungarian foreign policy, which can be seen by the

[2] Oskar Halecki, Borderlands of Western Civilization; Id., Un empereur de Byzance à Rome, p. 319, also Norman Housley, King Louis the Great of Hungary, p. 202.
[3] Fine, Late Medieval Balkans, pp. 604-611.

heavy battles for the area, fought even by Kings Sigismund and Matthias themselves.

As of lately, medieval Hungarian charters can be reached online, the chronology of medieval Hungarian campaigns can be followed more precisely. New aspects of military history have led to the reconsideration of the foreign policy of Louis the Great, Sigismund of Luxemburg, or Matthias Corvinus: this we owe to the works of Pál Engel and Ferenc Szakály[4]. It has been found that the protection of the southern borders have been of greater importance for the three rulers than we have previously thought. Entire series of campaigns, largely ignored until now even by Hungarian historians, have become known, studies of well-known battles and sieges have been written from a new perspective[5] Western-European diplomatic relationships and campaigns have left little place to the memory to the frontier in the North-Balkans, they even shadowed the routes of former Hungarian campaigns, the identification of today Bosnian or Serbian geographical names in contemporary Latin charters is extremely difficult.

The Angevin kings (1301-1387) – the question of the Mariazell donation

The most significant change under the Angevin kings was the lasting integration of Wallachia and Moldavia principalities into the Hungarian alliance system. Yet, our first king to pursue an expansionist policy in Bosnia was Louis the Great. His marriage with Elizabeth, daughter of Stephen Kotromanić Bosnian ban was no random choice. The Bosnian campaign of 1356 was clearly connected to the Hungarian power struggle with Venice over the control of Dalmatia. Possession of Omiš and Klis required a firm hold over the Western-Bosnian lands and Louis the Great eventually conquered the areas bordered by the Rivers Vrbas and Neretva from the Turks in 1357. However, the unsuccessful sieges of Srebrnik and Sokol demonstrate the limits of his power.

Oddly enough, Hungarian historians concentrated their attention on a mythical place: to the Church of Marizell, built in the memory of Louis the Great's victory over the Turks[6]. However, clarifying the date of the battle is problematic, since neither did the Hungarian army, nor did Louis the Great meet the Turks on the battlefield. Not even the royal Hungarian chronicler mentions any trace of the Turks, even though he could have done so in

---

[4] Engel, Realm pp. 157-243; Szakály, Phases, pp. 65-80.

[5] Veszprémy, King Sigismund of Luxemburg at Golubac, pp. 291-308; Veszprémy, Szabács ostroma, pp. 36-61; Kranzieritz Károly, Az 1415. évi Lašva menti magyar-török csata; Tóth, Norbert C., Szapolyai János erdélyi vajda.

[6] For a general overview see Péter Farbaky – Szabolcs Serfőző (eds.), Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn, for earlier opinions see Kenneth M. Setton, Harry W. Hazard, Norman P. Zacour, A History of the Crusades, vol. 6. 240-241., Bratianu, pp. 4-6.

connection with the short-lived Vidin Banate. In 1365 Louis the Great reached Vidin through Stari Slankamen and convinced the voivod of Wallachia to place his loyalty to the Hungarian Crown again.[7]The Banate of Vidin was later connected to the County of Temes in order to be strengthened by the latter.[8] All the while Vidin was under constant attacks, and so Louis the Great had to guide his loyal follower Stracimir back to power, and so the principality of Vidin came to an end. In Bulgarian history, different views exist about the events.[9] Vasil Gjuzelev presents the reader the picture of aggressive Hungarian expansionists.[10] Hristo Dimitrov interprets the Bulgarian-Hungarian battles in knowledge of the threat the Turkish presence meant, and admits that Louis was in fact trying to fight the Turks.[11]

In the 1390's, the first decade of Sigismund's reign, a sudden and decisive event brought about a turn in terms of foreign politics, changing the situation of the Kingdom of Hungary radically. Recent Hungarian historical works highlight that out of all our kings, actually it was Sigismund who had spent the most time in the southern borders. Between 1389 and 1392 Sigismund led four campaigns to the southern borders of the kingdom. Its first major success was the capturing of Little Nikopolis in the Lower-Danube lands, and the enthronement of the voivod of Wallachia in 1395, who was exiled by the Turks.[12] However, after the Hungarian defeat at Nikopolis (1396) the kingdom switched to a passive method of defense, and continued to follow the routine of creating buffer states that was started by Louis the Great.[13]

The Banate of Mačva gained a firm position again under the reign of the Angevin kings in 1317. In 1319 Belgrade became part of the Banate, and was backed by five Hungarian counties[14] and Sremska Mitrovica became its center of jurisdiction. Stefan Lazarević, the Serbian despot gained control of the land in 1411, but he gave it back to Sigismund in 1426 in the inheritance agreement of Tata". Sigismund, compensated Lazarević by giving him what Hungarian land remained over the River Sava along with Belgrade, and in addition he received huge domains within Hungary. King Sigismund tried to seize Bosnia the same way with an inheritance agreement, but he failed.

---

[7] Thallóczi, Nagy Lajos és a Bulgár bánság, pp. 582, 591-592; Gill, John V Palaelogus at the Court of Louis I of Hungary, p. 3.
[8] Thallóczi, Nagy Lajos, p. 614, No XIV
[9] Bilyana Dimitrova: The Conquest of Vidin by Louis the Great.
[10] Gjuzelev, Vasil, On the History of Bulgaria, 1358-1365, pp. 99-119; Id., „La guerre Bulgaro-Hongroise, pp. 153-172, Id., „Beiträge zur Geschichte des Königreiches von Vidin", pp. 4-5.
[11] Dimitrov, Bulgarian-Hungarian Relations, p. 235.
[12] For a detailed description see Engel, A török-magyar, pp. 555-568.
[13] Kranzieritz, „Az 1415. évi Lašva menti magyar-török csata"
[14] Bács, Bodrog, Baranya, Valkó, Szerém counties.

The agreement is particularly interesting, as it represents the practice of Hungarian kings of granting Hungarian dominions to its foreign allies in order to bind them to their side. In fact, in 1427 Belgrade returned to Hungary, and remained the most important link in the Hungarian chain of protecting fortresses until its fall in 1521. Examining the massive, but unfruitful siege of Golubac in 1428,[15] one might be right to draw the conclusion that under Sigismund, defensive forces concentrated on the line of the Danube only. It was Sigismund who re-established the principality of Severin in 1427, after reclaiming the fortress of Severin. He also built or repaired 17 fortresses along the Lower-Danube. Unfortunately, his attempt to settle Teutonic knights in the area proved to be unsuccessful.

It was only in Bosnia that Sigismund failed to cement his control. Since the 1390s, there was no strong central power there on which he could have based a coherent foreign policy. Although in 1408 Sigismund forced Hrvoje to bend his resistance, it was only temporary. Yet his victory over Hrvoje and his series of campaigns in Northern- and Middle-Bosnia brought many fortresses under Hungarian control. These were: Srebernik, Susjed, Kuşlat, Brodar, Srebrenica, Kličevac, Dobor, Doboj and Maglaj. The southernmost points of Hungarian presence were Toričan and Vesela Straža.[16] In 1415, a Hungarian striking force set off to avenge Hrvoje's Venice-supported rebellion, but after having suffered a catastrophic defeat, the Hungarian Kingdom had to give up the southern areas of Bosnia. Even after the death of Hrvoje in 1416, Bosnia remained an unconquerable land for Hungary. From 1406,Hungarians governed the areas around Usora along with Srebernik for a longer period, and in 1434, a leader of the army of Sigismund, Matko Talovac (Tallóci), captured Jajce[17]. As a result, the military frontier extended further to the south from the River Sava, into the heart of Bosnia.

Only four fortresses protected this part of the border in the 14th century: Severin, Orşova, Stara Palanka/Haram and Kovin. Naturally, these four were enough then, but after 1390 the need arouse for more. The construction of a protective line of fortresses started soon, with the aim of stopping Turkish assaults. The largest of these fortresses, Castle of St Ladislas/ Szentlászlóvár, was built by Sigismund in 1428, as substitute for Golubac, which fell under Turkish rule. With the siege of Belgrade in 1440, by Sultan Murad II, a new chapter opened up in the history of the Turkish-Hungarian wars: the attacks of the Turks have reached Hungarian soil for the first time.

---

[15] Veszprémy, „King Sigismund of Luxemburg at Golubac, pp. 291-308.
[16] Engel, Bosznia, pp. 504-505, Engel, Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen, pp. 28-31.
[17] Mályusz, Die vier Gebrüder Tallóci, pp. 38-48.

The legendary battles of John Hunyadi against the Turks remain unmatched in Hungary history, though his failures served more to the representation of the limits of Hungarian military advancement of the country.[18] Right at the beginning of his reign, Matthias had to repel a Turkish assault on Bosnia, which threatened with the fall of the buffer state. The resulting military move of Matthias was the highpoint of his entire Ottoman-related foreign policy: after the Ottoman army retreated in the winter, he took the fortress of Jajce, and even managed to defend it next year. Along with the castles he managed to reclaim more than 50 fortifications, and brought the western part of Bosnia, the so-called Banate of Jajce under Hungarian occupation. The mighty army of Matthias has failed to capture Zvornik, however, just as his tries to take back Smederevo in 1475 have also failed to bring fruit. He needed substantial propaganda to hide his misfortunes from the Western Christian world.

The greatest political invention of Matthias was the "grand strategy": basically it required a mercenary army, constantly armed and ready, in order to keep the Turks at unease, and afraid to attack. After all, the Hungarian king has one of the largest permanent armies in Europe, which could be moved to the south on the Danube any time. It was a strategy most were unable to understand even in Hungary. This was not what they expected of the king, and the lack of anti-Turkish campaigns was a major motivation behind the conspiracies against the king. Yet the Turks knew that the distance between the northern and southern Hungarian frontier was only seemingly vast. Considering how Matthias managed to intimidate both his inner enemies and the Turks by staying in Polish, Moravian and Austrian lands with his from Italy financed mercenary army, his strategy truly seems genial.

The building out and continuous maintenance of the double defense line of castles in the south was an outstanding military achievement of Hungary during the reigns of kings Sigismund of Luxemburg and Matthias Corvinus, and maintained also under the Jagiellonians.[19] The rows of fortresses with their hinterland involving the southern counties (Temeš district, Transylvania, Croatia-Dalmatia-Slavonia) with mobile troops and the activity of Italian war engineers successfully defended the country up to 1521. The first defense line stretched from Severin through Orşova, Belgrade, Šabac, Banja Luka, Jajce and Knin to Klis on the Adriatic. The second - inner - line ran from Timişoara through the Srem and Bihać to Senj

---

[18] Prestwich, John J. Jefferson, The Ottoman-Hungarian Campaigns The Ottoman-Hungarian Campaigns of 1442. Journal of Medieval Military History (No. 10) pp. 133-172; John J. Jefferson, The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438-1444. Leiden, Boston, 2012. (History of Warfare)

[19] Szakály, 'The Hungarian-Croatian Border', pp. 141-158.

in Dalmatia. The castles in the first line were in the king's possession, but even the privately possessed castles received subsidies from the central budget.

In the Jagiellonian Commonwealth, 1490-1526. The case of Jajce

The region was predominated by two huge states, Hungary and Poland. Territorially far smaller even with Moravia and Silesia, Bohemia was economically and socially far more developed.[20] With its 320,000 square kilometers, that-time Hungary was larger than modern-time Italy and hardly fell short of today's Germany. Thanks to organized and spontaneous immigrations, the population of the country amounted to 3 million surely around 1500, or even four-four and a half million as more daring estimates put it. Poland's figures are even higher. Having gained also the Czech crown, these three countries (possessing almost one third of the European territory) under the Jagiellonian Dynasty had the chances to stop the Ottoman advance, though as it is well known, they were not able to do it, and not even tried to do it seriously. But shortly after the disaster of the Battle at Mohács the Jagellonian leaders of Hungary were blamed for the military fiasco by humanists, like Cuspinianus:[21] saying of the Hungarians in 1521, concerning the fall of Belgrade "malo fato negligentibus ac dormientibus", (who were sleeping and neglecting their task by unfortunate fate), and later "deditione vel proditione potius subsecuta est calamitosa haec in Hungaria clades", (this tragedy in Hungary was rather a consequence of surrender and betrayal), but also recalling the memory of Matthias's mercenary Black Army. "Nigra Legio...simul cum vita Mathie regis defecit…et Hungaria nunquam talem passa calamitatem fuisset, si et nostri ita vigilassent". (The Black Army ceased to exist with the death of King Matthias…and Hungary wouldn't have met this fate, had our contemporaries protected the country the same way). The idealization of the Corvinian Age contrasted with the Jagellonian survived in the historiography till now days, but it seems rather unjust and biased

Regarding the military affairs of the Jagiellonian era, there are completely contradictory views among the Hungarian historians. These are obviously affected by the absolute military defeat at Mohács, even though in reality, the defense against Ottoman forces was a constant central topic in the Hungarian Diets. These assemblies were rich of suggestions on how to solve the problem, and in fact, many of these solutions bore fruit in the end. It is essential that the members of the diets concentrated extra efforts on allying Western Europe, and on ensuring the foreign aids to the foundation in

---

[20] For the geographical-historical description see Fischer, Handbuch, III, pp. 968-72 for Bohemia, pp. 1006-8 for Hungary, and pp. 1076-82 for Poland.

[21] Oratio protreptica ... ad ... principes et proceres, ut bellum suscipiant contra Turcum, cum descriptione conflictus, quo periit rex Hungariae Ludovicus. Wien, s.a. [1526].

terms of economy and militarization. It is important to emphasize that Hungary with its forces was able to handle low intensity conflicts during the Jagellonian period. The Hungarian army's ability to halt the smaller Ottoman forces raiding the country's borders is well represented by its successes in the year 1523. For larger missions, however, like facing the Sultan's main army, the Hungarian forces were not capable, and apparently, they didn't even have prepared strategies for a mayor conflict such as that. It is characteristic of the time that even Matthias Corvinus did not dare engaging the Sultan's forces, and even the outstanding and iconic warlord, John Hunyadi, nicknamed the „beater of the Ottomans", lost all his open field battles against the Sultan. As mentioned already, the successful defending of Belgrade in 1456 was but a matter of sheer luck, and the armies of Matthias were repelled by the Turks in 1476 and 77 at Smederovo, even though the Hungarian forces were close to victory. In addition, what happened at Smederovo proves that Hungary could only be defended as long as a wide range of buffer states protected it. Perhaps the greatest difference between the circumstances of before and after 1490 is that Hungary no longer had the power to provide these buffers states in the long run, and could not stop their annexation into the Ottoman Empire (a process which was only fastened by Venice's tragic loss of territories in the Balkans).

Under these conditions did the importance of the border fortresses such as Jajce grow, which were holding out deep behind the Ottoman lines. They were not important enough strategically to be conquered by the Sultan himself, but they were under constant military pressure. Their supplying encountered serious issues, but the royal court of Buda still managed to organize a few daring actions of support in 1525, giving us a classic example to Hungary's ability to manage smaller conflicts.

The fortress of Jajce has been the most important outpost of the Hungarian presence in Bosnia, ever since Matthias Corvinus captured it back in 1463. It received supplies and military aid from Buda constantly. It is supposed that it was the situation around the castle of Jajce that finally convinced the Hungarians to sign the peace treaty in 1518. Hungarian forces defended the castle successfully, the last time in 1525, before its fall in 1527. Organizing the defenses of the fortress, mostly because it protected the Croatian border, has been a topic of high importance during the negotiations with I. Ferdinand, but in the end, the expedition sent to lend aid to Jajce consisted of Hungarian forces only. Petar Keglević, commander of the Jajce fortress sent an emissary to Buda in the March of 1525 informing his superiors that the pashas of Vrbosna and Herzegovina were preparing to lay siege upon Jajce with an army of 20,000 people and 7 bombards, and were about to undermine the fortress. The court decided to send 10,000 men, led by Cristoph Frankapan, to aid Jajce. In the end, however, only a 1,000 foot soldiers and 200 cavalrymen were hired by money from the court. Frankapan and his hastily rallied 1200 men left Buda on the 18th of April, but

could only proceed slowly, since they had to wait for reinforcements and supplies coming from the surrounding counties. Frankapan crossed the river Save at Savabrod on the 7th of July with 4,000 foot soldiers and 2,000 cavalrymen, traveling 850 kilometers so far.

Upon hearing of the approaching reinforcements, Khoszrev, the Bosnian pasha ceased his assault on Jajce, and took off to meet Frankapan's forces with his own approximately 16,000men strong army. But the Hungarian force decided to cleverly avoid the Turks, and managed to reach Jajce on the 11th of June, after roaming untrodden paths. Different sources, on the other hand, claim that he achieved victory over Turkish forces many times on his way to the castle, and after they supplied Jajce with manpower, money and other military and food supplies, began to retreat towards Croatia, fighting Ottoman forces on his way back. Khoszrev pasha's whole war camp, and 60 captured flags marked the great victory, for which Frankapan received the title "Protector of Croatia and Dalmatia".

Similarly no one could appreciate the campaigns of the voivod of Transylvania, John Szapolyai that he led to Wallachia in 1522. He managed to keep the Ottoman Empire from annexing Wallachia, repelled the would-be- sandjak bey Mehmed, and lent his support to the pro-Hungarian Radu de la Afumați. The resources of the Hungarian Kingdom proved to be sufficient for low intensity conflicts, even on the eve of the Mohács defeat.[22]

Summing up

The rulers of medieval Hungary, whose royal title included among others "king of Serbia, Bulgaria, Bosnia", from the 13th century on paid a special attention the Balkans, though their offensive was very contradictious during the whole period. Since the formation of the Latin Eastern Empire the Hungarian dynasty tried to gain influence to the Southeastern, even dreamed about the imperial throne during the reign of King Andrew II. Until the rule of the Angevin dynasty from 1301/1310 a chain of neighboring provinces was formed from the territory of today's Serbia, Bosnia-Herzegovina, Romania (Banates of Mačva and that of Severin), and now and then Wallachia and Moldavia became a vassal of Hungary. With the fiascos in the Northern Halic/Galicia front and during the fight for the Babenberg heritage in Austria, the northern Balkans remained the only possible direction for territorial gains and imperial prestige. Even till the beginning of the Luxemburg era, 1387 the real danger of the Ottoman advance was not realized, was underestimated and played no prominent role in the military decision-making. Though in 1365 King Louis I organized for a while the Banate of Vidin on former Bulgarian territory, it was soon

[22] Kubinyi, Szávaszentdemeter, p. 121, with a similar opinion B. Szabó, Mohács, p. 50; C. Tóth N., Szapolyai János erdélyi vajda.

given up, and in spite of the close contacts with the Byzantine emperors, he did not engage in the Christian-Ottoman conflicts. When King Sigismund – who had first brought a grand strategy to success in Hungary - did so from 1387 on, it was too late, and his decisive contribution to the defense of Medieval Hungary was the incorporation of the former Serbian Danube fortification line with Belgrade in 1426/27. The dream of being a middle power state, and controlling the neighboring principalities whose leaders were involved in the chivalric Order of Saint George founded by Sigismund, was dissolved with the king's death. The Hunyadi-period witnessed not only the failure of all major open field battles against the Ottomans, but also the collapse of the Hungarian alliance-buffer zone system, though from 1463 the Western part of former Bosnia was annexed, and members of the former Serbian dynasty lived on their estates in Hungary. From the annexed fortifications a double line system was formed from Transylvania as far as the Adriatic coast. Within the scope of King Matthias' great strategy the presence of the Hungarian mercenary army on Western battlefields was intended to play a role of deterrence to the Ottomans, and partly they did so. The last allies of Hungary were Wallachia and Moldavia, though Hungary was not enough to offer an effective counterbalance to the Ottoman pressure for them. After 1490 there are no more traces of a large scale strategy, but tactical measures to defend the Southern frontier did come to pass, sometimes with success, for example the castle of Jajce was held till 1527. After all the Hungarian offensives to the North Balkans were limited, and unsuccessful in the long run, partly due to the Latin-Orthodox conflict, to the antagonistic Hungarian-Venetian rivalry, and partly the economic inferiority of the state. The Hungarian state was never able to finance a permanent military and political presence there, and the launching of numerous campaigns, sometimes sealed with dynastical marriages, had only a tactical instead of a strategic impact on the Balkan theater of war.

I agree with the opinion of Professor János Bak, summarizing the situation under King Sigismund, and suggesting that it is relevant for the most of Jagellonian period in Hungary as well: "A military machine, that of the Ottoman Empire, entirely different in size and organization from its European enemies and able to mobilize resources incomparable to those of the states of Central Europe, could be by clever diplomacy and good strategy kept at bay. But to achieve more than that, even superhuman qualities would not have been sufficient." [23]This traditional, I may say, conservative diplomacy and strategy failed during the years 1520's, though it would have been difficult to find anybody superhuman in the contemporary Hungarian political elite. The task would have been to reorganize the border defense system, to make it more effective, that the Habsburg achieved

[23] Bak, Sigismund, p 11, see also Bak, Hungary and Crusading

during the second half the 16th century.[24] Even in the diplomatic negotiations before 1526 survived the seducing myth of raising armies and defeating the Turks that led finally to the disaster of the battle of Mohács.

Finally, I wish to express my respect towards the Hungarian historian Ludwig Thallóczy, founder of Balkan studies in Hungary, who published the first archival collections and monographs on the Northern Balkans, especially Bosnia, in the Austro-Hungarian times.[25] This is an acknowledgement to Thallóczy, but also a sign of deficiency for Hungarian historiography having lost interests in this region for almost a century.

References

ÁGOSTON, Gábor, Guns for the Sultan. Military Power and the Weapons Industry in the Ottoman Empire. Cambridge, 2005.

BAK, János M. 'Hungary and Crusading in the Fifteenth Century', in Norman Housley (ed.) Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact (Basingstoke & New York, 2004), 116-27., also In: Studying Medieval Rulers and Their Subjects. Central Europe and Beyond. Ed. by Balázs Nagy and Gábor Klaniczay. Farham, 2010, XIV. (Variorum Reprints)

BAK, János M., Sigismund and the Ottoman Advance. In: Studying Medieval Rulers and Their Subjects. Central Europe and Beyond. Ed. by Balázs Nagy and Gábor Klaniczay. Farham, 2010, XIII, 1-11. (Variorum Reprints)

BAK, J. M., and B. K. Király (eds.), From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary; Brooklyn College Studies on Society in Change, 12, East European Monographs, 104. New York, 1982.

BÁRÁNY, Attila, „Attempts for Expansion: Hungary, 1000-1500", [Magyarország terjeszkedési kísérletei, 1000-1500], In: The Expansion of Central Europe, 1000-1500. Ed. Nora Berend. 'Ashgate Variorum. The Expansion of Latin Europe, 1000-1500'. Farnham, 2012, 333-379.

BRĂTIANU G. I. L'expedition de Louis Ier de Hongrie contre le prince de Valachie Radu Ier. Basarab en 1377. Revue Historique, 1925. pp. 73-82.

[24] Pálffy, The Origins and Development of the Border Defence System, pp. 3-45.

[25] His most important works: Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia, Vols. 2. (ed. with. Konstantin Jirečekkel, Milan Šufflay, Vienna: Holzhausen, 1913-18), Bosznia története/History of Bosnia Budapest: Tudományos Akadémia, 1900, Nagy Lajos és a bolgár bánság (1900), Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae. Budapest: Akadémia, 1887; Jajcza története/History of Jajce. (Budapest: Tudományos Akadémia, 1915). For a general overview see Juzbašić, Dževad, Imre etc., Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker.

CAZACU Matei, Les Ottomans sur le Bas-Danube au XVe siècle. Quelques précisions, in: Südost-Forschungen 41, 1982, 27-41.

DÁVID, Géza and P. Fodor (eds.), Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. Leiden, Boston & Cologne: Brill, 2000.

DE VRIES, Kelly, 'Gunpowder Weapons at the Siege of Constantinople, 1453', in Y. Lev (ed.), War, History and Society in the Eastern Mediterranean, 7th–16th Centuries (Leiden, Boston & Cologne: Brill, 1996), 343-62.

DE VRIES, K. 'The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicipolis (1396) to Mohács (1526)', Journal of Military History 63 (1999), 539-560.

DIMITROV, Hristo, Bulgarian-Hungarian Relation int he Middle Ages.(in Bulgarian). Sofia 1998, 235.

DIMITROVA, Bilyana, The Conquest of Vidin by Louis the Great of Hungary and the Banatus Bulgariae (1365-1369): A Discourse Analysis of Royal Charters. Budapest: CEU, 2006. (MA Thesis in Medieval Studies).

Encyclopedia of Early Hungarian History: Korai magyar történeti lexikon. Ed. In chief Gyula Kristó. Budapest: Akadémiai, 1994.

ENGEL, Pál 'János Hunyadi: the Decisive Years of His Career 1440-1444', in Bak, and Király From Hunyadi to Rákóczi, 103-24.

ENGEL, P. The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526. London & New York: Tauris, 2005.

ENGEL, P. 'Zur Frage der bosnisch-ungarischen Beziehungen im 14.-15. Jahrhundert'. Südost-Forschungen 56 (1997), 27-42.(Serbian version: Ungarija i turskata opasnost po vremeto na Sigizmund (1387-1437). Istoreceski Pregled 52, 1996 nr.6., 94-107.)

FARBAKY, Péter– Szabolcs Serfőző eds., Ungarn in Mariazell – Mariazell in Ungarn: Geschichte und Erinnerung. Budapest: BTM, 2004.

FINE John V. A., The Late Medieval Balkans, A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest" (University of Michigan Press, Ann Arbor, 1987 (Used here the paperback edition of 1994).

FISCHER, Wolfram, ed., Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Vol. 3. Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ausgehenden Mittelalter bis zur Mitte des 17. Jhs. (Stuttgart: Klett-Cotta, 1986).

FODOR, Pál, 'The Simburg and the Dragon. The Ottoman Empire and Hungary (1390-1533)', in I. Zombori (ed.), Fight against the Turk, 9-36.

MÁRTA Font, On the frontiers of West and East: the Hungarian Kingdom and the Galician Principality between the eleventh and thirteenth centuries. Annual of medieval studies at the CEU. 6. 2000, 171-180.

GILL, John, „John V Palaelogus at the Court of Louis I of Hungary, 1366. Byzantinoslavica 38 (1977) 31-38.

GJUZELEV, Vasil, On the History of Bulgaria, 1358-1365 (in Bulgaria). Isztoricseszki pregled 21 (1975) 99-119.

ID., „La guerre Bulgaro-Hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du Royaume de Vidin, 1365-1369". Byzantinobulgarica 6 (1980) 153-172.

ID., Beiträge zur Geschichte des Königreiches von Vidin. Südostforschungen 39 (1980) 4-5.

HALECKI, Oskar, Borderlands of Western Civilization. A History of East Cenral Europe. New York: Ronald Press Co., 1952.

HALECKI, Oskar, „Un empereur de Byzance à Rome: vingt ans de tarvail pour l'union des églises et pour la défense de l'empire d'orient, 1355-1375". Warsaw 1930, (Travaux historiques de la Société des Sciences et des Lettres de Varsovie, 8.) (London: Variorum Reprints edition, 1972)

HELD, Josef. 'The Defense of Belgrade in 1456: A Discussion of Controversial Issues', in S. B. Vardy, and A. J. Vardy (eds.), Society in Change. Studies in Honor of Béla K. Király, East European Monographs, 132 (New York, 1983), 25-37.

HOUSLEY, Norman, 'Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456', in Housley, Crusading in the Fifteenth Century, 94-115.

HOUSLEY Norman, King Louis the Great of Hungary and the Crusades, 1342-1382". The Slavonic and East European Review 62 (1984), 192-208

HOUSLEY, N. (ed.) Crusading in the Fifteenth Century. Message and Impact. Basingstoke & New York, Palgrave Macmillan, 2004.

JEFFERSON, John J., The Ottoman-Hungarian Campaigns The Ottoman-Hungarian Campaigns of 1442. Journal of Medieval Military History (No. 10), 133-172.

JEFFERSON, John J., The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad: The Ottoman-Christian Conflict from 1438-1444. Leiden, Boston, 2012. (History of Warfare)

JUZBAŠIĆ, Dževad, Imre Ress, and Andreas Gottsmann (eds.), Lajos Thallóczy, der Historiker und Politiker. Die Entdeckung der Vergangenheit

von Bosnien-Herzegowina und die moderne Geschichtswissenschaft. Sarajevo–Budapest, 2010.

KIRÁLY, Béla and László Veszprémy (eds.), A Millennium of Hungarian Military History, trans. E. Arató, East European Monographs, 621. Boulder, Col., 2002.

KOVÁCS, Péter E. Mattia Corvino. Coscenza, 2000.

KRANZIERITZ Károly, „Az 1415. évi Lašva menti magyar-török csata"/The Battle at the River Lašva in 1415 between HUngarians and Ottomans/. Hadtörténelmi Közlmények 125 (2012) 959-986.

KRISTÓ, Gyula (ed.), Korai magyar történeti lexikon : 9-14. század. Budapest: Akadémiai, 1994. see Encyclopedia.

KUBINYI, András, 'Hungary's Power Factions and the Turkish Threat in the Jagellonian Period, 1490-1526', in Zombori, Fight against the Turk, 130-45.

KUBINYI, A. 'The Battle of Szávaszentdemeter-Nagyolaszi (1523). Ottoman Advance and Hungarian Defence on the Eve of Mohacs', in G. Dávid and P. Fodor (eds.), Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe. The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest. (Leiden, Boston & Cologne, 2000), 71-116.

KUBINYI, A. 'The Road to Defeat: Hungarian Politics and Defense in the Jagellonian Period', in Bak, and Király, From Hunyadi to Rákóczi, 159-78.

MAKK, Ferenc, Ungarische Außenpolitik (896 - 1196). Herne, 1999.

MÁLYUSZ, Elemér. Die vier Gebrüder Tallóci. Studia Slavica 28 (1982), 3-66.

MELVILLE- Jones, J. R. (ed.) The Siege of Constantinople 1453. Amsterdam: Adolf M. Hakkert, 1972.

PÁLFFY, Géza. 'The Origins and Development of the Border Defence System Against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth century)', in Dávid and Fodor, Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe, 3-70.

PAPP, Sándor. 'Hungary and the Ottoman Empire (From the Beginnings to 1540)', I. Zombori (ed.), Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the Sixteenth Century (Budapest, 2004), 37-90.

PASCHALIDOU, E. 'The Walls of Constantinople: An Obstacle to the New Power of Artillery', in XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. vol. 22 (Vienna, 1997), 172-178.

PRESTWICH, Michael, The Ottoman-Hungarian Campaigns of 1442. Journal of Medieval Military History. 10, 2012, (in print)

RADY, Martin, 'Rethinking Jagiello Hungary (1490-1526)', Central Europe 3 (2005), 3-18.

RÁZSÓ, Gyula, 'Hungarian Strategy against the Ottomans, 1365-1526', in XXII. Kongress der Internationalen Kommission für Militärgeschichte. Acta 22 (Vienna, 1997), 226-37.

RÁZSÓ, Gy. 'Military Reforms in the Fifteenth Century', in Király and Veszprémy A Millennium of Hungarian Military History, 54-84.

RÁZSÓ, Gy. 'The Mercenary Army of King Matthias Corvinus', in Bak, and Király, From Hunyadi to Rákóczi, 125-40.

SEDLAR, J. W. (ed.) East Central Europe in the Middle Ages, 1000-1500. Seattle, 1994.

SETTON, Kenneth M., gen. ed., A History of the Crusades, 6: The Impact of the Crusades on Europe. Ed. Harry W. Hazard and Norman P. Zacour. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.

SZABÓ, János. B. 'The Battle of Mohács and the "Military Revolution"', parts 1-2 [in Hungarian, with English summaries], Hadtörténelmi Közlemények 117 (2004): 443-80; 118 (2005), 573-632.

SZABÓ, János B., Mohács 1526. Soliman le Magnifique prend pied en Europe centrale (with Ferenc Tóth), Paris: Économica, 2009.

SZAKÁLY, Ferenc, 'Phases in Turco-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács', Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica 23 (1979), 65-111.

SZAKÁLY, F. 'The Hungarian-Croatian Border Defense System and Its Collapse', in Bak, and Király, From Hunyadi to Rákóczi, 141-58.

THALLÓCZI, Lajos: Nagy Lajos és a Bulgár bánság. (Louis the Great and the Banate of Vidin) Századok 34 (1900) 577-615.

TÓTH, Norbert C., Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. /The Valachian Campaigns of John of Szapolya, voivoda of Transilvania in 1522. For a limited indipendence of Valachia/. Hadtörténelmi Közlemények 125 (2012), 987-1014.

VESZPRÉMY, László, 'The Birth of Military Science in Hungary: the Period of the Angevin and Luxemburg Kings', in Király, and Veszprémy, A Millennium of Hungarian Military History, 26-53.

VESZPRÉMY, L „King Sigismund of Luxemburg at Golubac (Galamboc)". In: Worlds in Change: Church Union and Crusading in the

Fourteenth and Fifteenth Centuries. Ed. by Christian Gastgeber, Ioan-Aurel Pop, Oliver Jens Schmitt, Alexandru Pop. (Transylvanian Review. 18, 2009. No. 2). 291-308.

VESZPRÉMY, L The State and Military Affairs in East-Central Europe, 1380-c. 1520s. In: European Warfare,1350-1750. Ed. by Frank Tallett-D.J.B. Trim. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 96-109.

VESZPRÉMY, László, Szabács ostroma (1475–1476) The siege of Sabac], in Hadtörténelmi Közlemények, 122 (2009) 36-61.

ZAY, Ferenc. Az Lándorfejírvár elveszésének oka e vót [Why the castle of Belgrade was lost] ed. Iván Kovács. Budapest, 1980.

ZOMBORI, István (ed.), Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the Sixteenth Century. Budapest: METEM, 2004.

III. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Feridun EMECEN

Konuşmacılar

Prof.Dr. Machiel KIEL

Prof.Dr. Mehmet İNBAŞI

Doç.Dr. Hatice ORUÇ

KASTEL-I MORA - MORA KASTELI - BURGAZ-I CEDÎD

THE RECONSTRUCTION OF THE CASTLE OF SULTAN BAYEZID II AT THE MOUTH OF THE GULF OF CORINTH UNDER GRAND ADMIRAL HAYREDDIN BARBAROSSA ACCORDING TO THE OTTOMAN BUILDING ACCOUNT B.O.A. M.A.D. 523 FROM 1537/39

Prof.Dr. Machiel KIEL*

Introduction

The aim of this presentation is twofold. First it is going to describe an interesting work of historical fortification in Southern Greece, Kastel-i Mora, or: Mora Kasteli, at the village of Rhio near the city of Patras. It is one of the two forts blocking the entrance of the Gulf of Corinth in the same manner as the castles of Kilid ül-Bahr and Kal'e-i Sultaniye could block the narrow strait of the Dardanelles at Çanakkale. This is why the two castles were popularly called “the Little Dardanelles.”

In this presentation detailed own observation at the spot will be combined with the information from Ottoman chroniclers and local narrative sources, as well as remarks by foreign travellers. The second aim is to publish a hitherto unknown administrative source, the Ottoman building account (*muhâsebe*) of the actual work of one stage of the construction of the castle. The latter deals with the second fase of construction and enlargement of the castle, made in the years 1537-1539 during the Ottoman-Venetian War, when various attacks were launched by Christian fleets against the Ottoman coast. Our document is written on polished yellow-white paper of 12 x 35 cm in size on p. 11-16 of the register MAD 523 in the Ottoman Archives in Istanbul. It is written in *siyakat*, the Ottoman administrative script, which uses various abbreviations and writes the numbers of money and men coded in so-called *divân rakamları*. Hence these kinds of sources are not used by everybody.

The account gives the exact dates of construction of the castle and the amount of money spent for the various materials used and the timed worked. On the first page of the account a handy total overview is given of source of the money and all the expenditure. On the other pages the same is repeated, specified in such a detail that it would carry us much too far. In this contribution we shall restrict ourselves to the mentioned general overview. Being a strictly neutral administrative source, and not a narrative one, it has a much greater value than its relative small size would suggest.

Earlier studies

The Castle of the Morea is not unknown. It has been described by some Western experts on the history of fortification (Leone Margiorotti, Bodo Ebhardt, Kevin Andrews). There are also some more or less scholarly Greek

* Senior Fellow of the Netherlands Institute, İstanbul, Advisor to UNESCO for Bosnia - Herzegovina.

descriptions. The works of Ottoman historians or chroniclers, even those published in the Latin script, are not used by any of these writers. The exception is the great Travelogue of the famous Evliya Çelebi, whose work is published in Modern Greek translation. However, this translation is based on the incomplete early republican Turkish edition of 1928, which used the wrong manuscripts. The real work of Evliya, his autograph: Bağdat Köşk No: 308, was unknown to the translator although it had already been identified by Richard Kreutel in 1971 and Pierre MacKay in 1975. Hence there is still work to be done. **(Kreutel, 1971; MacKay, 1975).**

History

The construction of the castles of Morea and its twin of Rumeli, opposite shore was built during the Ottoman-Venetian War of 1497-1502, and is related by a number of Ottoman chroniclers and historians: the extended Oruč b. Ādil, Rûhî-i Edirnevî, Kemalpaşazâde, Bihiştî, Hoca Sadeddin, Müneccimbaşı and others. The famous early Ottoman chronicle of Aşıkpaşazâde does not have the event because it finishes in 1484, when the author was around 85 years old. The other early account, that of the learned Mevlana Neşrî, goes to the middle years of Bayezid's reign and apparently missed the İnebahtı/Lepanto campaign. Hence the first narrative source appears to be the account of Oruč b. Ādil from Edirne, who wrote in a popular and rather uncouth manner and finishes with the year 908 (1502). Oruč died shortly after 1503 and was the closest in time of all the mentioned historians **(Özcan, 2007; Woodhead, E.I.^{2} "Urudj,").** Yet he was no eye witness but wrote on the basis of hear-saying and several parts of his story should be taken with grain of salt.

Oruč noted that İnebahtı/Lepanto surrendered to the Ottomans on "21 Muharrem or 28 August anno Hidjra 905." He also noted:

In this neighbourhood is a strait where formerly a castle must have been, which was destroyed **(ol yörede bir borgaz varımış, evvelden hisâr yeri imiş yıkılmış imiş).**

Oruč continues stating the "Franks" had wished to rebuilt it and arm it with guns, with the intention to prevent our ships from coming though. But these plans did not succeed." On the order of the Sultan, "this *burgaz*" was rebuilt. He adds:

On both shores of the sea they constructed a castle and in both they placed guns. On Friday 19 Safer (25 September 1499) they started the construction of the castle(s) and on Thursday, on the 13th of the blessed month Rebi I (18 October 1499) they completed them and turned back.

Oruč adds that the Beylerbey of Rumeli, Mustafa Pasha, was responsible for the castle on the Morean side, and Beylerbey of Anatolia, Sinan Pasha the Albanian the other one. Is has to be added that the work of Oruč, like that of Aşıkpaşazâde, as seen by specialists of early-Ottoman literature, is not the full story of the event they go to relate but only a skeleton, used by the professional story-teller (*meddâh*) as support of his memory. That is why many points are left rather vague. When telling the full story to groups of illiterate people the *meddâh* could improvise at the basis of a knowledge that we do not have anymore.

Close in time to the events is also the poet-historian Ahmed Sinan Çelebi called Bihiştî, who was born around 1466/67 and died shortly after 1511. In contrast to Oruč Bihiştî wrote in a high-flown and elaborate style and much more direct than Oruč c.s. Bihiştî's chronicle runs to H. 907 (1501/02, mentions the capture of Durazzo/Draç in Albania and ends abruptly with the miscarried siege of Midilli/Mitilíni on Lesbos by a Christian fleet under Count Ravenstein, both in the same year. According to Bihiştî the capture of İnebahtı/Lepanto took place on the 27th August 905. About the two castles outside Lepanto Bihiştî noted that:

Because the fortifications of İnebahtı were not sufficiently solid and safe two strong castles (*hisn-ü hasîn*) were ordered on the Strait to prevent the unbelievers to pass through. The Vizier Mustafa Pasha, who was an excellent dignitary, a great warrior and a man of word and deed, ordered the late and forgiven [Arnavud] Sinan Pasha with the reconstruction/rebuilding **(hisârıñ merremetine)** of the fortress.

It could be added that this Mustafa Pasha is the builder of one of the most magnificent and well preserved mosques of the Balkans, the Mustafa Pasha Mosque in the city of Skopje/Üsküp, competed in October of 1492 **(Bogojević 1998).**

The Sultan departed (over land) to Edirne. Bihiştî continues:

On the narrowest place of the strait those who had remained behind constructed two strong castles. The one was given the name *Çiğerdelen* [Lung-piercer] and the other *Bağırdelen* [Chest-piercer], and war equipment was put in them.

The historian, poet and scholar Rûhî Çelebi (Edirnevi), who died in 1522, describing the same event, adds that the architect of the works at İnebahtı was: "Mi'mar Murad, chief of the architects of the court, and most learned and skilled." (**Reindl 1983; Küçükdağ 2008; Woodhead "Rûhî")**

Kemalpaşazâde, who was about 30 years old when Lepanto was taken and wrote Book VIII of his great "History" between 1508 and 1510/11, tells the same story but adds details not found in the work of Oruč '. After having appointed a *khadi* and a *dizdar* (fortress commander) and putting a garrison in Lepanto noted:

In this area is a narrow strait. To stop ships coming into Lepanto His Majesty the Sultan ordered that master builders were to erect at this passage, opposite each other, two castles. One on the shores of the Morea was ordered to be built by the Beylerbey of Rumeli, the one on the shores of Rumeli by the Beylerbey of Anatolia. The Unbelievers had also been preparing to build castles at these (two) places. At the site where they wanted to build stone and chalk was ready. [...] For an enemy the possibility of coming through by ship was gone. [...] On the 13th day of Rebi I (18 October), both castles were ready. Provisions were brought in and soldiers of the Azab and the Janissary corps were put in. In each of the two (castles) 20 cannon were placed. With their task complete the troops left and returned to their places [joined the main army].

Close in time is also the famous Sea Atlas of Piri Reis, completed in 1521. After the description of the town and fortifications of İnebahtı he noted:

Five miles or so to the southwest of the castle of İnebahtı – that is, at the mouth of the gulf – there are two castles that were built by the late Sultan Bayezid Han. The castle on the Rumelian soil was built by soldiers of Anatolia while the one on the Morea side was built by soldiers of Rumeli. They completed all this work in just eighteen days. The castles are equipped with bastions and ramparts **(bûrdj u bârûlu kal'lelerdir)** and in the middle of each castle is a single tower intended for the castle's constable **(dizdâr)**. Numerous cannons have been installed here and in their present state no enemy ship is allowed to enter. İnebahtı is located inward of these castles. The distance is less than two miles, and the cannons of each castle reach beyond the other. From the mouth of the Gulf of İnebahtı to its very end is a distance of more than 100 miles, this being a long, narrow gulf inside of which there are numerous harbours. Ships sail up and down and take cargoes of wheat here.

Further on, Piri Reis remarked that elderly local infidel inhabitants told him that Gazi Umur Bey hauled his ships overland from the Gulf of Athens to the Gulf of İnebahtı over a distance of six miles. It is interesting to see that Piri Reis in his description and on his map consequently calls the two forts “bûrdj” which is “bastion, or “bulwark” in the wider sense, but not strictly what a central or western European would imagine reading this word.

In his description of the conquest of İnebahtı the very learned Hoca Sadeddin (1536-1599) uses the word “Kule” for the two works at the strait.

For the rest he bases himself of the older accounts but adds that:

As the winter was approaching and it was thought that the fleet would not be back (to Istanbul) in time it was ordered that it should winter in the Sea of İnebahtı, in the harbour of Gazi Umur Bey near Germe.

“Germe” is 120 km deep in the back of the Gulf of Corinth, near the famous Hexamilia, the six mile wide Isthmus of Corinth, which was called “Germe Hisar” by the Ottomans. This is the place marks where the famous/notorious Gazi Umur Bey, ruler of the Aydınoğlu principality (1334-

1348) had hauled his ships over land from the Gulf of Athens into the Gulf of Corinth and attacked Lepanto from the rear. Sadeddin visibly took part of this information from Piri Reis, 1521, but adds valuable details.

Most Ottoman authors express themselves rather vague about the ruins at the site where Bayezid was to build and all took the account of Oruč as their principal source. The building we actually see at the spot is much more direct. There is no trace at all of ruins incorporated. The form of the castle is characteristically Ottoman and is a homogeneous work, *aus einmem Guss.* To see this one has to go in person to the spot, and have eyes trained to examine architecture. The extremely short construction time of the castle is simply impossible. Lepanto was taken in the second half of August. Until half October of the same year there was ample time to finish the work. The rest is gossip, repeated by almost all, authors, but lacks any inside understanding of the actual building practice.

It should be added that the Venetian chancery secretary, Marino Sanuto, received the news of the fall of Lepanto shortly after it had taken place, the construction of the castles at the Dardanelles" only one week after they had been finished, and noted them in his "Diarii" (**Sanuto, II, 1287; III, 38-40)**. A Greek manuscript preserved in the Monastery of Iviron on Mount Athos (Aynoroz for the Ottomans) calls the castle of Rhio simply "Neokastro," implying that no building existed there before **(Koumousi 2009)**.

A source not used until now in this context is the *İn'amât Defteri* (register of Imperial presents) from 1503. It notes than "The amount of 2.000 Akçe cash and a splendid robe were given on 2 Rebi'ül-Evvel 909 **(25.8.1503)** to the Gunner Ayaş for casting guns for the Burgaz near the castle of İnebahtı." The robe was made of *münakkas-i Bursa,* the expensive textile decorated with the Chinese *çintamani* motive*,* one of the symbols of ruler-ship. Thus: the artillery of the two castles was not brought all at once to the new forts but was [completed] almost four years after the actual construction. **(Belediye Atatürk Kitaplığı, Mua'llim Cevdet Yazmaları, No 93)**

In 1531, during a Genoese raid on the fortress town of Modon 1.600 Muslim inhabitants were carried off to Italy as slaves, but the citadel (İç Kale) could not be taken.

In 1532, when Sultan Süleyman and main Ottoman army was besieging Günz (Köszek) in Hungary the largest city of the Morea, Patras, was taken the Genoese fleet under Andrea Doria, plundered and set to fire. The castle, repeatedly strengthened by the Ottomans, held out. At the same occasion the castle of Rhio-Kastel-i Mora was taken. In the same year Doria took the fortified town of Koron and took its entire population, including the garrison, as slaves to Sicily. In July 1534 and Ottoman force under the very able

commander Yahyapaşazâde Mehmed Bey, supported by the Ottoman fleet, recaptured Koron by treaty. The Spanish garrison was guaranteed free conduct. Directly afterwards a new line of fortification was built for better protection of the southern front of the castle, further strengthened by two enormous roundels, of which one remains perfectly preserved until today, the other one being blown up by the *Wehrmacht* in WW II.

All around the Ottoman coast the Ottomans repaired and modernised their coastal defences: in 942 (1534/36 Thessaloniki/Selanik the "White and the Kuşaklı gun-towers, new roundels in Kilid-ül-Bahr (1541/42) and Çanakkale, Çeşme and other places **(Kiel 1975; Ayverdi III, 1973).** In 1537 it was the turn to Kastel-i Mora to be enlarged and strengthened.

In 1603 the Knights of Malta attacked and plundered Patras and greatly damaged the Kastel-i Mora **(Lauffer 1989; Koumousi 2009).** In 1668 Evliya Çelebi gives a detailed but very confused description of Mora Kasteli **(Evliya 1928, 2003).** Our traveller came from Corinth and went via Vostítsa (now: Aegion) to the castle. He remarked that Vostítsa – an open town - had being laid waste three times by the Venetians and was recently plundered and burnt down by the Maltese. From Vostítsa to castle of Morea was five hours travelling, which for a distance of 28 km looks realistic. According to Evliya the castle was "built by Fatih Sultan Mehmed" to prevent ships of the unbelievers to pass into the Gulf of İnebahtı.

But because it was small the Venetian and Maltese ships past it without fear and scruple. Later on, in the year 905 (1499!) Sultan Süleyman had this *Kasteli* enlarged 600 pases and had it built by the victorious *Kapudan* Hayreddin Pasha in a quadrangular form.

It was armed with 12 long-range battering guns (*balyemez* - Ballamezza). That Evliya called the triangular castle a "quadrangle" (*şekl-i murabba'*) is no slip of the pen because some lines further on he repeats that on the four corners of the castle were four mighty bastions (*bu kal'eniñ çar köşesinde dört aded tabya-i 'azîm*). Controlably correct, however, are his remarks that the castle was situated on a totally flat sandy spit and was without ditch (*handak*). Evliya is known to have been of small stature. His paces should be taken as about 0.55 m, which is approximately correct. He further remarked that in the castle were 50 narrow houses for the garrison, one mosque and one small *hamam*. The castle was guarded by a force of two hundred soldiers under a fortress commander (*dizdar*). Because of the castle on the opposite side of the Gulf "no bird could fly through." However, a few times, "in the darkness of the night, light galleys of Malta and Maïna slipped through" and attacked Vostítsa, which was still in ruins and not rebuilt.

One more aspect of this mix of facts, fantasy and half-faded memories can be checked with help of a different source. This is the Ottoman budget of the year 1669/70, made by the central administration of the Empire. It mentions a total force of 79 gunners (*topçıyan*), commanders (*reis*) and

soldiers (*azep)* of the "Castle of Burgaz-i Cedid," receiving a total daily sold of 401 Akçe, or an average of nearly 6 *Akçe* per person. The money came from the rich fish grounds of the little island-town of Anatolikoz on the opposite [mainland], west of the town of Návpaktos/Lepanto **(Barkan 1956).** Evliya's higher numbers for the garrison might be explained by the administrative practice of registering the members of the Janissary corps stationed as *mustahfizân* in the castles in a separate register but it should be added that the budget of 1669/70 mentions in the nearby castle of Patras, a very large work, also no separate force of *mustahfizân*. Patras had only 100 men, among which was a cavalry unit (*fârisân*), which are lacking in Kastel-i Mora. But elsewhere on the list of garrisons of other castles in the Morea, sizeable groups of *mustahfizân* are mentioned in the same budget. Facit: Evliya exaggerated the size of the garrison, more than doubled it, as he did at many other occasions in an attempt to make the might of the Ottoman Empire looking more imposing **(Kiel 2009; McKay 2009)**

In July 1687, during the war 1683-1699 war of the Ottomans against the Holy League, the castle was finally taken by Venetians forces under command of Count Königsmark, together with Patras, Lepanto and the Castle of Rumeli. Patras and the Castle of Morea remained in Venetian hands until the Ottoman re-conquest in 1715 **(Andrews 1953; Lauffer 1989)**

In 1953 Andrews published some Venetian documents proposing to make the castle into a naval base for the Venetian fleet and to accommodate Greeks refugees from the opposite side of the Corinthian Gulf. These plans were carried out between 1708 and 1714 **(Andrews 1953).** One year later the castle, one of the five main points of defence of the Venetians, surrendered to the troops of the Beylerbey of Diyarbakır, Kara Mustafa Pasha, after a defence of only three days. The garrison of 400 men Venetians got free conduct to the (Venetian) island of Kefallinía. The local irregular troops (Albanians and Greeks) were taken prisoner **(Finley 1856)**. The damage done to the castle was repaired and a new mosque and small *hamam* was erected, both having been demolished by the Venetians. The *hamam* shows specific Late-Ottoman features. Seeing it as a work of the 16th century classical Ottoman age would be a mistake.

In 1805 William Martin Leake describes the castle as a small, fortified, Turkish town in marshes, having a Greek suburb outside. Three years before the Greek War of Independence* started, Dodwell (1819) described the castle as being in decay. Inside it was a small mosque and some ruinous houses of the garrison.

In October 1828, during the Greek War of Independence, Rhio - Kastel-i Mora held out till the very end. After the (naval) Battle of Navarino (20 October 1828) all remaining Ottoman fortresses capitulated, but Kastel-i

* Publisher's note:"Greek War of Independence" is known as Greek Rebellion in the Turkish Historiography, as well. See, Enver Ziya KARAL, Osmanli Tarihi, Vol. V, 3rd Edition, Türk Tarih Kurumu Publications, Ankara, 1970, pp. 107-119.

Mora was taken by the French intervention army under the General Marquis de Maison only after a stubborn defence the longest of the castle's history. The victors repaired the castle, built barracks for 300 men and removed the mosque. Since then it has remained in use, occupied by the Greek army until the early 1970s. In the most recent years the castle - including the early 18th century *hamam* - saw extensive repairs and restoration, adapting the whole building complex to cultural events.

Evaluation of the work

The Castle of Morea as it appears today represents basically three different stages of military architecture. The first two stages are Ottoman and made between 1499 and 1539 and represent the period when the siege gun was in ascendancy and fortifications were slowly adapted to the new situation. The third stage is Venetian and is dated between 1708 and 1714, as said. It marks the decline of Venetian military architecture by its soundly constructed walls and bastions, built, however, according to a pronounced conservative plan.

The site where Sultan Bayezid ordered the castle to be built was not virgin, but had carried works of fortification since Antiquity. As early as 419 B.C. the famous Athenian statesman and military leader Alcibiades wanted to build a fortress at the site. After the Battle of Action (31 B.C.) between Antonius and Cleopatra against the future Emperor August a strong military base was made on the site **(Lauffer 1989)**

General Description

The present castle has the form of an irregular parallelogram and occupies a space of roughly 100 x 200 meters, disregarding the moat and the outer works (ravelling). It is built on a sandy spit, washes by the waters of the sea on two sides. The larger part of the old Ottoman castle remains preserved in a fair state. It has the form of an even sided triangle, strengthened by four heavy roundels at the landward (south-eastern) side. The southern-most roundel is enveloped by Venetian work of the early 18th century but remains well recognisable. On both corners of the land side are large and sharply pointed bastions, added by the Venetians to the Ottoman work. In front of these bastions, on all sides surrounded by water of the moat, is an independent, triangular gun platform (ravelling), also Venetian.

To the south western front of the castle – the place where it could be attacked by a force from the land side – a bastion-like structure was added. Between this "half-bastion" and the southern bastion also is an independent ravelling. The upper end of the Ottoman triangle is formed by two very heavy roundels, with a narrower section between them. Ahead of it starts a Venetian curtain wall, ending at its extremity in a bastion-like structure. The latter is connected by a curtain wall of 120 meters long, with the strange half-bastion. The strange, triangular form of the Ottoman work, as well as of the Venetian enlargements, was dictated by the form the sandy spit had when these works

were built. In the 188 year between of construction of the work of Bayezid II, 1499, and the Venetian conquest, the sandy spit at which end the first work was built, had grown through silting more than 130 meters. This would have afforded an enemy force a good place to attack and hence had to be included into the fortified surface. Today much more land has silted up almost all around the castle. The evolution of the castle and the place where it is standing can best be understood with help of some drawings.

Description of the Ottoman fortifications

The castle of Bayezid II

The work of Bayezid II, judging by the parts still standing, is a remarkable piece of military engineering. It is a combination of two roundels with a much smaller vaulted room in between them. Behind these three structures was a small, walled courtyard which had a large octagonal room in the middle of it. The latter could have been the store for gunpowder; however, the description of the building by Piri Reis noted that it was the place where the fortress commander resided (see supra). Of both the tower and the walls around the small courtyard only the foundations remain visible. The left - western - roundel is somewhat larger than the eastern. It is 19.40 m in diameter and has an inner space of 9.90 m, covered by a massive dome built of brick. The eastern roundel measures 16.10 m, with an inner space of 6.20 and is also covered by a heavy brick dome. Both are reached from the rectangular courtyard. Both roundels have four embrasures in the shape of small, brick-built, casemates made to house a piece of heavy artillery each. Those in the western roundel measured 2,40 wide and 3,10 deep. The actual fire mouth is only 0,70 m wide but due to the slanting form of the casemate and the embrasure proper the gunners could fire in more than one direction, covering a range of 180'. The same is true for the smaller eastern roundel. The two great roundels are placed in such a way that they also could give flanking fire along the curtain walls added at the second stage of construction.

Between both roundels is a kind of half-roundel, which has only two embrasures. Internally this part of the building is rectangular, with a rounded front. The room is covered by a barrel vault built of brick. The face of the work is good ashlar-masonry of grey limestone. On top of the three sections of the building is an open gun platform, protected by a very heavy parapet. On this platform guns could be mounted which were able to fire all around in 360'. Thus in the two great roundels eight very heavy guns were placed and two guns in the vaulted space between them. As a total of 20 guns were placed in the castle **(Kemalpaşazâde, supra**) ten guns of lighter calibre were placed on the open platforms.

As a whole the work of Bayezid II is impressively strong and solid, and for the time it came into being remarkable modern. The parapet of the work might have been changed during the second building stage, but this cannot be established with certainty.

The work of extension, 1537/39

The second phase of construction is that of the 1537-1539 under Süleyman the Magnificent. The date of the beginning and the end of the work is mentioned at the heading of the building account we are going to publish (infra): 5 *Rebiulevvel* of the year 945 to the first decade of *Zilhicce* of the year 945, 12 August 1537 – 9-19 May 1539. On an explicatory note in the margin of the document is written that: "By explication of the aforementioned Emin and Katip, the (curtain) walls of the mentioned castle have completely been built. Two of its towers **(kule)** are (also) completed. Of one more tower the adjacent curtain walls are built but it (the tower) remained uncompleted. Two (other) towers were not made." In all five towers, or better roundels, were planned. At the land front of the new work we see four "towers" of various sizes. Where the fifth one was envisaged can immediately be seen on the plan: the eastern-most corner. The masonry shows that it was never built and a Venetian plan drawn just after the conquest of 1687 **(Andrews 1953),** just shows the pointed angle we still see there today.

The work at "Burgaz-i Cedid" was carried out under the architect Hasan and was supervised by the Nâzir of the State Taxes, with Hasan son of Şehdî as Secretary responsible for the accounts, and Kadhi Hasan, Judge of the district of Patras. According to an estimate of the costs, made before the work started, an amount of 639.321 *akçe* was made available for the construction. The bulk came from the 'Avâriz-i Divâniye tax of the province (*Livâ*) of Mora, an extra-ordinary tax that became permanent. A great part came from the Tax Farm of the State Taxes of the Livâ Mora, and a small amount from the poll tax (*cizye*) of the inhabitants of the district (*Kaza*) of Karytena for the year 940. The largest amount, 329.203 *akçe* as *'avâriz*, was for three years: for 943, 944 and 945. The sum for 943 (June 1536 -June 1537) was only a small amount, which had remained in the local treasure of Patras and was now taken. For 945 155.684 Akçe had been collected as *'avâriz* tax from the entire Morea. According to the *Muhasebe Defteri* of 1530 the total number of households of the Morea (disregarding the military and para-military) was 49.380. The extra cost for the construction of the castle amounted thus to just over three *akçe* per household per year. In the 16th century the population of the Morea had grow rapidly. We can therefore be sure that there was more tax paying households in 1537 than in 1521. Thus the extra costs of the castle per household was about 2^8 *akçe*. In the first half of the 16th century three or four *akçe* was the salary of one day of work for an Imam, or half a day's work for a mason or carpenter. Hence the 2^8*akçe* was almost negligible. On page 15 of the more detailed version of our account the expenditure per day is also given. This allows us to see that the masons earned six and a half *akçe* per day, the black smiths four and a half and the unskilled workers 4 *akçe* and 10 penny per day.

It is interesting to see that the bulk of the expenditure was formed by the salaries of the work force, 97% of all the money. This is not surprising if we briefly look at the expenditure for the large new castle of Avlonya

(Valona). These also start in 1537 and run to 1539. From the total expenditure of 1.805.368 *akçe* the salaries took 1.734.306 *akçe*, leaving for the purchases only 71.062 *akçe*, or 4% of the total. In these numbers we see also reflected the size of the Avlonya castle, which was roughly three times bigger than Kastel-i Mora. The accounts of both castles were build-up in much the same manner, but by totally different people in charge for the work and the money deriving from a number of different sources from all over southern Albania, 400 km north from Patras and Lepanto over very difficult mountain roads. **(Kiel 2006)**

The new castle at the Gulf of Corinth was an equilateral triangle which had the triple-roundels of Bayezid II as apex. This form was determined by the form of the sandy spit on which the castle stands. From Bayezid's bulwark two curtain walls of ca. 130 m long ran to the land front, which is the basis of the triangle. During the early 18th century Venetian reconstruction of the castle the western wall of 1537/39 was demolished in order to connect it with the new work.

Evliya Çelebi wrote that the castle was extended under the supervision of Hayreddin Barbarossa, as mentioned above. The Admiral was in service between April 1534 and July 1546, when he died. According to the historian of Patras, Thomopoulos **(1952),** Barbarossa indeed came to the castle but this was in June of 1543. He came with the fleet and brought artillery. Thomopoulos found that Barbarossa remained only one week at the spot. This was seemingly enough to connect his name forever with the castle.

The basis of the triangle, facing the mainland of the Morea, was defended by four roundels of different size. From north-east to south-west first a middle-size roundel to flank the entrance of the castle was made. Twenty meter further southwest a much bigger roundel was built, 23 m in diameter. It was integrated with a smaller roundel in the same manner as at Bayezid II's work. The corner of the triangle, 42 m further southwest, was strengthened by a middle-size roundel, which during the Venetian enlargement of the castle was incorporated into the new southern bastion but remains well visible. On the outside the entire construction is faced with roughly cut medium-sized blocks of grey lime stone. The four roundels are covered by massive brick-built domes with embrasures for guns at floor level and at the open gun platforms at the top of the structure. Together they could bring out fire to cover the curtain walls and could give cross-fire over the totally flat land in front of them. A wide moat filled with water from the sea gave further protection to the work. Its form is depicted on the Venetian map from shortly after 1687.

The work of 1537/39 follows the same principle as that of Bayezid II but is still at the same level of technique as works elsewhere in Europe. It is almost contemporary to the roundel of Kilid ul-Bahr at the Dardanelles, as it is to the forts of Deal and Walmer north of Dover on the Pas del Calais, built on order of the King Henry VIII to prevent a Spanish invasion. This is indeed the

place where in 54 B.C. Julius Caesar and the Roman army landed on British soil. In Rothenburg ob der Tauber in Bavaria two big roundels to reinforce the defences of the town were still built in the 1570s, as was doing Kılıç Ali Pasha when in 1572/74 he was re-fortifying the Ottoman town of Aya Mavra (Santa Mavra) Lefkas on the coast of Western Greece. **(Kiel 1976, 1991)**

Only when seen in a comparative way the value of the castles at the "Little Dardanelles" can be understood what they were: good representatives of the military architecture of the 16th century.

Literature

AKSOY, Hasan; "Bihiştî Ahmed Çelebi," in: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), 6, İstanbul 1992.

ANDREWS, Kevin; castles of the Morea, Princeton N.J. 1953, 116-129 and 244.

BARKAN, Ö.L.; "1079 (1669-1670) Mâlî Yılına ait bir Osmanlı Bütçesi ve ek'leri," in: Iktisat Fakültesi mecmuası, 17 inci Cild, Ekim-Temmuz 1956, No 1-4, p. 279 (Ottoman garrison of Kastel-i Mora/Burgaz-i Cedid from 1669).

EBHARDT, Bodo; Der Wehrbau Europas im Mittelalter, 1939 (2: 1958).

Evliya Çelebi, Seyâtnâme VIII, İstanbul 1928, p. 285/86. S.A. Kahraman-Y. Dağlı-R. Dankoff, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi Topkapı Sarayı Kütüphhanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsionu – Dizini, 8. kitap, İstanbul 2003.

FINLAY, George; Greece under Ottoman and Venetian domination, London 1856.

KANETAKI, Eleni; Othomanika Loutra ston Elleniko Hora, Athens 2004 (391 p. monumental and comprehensive monograph).

KIEL, Machiel (1991); Article: "Aya Mavra," in: T.D.V. İslâm Ansiklopedisi,, IV, İstanbul 1991, p. 194-195. More in detail: M.Kiel, "Leukas/Santa Maura, een Turks-Venetiaanse grensvesting," in: Jaarboek Stichting Menno van Coehoorn, 1976 (with plan of castle and Ottoman building accounts).

KIEL, M. (2009); "Machiel Kiel'in Balkanlar'da Evliyâ Çelebi ile geçen 40 yılı," in: Nuran Tezcan (ed.) Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi, İstanbul 2009.

KIEL, M. (2006); "The Building Accounts of the Castle of Vlorë/Avlonya (S. Albania) 1537-1539," in: Ali Çaksu (ed.), Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in the Balkans, Istanbul 2006.

KOUMOUSI, Anastasia; “Fortress of Rio,” in: Ersi Brouskari (ed.), Ottoman Architecture in Greece, Athens (Hellenic Ministry of Culture), 2009, p. 140 (but without exact reference to the manuscript).

KREUTEL, Richard F.; „Neues zur Evliya Çelebi-Forschung,“ in: Der Islam, Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients N° 48, Berlin-New York 1971.

KUMBARACI-BOGOJEVIĆ, Lidija; Osmanlijski Spomenici vo Skopje, Skopje 1998.

LAUFFER, Siegfried; Griechenland: Lexikon der historischen Stätten von den Anfängen bis zur Gegenwart, München 1989.

MACKAY, P.; “Evliyâ Çelebi Seyahat Anlatımlarında Gerçek ve Fanteziyi Ayırmak: Sekizinci Ciltten Bazı Örnekler,” in: Nuran Tezcan (ed.), Çağının Sıradışı Yazarı Evliyâ Çelebi, İstanbul 2009.

MACKAY, Pierre A.; „The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi, Part I, The Archetype,” in: Der Islam, Zeitschrift für Geschichte und Kultur des islamischen Orients, N° 52, Berlin-New York 1974.

MARGIOROTTI, Leone Andrea; Architecti e architectura militari, I-III, Roma 1933-1939.

Marino Sanuto's Diarii, edited by Guglielmo Berchet, Venezia 1879-1902, contains 58 volumes (!) running between 1496-1533. Vol. II, column 1287 contains the story of the fall of Lepanto in the year 1499. Vol III, col. 38-40 the construction of the two castles at the “Dardanelles.”

REINDL, Hedda; Männer um Bayezid, Eine prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II (1481-1512), Berlin (Klaus Schwarz Verlag) 1983, p. 310/11, 330/31. (The source of the remark about the architect Murad - Reindl, 1983 - is the ms. or. 4° No 821, Staatsbibliotheek, Stiftung Preussischer Kulturbesitz. The manuscript published in Ankara in transcription by Yaşar Yücel and said to be Rûhî's, is a misidentification.)

THOMOPOULOS, St. N.; Istoría tis póleos Patron, Patras 1952^{2} p. 412, and note 1.

TRIANDAPHÝLLOS, K.; Istorikón Lexikón ton Patron, Patras 1959 (2, 1080).

WOODHEAD, Christine; art. Urudj” in: Encyclop. of Islam^{2} .X, p.908.Ekrem Hakkı Ayverdi, Osmanlı Mi’mârîsinde Fîtih Devri, III, Istanbul 1973, Çanakkale, p. 171-186 and IV, “Kilid ul-Bahr.”

367 Numaralı, Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-İli Defteri ile 114, 390 ve 101 numaralı İcmâl Defterleri (920-937, II, Ankara 2007.

Transcription of the document: [The amounts of money as given in this transcription and translation are given in the continental European manner, and not in the Anglo-American way. 5,5 means: five and a half; 200.000 means: two hundred thousand, etc.]

'arz şod fi 23 Receb sene 947

Muhâsebe-i icmâl-i ihrâcât-i ta'mir-i Kal'e-i Burgaz-i Cedîd der Balyabadra bema'rifet-i Hasan / Nâzir-i mukâta'a-i Livâ-yı Mora ve gayruhû 'an cema'at-ı Silahdârân, Emin, ve Mehmed bin / Şehdi 'an 'Ulufeciyân-ı yemin Kâtib, ber müceb-i defter-i Mevlana Hasan, Kâdî-i Balyabadra,

'an 5 Rebi ül-Evvel sene 944 ilâ gaye-i Zu'l-Hicce sene 945 ***[12 August 1537 – 9-19 May 1539]***

[Explanatory note in the margin]

Kal'e-i mezbûrun sûrı bi't-tamâm yapılub kulelerinden iki kulesi tamâm yapılub bir kulesi dahi beyn yerlere yapılub nâ tamâm kalmış. İki kulesi yapılmayub kalmış, be takrir-i emin ve kâtib el-mezbûrân

Asl-ı Mâl 639.321

'an mukâta'at-ı Livâ-ı Mora:
239.118

'an cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Karitena ve tetimme-i m. 'an vâcib

sene 940:
71.000

'an akçe-i 'avârız-i Livâ-yı Mora:
329.203

'an vâcib sene 943: 39.920 'an vâcib sene 944: 133.599 'an vâcib sene 945: 155.684

Vuzi'a min Zâlike 572.952

al-mubâya'ât 25.017

be-cihet-i bahâ-ı yı aheng-i hâm, 100 kantar, 73 lodra:
11.926 ba safar-i muhtelife

be-cihet-i bahâ-yı elvâh ve cûbha-yı mütenevviya, 14.622'aded: 8.302

be-cihet-i bahâ-yı tuğla-yı çarşu ve nim, 20.325 'aded:
1.700

be-cihet-i bahâ-yı angişt ve resen ve *kûka* ve *fûcî* (?) ve gayri

ma' bahâ-yı seng ve mismâr:
3.089

al-icârât ma' mevâcıb-ı mi'mâr 547.935

be-cihet-i ücret-i bennânân, 3.518 neferân:
94.908

be-cihet-i ücret-i ırgâdân, 14.981 neferân:
200.964

be-cihet-i ücret-i hammalân-ı emîn berâ-yı averdân-ı seng ve

geç ve renk ve gayruhû, 9.288 neferân:
201.918

[one entry is crossed out, being a mistake]

be-cihet-i ücret-i haddâdân, 210 nefern: 4.085

be-cihet-i navlun-ı keşthâ ve sandâlhâ berâ-yı averden-i

sengha-i mütenevvia ve gayruhû:
14.719

be-cihet-i mevâcıb-i Hasan, Mi'mâr, fi yevm 15, fi 4 şehr 1.800: 1.800

el-Bâkî 66.968

minha

teslim be Kaya ben İlyas, 'an cema'at-ı silihdârân ki merremet-i kal'e-i

Arkadia be-ma'rife-i Hızır ben Kasım Paşa ve hüccet-i Mevlana Müsliheddin,

Kadı-ı Balyabadra:
14.560

mahsûb ber müceb-i muhâsebe-i binâ-yı kal'e-i Arkadia

Sahhu'l-bâkî 51.718 [oblique explanatory note] ber vech-i muhâsebe-i Emin ve Kâtıb.

[vertical explainatory note]

def'a fi 22 Şevvâl sene 947 'an hisse-i Emin : 1.310.

def'a fi 24 Muharrem sene 953: 1.307 'an yed-i Ahmed Çelebi, Kâtıb minha

def'a	**def'a**	**def'a**
fi 23 Receb sene 947	**fi 23 m[ezbûr] fi sene-i m.**	**27 [Ramaza]n**
'an hisse-i Kâtib	**'an hisse-i Emîn**	**'an hisse-i Emîn**
4.000	**11.947**	**1.300**

Kal'e-i mezbûre [Arkadia] termîminden bâkî kalan mesâmirden ve baz'ı alât-ı binâ ve sair hurdevât der mahzen olub Dizdâra teslîm olunmışdır

Translation

Submitted (to the authorities in Istanbul) on 23 Redjeb of the year 947 (= 23 November 1540)

Summary account of the expenditure of the repair of the Castle of Burgaz-i Cedîd (New Castle) at Patras under the responsibility of Hasan, Supervisor of the Government's Tax Farm of the province of Morea and others, (member) of the regiment of the Sword Bearers, Trustee, and Mehmed son of Şehdî of the *Ulufecis* of the Right, Secretary, according to the (detailed) register of Master Hasan, Judge (*Khadi*) of Patras, (for the period) from 12 August 1537 to 19 May 1539.

[Explanatory note in the margin]

The curtain walls of the aforementioned castle have wholly been completed. From the towers two towers have been completed. One more tower, and the adjacent curtain walls, have been built but remained unfinished. Two (more) towers have not been made. By official statement of the aforementioned Trustee and the Secretary.

Appointed money (money reserved for the project)
639.321 (Akçe)

From the Tax Farm of the province of Morea:
239.118

From the Poll Tax of the non-Muslims of the District of Karytena and the Dependency of Karytena, valid for the year 940 [in arrears]:
71.000

From the money of the *'avâriz* tax of the province of Morea
329.203

due for the year 943	due for the year 944	due for the year 945
39.920	33.599	155.684

[943 = 20 June 1536- 9 June 1537; 944 = 10 June 1537 – 30 May 1538; 945 = 30 May – 19 May 1539]

Total Expenditure: 572.952

The Purchases

For the cost of raw iron, 100 kantar and 73 lodra: (ca.5.500 kg) 11.926 (in several instalments)

For the cost of planks and beams of various sorts, 14.622 pieces: 8.302

For the costs of square bricks and half bricks, 20.325 pieces: 1.700

For the cost of charcoal, ropes, porcupine-wood and ...(?) and other,

as well as the cost of stone and nails 3.087

The wages and the salary of the architect

For the wages of the masons, 3.518 individuals 94.908

For the wages of the unskilled workers, 14.981 individuals 200.964

For the wages of the carriers of the Emin for the transport of stone, mortar, paint and other, 9.288 individuals 201.918

For the wages of the black smiths, 210 individuals: 4.085

For the cost of freights of ships and rowboats for the transport of various kinds of stone and other: 14.719

For the salary of Hasan the Architect, per day 15, per 4 months: 1.800

[Note in the margin] Total - including the wages of the wagon drivers: 225.459

Remaining (left over) 66.968

Minus

Handed over to Kaya son of İlyas from the corps of the Sword-Bearers, used for the repair of the castle of Arkadia [now: Kyparisia] under responsability of Hızır son of Kasım Pasha and according to the calculation of Master Musliheddin, Cadi of Patras: 14.650

Corrected and controled left over : 51.719 [oblique explanatory note]: according to the account of the Trustee (Emin) and the Secretary

[vertical explanatory note, maybe added later, after the submission of the document]

time of turnover: 22 (Şevvâ)l of the year 947 (=19 Febr. 1541) allotted portion: 1.310

time of turn over 24 Muharrem of the year 953 (27 march 1546) through the hands of Ahmed Çelebi, Secretary

1.307

on 23 Redjep of the year 947 (=23 Nov. 1540) from the Secretary: 4.000

on 23 of the same month, from the Trustee:

11.947

on 27 (Ramaza)n of the mentioned year (25 Jan. 1541) from the Trustee:

1.300

[oblique explanatory note] left over in store from the repair of the afore-mentioned castle (Arkadia)

is a quantity of nails, some builder's tools and other small objects, which have been entrusted to the Commander (of Arkadia).

- End of Document -

Comments

In some cases, such as the person responsible for the transfer of 14.650 Akçe of the left over money to be used for the repair of the castle of Arkadia, the writing of the original text (without diacritical dots) allows more than one reading. In this case it is not possible to distinguish between: under responsibility of "Hazret-i Kasım Paşa," (His Excellence Kasım Paşa) or: under responsibility of Hızır son of Kasım Pasha. Our man is no doubt the Kasım Pasha who is mentioned as having besieged in vain the Venetian stronghold of Napoli de Romania/Nauplio/Anabolu between 14 November 1537 and 14 November 1538, being Governor/Sandjak Bey of Morea (Hammer, G.O.D. 3, p.196-199). The peace treaty between Venice and the Ottoman Empire, negotiated in the course of 1537, was ratified in 1540. On 24 November 1540 the two last Venetian strongholds in the Morea, Nauplio and Monemvasia [Menekşe-Benefçe], were surrendered to the Ottomans under Yunus Bey, who was under the command of Kasım Pasha, *Sandjak* Bey of the Morea. The acquisition of both strongholds is only briefly mentioned by the Ottoman chronicles among whom Lutfi Pasha, who had a large share in the negotiations. The great Ottoman "Who-is-Who" in the Ottoman Empire (*Sicill-i Osmânî*) does not mention our Kasım Pasha and neither does the "*Prosopografi Programı*" of Ottoman officials between 1512-1579 by Halil Inalcik and Jean-Louis Bacqué-Grammont.

For the treaty and the events around it see: W. Lehmann, *Der Friedensvertrag zwischen Venedig und der Türkei von 2 October 1540*, (Bonner Orientalische Studien 16, Stuttgart 1936 (with full text of the treaty); or the full-blooded account William Miller, *The Latins in the Levant*, New York 1908 (2, 1979), p. 500-511; for Lütfi Pasha see: *Lutfi Paşa*, Tevârîh-i Āl-i Osmân, edit. Ali Bey, Istanbul 1341, p. 71 and 78.

At the "Wages and Salary of the Architect, 547.935" The sum of money mentioned here is 29.541 *akçe* higher than the separate amounts of wages taken together. What happened with this money is not clear from the record.

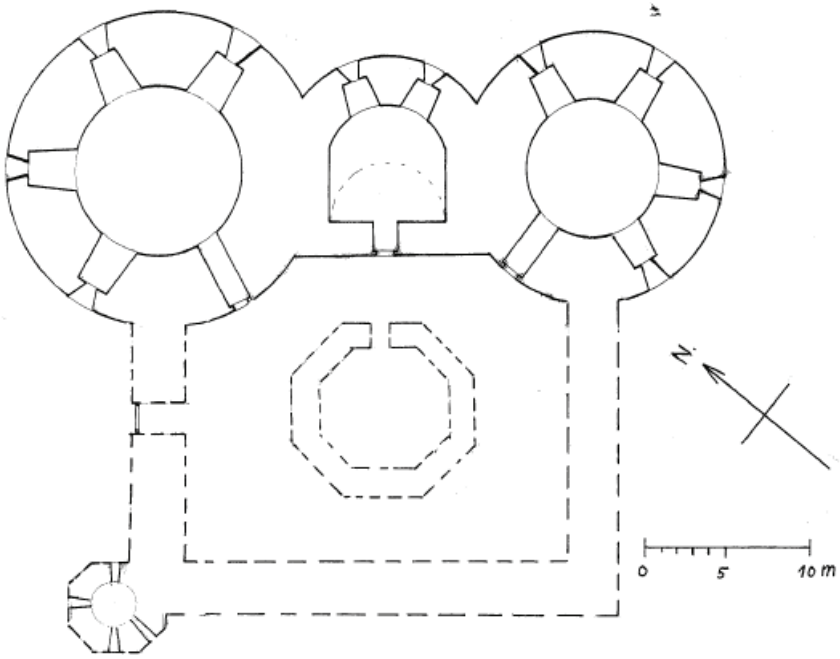

Coastal battery of Bayezid II, 1499

The Development of the Fortress of Kastel-i Mora-Burgaz-i Cedîd at Rhio near Patras, GREECE

Stage I:
Coastal battery of Bayezid II, 1499

Stage II, Enlarged Castle under Süleyman the Magnificent, 1537/39

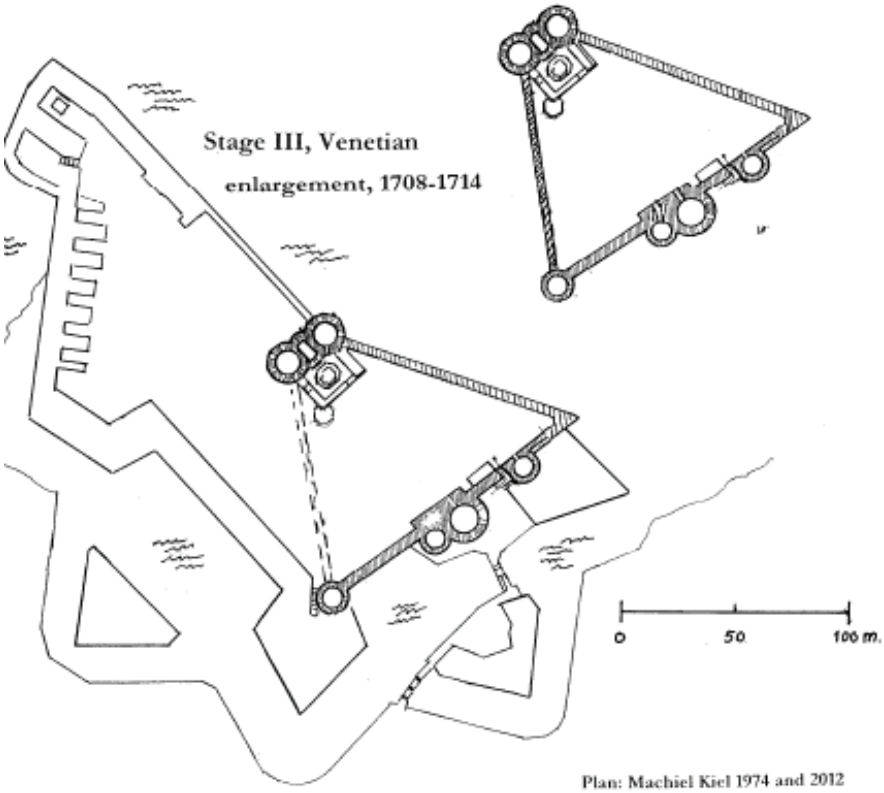

Plan: Machiel Kiel 1974 and 2012

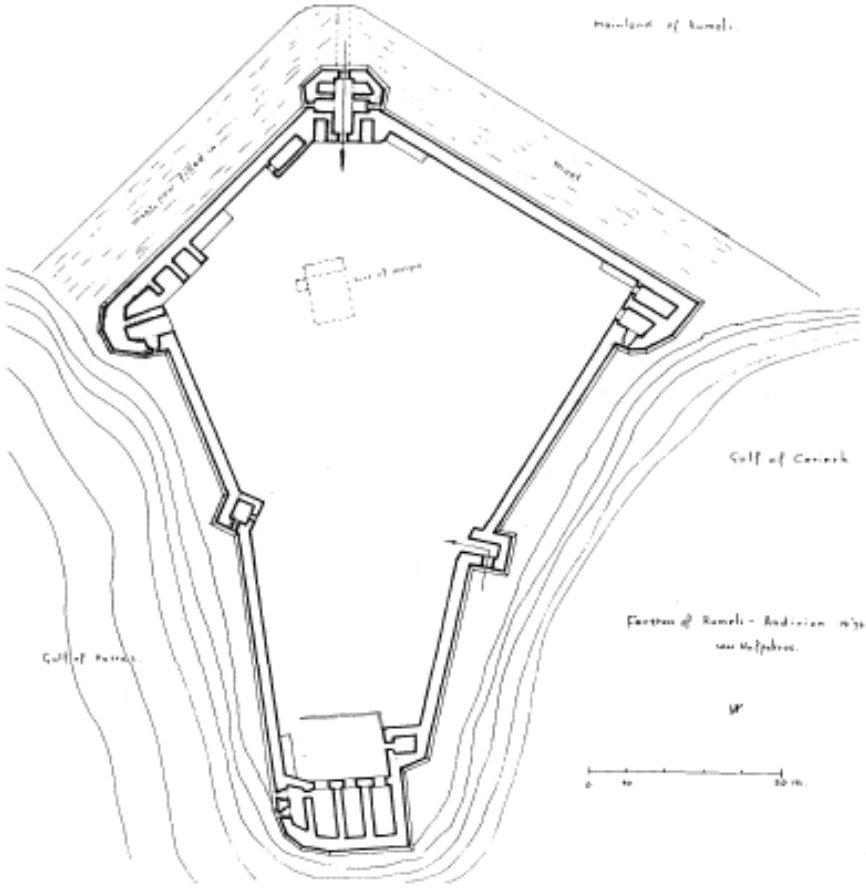

The twin of Kastel-i Mora: Kastel-i Rumeli at Andirhio near Navpaktos (Lepanto), wholly rebuilt after the Treaty of Karlowitz (Karlofça) 1715/17 according to a plan that gives a foretaste of the "detached artillery forts" of the 19th century!

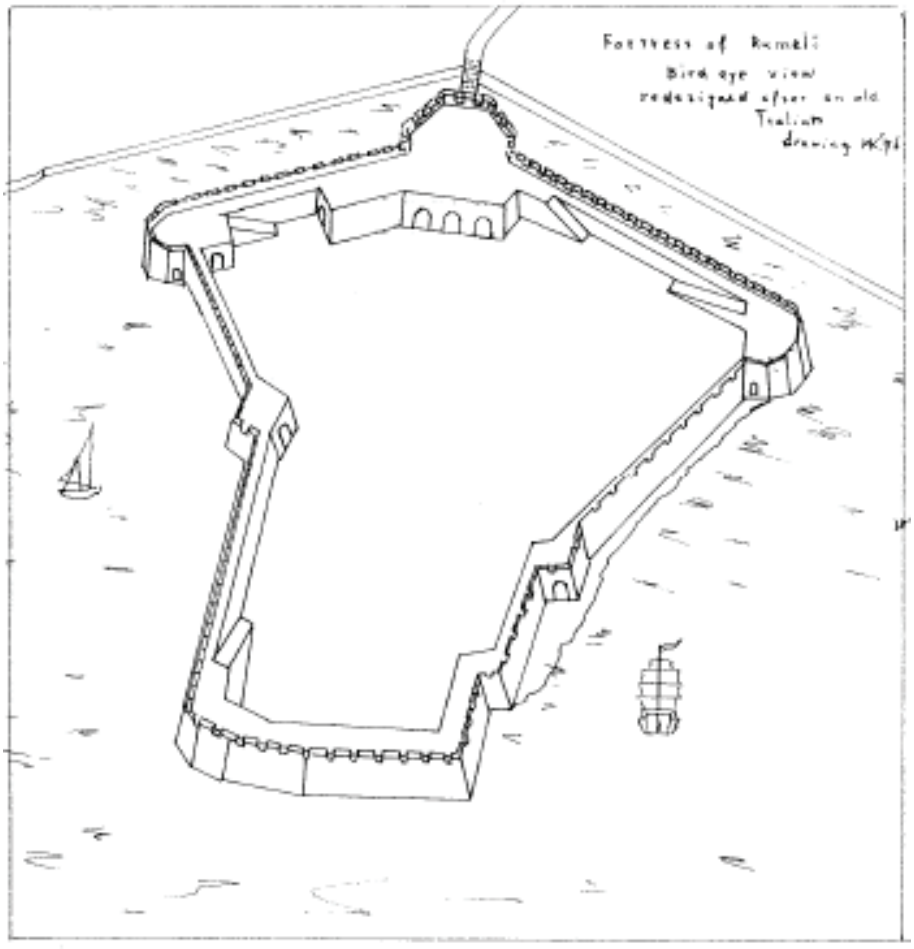
Fortress of Rumeli
Bird eye view
redesigned after an old
Italian
drawing

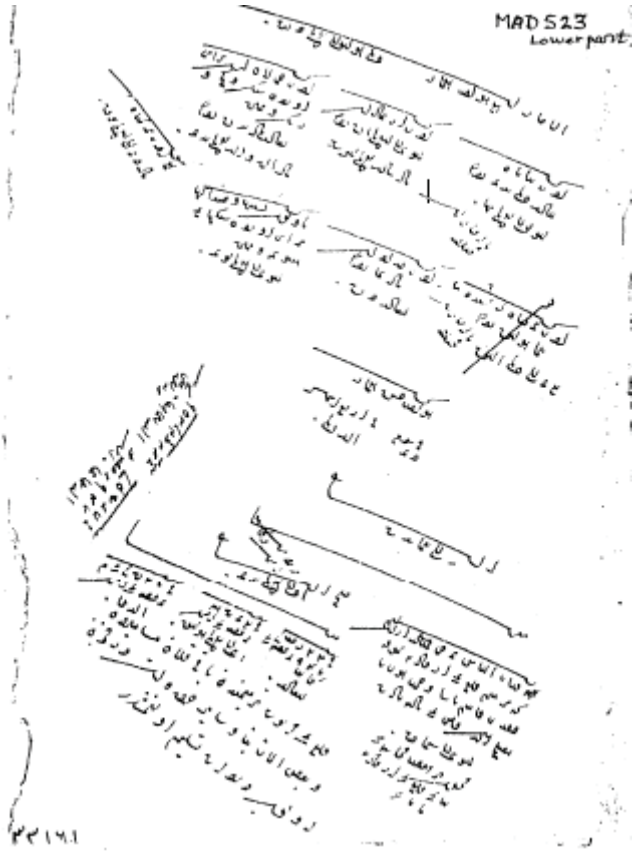
MAD 523
Lower part

MAD 523 P. 11.
Building account
Morq Kastelí
Upper part

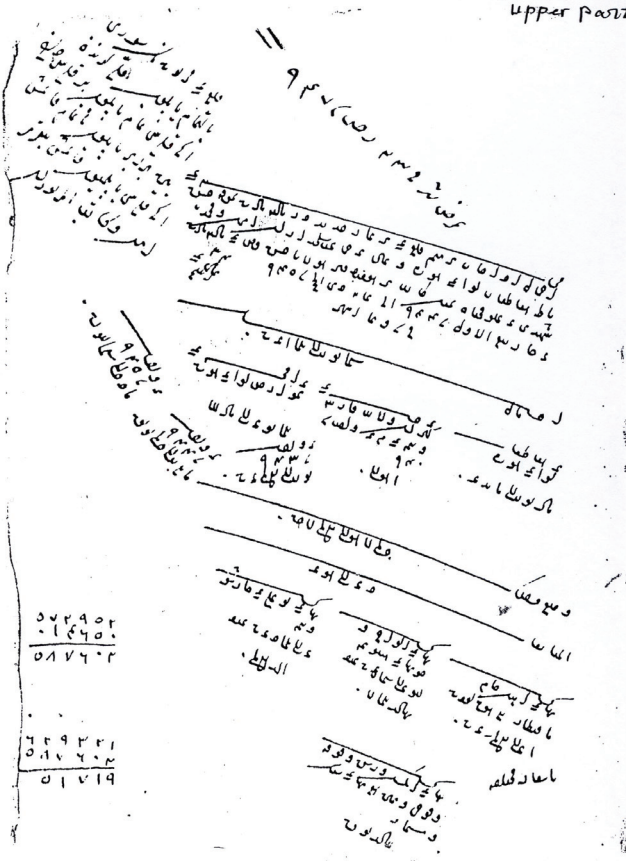

MAKEDONYA'DA BİR TÜRK ŞEHRİ: ÜSKÜP (XV - XVI'NCI YÜZYILLAR)

Prof.Dr. Mehmet İNBAŞI*

Üsküp'ün Osmanlılar Tarafından Fethi

Ağustos 1389'da I. Kosova Savaşı'nda Sultan I. Murad'ın şehadetinden sonra Osmanlı tahtına oğlu Yıldırım Bayezid geçmişti. Kosova zaferinden sonra güney Balkanlarda genişleyen Türk fetihleri Makedonya, Sırbistan, Arnavutluk ve Bosna'ya kadar uzanmıştır. Yıldırım Bayezid, 1390 yılının baharında Timurtaş Paşa'yı Lazar ilinin zaptına göndermiş, aynı zamanda Evrenos ve Paşa Yiğit Beyleri de bölgede fetih yapmakla görevlendirmişti.[1] Hadîdî'nin "Paşa Yiğit Beyi Üsküp'e saldı." şeklindeki kaydında da belirtildiği gibi Üsküp, Yıldırım Bayezid zamanında Paşa Yiğit Bey tarafından fethedilmiştir. Osmanlı müellifleri fetih hadisesinden bahsetmekle beraber, fethin tarihini vermemektedirler. Batılı müellifler, şehrin fethini 6 Ocak 1392 olarak göstermektedirler.[2]

Fethi müteakip Üsküp'e uç beyi olarak tayin edilen Paşa Yiğit Bey'in Rumeli'de uç beyliği ve akıncı kuvvetlerinin komutanlığını yapmış olması, Rumeli'ye iskân edilmiş olan Saruhanlı yörüklerinin bu aşiret reisinin kumandası altında, fütuhat hareketlerine geniş olarak iştirak ettirildiğini göstermektedir.[3] Paşa Yiğit Bey'den sonra Üsküp uç beyliğine onun tarafından yetiştirilen İshak Bey geçmiştir. İshak Bey'den sonra yerine oğlu İsa Bey geçmiştir.[4]

Fatih Sultan Mehmed zamanında Üsküp uç beyliğini devam ettiren İsa Bey, Sırp Beyi Brankoviç'in ölümü üzerine padişaha arzda bulunarak sefere çıkmayı teklif etmişti. Bunun üzerine padişah harekete geçmişti.[5] Fatih'in

---

* Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kayseri, minbasi@yahoo.com +90 352 2076600 / 33623.

1 Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Nşn. N. Atsız; Ankara 1985, s. 66. Anonim, Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese Neşir; Haz. N. Azamat, İstanbul 1992, s. 37. Hadidî; Tevârih-i Âl-i Osman (1299 - 1523), Haz. N.Öztürk, İstanbul 1991, s. 108.

2 John V.A. Fine; The Late Medieval Balkans, A Critical Survey From the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest, Michigan 1987, s. 412. Skopje and Its Surrounding, s. 20. A. Stojanovski, - I Kutarciev, - D. Zografski, - M. Apostolski; Istoriya Na Makedonskiot Narod, Skopje 1988, s. 77. Herbert W. Duda; Balkantürkische Studien, Wien 1949, s. 15. Hazım Sabanovic; O Organizaciyi Turske Uprave U Srbiji U XV i XVI Viyeku, Beograd 1955. Bajraktarevic; "Üsküb" EI. IV, s. 1110.

3 H. İnalcık; "Ottoman Methods of Conquest", Studia Islamica II, (1952), s. 125 - 127.

4 Stojanovski - Zografski - Kutarciev - Apostolski; Istoriya Na Makedonskiot Narod, s. 79. A. Vacalopoulos; "A Revolt in Western Macedonia: 1444 - 1449", Balkan Studies Vol: 9 / 2, Thessaloniki 1968, s. 377 - 378.

5 Aşıkpaşaoğlu Tarihi; s. 142 - 144. Tursun Bey; Tarih-i Ebü'l-Feth, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 97. İbn Kemal; Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter, Yay. Şerafettin Turan, Ankara 1991, s. 116 - 118.

Belgrad seferi sırasında, kalenin kuşatılmasında kullanılan topları Üsküp şehrinde koydurduğu yere daha sonra bir mahalle kurulmuş ve buraya "*Tophane*" denilmiştir.[6] Sultan II. Bayezid zamanında da Üsküp'ün kültürel ve ekonomik yönden gelişmesini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılda gelişmesini devam ettiren Üsküp, 1555'teki depremde önemli bir zarar görmesine rağmen kısa sürede yeniden eski önemine kavuşmuştur.

İskânı

Uçlarda önemli bir şehir olup stratejik ehemmiyete sahip olan Üsküp, fethedildikten kısa bir süre sonra sistemli bir iskâna tabi tutulmuştur.[7] Özellikle fütuhat esnasında köy ve kasabalarını terk ederek başka bölgelere kaçanların yerlerine, Türkmen unsuru nakledildiğinden buralara kısa sürede yapılan han, hamam, cami ve mescit gibi Türk - İslam eserleri, şehirlerin görünümünü değiştirmiş ve buraları bir Anadolu şehri hâline getirmiştir.[8] Halkın Türk idaresini benimsemesi, Türk nüfusunun süratle yayılmasını sağlamıştı. Uygulanan istimalet politikası ile halkın yaşamı garanti altına alınarak dinî serbestiyet verilmiş ve aynı zamanda Ortodoks Kilisesi ve manastırlar da himaye altına alınmıştı.

Yıldırım Bayezid, Rumeli'nin Türkleşmesinde çok büyük gayret sarf etmiş ve Üsküp ile Niş arasındaki araziye Müslüman Türkleri yerleştirmişti.[9] Rumeli'de iskâna tabi tutulan Yörüklerin isimleri ise: Bulgaristan'da Naldöken, Tanrıdağı ve Vize Yörükleri; Üsküp ile İştib arasında Ofcabolu Yörükleri, Doğu Rumeli'de ise Kocacık Yörükleri idi.[10] Üsküp ve Priştine bölgesinde Sırpça konuşan Katoliklerin çoğu İslam dinine girerek Müslüman olmuşlardı. Aynı durum Kırçova, Gostivar, Kalkandelen civarında da gerçekleşmiş ve gayrimüslim halkın büyük bir kısmı İslamiyeti kabul etmişti.[11] Bu durum 1455 tarihli Üsküp Defteri'nde açıkça görülmektedir. Bu nüfus artışı devam etmiş ve XVI. yüzyılda Rumeli'deki Müslüman nüfusun sayısı

---

6 Salih Asım; Tarihçe-i Üsküb, TSMK. Mehmed Reşad 616, s. 2.

7 İ.Şahin - F.M. Emecen - Y. Halaçoğlu; "Turkish Settlements in Rumelia (Bulgaria) in the 15th and 16th Centuries: Town and Village Population", IJTS IV / 2 (1988), s. 25 - 26. Poul Hehn; "Man and the States in Serbia, From the Fourteenth to the Mid-Nineteenth Century: A Study in Centralist and Anti - Centralist Conflict", Balkan Studies Vol: 27 / 1, Thessaloniki 1986, s. 12.

8 Y. Halaçoğlu; "Kuruluştan Günümüze Bulgaristan'da Türk Nüfusu", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler, Ankara 1990, s. 505.

9 Aşıkpaşaoğlu; Tarihi, s. 74 - 75. Gökbilgin; Rumeli'de Yörükler, s. 14 Not 2. M.M. Aktepe; XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türklere Tarafından İskânına Dair", TM X (1953), s. 300 - 301. H. İnalcık; The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire Essays on Economy and Society, Copright 1993, s. 46, 124.

10 Yörüklerle ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet İnbaşı; Rumeli Yörükleri (1544 - 1672), Erzurum 2000. Geniş bilgi için bk. Ahmed Refik; Anadolu'da Türk Aşiretleri (966 - 1200), İstanbul 1989, s. 94.

11 Hasan Kaleshi; "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma", TED 10 - 11 (1981) s.190 - 192.

194.958'e yükselmiştir. Böylece şehirlerdeki nüfusun % 75'ini Müslüman nüfus meydana getirmekteydi.[12]

İdari Yapı

Üsküp, 1392'de Paşa Yiğit tarafından fethedildikten sonra, onun idaresine verilmiştir.[13] Bu dönemde Üsküp'ten sancak ya da kaza olarak bahsedildiği hakkında herhangi bir kayıt yoktur. Paşa Yiğit Bey, Üsküp'ü bir uç beyi olarak idare etmiş ve burayı düşman topraklarına yaptığı akınlar sırasında bir merkez olarak kullanmıştır. Bu sebeple Üsküp'ün bu istisnai durumunun 1463'e kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. İsa Bey'in 1463'te ölümünden sonra Üsküp'ün idari statüsünde önemli bir değişiklik meydana gelmiş ve 1463'te kaza statüsüne dâhil edilerek Paşa Sancağı'na bağlanmıştır.[14]

Merkezi Edirne olan Paşa Sancağı, Balkanlar'daki fütuhatın ilk devirlerinde kurulmuştur. Zamanla gelişerek Rumeli Beylerbeyliği'nin de en büyük sancağı hâline gelmiştir. Bu dönemde Balkanlardaki 26 önemli şehirden birisi de Üsküp olup bundan başka Kalkandelen, Kırçova, Debre, Ohri, Köprülü, Pirlepe, Manastır, İştib ve Usturumca şehirleri de Makedonya'da idi.[15]

XV. yüzyılın ikinci yarısı ve XVI. yüzyılın ortalarına kadar arşiv kayıtlarında Vilayet, Nahiye ve Kazâ adları altında kaydedilen[16] Üsküp; Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1550'li yıllarda yapılan idari taksimata göre sancak statüsünü kazanmıştır. 1551'de sancak yapılan Üsküp'ün sancakbeyleri tarafından idare edildiği hususunda belgeler mevcuttur.[17]

---

12 Speros Vryonis; "The Conditions and Cultural Significance of the Ottoman Conquest in the Balkans", Actes Du IIe Congress International Des Etudes Du Sud-Est Europeén, Tome III, (7-13 Mai 1970), Athenes 1978, s. 13 - 15.

13 Hazım Sabanovic; O Organizaciyi Turske Uprave U Srbiyi U XV i XVI Viyeku, Beograd 1955, s. 60.

14 N. Todorov; Balkan City, s. 24; Stojanovski - Zografski - Kutarciev - Apostolski, Istoriya Na Makedonskiot, s. 77.

15 Metodia Sokoloski; "Aperçu Sur L'evolution Des Certaines Villes Plus Importantes De La Partie Meridionale Des Balkans Au XVe Et XVIe Siécles", Istanbul A La Jonction Des Cultures Balkaniques, Mediterrannennes, Slaves Et Orientales, Aux XVIe-XIXe Siécles, (Istanbul 10-20 Octobre 1973), Bucarest 1977, s. 81.

16 BOA; MAD 12 Vr. 36b, 133b, 154b. MAD; 544 s. 36, 275, 288. BOA; TD 4 s. 631 - 847. BOA; TD 16m s. 155. BOA; TD 73 s. 2, 104, 172, 200, 234, 254, 282. TSMA; D. 699 Vr. 5a. BOA; TD 149, s. 1. TSMA; D. 9778 Vr. 1b-2a. BOA; TD 217, s. 1. TD; 232 s. 2. Nikolai Todorov - Asparuh Velkov; A Situation Demographique De La Peninsula Balkanique (Fin Du XV S- Debut XVI S.) Sofia 1988, s. 22.

17 TSMA; Koğuşlar MD. 888, s. 87.

Eskiden Paşa Sancağı'na bağlı olan Kalkandelen, Kırçova ve Pirlepe yeni ihdas edilen Üsküp Sancağı'na bağlanmıştır.[18]

Fiziki Yapı

Üsküp, Balkan Yarımadası'nın tam ortasında kuzeyde sıradağlarla kaplı Karadağ, batıda Şar, güneyde Karadzice Dağları ile çevrili olup Vardar Nehri'nin her iki yakasında yer almaktadır. Kaçanik Boğazı'ndan geçen yol ile Kosova - Priştine'ye, Vardar - Morava Vadilerinden geçip güneyde Selanik - Ege Denizi'ne, kuzeyde ise Niş - Belgrad'a uzanan yollar üzerinde yer alan şehir, önemli bir geçiş noktasında bulunmaktadır.

XVI. yüzyıl ortalarında Üsküp'e gelen seyyahlar, burada 4 büyük cami ile su kemeri ve bir saat kulesinin bulunduğundan bahsetmektedirler.[19] XVII. yüzyıl ortalarında Üsküp'e gelen meşhur seyyah Evliya Çelebi de şehir hakkında, "...*Vardar Nehri'nin sağında ve solunda geniş, yeşil, bostanlı bir yerde olup nehrin batısında binlerce kâgir ve imaretin bulunduğu bir yerdir. Yetmiş aded mahallesi vardır... Şehir iki bin kadar dükkân ile donanmış olup gayet süslüdür... Şehrin on bin altmış kadar tek ve katlı kâgir güzel konakları vardır ki baştanbaşa kırmızı kiremitler ile süslüdür.*" şeklinde bilgiler vermiştir.[20]

Üsküp Kalesi

Vardar Nehri'nin doğu kıyısında, şehrin ise batı tarafında yer alan kale, Yahudi Mahallesi ile Pazar Meydanı arasında idi.[21] Roma devri eserlerinden olan kale, tahminen VI. asırda yapılmıştır. Kale hakkında en geniş bilgiler yine Evliya Çelebi tarafından verilmiştir. Üsküp kalesi hakkında Seyahatnâme'de "...*İki katlı sağlam, metin ve güvenli bir hisar olub... Kapı ve duvarı sakal gibi tıraş edilmiş parlak taş ile yapılmıştır. Taşlardaki zerafet ve sanat inceliği hiçbir kalede görülmemiştir. Bu kale Üsküp şehrinin ortasında, beş kenar şeklinde, yüksek ve dayanıklı bir kaledir. Yetmiş adet burç ile bezenmiştir. Kıble tarafına açılan üç kat demir kapıları vardır ki her kapının aralığı bekçilerle doludur. Yine o aralıklar alet, silah ve silah takımları ile bezenmiştir. Son derece yüksek kayalar üzerine yapılmış olup bütün sahra görülmektedir. Kalenin batı tarafında Vardar Nehri akar. Kaleden kayalar içine yol vardır ki nehir kenarındaki su kulesine gelir. Bir tarafı gayyâ kuyusu gibi uçurum olduğundan asla hendeği yoktur. Ama kalenin doğu ve kıble tarafı ile kuzeyi kesme kaya ve derin hendektir. Kalenin burç ve duvarı gayet metin ve san'at işlidir. Hisar içinde yüz kadar nefer evleri, ambarları ve*

18 Stojanovski; "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya", s. 229.

19 Stephane Yerasimos; Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVI Siecles), Ankara 1991 s. 33 - 34, 37, 249 - 250, 297 - 298, 312 - 313.

20 Evliya Çelebi; Seyahatnâme V, s. 554 - 555.

21 Salnâme-i Vilâyet-i Kosova; İstanbul 1310, Üsküb şehrinin haritası.

cephanelikleri vardır. Ama iç il olduğundan topları azdır." şeklinde bilgiler vardır.[22]

Üsküp'ün Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra kaleye gereken önem verilmiş ve içine muhafızlar ile mühimmat yerleştirilerek kalenin ve şehrin güvenliği sağlanmıştır. Nitekim Tapu - Tahrir Defterlerinde bu hususta bilgiler bulunmaktadır. 1455 tarihli defterde belirtildiğine göre kalede, 1 dizdar, 22 muhafız, 1 kale imamı, 2 azeban-ı kal'a, 2 topçu ve 1 parsçı vardı. 1468'de kalede 1 dizdar, 25 muhafız, 1 kale imamı; 1481'de 1 dizdar, 26 muhafız, 2 topçu, 1 kale imamı, 1 bevvab-ı kal'a, 1 derbend kethüdası; 1529'da 1 dizdar, 1 kethüda, 1 imam-ı kal'a, 34 muhafız; 1544'te 1 dizdar, 1 kethüda, 13 muhafız, 1 bazargân bulunmakta idi.[23] Evliya Çelebi de kalenin bir dizdar ağası ve 300 adet hisar erinin bulunduğunu kaydetmektedir.[24]

Kalede bulunan silahlar hakkında da tahrir defterinde bilgiler vardır. 1455 ve 1529 tarihi itibarıyla bir kalede bulunan silah ve mühimmat hakkında böyle kıymetli bilgiler elde edilmesi, askerî yönden ehemmiyetli olduğu gibi Osmanlıların savunmaya ne kadar önem verdiklerini göstermesi bakımından da önem taşımaktadır. Üsküp Kalesi, Osmanlılar tarafından müteaddit defalar tamir edilmiştir. Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra bir müddet askerî amaçla kullanılan kale, günümüzde şehrin önemli mimari eserlerinden birisidir.

Mahalleleri

Osmanlı şehrinin yapısında temel yerleşim birimi mahalle idi. Her mahalle, kendi gelenekleri ve yaşama tarzları ayrı, farklı cemaatleri içine alıyordu. İbadet yeri ya da pazar yeri, bütün mahallelinin ortak faaliyeti gerektiğinde, açılan ve genişletilen cemaat merkezini teşkil ediyordu. Bu yüzden mahalle, şehir hayatının fiziksel bir merkezi olduğu kadar, bütün sakinlerinin katıldığı bir tarikatın, bir loncanın veya bir milletin yerel birimi olarak düşünülebilir.[25] Diğer bir tabirle mahalle, Türk - İslam şehirlerinin içtimai ve fiziki unsuru olup genellikle bir mescit veya imaretin etrafında yer alan çok sayıda evden oluşmaktaydı. Osmanlılar zamanındaki tarifiyle mahalle; aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte oturdukları yerleşim birimi idi.

İncelenen dönemde kale, han, hamam, bedesten, kervansaray, çarşısı, camisi, mescit ve medreseleri ile kadısı, 1551'ten itibaren ise sancakbeyi, subaşısı, dizdarı, askerî, mülki ve dinî görevlileri ile Balkanlarda

---

22 Seyahatnâme V; s. 554 - 555. Glisa Elezovic; Iz Putopisa Evliya Çelebiye, Sırpska Akademiye Noçka, Istoriski Casopis. God. I. CB. I-2 I948, Beograd I949 s. I3-I6.

23 MAD; I2 vr. I97b-2I0a;TD 232 s. 143 - 149; TD 4 s. 803 - 832. TD; I6M s. 82-9I, 97-I03; I08, III-II2, I26-I39. TD; I49 s.115 - 124.

24 Seyahatname; V. s. 553 - 554.

25 Özer Ergenç; "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizik Yapıya Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071 - 1920), Ankara 1980, s. 103 - 104.

önemli bir şehir konumunda olan Üsküp'ün büyük çoğunluğu Müslüman nüfus tarafından iskân edilmiş olan birçok mahallesi vardı.

Üsküp Mahalleleri

Birim	**1455**	**1468**	**1529**	**1544**	**1569**
Müslüman Mahalle Sayısı	23	33	51	53	57
Gayrimüslim Mahalle Sayısı	8	12	13	14	10
Toplam	**31**	**45**	**64**	**67**	**67**

Görüldüğü üzere XV. yüzyıl ortalarından itibaren şehirdeki mahalle sayısında önemli bir artış olmuş ve Müslüman mahalle sayısı sürekli artarken, gayrimüslim mahalle sayısı hemen hemen aynı kalmıştır. Müslüman mahallelerinin sayısı 1455'te 23 iken bu sayı, yaklaşık üç kat artarak 1569'da 57'ye yükselmiştir. Gayrimüslimlere ait olan mahallelerin sayısı ise 1455'te 8 iken 1569'da 10'a yükselmiştir.

Üsküp Şehri'ndeki mahallelerin; ilk dönemlerdeki büyük komutanlardan İshak Bey, İsa Bey, Hamza Bey ve Oruç Paşaların bina ettiklerinden başka, Müslüman mahallelerinin yarısından fazlası, zengin tacir ve sanatkârların yaptırdığı camilerin etrafında kurulmuştur. Nitekim bu mahalleler kurucularının ismini taşımaktadır. Kazancı Hızır, Tuzcu Süleyman, Haraccı Şüca', Debbağ Şahin, Sarrac Tursun, Sabuncu Hacı, Kuyumcu Hayreddin vb. mahalleler bunlara en güzel misaldir. Diğer taraftan kadı, muhtesib, voyvoda ve kâtib gibi resmî görevlilerin ismini taşıyan mahalleler de vardır.[26] Bu mahallelerden cami ve mescit ismini taşıyanların sayısı 2; "Hacı" ismini taşıyan 11; "Hoca" ismini taşıyan 4; meslek ismi taşıyan mahalle sayısı da 23 tanedir.

Nüfus Durumu

Tapu - Tahrir Defterlerinden elde edilen bilgilerden hareketle, 1455 - 1569 tarihleri arasında Üsküp Şehri'nin tahmini nüfusunu tespit etmek mümkündür.

Şehrin Tahmini Nüfusu

Yıllar	**1455**	**%**	**1468**	**%**	**1529**	**%**	**1544**	**%**	**1569**	**%**
Müslim	2.675	62	3.435	66	3.755	75	5.310	78	9.700	84
Gayrimüslim	1.615	38	1.815	34	1.250	25	1.425	22	1.750	16
Toplam	**4.290**		**5.250**		**5.005**		**6.735**		**11.450**	

26 Ö.L. Barkan; "Quelques Remarques Sur La Constitution Sociale Et Demographique Des Villes Balkaniques Au Cours Des XV Et XVI Siecles", Istanbul A La Jonction Des Cultures Balkaniques, Mediterranneennes, Slaves Et Orientales Aux XVI-XIX Siecles, Bucarest 1977 s. 290.

Tabloda da görüldüğü gibi 1455'te şehirdeki meskûn Müslüman nüfus 2.675 olup bu, nüfusun % 62'sini oluştururken 1569'da 9.700'e çıkmış olup nüfusun % 84'ünü teşkil etmiştir. Dolayısıyla yaklaşık 115 yıllık bir dönemde Müslüman nüfusun sayısında 3 kat oranında bir artış meydana gelmiştir. Buna karşılık şehirdeki gayrimüslim nüfus, 1455'te 1.615 olup toplam nüfusun % 38'ini oluştururken 1569'da bu sayı 1750'ye çıkmış ve oranı da toplam şehir nüfusuna göre % 16 oranına düşerek toplam miktarda gerilemiştir.

1455 - 1569 tarihleri arasındaki 115 yıllık bir dönem itibarıyla şehirdeki nüfusun ortalama olarak % 75'i Müslüman, % 25'i ise gayrimüslimdir. Şehirdeki nüfus artışı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında da devam etmiştir. XVII. yüzyılın sonlarına doğru şehrin nüfusu Kostic'e göre 60.000 civarına çıkmıştır. Fakat 1689'da Avusturya Generali Piccolomini'nin şehri işgal ile yağma etmesinden sonra, büyük ölçüde göç olmuştur. Üsküp'ten göç eden Türkmenler, İstanbul'a gelerek Eyüb civarına yerleşmişler ve burada Üsküp Mahallesi'ni kurmuşlardır. Şehirdeki Müslüman halk, şehrin kuzeyindeki Çayır ve Gazi Baba civarındaki tepelik sahaya yerleşmişti. Vardar düzlüğüne Hristiyanlar, Vardar'ın sol kıyısı ile kale surlarının altına ise Yahudiler yerleşmişlerdi.[27]

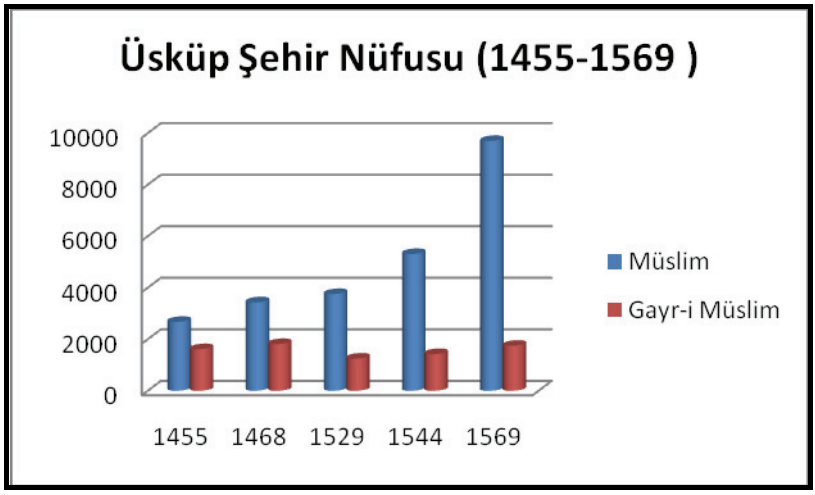

Sosyal Yapı

1455 - 1569 tarihleri arasında, nüfusun yaklaşık % 75'i Müslüman, % 25' i ise gayrimüslim idi. Şehirde oturan ve tahrir defterlerinde isimleri tek tek kaydedilmiş olan bu nüfusun taşıdıkları isimleri inceleyerek şehrin sosyal yapısını ortaya koymak mümkün olmaktadır.

27 Nazif Hoca; "Üsküb", s. 124 - 125.

Müslüman nüfus içerisinde İslami isim taşıyanların sayısı % 85 civarındadır. Bu isimler arasında en çok kullanılanlar Mustafa, Yusuf, Ali, Mehmed, Ahmed, İbrahim, İlyas, Hamza, Kasım, Hasan, Hüseyin, Ali ve Süleyman'dır. Bundan başka sayıları az olmakla birlikte Muhyeddin, Musliheddin, Bedreddin, Hayreddin, Hüsameddin, Şemseddin, Abdürrezzak ve Abdurrahman gibi isimlere de rastlanmıştır. Bu İslami isimlerin yanında Tanrıverdi, Tatar, Arslan, Şirmerd, Doğan, Şahin, İskender, Durmuş, Hoşkadem, Karagöz, Mübarek, Tursun, Seferşah, Uğurlu, Adil, Yahşi, Emir, Sevündük, Bahadır, Temurtaş, Sungur, Aydın, Bahşayiş, Aydoğmuş, Turhan, Saruhan, Karaman, Barak, Bali, Umur ve Saltık gibi Türkçe isimler de önemli bir yekûn tutmaktadır.

Bunun yanında bütün tahrirlerde Abdullah isminin yaygın olarak kullanıldığı da dikkat çekicidir. Özellikle 1529 ve 1544 tarihli Tapu - Tahrir Defterlerinde Abdullah ismini taşıyan oldukça fazla kimse bulunuyordu. İhtida eden gayrimüslim erkeklere genelde *Allah'ın kulu* manasına gelen *Abdullah* ismi verilmekteydi. İsimler üzerinde yapılan incelemede 1529 tarihli defterde babasının veya kendisinin ismi Abdullah olan 360 kişi tespit edilmiştir. Bu 360 tane Abdullah'tan 227 tanesi sanatkâr, 46 tanesi tüccar, 24'ü çeşitli meslek mensubu, 53 tanesi de akıncı idi.[28] 1544'te ise 316 tane Abdullah ismini taşıyan kimse vardı.[29] Özellikle XVI. yüzyılda gayrimüslimler arasında ihtida edenlerin sayılarının önemli ölçüde arttığı görülmektedir.

Şehirdeki ticari hayatın gelişmesinde şüphesiz Yahudiler ile Raguzalı tacirlerin büyük bir rolü olmuştur. Yahudiler daha ziyade Vardar Nehri'nin kuzey kenarında olup kalenin alt kesimi ile İbn-i Payko Mahallesi'nin batısında meskûn idiler.[30] Gayrimüslim tebaa içinde Hristiyan olarak kaydedilenlerin büyük bir kısmı Arnavut ve Makedonlar olup az sayıda Ermeni de vardı. Bunlar daha ziyade ticaret ile meşgul idiler.

Tarihi Eserler ve Vakıfları

Türk - İslam şehirlerinin kurulması ve gelişmesinde vakıf eserleri birinci derecede rol oynamaktadır. Nitekim bir Osmanlı şehrinin fiziki yapısını oluşturan unsurların başında kale ve mahallelerden sonra, cami, mescit, medrese, han, hamam ve zaviye gibi müesseseler gelmektedir.[31]

---

28 Galaba Palikruseva; "Islamisation De La Region Le Nord-Est De La Macédoine", La Macédoine Et Les Macédoniens Dans Le Passe, Skopje 1970 s. 138. G. Palikruseva; "Quelques Precisions Sur Le Temps, L'Intensite Et Les Methodes De L'Islamisation En Macédoine Au XVIe Siécles", Actes Du II Congres International Des Etudes Du Sud-Est Europeen, Tome III, Athenes 1978 s. 66.

29 Barkan; "Quelques Remarques Sur Les Vılles Balkaniques", s. 301.

30 Salnâme-i Vilâyet-i Kosova;1310, harita.

31 Osman Ergin; Türk Şehirlerinde İmaret Sistemi, İstanbul 1939 s. 63 vd. Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984 s. 1.

Umumiyetle bir cami etrafında toplanmış olan medrese, yemek pişirilen ve dağıtılan yer, misafir yurdu, hastane, hamam ve kervansaray gibi dinî kültür ve içtimai yardım müesseseleri ile bu müesseselerin kalabalık memur ve hizmetlileri için yapılacak ikametgâhlarla su yolu, kanalizasyon gibi beledi tesisler ve nihayet bu suretle meydana gelen tesislere devamlı bir gelir sağlamak maksadıyla inşa edilmiş olan han ve çarşılar, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerleri gibi imtiyaz mevzusu olan tesis ve mahaller çok defa yeni kurulacak şehrin veya eski bir şehrin imar ve iskânı arzu edilen yeni bir semtinin çekirdeğini teşkil etmekteydi.[32] Özellikle Rumeli'de fethi müteakip Türk nüfusun iskânını gerçekleştirmek için kurulan zaviye ve tekkeler de şehrin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.

Tahrir defterlerinde kaydedildiğine göre 1455'te Üsküp şehrinde iki büyük cami ve medrese ile imarethane vardı. 1529'da ise Üsküp'te 6 cami, 42 mescit, 2 medrese ve 8 hamamın bulunduğu kaydedilmiştir.[33] 1558'de Üsküp'e gelen Gaspare Erizzo, şehirde 4 cami, su kemerleri, kale ve bir şato ile büyük bir saat kulesinin bulunduğunu kaydetmektedir.[34]

Evliya Çelebi ise şehirde bulunan eserler hakkında: *"...Küçük ve büyük tekke ve mescidleri ile 120 mihrabı vardır. Amma bunlardan kırk beşinde cuma namazı kılınır... Sultan Murad Han Camisi Medresesi, Yahya Paşa Medresesi, İshak ve İsa Paşa Medreseleri, Mustafa Paşa Medresesi, Karlızâde Medresesi, medreselerin en meşhurlarıdır. Dokuz adet Darü'l-kurraları var, fakat bunlar kubbeli olmayıp camiye bitişiktir. ...Yetmiş yerde mektebleri var... Yirmi adet tekkeleri var, iki yüz adet de sebilhane sayılır... Hamamları gayet ferahtır... Yedi yerde misafirhanesi var."* şeklinde bilgiler vermektedir.[35]

Üsküp'te yapılmış olan bu dinî ve sosyal müesseseler, 1689'da Avusturyalı General Piccolomini'nin şehri işgal ile yağma ve tahrip etmesi üzerine büyük bir zarar görmüştü. Bu sebeple şehirde bulunan bu müesseseler, bu işgalden sonra önemli bir tamirat geçirmişti.

Şehirde bulunan dinî ve sosyal müesseselerin sayıları, XIX. yüzyılda daha da artmıştı. 1921'de şehirde 21 cami, 27 mescit ve 16 tekke bulunmakta iken bu sayı bugün 7 camiye ve 2 - 3 mescide düşmüştür. Bu camilerin büyük bir kısmı tahrip ve yok olurken özellikle 1963'te meydana

---

32 Ö.L. Barkan; "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İFM. XXIII/1-2 İstanbul 1963, s. 239.

33 MAD; 12 vr. 212b-215a. TD; 370 s. 121-122.

34 Stephane Yerasimos; Les Voyageurs Dans L'Empire Ottoman (XIV-XVIe siecles) Ankara 1991, s. 250, 298, 312.

35 Seyahatnâme V; s. 555 - 556.

gelen depremden sonra bazıları büyük bir tamirat geçirmiş, bazıları ise yıkılıp yok olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed Köprüsü / Taş Köprü

Üsküp'te bulunan en önemli eser, hiç şüphesiz daha ziyade *Taş Köprü* olarak bilinen *Fatih Sultan Mehmed Köprüsü*'dür. Üsküp şehrini ikiye bölerek akan Vardar Nehri üzerindeki taş köprünün ilk olarak kim tarafından yaptırıldığı hususunda bazı ihtilaflar vardır. Kienitz, köprünün Sırp Kralı Stephan Duşan tarafından yaptırıldığı ve Sultan II. Murad zamanında da onarıldığı üzerinde durmaktadır.[36] Hammer ise köprünün 868 / 1464'te Fatih Sultan Mehmed tarafından inşa ettirildiğini belirtmektedir.[37] Evliya Çelebi Seyahatname'sinde, bu köprü hakkında, "*Nehr-i Vardar'ın üzerinde on dört göz cisr var ki gözün dördü harab olmağla ta'mir ve termim olundu* şeklinde bir kayıt vermekte[38] ve bu tamirin 1579'da yapıldığını belirtmektedir.

Köprünün banisi hakkında kabul edilen husus, Sultan II. Murad döneminde yapımına başlanıp Fatih Sultan Mehmed zamanında tamamlandığıdır.[39] Köprünün Sultan II. Murad devrinde yapıldığını savunanların başında Salih Asım gelmektedir.[40]

İsimleri zikredilen müelliflerin verdikleri bütün bilgilere rağmen arşiv kayıtlarında bu köprüden *Fatih Sultan Mehmed Köprüsü* olarak bahsedilmektedir.[41] Şu hâlde, bu köprünün ismi Sultan Murad Köprüsü değil, Fatih Sultan Mehmed Köprüsü'dür.

Fatih Sultan Mehmed Köprüsü, XVI. yüzyılda birçok defa tamir görmüştür. Bunlardan ilk olarak yapılan tamir 1565'te sel baskınları sebebiyle meydana gelen yıkıntılardan sonradır.[42] Ayrıca 24 Ocak 1578 tarihinde bu köprünün tamiri için duvarcı ve dülger tedarik olunmasına dair kadılara hüküm[43] gönderilmişti. Bu hükümlerden köprüde meydana gelen

---

36 Çulpan; Türk Taş Köprüleri, s. 126. Skopje And Its Surroundings; s. 35 - 36.

37 Hammer, J.Von.; Osmanlı Devleti Tarihi III, s. 77.

38 Seyahatnâme V; s. 557 - 558. Elezovic; Iz Putopusa Evliye Çelebiye, s. 16 - 19.

39 Duda; Balkantürkische Studien, s. 57. Eyice; "Üsküb'de Türk Devri", s. 26. Çulpan; Türk Taş Köprüleri, s. 126.

40 Salih Asım; Tarihçe-i Üsküb, s. 7.

41 "Nehr-i vardar üzerindeki Fatih Köprüsü'nün on sekiz gözlü ser-kebirinin ...", MAD; 2775, s. 1427. "Vardar Nehri üzerindeki Fatih Sultan Mehmed Köprüsü" 985/1578, MD XXXIII, s. 316 (659)

42 4 Şevval 973/24 Nisan 1566'da gönderilen hüküme göre; "Üsküb kadısı ve mukataat nazırı zaim Süleymana hüküm ki, Vardar üzerindeki Fatih Köprüsü'nün on sekiz gözlü ser kebirinin döşemesi taşları yer yer kopup ve yerlerine sevayir gelüb durmağla, kemerlerin tehlikeye girmesi sebebiyle tespit edilerek ta'mir edilüb..", MAD. 2775, s. 1427.

43 MD; XXXIII, s. 319 (665).

hasarın büyük olduğu ve bu tamirin esaslı bir şekilde yapılmasını temin etmek için ustalar istendiği anlaşılmaktadır.[44]

Avusturyalıların Üsküp'ü işgalleri sırasında tahrip olan ve kitabesi sökülen köprü, işgalden sonra yeniden tamir edilmiştir.[45] Kesme taştan yapılmış olan köprü başlangıçta 14 gözlü iken 1888'de yapılan tamirat sırasında köprünün 3 gözü toprak altında kalmıştır. Sultan V. Mehmed Reşad'ın Kosova ziyareti sırasında 1909'da önemli bir tamirat daha yapılmış ve bu onarıma ait bir de kitabe konulmuştur. 1963'teki depremde hasar gören köprü, yeniden tamir edilmiş olup bugün Üsküp'ün en güzel tarihî eserlerinden birisidir.

Hanlar

Üsküp'te bulunan hanlar hakkında Evliya Çelebi şu bilgileri vermektedir: "*Yedi yerde misafirhanesi var. En meşhuru Yahya Paşa Misafirhanesidir. İsa Beğ Camisi yanında Mehmed Ağa Hanı, Yahya Paşa Hanı, İsa Beğ Hanı, İshak Beğ Hanı meşhurlardır.*"[46]

Salih Asım da İsa Beğ Camisi avlusunda bulunan Sulu Han ve Kapan Han'ın İsa Beğ evkafına vakfedildiğini belirtmektedir. Ayrıca Üsküp'te Şar, Boyalı, Sulu, Kapan ve Kurşunlu hanlarının hâlâ faal durumda oldukları bilinmektedir.[47]

Ekonomik Hayat

XV. ve XVI. yüzyılda da önemli ticaret kervanlarının kullandığı yollar, Üsküp'ten geçmekteydi. Üsküp'ten Kuzey Arnavutluk'a giden önemli bir yoldan başka, İşkodra'dan Üsküp'e giden önemli bir ticaret yolu daha vardı. Üsküp'ten hareket eden yolcuların ve ticaret kervanlarının çoğu bu yolu takip etmekteydi.[48] Bu ticaret yolları üzerinde bulunan Üsküp Şehri de klasik bir Osmanlı şehrine benzemekteydi. Bilindiği gibi Osmanlı şehir planında egemen olan ögeler, cami, bedesten ve imaret siteleridir. Şehre gelen yollar buralarda sonuçlanır ve aralarında düzenli bir bağlantı vardır. Şehrin asil merkezini bedesten ve etrafındaki hanlar oluşturur.

Üsküp, büyük bir ticaret merkezi olduğundan şehirde bedesten, han ve kervansaray gibi ticari mahiyette tesisler de kurulmuştur. Bunlardan âdeta kale gibi olan kubbeli ve demir kapılı Bedesten, Alaca Cami'nin evkafı olarak

44 MD; XXXIII, s. 316 (659). MD; XXXIII, s. 272 (553).

45 Salih Asım; Tarihçe-i Üsküb, s. 7.

46 Seyahatnâme;V; s. 557.

47 Salih Asım; Üsküb Tarihi ve Civarı, Üsküb 1932, s. 16 - 17.

48 Yerasimos; Les Voyageurs, s. 33, 37.

yapılmıştı.[49] Bundan başka Üsküp'te Bayram Paşa Hanı, Eski Han, İsa Bey Hanı, Kurşunlu Han, Mehmed Ağa Hanı, Yahya Paşa Hanı, Yeni Han - Suluhan, Boyalı ve Camlı Han ile Rüstem Paşa Kervansarayı vardı.[50]

XV. ve XVI. yüzyılda Üsküp şehrinde önemli bir pazarın kurulduğu bilinmektedir. Şehrin en büyük pazarı olan bu pazardan başka, yoğurt ve pekmez gibi çeşitli yiyeceklerin satıldığı küçük semt pazarları da bulunmaktaydı. XV. ve XVI. yüzyılda Üsküp şehrinde 133 civarında meslek kolu bulunmaktaydı ki bu da şehrin iktisadi ve ticari hayatının ne kadar canlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak arşiv kayıtlarına göre incelenen XV. ve XVI. yüzyıllardaki durumuna bakıldığında Üsküp şehrinin Anadolu'daki herhangi bir Türk - İslam şehrinden farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim merhum Yahya Kemal Beyatlı, Üsküp'ü her şekliyle Osmanlı payitahtı Bursa'ya benzetmektedir. Onun ne kadar haklı olduğu arşiv kayıtlarına dayalı olarak ortaya konulmuştur.

49 Eyice; "Üsküp'te Türk Devri Eserleri", s. 28. P.L. İnciciyan,-H.D. Andreasyan; "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", GDAD. 2-3, (1974), s. 53.

50 Ayverdi; Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, s. 294 - 295.

EKLER

Ek 1: Müslüman Mahalleleri

Mahalle Adı	1455	1468	1529	1544	1569
Aheryan Hasan / Hacı Hasan	29	30	17	23	37
Ahi İsa		6	6	10	32
Ali Bey / İbri Bey		14	7	26	59
Birun Hisar				20	17
Bestan / Bostan Ağa	9	26			
Camii Kebir	20	41	45	59	95
Debbağ Şahin	40	15	34	29	24
Derviş Ramazan		15	12	19	19
Dervişan			7	15	35
Derzibaşı			5	19	30
Emir Hoca		14	10	20	28
Hacı İne Bey / Yapucu Mehmed			8	10	19
Gazi Menteş / Kadı Menteş			14	19	38
Göncüoğlu			11	17	24
Hacı Bâli	21	28	20	23	34
Hacı Gazi / Hacı Kadı			18	29	43
Hacı Hürrem					17
Hacı Kasım			11	14	22
Hacı Kemal		34	8	13	19
Hacı Mehmed / Onaltı Mehmed			8	11	16
Hacı Muhyeddin			11	16	22
Hacı Mustafa					18
Hacı Taceddin				13	24
Hamza Bâli					19
Hamza Bey			12	19	65
Hızır Kazancı			6	8	18
Hoca Musliheddin	18	16			
Hoca Ömer / İbn Ömer	23	20	21	28	48
Hoca Şemseddin			14	16	16
İbn Muhtesib		35	14	26	36
İmaret-i İshak Bey			11	15	25
İsa Bey / Hatuncuk		24	15	27	24
İsa Bey Cedid			10	16	22
İshak Bey	8		14	15	19
İskender Gazi				13	44
İsmail Voyvoda			15	25	26
Kapucu Yusuf	18	15			
Kara Kadı	13	14	28	19	48
Kara Kapucu			20	30	41
Kasım Fakih / Kasım Gazi	25	25	9	24	51
Katırlı	43	32	24	29	33

Hacı Tanrıvermiş	26	23	14	12	39
Kethüda Ramazan	31	19			
İbn Kocacık / Veled-i Kocacık	15		19	23	41
Kuyumcu Hayreddin / Hacı Hayreddin	38	15	17	14	21
Kuyumcuoğlu / Veled-i Kuyumcu	9	12	11	14	29
Mehmed Çelebi Cedid			7	15	35
Mehmed Çelebi v. İsa Bey / Kebirî Mehmed Çelebi			23	25	88
Mescid-i Hacı Yunus				27	33
Molla Arab					67
Nökerî Ahmed / Nökerîoğlu	6	16			
Oruc Paşa		14	24	24	60
Pazarbaşı			10	15	26
Paşa Bey			9	15	33
Sabuncu Hacı / Sabuncu Yakub	7	11			
Selahaddin Haraccı / Musliheddin Haraccı	45	64	15	24	35
Sarrac Tursun	13				
Sinan Ağa					
Şüca' / Haraccı Şüca' / Payko Oğlu	36	30	20	21	47
Taşhisar			14		
Tophane / Ali Menteşelü	17	20	48	40	47
Tuzcu Mustafa	25	26			
Tuzcu Süleyman		15	6	11	21
Bahri / Veled-i Bahri / İbn Bahri		6	18	18	23
Veled-i Şahin / İbn Şahin			9	9	18
Yahya Paşa			10	20	44
Yazıcı Şahin / Kâtib Şahin		12	12	20	36
Toplam	**535**	**687**	**751**	**1.062**	**1.950**

Ek 2: Gayrimüslim Mahalleleri

Mahalle Adı	1455	1468	1481	1529	1544	1569
Andronik				22	24	59
Çereb	64	47		29	37	44
Dabijiv Veled-i Nikola / Dabço	45	37		15	11	37
Dimitri Manko	14	8	8	7	6	12
Dimitri Porsin			30	10	12	8
Genko	64	39		22	24	
İstaminir	14					
Istaykofca / Nikodofça		36		19	24	
İbri Bey			18	17	12	
İcvetko Semerci		34				
Kalugereç / Derzi Radomid / Derzizâde		32	39	12	6	6
Kilatvenik		14	22	7	11	11
Kuraşin		37		28	20	44
Kuyumcu						7
Mande		31				
Peter / Petri Yivan		30	32	15	14	
Radmanya				26	32	39
Rale	59					
Todor Veled-i Vilad	48					
Yandro	15	18	39			
Frenk Cemaati					8	30
Yahudi Cemaati				21	44	53
Toplam	**323**	**363**	**188**	**250**	**285**	**350**

Ek 3: Şehirde Yaygın Olarak Kullanılan İsimler

İSİM	1455	1468	1529	1544
Mustafa	25	32	72	74
Yusuf	31	44	43	51
Ali	41	39	52	42
Mehmed	30	44	78	97
İbrahim	10	13	20	21
İlyas	14	13	38	25
Hamza	21	29	26	22
Hüseyin	3	13	30	43
Hasan	5	6	32	43
Abdullah	25	45	360	316

Ek 4: Cami, Mescit ve Medreseler

Mabedin Adı	Banisi	Tarihi	Vakıf Gelirleri
Paşa Yiğit Bey Camisi	Paşa Yiğit Bey		14.200
İshak Bey Camisi ve Medresesi	İshak Bey	1438	73.600
İsa Bey Camisi ve Medresesi	İsa Bey	1460	71.760
Hünkâr Camisi, Saat Kulesi	Sultan II. Murad	1436	-
Mustafa Paşa Camisi ve İmareti	Mustafa b. Abdullah	1492	59.557
Yahya Paşa Camisi ve İmareti	Rumeli Beylerbeyi, Vezir	1503	14.124
Kebirî Mehmed Bey Camisi	İsa Beyin oğlu	1469	11.300
Kaçanikli Mehmed Paşa Camisi	Sancakbeyi		
Gazi Menteş Camisi			
Hüdaverdi Camisi			
Yoğurt Pazarı Camisi			
Zeynel Paşa Camisi			
Hacı Muhyeddin Mescidi			
Paşa Bey Mescidi			
İbn Kocacık Mescidi			
İbn Muhtesib Mescidi			
İbn Payko Mescidi			
Hoca Şemseddin Mescidi			
Hazinedar İsmail Mescidi			
Taceddin Mescidi			

Ek 5: Üsküp Şehrindeki Zaviyeler

Zaviye Adı	Bilgisi
Hümayun Hatun	II. Bayezid'in kızı Hüma / Hümayun Hatun
Elaldı / İlaldı Sultan	
Şeyh Feyzullah Efendi	
Hacı Ayşe Hanım	Halvetiye Tarikatı
Kulak Şeyh Mehmed Efendi	
Karaca Ahmed Sultan	
Anabacı	
Hacı Mustafa / Büyük Başlı	
Cafer Baba	
Hasan ve Hüseyin	

Hindi Baba	
Şeyh Çolak Efendi	Hülefâ-i Abdülkadir-i Geylânî
Şeyh Salih Efendi b. Hüseyin	Hülefâ-i Ümmî Sinan Efendi
Şeyh Mehmed b. İsmail / Rufaî Tekkesi	Rufâî Tekkesi
Baba Lokman	Evliya Çelebi kaydı
Mevlevihane	Evliya Çelebi kaydı

Ek 6: Üsküp Hanları ve Hamamları:

Hanlar	**Hamamlar**
Eski Han	Davud Paşa Hamamı
İshak Bey Hanı	İsa Bey Çifte Hamamı
İsa Bey Hanı	Şengül Hamamı
Kurşunlu Han	Kazancılar Hamamı
Sulu Han	
Kapan Han	
Yahya Paşa Hanı	

Ek 7: Üsküp Kalesi'nde Bulunan Silahlar

1455 Tarihli Deftere göre Üsküp Kalesi'nde bulunan silah ve zahire şu şekildedir.

Keman (yay) kabza	41
Ok adet	15.000
Temren (demir ok ucu)	4.000
Cengere	7
Mengene	7
Cengere Demiri	4.000
Kalkân-ı Türkî	70
Kalkân-ı Ügürüsî	200
Eşakk-ı (alaca at) Türkî	30
Eşakk-ı Üngürüsî	200
Kolluk	14
Dizlik	12
Zırh	10
Top	12
Kurşun Top Kundağı	120
Tüfenk	148
Tüfenk Kundağı	4.000
Güherçile Has	8 kantar
Güherçile Ham	7 kantar
Kükürt	3 kantar
Demir Havan	1
Top Zonbası	40
Eğe	3
Balta	1
Keser	1
Bakır	4,5 kantar;
Kurşun	6 kantar
Çatal Demir	500
Tas Nükre	4 çift
Zehayir; Buğday	8 müd
Darı	110 müd.

1529 Tarihli Tapu-Tahrir Defteri'ne Göre Üsküp Kalesi'nde Bulunan Silahlar;

Cebe top	37
Keman kabza	26
Def'a keman kabza	15
Tırha-i Dest (ok)	13.000 adet
Zenberek(demir yay) kabza	23
Mengene kıt'a	7
Peykan-ı tîr	4.000
Teber (balta) kabza	70
Def'a teber-i kebirî kabza	20
Tolga-i Kebîrî kabza	250
Def'a tolga	37
Tüfenk kabza	147
Kundak adet	4.000
Güherçile	8 kantar
Tas nükre (gümüş tas)	4
Def'a güherçile	10 kantar
Kükürt	4 kantar
Top zonbası	4 kıt'a
Külünk (demir kazma)	27 adet
Vezne (barut kutusu)	3 adet
Burgu	4 adet
Eğe	3 adet
Keser	1
Kösk-i Ahen	3 adet
Meşin (deri)	3 kantar
Top	6 kantar
Ahen-i çatal (demir çatal)	129

XV VE XVI'NCI YÜZYILLARDA YENİ BAZAR

Doç.Dr. Hatice Oruç*

Günümüzde Sırbistan'ın Sancak bögesinde bulunan Yeni Bazar şehri, Peşter Ovası ile Rogozna ve Goliya dağları arasındaki ovada, İbar Nehri'nin kollarından biri olan Raşka Nehri'nin Yoşanitsa Nehri ile birleştiği yerde kurulmuştur.[1]

Osmanlılardan önceki dönemde Ras ve sonrasında Yeni Bazar olarak bilinen bölgenin arşivlerde bulunan en eski tahrir kayıtlarının 1455 tarihli olması, bölgede Osmanlı idaresinin bu tarihten önce kurulmuş olduğunu göstermektedir. 1455 tarihli bu defter Üsküp Uç Beyi İshak oğlu İsa Bey'in idaresinde bulunan toprakların tahririni içeren, İsa Bey'in hasları ve adamlarının tımarlarının kaydedildiği bir icmal tahrir defteridir.[2] Bu deftere göre Ras, Üsküp ucuna bağlı bir vilayettir. Ras vilayeti adını eski Ras jupasından almaktadır. Bu jupa gibi Ras vilayeti de Ras Nehri havzasını kapsamakta idi.

1463 yılında Bosna'nın nihai fethi sonucunda yeni bir sancak- Bosna Sancağı- kurulmuş ve 1455 yılında İshak oğlu İsa Bey'in idaresinde bulunan toprakların bir kısmı da bu sancağa dâhil edilmiştir. Eski Ras bölgesinde daha önceden oluşturulmuş vilayetler de Üsküp ucundan ayrılıp aynı isimli nahiyelere çevrilerek Bosna Sancağı'na dâhil edilmiş ve Vilayet-i Yeleç adı altında bir araya getirilmiştir. Ras nahiyesi de Yeleç vilayeti ve kadılığına bağlı nahiyelerden biri olmuştur. 1485 tarihli Bosna Sancağı Tahriri, kadılık merkezinin Yeleç'ten Ras'a naklolunduğunu göstermektedir ve bundan önce Yeleç Kadılığına bağlı bulunan nahiyeler Ras - Yeni Bazar kadılığında kaydedilmişlerdir. Yeleç vilayeti tabiri yerine Yeni Bazar vilayeti tabirinin kullanımına ise bundan önceki bir tarihte, 1477'de, rastlanmaktadır.[3] Ras nahiyesinin merkezî yerleşimi ya da defter terminolojisine uygun olarak "nefs-i bazarı" aynı isimle anılmaktaydı: Ras, namıdiğer Yeni Bazar. Bu çalışmanın da amacı; kurulduğu andan itibaren Bosna Sancağı sınırları dâhilinde olan, aynı isimli nahiye ve kadılığın merkezi konumunda bulunan Ras / Yeni Bazar şehrinin kuruluşu ve gelişimini Bosna sancağı tahrir defterlerini esas alarak ortaya koymaktır.

Bosna Sancağı'nda İlk Şehir Yerleşimi: Yeni Bazar Namıdiğer Ras

Yeni Bazar, nahiye merkezi yani nefis olarak ilk defa 1468 / 1469 tarihli Bosna Sancağı Tahrir Defteri'nde kaydedilmiştir. Bu defterde Yeni Bazar, "nefs-i şehr-i Yeni Bazar nâm-ı diğer Ras" şeklinde kaydedilmiştir.

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü.

1 Miroslav Lutovac; "Novi Pazar", Enciklopedija Jugoslavije, 6, Zagreb 1965, 309 - 310. Nazif Öztürk; "Yeni Bazar", İA, C 13, İstanbul 1986, s. 395.

2 İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); MAD.544, Suret-i defter-i mücmel-i vilâyet-i Yeleç ve Izveçan ve Hodidede ve Senica ve Ras ve Üsküb ve Kalkandelen ma'a tevâbihâ.

3 Ahmed Aličić; Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina, Orijentalni institut u Sarajevu, Monumenta Turcica, serija II, knj. 3., Sarajevo 1985, s. 304.

Yeleç vilayeti ve kadılığına bağlı olan Yeni Bazar, bu tarihte önce sultana has kaydedilmiş, ancak öyle anlaşılıyor ki sonradan Mahmud Bey adında bir zaime zeamet olarak verilmiştir.[4] 1485 yılında ise mirliva hassı olarak yazılmıştır.

Yeni Bazar şehri Osmanlı idaresi zamanında Orta Çağ yerleşim birimi olan Ras'ta kurulmuştur.[5] Eski Ras, kaynaklarda ilk defa 1382 yılında bir pazar yeri olarak Trgovişte ismiyle zikredilmektedir.[6] Güney Slav dillerinde trg / trgovişte alışverişin gerçekleştirildiği, pazar yapılan yer, çarşı anlamında bir kelimedir. Bu pazar yerinin -Trgovişte'nin- yakınında, 1430 - 1463 yılları arasında Üsküp uç beyliği ve bundan sonra 1464 - 1470 yılları arasında Bosna sancak beyliği yapmış olan İshak oğlu İsa Beğ[7] tarafından kısa sürede tüm bölgenin çekim alanı, merkezî yerleşim birimi olacak olan Yeni Bazar'ın temelleri atılmıştır.[8] Bosna Sancağı'nda İsa Bey'in kurduğu tek şehir Yeni Bazar değildir. Aynı zamanda Dimitrovica ve Saraybosna şehirlerinin kuruluşu da onun tarafından gerçekleştirilmiştir.[9] İsa Bey'in temellerini attığı bu şehirler onun Bosna'da planlı bir şehirleşme siyaseti güttüğünün en güzel kanıtlarıdır. Ayrıca oğulları da onun açtığı bu yolda yürümeye devam etmişlerdir. Saraybosna'nın doğusunda bulunan Rogatica, İsa Bey'in oğlu Mehmed / Muhammed Çelebi tarafından kurulmuştur ve Osmanlı döneminde buranın bir diğer adı Çelebi Bazarı'dır. Drina Nehri civarında gelişen Višegrad şehrinin kurucusu da yine Mehmed / Muhammed Çelebi'dir.

Saraybosna'nın kuruluşuna baktığımızda İsa Bey'in bu şehri kurmayı önceden planladığı ve temellerini *"şehir bunyâd etmeğe layık gördüğü"* mevkide attığı görülmektedir.[10] Şehir kurulan mevkinin Osmanlılardan önce kervanların konakladığı, alışverişin geliştiği Torkovişte ya da Trgovişte olarak bilinen pazar yerleşiminin yakınlarında olduğu tahmin edilebilir. Bu pazar yeri zamanla işlevini yitirmiş ve 1468 / 1469'a gelindiğinde burası artık "Eski Torakovişte" olarak kaydedilmiştir. Yeni kurulan pazar yeri de önceleri aynı

[4] 1455 tarihli defterde (İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi, MAD. 544) Ras vilayetindeki ya da nahiyesindeki köyler kaydedilmekle birlikte bu nahiyede bir "nefs-i bazar"dan bahsedilmemektedir. Bu durum, 1455 tarihli defterin padişah haslarını içermemesi, doğrudan İshakoğlu İsa Bey'in hasları ve adamlarının tımarlarının tahriri ile ilgileniyor olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir.

[5] Hatidža Čar Drnda; "Osnivanje Novog Pazara i njegov razvitak do kraja XVI- stoljeća", Novipazarski zbornik, 8, Novi Pazar 1984, s. 77.

[6] Jireček Konstantin; Istrorija Srba, knj.I, ispravljeno i dopunjeno izd., Beograd 1990, s. 422.

[7] Behija Zlatar; Zlatno Doba Sarajeva, Sarajevo 1996, 85-86. Hazim Šabanović; İsa Bey'in Üsküp uç beyliği için 1439 - 1463 ve Bosna Sancak Beyliği için 1463 - 1469 yılları arasını vermektedir. Bk. Bosanski Pašaluk; Sarajevo 1982, s. 25.

[8] Jireček Konstantin; Istrorija Srba, knj.II, ispravljeno i dopunjeno izd., Beograd 1988, s. 335.

[9] Hatice Oruç; "15. ve 16. Yüzyıllarda Saraybosna", CIEPO Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Araştırmaları Uluslararası Komitesi XVII. Sempozyumu Bildirileri 18 - 23 Eylül 2006, Yay. Hzl. Kenan İnan - Yücel Dursun, (CIEPO 17. Sempozyumu), Trabzon 2011, s. 391 - 409.

[10] BOA; TD. 24: 1489 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, vr. 18a.

isimle yani "Torakovişte / Trgovişte" olarak anılmış, bir süre sonra bu isim yerini Saray[bosna] ismine bırakmıştır. İsa Bey, Saraybosna şehrinde daha sonra Fatih Sultan Mehmed'e hediye edeceği bir cami (1457),[11] bir zaviye,[12] bir han ve dükkânlar, bir hamam ve Miljacka Nehri üzerine de bir köprü yaptırmıştır.[13]

Yeni Bazar'ın kuruluşunda da Saraybosna'nın kuruluşundaki benzer süreç işlemiştir. Ras bölgesinde Trgovişte adı ile bilinen pazar yerine dokunulmamış, yakınlarında bir yer seçilerek yeni şehrin temelleri atılmıştır. İsa Bey'in vakıf eserleriyle burada, camisi, tekkesi, kervansarayı, çarşısı, hamamı ile İslami görüntüsüyle bir Osmanlı şehri kurulmuştur.[14] İsa Bey'in bu eserleri 1489 tarihli tahrir defterine şu şekilde kaydedilmiştir:[15]

"Nefs-i [Yeni] Bazar içinde merhûm İsa Beğ'in evkāfı var, bunlardır ki zikr olunur:

Hamâm 1	Hâsıl fî sene 4300
Karbansaray 1	Hâsıl fî sene 800
Dekâkîn adet 56	Hâsıl fî sene 3936
Zemin-i yoncalık, şimdi tarladır	46
Asiyâb göz 3	Hâsıl 993
Bağ 1	Harâb
Kiremidlikden	Hâsıl 10

bazar-ı mezbûrda köprü başından tekke ayağında suya varınca dükkânlar yapılmağçün bozirlü ve abanoz"

Bu kayıttan şu sonucu çıkarabiliriz: İsa Bey, Yeni Bazar'da hamam, kervansaray, 56 adet dükkân, Raşka Nehri üzerinde bir köprü ve bir tekke yaptırmıştır. Köprü başından tekkeye uzanan alanda yeni dükkânların yapımı için de ağaç/kereste (bozirlü ve abanoz) vakfetmiştir. Bir süre sonra dükkân sayısı 90'a yükselecektir. Evkafın konusunun İsa Bey'in burada bulunan camisi ve imareti olduğu yani hamam, kervansaray, dükkânlar, tarla, değirmenler ve kiremitlikten elde edilen hasılın, faaliyetinin temin ve bekasının güvence altına alınması amacıyla cami ve imaret için vakfedildiği 1528 / 1530 tarihli başka bir tahrir defterinden anlaşılmaktadır.[16] Osmanlı belgelerinde "Bazar durur, cuma kılınur" yerler olarak tanımlanan şehirlerin zuhurunda beş vakit namazın, cuma ve bayram namazlarının eda edildiği bir cami ile ticaretin geliştiği, alışverişin gerçekleştiği bir çarşı önemli hatta

[11] Hazim Šabanović; "Postanak i razvoj Sarajeva", Radovi naučnog društva Bosne i Hercegovine XIII, Odjeljenje istorijsko filoloških nauka, knj.5, Sarajevo 1960, s. 86.
[12] İsa Bey zaviyesi hakkında bk. Yılmaz Kurt - Hatice Oruç; "Isa-begova tekija/mevlevihana u Sarajevu", Znakovi Vremena, 39/40 Sarajevo, 2008, s. 107 - 124.
[13] Hazim Šabanović; "Dvije najstarije vakufname u Bosni", Prilozi za orijentalni Filologiju i istoriju jugoslovenskih naroda pod Turskom vladavinom, II (1951), Sarajevo, 1952, s. 17 - 19.
[14] Jireček Konstantin; Istrorija Srba, knj.I, s. 422.
[15] BOA; TD. 24: 1489 Tarihli Bosna Sancağı Mufassal Tahrir Defteri, vr.58a-b.
[16] BOA; TD. 164: 1528 - 1530 Tarihli Bosna Sancağı İcmâl Tahrir Defteri. vr.97b.

varlıkları elzem unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaptırdığı vakıf eserleri dikkate alındığında İsa Bey'in kurduğu şehirlerde bu gereği yerine getirdiği görülmektedir. Ayrıca burada dikkati çeken bir husus, İsa Bey'in Saraybosna'da yaptığı gibi Yeni Bazar'da da cami ile birlikte bir tekke inşa ettirmiş olmasıdır. Bu uygulamanın sadece bu şehirlerle sınırlı kalmadığını, pek çok Bosna şehrinin kuruluş safhasında cami ile muhtemelen aynı zamanlı olarak bir de zaviye/tekkenin bina edildiğini söylemek gerekir.

İsa Bey'i, varlıklı başka hayırseverler takip etmişler, yaptırdıkları vakıf eserleri ile şehrin imar ve iskânına katkı sağlamışlar, kentsel gelişim sürecini ileri taşımışlardır. Bosna Sancağı'nın, dolayısıyla da Yeni Bazar'ın vakıfları ile ilgili ilk kayıtlar 1528 / 1530 Tarihli Tahrir Defteri'nden gelmektedir. Bu kayıtlar o tarihe kadar burada vakıf yoluyla kurulmuş çok yönlü -sosyal, iktisadi, tedrisî, dinî vs- yapıları ortaya koymak açısından önemlidir. 1540 / 1542, 1565 ve 1604 tarihli defterlerde de sancak genelindeki vakıflar kaydedilmiştir.

Defterlere yansıyan yapılar, kurulma amacına yönelik hizmetin edası ve yapının bekası adına hayırseverlerin / vakıfların gelir vakfettikleri yapılardır. Yani cami, mescid, tekke/zaviye, imaret, mekteb, medrese, köprü, çeşme gibi yapılar bu defterlere kendileri için hamam, kervansaray, han, dükkân kiraları ya da nakit para gibi gelir kalemleri vakfedilmiş ise kaydedilmektedir. Bu şekilde hem hayır için yapılmış kamusal binaları hem de bu türden binaların işlevi için kendisinden gelir elde edilen iktisadi yapıları tespit etmek mümkün olabilmektedir. Ancak adına vakıf olmadığı için bu tahrirlerce kapsanmayan başka yapıların da var olabileceğini hatırda tutmak gerekir.

Yeni Bazar ile ilgili olarak defterlerdeki vakıf kayıtlarını izlediğimizde 1528 / 1530'a gelindiğinde şehirdeki farklı hizmet gruplarındaki yapılar hakkında şu sayılara ulaşmaktayız:

Câmi	2
Mescid	8
Tekke / Zaviye	2
İmaret	2
Mekteb / Muallimhane	4
Medrese	1
Hamam	2
Kervansaray	3
Dükkân	294
Köprü	2
Değirmen	11
Fırın-ı habbâz	3
Kiremidhâne	2
Kârhâne	1

Bu yapıların vâkıfları / banileri de aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Konumuz dışında olmakla birlikte şunu da belirtmek gerekir: Defterlerde Yeni Bazar'da pek çok kişinin mevcut bir cami ya da mescitteki çeşitli hizmetlere harcanmak üzere bir çeşmenin tamirine ya da bir yolun düzenlenmesine şart koştuğu dikkate değer nakdiye vakfı bulunmaktadır.

Tablo 1

1530'a kadar Yeni Bazar'da Vâkıf/bâni ve Vakıflar/Binalar

	Câmi	Mescid	Tekke/ Zaviye	İmaret	Mekteb/ Muallimhane	Medrese	Hamam	Kervansaray	Dükkân	Köprü	Değirmen	Fırın-ı habbâz	Kiremidhâne	Kârhâne
İsa Beğ	1		1[17]	1			1	1	90 [18]	1[19]	4		1[20]	
Sinân bin Hısım Yakub				1	1	1	1	1	13[21]		4		1[22]	1

[17] 1489'da İsa Bey'in evkafı kaydedilirken tekkeden bahsedilmektedir.
[18] 1489'da 56 iken 1530'da 90'a çıkmıştır.
[19] 1489'da köprüden bahsedilmektedir.
[20] 1489'da İsa Bey'in evkafı arasında kiremidlik kayıtlıdır.
[21] 1530 ve 1540 tarihli defterlerde "dekâkîn-i müteferrika" şeklinde kayıtlı iken 1565 tarihli defterde 13 adet dükkân olduğu belirtilmiştir.
[22] 1565 tarihli defterde kiremidlik ve kârhâne kaydedilmiştir.

IV. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN

Konuşmacılar

Yrd.Doç.Dr. Murat TUĞLUCA

Prof.Dr. İbrahim GÜLER

Prof.Dr. Bilgehan PAMUK

İYİ LOJİSTİK, KÖTÜ TAKTİK: ST. GOTTHARD (1664) VE ZENTA (1697) SAVAŞLARININ ORTAK TAKTİK HATALARI

Yrd.Doç.Dr. Murat TUĞLUCA*

Giriş

Tarih, uzun bir dönem orduların karşılaşmaları ve birbirleri üzerine galebe çalmalarının hikâyesi üzerine kurulu olmuştur. Öyle ki tarih sadece sultanların / kralların / imparatorların destansı kahramanlıklarının ön plana çıktığı savaşların anlatımından ibaret olmuştur. Galiplerin savaşlardaki başarıları ve kahramanlıkları, kumandanların ve savaşan askerlerinin eseri olarak görülmüştür. Kuşkusuz savaşların sonucunun belirlenmesinde bu iki faktörün etkisi hiç de yabana atılamaz. Ancak bir savaşın sonucunu sadece bu iki faktöre bağlamak mümkün değildir. Teçhizat, teşkilat ve lojistik gibi faktörler de savaşların sonucunu belirlemede oldukça önemlidir. Peki, sadece bunlar mıdır bir savaşın sonucunu belirleyen? Şans faktörü, doğal koşullar, hava durumu, yeryüzü şekilleri, bir savaşın sonucunu önemli ölçüde etkileyemez mi? Yahut küçük taktik hatalar bir savaşın seyrini nasıl değiştirebilir? Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nun XVII. yüzyılın ikinci yarısında karşı karşıya kaldığı iki yenilgi, bu sorular çerçevesinde ele alınacaktır.

St. Gotthard Savaşı,[1] 1663 - 1664 Osmanlı - Avusturya Savaşlarının son karşılaşmasıdır. 1663'te Osmanlı Devleti'ni sefere sürükleyen sebep, Avusturya'nın Zitvatorok Anlaşması'na aykırı hareketlerde bulunmasıydı. Müzakerelerden bir sonuç alınamayınca savaş ilan edildi. Sefer esnasında bazısı Uyvar gibi önemli olmak üzere 12 kale fethedilmiştir.[2] Bu seferin sonunda cereyan eden ve konumuz olan St. Gotthard Savaşı'nı ise Osmanlı ordusu kaybetmiştir. Esasen bu savaş, sulh müzakereleri sürerken yaşanmış olup Osmanlı için bir ihtiyati tedbir mahiyeti arz etmekteydi.[3] Savaş, Avusturya müttefik orduları ile Osmanlı ordusunun, St. Gotthard'ın 2,5 km güneyinde Raap Nehri'nin iki yakasında karşılıklı konuşlanmasıyla 31 Temmuz gecesi başlamış, ertesi gün Osmanlı ordusunun mağlubiyetiyle sona ermiştir. İki ordu, Uyvar Kalesi'nin önünde kozlarını tekrar paylaşmak üzere karşılaştığında ise 20 yıllık süreyi kapsayan Vasvar Anlaşması'nın

* Ahi Evran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi. Çalışmanın başlangıcından itibaren her aşamasında yardımlarını esirgemeyen değerli dostum ve meslektaşım Uğur Özcan'a müteşekkirim.

[1] St. Gotthard, bugün Macaristan'ın batı ucunda ve Avusturya - Macaristan sınırının bir bölümünü teşkil eden Raab Nehri yakınında bir şehirdir. Bazı çalışmalarda bu savaşın adı, şehrin Macarcası olan "Szentgotthárd" ile ifade edilmiştir. Mesela, David Eggenberger; An Encyclopedia of Battles, New York: Dover Publication, 1985, s. 424. Türkçe çalışmalarda ise çoğu zaman Türkçe okunduğu gibi "Sengotar" şeklinde ifade edilmiştir. Mesela, Ahmed Muhtar Paşa; *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, Emre Yayınları, İstanbul, 2005. Osmanlı müverrihleri bu savaşa atıfta bulunurken "Rabe vak'ası" demişlerdir. Bizim çalışmamızda ise tarih literatüründeki yaygın kullanımı olan "St. Gotthard" ifadesi tercih edilmiştir.

[2] *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'namesi*; Haz.: Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008, s. 164.

[3] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 107.

İmparator tarafından imzalandığı haberi gelmiş ve barış şenlikleri yapılmıştır.[4]

Anlaşmanın 19. yılında yani miadını doldurmasına bir yıl kala, yine Avusturya'ya karşı büyük bir sefere çıkıldı. Seferin görünen nedeni, Avusturya'nın elinde bulunan Orta Macar topraklarında yaşanan mezhep farklılığına bağlı olarak, Katolik Avusturya'nın Macar Protestanları ezmesiydi. Ama savaşın mimarı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın amacı, Osmanlı'yı eski günlerine döndürme hülyasını gerçekleştirmekti. Bu yüzden Merzifonlu, Vasvar Anlaşması'nın yenilenmesi amacıyla gelen Avusturya heyetlerinin teklifine sıcak bakmadı ve Osmanlı içerisindeki muhalefeti de göz ardı ederek Avusturya'ya savaş ilan etti. 1683 yılında Osmanlı ordusunun Viyana önlerinde Leh kuvvetleri tarafından bozguna uğratılması, Avrupa'da yeni bir ittifakın doğmasına ve 1699 yılına kadar sürecek Kutsal İttifak Savaşlarının başlamasına neden oldu. Bu süreçte, Osmanlı orduları birçok cephede savaşmak durumunda kaldı ve bu savaşların büyük bir kısmında da başarısız oldu. 1697 yılına gelindiğinde Osmanlı Devleti, Tuna boylarında bir savunma hattı oluşturduğu gibi Tuna'nın kuzeyinde de tutunabilmişti. Bu hattı daha ileriye taşıma umudunun bir ürünü olan Zenta bozgunu,[5] St. Gotthard Savaşı gibi bir nehir geçme operasyonunda gerçekleşmiştir. Zenta bozgunu, Osmanlıların başarı umutlarını kökten söndürdü. Osmanlı Hükûmeti savaşı bitirmeyi daha çok ister hâle geldi ve 1699 yılında Karlofça Anlaşması imzalandı.[6]

Bu iki savaşta yaşanan yenilginin sebepleri arasındaki benzerlik, bu çalışmanın esasını teşkil etmektedir. Erken modern dönemde bir savaşın sonucu, sayısal üstünlük, ateşli silahların üstünlüğü, iyi lojistik, süvari gücü gibi etkenlere bağlıydı. Bu kaynakların istenen sonucu vermesi ise bugün olduğu gibi geçmişte de ancak bunları etkin bir bileşim hâline getirebilecek

---

[4] Vasvar Anlaşması'na kadarki süreç için şu çalışmalara bakılabilir: Ahmet Şimşirgil; *Slovakya'da Osmanlılar: Türk Uyvar (1663 - 1685)*, İstanbul: KTB Yayınları, 2010. Kemal Yükep; *Sengotar Muharebesi 1664 Etüt,* Ayrıbasım, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Cilt III, III. Kısım Eki, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978. Raif - Ekrem; *Sengotar Seferi (1662 - 1664),* İstanbul: Askerî Matbaa, 1934.

[5] Zenta, bugün Sırbistan'a bağlı Voyvodina özerk bölgesinin kuzeyinde Tisa Nehri'nin kenarında bir şehirdir. Bazı çalışmalarda bu savaşın adı Sırpça "Senta" şeklinde ifade edilmiştir. Mesela David Eggenberger; *An Encyclopedia of Battles,* New York, 1985, s. 391. Osmanlı tarih yazımında genellikle "Zenta" şeklinde ifade edilirken Silahdar; 2001, s. 318 "Sente" olarak ifade etmiştir. Bizim çalışmamızda da Osmanlı tarih literatüründe yaygın kullanımı olan "Zenta" ifadesi tercih edilmiştir.

[6] 1683 - 1699 dönemi için şu çalışmalara bakılabilir: Ercüment Kuran; "II. Viyana Kuşatması ve Sonuçları", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXXI / 1 - 2, Ankara, 1983, s. 277 - 281. Kemal Çiçek; "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683 - 1703)", *Türkler*, IX, Ed.: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, 2002, s. 746 - 764. *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu*; Merzifon 8 - 11 Haziran 2000, Ankara, 2001. Akdes Nimet Kurat; "The Retreat of the Turks 1683-1730", *The New Cambridge Modern History*, 6, 1970, s. 608 - 647. Necati Tacan; *Niş - Belgrad - Salankamen - Petrovaradin - Timişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri (1690 - 1696)*, İstanbul, 1939. *Eski Türk Seferlerinden İkinci Viyana Seferi;* İstanbul, 1945.; Abdülkadir Özcan, "300. Yılında Karlofça Anlaşması", *Akademik Araştırmalar*, 4 - 5, İstanbul, 2000, s. 237 - 256. F. Monika Molnar; "Karlofça Anlaşması'ndan Sonra Osmanlı Habsburg Sınırı (1699 - 1701)", *Osmanlı*, I, Ankara, 1999, s. 472 - 479.

olan iyi taktiklere bağlıdır. Lojistiği ve diğer kaynakları iyi hazırlanmış bir seferin kötü taktikler neticesinde heba edilmesi içten bile değildir. Ayrıca şans faktörünü ve doğal koşulları da yabana atmamak gerekir.[7] İyi bir taktik, bu faktörlerin de hesaba katılmasıyla etkili olabilir. Bu çalışmada St. Gotthard Savaşı ve Zenta bozgununun taktik hataları ve savaş meydanının doğal koşulları ele alınacaktır. Bu iki savaşın bu bağlamda ortak yönleri gözükmektedir.[8] Bu yüzden burada bu ortak özellikler çerçevesinde bir değerlendirme yapmak amaçlanmıştır. Temelde bu iki yenilgi, ordular arasındaki güç dengesizliği, teknoloji ve savaş modeli arasındaki bariz farklılıklardan kaynaklanmamıştır. Yenilgiler büyük oranda taktik hatalar silsilesi ve doğal koşulların elverişsizliğiyle ilgilidir. Taktik hataların nehir geçme operasyonuna bağlı olarak gerçekleştiği, doğal şartların etkisinin de nehrin varlığı ve kötü hava koşullarında izlendiği söylenebilir. Müttefik kuvvetler, bu iki örnekte de Osmanlı ordusunun nehir tarafından iki parçaya bölünmesinden faydalanarak başarı kazanmıştır.

Her iki savaşın bir diğer ortak özelliği ise Osmanlı ordusunun hazırlığının iyi yapılmış olmasıdır. Sefer boyunca ve savaş sürecinde lojistik açıdan önemli problemler yaşanmamıştır. Bu dönem Osmanlı ordusunun savaşlarda kullandığı askerî teçhizatın çağın gereklerine uygun nitelikte olduğu da anlaşılmaktadır.[9] Ayrıca bu yüzyılda Osmanlı ordularının, savaş taktikleri açısından Avrupalı hasımlarının uygulamalarından bihaber olmadığı da bilinmektedir.[10] Ancak yüzyılın sonuna gelindiğinde Avrupa ordularında Osmanlılara karşı, kontramarş uygulayan tüfekli piyadelerin sağladığı bir

[7] Osmanlı ordusunun seferlerde karşı karşıya kaldığı fiziki engeller ve çevresel kısıtlamalar için bk. Rhoads Murphey; *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500 - 1700*, Çev.: M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007, s. 42 - 48. Ayrıca bu dönemde Osmanlı ordusunun seferlerde, coğrafi farkındalığa sahip olduğu, topografya bilgisini sürekli güncellediği ve bu konuda sağlam bir iletişim ağı oluşturduğu bilinmektedir. Bu konu için bk. Gabor Agoston; "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı - Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar, Bataklıklar ve Kaleler", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 109.

[8] Bu iki savaşla ilgili benzerlikler, başka çalışmalarda da dile getirilmiştir: Joseph Von Hammer Purgstall; *Büyük Osmanlı Tarihi,* Haz.: Mümin Çelik, Cilt VI, İstanbul: Milliyet, 2011, s. 1869. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi,* Cilt III, I. Kısım, Ankara: TTK Basımevi, 1995, s. 566. İsmail Hami Danişmend; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Cilt III, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961, s. 481. Selim Hilmi Özkan; "Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası", *Turkish Studies*, Volume 4/3, Spring 2009, s. 1779. Mehmet Tanju Akad; *Bir Savaş Nasıl Kaybedilir? Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askerî Hatalar,* İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s. 100.

[9] Bu dönem Osmanlı askerî teknolojisi ve Avrupalılar ile karşılaştırmalar için bk. Jonathan Grant; "Osmanlı 'Gerilemesi'ni Yeniden Düşünmek: 15. - 18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu*, Haz.: Mustafa Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 175 - 198. Murphey; 2007, s. 33, 34, 128 - 155. Gabor Agoston; "Erken Modern Osmanlı ve Avrupa Barut Teknolojisi", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 131 - 150. "Avrupa - Asya Arasında Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu; Barut Çağı'nda Askerî Teknoloji ve Uzmanlık", *Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç,* İstanbul: Timaş Yayınları, 2012, s. 151 - 168.

[10] Bk. Dipnot 15.

taktik üstünlükten bahsetmek mümkündür.[11] Oysa Osmanlı ordusu, hem lojistik hem de askerî olanaklar itibarıyla her iki savaşta da yola hazır bir şekilde çıkmıştı. XVII. yüzyıl Osmanlı'sına biçilen "Duraklama Devri" anlayışı çerçevesinde, bu yüzyılda yaşanan yenilgiler, Osmanlı ordularının düşman orduları karşısında hem savaş tekniği hem de teçhizat açısından geride kaldıkları anlayışını doğurmuştur. Bu bağlamda St. Gotthard ve Zenta yenilgilerinde, bu geriliğin tesiri olduğu ima edilmektedir.[12] Hâlbuki Osmanlı ordularının XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde her ne kadar taktik bir zafiyetten bahsedilse bile bu iki savaşta hem teçhizat hem de lojistik açıdan Avrupalı hasımlarından aşağı kalır bir tarafı yoktu.[13] Üstelik yüz bin kişiyi aşkın bir ordu toplayabilme, askerlerin iaşesini ve teçhizatını hazırlayıp bütün bunları eksiksiz sevk edebilme yeteneği açısından Osmanlı ordusu, bu yüzyıl boyunca Avrupalılardan üstün gözükmekteydi.[14] Ayrıca Avrupa'da XVI. yüzyılda başlayıp XVII. yüzyılda tam olarak ortaya çıkan "askerî devrim"in Osmanlı ordusunda yaşanmadığını iddia etmek de güçtür. Zira Avrupa'da XVII. yüzyılda gözlemlenen ve "askerî devrim" içerisinde değerlendirilen

[11] Gabor Agoston; "Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Çev. ve Haz.: Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 75.

[12] St. Gotthard yenilgisinin "gerileme" paradigması çerçevesinde değerlendirildiğine ilişkin birkaç yorum örneği şu şekilde verilebilir: "Sengotar Muharebesi'nde Avusturyalılar ve müttefik Haçlılar, o günün şartlarına ve harp usullerine göre birtakım değişiklikler ve askerî birtakım yeni kaidelere uygun şekilde harp etmişler, fakat Osmanlılar eski harp usullerini değiştirmemişlerdir." (Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 39.) Ayrıca Ahmed Muhtar Paşa; (2005, s. 99.) von Kausler ve birçok Osmanlı tarihçisinin bu konuya ilişkin ortak görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: "Sengotar Meydan Muharebesi, Osmanlı ordusunun eski kudretine sahip olmakla beraber, gelişen harp silah ve tabiye usullerine henüz itibar etmemiş olması da Raab Nehri'nin sol sahilindeki İsmail Paşa kuvvetlerinin yenilmelerinde amil olmuştur." Raif ve Ekrem de (1934, s. 31.) St. Gotthard Savaşı'nda iki orduyu şu şekilde karşılaştırmışlardır: "Tarafeyn orduları; teşkilat, teslihat, teçhizat nokta-i nazarından tetkik edilirse: Bu seferde Osmanlı ordusu asri vesaitle teçhiz ve teslih edilmemiş ve teşkilat itibarile de eskisinden farklı değildi. Buna mukabil Avusturya ordusu en yeni silah ve toplarla teslih edilmiş ve asri bir talim ve terbiye görmüştür." Zenta Savaşı, toptan bir değerlendirmeye şu şekilde tabi tutulmuştur: "Şok (taktikleri), Türklerin Viyana (1683), Zenta (1697) ve Belgrad'da (1717) Avusturyalılar ve 1770 ile 1774'te Ruslar tarafından yenilgiye uğratılmasında görüldüğü gibi Avrupalı olmayanlara karşı kazanılan zaferlerde de büyük bir rol oynadı." (Jeremy Black; "Giriş", *Top, Tüfek ve Süngü Yeni Çağ'da Savaş Sanatı 1453 - 1815*, Ed.: Jeremy Black, Çev.: Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 25).

[13] Bk. Dipnot 9.

[14] St. Gotthard Savaşı'nda müttefik kuvvetlerin genel komutanı Montecuccoli, yazdığı harp sanatı ile ilgili eserinde Osmanlı ordusunun lojistiğinden hayranlıkla bahsetmektedir. Ona göre "Hükûmeti insafsız ve tamamen askerî olan Türk, devamlı olarak harp hazırlığı içindedir. Şayet askerî malzeme, harp yapılacak yerde değilse daha harp ilan edilmeden çok önce tüm malzemeyi harp yerine yığar, işte bu yüzden de 1663 yılından önce inanılmaz sayıda ve mandalarla çekilen harp gemisi ve kayık Tuna Nehri yoluyla Macaristan, Belgrad, Essek ve Budin'e yığınla yiyecek, top, cephane ve buna benzer malzeme taşıdı." (Aktaran Faruk Bilici; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint - Gotthard ve Kandiye", *XIII. Türk Tarihi Kongresi Ankara 4 - 8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 2002, s. 141.) XVII. yüzyılın sonlarında Avusturya ve Osmanlı ordularının lojistik sorunlarının bir karşılaştırması için bk. Hans Georg Majer; "XVII. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları", *Osmanlı Araştırmaları*, 2, 1981, s. 185 - 194. Ayrıca XVII. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlıların sefer organizasyonu için şu çalışmalara bakılabilir: Mehmet İnbaşı; *Ukrayna'da Osmanlılar; Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004. Meryem Kaçan Erdoğan; *II. Viyana Kuşatması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001.

askerî teçhizata ve savaş usulüne ilişkin birçok gelişmeyi, aynı yüzyılda Osmanlı ordusunun uygulamalarında görmek mümkündür.[15] Bu bağlamda incelediğimiz iki savaşta yaşanan yenilgilerin, geri kalmışlıktan kaynaklanmadığı, doğal koşullar ve birkaç taktik hata sonucu ortaya çıktığı söylenebilir. Şimdi sırasıyla bu iki savaşın önce sefere hazırlık ve lojistik durumuna kısaca bakılacak, sonra savaşların icrasına geçilecektir. Bunların ardından yaşanan taktik hataların ve doğal şartların savaşlara olan olumsuz etkileri üzerinde durulacaktır.

1. St. Gotthard Savaşı

Lojistik Durum

1662 Mart başlarında Rumeli askerine Belgrad'da iltihak olma emri verildi. Muhasara topları ve diğer mühimmat, 200 gemi ile Tuna Nehri kanalıyla Budin'e gönderildi. Ordunun diğer kalan kısmı da Niş yoluyla hareket etmiş ve Belgrad'a ulaşmıştı. Belgrad'da toplanan ordu, 120 bin nefer, 125'i sahra 12'si muhasara olmak üzere 137 top, 60 bin deve ve 12 bin katırdan oluşmaktaydı.[16] Bu birliklerin ve lojistik malzemenin bir kısmı, ilk sefer esnasında fethedilen kalelere ve diğer garnizonlara bırakıldı. Yani Osmanlı ordusu, yola çıktığı kuvvetlerin tamamı ile St. Gotthard Savaşı'na katılmış değildir. Tahmini olarak 80 ila 100 bin arasında bir sayının savaş meydanında hazır bulunduğu söylenebilir.[17] Osmanlı ordusunun lojistiğinin son derece iyi olduğu gözükmektedir. Bu, çağdaş gözlemcilerin ifadelerinden de anlaşılmaktadır.[18] Ancak hiç eksiksiz de denilemezdi. Zira köprü takımlarında yetersizlikler vardı.[19] Bunun dışında hem barut hem de yiyecek bakımından Osmanlı ordusunun genel bir sıkıntıya düştüğüne dair bir kayıt

---

[15] Osmanlı'da "askerî devrim"e ilişkin uygulamalar için bk. Feridun Emecen; "Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş,* İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 27 - 70. Emecen özellikle (47 vd.) bu göstergeleri arşiv belgelerine dayanarak izah etmiştir. Ayrıca St. Gotthard Savaşı'nda bu tür uygulamaların şahitliği için bk. Feridun Emecen; "Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar", *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011, s. 96.

[16] Rakamlar konusunda farklılıklar olmakla birlikte şu eserlerden yararlanılmıştır: Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 19. Hammer; 2010, s. 1649. Nicolae Jorga; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt IV, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009, s. 108. Johann Wilhelm Zinkeisen; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* Cilt IV, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 639.

[17] Ahmed Muhtar Paşa'ya (2005, s. 80.) göre Osmanlı ordusu 80.000 kişi kadardı. Müttefik orduları ise 100.000'den fazla idi. Von Kausler'e (Nakleden Ahmed Muhtar Paşa, 2005, s. 27.) göre ise Osmanlı ordusu 130.000 kişiydi. Bunun 60.000'i muharipti. Avusturya ordusu ise 30.000'di ve bunun 10.000'i süvariydi. Murphey, (2007, s. 72.) Montecuccoli'nin sahaya ancak 40.000 kişilik bir ordu çıkartabildiğini söylemektedir.

[18] Müttefik ordularının başkumandanı Montecuccoli, Osmanlı ordusunu "hareket hâlinde bir kaleye" benzetmekte ve bu bağlamda ordunun top dökme teknolojisini, mühimmat ve cephanelerini, harbe götürdükleri ağırlık, yük ve parasal zenginliğini uzun uzun tahlil etmektedir. St. Gotthard Savaşı'nda bulunan Fransız ordusunun günlükleri de Osmanlı ordugâhından hayranlıkla söz etmektedir. Günlüklerde ordugâhın kuruluşu bir kale inşası olarak nitelendiriliyor ve orduya ait kamp yerinin âdeta büyük bir çadır - kent manzarası verdiği ifade ediliyordu. Üstelik bütün bunların çok kısa sürede kurulması, Fransızları hayrete düşürmüştür (Bilici; 2002, s. 143.).

[19] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 98.

bulunmazken[20] müttefik ordularının aynı şartlarda olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Savaşın bitimine doğru, müttefiklerin barutu bitmek üzereydi.[21] Barut sıkıntısı bir yana, yiyecek sıkıntısı öyle ciddi boyutlara ulaşmıştı ki açlıktan ölen askerlerin olduğu dahi ifade edilmiştir.[22]

Savaş Öncesi Durum

Osmanlı ordusu, 13 Nisan 1663 tarihinde Edirne'den Belgrad'a, oradan da Ösekn - Budin yolunu izleyerek Estergon'a; buradan, Tuna üzerine köprü kurarak Uyvar Kalesi'nin önüne vardı.[23] Kale ancak 38 gün dayanabildi. Fazıl Ahmet Paşa,[24] burada bir kuvvet bırakarak kışlak için Belgrad'a döndü. Bu arada Osmanlı Devleti isteklerinin ağır bastığı 20 yıllık bir anlaşma tasarısı her iki taraf yetkililerince imzalandı. Anlaşma metinleri, tasdik olunmak üzere İstanbul'a ve Viyana'ya gönderildi. Bu arada Veziriazam, anlaşma metnine, başkentler tarafından tasdik edilip gelinceye kadar Osmanlı ordusunun harekâtında serbest kalması kaydını koydurdu. Amacı, imparatora bir an evvel muahedeyi kabul ve tasdik ettirmekti.[25] Kış boyunca Avusturya'nın Osmanlı kalelerine saldırması yüzünden kışlakta sürekli kalınamadı ve birtakım seferlere çıkıldı.[26] Veziriazam, Haziran 1664'te Avusturya'nın elinde bulunan ve savaşın gerekçelerinden birisi olan Zerinvar Kalesi'ni aldı.[27] Bundan sonra Paşa, anlaşmanın Avusturya tarafından bir an önce imzalanması için Raap Nehri'ni geçip Raap Kalesi'ni almayı ve oradan da Viyana üzerine yürümeyi istiyordu.[28]

Savaşın İlk Cereyanı ve Safhaları

Osmanlı'nın genel taktik planı, savaş öncesi harp meclisinde belirlendi. Buna göre plan, Raap Nehri kuzeyinde bulunan Avusturya ve müttefiklerini yenerek Viyana'ya doğru ilerlemekti.[29] Bunun için yapılması

[20] Evliya Çelebi (t.y., s. 63.) dönüş yolunda yiyecekle ilgili sıkıntısını dile getirmiştir. Ancak o, dönüş yolunda genel orduyla değil Tatar birlikleriyle yol almıştır.
[21] Montecuccoli'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 87.
[22] Montecuccoli'den nakleden Yükep; 1978, s. 17.
[23] Uyvar Kalesi'nin kuşatılması için Tuna üzerine bir köprü kurulmuş, geçidi korumak amacıyla karşı kıyıya 10.000 asker geçirilmişti. Uygar Kalesi Komutanı General Forgacs, bu birliğe karşı 8.000 kişilik bir orduyla taarruz etmiş; ancak bozguna uğrayarak kaleye geri çekilmiştir. Böylelikle köprünün yapımı tamamlanarak ordu karşı kıyıya geçmiştir (Yükep; 1978, s. 24.).
[24] Fazıl Ahmed Paşa için bk. M. Tayyib Gökbilgin; "Köprülüler - II Fazıl Ahmed Paşa", *İA*, Cilt VI, 1977, s. 897 - 903.
[25] Uzunçarşılı; 1995, s. 411.
[26] Kışlağa çekilen Osmanlıların herhangi bir karşı taarruza geçmeyecekleri öngörüsüyle hareket eden Avusturyalılar, Zigetvar'ı kuşattılar. Kuşatmaya karşı Belgrad'dan hareket eden Fazıl Ahmet Paşa ve önden gönderdiği diğer birlikler, zor şartlar altında bölgeye doğru ilerlerken düşman muhasarasının kaldırıldığı haberini alarak Şubat 1664'te Belgrad'a geri dönmüşlerdir. Ancak kış boyunca Avusturya ordusunun bazı parçaları bölgede bulunan çeşitli Osmanlı kalelerini muhasara etmişler ve Fazıl Ahmed Paşa'nın buralara yardım göndermesiyle bu muhasaraları kaldırmışlardır. (Zinkeisen; IV, 2011, s. 645 - 648.)
[27] Yükep, 1978, s. 30
[28] Çelebi; t.y. 46.
[29] Çelebi (t.y., s. 47.), Harp meclisinden Raap suyunu geçip Viyana'ya devam edilmesi yönünde karar çıktığını, ancak kimsenin askerin savaşacak dermanının kalmadığı konusunda

gereken tek şey Raap Nehri'nin geçilmesiydi. Fakat Avusturya'nın planında da Raap Nehri'nin konumu önemliydi. Müttefikler de Viyana yolunu kapatmak için Raap Nehri'ni bir engel olarak kullanmak istiyorlardı. Bunun için nehrin karşısında savunma için tertiplenmeyi uygun buldular.[30]

Veziriazam, Raap Nehri'ni geçmek için uygun bir yol bulmak üzere, ordusunu nehrin membasına doğru hareket ettirdi. Avusturya ordusu da Osmanlı ordusunun manevrasını takliden nehrin karşısında, Osmanlı ordusuna paralel bir şekilde ilerlerdi.[31] İki ordunun karşı karşıya geldiği 27 Temmuz'da, Osmanlı ordusunun nehri geçmeye yönelik ilk teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. 28 Temmuz sabahı Osmanlı ordusu, nehir boyunca yukarı doğru hareket etmiş, Zahan kasabası yakınlarında nehri tekrar geçmeye teşebbüs etmiş ancak sonuç yine hüsran olmuştur.[32] Karşıya geçme konusunda kararlılığını devam ettiren Osmanlı ordusu, geçiş için uygun bir nokta bulmak maksadıyla Raap Nehri boyunca hareketine devam ederek St. Gotthard'a kadar geldi. 30 Temmuz günü iki ordu, burada karşılıklı olarak bulunuyordu.[33] Osmanlı karargâhınca nehrin geçilmesi için St. Gotthard'ın 2,5 km kadar batısında bir geçit yeri belirlendi.[34]

Osmanlı ordugâhı, St. Gotthard tepelerinin sırtlarına konuşlandı. Birlikler, sağ kanatta Rumeli eyalet askerleri, sol kanatta Anadolu eyalet askerleri ve ortada kapıkulu askerleri şeklinde yerleşti. Ortada ayrıca 15 toplu batarya mevziye sokulmuş, bunun yanında sağ kıyı boyunca da birkaç batarya mevzilendirilmişti.[35] Müttefik kuvvetleri ise sağ kanatta Alman, ortada Avusturya, sol kanatta Fransız askerlerinden oluşmaktaydı. Bunların hepsini Montecuccoli komuta ediyordu.[36] Birliklerin güç dağılımı; kanatlara kuvvetli birlikler, ortaya ise daha zayıf birlikler şeklinde gerçekleşmişti.[37] İki hasım kuvvet, ordugâhlarını yerleştirdikten ve sahilin gerisine tabyalarını kurduktan sonra topçu ateşine başladılar.[38]

---

konuşamadığını bildirmektedir. Mecliste Gürcü Mehmed Paşa ile İsmail Paşa'nın kimseyi konuşturmadığından dem vurmaktadır.

[30] Yükep; 1978, s. 19. Savunma tedbirleri olarak Montecuccoli, piyadelerin düzeni, süvarinin piyadeye yardımcı olması, yaylım ateşi uygulamasına yönelik düzenleme ve sahte ricata kanmamayı içeren emirler verdi. 14 maddelik emir içeriği için bk. Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 42, 43 ve Raif - Ekrem; 1934, s. 15, 16.

[31] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 26.

[32] Montecuccoli'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 41.

[33] Bk. Kroki 1: 31 Temmuz 1 Ağustos'ta Orduların Konuşlanmaları.

[34] Yükep; 1978, s. 31.

[35] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 27, 29.

[36] Prens Raimondo Montecuccoli (1608 - 1680) kısa bir biyografisi için bk. Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 120, 121.

[37] Montecuccoli (nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 52) kuvvet dağılımını bu şekilde yapmasını şöyle izah etmektedir: "Meydan muharebelerinin kazanılması veya kaybedilmesi bugüne kadar görülebildiği gibi daima kanatlardan vuku bulmaktadır. Bu sebeple imparatorun ve uzun müddet Fransa'nın yıllarca silah altında tutup usta asker durumunda olan eski ve tecrübeli askerleri cenahlara koymakla imparatorluğun yeniden silah altına aldığı acemi ve taze kuvvetlerini daha az tehlikeye maruz olan merkezde muharebeye sokmak, o günün şartlarına da daha uygun idi."

[38] Montecuccoli'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 41.

Osmanlı karargâhının karşıya geçmek üzere belirlediği nehrin kavisli bölgesi, karşıya yapılacak çıkartmada topçu ve piyade atışıyla destek sağlanabilecek bir konumdaydı. Ordugâh, tepeleri tutacak şekilde yerleşmişti ve böylelikle topçu desteği tam olarak sağlanabiliyordu.[39] Nehrin ve sahillerinin durumu ise hiç de iç açıcı değildi. Nehrin durgun hâliyle geçişe müsaade edecek yerleri bulunmaktaydı. Ancak durmadan yağan yağmur, nehri kabarttığı gibi nehrin sahillerini de bataklık ve çamur içerisinde bırakmıştı. Öyle ki çamur ve bataklık yüzünden yol süren asker, bir saatlik yolu ancak beş saatte alabiliyordu. Bu savaşta bizzat bulunmuş olan Evliya Çelebi, ağır şartların Osmanlı askerini perişan vaziyette bıraktığını bildirmektedir. Çelebi, ordunun durumunu "suyu kesilmiş değirmen"e benzetmiştir. Nehrin durumu hakkında da ondan bilgi alabiliyoruz: Suyun derinliği atın üzengisine kadar çıkabiliyordu. Nehrin iki tarafından yarlar ve bayırlar vardı. Bunların yarılması, yolların açılması, tabya ve metris kazılması ve tabii ki bir köprü yapılması emredildi.[40] Geçit, dört atlının yan yana geçebileceği büyüklükteydi.[41] Nehrin genişliği ise yaklaşık 10 metreydi.[42] Sürekli yağan yağmur neticesinde nehrin kabardığını gören Osmanlı karargâhı, stratejisini belirlerken nehrin hadsiz bir şekilde kabarma ihtimalini hesaba katmamış gibi gözükmektedir. Bu öngörüde bulunmadan girişilen planlama, yenilgiyi beraberinde getirmiştir. Yağmurun bir diğer olumsuz etkisi de hiç kuşkusuz asker üzerindeki tesiridir.[43]

Doğal şartlar gereği, 31 Temmuz'da Raap Nehri'nin üzerine hafif bir yaya köprüsü kuruldu. Aynı günün gecesi, bir kısım kuvvet, müttefik kuvvetlere sezdirmeden nehrin karşı kıyısına geçip, metrisle tahkimat yapmaya başladı. Geçiş başarılı olmuş, müttefik kuvvetler Osmanlı birliklerinin ne geçişini ne de tahkimatını sezebilmişti. Müttefik kuvvetleri gözetleme tertibatı almadıkları gibi yapılması emredilen tahkimatı da yapmamışlardı. Anlaşılan müttefik kuvvetler, Osmanlıların nehri geçemeyecekleri kanaatini taşıyorlardı. 1 Ağustos günü saat 9 sıralarında Bosnalı İsmail Paşa komutasındaki 3.000 kişilik bir süvari kuvveti, terkilerine bindirdiği bir kısım yeniçeri askeri ile topçu ateşi desteği altında Raap Nehri'nin kuzey kıyısına geçti. Bu geçiş esnasında geceden karşı kıyıya yerleşmiş öncü birlikler, düşman askerinin geçişi engelleyici çabalarını, ateşle durdurdular.[44]

Nehrin karşısına geçirilecek birlikleri kumanda etmekle görevli Bosnalı İsmail Paşa, karşı tarafın gafletinden yararlanarak ani bir baskın

[39] Bilici; 2002, s. 144.
[40] Çelebi; t.y., s. 46, 47.
[41] Mustafa Nuri Paşa; *Netayicü'l-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi,* Cilt I - II, Sad.: Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınevi, 1992, s. 272.
[42] Montecuccoli'nin ifadesiyle (Aktaran Ahmed Muhtar Paşa, 2005, s. 51.) nehrin genişliği 10 - 12 adımı geçmeyecek kadardı.
[43] Askerin bir yılı aşkın bir süredir seferde oluşu ve ağır şartların askerin motivasyonunu ne derece olumsuz etkilediğine ilişkin Çelebi'nin anlatıları konuyu açıklar niteliktedir. Bu gözlemler için bk. Çelebi; 47 vd.
[44] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 49.

gerçekleştirmiş ve ileri karakol birliklerini dağıtmıştır. Montecuccoli bu kuvvetlere destek amacıyla piyade alayı ve zırhlı süvari birlikleri göndermişse de bunlar da Osmanlı askeri önünde perişan bir vaziyette geri çekilmiştir. İsmail Paşa bu iki başarının akabinde süratle ilerleyerek Mogersdorf kasabasına varmış ve burayı zapt etmiştir. Paşa, muhtemel bir düşman taarruzuna karşı kasabanın etrafına hendekler açtırdı ve metrisler kazdırdı. İsmail Paşa bununla da yetinmeyerek müttefiklerin ordugâhına bizzat taarruz yaptı.[45] Avusturya ordusunun merkez kuvvetleri, başarısız bir savunmanın ardından panik hâlinde geri çekildi.[46] Osmanlı süvarilerinin merkezde hızla ilerleyebilmesinde Montecuccoli'nin kanatlara önem vermek amacıyla ortaya zayıf birlikleri yerleştirmesinin etkisi olmalıdır.[47] Bu başarılar, müttefik kuvvetlerinde moral bozukluğuna sebep oldu. Öyle ki ordugâhta geri çekilmekten bahsediliyor, karışıklıklar yaşanıyordu. Montecuccoli bu görüşlere direnerek müttefik ordugâhının içlerine kadar sokulan Osmanlı birliklerinin sağ cenahından taarruza geçme kararı verdi.[48] Bu taarruz, Mogersdorf kasabasının tekrar Avusturyalıların eline geçmesine ve Osmanlı birliklerinin ilk tuttuğu köprübaşı mevzisine kadar geri sürülmesine neden oldu.[49]

Nehrin karşısında Osmanlı askerini izleyen Veziriazam, takviye birlikler göndermiş; fakat bu birlikler ancak çekilme başladıktan sonra yetişebilmiştir. Bunlar, çekilen sipahileri toparlayarak düşmanın merkezine doğru yeniden taarruza geçmesini sağlamıştır. Osmanlı birliklerinin taze kuvvetleri müttefik ordularını endişeye sevk etmiştir. Fakat bu karşı atak esnasında kanatlara doğru ayrıca bir saldırının gerçekleştirilmemesi, Montecuccoli'nin kanatlardaki birliklerin bir kısmını merkeze kaydırmasını ve hasar alan bölgeleri telafi etmesini sağlamıştır. Kanatlardan gelen yıpranmamış kuvvetlerin katılımıyla Osmanlı birlikleri, ikinci kez nehrin kavisi içerisine atıldılar. Birliklerin çekilişi, Osmanlı topçusunun desteği ile ancak kavisin içerisinde durdurulabildi. Zira atış menzilinde kalan müttefik kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Böylelikle ikinci kez girişilen taarruz da akamete uğramış oldu.[50]

Bu çatışmalar gerçekleşirken Fazıl Ahmet Paşa, geç bir kararla müttefiklerin kanatlarına taarruz emri verdi. Dört büyük süvari kolunu, müttefiklerin sağ cenahına; üç süvari kolunu, sol taraftaki Fransız birliklerine karşı taarruza geçirdi. Üç süvari kolu da merkeze gönderildi. Bunlardan başka altı süvari kolu, ileri sürülen birliklerin hareketlerini izleyerek duruma

[45] Bk. Kroki 2: 1 Ağustos 1664 Sabah Vakti Durumu.
[46] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 30, 31. Montecuccoli'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 60. Raif - Ekrem, 1934, s. 17.
[47] Montecuccoli'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa, 2005, s. 58.
[48] Bk. Kroki 3: 1 Ağustos 1664 Öğle Vakti Durumu.
[49] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 32, 33. Yükep; 1978, s. 34. Raif – Ekrem; 1934, s. 17, 18.
[50] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 33, 34. Yükep; 1978, s. 34. Raif – Ekrem; 1934, s. 18.

göre kullanılmak üzere geride ihtiyatta tutuldu.[51] Montecuccoli, Osmanlı birliklerinin bu yeni girişimi üzerine kanatlara yeni birlikler göndermekle birlikte ordunun esas kuvvetini merkeze verdi. Bunu da yanlara gönderilen kuvvetlerden artakalanları merkeze çekerek sağladı.[52] Sağ kanada gönderilen ve nehri geçen Osmanlı birlikleri, müttefik kuvvetler tarafından nehrin karşısına geri püskürtüldü. Sol kanattan saldırıya geçen birlikler ise müttefiklerin topçu saldırısı nedeniyle karşıya hiç geçemedi.[53] Orta kesimde toplanmış olan müttefik ordusunun büyük kısmı, hem cepheden hem de kanatlardan taarruz etti ve nehri geçen Osmanlı kuvvetlerini bozguna uğrattı. Böylelikle nehri geçmeye yönelik genel Osmanlı taarruzu durdurulmuş oldu. İhtiyatta bulunan nehrin karşısındaki 36.000 kişilik 6 süvari birliği, yağan şiddetli yağmurla nehrin taşması[54] ve köprünün kabaran nehir suları tarafından götürülmesiyle nehri geçemedi ve yardımda bulunamadı.[55] Böylece kuzeydeki kuvvetler yardımsız bir şekilde göğüs göğse çarpışarak ağır kayıplar verdiler ve nehre atıldılar.[56] Nehrin taşkın vaziyette olması sebebiyle bu askerlerin birçoğu boğuldu.[57] Canını kurtarabilenlerin sadece bir kısmı karşı tarafa geçebildi.[58] Çatışmalar saat 16.00 sularına kadar devam etti.[59]

---

[51] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 34, 35. Yükep; 1978, s. 35.

[52] Yükep; 1978, s. 35.

[53] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 35, 36. Ahmed Muhtar Paşa'ya (2005, s. 83.) göre ise sağ ve sol cenahlara hücuma gönderilen birlikler, cenahlardaki düşman askerinin mukavemetinden değil, nehrin yükselen sularından dolayı durmak zorunda kalmıştır.

[54] İsa-Zâde'ye (1996, s. 83.) göre nehrin taşmasını Avusturya ordusu sağlamıştır: "…küffâr-ı hâksâr mukaddemâ suyu âhar yere akıtmış imiş yine mecra-yı kadîmine bu vakitde salmış ve iki kenarı azîm yarlar olmağla su ile mâl-â-mâl oldukdan sonra muhârebeden bî-tâb [u] tüvân çıkanlar kendilerin suya urub halâs olanları âdem üzerinden geçüp halâs oldular zu'afâsı gark u helâk oldular…" Böyle bir durum söz konusu olmuş olsaydı Montecuccoli'nin bundan muhakkak surette bahsedeceği açıktır. Zira böylesi büyük bir stratejiden bahsetmemesi düşünülemez. Raşid; (Cilt I/1282, s. 80.) ise nehrin taşmasından hiç bahsetmez. Raşid'e göre Avusturya ordusu nehrin karşısına geçen 10.000 civarındaki Osmanlı askerini Osmanlı ordusunun tamamı zannederek korkuya kapılmış ve geri çekilmiştir. Ancak çarpıştıkları askerin ordunun cüzi bir kısmı olduğu ve nehrin ötesinde bulunan esas ordunun da yardımda bulunmadığı anlaşıldıktan sonra Avusturya ordusu tekrar saldırıya geçmiştir. Raşid, Osmanlı ordusunun bu son geri çekiliş esnasında ordunun geri kalanının neden yardıma gitmediği konusunda suskundur.

[55] Von Kausler'den naklen Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 35, 36. Yükep; 1978, s. 35. Raif – Ekrem; 1934, s. 19, 20. Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 94.

[56] Bk. Kroki 4: 1 Ağustos 1664 Öğleden Sonraki Durum.

[57] Çelebi (t.y., s. 54 - 56.) yaşanan can pazarını oldukça etkili bir şekilde betimlemiştir. Ayrıca Çelebi, bu esnada Osmanlı topçu birliklerinin neden ateş etmediğini anlamadığını ve onca Osmanlı askerinin ya düşman kılıcı altında ya da nehirde boğularak ölüşünü şuursuzca izlediğini ifade etmektedir. Zira nehrin karşı tarafındaki ikinci taarruzdan geri çekilen ve nehrin kavisine atılan Osmanlı askerini, topçu birliklerinin ateşi korumuştu.

[58] Bu savaştaki Osmanlı kayıpları çeşitli çalışmalarda farklı rakamlarla ifade edilmiştir. Von Kausler'e (Nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 37.) göre Osmanlı ordusu, 6.000'den fazla ölü, 8.000 civarında yaralı vermiştir. Mufassal Osmanlı Tarihine (1960, s. 2120, 2121.) göre 11.000 asker nehrin karşısına geçmiş bunların 4.000'i vuruşarak, geri kalanı da nehirde boğularak ölmüştür. Raif - Ekrem, (1934, s. 20.) ise boğulan veya ölen 10.000 Osmanlı askerinin olduğunu ifade etmekteler. Yükep, (1978, s. 36.) de 10.000 kayıptan söz eder.

[59] Montecuccoli, (Aktaran Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 78.) mevzilenmiş Osmanlı top bataryalarının Avusturya askerinin devamlı ateşi sonunda mevzilerini terk ederek geri çekilmeye mecbur kaldığını ifade etmektedir. Hatta ona göre Türk askerinin toplarını terk ettiğini gören

Osmanlı ordusu, 6 Ağustos'a kadar bulunduğu yerde kaldıktan sonra, tekrar Raap Nehri boyunca yürüyüşe geçti. Müttefik kuvvetleri de nehrin karşısında onlara paralel bir şekilde yürüyüşünü sürdürdü. Montecuccoli, nehri geçip karşı taarruza geçmeyi gündeme getirse de harp meclisi lojistik yetersizlik ve askerin bitkinliğinden dolayı bu öneriyi kabul etmedi. İki kuvvet, yeni katılımlarla ordularını takviye etti.[60] Akabinde, müttefiklerin Uyvar'a saldıracağı haberi gelmesi üzerine, Osmanlı ordusu, Estergon'dan Tuna Nehri'ni geçerek Uyvar Kalesi önüne geldi. Tam savaş hazırlığı yapılırken anlaşma metninin Avusturya imparatoru tarafından imzalanıp gönderildiği haberi geldi.[61]

Taktik Hatalar

Öncelikle şunu söylemek gerekir ki nehrin karşısında mevzilenmiş ve nehri kullanarak savunma hattı oluşturmuş bir düşman varlığına, nehri geçerek cepheden saldırmak, büyük riskler taşıyan bir saldırı planıdır. Riske rağmen böyle bir geçişi planlamak, bu savaşın en önemli taktik hatası olarak görülebilir. Nehri geçiş kaçınılmaz hâle geldikten sonra yapılabilecek en iyi şey, savunmanın olmadığı bir noktadan nehri geçmektir.[62] Ancak bu savaşta, karşıdaki ordunun nehri bir savunma aracı olarak kullanması kaçınılmazdı ve bu yüzden nehrin her noktasında muhakkak surette bir savunmayla karşılaşılacaktı. Nitekim aynı nehir boyunca iki kez karşıya geçiş için saldırı düzenlenmiş her ikisinde de müttefik kuvvetleri tarafından püskürtülmüştü. Bu yüzden iki ordu, bu noktaya geldikten sonra saldırı kaçınılmaz hâle gelmişti.

Mevzubahis edilen temel taktik hatanın yanında başarılı taktikler de uygulanmadı değil.[63] Ancak bunlar, savaşın sonunun Osmanlı lehine dönmesi için yeterli olmamıştır. Çünkü başka hatalar ve doğal koşullar, bu başarılı taktiklerin sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur. Şimdi bu taktik hataların gelişimine ve doğal koşulların kesin sonucu etkileyişine geçebiliriz.

Avusturya askerlerinin bir kısmı nehre atlayıp karşı kıyıya geçmiş ve bu topların bir kısmını tahrip etmiş, bir kısmını da yuvarlayarak nehre atmışlar daha sonra nehirden çıkartarak ganimet olarak karargâha götürmüşlerdir. Von Kausler'e (Aktaran Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 37.) göre de 36.000 kişilik ihtiyat kuvveti, Avusturyalıların kazandığı zaferden dehşete düşerek inşa ettikleri metrislerin gerisine çekilmiş ve bu esnada geride 15 top bırakmış, bunları Avusturyalılar ele geçirmiştir. Osmanlı askerinin düştüğü durumu ve geride bırakılan teçhizatın yağmalanışını Çelebi (t.y., s. 56.) de teyit etmektedir.

[60] Zinkeisen; IV, 2011, s. 654.

[61] Mustafa Nuri Paşa; 1992, s. 272.

[62] Akad; 2009, s. 98.

[63] Bu başarılı taktikleri Raif ve Ekrem, (1934, s. 23, 25.) şu şekilde sıralamıştır: "Ordunun en güçlü unsuru olan yeniçerilerin ortada tutulması, başarının merkezden beklendiğine işaret etmektedir. Nehrin kendi taraflarına doğru girintili kısmının geçit yeri olarak seçilmesi, geçişi korumak için topçunun mevziye sokulması, büyük kısmın geçişini sağlamak için bir köprübaşı kurulması, ilk kademenin baskın tarzında ve karanlıktan istifade ederek karşı sahile geçirilmesi ve bu kuvvetlerin koruması altında köprü inşasına başlanılması, savaşın en zorlu zamanında hareket kabiliyeti yüksek süvarilerden oluşan bir ihtiyat birliğinin hazır bulundurulması iyi düşünülmüş tedbirlerdir"

İsmail Paşa, nehrin karşısında ani ve beklenmedik bir başarı elde etmişti etmesine ama Osmanlı karargâhında bu başarının boyutunun önceden hesaplanmadığı anlaşılmaktadır. Zira İsmail Paşa'nın harekâtını tamamlayıcı tedbirler zamanında uygulamaya konulamamıştır.[64] İsmail Paşa'nın hücumu esnasında ordu, ordugâhtan ayrılarak ileri yürüyüşe geçip nehrin sahiline inmiş olmasına rağmen veziriazam, Paşa'nın birliklerine zamanında takviye kuvvetler göndermeyerek ilk taktik hatasını yapmıştır.[65] Takviye kuvvetler zamanında gönderilmiş olsa idi müttefik kuvvetlerin ordugâhına kadar ilerleyen Paşa, geri çekilmek zorunda kalmayabilirdi.

Ayrıca geri çekilmeyi zorunlu kılan şartların oluşumunu da veziriazamın ikinci taktik hatasında aramak gerekir. Zira Avusturya ordusunun merkezine yapılan ve ordugâhına kadar ilerleyen saldırılar, müttefik ordusunu ikiye bölecek konuma getirmiştir. İkiye bölünmüş orduya, yanlardan bir saldırı gerçekleştirilseydi zafer kaçınılmaz olabilirdi. Meydan savaşlarında düşman ordusunu ikiye bölüp kanatlardan saldırarak imha etme taktiği, muhtemelen nehrin varlığından dolayı vakitlice uygulamaya konulamamıştır. Nehrin olmadığı bir meydan muharebesinde, veziriazamın kanatlardan saldırı yapmayacağını düşünmek mümkün değildir. Bu da doğal koşulların savaştaki etkisini göz önüne sermektedir. Kanatlardan gelebilecek bir darbenin önemini bilen Montecuccoli, ordusunu konuşlandırırken kuvvetli ve tecrübeli birlikleri kanatlara yerleştirmişti. Veziriazamın kanatlara saldırmaması, buradaki birliklerin boşta kalmasına ve merkeze aktarılmasına olanak sağlamıştır. Sonuç olarak kanatlardan gelen birlikler, ordugâha kadar ilerlemiş Paşa'nın birliklerini yanlardan sararak geri çekilmek zorunda bırakmıştır.[66]

Aslında Fazıl Ahmed Paşa'nın temel hatası, zamanlamayı iyi yapmamaktı. Zira hem İsmail Paşa'ya takviye kuvvet göndermiş ve hem de kanatlardan saldırı emri vermiştir. Ancak bu iki taktiği zamanında gerçekleştirmemesi çabaların sonuçsuz kalmasına sebep olmuştur.[67] Ancak

[64] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 97.
[65] Von Kausler'den nakleden Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 71.
[66] Bu esnada nehrin karşısında sancağın başında olan Çelebi, (t.y., s. 52.) olayları şu şekilde anlatır: "Sol tarafta orman içinden kırmızı kıyafetleriyle Fransız askeri, sağ taraftan ise Kız Kralı askeri ve Çek tüfenklileri sürü ortaya çıkarak İslam askerinin ardını aldılar. Tam altı saat göğüs göğüse savaş oldu. Düşmanın yorulmamış taze kuvvetleri top tüfek ateşine aldırmadan savaş meydanına atıldılar. Bozulan Avusturya askerinin peşine kovalamaktan dönen Osmanlı askeri düşmanın meydana akıp galip hâle geldiğini görünce ellerindeki esirleri kılıçtan geçirdikten sonra düşman alaylarına saldırıya geçtiler. On bin kadar asker selamete çıkamadı. Çünkü deniz gibi düşman askeri içinde bir damla gibi az asker idiler." Çelebi, yaralanan atını değiştirmek için nehrin karşısına geçmiş ve veziriazam tarafından kendisine askerin durumunun sorulması üzerine birçok askerin yardıma gönderilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ayrıca Çelebi, (t.y., s. 53) nehrin karşısındaki Osmanlı askerinin bozulmasını, ileri metrislerde mevzilenen yeniçeri askerinin köprü başını sıkıca muhafaza etmeleri için buradaki metrise geri çekilme emrinde bulur. Zira ona göre, yeniçerilerin geri harekâtını gören süvariler, firar zannederek atlarını geri köprüye doğru sürmüşlerdir. Yeniçeriler de bu durumu görünce metrise girmek yerine köprüye koşuşmuşlardır. Köprüye ilk gelenler karşıya geçebilmiş; ancak gerisi suyun taşması sonucu bunu başaramamıştır.
[67] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 82.

her şey bitmiş değildi. Nehrin berisinde duran 30 - 36 bin kadar hiç savaşmamış süvari birliği, ihtiyatta duruyordu. Bu birliğe ihtiyaç hasıl olmuş, nehrin karşısındaki geri çekilen ve ezilen birliklerin imdadına gidilmesinin zamanı gelmişti. Ancak burada hiç de hesapta olmayan doğal faktörler devreye girmiş ve bu, ihtiyat kuvvetlerinin karşıya geçişini engellemiştir. Gün boyunca yağan yağmur, nehrin taşmasına ve üzerindeki köprünün yıkılmasına sebep olmuştur. Böylelikle nehrin iki yakasındaki Osmanlı birliklerinin birbirleriyle olan bağı tamamen koptuğu için nehrin karşısında desteksiz kalan 10.000 civarındaki Osmanlı askeri ya savaşarak ya da nehrin azgın sularında boğularak ölmüştür.[68] Aslına bakılırsa nehir taşmamış olsaydı daha önce gerçekleşen taktik hatalar tolere edilebilirdi. Ancak doğal koşullar, buna imkân vermemiş ve bir savaşın sonucunun belirlenmesinde kendi önemini bir kez daha vurgulamıştır / hatırlatmıştır.

2. Zenta Bozgunu

Savaş Öncesi Durum

1683 Viyana bozgunu akabinde kurulan Kutsal İttifakla yapılan savaşlarda, Osmanlı yenilgileri bir seri hâline dönüşmüştü. 1687'ye kadar Belgrad'a kadar bütün Macar toprakları elden çıktı. Mora Yarımadası ve Atina, Venedik'in eline geçti. Aynı yıl ordu içinde patlak veren isyan, IV. Mehmed'in halledilmesine ve II. Süleyman'ın tahta geçmesine sebep oldu.[69] Cephedeki çözülme, Avusturya istilasının Balkanlara kadar inmesine ve Belgrad ve Niş'in düşmesine sebep oldu. 1690'da Niş ve Belgrad geri alınarak Tuna boylarında yeni bir savunma hattı oluşturuldu. Ancak 1691'de yaşanan Salankamen bozgunu, umutsuzluğa sebep oldu. 1695 yılında tahta oturan II. Mustafa, iki kez sefere bizzat çıkmış ve Tuna'nın kuzeyinde tutunabilme ümidini yeşertmiştir.[70] Bu başarılar, seferleri ilerletme

[68] Ahmed Muhtar Paşa, (2005, s. 97 vd.) yaptığı incelemeler neticesinde savaşta Osmanlı başarısızlığının sebeplerini yerli ve yabancı tarihçilerin görüşleri ışığında şu şekilde sıralamıştır: "1. Bosnalı İsmail Paşanın yaptığı baskınla elde ettiği büyük başarı öngörülememiş ve takviye kuvvet gönderilmesinde ihmal gösterilmiştir. Hâlbuki bu esnada bir kuvvet gönderilse idi müttefik ordusu darmadağın olacaktı. 2. Nehir taşmadan uzun süre önce cenahlardan saldırmamıştır. Bu da müttefiklerin cenahlarının taze kuvvet olarak ortada süren savaşa müdahil olmalarına sebep olmuştur. 3. Sadrazam cenahlara tüm kıymetli vakitler kaybedildikten sonra saldırmayı denemiştir. 4. Aşırı yağan yağmurun nehir üzerindeki hafif köprüyü yıkması ve nehrin hiçbir surette geçit vermemesiyle takviye birliklerinin karşıya geçememesi. 5. Yetersiz köprü takımı ve köprücü kollarıyla nehri geçme gayreti. 6. Osmanlının gelişen silah ve tabiye usullerine henüz itibar etmemiş olması. 7. Montecuccoli'nin ise harp silah ve tabiye usullerine pek derin bir surette vakıf olması."

[69] IV. Mehmed için bk. Abdülkadir Özcan; "Mehmed IV", *DİA,* Cilt XVIII, 1998, s. 414 - 418. M. Cavid Baysun; "Mehmed IV", *İA,* Cilt VII, t.y., s. 547 - 557. II. Süleyman için bk. Bekir Kütükoğlu; "Süleyman II", *İA*, Cilt XI, 1979, s. 155 - 170.

[70] II. Mustafa birinci seferinde bazı önemli kaleleri fethetmiş, ikinci seferinde de Avusturya ordusuna karşı Ulaş mevkisinde büyük bir galibiyet kazanmış; bunun üzerine Avusturya imparatoru sulh teklifinde bulunmuşsa da Padişah teklifi kabul etmemiştir. (İlgürel; 1986, s. 536.) II. Mustafa için bk. Cengiz Orhonlu; "Mustafa II", *İA*, Cilt VIII, s. 695 - 700. Abdülkadir Özcan; "Mustafa II", *DİA,* Cilt XXXI, s. 275 - 280. J.H. Kramers, "Mustafa II", *EI*^{2},Cilt VII, 708 - 709. Fahri Ç. Derin; "II. Mustafa'ya Dair Bir Risale", *Tarih Dergisi,* 13, 1958, s. 45 - 70.

düşüncesini doğurdu. Sultanın amacı Avusturya'ya son ve kesin bir darbe indirmekti. Bunun için 1697 yılında üçüncü seferin hazırlıklarına başlandı.

Sefere Hazırlık ve Lojistik

Nisan 1697'de Anadolu ve Rumeli'deki bütün kuvvetlere, Belgrad Ovası'nda hazır bulunmalarını bildiren emirler gönderildi. Ordu Belgrad'da toplandıktan sonra Segedin tarafına geçerken yanında bulunan barut ve ağır silahların durumu şu şekildeydi: 100 bini aşkın asker,[71] 15 bin kantar barut, 17 kolonborno, 7 havan, 85 şâhî darbezen ve miktarı belirtilmemiş cephane. Ayrıca Varadin Kalesi'nin kuşatılması ihtimaline karşı 12 okkalık 10 balyemez top ince donanmaya bindirilmiştir. 10 kalite, 40 firkate, 60 şaykadan oluşan 110 parçalık ince donanma Tuna ve Tise'de ihtiyaca göre hazır hâldeydi. Ayrıca askerin elinde 97 bin tüfeğin olduğu, Varadin önünde yeniçeri ağasının yaptığı sayımdan anlaşılmaktadır.[72]

Stratejik Plan

Zenta'da yaşanan bozgun, Belgrad'da seferin yönünü ve stratejisini belirlemek üzere toplanan savaş meclislerinde alınan kararlarla doğrudan bağlantılıdır. Bu yüzden karar süreci üzerinde biraz detaylı durulmalıdır. Ordu Belgrad'a geldiğinde iki kez savaş meclisi kuruldu.[73] Mecliste, düzenlenecek seferin yönü ve şekli tartışma konusu olmuş ve kumandanlar bu konu üzerinde ikiye bölünmüştü. Birinci görüş, Pançova tarafına geçip Tımışvar yönüne ilerlemek; ikincisi de Zemun sahrasına geçip Varadin kalesini kuşatmaktır. Birincisi için Tisa Nehri, ikincisi için de Sava Nehri geçilecekti. Her iki planda da yaşanacak nehir geçme operasyonları sadece bir nehrin geçişini kapsamıyordu. Her hâlükârda bir dizi nehir geçme operasyonunun yaşanacağı muhakkaktı. Ancak Tisa Nehri'ni geçmeye yönelik plan, diğerine nazaran çok daha fazla nehrin, köprü kurularak aşılmasını gerektiriyordu.

Bu tartışmalarda Amcazade Hüseyin Paşa, Mısırlızade İbrahim ve Bostancı Mahmud Paşa Varadin Kalesi'nin fethedilmesi gerektiği yönünde görüş bildirdiler.[74] Zira ordu daha önce iki kez bu bölgede başarılar elde etmiş olmakla birlikte ele geçirilmiş önemli bir kale bulunmamaktaydı. Bu yüzden Amcazade Hüseyin Paşa, bu kez önemli bir kavşakta yer alan Varadin Kalesi'nin ele geçirilmesi gerektiğine inanıyordu.[75] Veziriazam Elmas

[71] Zinkeisen; V, 2011, s. 108. Jorga'ya (2009, s. 223.) göre asker sayısı 135 bindir.
[72] Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa; *Nusretname*, Haz.: İ. Parmaksızoğlu, Cilt I, Fasikül III, İstanbul: MEB, 1962, s. 281, 284, 291.
[73] Tarih-i Raşid'e (II/1282, s. 407.) göre bu toplantıların ilki veziriazamın ikincisi de padişahın huzurunda gerçekleşti. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa (1962, s. 278.) ise ikinci toplantının da veziriazamın otağında gerçekleştiğini ifade etmektedir.
[74] Silahdar; 1962, s. 278.
[75] Otağ-ı Hümayunda toplanan savaş meclisinde bulunan şeyhülislam, kazasker, vüzera-yı izam, mirmiran ve Tımışvar'dan çağrılan Vezir Cafer Paşa, bir kenara çekilerek Amcazade Hüseyin Paşa'ya "Siz dahi bir senedir bu serhaddesiz, vâkıf olduğunuz mertebeyi söyleyin." dediler. Amcazade de "Üç senedir gelürsüz gidersüz, küffardan bir karış yer aldığınız yok. Bu kadar hazine itlâf ve asâkir-i İslam it'âb olunur eğer mühimmât-ı levâzımınız tekmîl ise münasib

Mehmed Paşa ile Koca Cafer Paşa'nın öncülüğünü çektiği grup ise Budin'e kadar Tuna'nın tüm sağ kolunu kontrol altına aldıktan sonra Tımışvar tarafına gidilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Üstelik bu gruba göre Varadin'i almak hiç de kolay gözükmemektedir.[76] İlk toplantı sonunda kesin bir karar alınamadığı için Cafer Paşa'nın Tımışvar'dan gelmesi beklendi.

Cafer Paşa, geldikten sonra tekrar savaş meclisi düzenlendi. Toplantıda, Cafer Paşa, Varadin tarafına gitmenin bir fayda getirmeyeceği düşüncesiyle[77] Tımışvar tarafına gidilmesinin gereği üzerinde ısrarla durdu. Ona göre Pançova'ya geçildikten sonra Tise Nehri'ne köprü kurularak Titel Kalesi fethedilmeli, sonra Başka Ovası'ndaki Segedin, Göle ve Yanova kalelerini çevreleri ile ele geçirip buralara gerekli tahkimatı yaptıktan sonra, Orta Macar'a gidilmelidir. Buradaki ahali Osmanlı'yla iş birliği içerisinde olduğu için Tökeli, kral olarak göreve başlatılır ve böylelikle civardaki kalelerin zahire ihtiyaçlarının bu ahaliden karşılanma imkânı doğar. Sefer için karşılaşılabilecek zahire sıkıntısı da böylelikle ortadan kalkmış olur. Bütün bunların neticesinde Budin'e kadar Tuna boyu ele geçmiş olacağı için Varadin arkada kalmış olacak, böylelikle zahire ve yardım yolları da kesilmiş olacaktır. Düşmanın Segedin tarafında bulunan kuvvetlerinin köprübaşları da ele girmiş olacağından Varadin de kolaylıkla ve bedavadan elde edilecektir.[78]

Amcazade, Varadin Kalesi'nin alınmasında ısrar ediyordu. Tımışvar tarafına gitmeme gerekçesini ise nehir geçme operasyonlarına dayandırmaktaydı. Paşa, Tımışvar'a doğru gidildiğinde üç büyük nehrin aşılmak zorunda olduğunu hatırlattı. Ona göre Avusturya askeri savaşta hilekâr olup bu şekildeki su geçitlerinden İslam askerini bir yolla birbirinden ayırarak savaşagelmiştir. İslam askerinin sudan geçişine önce müdahale

---

olan Varadin Kal'asın muhâsara eylemek gerekdir." dedi. Padişahın huzurunda söylenen bu sözlerden alınan veziriazam, "Devlet-i padişâhîde her şeyimiz hazır u âmâdedir." dedi. (Anonim; 2000, s. 126) Silahdar, (1962, s. 279, 280.) Amcazade'nin görüşlerini savaş meclisinde değil de sonrasında serzeniş biçiminde dile getirdiğini ifade etmektedir.

[76] Bunun gerekçelerini şu şekilde izah etmişlerdi: "Varadin, Girit gibi sağlam bir kaledir. Tuna'dan oraya 1,5 saatlik yol, üç kat hendek, şaranpo, sayısız makas, taş ve toprak tabyalarla çevrilmiştir. Bu istihkâmın araları ikişer üçer kat lağımlarla bağlanmıştır. Kuşatma çok zor olur ve askerin de yarısı kaybedilir. Üstelik ordu serhadde geç geldi. Uzun süreli bir kuşatma gereği ortaya çıkarsa kış bastıracaktır ve sonuç almak mümkün olmayacaktır." Karşıt görüştekiler ise "Ne vakte kadar Varadin için gelinip gidilecektir. Düşmana fırsat verdikçe bu kale tahkim edile edile demir gibi bir kale olmaktadır. Artık bu işi bitirmek gerekir. Ya bir an önce alınır ya da bütün ordu Varadin önünde erir biter diyerek Varadin'e gidilmesinde direndiler." (Silahdar; 1962, s. 278.)

[77] Silahdar'a (1962, s. 279.) göre Cafer Paşa Varadin tarafına gidilmesini ağzına dahi almamıştır. Anonim Osmanlı Tarihine (2000, s. 126.) göre ise Cafer Paşa, "…Tımışvar'a gidelüm avn-ı Hakk ile taburu bozabilürsek Tise suyunu geçüp Varadin'i karşusundan muhasara edelüm. Donanma-yı hümayûn dahi gelüp köprü bina ve iki tarafdan muhâsara ve tazyîk olunmadıkça bir tarafdan imdâd ü zehâyiri gelür mümkin olmaz. Merhum Ali Paşa zamanında dahi tecribe olunup faidesi müşâhade olunmadı…" demiştir.

[78] Silahdar; 1962, s. 278, 279.

etmeyip bir miktarı geçtikten sonra saldırdığı yahut geri kalmış asker üzerine yürüdüğüne çok kere şahit olunduğunu söylemiştir. Akabinde, konuyu St. Gotthard'a bağlamış ve Raap Nehri'nin geçişi esnasında yaşananlara işaret ederek[79] amca oğlunun[80] yaşadığı vahim hataya düşülebileceğini hatırlatmıştır. Başka tarafında birçok nehrin olduğu ve bunların geçişinde zorluklar yaşanacağından, başka nehirler geçilse dahi bataklık arazinin savaşa elverişli olup olmadığının bilinmediği üzerinde ısrarla durmuştur. Bu sebeple bir ricat durumunda, ensede bırakılan düşmanın aynı suları tekrar geçiş esnasında ne kadar tehlike arz edeceğine işaret etmiştir. Ayrıca o, seferin yönü Varadin'e çevrilirse eldeki büyük orduyla kolaylıkla bu kalenin fethedilebileceğine inanmaktadır. Üstelik ordu Varadin'e yönelirse Tuna Nehri'nden uzaklaşılmayacağı için zahire nakliyatında sıkıntı da çekilmeyecektir. Ancak diğer tarafa doğru gidildiğinde zahire nakli çok büyük bir problem olarak kalacaktır.[81] Amcazade, etraflıca gerekçeleri[82] izah etmiş

[79] Amcazade'nin St. Gotthard'a atıfta bulunduğunu Peçevi (A.VKN. d. 1700-2.) şu şekilde dile getirmektedir: "...Nemçe düşmeni umûr-ı cenkde mekkâr u hîlekâr olub bu makûle su geçidlerinde... mürûra ibtidâdan mani' olmayub nice def'a mürûr itmiş veyahud itmeyüb girü kalmış bir mikdar asker üzerine yüriyüb çok kerre ve bâhusus Rabe vak'asında hasâret eylediği ma'lumdur..." Raşid (II/1282, s. 408) de St. Gotthard'a atıfta bulunmuştur: "…hususan Rabe senesinde dahi bu hâlet cümlenin meşhûdu olmuşdur…"

[80] Amcazade Hüseyin Paşa, Köprülü Mehmed Paşa'nın küçük kardeşi Hasan Ağa'nın oğludur. Dolayısıyla kendisi Fazıl Ahmed Paşa ile amca çocuklarıdır. (Mehmed Süreyya; 1996, s. 718.) Burada amca oğlunun düştüğü hataya atıfta bulunmaktadır. Amcazade için bk. Orhan F. Köprülü; "Hüseyin Paşa Amcazade", *İA,*5/1, 1987, s. 646 - 650. Münir Aktepe; "Amcazâde Hüseyin Paşa", *DİA,* III,1991, s. 62, 63. Selim Hilmi Özkan; *Amcazade Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644 - 1702)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006.

[81] A. VKN.; d. 1700 - 3. Defterdar Sarı Mehmed Paşa; *Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066 - 1116 / 1656 - 1704)*, Ankara, TTK Basımevi, 1995, s. 622.

[82] Raşid'e (II/1282, s. 408, 409.) göre Amcazade Hüseyin Paşa'nın savaş meclisindeki görüşü şu şekildedir: "… padişahımız…asker ile düşman-i dîn üzerine teveccüh ve azimet murâd-ı hümâyunları olursa bervechiyle bu denlü enhârı ubûra ve inşa-i ma'âbir ve cüsûra mevkuf olan Başka yakasına teveccüh buyurmaları münasib değildir zira ara yerde olan sular hîn-i azimetde hezar-ı tekellüf ve meşakkat ile ubûr olunub tabûr-ı makhûra yaklaşıldıkda muhârebeye ikdâm el virir mi yohsa el virmez mi ve muharebe vukû'unda dahi ne suret iktizâ ider farazâ avn-ı Hakkla sûret-i nusret üzere avdet olunsa bile düşman-i din ….kalkub bu denlü ağır asker ile bu kadar müte'addid nehirleri ubûr gibi müşkül halet…nehr-i Sava'dan Zemun yakasına ubûr ve Varadin Kal'ası muhasarası sarf-ı makdûr olunsa kara tarafından Belgrad'a karîb mesafesinden ma'dâ nehr-i Tuna'dan ayrılmamak hasebiyle donanma-yı hümayun ve zahire sefayini ordu-yı hümayun yanında eksik olmayub peyderpey Belgrad tarafından zahire ve mühimmat tevarüdüyle kat'an bir dürlü müzâyaka iktizâ itmeyeceği emr-i mukarrerdir ve avn-ı hakkla kal'a-i merkûmenin feth ve teshiri müyesser olub ba'dehu yine iktizasına göre hareket olunurdu deyu Varadin muhasarası kasdıyla nehr-i Sava'dan Zemun yakasına ubur olunmak tarafın tercih eyledi…"

olmasına rağmen savaş meclisi bu görüşlere itibar etmedi[83] ve Cafer Paşa'nın teklifi doğrultusunda seferin yönü Tımışvar'a çevrildi.[84]

Sefer

Ordu, Cafer Paşa'nın planını uygulamak üzere, Vişniçe Köprüsü'nden Tuna'yı aşarak Pançova yakasına geçti.[85] Daha sonra Taneş ve Bega

[83] Savaşın sonucunun Amcazade'nin öngörülerine uygun bir şekilde nehir geçerken bir baskınla ve bozgunla noktalanmış olması, savaş sonrasında Tımışvar'a çağrılarak veziriazamlık mührünün kendisine verilmesini sağlamıştır. (Raşid/II; 1282, s. 416.)

[84] Padişah'ın Cafer Paşa'ya itimadının çok yüksek olduğu bilinmektedir. Zira Padişah, Paşa'ya "baba" diye hitap etmekteydi. Bu sıkı ilişkinin bir ürünü olarak Cafer Paşa'nın Tımışvar'da yaptırdığı binaları ve kaleyi güçlendirici inşa faaliyetlerini Padişah'a göstermek niyetiyle orduyu Tımışvar tarafına yönlendirmek istediği de iddia edilmektedir. (İlgürel; 1986, s. 536). Bu savaşı kaleme alan müelliflerden elde edilen izlenime göre savaş meclisinde görüş bildirenlerin çoğu kendi hesapları doğrultusunda hissî davranmışlardır. Bunlar, savaşın muhtemel sonuçları ve taktik gerekliliklerine göre tedbirler sunmak yerine, veziriazamla olan münasebetlerine göre kasten kötü tedbiri telkin etmişlerdir. Bazı müellifler bu tutumu, bu şahısların veziriazama olan düşmanlıklarının bir ürünü olarak görmektedirler. Mesela Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995, s. 621.) bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: "…ordu-yı hümayun ile Belgırad'a duhûlde ne tarafa teveccüh olunması münasib olduğu istişare olundukda, vüzerâdan sahib-i kelime olanlar veziriazam ile adem-i muvâlâtlarının iktizası ile hayırlu işi söylemeyüb hemen ahvâl ber-aks olub 'veziriazamın başına bir musibet gelsün' deyü hüsn-i tedbiri ketm ve sû'-i tedbîri isabet olmak üzere îrâd eylediler…" Raşid de (II/1282, s. 409) aynı görüştedir: "…meclis-i hümayunda câlis olan vüzerâ-yı izâm ve vükela-yı benâmın karar dâde-i zamîrleri olub lakin vezir-i a'zâma dilgîr olduklarındannâşî re'y-i mezkûra zuhûr-ı zafer ve nasb-ı âşikar ve sadrazama vesile-i tezâyüd kadar itibardır deyu bâ'is-i kesr-i şân-ı âsafî olmak dâ'iyesiyle sevk itdikleri Başka yakasına teveccüh hususunu tercihde ısrar itmeleri ile ittifaklarına binaen Başka tarafına teveccüh olunmak emr-i hatarnâkına karar virildi." Peçevi de [A.VKN.d 1700-2 (1).] bazı vüzera-i izam ve sair rüesanın "...vezir-i azamın başına bir hâl gele deyu müşâveretde ve memur oldukları hidmetde ekseri hayırlı söz söylemeyüb ve işin tekmline sa'y ve ihtimam" eylemediklerinden dem vurmaktadır. Savaş meclisini yanlış yönlendiren bu tutuma sebep olarak bazı müellifler ise daha farklı açıklama getirmektedirler. Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa'ya (1962, s. 278.) göre bu devlet adamlarının Padişah'ı ve savaş meclisini kasten yanlış yönlendirmelerinin altında yatan sebep, veziriazamın bu devlet adamlarını yıldırarak zorlamasıdır. Yani suç tamamıyla veziriazamındır. Şöyle ki veziriazam üç yıldır Padişah'ı Varadin üzerine hareket ettirip daha sonra farklı yönlere çevirerek oyalamaktadır. Ona göre sadrazam, şeyhülislamla da anlaşarak ileri gelenlerle görüşmüş ve her kim Padişah'ı Varadin üzerine yönlendirirse seferden sonra bir kolayını bulup öldürtürüm diyerek korkutmuştur. Onlar da Padişah'ın sevdiği veziriazamından vazgeçmeyip kendilerinden vazgeçeceğini bildikleri için susmayı tercih etmişlerdir. Harp meclisinde can korkusundan veya mevki derdinden dolayı Varadin'in Girit gibi sağlam bir kale olduğu, kuşatmanın çok zor olacağı ve askerin yarısının kaybedileceği üstelik kuşatma bölgesine çok geç gelindiği için kuşatmanın da uzamasıyla kışın bastırabileceği ve bir sonuç almadan dönülmek zorunda kalınacağı görüşünü savundular. Müellifler, bu şekilde hareket edenlerin sadece veziriazama değil, "din ü devlete" de zarar vererek üzerlerine düşeni ifa etmediklerinden yakınmışladır: "…'Tuna'yı karşu geçüb ve nehr-i Tisa üzerine cisir kurulub Tisa'yı dahi mürûr itmeği münasibdir' deyü cevab eylediler. Lakin tekâzây-ı nefs ile bu gûne itdikleri hareket yalnız veziriazama olmayub din ü devlete ve kaffe-i enâma olduğu mütehakkık ve zâhir ü nümâyân iken kat'a tefekkür eylemediler…layık olan mâ-beynde nefsaniyeti külliyet ile ref' ve düşmen-i dînden gereği gibi ahz-ı intikam itmeğe her biri ittihad ü ittifak ve gönül birliği idüb din ü devlete nâfi' işlerde bulunmağa sa'y ü ihtimam eylemek idi." (Defterdar; 1995, s. 621.)

[85] Ordunun tamamı nehri geçmedi. Harem-i hümayun, hazine-i amire ve bir takım has çadırları hazine kethüdası emrinde Belgrad'da bırakıldı. Amcazade Hüseyin Paşa'ya kalenin korunmasında dikkatli olması tembihlendi. Ordu, karşı yakaya geçince birliklere zahire istihkakları dağıtıldı. Burada 10.000 Tatar atlısı ile Şahbaz Giray Sultan, orduya katıldı. Avusturya ordusu hakkında alınan bilgiler doğrultusunda Vezir Cafer Paşa, 3.000 atlı ile Tise üzerinde köprü kurulacağına dair sahte bilgiyi yaymak üzere Küçük Kanije'ye doğru yol aldı. Bu esnada kurulan köprülerden geçiş tamamlanınca köprüler bozularak arabalara yüklendi. Ordu

Nehirleri geçilmiş ve Tisa'nın kenarına varılmıştır. Bu geçişler esnasında köprülerde asker çok sıkıntı çekmiş, üstelik veziriazam ve diğer vezirlerin sert tavırları askeri gücendirmiştir.[86] Bir kısım birlikler donanmanın yardımı ile Tisa Nehri'nden karşıya geçmiş, Titel Kalesi'ni çarpışmalarla ele geçirmiş ve kale yıkılmıştır.[87] Kale alındıktan sonra ordunun tamamı nehrin karşısına geçirilmiştir.[88] Ertesi gün ordu, Vilive Köprüsü'nden geçmiş,[89] burada düşman ordusuyla karşı karşıya gelinmiş ancak saldırıya cesaret edilememiştir.[90] Bu durum askerin moralini bozdu ve korkuya düşürdü. Hâl böyle olunca Orta Macaristan'a gitmek, kral tayin etmek ve Tuna boyunu kontrol altına almak sevdasından vazgeçildi. Şimdi, bir an önce Tise suyundan Padişahı ve orduyu Tımışvar tarafına geçirme derdine düşüldü.[91] Gelinen yoldan geri dönülmesinin çok fazla köprü yapmayı gerektirmesi ve düşman ordusuna çok yakın bulunulmasından dolayı uygun görülmedi. Bu

---

Pançova'dan hareket ederken, 110 parçalık ince donanma da Belgrad'dan hareket ederek Tisa suyuna girmiş ve boğazı ele geçirmiştir. (Silahdar; 1962, s. 281 - 284.)

[86] A.VKN.d 1700-3.; Defterdar, 1995, s. 623.

[87] Defterdar; 1995, s. 623.

[88] Ordunun Titel tarafına geçmesi için emir alan veziriazam, bütün yeniçeri, cebeci topçu ocakları, topları, cephaneyi, vezirleri, komutalarındaki kapu kuvvetleriyle eyalet ordularını sabaha kadar üstü açıklarla Tise'den karşı tarafa geçirtip Titel arkasındaki ovaya kondurdu. Ertesi gün öğleye kadar adadan adaya 35 tombazla adadan Titel'e 43 tombazla uzanan köprüler tamamlanarak asker, zahire ve ağırlıklar geçirilmeye başlandı. Padişah ve iç halkı konaktan kalkarak önce Bekey üzerindeki köprülerden ve kamışlık içinden geçip Tise kıyısındaki büyük köprübaşına indi. (Silahdar; 1962, s. 286.) Ertesi gün köprüden geçilerek Titel toprağına ayak basıldı. Askerin geçişi de tamamlanınca Bekey ve Tisa üzerindeki köprüler kaldırılarak arabalara yüklendi.

[89] Silahdar; 1962, s. 287.

[90] Düşman ordusundan alınan *dil*lerden Avusturya ordusunun Segedin'e doğru gittiği haberi alınmıştı. Veziriazam bu durumu bir fırsat olarak değerlendirmiş ve düşmanın çok uzakta olmasına dayanarak Varadin'e karadan ve Tuna'dan yapılacak ani bir hücumla saldırmanın kaleyi ele geçirmeyi sağlayabileceğini düşünmüştür. Silahdar Fındık Mehmed Ağa, vezirin bu kararının yanlışlığına işaret ederken bu kararı olumlu gören devlet adamlarını şu şekilde anlatmıştır: "O toplantıdakiler arasında iş bilirler gizliden gizliye bu tedbir aynen kahvehane tiryakilerinin hikâyesine benzer bir dam-i tezvir, mahz-ı hayaldir dedikler hâlde laf olsun diye uygundur demeleri sonunda bu tasarı kabul edildi." (Silahdar; 1962, s. 288.) Bu plan doğrultusunda hazırlıklara girişildi. Mesela Belgrad muhafızı Amcazade Hüseyin Paşa'ya Pançova'daki köprünün sökülerek göndermesi ferman buyruldu. Ayrıca Kapudan Mehmed Paşa, verilen emir gereğince donanma ile Tise Boğazı'ndan çıkarak Varadin'in beri tarafında bulunan adayı ele geçirmiş ve burada metrise girmişti. Düşman bu durum üzerine korkarak kalenin tombaz köprüsünü bozmuş ve kale altındaki kalyon ve şaykaları da güvenli bir yere çekmiştir. (Silahdar; 1962, s. 289.) Ancak bu arada alınan istihbarata göre Avusturya ordusunun Varadin'i desteklemek ve gerekirse Türklerle savaşmak üzere hareket ettiği öğrenildi. Ordunun ileri gelenleri ile yapılan görüşmelerde tüm ordunun (yaya - atlı) bütün kuvvetlerle düşmanı karşılaması kararı alındı. Ancak Tımışvar Beylerbeyi Vezir Cafer Paşa ile Yeniçeri Ağası Mahmud Paşa bu fikre yanaşmadılar. Onlara göre göğüs göğüse yapılacak bir savaşta Osmanlı askeri düşmanın ateşi karşısında dayanamayarak bozguna uğrardı. Düşman da metrisleri ele geçirerek yerleşir; öyleyse yapılacak iş, bir miktar atlı ile Tatar kuvvetlerini düşman üzerine gönderip sabaha karşı baskın yapmaktı. Bu yüzden düşmanın yolu kesilmemeli ve geçişine müsaade edilmeliydi. Konu Padişah'a iletildi ve izni alındı. Plan gereğince 12 bin kadar hafif atlı birlikle düşman izlendi. Ancak saldırı planı gerçekleştirilemedi. Süvariler düşmanı karargâhına girişine kadar izlediler. Daha sonra geri dönüp orduya katıldılar.

[91] Defterdar, (1995, s. 623.) savaşmama kararını şu şekilde eleştirir: "…düşmen ile mukavemet ü mukatele niyetiyle böyle ağır asker ve niçe bin araba ile on kadar köprü geçüp, düşmen ile bir sahraya gelmiş iken döğüşmek fikrini terk ve bir alay akâvil-i za'îfe ile taraf-ı hilâfa zâhib olmakdan icab itmeyüb beynlerinde tenâzu' ve kîl ü kâli aşikâr eylediler…"

yüzden önceki karar doğrultusunda Başka Ovası ve Segedin yoluna devam etmeye, bu bölgeleri vurduktan sonra uygun bir yerden orduyu Tise Nehri'nden Tımışvar yakasına geçirmeye karar verildi.[92]

Buradan Segedin'e doğru hareket edildi. Yolda ordunun, donanmanın ve zahire gemilerinin her birinin farklı konakta bulunması uygun görülmeyerek bir an önce Tise Nehri üzerine bir köprü kurulması suretiyle Tımışvar tarafına geçilmesi ve orada ona göre hareket edilmesi kararlaştırıldı.[93] Bu bağlamda Karagöl Köprüsü başında Fogzvarca köyüne inildi. Burada düşmandan kalma kazıklar üstüne kurulu köprü, geçiş için yeterli olamayacağı için aynı gece 30 araba tombaz ile ikinci bir köprü daha yapıldı. Padişah ve ordu karşıya geçti. Oradan Tisa kıyısında Pesir köyüne gelindi. Öncüler Zenta varoşunu bastılar. İki saatlik çarpışma ile bütün varoş ele geçirildi. Yüklü miktarda ganimet alındı. Ordu Zenta kırına gelince Avusturyalıların her zaman köprü kurdukları yerde Zenta varoşu yakınlarında Tise Nehri üzerine 83 araba tombazından sağlam bir köprü yapılmasına başlandı. 22. pazartesi sabahı başlayan köprü yapımı o gün, o gece ve ertesi gün güneş doğuncaya kadar sürmüştür. Bundan sonra Tımışvar tarafına geçiş başladı. Önce otağ-ı hümayun, iç halkı, rikab ağaları, hazine-i amire ile Padişah geçti. İkindiye kadar yeniçeriler, silahtarlar, cephane ile cebeciler, yedi kolonborno, 12 şâhî, üç havan topu ile topçular ve top arabacıları geçti. Veziriazam, yeniçeri ağası ve birçok başka vezir, birliklerin kolaylıkla ve düzen içerisinde geçişini sağlamak üzere nehrin beri yakasında kaldılar. O gün ve gece, çarşamba günü de geçişler devam etmiş, kuşluk vaktine kadar, bütün ordu birlikleri, Şahbaz Sultan Giray ve Tatar askerleri, Tökeli İmre, karşıya geçmiş ve her birlik kendi yerlerinde konağa girmiştir. Bu yakada sadece zahire arabaları ve metrisleri koruyan piyade kalmıştı.[94]

Bu esnada ele geçirilen bir esirden, 60 bin kişilik düşman ordusunun Orta Macar tarafına doğru geldiği, gerekirse Türklere hücum etmeyi planladıkları öğrenildi. Daha sonra Varadin'den yola çıkan ordunun Karagöl Köprüsü'nü onardıktan sonra Pesir köyüne vardığı haberi alındı. Bunun üzerine eyalet kuvvetlerinden bir birlik keşif ve düşmanı karşılamak üzere gönderildi. Boşnak Cafer Paşa, karakol hizmeti için önde giderken düşman üzerine saldırmış; ancak gücü yetmeyince geri dönüp kaçarken atından düşerek esir olmuştur.[95] Kendisine ordunun durumu sorulduğunda bütün ağırlık, ordu ve padişahın karşıya geçtiğini, beri yakada ise zahire arabaları ile bir miktar askerin kaldığını söylemiştir.[96] Bunun üzerine Avusturya Ordu

[92] Silahdar; 1962, s. 290 - 293.
[93] Anonim; 2000, s. 128.
[94] Silahdar; 1962, s. 293, 294. Anonim; 2000, s. 129.
[95] Silahdar; 1962, s. 294, 296.
[96] Mehmed Giray (2006, s. 100) olayı şu şekilde anlatır: "(Boşnak) Ca'fer Paşa nâm bir paşayı karavula ta'yîn eyleyüp, andan sonra mürûra niyyet itmişler idi. Paşa-yı nâ-merd ol mahallde gaflet üzre yatıyoriken Nemçe la'înlerinden dil almaga çıkan melâ'înler (Boşnak) Ca'fer Paşa'yı basup, ol muhannes aslâ muhârebeye kâdir olmayup, giriftâr olur, kıyâfetiyle Hersek mel'ûna ihzâr iderler. Paşa-yı muhannes rüsvâydan asâkir-i İslâm'ıñ ahvâlin su'âl eyledükde, mevt havfından halâs ümîdiyle ol bed-ef'âl: "Asker-i İslâm sizden havf eyledüklerinden metrislerin

Komutanı Prens Eugéne de Savoie, alaylarını düzenleyerek ordusunu harekete geçirdi.

Zenta Bozgunu

Haber, ordu içerisinde hızla yayıldı, panik ve kargaşaya neden oldu.[97] Veziriazam bir yandan zahire yüklü arabaları karşıya geçirmeye çalışırken diğer yandan da ileri gelenlerle durum değerlendirmesi yaptı. Buna göre hazırlanan metrisler, eldeki askere göre büyük bulunmuş ve bu askerle metrislerin tutulamayacağı anlaşıldığı için askerle beraber diğer teçhizatı geri çekerek köprübaşında yeni bir metris alınması kararlaştırılmıştır.[98] Alınan kararlar gereğince ileri metrislerde bulunan yeniçeriler, emir doğrultusunda köprüye doğru hareket edince diğer yayalar ve süvariler, düşman baskın verdi zannederek ürkmüşler ve birbirlerini çiğneyerek köprübaşına yığılmışlardır. Kargaşalıkta 2.000 kadar at ve bir o kadar asker suda boğularak ölmüştür.[99] Askerî erkân, durumu yatıştırmak için kılıç zoruyla müdahale etmiş ve askeri zorla metrise getirmişlerdir. Karşı yakaya geçenler de geri sürülerek metris kurulmuştur. Hendekler kazılmış, arabalar ve toplar yerlerine yerleştirilmiştir. Böylelikle yedi bin civarında yaya metrise girmiştir.[100]

Avusturya ordusu, alaylarını Pesir köyüne getirmiş, metrislere yaklaşmış, ancak saldırıya hemen cesaret edememiştir. Bu sırada Osmanlı tarafından kaçan iki çoban ve iki Arnavut, Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu kargaşa ve korku hâlini ve metriste çok az asker olduğunu haber vermiştir. Bunun üzerine Avusturyalılar, top ve tüfek atışlarıyla derhâl saldırıya geçmişlerdir. İkindi sularında eski metristen içeri girerek yeni metrise iki defa saldırı düzenlenmiş, ancak top ve tüfek ateşiyle geri püskürtülmüşlerdir. Üçüncü saldırıda yayalar, beş şâhî topla hücuma geçtiler. Metrislerin dışında bulunan ve saldırıya dayanamayan Osmanlı süvari birlikleri, metrislerin Tise Nehri'yle birleştiği yar kenarına çekilerek orada savaş düzeni aldılar. Fakat düşmanın darbezen şâhî ateşine dayanamadılar. Yardan aşağı doğru ırmak kıyısına çekilmek zorunda kaldılar. Düşman da buraya gelerek süvari birliklerini yukarıdan tüfek ateşine tuttu. Bunlar, mevzilendikleri yerden kaçmaya ve su kenarından köprüye gelmeye başladılar. Ancak köprünün altında yar boyunca arabalar çekilmiş olduğundan kimi suya atlayıp boğuldu, kimi yüzerek kimi de köprüye tırmanarak geçip kurtuldu. Çoğu ise savaşarak öldü. Metrislerin dışında sol

---

bıragup, firâr itdiler. Aceb fırsat mahallidür. Eger şimdi hamle eyleseñüz iş görürsüz. Pâdişâh dahı bir mahûf kimesnedür ve şeyhü'l-islâmıñ sözünden çıkmaz. Ol hôd havfından bûse-i ka'r-i zemîne girer idi" deyüp, bu gûne elfâz-ı muhmelâtı düşmen-i bî-dîne ifâde eyledügi gibi melâ'în-i hâsirîn (Boşnak) Ca'fer didükleri habîs[i] habs idüp: "Eger vâkı' ise seni âzâd iderim" deyüp ma'an bulunan hanâzîrlerile acele birle gelür. Hakīkati'l-hâl görürler ki, vâkı' der."

[97] Anonim; 2000, s. 128.

[98] Silahdar; 1962, s. 296.

[99] Aynı sahnenin St. Gotthard'da yaşandığını Evliya Çelebi (t.y., s. 53.) nakletmektedir. Hatta Evliya Çelebi bozguna sebep olarak bu olayı gösterir.

[100] Silahdar; 1962, s. 296, 297.

tarafta bulunan süvari birlikleri de aynı akıbetle karşılaştılar. Düşman yaya ve süvari birlikleri, Osmanlı süvarilerini dağıttıktan sonra köprübaşını ele geçirdiler. Bundan sonra bir kısım düşman askeri, metrislere sızarak arkadan saldırdı. İbrahim Paşa'nın metrisi ise henüz tamamlanamadan, topçular tüfekçiler yerlerini almadan düşman tarafından baskına uğramış ve düşman ilk olarak buradan içeri girmiştir. Metrisleri aşan büyük miktardaki Avusturya askeriyle karşı karşıya kalan Osmanlı askerinin bir kısmı, ölümüne savaşırken bir kısmı da kaçmaya başlamıştır. Veziriazam, kaçan askerleri görünce önlerine geçip müdahale etmek istemiş ancak yeniçeriler düşülen durumun sorumlusu olarak gördükleri veziriazamı, orada katletmişlerdir.[101] Bu arada köprübaşı düşmanlarca tutulmuş, köprünün orta yeri de düşman topuyla parçalanınca karşıya geçiş tamamıyla imkânsız hâle gelmiştir.[102] Savaş, akşam namazına kadar sürmüş, nehrin karşısında bulunan birçok yüksek rütbeli Osmanlı askerî erkânı, diğer askerlerle bu çatışmalarda ölmüştür.[103] Köprüden karşıya geçmiş bulunan ordu ve padişah, ellerinden bir şey gelmez bir şekilde St. Gotthard'da olduğu gibi karşıdaki askerin düşman elinde kırılmasını izlemekten başka bir şey yapamamıştır.[104] Akabinde Padişah'ın emri ile ordu, Tımışvar'a doğru hareket etmiştir.[105]

Taktik ve Stratejik Hatalar

Bu savaşta gerçekleştirilen nehir geçme operasyonu, Raap Nehri'ndeki durumdan farklıdır. St. Gotthard'da nehrin karşısında geçişe müsaade etmek istemeyen ve savaş için hazır bir ordu bulunuyordu. Zenta'da ise düşman, nehrin karşısında değil Osmanlı ordusunun arkasındaydı. Arkada büyük bir düşman varlığına rağmen nehir geçilmeye çalışılmıştır. Öyle ki bu ordu Varadin önünde karşılaşıldığında savaşmaktan çekinilen bir orduydu. Hiç kuşkusuz bu yenilgideki en büyük stratejik hata, ensede savaşmamış ve bu yüzden de yorgun olmayan bir ordu bulunmasına rağmen zamanlaması iyi hesaplanmamış bir nehir geçme operasyonu

[101] Aslında konu ihtilaflıdır. Anonim Osmanlı Tarihi'nde (2000, s. 129.) veziriazamın ölümü şu şekilde verilmektedir: "Sente Muharebesi'nde şehid olub hayat u mematı ve ne vechile uruldu kafir elinde mi yoğ ise yeniçeri kurşunu mı tutdu çok kîl ü kâl olup sıhhatine zafer bulunmadı."

[102] Bk. Kroki 5: Zenta Savaşı'nda Orduların Durumu ve Resim 1: Zenta Savaşı Panoraması

[103] Silahdar; 1962, s. 297, 298. Danişmend (1961, s. 481.) Batılı kaynakların 20 bin askerin şehit düştüğünü, 10 bin askerin de suda boğulduğunu ifade ettiklerini bildirmektedir. Jorga, (2009, s. 224.) 30 bin kişinin öldüğünü söylemektedir. Hammer'e (2010, s. 1869.) göre 10 bin suda boğulma, 20 bin savaş meydanında ölüm gerçekleşmiştir. Mustafa Nuri Paşa'ya (1992, s. 15 – 16.) göre ise Osmanlı ordusunun 8/1'i Tise Nehri'nin karşı kıyısında kaldı. Köprü yıkıldığından ne bu birlikler Tımışvar yakasına geçebildiler ne de ordu kendilerine yardım edebildi. Hepsi düşmanla çarpışa çarpışa şehit oldu. Avusturya ordusu, sadece 500 tutsak almış, geri kalan herkesi yaralılar da dâhil öldürmüştür. Düşman köprüyü, 5.000 zahire arabasını, üç çifte darbezen ve 74 şâhî topu ele geçirmiştir.

[104] Mehmed Giray, (Demir, 2006, s. 102.) nehrin karşısındaki askerin yardıma gitmek için can attığından bahsetmektedir: "Ammâ bu tarafda bulunan asker-i İslâm feryâd idüp, imdâda izn istediler. Fermân itmediler." Silahdar (1962, s. 299.) olayı daha farklı anlatmaktadır: Padişah, düşmanın bulundukları yakaya geçmeleri ihtimaline karşı, bütün yaya ve süvarilerin köprübaşını muhafaza etmelerini emretmiştir. Ancak bu emri askerler dinlememiş ve ordu dağılarak sazlık içinde kaçışmaya başlamıştır.

[105] Anonim; 2000, s. 129.

düzenlemeye kalkışmaktı. Ayrıca bir istihbarat zafiyeti olduğu da açıktır. Zira geçiş kararı alındığında düşman askerinin konumu iyi hesaplanamamış ve baskın yeme riski göz önünde bulundurulmamıştır. Elde sağlam istihbarat raporları olmadan böyle bir operasyona girişmek, bu savaşın en önemli taktik hatası olarak değerlendirilebilir.

Yukarıda da genişçe üzerinde durulduğu üzere bu savaşta, Osmanlı ordusunun her ayrıntısı hesaplanmış net bir stratejiyle yola çıkmadığı gözlenmektedir. Bu belirsizlik, Belgrad'da yapılan toplantılarda gün yüzüne çıkmış ve sefer boyunca da bir netliğe ulaşamamıştır. Veziriazam yaklaşık 100 binlik bir orduyu, Belgrad'dan Zenta'ya kadar ne yapacağını bilmez bir şekilde, yaprağın savrulması gibi kararsızca, oradan oraya sürmüştür. Bunda, Belgrad'da toplanan savaş meclisinin belirlediği stratejinin uygulanabilirliğinin hayalden öteye geçemeyeceği gerçeğinin etkisi olmalıdır. Bu yüzden yol boyunca *karavul*lardan ve alınan *dil*lerden elde edilen istihbaratla ordu, sürekli kararsız bir hareket hâlinde olmuştur. Bir seferde hiç kuşkusuz elde edilen istihbaratın değerlendirilmesiyle hareket edilmesi çok önemlidir. Ancak burada Osmanlı karargâhı, bu bilgiler çerçevesinde açıkça savaştan kaçınmıştır. Bu çekince, ilk savaş meclisinin toplanmasında hissedildiği gibi Varadin önünde karşılarına çıkan düşman ordusuyla savaşmadan Segedin'e doğru yönelmede tam olarak gün yüzüne çıkmıştır. Bu durum, asker üzerinde, büyük bir moral bozukluğuna ve tedirginliğe sebebiyet vermiştir. Tedirginlik, kuşkusuz karargâha da yansımış, askerin tedirginliğinin bir dağılmaya sebebiyet verebileceği endişesiyle Segedin'e doğru yol alan ordunun yönü, Zenta'ya varıldığında Tımışvar tarafına çevrilmiştir.

Anlaşılan o ki Zenta'ya gelindiğinde düşman ordusunun yetişeceği endişesi yeterince taşınmıyordu. Bu durum göz önünde bulundurulmadığı için metrislerin savunmasında hayati ihtiyaç arz eden topların büyük bölümü nehrin karşısına geçirilmişti. Düşman baskınının gerçekleşeceği anlaşıldıktan sonra yeniçeri ağasının önerisiyle alınan tedbirler iyi taktikler olarak değerlendirilebilir. Ancak hazırlanan metrislerden Segedin tarafına top desteğinin sağlanmaması,[106] metristen düşman girişini kolaylaştırmıştır. Bazı kumandanlar, nehrin köprü kurulan mahallinde, nehir sahili ile metris arasındaki bölge için top konulmasını önermişlerdi. Zira düşman askerinin orduyu sarması ihtimaline karşı böyle bir tedbir önemli görülmüştü. Ancak bu öneriye uyulmamış, düşmanın orduyu sarmasıyla korkulan gerçekleşmiştir.[107] Avusturya birlikleri, metrisin bu zayıf tarafından girdiğinde nehrin karşısında kalan Osmanlı birlikleri için yapılabilecek bir şey kalmamıştı.

Bu savaşta, St. Gotthard'da olduğu gibi bir nehir taşması gerçekleşmese de yenilgiye sebep olan en önemli etkenin doğal koşullar olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Tımışvar tarafına geçişin bir

[106] İlgürel; 1986, s. 537.
[107] Uzunçarşılı; 1995, s. 568.

zaruriyet hâline gelmesiyle birlikte Sava Nehri'nin varlığı doğal bir engel olarak kendisini ortaya koymuştur. Sonuç olarak savaş, nehir geçme operasyonunun iyi yönetilememesi sonucu bir hezimetle noktalanmıştır.

Sonuç

XVII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen ve sonuçları itibarıyla çok önemli görülmediği için Türk tarih yazımında pek de üzerinde durulmayan St. Gotthard Savaşı ile Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından birisini teşkil eden Karlofça Anlaşması'nın şekillenmesinde önemli bir paya sahip olan Zenta Savaşı'nın, taktik hataları bakımından benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Bu benzerlikler nehir geçmeye dayalı operasyonel faaliyetlerden kaynaklanmıştır. İlkinde nehrin diğer yakasında bulunan hazır bir orduya karşı cepheden saldırı gerçekleştirilirken ikincisinde ensede savaşmaya hazır bir ordunun varlığına rağmen nehir geçilmeye kalkışılmıştır.

Ancak tek hata bunlar olmamış ve savaşın devam eden sürecinde de birtakım taktik hatalar yapılmıştır. Bu bağlamda St. Gotthard'da Osmanlı karargâhının en önemli hatası, elindeki kuvveti nehrin karşısına parça parça göndermiş olmasıdır. Nehrin varlığı bu tür bir saldırı planını zorunlu kılmış gibi gözükmektedir. Uyvar Kalesi'nde de 10.000 asker karşıya geçirilmişti, ancak karşıda hazır bekleyen bir ordu bulunmuyordu. Burada ise nehrin karşısında en az 40.000 kişilik bir ordu vardı. Böylesi bir orduya karşı parça parça birlikler göndermek yerine, nehri tek bir noktadan değil, daha geniş bir cepheden kanatları da içine alacak şekilde bir saldırı planı gerçekleştirilmiş olsaydı müttefik ordularının kanatları serbest bırakılmış olmazdı. Bu noktada coğrafi şartların böyle bir planı engellemiş olabileceği iddia edilebilir.[108] Ancak müttefik kuvvetlerin nehrin beri tarafına geçerek bir Osmanlı müfrezesine saldırı gerçekleştirdiği bilinmektedir.[109] Bu da bize, nehrin en azından savaşın ilk safhasında kanatlardan saldırıya müsaade ettiği ve planda kanatlardan saldırının olmamasının geçerli bir mazeretinin bulunmadığı kanaati vermektedir. Kanatların boşta kalmasıyla ortaya çıkan yenilgi, buradan zamanında saldırı gerçekleştirilmemesinin çok önemli bir taktik hata olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Tam bir saldırı düzenlenmeyecektiyse bile bir taciz saldırısı dahi kanatların serbest kalmasını ve kuvvetlerin merkeze aktarmasını önleyebilirdi.

Bu iki yenilgiden XVII. yüzyılda Osmanlıların nehir geçme operasyonlarını iyi yönetemediklerine dair bir sonuç çıkartılmamalıdır. Balkanlar ve Macaristan'da bir sefer düzeni içerisinde nehir geçme operasyonları, Osmanlı ordusunun çok sık gerçekleştirdiği uygulamalardandı. Nitekim Tuna boyundaki coğrafya, bir ordunun herhangi bir nehri geçmeden ilerlemesini mümkün kılmamaktadır. Bu zaruriyet, Osmanlıların nehir geçmeyle ilgili olarak tecrübelerinin, teknolojilerinin ve

[108] Yükep (1978, s. 45.), bu şekilde bir iddiayı öne sürmektedir.
[109] Ahmed Muhtar Paşa; 2005, s. 30.

lojistiklerinin gelişmesine önemli ölçüde etkide bulunmuştur. Nehir geçme operasyonlarında güvenliğe azami oranda dikkat edilir ve bu bağlamda istihbarat sürekli güncellenirdi. Zenta'da yaşanan bozgun, bir istihbarat zafiyeti olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. Bu yüzden Zenta bozgununda temel taktik hata, sağlam bir istihbarata dayanmadan nehir geçme operasyonu düzenlemekti. Savaş kaçınılmaz hâle geldikten sonra gerçekleşen hatalar ise tali hatalardır ve savaşın sonucunun belirlenmesinde ilk hata kadar etkili değildir.

Sonuç olarak bu iki savaşın temel ortak özelliği, nehir geçmeye dayalı savaş stratejisinin kötü taktikler sonucu iyi yönetilememesi ve nehirlerin verdiği olumsuz şartların da etkisiyle ordunun tamamının doğru düzgün bir şekilde savaşa dahi katılamadan mağlubiyetle noktalanmış olmasıdır. Böyle olunca incelediğimiz bu iki savaşta yaşanan yenilgilerin, genel bir teknik yetersizlik, savaş sistemindeki gerilik yahut lojistik hazırlıktaki beceriksizlik gibi bir geri kalmışlıktan kaynaklanmadığı, birkaç taktik hatanın ve doğal koşulların sonucu ortaya çıktığı iddia edilebilir.

Bu iki savaşın belirgin bir farkı ise Osmanlı açısından algılanış biçimidir. İlkinde yaşanan mağlubiyet, Osmanlılar için önemli bir yenilgi olarak görülmemiştir.[110] Avusturya ve müttefikleri açısından ise küçümsenemeyecek bir başarıydı. Çünkü Osmanlı karşısında kazanılan ilk kara savaşıydı. Bu belki de onlar için başarıların devam edebileceğine ilişkin önemli bir umuttu.[111] Bu umudun yersiz olmadığını, Zenta bozgunu ile son

[110] Avrupa sahnesinde büyük bir başarı olarak görülen ve önemli yankıları olan bu savaş, Osmanlı merkezinde çok önemli görülmemiştir. Zira savaşın olduğu esnada Edirne'de avda bulunan IV. Mehmed'e cepheden gelen haberlerde Sultan'ı kaygılandırıcı bir durum hissedilmemiştir. Nitekim Padişah'ın emriyle Vekayiname'sini kaleme alan Abdurrahman Abdi Paşa'ya (2008, s. 163 - 166.) göre IV. Mehmed, Edirne'de Çölemelik köyündeki avgâhında iken kendisine veziriazamdan sefer hakkında bilgiler gelmiştir. Buna göre haberi getiren görevli, 5 Eylül 1664'te gelmiş ve 12 adet kalenin ele geçirilerek yıkıldığı, içlerindeki cephanenin alındığı, bir hayli düşmanın öldürüldüğü haberini vermiştir. Bu haberden daha önce cepheden gelen haberde de Zerinvar Kalesi'nin alınıp yıkıldığı haberi ulaşmıştı. Son olarak da Vasvar Anlaşması'nın yapıldığı haberi gelmiştir. Bu süreçte yaşanan St. Gotthard Savaşı ve bu savaşa ilişkin bir bilgi, Sultan'a iletilmemiş, iletilmişse dahi bu durum, Abdurrahman Abdi Paşa'nın eserine yansımamıştır. Ancak cephede savaşta yer alan Evliya Çelebi, bu şekilde düşünmemektedir. Ona göre (t.y., s. 58.) bu tarihe kadar Osmanlı serdar-ı ekremleri dokuz kere savaş meydanında mağlubiyetle karşılaşmışlardır; ancak bu son yenilgi, çok büyük bir yenilgidir.

[111] Jorga (2009, s. 113.) bu başarıyı, Hristiyanların Osmanlı'ya karşı meydan muharebesinde 300 yıldan beri elde edilen en büyük ve en görkemli zafer olarak niteler. Ayrıca ne Jorga'nın ne de Hammer'in Osmanlı'nın nehrin taşması ile ordunun büyük bir kısmının nehrin gerisinde kalmasına ve yardıma gidememesine deyinmeden, sadece 30 binlik sipahinin "beklenmedik bir anda ortaya çıkan düşman karşısında geri çekildiler" (Jorga 113) yahut "sadrazamın emriyle firar ettiler" (Hammer 1665) şeklinde değerlendirmeleri, kimi Batılı tarihçilerin konuya olan yaklaşımlarına işaret etmesi açısından manidardır. Batı'da bu başarının büyük bir başarı olduğu tezine karşı çıkan çalışmalar da olmuştur. Ahmed Muhtar Paşa (2005, s. 89.) bunlardan birisine dikkat çekmektedir. O, "küçük ve basit bir muvaffakiyet savını" destekleyen Alman bir tarihçiye atıfta bulunmaktadır. Ona göre Wilhelm Nottebohum adlı tarihçi, "Montecuccoli ve Sengotar Masalı" adlı 1887 tarihli eserinde, Montecuccoli'nin başarısının küçük bir zafer dahi olmadığını, sadece bir Osmanlı birliğine karşı yüz binlik bir ordunun yaptığı basit bir hareket olduğunu iddia etmiştir. Murphey'in bu konudaki Batılı tarihçilerin eleştirisi için bk. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*; 2007, s. 129.

noktası konulan Kutsal İttifak Savaşları ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti, Zenta'da yaşanan yenilgiyi, Kutsal İttifak Savaşlarının özeti olan bir bozgun olarak değerlendirmiştir. Bu algıyla yenilgiyi kabullenmiş ve barış görüşmeleri için daha istekli hâle gelmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A.VKN.; d. 1700.

2. Yayımlanmış Kaynak Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa Vekayinamesi; Haz.: Fahri Ç. Derin, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2008.

Anonim Osmanlı Tarihi (1099 - 1116 / 1688 - 1704); Haz.: Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK Basımevi, 2000.

DEFTERDAR Sarı Mehmed Paşa; Zübde-i Vekayiat Tahlil ve Metin (1066 - 1116 / 1656 - 1704), Ankara, TTK Basımevi, 1995.

EVLİYA ÇELEBİ; Seyahatname, Cilt VII, İstanbul: Üçdal Neşriyat, t.y.

İSA-ZÂDE; İsa - Zade Tarihi, Haz.: Ziya Yılmazer, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.

MEHMED GİRAY; Tarih-i Mehmed Giray, Haz.: Uğur Demir, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

MUSTAFA NURİ PAŞA; Netayicü'l-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, Cilt I - II, Sad.: Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınevi, 1992.

RAŞİD; Tarih-i Raşid, Cilt I - II, 1282.

SİLAHDAR FINDIKLI MEHMED AĞA; Nusretname, Haz.: İ. Parmaksızoğlu, Cilt I, Fasikül III, İstanbul: MEB, 1962.

SİLAHDAR FINDIKLI MEHMED AĞA; Nusretname Tahlil ve Metin (1106 - 1133 / 1695 - 1721), Haz.: Mehmet Topal, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2001.

3. Telif Eser ve Makaleler

AGOSTON, Gabor; "Avrupa - Asya Arasında Teknolojik Diyalog ve Osmanlı İmparatorluğu: Barut Çağı'nda Askerî Teknoloji ve Uzmanlığı", Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

AGOSTON, Gabor; "Erken Modern Osmanlı ve Avrupa Barut Teknolojisi", Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

AGOSTON, Gabor; "Çevre ve Sınır Tarihi Çalışmalarının Buluştuğu Yer: Macaristan'daki Osmanlı - Habsburg Sınırı Boyunca Nehirler, Ormanlar,

Bataklıklar ve Kaleler", Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç, Çev.: M. Fatih Çalışır, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.

AGOSTON, Gabor; "Osmanlı Muharebe Taktikleri Üzerine Bazı Gözlemler", Osmanlı'da Savaş ve Serhad, Çev. ve Haz.: Kahraman Şakul, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.

AHMED MUHTAR PAŞA; Sengotar'da Osmanlı Ordusu, Emre Yayınları, İstanbul, 2005.

AKAD, Mehmet Tanju; Bir Savaş Nasıl Kaybedilir? Selçuklu, Osmanlı Tarihinde Askerî Hatalar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009.

AKTEPE, Münir; "Amcazâde Hüseyin Paşa", DİA, Cilt III.

BAYSUN, M. Cavid; "Mehmed IV", İA, Cilt VII.

BİLİCİ, Faruk; "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İki Savaş Anatomisi: Saint - Gotthard ve Kandiye", XIII. Türk Tarihi Kongresi Ankara 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara, 2002.

BLACK, Jeremy; "Giriş", Top, Tüfek ve Süngü Yeni Çağ'da Savaş Sanatı 1453 - 1815, Ed.: Jeremy Black, Çev.: Yavuz Alogan, Kitap Yayınevi, İstanbul.

ÇİÇEK, Kemal; "II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş (1683 - 1703)", Türkler, Cilt IX, Ed.: H.C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca, Ankara, 2002.

DANİŞMEND, İsmail Hami; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt III, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1961.

DERİN, Fahri Ç.; "II. Mustafa'ya Dair Bir Risale", Tarih Dergisi, 13, 1958.

EGGENBERGER, David; An Encyclopedia of Battles, New York: Dover Publication, 1985.

EMECEN, Feridun; "Askerî Dönüşüm Çağında Evliya Çelebi ve Ateşli Silahlar", Osmanlı Klasik Çağında Savaş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

EMECEN, Feridun; "Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu", Osmanlı Klasik Çağında Savaş, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib; "Köprülüler - II Fazıl Ahmed Paşa", İA, Cilt VI, 1977.

GRANT, Jonathan; "Osmanlı 'Gerilemesi'ni Yeniden Düşünmek: 15.-18. Yüzyıllardaki Askerî Teknoloji Yarışında Osmanlı İmparatorluğu'nun Konumu", Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak Gerileme Paradigmasının Sonu, Haz.: Mustafa Armağan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.

Von HAMMER Purgstall, Joseph; Büyük Osmanlı Tarihi, Haz.: Mümin Çelik, 6, İstanbul: Milliyet, 2011.

İLGÜREL, Mücteba; “Zenta”, İA, Cilt XIII, İstanbul, 1986.

İNBAŞI, Mehmet; Ukrayna’da Osmanlılar; Kamaniçe Seferi ve Organizasyonu (1672), İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004.

JORGA, Nicolae; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt IV, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2009.

KÖPRÜLÜ, Orhan F.; “Hüseyin Paşa Amcazade”, İA, Cilt V/1, 1987.

KRAMERS, J.H.; “Mustafa II”, EI^2,Cilt VII.

KURAN, Ercüment; “II. Viyana Kuşatması ve Sonuçları”, Türk Kültürü Araştırmaları, XXXI/1 - 2, Ankara, 1983.

KURAT, Akdes Nimet; “The Retreat of the Turks 1683 - 1730”, The New Cambridge Modern History, 6, 1970.

KÜTÜKOĞLU, Bekir; “Süleyman II”, İA, Cilt XI, 1979.

MAJER, Hans Georg; “XVII. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerdeki Lojistik Sorunları”, Osmanlı Araştırmaları, 2, 1981.

MEHMED SÜREYYA; Sicill-i Osmani, Cilt III, Haz.: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Uluslararası Sempozyumu; Merzifon 8-11 Haziran 2000, Ankara, 2001.

MOLNAR, F. Monika; “Karlofça Anlaşması’ndan Sonra Osmanlı Habsburg Sınırı (1699 - 1701)”, Osmanlı, Cilt I, Ankara, 1999.

Mufassal Osmanlı Tarihi; Haz.: Heyet, İstanbul: Baha Matbaası, 1960.

MURPHEY, Rhoads; Osmanlı’da Ordu ve Savaş 1500 - 1700, Çev.: M. Tanju Akad, İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

ORHONLU, Cengiz; “Mustafa II”, İA, Cilt VIII.

ÖZCAN, Abdülkadir; “300. Yılında Karlofça Anlaşması”, Akademik Araştırmalar, 4 - 5, İstanbul, 2000.

ÖZCAN, Abdülkadir; “Mehmed IV”, DİA, Cilt XVIII, 1998.

ÖZCAN, Abdülkadir; “Mustafa II”, DİA, Cilt XXXI.

ÖZKAN, Selim Hilmi; “Türk Tarihinin Kırılma Noktası: Zenta Faciası”, Turkish Studies, Volume 4/3, Spring 2009.

ÖZKAN, Selim Hilmi; Amcazade Hüseyin Paşa’nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644 - 1702), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Isparta, 2006.

RAİF – EKREM; Sengotar Seferi (1662-1664), İstanbul: Askerî Matbaa, 1934.

ŞİMŞİRGİL, Ahmet; Slovakya'da Osmanlılar: Türk Uyvar (1663 - 1685), İstanbul: KTB Yayınları, 2010.

TACAN, Necati; Eski Türk Seferlerinden İkinci Viyana Seferi, İstanbul, 1945.

TACAN, Necati; Niş - Belgrad - Salankamen - Petrovaradin - Timişvar Kuşatma ve Meydan Muharebeleri (1690 - 1696), İstanbul, 1939.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; Osmanlı Tarihi, Cilt III, I. Kısım, Ankara: TTK Basımevi, 1995.

YÜKEP, Kemal; Sengotar Muharebesi 1664 Etüt, Ayrıbasım, Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Cilt III, III. Kısım Eki, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1978.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm; Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Cilt IV - V, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.

Kroki 1

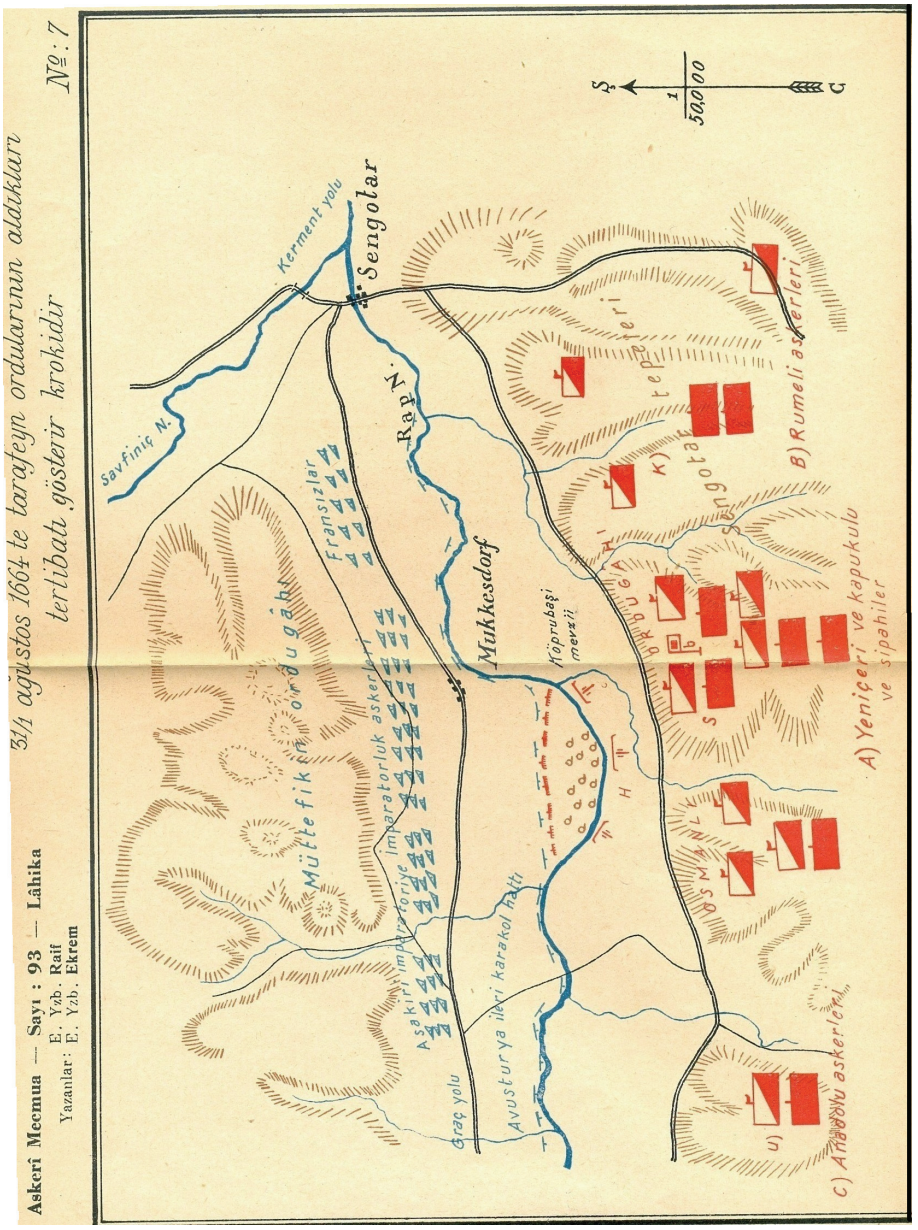

31 Temmuz - 1 Ağustos'ta Orduların Konuşlanmaları

Kroki 2

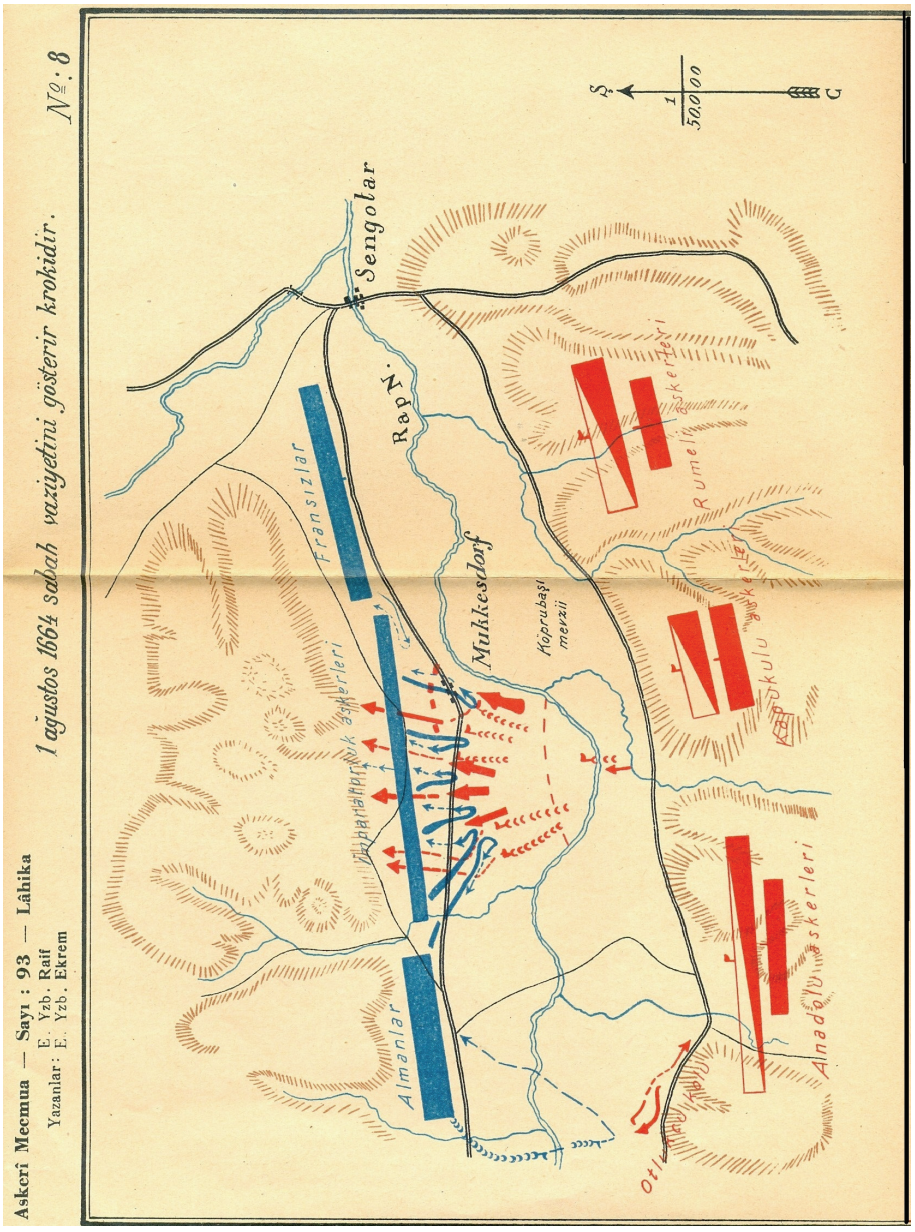

1 Ağustos 1664 Sabah Vakti Durumu

Kroki 3

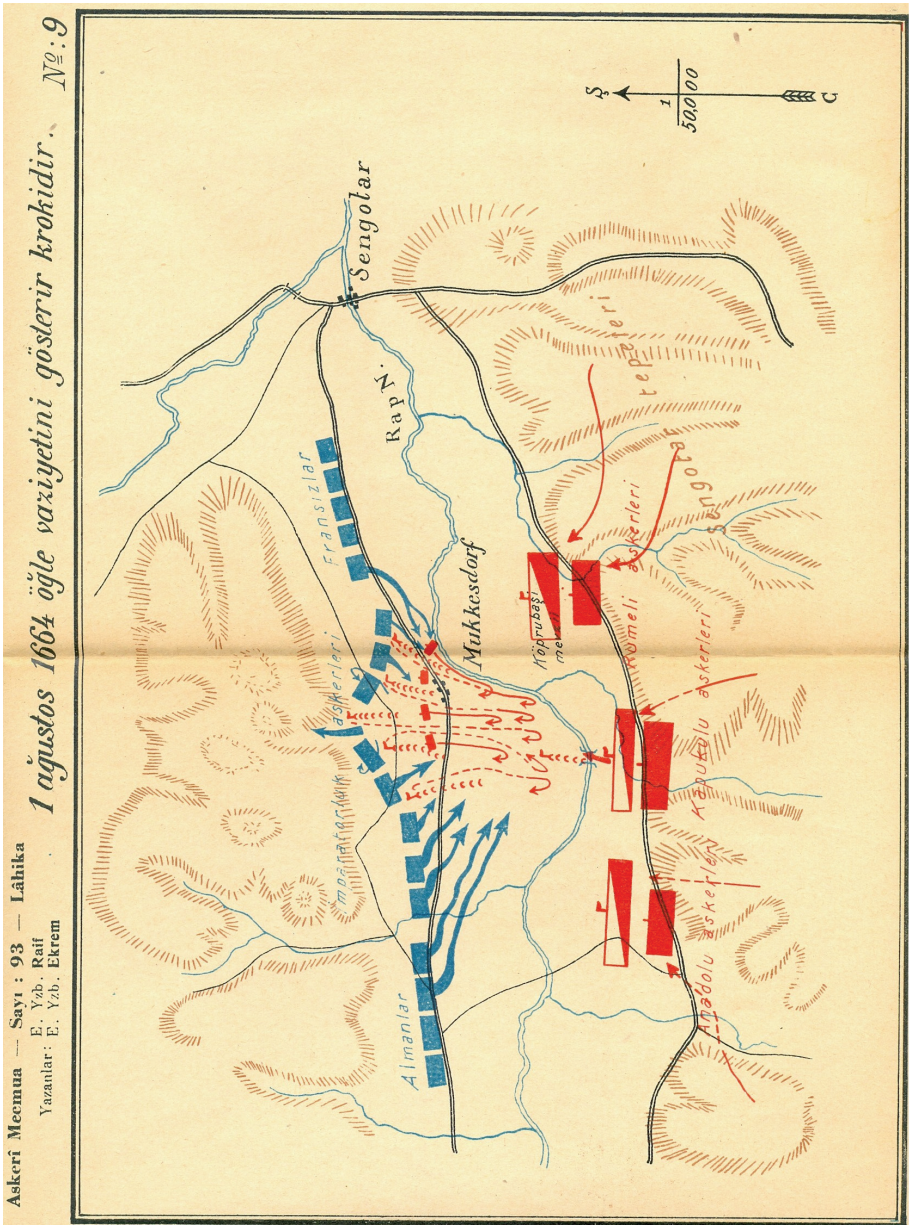

1 Ağustos 1664 Öğle Vakti Durumu

Kroki 4

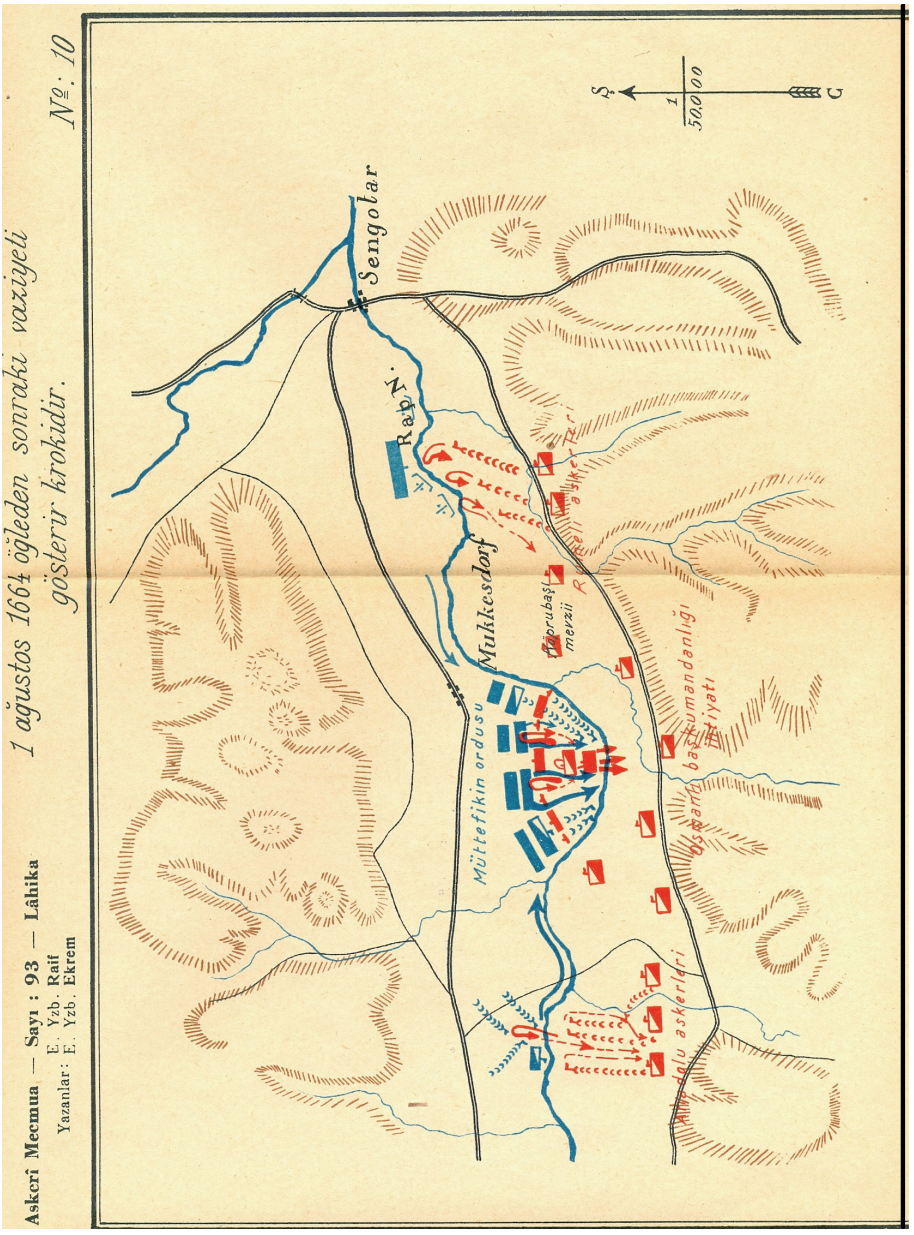

1 Ağustos 1664 Öğleden Sonraki Durum

Kroki 5

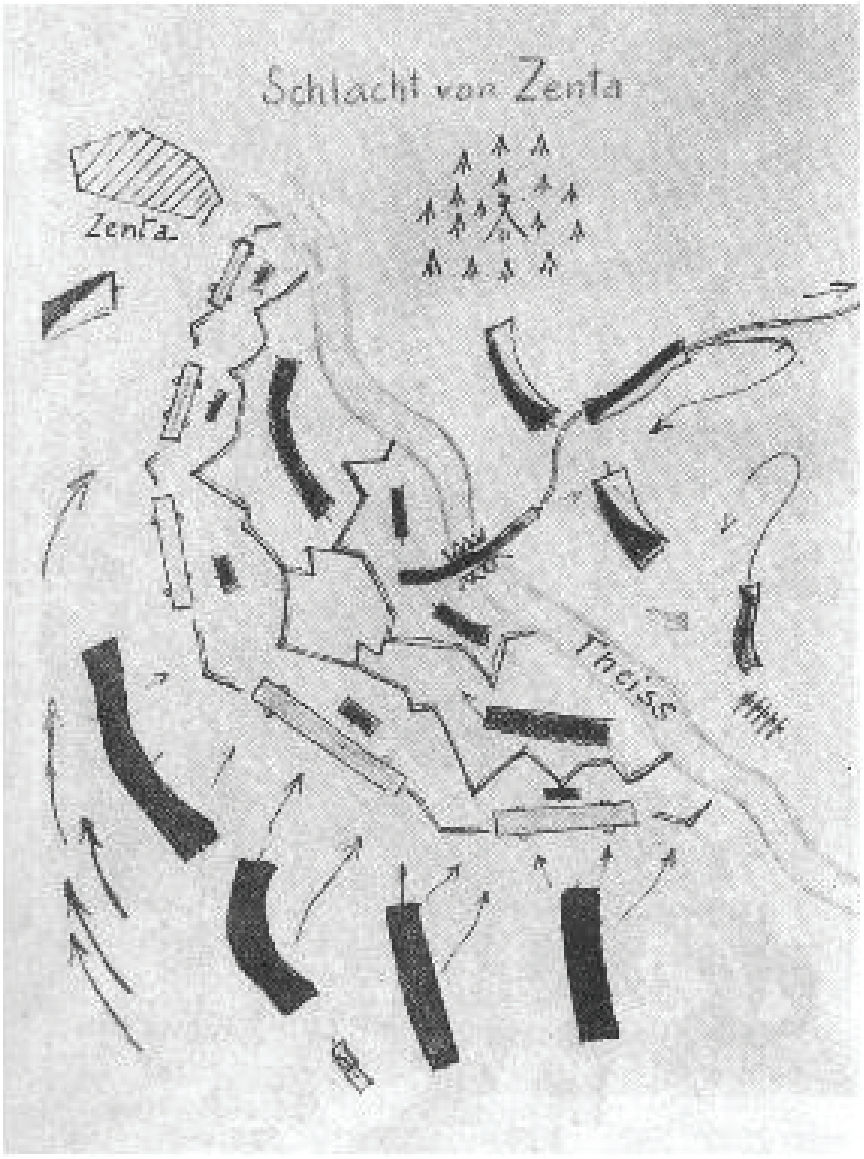

Piano della battaglia di Zenta (1697); disegno del XVII° sec.

Zenta Savaşı'nda Orduların Durumu[*]

[*] http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Battle_of_Zenta.jpg&filetimestamp=20060211080917

Resim 1

Zenta Savaşı Panoraması[*]

[*] http://en.wikipedia.org/wiki/File:Battle_of_Zenta.png. Ressam: Jacques Ignace Parrocel (1667 - 1722).

XVIII'İNCİ YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDE BALKAN VE KUZEY AFRİKA EYALETLERİ İLİŞKİLERİ

Prof.Dr. İbrahim GÜLER*

Giriş

Türk kültürü ve medeniyetinin üç dünya kıtası üzerinde kök salması ve yayılışı, kuşkusuz kolaylıkla gerçekleşmiş etkinlikler değildir. Bunun için belli bir zaman dilimi gerekmiştir. Yayılmanın şartları, bu coğrafyalardaki siyasi, idari ve sosyal koşullar elverdiği ölçüde, Türkler tarafından oluşturulmuş veya şekillendirilmiştir.

Oğuz Türklerinin kurduğu Selçukluların ardından kendine has özellikleriyle Türk ve dünya siyasetine damgasını vuran Osmanlı Devleti, üç kıtası (ana kara parçası) üzerinde, *Türk kültürünün ve medeniyetinin* yayılmasında ve tanıtılmasında, diğer Türk devletlerine kıyasla en büyük işlevi görmüştür. Zira yayıldığı topraklar üzerindeki bulgular, onun bu işlevini kanıtlayan önemli değerler olmuştur. Bunlar: Devlet dili, büyük emek ve çaba mahsulü mimarisi, sanatı, musikisi, kurduğu idare teşkilatı, yönetim anlayışı, ordu teşkilatı vs. şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu değerler, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin en özgün yapısını oluşturan ögelerdir.

İlişkilerin Doğuşu

Osmanlı devletinin XVI. Yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar üç kıtadaki hâkimiyet bölgelerinde emniyet ve asayişin tesisi, dış tehlikelerden uzak bir yönetimin varlığı, buralarda seyahat ve ilişkileri güçlendirmiştir. Devletin en uçtaki bölgelerinden diğer uçtaki "üs" bölgelerine (darü'l-cihad) güvenle yolculuklar yapılmaktadır. Bu, uçlardaki birimlerden iç kesimlere de gerçekleşen bir etkinliktir. İnsanlar çeşitli amaçlarla gittikleri bu yerlere yerleşip oraların yerleşikleri hâline gelmişlerdir.

Osmanlı topraklarındaki yolculuklar, devletin sağladığı olanaklar ve aldığı tedbirler sayesinde gerçekleşmiştir. Bazı durumlarda emniyetli yolculuğu tehlikeye düşüren *"korsanlık"*, *"eşkıyalık"*,*"doğal deniz olayları"* gibi çeşitli hadiseler de meydana gelmiyor değildir. Ama bu tehlikeleri göz önüne alabilecek kadar gözü kara, macera düşkünü, inanç ve irade sahibi insanlar Osmanlı toplumunda yok değildir. Aslında bu, çok doğal bir durumdur. Çünkü bu insanlar, böyle tehlikelere bile içinde bulundukları şartlar gereği hazır bulunmaktadırlar. Hazır olmasa dahi, o zamandaki yaşam, o devrin insanlarını, özellikle de XVII ve XVIII. yüzyıldakileri, tehlikelere karşı gelmeye zorlayabilecek niteliktedir. Çünkü yüksek *"ülkü"*, *"gaza"* anlayışı, *"macera"*ya düşkünlük, *"para kazanma isteği"*, *"varlığını (nefsini) müdafaa etme"*, bulunduğu *"ortamdan kurtulma ve uzaklaşma"*, küskünlüğünü *"göç"* ederek

*Tarih [Osmanlı Kültür ve Medeniyeti Tarihi, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Kuzey Afrika Türk Tarihi, Kuzey Afrika Türk Askerî Tarihi, Osmanlı Devri Türkiye Toplum Tarihi, Tarih Eğitimi, Sosyal Bilimler Eğitimi], İstanbul Üniversitesi Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi ve Başkanı.

giderme vs. hepsi birden, insanları tehlikelere karşı gelmeye zorlayan etkenlerdir.

Bu çerçevede insanlar, memleketleri ile gittikleri yerler arasında *"ticari dolaşım"*, gönüllü olarak "*asker olma"*, bilgi ve tecrübesi ile *"donanımını paylaşma"* olanaklarını gerçekleştirdikleri gibi onlardan ekseriyeti o yerlere gelip doğdukları memleketlerden çok uzaktaki diyarların Türk ve Müslüman yerleşikleri hâline gelmişlerdir. Bu arada Osmanlı Anadolu'sundan başlamak üzere diğer Osmanlı eyalet topraklarından, Balkanlardaki topraklardan gelmiş gençlerin bunda katkıları bulunmaktadır. Çünkü onlar, buralara gelip idari ve askerî memurluklar yapmakta ve yıllarca buralarda ikamet etmektedirler. Nadiren de olsa onlardan memleketine geri dönenlere rastlanmaktadır. Aralarında, hizmet veya memuriyetleriyle temayüz etmişlerine de rastlanmaktadır.

Dönüşümde, kuşkusuz onların gittikleri yeni ülkelerde kabul görüp devlet ve eyalet hizmetlerinde istihdam edilmiş olmalarının büyük payı da vardır.

Gençler; devletin sağladığı olanak ve şartlarda, bulundukları yerlerden veya memleketlerinden hareketle Akdeniz'in güney ucundaki Afrika'da bulunan Osmanlı uç eyaletlerine gidip oralarda eyalet yönetimine giren, hem bu toprakların savunulmasına katkıda bulunan hem hayallerini gerçekleştirebilen hem de hayatlarını düzenleme olanaklarını elde eden insanlardır. Aynı zamanda, bu topraklarda yaşayan yerli (Berberi, Arap, Endülüslü) insanlarla kaynaşıp yeni bir sosyal hayatın yaratıcıları, kültür ve medeniyetin temsilcileri olmuşlardır. Onlar, Kuzey Afrika Türk kültürü ve medeniyetinin yaratılmasında başlıca etkendirler.

Kuzey Afrika Türk kültürü ve medeniyeti içinde, Anadolu'yu, Balkanları, Kafkasları, Karadeniz'i, Orta Doğu'yu ve bütün Kuzey Afrika ile yerleşik Berberi özelliklerini, Endülüs unsurlarını, *mühtedileri*, ocakların eline düşmüş *esirleri* yoluyla bütün Avrupa'yı (İngiliz, İspanyol, Fransız, Portekiz, Malta, Venedik'i vs.) harmanlanmış bulmak mümkündür.

Balkanlardan, Anadolu'dan ve diğer Osmanlı memleketlerinden gelmiş gençler, aynı zamanda Afrika'daki ve Akdeniz'deki uç sınır bölgelerinde, bir başka deyişle uçtaki askerî üslerde, tarihî deyimiyle darü'l-cihad (gazâ) mahallerinde, doğdukları bölgenin şehrin, kasabanın ve köyün kültürünü ve hatırasını temsil etmişlerdir. Ayrıca, Türk devlet yönetim ve hizmet felsefesinin, gittikleri bu yerlere yansımasını ve oralarda güçlenmesini sağlamışlardır. Bununla birlikte, Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatının Kuzey Afrika örneklerinin şekillenişinde, bu teşkilatın Türk yapısını taşımasında ve işlerlik kazanmasında katkıları çok büyüktür.

Kuzey Afrika Türk teşkilat yapısının süreklilik kazanması, bir taraftan buraların fethinden itibaren bu yerlerde görev yapan askerlerin ve idarecilerin kurdukları aileler ve bu ailelerin çocukları vasıtasıyla olurken diğer taraftan bunun kaybolmasının önüne geçmek için bu toprakların elden çıkmasına

(1831 Cezayir, 1881 Tunus, 1911 Trablusgarp) kadar olan süreçte, belli aralıklarla Anadolu'dan, Balkanlardan ve diğer Osmanlı eyaletlerinden Türk ve Müslüman gençlerin gönüllü olarak eyaletler ordusuna yeni yazılması ve buralardaki idari işlere katılması sayesinde sağlanmıştır.

İlişkilerin Boyutu

Osmanlı Devleti'nin yönetiminde, Balkan eyaletleriyle Kuzey Afrika eyaletleri arasında da sıkı bir bağ vardı. Bu bağ, Anadolu eyaletlerinin Kuzey Afrika ile olan ilişkilerinden pek az değildi. Balkan eyaletleri ile Kuzey Afrika eyaletleri arasında, *idari ve askerî işler*, *nüfus hareketliliği*, *kültür değerleri, bilim ve ticari dolaşım* alanında sıkı ilişkiler ve bağlar dikkati çekmektedir.

Hemen hemen Balkanlardaki eyaletlerin bütün birimlerinin, Kuzey Afrika eyaletleriyle ilişkileri vardır. Bu birimlerin ilişkilerdeki yerini ve önemini ortaya çıkarmak önem taşımaktadır. Söz konusu ilişkiler hakkında yaptığımız ön incelememizi iyi anlamak ve değerlendirmek gerekmektedir.

Balkan eyaletleri ile Kuzey Afrika eyaletleri arasındaki ilişkilerin boyutunu ve renkliliğini, burada belirlediklerimizden daha fazla ayrıntılandırmak mümkündür. Örneğin iki Osmanlı coğrafyası (Balkanlar ve Kuzey Afrika) arasındaki ticari ilişkilerin durumu bu bağlamda belirtilebilir. Burada esasen ticari ilişkiler konusu, ayrıntılı olarak merak edilen ve sorgulanması gereken hususlardandır. Ayrıca, Kuzey Afrika ile Anadolu arasındaki ticari ilişkilerin Balkanlara yansıyan yönleri de henüz tam olarak belirlenmiş değildir. Bu hususlar, ticaret konusunu ele alan bir çalışmada da yeterince aydınlatılamamıştır.[1] Bundan başka, ilişkilerin Trablusgarp ve Mısır ayağı da eksik kalmıştır. Burada yaptığımız çalışmada derinleştiremediğimiz ticari ilişkiler konusu, ilişkilerin Trablusgarp ve Mısır ayağı muhakkak gelecekte yapılacak değişik araştırmalarla aydınlatılabilecek bir noktaya gelecektir.

Balkan Eyaletleri, İdari ve Yerleşim Birimleri

Balkan eyaletleri ile Kuzey Afrika eyaletleri arasındaki *idari*, *askerî*, *ilmî* ve *nüfus hareketliliği* ilişkilerini layıkıyla anlayabilmek için öncelikle Balkan eyaletlerinin hangi idari birimlerden meydana geldiğini, idari birimlerin nereler olduğunu, belli başlı yerleşim birimlerini belirlemek, bu birimlerin ilişkilerdeki yerini ve önemini ortaya çıkarmak gerekmektedir. Bu maksatla öncelikle burada, Balkan eyaletlerinin idari birimlerinin nerelerden ibaret olduğunu göstermeye çalışalım.

[1] Ali Zaouri; Relations ommerciales entre Sfax et le Levant aux XVIIIe et XIXe Siècles, Institut National d'Archeologie et d'Art, Achevé d'Imprimer sur les presses de l'Imprimerie "SOGIC", Sfax (Tunisie), 1990.

Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları (Bk. Harita), XVII. yüzyıl ortalarında (1654) yazılmış bir risaleye göre,[2] *25 [normal(tımar)], 3 müsellem*, *6 Yörük* sancağı olmak üzere toplam 34 sancaktan oluşan Rumeli eyaleti ile *7 sancağı* içeren Bosna eyaleti, *18 sancak*tan oluşan Budin, Eğre, Kanije eyaletleri ve *6 sancak*tan oluşan Temeşvar eyaletinden oluşmaktadır.

Rumeli eyaletine bağlı *normal (tımar)* sancaklar: Paşa, Köstendil, Vize, Çirmen, Kırk-kilise, Silistre, Nigobolu (Niğbolu), Vidin, Alacahisar, Vılçıtırın, Prizrin, İskenderiye, Dukagin, Avlonya, Ohri, Delvine, Yanya, İlbasan, Mora, Tırhala, Selanik, Üsküp, Bender, Akkerman, Özü'dür. *Müsellem* sancaklar ise: Kızılca, Çingene, Çirmen'dir. *Yörük* sancakları da Ofçabolu, Tanrıdağı, Vize, Kocacık, Selanik, Naldöken'dir.

Bosna eyaletinin 7 sancağı ise: Bosna, Hersek, Kilis, İzvornik, Zacesne, Kırka, Orahoviça'dan oluşmaktadır.

Budin, Eğre, Kanije eyaletlerinin *18* sancağı Budin, Estergon, Sigetvar, İstolni-Belgrad, Seçen, Novigrad, Peçuy, Seksar, Sekçuy (?), Sirem, Semendire, Hatvan, Filek, Solnok, Segedin, Şimondorna, Kopan, Pojega gibi birimlerden meydana gelmektedir.

Temeşvar eyaletinin 6 sancağına gelince onlar da Temeşvar, Güle, Modava, Yanova, Çanad, Lipova gibi birimlerden ibarettir.

Bu arada Edirne, Kırklareli, Keşan, İpsala, Gelibolu, Çatalca, Manastır, Sofya gibi bazı önemli Doğu Trakya şehirlerinin, söz konusu risalede Rumeli eyaleti kapsamında sayılmaması dikkat çekicidir. Dolayısıyla XVII. Yüzyıl ortalarında bu yerlerin, hangi Osmanlı eyaleti kapsamında değerlendirildiği bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Balkan Eyaletleri ile Kuzey Afrika Eyaletleri Arasındaki İlişkilerin İçeriği

İdari bölünmesine işaret ettiğimiz Balkanlardaki Osmanlı topraklarından birçok Türk ve Müslüman genç, yukarıda belirttiğimiz şartlar içinde, Kuzey Afrika'daki Osmanlı eyaletlerine, başka bir deyişle "Garp ocakları"na gelmişlerdir. Onlar aslen Balkanlardaki *Akkirman*, *Avlonya*, *Arnavutluk*, *Belgrad*, *Bender*, *Bosna*, *Hotin* (Hotun), *İbrail*, *Kandiye*, *Kavala*, *Manastır*, *Mihaliç*, *Moldava*, *Mora*, *Nemçe*, *Selanik*, *Serez*, *Sofya*, *Tırnova*, *Vidin* gibi önemli bir kısım merkez ve bölgelerden vs. küçük birimlerdendirler. Bu yerler, belgelerde tanık olduğumuz, bu vesileyle değerlendirme olanağını bulduğumuz birimlerdir. İnceleme olanağı bulamadığımız Ocakların *"Yeniçeri Kayıt Defterleri"*nde, başka birçok Balkan biriminden gençleri Ocaklara gelmiş bulmak mümkündür.

[2] Bk. İlhan Şahin, "Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 32 (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hatıra Sayısı), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979, s. 911 - 913.

Balkanlardaki söz konusu bu birimler, Kuzey Afrika eyaletlerine gelmiş gençler (yoldaşlar) ve onların söz konusu eyaletlerdeki işlevleri ile Garp ocaklarında temsil edilmektedir. Bu temsil şekli birkaç şekilde kendini göstermektedir.

a) Bunlardan birincisi, birimlerin, Garp ocaklarındaki *"askerî birliklere ad olması"*dır. (Bk. Çizelge - 2).

b) İkincisi, söz konusu bu birimlerden gelen gençlerin, ocaklarda *"değişik birliklerde (diyarlar = odalarda) ve bu birliklere bağlı çeşitli görev yerlerinde görevlerini yapmaları"*dır. (Bk. Çizelge - 5).

c) Üçüncüsü de bu gençlerden bazılarının *"eyalet merkez memurları"* olmalarıdır. (Bk. Çizelge - 1)

ç) Ayrıca, bir de ocaklardaki çeşitli birliklere ad olan *Balkanlardaki bazı birimlerin temsil edildiği askerî birliklerde, Osmanlı Devleti'nin değişik mekânlarından ocaklara gelmiş gençlerin, muhtelif rütbe ve memuriyetlerle görev yapmaları*dır.

Merkez Memurları

Balkanlardaki yerleşim birimlerinden gelmiş ocaklardaki merkez memurları (Bk. *Çizelge - 1*), Tunus örneğinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Oluşturduğumuz *Çizelge - 1*'den anlaşılacağı üzere bunlar, Tunus eyalet merkezi olan Tunus şehrinde (Mahrûse-i Tunus) görev yapmaktadır. Görev adları: *"Alemdar hocası", "imam", "medrese hocası" "bombacı"*dır. Bu görevlilerin: 2'si *alemdar hocası*, 2'si *imam*, 1'i *medrese hocası*, 7'si de *bombacı*dır.

Kökeni Selanikli olan *Medrese hocası*, görevini Tunus şehrindeki "Paşa Medresesinde (Medresetü'l-Bâşâ)" icra etmektedir. Merkezdeki üst derecede olan *"alemdar hocalığı"* ile *"bombacılık"* gibi askeri görevlerin mahiyeti, belgelerde pek açık değildir. Ancak bunu anlamak, mevcut bilgilerimize ve askerî geleneğimize göre güç olmasa gerektir.

Merkez memurları olarak 12 görevlinin 2'si Edirneli, 3'ü Selanikli, 3'ü Moralı, diğer 4'ü birer nefer olmak üzere Kavala, Modon, Ruçuk (Rusçuk olmalı), Romanoludur (?). Edirneli gençlerden biri *"alemdar hocası"*, diğeri de Tunus merkezindeki *"Seydi Amir Camisi imamı"*dır. Moralı görevlilerden 3'ü de *"bombacı"*dır. Selaniklilerin ise 1'i merkezdeki *"Yeni Cami imamı"*, diğeri *"Paşa Medresesi hocası (Hocatü Medresetü'l-Bâşâ"*, üçüncüsü de *"bombacı"*dır. Romanolu gencin de *"alemdar hocası"* askerî görevini üstlendiği görülmektedir. Ruçuk (Rusçuk olmalı), Mûtûn (Modon) ve Kavalalı gençlerin birer "bombacı" oldukları anlaşılmaktadır.(Bk. Çizelge - 1). Bunların hepsi, maaşlarını eyalet bütçesinden almaktadır. Onların durumlarıyla, maaş ve dereceleriyle ilgili bütün bilgiler, "Yeniçeri Kayıt Defterleri"ne işlenmektedir.

Birlik [Oda=Dar (Diyar)] Adları

Balkan eyaletlerine ait insanların memleketlerinin, Garp ocaklarındaki *"birliklere 'ad' olması"*na, incelememiz sonucunda ulaştığımız bilgiler örnek verilebilir. Unutmamak gerekir ki bu özellik, benzer şekillerde hem Tunus, hem Cezayir ve hem de Trablusgarb (Libya) ocaklarında görülebilmektedir.

Jean Deny, Cezayir *"Yeniçeri Kayıt Defterleri"* üzerine yaptığı bir incelemede, Cezayir'deki birçok askerî kışlanın (les casernes) birliklerinin yani odaların (diyar = les chambres) adlarının, Balkanlardaki bazı birimlerin adları ile anılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre Cezayir Ocağı'ndaki Mukarrir Kışlası (Caserne "Mouqarrir") odalarından (diyarları = birlikleri) birine İpsala,[3] Bab Azoun Kışlası odalarından birine Arnavut (Arnaoud = Arnağud) Şa'ban[4], Salih Paşa Kışlası (Caserne "Salih Pacha") odalarından birine Boşnak (Bosnia)[5], Usta Musa Kışlası odalarından birine Arnavut (Arnaoud = Arnağud) Ali,[6] diğerine Ceneviz (Génois) ve nihayet Eski Kışla (Caserne "Eski") odalarından birine de çoğul olarak Arnavutlar (Arnağutlar = Arnaoudlar)[7] adı verilmiştir. Bütün bu örnekler, Tunus'ta da tanık olunduğu gibi Cezayir askerî kışlalarındaki birliklere (odalara = diyarlara) Balkanlardaki bazı birimlerin adlarının verildiği gerçeğini açıkça göstermektedir.

Balkanlardaki idari ve yerleşim birimlerinin adlarının, Tunus ocağındaki *"askerî birliklere 'ad' olması"*, şu şekilde karşımıza çıkmaktadır. Buradaki birlikler, *millet*, *topluluk*, *ülke* ve *şehir* adlarını almışlardır. Ocaktaki 18 birlikten (odalar = diyâr) *ikisi*, Cezayir'dekilerde olduğu gibi millet adı olan *Arnabud* (Arnabud Mehmed ve Arnabud Şa'ban)şeklindedir. *Biri* de *Boşnak* şeklinde bir topluluk adıdır. Diğerleri ise *Babatağ, Başa (Paşa), Edirne*, *Kavala*, *Keşan, Koron*, *Lonko (Longos)*, *Manastır, Mûtûn (Modon)*, *Seray (Saray)*, *Selanik, Sofya*, *Tekfurdağı (Tekirdağ), Tırnova, Vize* adlarıyla anılmaktadır. (Bk. Çizelge - 2)

1246 H / 1830 M yılında varlığını gördüğümüz Balkanlarlı 17 birlik adının, *Başalı (Paşalı)* hariç, Tunus eyaleti askerî ve idari düzeninde 1228H / 1813 M yılında, aynen mevcut olduğu görülmektedir. Demek ki 1813'den 1830'a kadar 28 yıl boyunca birlik adlarında fazla bir değişikliğe gidilmemiştir. Fakat 1228 H yılındaki Balkan birimlerinin adını taşıyan birliklere, 1246 H'de iki yenisi "*Başalı (Paşalı) birliği(odası)"* ve *"Keşan birliği (odası)"* eklenmiştir.

Aslında *"Keşan birliğinin (odasının)*" 1190 H / 1776 M'li yıllarda da mevcut olduğu görülmektedir. 1228 H senesindeki odaların (diyar) adları

[3] Bk. J. Deny; "Les Registres de Solde des Janissaires, conservés à la Bibliothèque Nationale d'Alger", Revue d'Africaine, Tome: LXI, No.: 304 - 305, 3e et 4e Trimestre, Alger 1920, s. 223.
[4] Bk. J. Deny; Aynı makale, s. 228.
[5] agm.; s. 233.
[6] agm.; s. 243.
[7] agm.; s. 251.

içinde bu birliğin yer almaması, kayıt esnasında unutulmuş olabileceği ihtimalini veya bu birliğin 1190 H'de mevcut iken 1228 H'li yıllarda yürürlükten kaldırılmış olduğunu ve 1246 H'de yeniden ihdas edilmiş bulunduğunu akla getirmektedir.

1228 H / 1813 M ve 1246 H / 1830 M yıllarında varlığına tanık olduğumuz birliklerin belli bir kısmının ise bunlardan *Tırnovalı, Vizeli, Saraylı, Sofyalı, Boşnak, Koronlu, Manastır* hariç, daha önceki yıllarda, örneğin 1190 H / 1776 M Senesinde, mevcut olduğu dikkat çekmektedir. Fakat 1228 H yılına gelindiğinde, bundan 38 sene önce (1190 H) görmediğimiz 7 birimin (Tırnova, Vize, Saray, Sofya, Boşnak, Koron, Manastır), eyalet askerî ve idari teşkilatı içine girdiği, 1246 H yılına kadar da bu hâliyle devam ettiği, bu tarihte bunlara 1 yeni birliğin Başalı'nın (Paşalı) eklendiği görülmektedir.[8]

1190 H/1776 M yılında varlığına tanık olduğumuz *"Keşan birliği"*nin ise 1223 H / 1808 M ve 1246 H / 1830 M'deki birlikler arasında bulunmadığı, bunun teşkilattan kaldırıldığı anlaşılmaktadır.(Bk. Çizelge - 2) Bu durum bize, zaman zaman eyaletlerdeki askerî ve idari işlerde yeni düzenlemelere gidildiği, değişiklikler yapıldığı, kurumlara eklemelerde ve çıkarmalarda bulunulduğu kanaatini vermektedir.

Balkanlardaki *millet, topluluk, idari birim* ve *yerleşim yerleri (şehirler)* adlarıyla anılan gerek Tunus gerekse Cezayir ocağındaki kışlaların askerî birliklerinde (odalar = diyar), çeşitli Osmanlı memleketleri kökenli birçok insanın, farklı görevler yaptığı da tanık olunan hususlardandı. Örneğin Tunus eyaletinde Balkanlardaki idari birimlerin ad olduğu çeşitli birliklere bağlı bir şekilde görev yapan farklı Osmanlı memleketlerinden gelmiş birçok insan, bu eyaletin değişik mahallerinde görevlerini yerine getirmiştir. (Bk. Çizelge - 3 ve 4) Bu bağlamda *"birliklere ad"* olan 13 Balkan idari ve yerleşim biriminin ismi altında, 1246 H senesinde 11 "ağa, yayabaşı, bölükbaşı", biri *Bace Divanı Vekili,* biri *Hanba* olan 8 "bölükbaşı yamak", 1 "aşçı", 3 "ma'zûl çavuş" hizmet görmüştür. Bu görevlilerin ekseriyeti, eyaletin merkez görevlilerindendir. Bunlar, görev adlarından da anlaşılacağı üzere eyalet ordusunda, askerî alanda, yüksek dereceye ve rütbeye sahiptirler. (Bk. Çizelge - 3). Yine Tunus'ta muhtelif yıllarda (1131, 1190, 1231, 1250 H) Balkan birimlerinin adlarıyla anılan 13 farklı birlikte, 1'i Maraşlı 12'si nereli olduğu kayıtlarda belirtilmediğinden anlaşılamayan toplam 13 kişi, çeşitli üst ve alt dereceden görevleri yerine getirmişlerdir. Bunlardan 1'i *"Mahalle Ağasının aşçısı"*, 1'i *"Burc-ı Cedid Ağası Bölükbaşı"*, 1'i *"Ğarü'l-melh*[9]*Ağası Bölükbaşı"*, 1'i *"lağımcı"*, 3'ü *"ahade aşar(on birinci)"*, 1'i *"sefere iştirak"* görevindedir, diğer 4'ünün görevi kayıtlarda belirtilmemiş olduğundan bilinmemektedir. Onların görev yerleri arasında, *Mahalle-i Sayf*, Mehdiye

[8] Bk. Les Archives Nationales de Tunisie [ANT] (El-Archives el-Vatanî et-Tunisî); série historique, Le Registre des Janisssaires (Yeniçeri Kayıt Defteri), No.: 18, date de registre: sene 1190 H (1776 M).

[9] Tunus eyaletinde kalesi bulunan bir kıyı şehridir. Kalesi hilal şeklinde Akdeniz'e doğru uzanmaktadır. Bu kalenin Türkçe bir de kapı kitabesi bulunmaktadır.

Kalesi, Manastır, Susa, Burc-ı cedîd, Ğarü'l-melh, *Ahade Aşar (On birinci)*, Benzert bulunmaktadır. (Bk. Çizelge: 4).

Balkanlarlı Gençlerin Çeşitli Birliklere Bağlı Olarak Eyaletlerin Değişik Mekânlarında Görev Yapmaları

Balkanlarlı gençlerin, örnek olarak incelediğimiz Cezayir ve Tunus eyaletlerinin merkezlerinde *"eyalet merkez memurları"* olarak görev yapmaları (Bk. Çizelge - 1) ve onların memleketlerinin zaman içinde buralarda kurulmuş olan *"askerî birliklere ad olmasının" (Bk. Çizelge - 2)* dışında bir de "eyaletlerdeki değişik adlarla anılan birliklere (odalara) bağlı olarak memleketin farklı mekânlarında muhtelif derecedeki memurluk ve görevleri" yerine getirmeleri söz konusudur.

Çizelge - 5'te, onların bu özelliği açıkça görülmektedir. Bu; görüldüğü üzere, Ramazan 1189 H / 1775 M senesinde, Anavarin'den (Navarin) 1, Edirne'den 1 toplam *2 gazi* genç, Tunus eyaletinde mevcut iki farklı birliğe bağlı olarak *İslam askeri getirmek* için gönderilen *ihtiyarlar arasında* yer almaktadır.

1190 H / 1776 M senesinde de Kavalalı 1 yoldaş, "*ser-bölük Mustafa Mudunlu (Modonlu)"*ya bağlı olarak Tunus eyaletindeki burçlardan birinde, nöbet görevini yerine getirmektedir.

1231 H / 1815 M senesinde ise Manastır kökenli *5 yoldaş,* birbirinden farklı birliklere(odalara) bağlı bir şekilde, Mehdiye Kalesi'nin *"Büyük Burcu"*nda görevli iken Tekirdağ, Üstüb (Üsküp olmalı), Felb (Filibe) ve Bosna'dan 1'er genç toplam *4 yoldaş da* aynı yöntemle yine Mehdiye Kalesi'nin *"Büyük Burcu"* dışındaki *"diğer burçlar"*da görevlidirler. Ayrıca Edirneli 1 yoldaş ise bir *"oda (birliğe = ser-Ahmed Sürûr)"*ya bağlı olarak eyaletin Tabarka adlı biriminde *nevbet (nöbet)* görevini yapmaktadır.

Daha önce bahsettiklerimizden başka Tunus eyaletinde, 1131 H (1718-1719 M) - 1250 H (1834 - 1835 M) yılları arasında, Navarin'den 1, Bosna'dan 1, Edirne'den 3, Felb'den (Filibe) 1, Kavala'dan 1, Manastır'dan 5, Tekirdağ'dan 1 ve Üştüb'den (Üsküp olmalı) 1 olmak üzere toplam *14 Balkan kökenli yoldaş*, Tunus eyalet ordusunda değişik birliklerde görev yaparak Balkanları temsil etmektedir. (Bk. Çizelge - 5). Bunlara yukarıda açıkladığımız Tunus eyaletindeki merkez görevlilerini *(12 neferi)* de (Bk. Çizelge - 1) eklemek gerekmektedir. Ayrıca, Balkanlardaki yerleşim birimleri ile bazı ulus ve topluluk adlarının birliklere ad olmalarını da *(18 birim)* aynı çerçevede yani ilişkilerin boyutu bağlamında saymak önemlidir.

Bütün bunlar aslında, Osmanlı fetihlerinden itibaren Kuzey Afrika'daki eyaletlerde hâkimiyetin korunması için Anadolu'dan, hatta diğer Osmanlı eyaletlerinden olduğu gibi Balkan topraklarından da "yoldaş (yeniçeri)"

yazımlarının gerçekleştirildiğini, bu yolla Balkanlı birçok gencin Afrika Kıtası'na gelip kıtanın kuzeyindeki Osmanlı eyaletlerine yerleştiğini, kendilerine buralarda zamanla birer aile kurduklarını ortaya koymaktadır.

Gerçekten de bu durum, başka incelemelerce de doğrulanmaktadır. Batılı ve Kuzey Afrikalı yerli yazarların bu konularda tespitleri bulunmaktadır. Jean Deny, Anadolu'dan ve diğer Osmanlı memleketlerinden, bu arada Balkanlardan gelen Türk ve Müslüman gençlerin, Cezayir "Yeniçeri Kayıt Defterleri"nde nasıl yer aldığına dair yaptığı açıklamalarla birçok hususa açıklık getirmektedir. Ayrıca, Belgradlı *şair* bir *yoldaş*ın kaydını da düşüncelerine örnek almaktadır.[10] Tunuslu araştırmacı Taoufik Bachrouch ise Balkanlardan Tunus eyaletine *"asker yazım yöntemi"*yle [11] gelen gençlerin memleketlerinin adlarına, birkaç örnek vermektedir. Bu bağlamda o: *Bosna*, *Edirne*, *Mora*, *Selanik*, *Sofya*'yı belirtmektedir.[12] M. Colomb'un, Deny ile örtüşen tespitleri de bu çerçevede dikkat çekicidir. O da Balkanlardan Cezayir Ocağı'na "yoldaş (yeniçeri) yazımları"nın yapıldığını vurgulamaktadır. Ona göre, Cezayir'e; Rumeli ve Mora eyaletlerinden, *Tekirdağ*, *Silivri*, *Malkara*, *Edirne*, *Dimetoka*, *Gümülcine*, *Selanik*, *Varna*, *Ruscuk*, *Tatarpazarcık*, *Vidin*, *Köstendil* ve *Sofya* şehirlerinden yeniçeriler (yoldaşlar) gelmektedir.[13]

Sonuç

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Osmanlı Devleti idaresinde Balkanlarla Kuzey Afrika arasında çok sıkı bağlar vardır. Bu bağlar, üç farklı kıtadaki Türk devletinin toprakları içinde, ana düşünce olarak bir dayanışma,

---

[10] "La mention de la ville est souvent accompagnée ou remplacée par l'indication de la fonction ou de l'emploi. Quelquefois on trouve des indications de métier (berber 'coiffeur', terzi 'tailleur', etc.) ou de difformités (bourounouz 'camus', koer[kör] "aveugle", topal 'boiteux' etc.), sans qu'on puisse savoir s'il s'agit dans les deux cas de surnoms ou de constatations officielles. Un certain Moustafa fils de Mehemet, de Belgrade, est dit poète (şâir) (fol.83). … (…) (…)." (Bk. J. Deny; Aynı makale, s. 32.)

[11] Bu yöntem hakkında bir değerlendirme için bk. İbrahim Güler; "La question du recrutement des troupes d'Anatolie pour le service de la Tunisie à l'époque ottomane (XVIIe - XVIIIe siècle)", Anatolia Moderna, X, Paris 2004, s. 53 - 59. Güler, bu çalışmada ayrıca, Balkanlar dâhil bütün Osmanlı ülkesinden Tunus eyaletine yeniçeri (yoldaş) olarak yazılıp gelmiş insanların memleketleri hakkında genel bir şekil vermektedir.

[12] Bk. Taoufik Bachrouch; Formation Sociale Barbaresque et Pouvoir à Tunis au XVIIe Siècle, Pubication de l'Université de Tunis, Faculté des Lettres et Sciences de Tunis, Tunis 1977, s. 34, 198.

[13] "Les janissaires ne venaient pas seulement de Smyrne ou de Caramanie, comme le dit Venture de Paradis, mais bien de toutes les provinces de l'Empire otoman, de celles d'Europe comme de celles d'Asie. En Europe, la province de Roumélie et la Morée étaient représentées dans les rangs de la Milice ainsi que les villes de Tékirdag, Silivri, Malkara, Andrinople, Démotika, Gumurdjina, Salonique, Varna, Roustchouk, Tatar-Pazardjik, Vidin, Kostendil et Sofia. (…) (…)." [Bk. M. Colombe; "Contribution à l'Etude du Recrutement de l'Odjaq d'Alger dans les dernières années de l'histoire de la Régence-I", Revue Africaine, Nos: 396 - 397, 3e et 4e Trimestres, Alger 1943, s. 171 - 172.

iş birliği, görev ve yükümlülükler, ihtiyaçlar çerçevesinde gelişmiş bulunmaktadır. İlişkilerde, idari, askerî, ilmî boyut dikkati çekmekte ve kültürel değerlerin paylaşımı, nüfus hareketliliği öne çıkmaktadır. İlişkilerde ticaret konusu eksik kalmakta ve bu konu yeni araştırmalara ihtiyaç göstermektedir.

Balkanlardan olan gençler, Anadolu ve diğer Osmanlı eyaletleri kökenli gençler gibi Osmanlı Devleti'nin Batı uç sınır bölgelerinde, Akdeniz'in güneyindeki "Ocak"larda, (dârü'l-cihâd mahallerinde) devletin yönetim anlayışının, Türk ordu düzeninin, sadece gücün değil ilimin ve eğitimin, Türk-Müslüman kültür ve medeniyetinin temsilcisi olmuşlardır. Bu yönleriyle tarihe damgalarını vurmuşlardır.

Bütün bu özellikleri kazanırlarken başlangıçta *gönüllülük* esası geçerli olmuştur. Onlar bu yolla, devlet toprakları içinde gelip gitmişler, ilişkilerin gelişmesinde, farklı değerlerin bir coğrafyadan diğerine taşınmasında önemli işlevler görmüşlerdir. Türkçeyi, inanç biçimini, yaşam tarzını, askerî ve idari değerlerini uç noktalarda yaşayan yerli insanların beğenisine sunmuşlardır.

Onların tarihe mal olan bu damgaları, bıraktıkları belgeler ve yeniçeri kayıt defterleriyle yarattıkları sanat, mimari ve bilim eserleriyle hafızamıza işlenmiştir. Söz konusu eserler, hatıralarını canlandırma konusunda hâlâ gizemliliklerini korumaktadır. Bununla birlikte, yaklaşık bir ve iki asra yakın bir süredir (100 - 181 yıldır), yeterince araştırılıp incelenmedikleri için silinme tehlikesiyle de karşı karşıya kalmaları söz konusudur. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin uçlardaki eyaletleriyle iç bölgelerdeki eyaletler arasında gerçekleşmiş olan idari, askerî, ilmî ve ticari ilişkilerin araştırılmasına araştırmacıların ilgisi çekilmeli, ortak yaşam ve değerlerin, nüfus hareketliliğinin belirlenmesine ağırlık verilmelidir.

Çizelge-1

TUNUS EYALETİNDE *BALKANLARLI* ÜST DÜZEYDE MEMURLAR

(Hoca, İmam, Medrese Hocası, Yayabaşı, Bombacı vs.)

Sıra No.:	Yoldaş Adı	Görevlinin (Yoldaşın) Memleketi	Görevi	Görev Yaptığı Yer	Bağlı Bulunduğu Birlik	Hangi Vesileyle Geçtiği [Konusu]
1	Mehmed Osman	**EDİRNELİ**	[Hocatü 'alemdâr]	Mahrûseti TUNUS	-	Fakihler, Çavuşlar, Hocalar, Divan Kâtipler, Görevinden ayrılmış (ma'zûl) Ağalar görev (isim) değişikliklerini Kapsayan Yular (Tutanak)[14] : **Hocatü 'Alemderân'dan.**
2	İsmail Halil	**ROMANO**	[Hocatü 'alemdâr]	Mahrûseti TUNUS	-	" " " " " : **Hocatü 'Alemderân**
3	Hüseyin Osman	**SELANİK**	Yeni Câmi İmâmı [İmâm-ı Câmi'ü'l-cedîd]	[Tunus Merkez]	-	" " " " " : **Fukahai bi-Tunis el-mahmiyye**
4	Ahmed İsmail	**EDİRNE**	Seydi Amir Camisi İmamı [İmâm-ı Câmi'-i Seydî 'Âmir]	[Tunus Merkez]	-	" " " " " : **Fukahai bi-Tunis el-mahmiyye**
5	Mustafa Hüseyin veled-i **Selanikli**	**[atası SELANİK'li]**	Medrese Hocası [Hocatü Medresetü'l-Bâşâ]	Mahrûseti TUNUS	-	" " " " " : **Fukahai bi-Tunis el-mahmiyye**
6	Mahmud İbrahim	**MORA**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " " : **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
7	Mehmed Halil	**SELANİK**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " " : **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
8	Ahmed Hüseyin	**RUÇUK** [Re, vav, çe, kaf]	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " " : **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**

[14] Bk. Les Archives Nationales de Tunisie [ANT] (El-Archives el-Vatanî et-Tunisî); série historique, Carton: 169, Dossir: 895, Document: 140 (105), date de document: 1246 H. senesi başı.

		(Rusçuk[15] olmalı)				
9	Ahmed Muhyeddin	**MORA**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " ": **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
10	Mehmed İbrahim **veled-i KAVALALI**	**Babası KAVALALI**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " ": **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
11	İbrahim Halil	**MÛTÛN**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " ": **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
12	Mehmed Mustafa **veled-i MORA**	**Babası MORALI**	Bombacı	Mahrûsei TUNUS	-	" " " " ": **Bombacıya bi- Mahrusei Tunis**
Yekun 12		**2 Edirne,** **1 Romano,** **3 Selanik,** **3 Mora,** **1 Rucuk[Rusçuk],** **1 Kavala,** **1 Mûtûn [Modon]**'lu görevli var.	2'si Hocatü alemdar 2'si İmam 1'i Medrese hocası 7'i Bombacı	Hepsi Tunus merkezde görev yapıyor	Eyalet Merkezi görevlileri	Memuriyet adları: **Hocatü 'Alemderân** **Fukaha** **Bombacıya**

[15] Bugün Bulgaristan'ın, kuzeydoğusunda Romanya sınırındaki yerleşim birimidir.

Çizelge-2

TUNUS EYALETİNDE BALKANLARDAKİ OSMANLI İDARİ BİRİMLERİN ADLARIYLA ANILAN *ASKERİ BİRLİKLER (ODALAR=DİYARLAR)*

Sıra No.:	Yoldaş Adı	Görevlinin (Yoldaşın) Memleketi	Görevi	Görev Yaptığı Yer	Bağlı Bulunduğu Birlik	Hangi Vesileyle Geçtiği [Konusu]
1	-		-	-	ser-62 **TEKFURDAĞLI [TEKİRDAĞLI] T[Tı]**	**Ta'rîfü'd-Diyâr** (Odaların Tanıtımı)[16]
2	-		-	-	ser-63 **SERAYLI [SARAYLI]**	" " " "
3	-		-	-	ser-97 **EDİRNELİ**	" " " "
4	-		-	-	ser-127 **SOFYALI**	" " " "
5	-		-	-	ser-139 **KAVALALI**	" " " "
6	-		-	-	ser-163 **BOŞNAK**	" " " "
7	-		-	-	ser-165 **VİZELİ**	" " " "
8	-		-	-	ser-197 **KORONLI**	" " " "
9	-		-	-	ser-234 **ARNABUD MEHMED**	" " " "
10	-		-	-	ser-260 **BABATAĞLI**	" " " "
11	-		-	-	ser-261 **ARNABUD ŞA'BAN**	" " " "

[16] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Dossir: 895, Document: 140 (105), date de document: 1246 H. senesi başı.

12	-		-	-	ser-263 **LONKO [LONGOS][17] T [Tı]**	“ “ “ “
13	-		-	-	ser-.. **MANASTIR**	“ “ “ “
14	-		-	-	ser-267 **MÛTÛNLI [MODONLI]**	“ “ “ “
15	-		-	-	ser-287 **SELANİKLİ**	“ “ “ “
16	-		-	-	ser-.. **TIRNOVALI CEMAL**[18]	“ “ “ “[19]

[17] Selanik'in güneydoğusunda Ege Denizi'ne açılan bir burun.
[18] Tırnova, Bulgaristan'da bir yerleşim birimidir.
[19] Balkanlardaki yerleşim birimleri adıyla anılan ODALARIN (DİYAR = BİRLİKLER) adları harf sırasına göre bir başka belgede şöyle belirtilmektedir:

Adet	Belgedeki sırası	Harf	Birlik adı
1	6.	Elif	Ser: 139 Arnabud Mehmed (Muhammed)
2	7.	“	Ser: 49 Arnabud Şa'ban
3	17.	Elif	Ser: 106 Edirneli
4	39.	Be	Ser: 126 Babadağlı
5	53.	“	Ser: 189 Boşnak
6	70.	Te	Ser: 145 Tekfurdağlı
7	140.	Sin	Ser: 19 Selânikli
8	149.	“	Ser: 208 Saraylı
9	163.	Sad	Ser: 147 Sofyalı
10	175.	Tı	Ser: 244 Tırnovalı
11	211.	Kaf	Ser: 37 Koronlı
12	217.	“	Ser: 11 Kavalalı
13	255.	Lâm	Ser: 42 Lonku (Lonko)
14	257.	Mim	Ser: 06 Mutunlı
15	271.	“	Ser: 194 Manastırlı
16	282.	Vav	Ser: 195 Vizeli

[Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895 bis, Document:19, date de document: Muharrem başı Sene 1228]

17	Osman	-	“ “	- **[Mahrûseti TUNUS]**	ser- _BAŞALI	Ma‘zûl Çavuşlar [‘An-Cemâ‘ati Şüvâşü’-l-Ma‘zûlîn][20]
18	Mehmed Mustafa	-	-	Sûsa	ser-189 **(?) KEŞAN**	Tunus eyaletinin değişik mekânlarında görev yapan yoldaşlar listesi[21]
Toplam 18	-		-	-	Balkanlardaki yerleşim birimlerinin **askeri birlik** adı olması: **Arnabud Mehmed** **Arnabud Şa‘ban** **Babatağ** **Başalı** **Boşnak** **Edirne** **Kavala** **Keşan** **Koron** **Lonko[Longos]** **Manastır** **Mûtûn [Modon]** **Seraylı[Saraylı]** **Selanik** **Sofyalı** **Tekfurdağlı [Tekirdağlı]** **Tırnovalı Cemal** **Vizeli**	

[20] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Dossir: 895, Document: 140 (105), date de document: 1246 H. senesi başı.
[21] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 5, date de document: 9 R[Rebi‘ülahir] sene 1190.

Çizelge-3

TUNUS EYALETİNDE BALKANLARDAKİ OSMANLI İDARİ BİRİMLERİN ADLARIYLA ANILAN ASKERİ BİRLİKLER (ODALAR=DİYARLAR) VE ORALARA BAĞLI OLARAK GÖREV YAPAN AĞA, YAYABAŞI, BÖLÜKBAŞI, AŞÇI, MA'ZUL ÇAVUŞ, ASKER VEYA YOLDAŞLAR VS.

Sıra No.:	Yoldaş adı	Görevlinin (Yoldaşın) memleketi	Görevi	Görev yaptığı yer	Bağlı bulunduğu birlik	Hangi vesileyle geçtiği [Konusu]
1	Hüseyin	-	[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	Mahrûseti TUNUS	Ser-KORÛNLU [KORONLU]	**Fakihler, Çavuşlar, Hocalar, Divan Kâtipler, Görevinden ayrılmış (ma'zûl) Ağalar görev (isim) değişikliklerini Kapsayan Yular (Tutanak):**[22] Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
2	Beytullah	-	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	Mahrûseti TUNUS	ser- **SOFYALI**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
3	Mehmed	-	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	Mahrûseti TUNUS	ser- **EDİRNELİ**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
4	Mehmed	-	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	Mahrûseti TUNUS	ser- **ARNABUD [Arnavut] MEHMED**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]

[22] Bk. Les Archives Nationales de Tunisie (El-Archives el-Vatanî et-Tunisî); série historique, Carton: 169, Dossir: 895, Document: 140 (105), date de document: 1246 H. senesi başı.

5	Mustafa	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **TEKFURDAĞLI [TEKİRDAĞLI]**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
6	Mehmed	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **SOFYALI**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
7	Ahmed	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	**Menzel Temîm**[23]	ser- **MANASTIRLI**[24]	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
8	Hasan	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **VİZELİ**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
9	Mustafa	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **TIRNOVALI**[25] **CEMAL**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
10	Ahmed	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **MÛTÛNLI [MODONLU]**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
11	Ömer	**-**	-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı]	-	ser- **SELANİKLİ**	“ “ “ “ “: Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]

[23] Tunus’ta küçük bir şehir adı. Kılîbiya’dan önce, Kurbus’tan sonra geliyor.(Rached Mahbouli dedi.)
[24] Makedonya’da ve Tunus’ta bir yerleşim birimidir.
[25] Bulgaristan’da bir yerleşim birimidir.

12	Bekir	-	**Bölükbaşı Yamak** *Vekîl-i Divan-ı bi-Bâce*	**Divan-ı bi-Bâce**	ser- **ARNABUD ŞA'BAN**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
13	Mahmud	-	**Bölükbaşı Yamak**	-	ser- **EDİRNELİ**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
14	Ahmed	-	**Bölükbaşı Yamak**	-	ser- **BABATAĞLI**[26]	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
15	Mahmud	-	**Bölükbaşı Yamak** *Hanba*	-	ser- **MANASTIRLI**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
16	Hasan	-	**Bölükbaşı Yamak**	-	ser- **SOFYALI**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
17	Mahmud	-	**Bölükbaşı Yamak**	-	ser- **BABATAĞLI**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
18	Mehmed	-	**Bölükbaşı Yamak**	-	ser- **BABATAĞLI**	" " " " ": Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları ['an-cemâ'ati ağâyi el-'Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
19	Mahmud	-	**Bölükbaşı Yamak**	**Divan-ı bi-Bâce**	ser- **ARNABUD**	" " " " ":

[26] Babadağ, bugünkü Romanya'nın doğusunda Dobruca'da bir birimdir.

					ŞA‘BAN	Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis]
20	Hüseyin Mehmed	**-**	**Aşcı**	**-[Mahrûseti TUNUS]**	ser- **MÛTÛNLI**	“ “ “ “ “ : Aşcılar [Cemâ‘atü’l- Aşcıyya]
21	Ahmed	**-**	**Ma‘zûl Çavuş (Şüvâşü’l-ma‘zûlîn)**	**-[Mahrûseti TUNUS]**	ser- **TEKFÛR DAĞLI [TEKİRDAĞLI]**	“ “ “ “ “ : Ma‘zûl Çavuşlar [‘An-Cemâ‘ati Şüvâşü’-l-Ma‘zûlîn]
22	Osman	**-**	“ “	**-[Mahrûseti TUNUS]**	**ser- _BAŞALI**	“ “ “ “ “ “
23	Ali	**-**	“ “	**-[Mahrûseti TUNUS]**	**ser-_ MANASTIRLI**	“ “ “ “ “ “
Toplam 23	-	**Memleketleri belirtilmemiş**	11-[Ağa, **Yayabaşı**, Bölükbaşı] 1 **Bölükbaşı Yamak** ***[Vekîl-i Divan-ı bi-Bâce]*** 1 **Bölükbaşı Yamak** ***[Hanba]*** 6 **Bölükbaşı Yamak** 1 Aşcı 3 Ma‘zûl Çavuş **23**	**Mahrûseti TUNUS Divan-ı bi-Bâce Menzel Temîm**	1 ser-**ARNABUD [Arnavut] MEHMED** 2 ser- **ARNABUD ŞA‘BAN** 3 ser- **BABATAĞLI** 1 ser- _BAŞALI 2 ser- **EDİRNELİ** 1 Ser-KORÛNLU [KORONLU] 3 ser- **MANASTIRLI** 2 ser- **MÛTÛNLI [MODONLU]** 1 ser- **SELANİKLİ** 3 ser- **SOFYALI** 2 ser- **TEKFÛR DAĞLI [TEKİRDAĞLI]** 1 ser- **TIRNOVALI CEMAL** 1 ser- **VİZELİ** **23 13 Birlikte görevli**	(19) Askerağaları, Yayabaşılar, Süvari Bölükbaşıları [‘an-cemâ‘ati ağâyi el-‘Asker ve Yayabaşıyya ve Bölükbaşıyya Süverânı bi-mahrûseti Tunis] (1) Aşcılar [Cemâ‘atü’l- Aşcıyya] (3) Ma‘zûl Çavuşlar [‘An-Cemâ‘ati Şüvâşü’-l-Ma‘zûlîn] **23**

Çizelge - 4

TUNUS EYALETİNDE BALKANLARDAKİ İDARİ BİRİMLERİN ADLARIYLA ANILAN BİRLİKLERDE GÖREVLİ OLANLAR, GÖREV YERLERİ, GÖREVLERİ, ASIL MEMLEKETLERİ VS.

Sıra No.:	Yoldaş Adı	Görevlinin (Yoldaşın) Memleketi	Görevi	Görev Yaptığı Yer	Bağlı Bulunduğu Birlik	Hangi Vesileyle Geçtiği (Konusu)
1	Halil Mustafa	….. ?	?[Yoldaş]	Mehdiye Kalesi	15 ser **SOFYA**	1231 H senesinde MEHDİYE kalesinin BÜYÜK BURCU'nda görevli bulunan YOLDAŞ oğulların sayımı (dökümü) [27]
2	**Mustafa Hüseyin**	….. ?	**Yoldaş/Aşçı ("Mahalle Ağası"nın aşçısı)**	**Mahalle-i Sayf**	ser_ - Mustafa **SELÂNİKLİ**	**Adı geçen yoldaş**, Tunus'ta "Sayf Mahallesi (Mahalle-i Sayf)"nde **"Mahalle Ağası" aşçısı** olup, bu hizmet ve görevini edâ etmiş ve tamamlamış bulunduğundan dolayı, kendisine âcilden 'âdet-i kadîme üzere Eyalet Bütçesi (mîr-i hüsrevânî)nden **bir akçe terakkî** edilmesi (yükseltilmesi)[28]
3	"**Mehmed Mustafa**	**MARAŞLI (?)**		Manastır	**Ser-189 SELÂNİKLİ**	"Tunus Eyaleti'nin değişik şehirlerinde bulunan birliklerde görev yapan yoldaşlar" **listesi**[29]
4	**"Mustafa Ahmed**	….. ?		Manastır	**Ser-189 SELÂNİKLİ**	" " " " " " "
5	**"Mehmed Mustafa**	….. ?		**SÛSA**	**Ser-189(?) KEŞAN**	" " " " " " " **{Adı geçen yoldaşın babası (ebuhü) mevcut 10}**
6	**Mustafa Mutunlu**		**Serbölük ve BURC-I CEDîD Ağası**	**BURC-I CEDîD**	**Ser-KAVALALI**	**BURC-I CEDîD Ağası *Serbölük Mustafa Mutunlu*** idaresinde birkaç birimden biri olan **ser-Kavalalı birliğine** bağlı olarak görev yapan asker sayısı 35 idi. Dolayısıyla **Ser-Kavalalı** bir Tunus birliği

[27] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Document: 19, date de document: 12 Ramazan 1231.
[28] Bk. ANT, série historique, Carton: 1, Dossier: 2, Document: 12, date de document: - Muharrem sene 1131.
[29] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 5, date de document: 9 R[Rebi'ülahir] sene 1190.

						adı idi. Bu birlik, oda (diyâr) olarak da adlandırılıyordu. **Serbölük Mustafa Mutunlu** kumandasındaki söz konusu Kavalalı Birliğine bağlı **35 nefer**, Burc-ı Cedid'de nevbetlerini geçireceklerdi. [30]
7	**Mehmed Selanikli**		**Serbölük** ve **ĞÄRÜ'L-MELH** [Tuz mağarası] **Ağası**	**ĞÄRÜ'L-MELH**	**ser: 89 TEKİRDAĞLI**	**ĞÄRÜ'L-MELH** [Tuz mağarası] **Ağası** Mehmed Selanikli idaresinde, nevbet görevini geçirecek birlik (diyar = oda)ler; ayrıca bu birliklerden biri de ***ser: 89 Tekirdağlı*** idi.[31]
8	Süleyman Ali	-	Kasâs (??) [askerî sınıflardan] LAĞIMCI	-	Ser- 6 **KORONLI**	**Beyânı kasâsı**[32] **râtibi**[33] (Ödeme Listesi Açıklaması). **Receb sene 1250.**[34]
9	Receb Süleyman	-	Kasâs (??) AHADE AŞER	AHADE AŞER	ser- 0,5 **SELANİKLİ**	" " " " " " "
10	Mahmud Ahmed	-	Kasâs (??) AHADE AŞER	AHADE AŞER	ser- 0,5 **SARAYLI**	" " " " " " "
11	Mehmed Hasan	-	Kasâs (??) AHADE AŞER	AHADE AŞER	ser- 1 **ARNABUD** MEHMED	" " " " " " "
12	İbrahim Mustafa	-	Sefere iştirak	Benazert	ser: 143 **BABATAĞLI** yerine	**Arnavut Hüseyin Reis ile (kumandasında) sefere iştirak eden neferlerden** {Beyânı enfâr ellezi kânu cerd (??) [cünd ??] nezelû ve seferû ve kânu ma'a **Hüseyin Reîs Arnabud** ve ravvahû}[35]
13	-	-	-	-	Ser-4 **SOFYALI**	**Kışla gelirinden başka gelirleri olmayan yoldaşlar [Ve kışla-i mahsûlden ğayri akaretleri vardır. (?)]** [36]

[30] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 6(270), date de document: Ra sene 1190.
[31] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 6(270), date de document: Ra sene 1190.
[32] "Kasâsı", liste (liste), tutanak (certificat), döküm (inventaire), durum (etat) demektir.
[33] "Râtibi", ödeme (payement), ücret (salaire) demektir.
[34] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 56, date de document: Receb sene 1250.
[35] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 62 date de document: Tarihsiz.
[36] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895 bis, Document: 215, date de document: Tarihsiz.

Toplam 13	12+(1 ?)=**13**	1 **Maraşlı** 12 **Bilinmiyor kayıtlı değil**	(1) ?[Yoldaş] **(1) Yoldaş/Aşçı (“Mahalle Ağası”nın aşçısı)** **(1) Serbölük ve BURC-I CEDîD Ağası** **(1) Serbölük** ve **ĞÄRÜ’L-MELH** [Tuz mağarası] **Ağası** (1) Kasâs (??) [askerî sınıflardan] **LAĞIMCI** (3) Kasâs (??) AHADE AŞER (1) Sefere iştirak (4) Bilinmiyor **13**	**1 MAHALLE-İ SAYF** 1 Mehdiye Kalesi 2 Manastır **1 Susa** **1 BURC-I CEDîD** **1 ĞÄRÜ’L-MELH** **3** AHADE AŞER 1 Benazert **2** Bilinmiyor (Kaydedilmemiş) **13**	2 15 ser SOFYA / Ser-4 SOFYALI 1 ser - Mustafa SELÂNİKLİ 3 Ser-189 SELÂNİKLİ / Ser-189 SELÂNİKLİ/ ser- 0,5 SELANİKLİ 1 Ser-189(?) KEŞAN 1 Ser-KAVALALI 1 ser: 89 TEKİRDAĞLI 1 Ser- 6 KORONLI 1 ser- 0,5 SARAYLI 1 ser- 1 ARNABUD MEHMED 1 ser: 143 BABATAĞLI yerine **13**	1 MEHDİYE kalesi BÜYÜK BURCU’nda görevli bulunan YOLDAŞ oğulları 1 “Sayf Mahallesi (Mahalle-i Sayf)”nde **“Mahalle Ağası” aşçısı ve hizmetinden dolayı 1 akçe** “Sayf Mahallesi (Mahalle-i Sayf)”nde **“Mahalle Ağası” aşçısı** 3 Eyaleti’nin değişik şehirlerinde bulunan birliklerde görev yapan yoldaşlar 1 Burc-ı Cedid nevbeti 1 Nevbet görevini geçirecek birlik 4 Ödeme Listesi 1 Sefere iştirak 1 Kışla gelirinden başka gelirleri olmayan yoldaşlar **13**

Çizelge - 5

TUNUS EYALETİNDE MUHTELİF BİRLİKLERDE VE MEKÂNLARDA GÖREVLİ OLAN BALKANLARDAKİ YERLEŞİM BİRİMLERİNDEN GELMİŞ İNSANLAR

(Gelenlerin Asıl Memleketleri, Tunus'taki Görevleri, Görev Yaptıkları Yerler, Bağlı Bulundukları Yerler)

Sıra No.:	Yoldaş adı	Görevli (Yoldaşın)nin memleketi	Görevi	Görev yaptığı yer	Bağlı bulunduğu birlik	Hangi vesileyle geçtiği [Konusu]
1	Ramazan Mehmed	**MANASDIR**	?[Yoldaş]	Mehdiye Kalesi	10 ser MUTUN	1231 H senesinde MEHDİYE kalesinin BÜYÜK BURCU'nda görevli bulunan YOLDAŞ oğulların sayımı (dökümü) beyanı[37]
2	Mustafa Mehmed	"	?[Yoldaş]	" "	14 ser UZUN MEHMED	" " " " "
3	Mehmed Hasan	"	?[Yoldaş]	" "	13 ser FOÇA	" " " " "
4	İbrahim Yusuf	"	?[Yoldaş]	" "	5 ser KÖSE MEHMED	" " " " "
5	Ahmed Mehmed	"	?[Yoldaş]	" "	6 ser UZUN MEHMED	" " " " "
6	Mustafa Mustafa	TEKİRDAĞI	?[Yoldaş]	" "	14 ser TAVUKCU	1231 H senesinde MEHDİYE kalesinin DİĞER BURÇLARI'nda görevli bulunan YOLDAŞ oğulların sayımı (dökümü)[38]
7	Tahir Emin	**ÜŞTÜB** (**Eşteb=ÜSKÜP**)	?[Yoldaş]	" "	12 ser KARA SÜLEYMAN	" " " " "
8	Mustafa Abdullah	FELB (?) [FİLİBE]	?[Yoldaş]	" "	12 ser VARDÎ	" " " " "
9	İbrahim Musa	BOSNA	?[Yoldaş]	" "	18 ser ….	" " " " "

[37] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Document: 19, date de document: 12 Ramazan 1231.
[38] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Document: 19, date de document: 12 Ramazan 1231.

					[YAVAŞCA]	
10	Hasan Ömer	EDİRNELİ	[Yoldaş] nevbe-i Tabarka	TABARKA	ser-AHMED SÜRÛR	Mevâcib (Ulufe=Maaş) taleb eden nevbetçi kullar(askerler=memurlar) [39]
11	İsmi yok (verilmemiş)	KAVALA	?	Serbölük MUSTAFA MUTUNLU	-	Ra 1190 senesinde TUNUS eyaleti BURÇLARI(EBRAC)NDA nöbet zamanları (devirleri) gelen(görevli)lerin AÇIKLAMASI (DÖKÜMÜ) [40]
12	İsmi yok (verilmemiş) {Mehmed[bin] Ali-17}	**EDİRNELİ**	gazilerden	KARTACA	ser-158 Berber Ali yerine	1189 H senesinin Ramazan-ı şerîf ayı sonunda (dârü'l-cihâd-ı mahrûse-i) Tunus Ocağı'ndaki gazilerden 'asker-i İslâm getirmek maksadıyla gönderilmiş ihtiyârlar, umûr-ı dîde ve ğâziyân-ı pesendîdenin açıklaması.[41]
13	İsmi yok (verilmemiş) { Hasan[“] İbrahim-16}	ANAVARİN [Navarin olmalı]	gazilerden	ravvahu Kıtâr	ser-17 Nurullah yerine	“ “ “ “ “ “ “ [Aynı konu ve belge]
14	**Mehmed Mustafa**	**EDİRNELİ**	Yoldaş, *Tabarka Nevbeti*	TABARKA nevbeti	**12 ser-Soğucaklı**	**Edirneli** Mehmed [bin] Mustafa adlı yoldaşın, **TABARKA nevbeti**ne görevlendirilmesi. [42]
Toplam 14	11 ismi verilmiş 3 isim verilmemiş **14**	1 Anavarin [Navarin olmalı] 1 Bosna 3 Edirne 1 Felb (?) [Filibe]	9 [Yoldaş] 1 [Yoldaş] nevbe-i Tabarka 1	9 Mehdiye Kalesi 2 Tabarka 1 Serbölük MUSTAFA MUTUNLU	13 Birlik (Diyâr = Oda) 1 Bilinmiyor 14	5 Mehdiye kalesinin BÜYÜK BURCU'nda görevli yoldaşlar 4 Mehdiye kalesinin diğer burçlarında nevbet görevi 1 Mevâcib (Ulufe=Maaş) taleb

[39] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Document: 47(72)_B, date de document: Tarihsiz.
[40] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 6(270), Ra sene 1190.
[41] Bk. ANT, série historique, Carton: 169, Dossir: 895, Document: 4, date de document: sene 1189 H.
[42] Bk. ANT, série historique, Carton:169, Dossier: 895, Document: 9(112), date de document: Tarihsiz.

		1 Kavala 5 Manastır 1 Tekirdağ 1 **Üştüb** (**Eşteb = Üsküp olmalı**) **14**	?[bilinmiyor] 2 Gazilerden 1 Yoldaş, *Tabarka Nevbeti* **14**	1 Kartaca 1 ravvahu Kıtâr **14**		eden nevbetçi kullar 1 Tunus burçlarında nevbetler 2 Gaziler 1 Tabarka nevbeti 14

Kaynaklar

1. Arşivler

A. Tunus Millî Arşivi

(Les Archives Nationales de Tunisie (El-Archives el-Vatanî et-Tunisî), série historique,

1) Yeniçeri Kayıt Defterleri

Le Registre des Janisssaires (Yeniçeri Kayıt Defteri); No.: 18, date de registre: sene 1190 H (1776 M).

2) Yazışmalar

Carton: 1, Dossier: 2, Document: 12, date de document: - Muharrem sene 1131 H (Kasım 1718).

Carton: 169, Dossir: 895, Document: 4, date de document: sene 1189 H (1775 M).

Carton:169, Dossier: 895, Document:5, date de document: 9 R[Rebi'ülahir] sene 1190 (28 Mayıs 1776).

Carton: 169, Dossier: 895, Document: 6(270), date de document: Ra sene 1190 (1776 M).

Carton:169, Dossier: 895 bis, Document:19, date de document: Muharrem başı Sene 1228 (Ocak başı 1813)

Carton: 169, Document: 19, date de document: 12 Ramazan 1231 (6 Ağustos 1816)

Carton: 169, Dossir: 895, Document: 140 (105), date de document: 1246 H senesi başı (21 Haziran 1830).

Carton:169, Dossier: 895, Document: 56, date de document: Receb sene 1250 (Kasım 1834).

Carton:169, Dossier: 895, Document: 62 date de document: Tarihsiz.

Carton:169, Dossier: 895 bis, Document: 215, date de document: Tarihsiz.

Carton: 169, Document: 47(72)_B, date de document: Tarihsiz.

Carton:169, Dossier: 895, Document: 9(112), date de document: Tarihsiz.

2. Yayın ve Çalışmalar

BACHROUCH, Taoufik; Formation Sociale Barbaresque et Pouvoir à Tunis au XVIIe Siècle, Pubication de l'Université de Tunis, Faculté des Lettres et Sciences de Tunis, Tunis 1977.

COLOMBE, M.; “Contribution à l’Etude du Recrutement de l’Odjaq d’Alger dans les dernières années de l’histoire de la Régence-I”, Revue Africaine, Nos: 396-397, 3e et 4e Trimestres, Alger 1943.

DENY, J.; “Les Registres de Solde des Janisaaires, conservés à la Bibliothèque Nationale d’Alger», Revue d’Africaine, Tome: LXI, No.: 302 - 303, 1er et 2e Trimestre, Alger 1920.

_____, “Les Registres de Solde des Janissaires, conservés à la Bibliothèque Nationale d’Alger”, Revue d’Africaine, Tome: LXI, No.: 304 - 305, 3e et 4e Trimestre, Alger 1920, s. 212 - 260.

GÜLER, İbrahim; “La question du recrutement des troupes d’Anatolie pour le service de la Tunisie à l’époque ottomane (XVIIe-XVIIIe siècle)», Anatolia Moderna, X, Paris 2004.

ŞAHİN, İlhan; “Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, Sayı: 32 (Ord. Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı Hâtıra Sayısı), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1979.

ZAOURİ, Ali; Relations commerciales entre Sfax et le Levant aux XVIIIe et XIXe Siècles, Institut National d’Archeologie et d’Art, Achevé d’Imprimer sur les presses de l’Imprimerie “SOGIC”, Sfax (Tunisie) 1990.

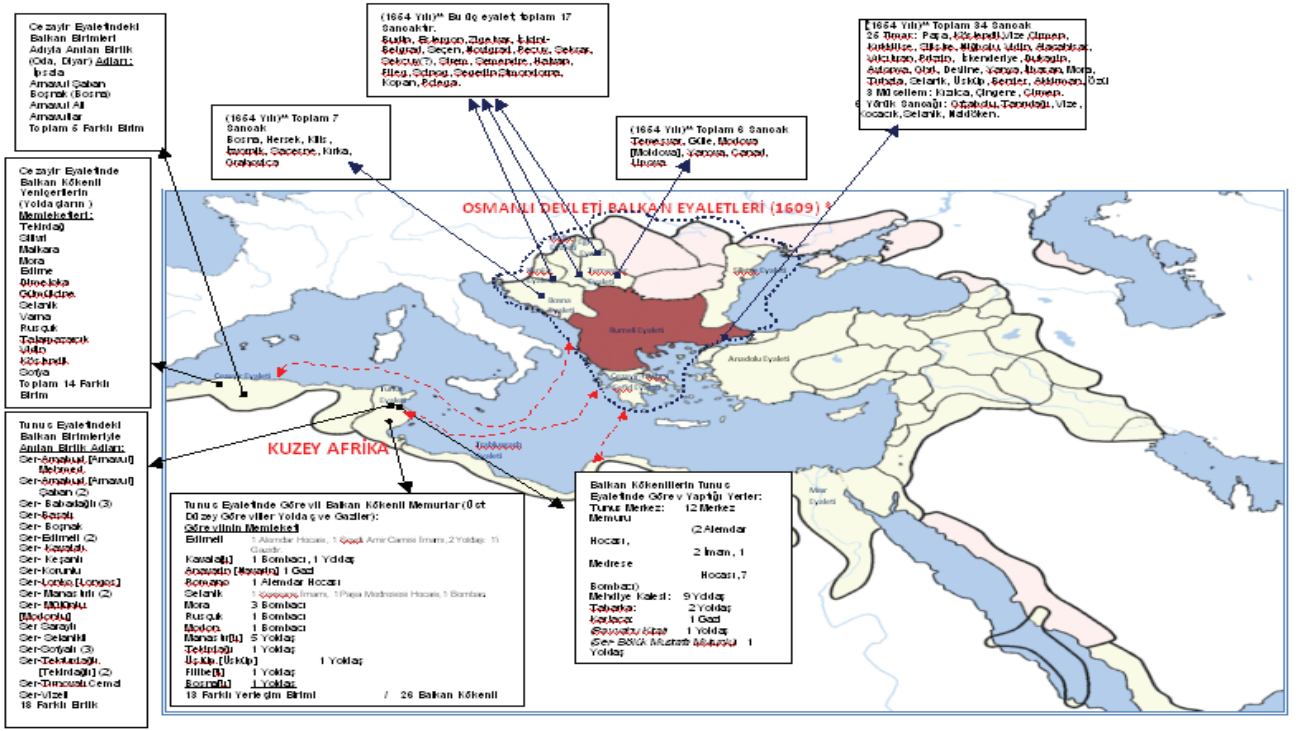

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI İDARESİNDE BALKAN VE KUZEY AFRİKA EYALETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ÖZELLİĞİNİ GÖSTERİR HARİTA

*http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Rumelia_Eyalet,_Ottoman_Empire_(1609).png&filetimestamp=20110913184645 adresinden alınan haritada yerler ve özellikler işlenerek verilmiştir.

** İlhan Şahin; "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale", *İÜEF Tarih Dergisi, Sayı:32,* İstanbul 1979, s. 911-913.

OSMANLI DEVLETİ'NİN ARNAVUTLUK'TAKİ İSKÂN POLİTİKASI: KÖYDEN SANCAĞA DÖNÜŞÜM ÖRNEĞİ: DELVİNE

Prof.Dr. Bilgehan PAMUK*

Giriş

Arnavutluk'un güneyinde Adriyatik kıyısında Korfu Adası'nın karşısında ve Cer Dağı'nın eteklerinde bulunan Delvine; Greekçe; Δελβινιον-Delvinion, Arnavutça; *Delvinë veya Delvina* olarak isimlendirilmiştir.[1] Kelime olarak Arnavutçanın tosk diyalektiğinde "*koyunların yaşadığı yer*" anlamına gelmektedir.[2] Delvine ve havalisi, Arnavutluk sınırları içerisindeki Avlonya (Vlora) Körfezi'nden Yunanistan'daki Arta veya Ambracian Körfezi'ne kadar olan alanı ihtiva eden Kuzey Epir Bölgesi'nde yer almakla birlikte Tosklar tarafından meskûndur.[3]

Avlonya ile Yanya arasında bulunan Delvine'nin denizden yüksekliği 235 metredir. Stratejik konuma sahip bulunan Delvine'nin kuzeyinde Ergiri (Gjirokaster) ve Kurveleş (Kurvelesh), doğusunda Pogon, güneyinde Filati (Philiates) batısında Adriyatik Denizi bulunmaktadır. Sarp ve dağlık bir coğrafyaya sahip Delvine'nin arazisi verimli ve mahsulü boldur. İyon Denizi'nden esen rüzgârlar, oldukça yağış bırakırlardı. Alp ikliminin görüldüğü Delvine'nin bitki örtüsü temelde iğne yapraklı ağaçlardı. Bölge hayvan yaşamı açısından da oldukça zengindi.[4]

Tarihçe

IX. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu, Epir ve havalisine egemen olmuştur.[5] Hâkimiyet mücadelenin sonucunda XI. yüzyıldan itibaren de Delvine, Doğu Roma İmparatorluğu'nun idaresine geçmiştir. Bizans İmparatoru IX. Konstantin Monomachos (1042 - 1055) tarafından bölgede imar ve bayındırlık faaliyetleri gerçekleşmiştir. Özellikle Saint - Nicholas Kilisesi, dikkat çekici eserler arasındadır.[6]

1204 yılında Konstantinopolis, Latinler tarafından işgal edilince hükümdar ailesinin üyesi Michael Angelos Komnenos Ducas, Epir'i zapt

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (bilgehe@yahoo.com).

[1] Franz Babinger; "Delvine", EI^2 C.VI. London 1965, s. 203. P. L. İnciciyan - H. D. Andreasyan; "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", Güneydoğu Avrupa Araştırma Dergisi C 2/3, İstanbul 1973 - 1974, s. 64.

[2] Rıza Skender; "Delvine", DİA. IX, İstanbul 1994, s. 147.

[3] John V. A. Jr. Fine; The Late Mediavel Balkans A Critical Survey From The Late Twelfth Century to The Ottoman Conquest, Michigan 1987, s. 51.

[4] Yanya Vilayeti Salnamesi; Yanya 1293, s.120. Şemseddin Sami; "Delvine", Kamusu'l Alam, s. 2153. H. Charles Woods; "Albania and the Albanians", Geographical Review, Vol. 5, No. 4, (1918), s. 258 - 259

[5] Nuray Bozbara; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, İstanbul 1997, s. 25.

[6] Selim İslami - Kristo Frasheri; Historia de Popullit Shqiptor, Tiran 1959, s. 176 - 177.

ederek despotluğunu kurdu. Bu arada, kısa süre de olsa, Venedik bölgede egemen olduysa da Doğu Roma İmparatorluğu, Delvine ve havalisinde hâkimiyetini yeniden tesis etti.[7] 1331'de Sırp asilzadelerinin desteği ile kral olan Stephan Duşan, 1340'ta Delvine'yi idaresi altına aldı.[8] 1355'te Duşan'ın ölümüyle bölgede otorite boşluğu oluştu.[9] Mahalli feodal beylerin bazıları bağımsız hareket ettiler. Mat ve Işkumbi nehirleri arasındaki bölgede, Charles Thopia; Delvine ve havalisinde topraklarını küçük prensliklere dönüştürerek diğer feodal beylerle mücadeleye girişti.[10]

Gerek Duşan'ın ölümü ve gerekse feodal beyler arasındaki mücadeleler, XIV. yüzyıldan itibaren Osmanlıların bölgeye nüfuz etmesine olanak sağladı.[11] Özellikle Charles Thopia ile Sırp II. Balsha arasındaki mücadele, Osmanlılar açısından oldukça elverişli bir durum oluşturdu. Thopia, Osmanlılardan yardım istedi ve Sultan I. Murad, hemen askerî birlikler sevk etti.[12] 1385'te Viyosse (Viosse) Savaşı'nda Balsha mağlup oldu. Balsha'nın yenilgisiyle birlikte bir anlamda Delvine'de Osmanlı nüfuzu başladı.[13] Kısa bir süre sonra çoğunluğunu Ortodoksların teşkil ettikleri bölgelerdeki belli başlı feodal beyler; Osmanlı metbuluğunu tanıdılar.[14] Osmanlılar, bu aşamada mahalli beylerin himaye edilmelerini kendilerince yeterli gördüler.[15] Böylelikle Delvine'nin de bulunduğu bölgede genel bir hâkimiyet tesis edildi.[16]

Osmanlıların, Delvine ve havalisini ihtiva eden Kuzey Epir'e nüfuz tesis etmesi, Venedik'in tepkisiyle karşılaştı. Ana kara ile yapılan denizaşırı

---

[7] Donald M. Nicol; Bizans'ın Son Yüzyılları (1261 - 1453), (Çev. Bilge Umar), İstanbul 1999, s.192. Donald M. Nicol; Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 2000, s. 245.

[8] Georg Ostrogorsky; Bizans Devleti Tarihi, (Çev. Fikret Işıltan), Ankara 1985, s. 466, 469.

[9] Nuray Bozbora; "Arnavutların Kökeni", Balkanlar El Kitabı, C.I, Çorum 2006, s. 265.

[10] Hasan Kaleshi; "Türklerin Balkanlara Girişi ve İslamlaştırma", (Çev. Kemal Beydilli), Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 10 - 11, İstanbul 1979 - 1980, s.181. Machiel Kiel; Ottoman Architecture in Albania (1385 - 1912), İstanbul 1990, s. 17.

[11] Evangelia Balta, Mustafa Oğuz and Filiz Yaşar; "The Ethnic and Religious Composition of Ottoman Thesprotia in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", Thesprotia Expedition II Environment and Settlement Patterns, Papers and Monographs of The Finnish Institute At Athens at Athens vol. XVI, Helsinki 2011, s. 347.

[12] Şerif Baştav; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı, XI. Türk Tarih Kongresi C. III, (5 - 9 Eylül 1990) Ankara 1994, s. 831. Donald Edgar Pitcher; Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 1999, s. 74, s. 68. K. Süssheim; "Arnavutluk" İA. I, s. 584.

[13] Machiel Kiel; "Aspect of Ottoman Turkish Architecture in Albania", Fifth International Congress of Turkish Art, Akademia- Kiado- Budapest, (Ayrı basım), s. 542. Halil İnalcık; "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", Osmanlı İmparatorluğu'nda Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996, s. 110.

[14] Woods; "Albania and the Albanians", s. 257, 264.

[15] Halil İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", Fatih ve İstanbul C.I, Sayı 2, İstanbul 1953, s. 155.

[16] Halil İnalcık; "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", Tarihte Güneydoğu Avrupa: Balkanolojinin Dünü, Bugünü ve Sorunları, Ankara 1999, s. 17 - 18. Bozbora; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi, s. 53.

ticarette sahil kesimi önemliydi.[17] Dolayısıyla Osmanlıların ortaya çıkışı, Venedik'i rahatsız etti. Venedik, Carl Thopia'yı himaye etmek maksadıyla elçisini Sultan I. Murad'a gönderdiyse de uzun süre devam edecek olan muhtemel bir mücadeleye girişmekten de geri durmadı.[18]

1388 yılında Ploşnik'te Osmanlıların ağır bir yenilgi almaları üzerine Balkan coğrafyasında başta Sırplar olmak üzere Boşnak, Macar, Eflak ve Arnavut feodal beylerinden müteşekkil ordu, Osmanlıların Balkanlardan atılmaları için harekete geçti. Osmanlı tehlikesini sona erdirmek gayesiyle 1389'da Kosova Ovası'nda yapılan savaşta, müttefikler ağır bir yenilgi aldılar. Bu zaferi müteakiben himaye altındaki mahalli feodal beylerin de bertaraf edilmesiyle Delvine'deki Osmanlı nüfuzu artarak devam etti.[19]

I. Bayezid'in saltanatının ilk yılarında Uç Beyi Paşa - Yiğit, Kuzey Epir'e akınlarda bulundu.[20] 1394 yılında Kanina ve Ergiri etrafındaki yerel feodal beyler kovuldu. Bu arada Delvine ve havalisi tam anlamıyla zapt edildi. Ergirikasrı'nı uç merkezi hâline getiren Osmanlılar etki alanlarını genişlettiler.[21] Ancak 1402 yılındaki Ankara Savaşı'nda Osmanlıların mağlup olmaları üzerine ortaya çıkan kriz ortamı Arnavutluk'taki feodal beylere yaradı ve onlar müstakil hareket ettiler.[22] Fırsatı kendi lehine değerlendiren Venedik ise feodal beyleri himayesi altına almaya çalıştı.[23] Delvine ve havalisine de egemen olan Zenebissiler, sahil kesimindeki topraklarının büyük bir kısmını Venedik'e kaptırdılar.[24] Mahalli beylerin tutumlarına karşılık Paşa - Yiğit, bölgeye şiddetli akınlar tertip etti. Feodal beyler, Paşa - Yiğit'e karşı duramadılar. Venedik'e teslim olmak istemeyenler ise Osmanlılarla anlaşmaya ve böylelikle hiç olmazsa topraklarını ve itibarlarını kurtarmaya çalıştılar.[25]

Fetret Dönemi'ni müteakiben tahta çıkan Çelebi Mehmed, Arnavutluk'taki fetih hareketlerini devam ettirmiştir. Özellikle Paşa Yiğit, şiddetli akınlarda bulunmuştur. Keza 1417'de Avlonya, Kanina, Berat ve

---

[17] Nicol; Bizans ve Venedik Diplomatik ve Kültürel İlişkiler Üzerine, s. 271 - 272.
[18] Mustafa L. Bilge; "Arnavutluk", DİA. III, s. 384. Kiel; Ottoman Architecture in Albania, s. 17.
[19] İsmail Hami Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C.I, İstanbul 1971, s. 75-81. Baştav; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Yeniden Kuruluşunda Rumeli'nin Katkısı", s. 831 - 832.
[20] İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 155.
[21] Halil İnalcık - Mevlüd Oğuz; Gazavat-i Sultan Murad b. Mehemmed Han, Ankara 1978, s. 89. İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 155 - 156. Kiel; Ottoman Architecture in Albania, s. 17.
[22] Bozbora; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 55.
[23] Halil İnalcık; "Arnawutluk "EL^2 I, s. 654.
[24] Miller; "The Ionian Islands under Venetian Rule", s. 211 - 212.
[25] İnalcık; "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Timar Sistemi", s. 111. İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 155 - 156.

Parga zapt edilmiştir.[26] Bu arada Delvine'nin kesin olarak fetih tarihi hakkında oldukça sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda ilk defa II. Murad zamanında yani 1432'de Osmanlı hâkimiyeti altına girdiği zikredilir.[27] Ancak 1431 tarihli Arvanid Sancağı Tahriri'nde Delvine, Arvanid Sancağı'nın Voyanetya Vilayeti köyleri arasındadır.[28] Hâliyle Delvine, 1431'den önce fethedilmiş olmalıdır. Filhakika 1417 tarihinde Kuzey Epir'de kurulan ilk askerî garnizonların bulunduğu iller arasında "Delvine"nin de olduğu[29] göz önüne alındığı zaman bölgenin Çelebi Mehmed döneminde fethedildiği söylenebilir.

İdari Yapı

1417 yılından itibaren Osmanlılar, Delvine ve havalisini de içine alan Kuzey Epir'de kalıcı bir hâkimiyet sağladılar.[30] Sultan I. Mehmed'in idareyi ele alarak mevcut kargaşayı bertaraf etmesiyle Osmanlılar, bölgede etkin bir güç hâline geldiler.[31] Myzeqeja (Musachia), İşkumbi, Devolli ve Osumi havzaları ele geçirildiği gibi bölgenin önemli şehirlerinden Berat, Avlonya, Kanina ve Ergirikasrı fethedildi.[32] 1415 - 1417 yıllarında Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olarak Arvanid[33] - ili sancağı kuruldu.[34] Feodal beylerin meskûn bulundukları araziler: Yuvan - ili, Başla - ili, Gionomaymo - ili, Pavlo Kurtik - ili, Kondo Miho - ili, Zenebiş - ili olarak resmî kayıtlarda yer aldı.[35] Gerçi hoşnut olmayanlar, Venedik'in kışkırtmasıyla kısa sürede isyan ettiler. Nitekim 1423'te Araniti ve Kastriota aileleri isyan ettiler.[36]

---

[26] Nicolas Vatin; "Osmanlıların Yükselişi", Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I. Çev. Server Tanilli, İstanbul 1995, s. 75. İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 156.

[27] Rıza; "Delvine", s. 147. Babinger; "Delvine", s. 203.

[28] Halil İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, Ankara 1987, s. 12.

[29] Bozbara; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 86.

[30] Aldo Gallotta; "İlyas Bey, Mütevelliler ve Korça/ Görice'nin Kökenleri", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 122.

[31] Traion Stoianovich; "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 226 - 227.

[32] Athanase Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, Paris 1937, s. 29. Gilles Veinstein; "Avlonya XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Via Egnatia'da Bir Menzil", Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia (1380 - 1699), İstanbul 1999, s. 241. Machiel Kiel; "Avlonya", DİA. IV, s. 118

[33] Osmanlıların bölge için kullandıkları Arvanid-Arnavut tabiri, Bizanslıların Orta Arnavutluk'a verdikleri Arbania kelimesinden gelmektedir. XII. yüzyıldan itibaren Bizanslılar tarafından yaygın olarak kullanılan bu tabir, etnik olmaktan ziyade siyasal ve dinsel bir yapıyı temsil etmekte olup Katolik Arbonan bölgesindeki nüfusu tanımlamıştır. Bu bölgenin dışında kalanlar ise Romaia, Gracei, Sklavinoi, Sclavinus, Bulgario ve Epirotlar şeklinde adlandırılmıştır. Bilgehan Pamuk; "Osmanlı İdaresinde Arnavutluk", Balkanlar El Kitabı, C.I, Çorum 2006, s. 340.

[34] Balta, Oğuz and Yaşar; "The Ethnic and Religious Composition of Ottoman Thesprotia in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", s. 347.

[35] İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 158.

[36] Hoca Sadettin Efendi; Tacü't- Tevarih II, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1999, s. 141. İbn Kemal; Tevarih-i Al-i Osman VII. Defter, (Hzl. Şerafettin Turan), Ankara 1991, s. 143, 167 - 168. Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 39.

Osmanlı Devleti'nin idari yapılanmasında eyaleti oluşturan sancak, tahrir sayımlarında, sosyal - ekonomik statünün tespitinde yani kanunnamelerin hazırlanmasında temel idari üniteydi.[37] Mali ve sosyal açılardan temel kaideyi teşkil eden sancak, askerî açıdan da temel birimdi.[38] Osmanlı idari yapılanması içerisinde Arvanid Sancağı'nın 1431 yılında tahrir sayımı yapıldı.[39] Sancağın merkezi Ergirikasrı (Argırıkasro / Gjirokaster) idi. Kuzeyde Mat Nehri'nden güneyde Yanya ve Philiates'e kadar uzanan bölge, Ergirikasrı, Klisura(Kelcyra), Kanina, Berat (Arnavut Belgrat'ı), Iskarapar, Pavlo - Kurtik, Çartolos ve Akçahisar'ı olmak üzere sekiz vilayete ayrılmıştı.[40] Vilayet sistemi, yeni ele geçirilen bölgelerde muvakkaten tatbik olunurdu. Fakat durumun normalleşmesinden sonra vilayet yerine nahiye kurulurdu.[41] Her vilâyet merkezinde bir kadı ve subaşı vardı. Vilayetler kendi içlerinde nahiyelere bölünmüştü.[42] Bu sayımda Devline, Ergirikasrı Sancağı'na bağlı Voyanetya[43] nahiyesinde kayıtlı bir köydü. Voyanetya, önceki dönemde theması olarak teşekkül olunmuştu.

Osmanlıların, bölgeyi doğrudan kontrolleri altına alarak tımar sistemini tatbik etmeleri birtakım sorunlara neden oldu. Küçük soylular sistemle bütünleşseler de büyük feodal beylerin memnuniyetsizliği giderilemedi. Büyük feodal beyler tımar sisteminde kayıpları ağır olduğundan fırsatını bulduklarında isyan ettiler.[44] Nitekim Viyosse Havzası'nda Delvine havalisine de egemen olan Araniti'nin topraklarının bir kısmı başkalarına tahsis edildiğinden ötürü ekonomik durumu zayıfladı. Edirne'ye kadar gelerek durumunu ifade etmeye çalıştıysa da bir netice elde edemedi. Böylelikle Araniti, kendisi gibi memnun olmayan beylerin de desteğiyle isyan etti. Güçlü beylerden Zenebissi, Ergirikasrı havalisinde; Thopia ise Draç havalisindeki köylüler ile ayaklanmaya katıldı[45] ve tımarlı sipahiler katledildi.[46] 1435'te Evrenosoğlu Ali Bey tarafından isyan bastırıldı.[47] Evrenosoğlu Ali Bey, isyan hareketlerini tamamen bastırmak için bir askerî harekât daha yaptı. Delvine yakınlarında Kurveleş dağlarında yapılan muharebede Ali Bey, mağlup oldu.

---

[37] Metin Kunt; Sancaktan Eyalete 1550 - 1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul 1978, s. 17 - 18.

[38] J. Deny; "Sancak", İA X, s. 188.

[39] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1 - 85,97 - 102.

[40] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1 - 120.

[41] Aleksander Stayanovski; "XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Makedonya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Devrinde İdari Taksimatı", (Çev. İ. Eren), TED. 4 - 5, İstanbul 1974, s. 215.

[42] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XXIII.

[43] Vagenetia bilinen Voyanetya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun askerî üsleri arasında bir eyalet merkeziydi. Balta, Oğuz and Yaşar; "The Ethnic and Religious Composition of Ottoman Thesprotia in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", s. 348.

[44] Kiel; Ottoman Architecture in Albania, s. 18 - 19.

[45] Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 11. Bozbora; Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk, s. 88.

[46] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XIII. Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 51.

[47] İnalcık; "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanı'nın Menşei", s. 165 - 166.

Ali Bey'in yardımına gelen İshak Bey'in de mağlup olmasıyla 1435 - 1436'da Turhan Bey, isyanı tamamıyla bastırdı.[48]

1443 senesinde İzladi Savaşı'nın kaybedilmesiyle Osmanlıların Balkanlardan atılacağı düşüncesi yeniden ortaya çıktı. Bu karışıklıktan istifade eden İskender Bey, Osmanlı ordusundan kaçarak Kocacık ve Akçahisar'ı ele geçirerek isyan etti.[49] İskender Bey'in isyan hareketi daha ziyade Arnavutluk'un kuzey kesiminde etkili oldu. Arnavutluk'un güneyi ya da Kuzey Epir'de dolayısıyla Delvine ve havalisinde isyan pek etkili olmadı.[50] Hatta tımar sistemine intibak eden Hristiyan sipahiler, İskender Bey'e karşı Osmanlılarla hareket ettiler. Bununla birlikte Gin Zenebissi, 1444 ve 1454'te bölgeyi idaresi altına almak için isyan ettiyse de herhangi bir netice elde edemedi.[51] İskender Bey, 1455'te Napoli kuvvetlerinin yardımı ile Berat şehrini kuşattı ise de Evrenosoğlu İsa Bey tarafından mağlup edildi. İskender Bey'in ölümü ile son bulan isyan sürecinde, Delvine ve havalisinde önemli bir hadise ile karşılaşılmadı.[52]

Fatih Sultan Mehmed zamanında bölgede birtakım idari düzenlemeler yapıldı.[53] Delvine ve havalisi, Sasan Adası ve Karaburun Yarımadası ile çevrili körfez kesimini ihtiva eden Avlonya Sancağı'nda yer aldı.[54] Sultan II. Bayezid zamanında, Doğu Roma İmparatorluğu'nun askerî merkezleri arasında yer alan Voyanetya nahiyesi, Delvine nahiyesi olarak zikredilmeye başlandı. 1488 yılında görülen bu değişiklik ilerleyen dönemde de devam etmiş ve idari yapılanmada Viyanite'nin (Voyanetya) yerine Delvine kazası kullanılmıştır.[55] 1490 ve 1491 yıllarında Delvine kazası olarak Rumeli eyaletine ait Avlonya Sancağı sınırları içerisindeydi.[56] Burada idari bir statü olarak belirtilen ve cihet, taraf ya da yön manalarına gelen nahiye; tahrir defterlerine göre meskûn bir yer havalisi, küçük idari bölge hatta zaman zaman kaza, sancak gibi üniteleri ifade etmekteydi.

II. Bayezid devrinde Delvine yakınlarındaki Himara bölgesindeki isyanları Sinan Paşa, bastırmıştı.[57] Sultan II. Bayezid, Delvine'de Hünkâr

---

[48] Yaşar Yücel - Ali Sevim; Türkiye Tarihi II, Ankara 1990, s. 119. Süsheim, "Arnavutluk", s. 585. Bilge; "Arnavutluk", s. 385.

[49] Danişmend; İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi I, s. 220. Halil İnalcık; "İskender Bey", DİA. XXII, s. 561.

[50] Bilge; "Arnavutluk", s. 384.

[51] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. XV.

[52] İnalcık; "İskender Bey", s. 562.

[53] Arvanid-ili'nin yanı sıra Elbasan, Avlonya, Ohri ve İşkodra sancakları kuruldu.

[54] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. I. Kiel; "Avlonya", s. 118.

[55] Ömer Lütfü Barkan; "894 (1488 - 1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", Belgeler 1/1 Ankara 1964, s. 96. Balta, Oğuz and Yaşar; "The Ethnic and Religious Composition of Ottoman Thesprotia in the Fifteenth to Seventeenth Centuries", s. 348.

[56] Skender Rızaj; Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, Prishtine 1982, s. 42.

[57] Mehmed Hemdemi Çelebi; Solak-zade Tarihi C I, (Hzl. Vahid Çabuk), Ankara 1989, s. 411. Mustafa Nuri Paşa; Netayicül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi C.I - II, (Sad. Neşet Çağatay), Ankara 1992 s. 54. Kiel; "Avlonya", s. 118.

Camisi'ni yaptırmıştı.[58] Ayaklanmanın tamamen bastırılmasından sonra Osmanlılar bölgede birtakım ekonomik ve yönetsel düzenlemelere gitmiştir. 1506 yılında Avlonya Sancağı teşkil edilerek Delvine kaza statüsünde sancağa bağlanmıştı.[59] Hatta 19.798 akçe geliri olan Delvine şehri, Avlonya Sancak Beyi Davud Bey'in hasları arasında yer almıştı.[60] Delvine ve havalisine Osmanlılar hâkim olmakla birlikte Venedik'in sahil kesimlerinde kolonileri bulunmaktaydı. Osmanlı - Venedik çatışmalarında koloniler faaliyete geçerek bölgede huzursuzluk çıkarırlardı. Nitekim 1492 ve 1506'da Venedik'in kışkırtmasıyla Delvine'nin yakınlarında Himara havalisinde isyanlar çıktı ise de kısa süre içerisinde bastırıldı.[61]

Sultan I. Selim zamanında 1520 yılında Avlonya Sancağı'nın tahriri yapıldı.[62] Eski bir devlet geleneği olarak arazi tahrirlerinin belli aralıklarla yapılması kanun olmakla birlikte yeni padişahın tahta geçmesi; göçler, salgınlar, hastalıklar, vergi gelirlerinin artması veya azalması; daha önce defter dışı kalan yerlerin deftere dâhil olması gibi etkenler tahrirlerin yenilenmesine yol açardı.[63] Tahririn yapılması hakkında herhangi bir bilgi olmamasına karşın bilhassa Avlonya'ya dışarıdan göçlerin olması yanında dirlik sistemindeki yeni düzenlemeler nedeniyle yeni bir tahrir sayımına gereksinim duyulmuş olabilir. Klasik tahrir anlayışı içerisinde öncelikli olarak padişah hasları müteakiben sancak beyi zeametleri ile sipahi ve muhafızlara tahsis olunan yerler kaydedildi. Bu sayımda Delvine, Avlonya sancağı teşkil eden kazalardandı.[64]

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında bölgede herhangi bir idari değişiklik göze çarpmamaktadır. 1527 senesinde Delvine kaza statüsüne tabi olup Avlonya Sancağı'nın sınırları içerisinde yer almaktaydı.[65] 1537'de Edirne - İlbasan - Avlonya yoluyla Delvine'ye gelen Kanuni Sultan Süleyman Venedik'in teşvikiyle çıkan isyanı bastırdı. Delvine'ye karargâhını kuran padişah, Korfu Adası'nı topa tutturmuşsa da bir netice elde edememiştir. Korfu seferini müteakiben yeni bir idari yapılanmaya gidilerek bölgede başka bir sancağın daha teşkil edilmesi uygun görüldü. Böylelikle

---

[58] Babinger; "Delvina", s. 203.

[59] Halil İnalcık; "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", Osmanlı Devleti'nde Toplum ve Ekonomi, İstanbul 1996, s. 88 - 89.

[60] Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 257 , 274.

[61] Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 156 - 157. Pitcher; Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası, s. 133.

[62] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA) Tapu - Tahrir Defteri (bundan sonra TD) 94. BOA; TD 99.

[63] Ömer Lütfi Barkan - Enver Meriçli; Hüdavendigar Livası Tahrir Defterleri I, Ankara 1988, s. 14-20. Dündar Günday; "Tahrir Defterleriyle Mukataa Defterleri Arasında Mukayese", Prilozi 27, Sarajevo 1979, s. 277.

[64] BOA; TD 94, s. 1 - 327. BOA; TD 99, s. 1 - 524.

[65] Rızaj; Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 43. Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 252, 257.

Avlonya Sancağı'na ilaveten Delvine Sancağı teşekkül olundu.[66] Venedik ile olası bir savaşta sahil kesiminde Venedik kolonilerine karşı Delvine'nin sancak olarak teşekkül olunduğu da ifade edilebilir. Delvine, sancak olarak teşekkül olduktan sonra 1551 yılında ilk tahriri yapıldı. İdari yapılanma içerisinde sancak; Delvine merkez olmak üzere Prekalme[67], Aydonat[68], Mazarak[69] ve Kurveleş[70] nahiyelerini ve kazalarını ihtiva etmekteydi.[71] Delvine ve Aydonat'ın haricinde kaza tabirine rastlanılmamasına karşın nahiyelerin de kaza statüsünde olduğu hatta kadılarının olduğu tespit edildi.[72] Kazaların nahiye adı altında kaydedilmesinin, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirlerinin yerine kullanılmasından ileri geldiği söylenebilir. 1551-1553 yılları arasında Delvine, Rumeli eyaletine tabi sancak merkezleri arasında yer almaktaydı.[73]

1570 yılındaki Kıbrıs ile 1571'deki İnebahtı Savaşlarında Delvine sıcak çatışma sahalarındandı. Kıbrıs'ın fethini müteakip bölge tahkim olunarak muhtemel bir Venedik saldırısına karşı tedbirler alındı. Ancak Adriyatik Denizi'nde güçlü donanması olan Venedik'in denizden verdiği tahribatın yanı sıra bölge ahalisine propaganda yaparak onları isyana teşvik etmesi ciddi sorunlara sebep olmaktaydı.[74] İnebahtı Savaşı'nda alınan yenilgi, bölgede huzursuzluğa sebep olduğu gibi göçler de yaşandı.[75] Osmanlı idaresi birtakım tedbirlerle huzursuzluk ortamını ortadan kaldırmaya çalıştı. III. Murad zamanında Delvine Sancağı'nın tahriri, 1583 yılında yapıldı. Buna göre Delvine merkez olmak üzere; Prekalme[76], Aydonat[77], Mazarak[78] ve Kurveleş[79] kazalarından meydana gelmekteydi.[80]

---

[66] Bilgehan Pamuk; "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", Türkler IX, Ankara 2002, s. 198.
[67] Delvine'nin güneyinde Filati havalidir.
[68] Yanya'nın 40 km güneybatısında Paramithia kasabasıdır.
[69] Yanya'nın güneydoğusunda yerleşim birimidir.
[70] Delvine'nin kuzeyinde bulunan dağlık kesimdir.
[71] BOA; TD 273. s. 1 - 251.
[72] BOA; TD273. s. 1 - 251.
[73] Rızaj; Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 44.
[74] William Miller; Greece under the Turks, 1571 - 1684, The English Historical Review, Vol. 19, No. 76, (Oct., 1904), p. 648.
[75] BOA; Mühimme Defteri (bundan sonra MD) 12, hüküm No. 286, 293, 294, 307, 310, 311, 315-316, 333, 390 - 391,401 - 403, 484, 500, 516, 532, 787, 955, 1187. İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Kıbrıs Fethi ile Lepant (İnebahtı) Muharebesi Sırasında Türk Devleti ile Venedik ve Müttefiklerin Faaliyetine Dair Bazı Hazine-i Evrak Kayıtları", Türkiyat Mecmuası C III, İstanbul 1935, s. 257 – 292. Maurice Aymard; "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", (Çev. Mehmet Genç), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, C. XXIII, Sayı 1 - 2, İstanbul 1962 - 1963, s. 234.
[76] Delvine'nin güneyinde Filati havalisidir.
[77] Yanya'nın 40 km güneybatısında Paramithia kasabasıdır.
[78] Yanya'nın güneydoğusunda yerleşim birimidir.
[79] Delvine'nin kuzeyinde bulunan dağlık kesimdir.
[80] BOA; TD 608. s. 1 - 240. Tapu Kadastro Kuyûd-ı Kâdime Arşivi Tapu Defteri (bundan sonra TKKA TD) v. 1 - 128. TKKA; TD 228, v. 1 - 42.

Demografik ve İktisadi Yapı

Tımar sisteminin uygulandığı topraklardaki vergilendirilebilir ekonomik etkinliklerin ve insan kaynaklarının yerinde tespit ve kaydını içermesi açısından istatistiksel analize uygun en zengin sayısal veriler sunan klasik tahrir sayımlarıydı.[81] Dolayısıyla iskân, demografi ve vergiler bağlamında çok önemli olan bilgilerin bir arada bulunduğu kaynaklar, tahrir defterleriydi.[82] Kuzey Epir havalisinin nüfus, vergi düzeni, sosyal ve ekonomik hayatının ortaya konulması noktasında tahrir defterlerinden yararlanıldı.

Osmanlı Devleti, Rumeli'de ilk fütuhata başladığı andan itibaren ele geçirdiği bölgelerde sistemli bir iskân politikası izlemiştir. Türklerin Rumeli topraklarına girişi; kuvvetli bir iskân, ihtiyari veya mecburi bir göç hareketi değil, kesin bir yerleşme ve bu toprakları yurt edinme amacını taşımıştır.[83] Sultan Çelebi Mehmed zamanından itibaren Delvine'ye iskân başlasa da Sultan II. Murad zamanında daha kalıcı bir yerleşim söz konusu oldu.[84] 1431 yılında askerî, iktisadi ve içtimai bünyesini yansıtan ve mirî arazilerde uygulanan tımar sistemi, Delvine'de tatbik edildi. Böylelikle muayyen bölgelerde bir kısım askerlere ve memurlara hizmetlerine mukabil olmak üzere kendi nam ve hesaplarına tahsil salahiyeti ile birlikte vergi kaynakları tahsis edildi.[85] 1431'de Delvine; 60 hane, 5 mücerred ve 5 biveye sahipti ve köyün vergi hasılatı 4.740 akçe olup tımar olarak tasarruf olunmaktaydı.[86]

Araştırmacılar arasında gerek hane ve gerekse nefer olarak kaydedilenlerin kaç kişiden oluştukları konusunda mutabakat yoktur. Bundan ötürü şehir ve kırsal kesime ait nüfusun belirlenmesi hâlen tartışma konusudur. Bir hanede vergi mükellefi erkek nüfusun haricindekilerin yazılmaması ve bölgeler arası farklılıklar, nüfus sayısı için birtakım tahminlerin doğmasına yol açmıştır. Bu varsayımlar içerisinde genelde kabul edilen görüş, bir hanenin beş kişiden meydana geldiğiydi.[87] Elde edilen veriler (Hane x 5 + Mücerred + Bive) formülüne göre hesaplanıldı. Buna göre 1431 yılında Delvine'de 310 kişinin olduğu söylenebilir.

---

[81] Oktay Özel; Avarız ve Cizye Defterleri", Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, (Ed. Halil İnalcık - Şevket Pamuk), Ankara, 2000, s. 35.

[82] Osmanlı bürokrasisinin değerli kayıtlarından kabul edilen tahrir defterleri; beş ile kırk yıllık aralıklarla yapılan vergi nüfusu sayımlarına ait olmak üzere mufassal, icmal, evkaf ve piyade olarak düzenlenirdi. Erhan Afyoncu; "Türkiye'de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler", TALİD. C. 1, Sayı 1, İstanbul 2003, s. 267.

[83] Feridun M. Emecen; "XVI. Asırda Balkanların Kuzeydoğu Kesiminde İskân Tipleri ve Özellikleri Hakkında Bazı Notlar", V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisadi Tarihî Kongresi İstanbul 21 - 25 Ağustos 1989, Ankara 1990, s. 543.

[84] Gegaj; L' Albanie et l' Invasion Turque au XVe siecle, s. 49.

[85] Ömer Lütfi Barkan; "Tımar", İslam Ansiklopedisi, XII /1, s. 286, 314 - 315.

[86] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 12.

[87] Ömer Lütfi Barkan; "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", Türkiyat Mecmuası, C X, İstanbul 1956, s. 12. İsmet Miroğlu; Kemah Sancağı ve Erzincan Kazâsı (1520 - 1566), Ankara, 1990, s.137. Mübahat S. Kütükoğlu; XV ve XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı, İzmir, 2000, s. 25.

Delvine'de çoğunluğunu Ortodoksların teşkil ettiği gayrimüslim nüfus kitlesel bir şekilde İslamlaştırılmadı. İslamiyet'i tercih eden askerî zümre mensupları, Osmanlı idari sınıfına dâhil olabildiler. Tımar sistemine yalnız sipahi soyundan Hristiyanlar kabul edildi.[88] Şehirlerde İslamlaşma olmasına karşın kırsal kesimde fazla olmadı.[89] Dikkat edilmesi gereken bir husus da Delvine'de Müslüman ahali ile ilgili herhangi bir kaydın olmamasıydı. Bu devrede askerî sınıfının haricinde müstakil bir yerleşme ve İslamlaşma gerçekleşmedi.[90] Askerî sınıf da daha ziyade merkezî ve iktisadi faaliyetin önemli üsleri konumundaki şehirlere yerleştiğinden[91] köy statüsündeki Delvine askerî sınıf mensuplarının tercih ettiği bir yerleşim değildi.

Osmanlı Devleti'nin sosyal - ekonomik tarihinin belirlenmesi açısından cizye defterleri önemli bir kaynaktı. Tahrir defterlerinin olmaması durumunda cizye kayıtlarının demografik açıdan "yegâne bir kaynak" olduğuna işaret edildi.[92] *Cizye defterleri*; gayrimüslim tebaadan, sağlam erkek nüfustan askerî hizmetlerine karşılık alınan cizye vergilerinin kaydedildiği defterlerdi.[93] 1488 yılına ait cizye kayıtlarında Delvine kazasında 4.668 gayrimüslim hane ile 130 bive bulunmaktaydı. Bu tarihte gayrimüslimlerden birisi Müslüman olunca Gayrimüslim hane sayısı 4.667'ye düştü.[94] 1490'da Delvine'ye ait resmî belgelerde cizye ödemekle mükellef 4.797 Gayrimüslim hane ile 199 bive kayıtlıydı. Bir yıl sonraki yani 1491'de ise Gayrimüslim hane sayısında %10,7'lik bir artış olup 5.143 sayısı tespit edildi.[95] 60 yıl önce bilinen ilk kayıtlarda 60 hanelik oldukça mütevazı bir görüntü çizen Delvine'de olağanüstü bir artış dikkat çekmektedir.

---

[88] Wayne S. Vucinich; "The Nature of Balkan Society under Ottoman Rule", Slavic Review, Vol. 21, No. 4, (1962), p. 602 - 603.

[89] Ferit Duka; "XV - XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", XI. Türk Tarih Kongresi (5 - 9 Eylül 1990) C IV, Ankara 1994, s. 1697.

[90] İnalcık; Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid, s. 1 - 85, 97 - 102.

[91] Duka; "XV - XVIII. Yüzyıllarda Arnavutluk Nüfusunun İslamlaşması Sürecinin Gidişatı Üzerine Gözlemler", s. 1694.

[92] Barkan; "894 (1488 / 1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları", s. 3.

[93] Cizye vergisini ödemekle mükellef olanlar da belirli bir gelir düzeyine sahiplerdi. Rahipler, çocuklar, kadınlar, ihtiyarlar ve bedensel özürlüler, kanun gereğince vergiden muaflardı. Ayrıca bazı durumlarda devletin ihtiyaçları doğrultusunda hizmeti görülenlerden de cizye alınmadı. Bilgehan Pamuk; XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, İstanbul 2006, s. 131 - 132.

[94] Barkan; "894 (1488 / 1489) Yılı Cizyesinin Tahsilâtına Ait Muhasebe Bilançoları", s. 3.

[95] Nikolaj Todorov - Asparuh Velkov; Situation Demographique de la Peninsule Balkanique(fin du XV es- de but du XVI es), Sofia 1988, s. 26. Rızaj; Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 42.

Tablo - 1

1488 ve 1491 Yılları Arasında Delvine Kazasında Cizye Ödemekle Mükellef Nüfus[96]

Yılar	Gayrimüslim Hane	Bive	Cizye Hanesi
1488	4.667	130	-
1490	4.797	199	545
1491	5.143	-	-

Osmanlı Devleti, tarım arazilerinin statüsünü belirledi ve bunların düzenli bir şekilde işlemesine hassasiyet gösterdi. Devletin masrafları ve sipahilerin harcamaları, zirai kesimden gelecek gelirlere bağlı olduğundan, tarım arazileri daimî surette kontrol altında tutuldu. Devletin rakabesinde (sahipliğinde) bulunan mirî arazi, askerî hizmetler ve birtakım mükellefiyetler karşılığında gelirinin büyüklüğüne göre has, zeamet ve tımar olarak tahsis edildi. 1506 yılında Delvine kazası bünyesinde padişah, beylerbeyi ve sancak beyi hasları yanında zeametler ve tımarlar verildi. Delvine'de zeamete tahsis olunan kasaba ve köyler arasında şehir merkezinde 120 Hristiyan hane mevcuttu. 600 civarında nüfusun olduğu tahmin edilen şehrin 19.798 akçe geliri vardı. Bu devrede de hâlen tımar tasarruf eden Hristiyan sipahiler bulunmaktaydı.[97]

Tablo - 2

1506 Yılında Delvine Şehrinin Nüfus ve Gelirleri[98]

Şehir adı	G*. Hane	G*. Mücerred	M*. Hane	Tahmini Nüfus	Hâsıl
Delvine	120	-	-	600	19.798

***G=Gebran, M=Müslüman**

1520 senesinde Avlonya Sancağı'nın sınırları içerisindeki Delvine nahiyesinde dört iskele padişahın hasları arasındaydı.[99] Sancak beyinin

[96] Todorov - Velkov; Situation Demographique de la Peninsule Balkanique, s. 26.
[97] Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 274. İnalcık; "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", s. 88 - 89.
[98] Nikolai Todorov; The Balkan City 1400 - 1900, London 1983, s.62; İnalcık, "Arnavutluk", s. 656. Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livaları, Şehir ve Kasabaları", s. 274 - 275.
[99] BOA; TD 99, s. 5 - 22.

gelirleri arasında ise Delvine şehri ile Delvine nahiyesinden 5 köy bulunmaktaydı.[100] Kaza genelinde 7.743 gayrimüslim hane, 84 Müslüman hane 923 gayrimmüslim mücerred ve 130 bive ve 698.950 akçelik gelir vardı.[101] Delvine kadısı Muslihiddin'e 5.400 akçelik tımar tahsis edilmişti.[102] İslamiyet Delvine'de fazla olmamakla birlikte yayılmaya başlamıştı. Delvine şehrinde büyüme dikkat çekici boyuttadır. 14 yıl gibi bir zaman zarfında şehir merkezinde artan nüfusun yanı sıra gelir durumunda az da bir yükselme gerçekleşmiştir.

Tablo - 3

1520 Yılında Delvine Şehrinin Nüfusu ve Geliri[103]

Şehir	G. H.*	M. H.*	G. Mücerred*	M*.Mücerred	Bive	Tahmini Nüfus	Gelir
Delvine	195	59	13	-	9	1.328	19.887

*** H.=Hane, G.=Gebran, M=Müslüman**

1537'de Korfu seferini müteakiben Kuzey Epir'de yeni bir yapılanmaya gidilerek Avlonya Sancağı'nın yanı sıra Delvine Sancağı teşekkül olundu.[104] Delvine Sancağı'nın 1551 yılında padişah, veziriazam, vezirler, Rumeli beylerbeyi ile Delvine, Avlonya ve Yanya sancak beylerine ait 1.032.719 akçelik has; 14 zeamet olup 51.000 akçe; sipahiler ile mustahfızlara ise 992.965 akçelik tımar geliri vardı.[105] Belirtilmesi gereken bir husus ise önceki dönemlerde kadılar, tımar tasarruf ederken artık tımar tasarruf etmemekteydiler.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde vergi ödemekle mükellef reaya, ya ekonomik durumundan ya da sair hizmetlerinden ötürü askerî sınıftakiler gibi birtakım haklara sahip olabilirdi. Reaya hizmetleri karşılığında avârız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye kapsamındaki vergilerden muaflardı. Özellikle şehir merkezlerinde tuzcu, meremmetçi, köprücü, müsellem ve demirciler hizmetleri karşılığında avarız vergisinden[106] muaflardı.[107] Delvine'de vergiden muaf olanlar arasında; tuzcu, derbendci, müsellem, mustahfız, bazdar ve çakırcı gibi hizmet erbabı bulunmaktaydı.[108] Derbendciler, dağlık bölgelerde geçitleri korurlar ve geçenlerin selametini sağlarlardı. Önemli ticaret ve askerî kavşak noktaları ile dağların geçit verdiği yerler derbend

[100] BOA; TD 99, s. 31 - 57.
[101] BOA; TD 94, s. 1 - 327. BOA; TD 99, s. 1 - 524.
[102] BOA; TD 94, s. 272.
[103] BOA; TD 99, s. 5 - 14, 23 - 29, 42 - 43 - 47, 63 - 65, 107 - 109, 209 - 211.
[104] Pamuk; "Güney Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyeti", s. 198.
[105] BOA; TD 273, s. 1 - 251.
[106] Avarız vergisi, XVI. yüzyılın sonlarına kadar olağanüstü durumlarda alınan ve miktarı Divanıhümayun tarafından belirlenirdi. XVI. yüzyılın sonlarına doğru artan sefer masrafları için hazine, avarız vergisini her yıl muntazam olarak aldı. Barkan; "Avarız", s. 13 - 14.
[107] BOA; TD 99, s. 9 - 10, 27, 43, 63, 107 - 108.
[108] BOA; TD 273, s. 19, 115, 214, 228.

mahalleleriydi.[109] Delvine'nin dağlık yapı göz önüne alındığında önemli geçit noktalarındaki köyler istihdam edildiler. Derbendcilerin görev mahalleri açıkça belirtilmişti.[110] Aynı zamanda derbendcilerin hizmetleri karşılığında avârız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyye vergilerinden muaf olduklarına dair kayıtlara rastlanmaktadır.[111] Delvine'de derbend teşkilatı içerisinde martoloslar da hizmet vermişlerdi.

Tablo - 4

1551 Yılında Delvine Sancağı'nın Nüfusu ve Geliri[112]

Kaza adı	Gebran Hane	Gebran Mücerred	Müslüman Hane	Hasıl
Aydonat	4.604	782	--	463.630
Delvine	3.685	702	63	506.789
Kurveleş	1.972	571	--	175.228
Mazarak	1.729	333	--	144.675
Prekalme	3.662	812	7	356.388
TOPLAM	**15.652**	**3.200**	**70**	**1.647.127**

[109] Cengiz Orhonlu; Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı, İstanbul, 1990, s. 10.

[110] "Delvine'den Semud Kalası'na varır yolu Kocalond demekle ma'ruf Alaybeyi şehid olduğu yerde Semud Ovası'ndan Bumna nâm mahalle varınca", "Delvine'den Ergirikasrı'na varur Isgarnıç'dan aşar yolu pınara varınca iki nüzul ayrılıp dağa çıkıp Kakudik nâm karye varur yol ayrıldığı yere değin beklerler." "Ergirikasrı'ndan Delvine'ye aşar yolu beklerler, BOA; TD 273, s. 19.

[111] "Delvine'den Semud Kal'ası'na varır yol üzerinde Ayo - Vasil nâm derbend kâfirleri beklediği eski köylükten Lukova nâm derbend karyelerinin bağlarına varınca beklerler timar erine neferden nefere onar akça ispençe ve evlilerinden birer kile buğday, birer kile arpa ve resm-i arus ve cürm ü cinayet ve bad-ı havaları verirler tekalif-i örfiyyeden muaf ve müsellem olmak üzre derbend hidmeti ederler" , BOA; TD 273, s. 115.

[112] BOA; TD 273. s. 1 - 251.

1551 yılında sancak genelinde gelişim açıkça gözlenmektedir. Delvine'de Müslüman mevcudunun oldukça düşük olduğu görülse de önceki yıllara oranla oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Bu arada Delvine'de Müslüman nüfus içerisinde İslami isim taşıyanların sayısı %73 civarındadır. Bunlar arasında; Hasan, Cafer, Mustafa, Bayezid, Mehmed, Hüseyin ve Oruç en çok kullanılan isimlerdir. Bunlara nispetle daha az kullanılan isimler ise Davud, İbrahim, İhsan, Hacı, Ahmet, Kasım, Ali ve Mahmud idi. Bu İslami isimlerin yanında İskender, Alagöz, Malkoç, Pervane, Turmuş, Yunus, Tursun, Bali ve Tatar gibi Türkçe isimlere tesadüf edildi.[113]

1551 - 1553 yıllarında Delvine Sancağı'nın cizye sayımı yapıldı. Cizye tahsili Veziriazam, Vezirler, Rumeli Beylerbeyi, Nişancı, Sağ Ulufeciler Ağası, Sol Garibler Ağası ve Sağ Garibler Ağası'nın sorumluluğu altında gerçekleşti. Delvine'de 12.885 ve Aydonat'da 2.740 cizye hanesi mevcuttu.[114] Kanuni Sultan Süleyman zamanında hane başına 25 - 30 akçe toplandığı[115] göz önüne alındığında Delvine'de 322.125 - 386.550, Aydonat'ta 68.500 - 82.200 akçenin cizye vergisi olarak tahsil edildiği söylenebilir.

1570 yılında başlayan Osmanlı - Venedik Savaşı'nda İnebahtı'da alınan mağlubiyet bölgenin sosyal - ekonomik dengesini bozdu. Bölgede can güvenliğini yeterli ölçüde göremeyenler göç etmek zorunda kaldılar. Bu olumsuz tabloyu ortadan kaldırmak için yapılan girişimlerin ne derecede etkili olduğu 1583 yılında yapılan tahrir defterinden anlaşılmaktadır. Buna göre gerek demografik ve gerekse iktisadi bakımdan artışların olduğu görülmektedir.

III. Murad zamanında Delvine Sancağı'nın sosyal - ekonomik pozisyonu hakkında bilgilere ulaşmak mümkündü. 1583 yılında 2.574.124 akçelik geliri olan Delvine Sancağı, Avlonya'ya nispeten daha mütevazı bir gelire sahipti.[116] Tabloda da görüleceği üzere Aydonat, Delvine ve Prekalma kazaları nüfusun daha fazla olduğu yerlerdi. Özellikle Prekalma kazası nüfus bazında olmasa da gelir durumu açısından dikkat çekmekteydi. Elbette ki bu durumun oluşmasında coğrafi koşulların müsait ortam sağladığı göz ardı edilmemelidir.

[113] BOA; TD 273. s. 1 - 251.
[114] Rızaj; Kosova Gjate Shekujve XV, XVI dhe XVII Administrimi, Ekonomia, Shoqeria dhe Levizya Popullare, s. 44.
[115] BOA; MD 73, s. 362.
[116] BOA; TD 608. s. 1 - 240. TKKA; TD 91, v. 1 - 128. TKKA; TD 228, v. 1 - 42.

Tablo - 5

1583 Yıllında Delvine Sancağının Nüfusu ve Geliri[117]

Kaza adı	G. Hane*	G. Mücerred*	M.Hane*	M. Mücerred*	Hasıl
Aydonat	5.045	1.758	30	11	645.312
Delvine	5.184	1.102	117	1	647.573
Kurveleş	1.937	261	23	9	251.228
Mazarak	1.898	333	30	11	158.984
Prekalme	4.478	1.087	202	99	841.027
TOPLAM	**18.542**	**4.551**	**402**	**131**	**2.574.124**

***G.=Gebran, M.=Müslüman**

Osmanlı idaresinin teşkiliyle birlikte Delvine, XVI. yüzyılın sonlarına kadar barış ve refah içerisindeydi. Ancak tımar sisteminin bozulması ve mali sistemin zayıflaması diğer bölgelerde olduğu gibi burayı da olumsuz yönde etkiledi. Tımar sisteminin bozulması ve merkezî otoritenin zayıflaması, XVI. yüzyılın sonlarında vilayetlerde geniş malikânelerin ortaya çıkmasına sebep oldu. Maliyenin zayıflaması, yeni vergiler ihdasına ve cizyenin arttırılmasına yol açtığından Hristiyan nüfusu olumsuz etkiledi. Böylece bölgenin sosyal - ekonomik yapısında bozulmalar oldu.

Sonuç

Delvine'deki Osmanlı hâkimiyetinde ani bir fetih veya yerleşme söz konusu olmadı. Sultan I. Mehmed'in idareyi ele alması ile birlikte Osmanlılar, Delvine'yi ele geçirerek kalıcı bir hâkimiyet tesis ettiler. Osmanlılar bölgede Arvanid - ili sancağını kurdular. II. Murad döneminde Arvanid Sancağı'nın tahriri yapıldı ve Delvine küçük bir köy olarak kayıtlarda yer aldı. Tahrir sayımını müteakip Arnavutluk'ta Osmanlı idaresine karşı özellikle tımar sistemine tepki gösterilmişse de Delvine'de fazla etkin olmamıştı.

Delvine'de siyasi, kültürel ve etnik bakımdan birtakım değişiklikler meydana getirdiler. Venedik ve Napoli devletlerinden farklı olarak bölgenin imar ve iskânına özen gösterdiler. Osmanlı idaresi altında yaklaşık yüz yıllık süreç içerisinde Delvine'deki gelişim oldukça ilgi çekici boyuttadır. II. Murad zamanında küçük bir köy iken Fatih Sultan Mehmed zamanında nahiye, II. Bayezid devrinde kaza ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde sancak olarak teşekkül edilmiştir.

Osmanlılar, bölgede pek çok defa ciddi salgınlara sebebiyet veren bataklıkların kurutulmasına, bunun yanı sıra terk edilmiş ya da harap hâle

[117] BOA; TD 608. s. 1 - 240. TKKA; TD 91, v. 1 - 128. TKKA; TD 228, v. 1 - 42.

gelmiş yerlerin yeniden eski hâline kavuşmasına gayret ettiler. Bu bağlamda Delvine'de iskân siyaseti uyguladılar. Anadolu'dan bölgeye yerleştirildiği gibi bilhassa askerî sınıf mensupları da Anadolu'ya yerleştirildi. Osmanlılar, hâkim oldukları süre içerisinde Delvine'de kalıcı bir yerleşmeyi amaçladıklarından olsa gerek planlı bir şekilde hareket ettiler. Delvine'nin Osmanlı idaresinin yatırımları sayesinde yüz yıllık bir süreç içerisinde bu havalinin ikinci sancak merkezi konumuna yükselmesi göz ardı edilmemesi gereken bir husustur.

Osmanlı Devleti, toprak ve toprağa dayalı üretim tarzı üzerinde hassasiyetle durdu. Sorunsuz ve düzenli bir şekilde zirai üretimin gerçekleşmesi için devlet, tarım arazilerinin çoğunluğunda tam yetki sahibi oldu. Rakabesi altındaki mirî toprak rejiminde devlet, tarım ekonomisi ile ilgili bütün kontrol ve yetkileri bünyesinde topladı. Bu anlayış doğrultusunda ziraat arazisi devlete mal edilerek şahıslara tımar olarak dağıtıldı. Hristiyan beyler ve askerler, eski statülerinde bırakılarak askerî teşkilatın bünyesinde değerlendirildiler. Tımar sisteminin tatbikinde çok dikkatli davranıldı. Tımar verilen aileler genellikle Ortodoks mezhebine mensup Hristiyanlar olup tımara sahip olmaları için İslamiyet'i kabul etmek zorunda değillerdi. Delvine'deki Müslüman nüfus daha ziyade askerî ve dinî görevlilerden oluşuyordu. Osmanlıların tımar sistemine verdikleri önem ve sonucunda aldıkları tedbirlerin ne kadar etkili olduğunu da gözlemek mümkündür. Delvine, 1431 yılında 4.740 akçe gelirle sistemde yer alırken 1583'te 2.574.124 akçelik gelirle sistemde bulunmaktadır. Netice itibarıyla Delvine, Osmanlı hâkimiyeti altında olağanüstü bir gelişme göstermiştir.

V. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Ömer TURAN

Konuşmacılar

Dr.Lt.Col. M.Christian ORTNER

Dr.Maj. Thorsten LOCH

Prof.Dr. Kemal ARI

THE OCCUPATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1878

Dr.Lt.Col. M.Christian ORTNER*

When in June 1877 Russian forces crossed the Danube and, completely underestimating the Ottoman Army's strength, marched towards Constantinople, the structures on the Balkans, totally in turmoil at the time, were to be re-built in line with the Russian interests. This destabilization goes back to 1875, when the two Christian-Slavic provinces of the Ottoman Empire, Bosnia and Herzegovina, revolted against the Turkish rule. In 1876 Serbia and Montenegro declared war on the Ottoman Empire, in the course of which, however, they were utterly defeated. Since also the western European powers had a thorough interest in both stabilizing the Balkans and maintaining the European balance of power, an international conference was to remedy the situation (Constantinople), the decisions of which, however, were rejected by the Ottoman Empire. Russia's military intervention was a direct consequence of this rejection. Despite a few temporary accomplishments of the Ottoman Army, as for example at Plewna [Pleven], the Ottomans ultimately succumbed to Russian superiority and were forced to accept the Preliminary Treaty of San Stefano the spring of 1878. The stipulations of the Treaty, especially those on the territorial expansion of the Russian Empire, were disapproved of by the English and the Austro-Hungarian Monarchy. Thus, another conference, initiated by the German Imperial Chancellor Otto von Bismarck, was to yield a solution by negotiation. The Austro-Hungarian Monarchy, represented by Foreign Minister Gyula Andràssy at the Congress of Berlin, was not interested so much in the Congress itself because of the annexation of the Balkan territory, but much rather because of an economic linkage of the small Balkan states to the Monarchy and the creation of a sort of customs union. This initiative, in turn, was met with skepticism of the agrarian sector at home as well as those at most of the small Balkan states, which had just won back their sovereignty from the Ottoman Empire, so, overall, the Monarchy was merely awarded the mandate to occupy Bosnia, Herzegovina and the Sanjak as well as the right to "advance beyond Mitrovica."[1]

This mandate had been awarded as early as in the Russo-Austrian Treaty of 15 January 1877, which was supposed to guarantee the Monarchy's neutrality in the forthcoming Ottoman-Russian war. No one had assumed in Vienna that a military occupation by Austro-Hungarian forces would meet any particular resistance. Therefore, it was deemed sufficient to have just one corps, the XIII. Corps, which was commanded by Master General of Ordnance, Baron of Philippovic, and which comprised three infantry divisions, deployed on the Sava River as well as one division, the 18th Division, under the command of Field Marshal Jovanovic, that was deployed in central Dalmatia. Taking the catering lists as the basis for

* General-Director of Museum and Institute of Military History in Vienna.

[1] ORTNER, Christian M. "Die Okkupation Bosnien-Herzegovinas 1878" [The Occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878]. In: *Archiv-Verlag Österreich*. Wien: 2004.1.

calculation, overall the Monarchy had 73.000 troops and 13.500 horses, structured into 56 battalions, 12 technical companies and approximately 15 cavalry squadrons with 112 pieces of artillery. This also included the 9.400 soldiers stationed at the fortresses in Dalmatia.

Military operations started on 29 July 1878, when the bulk of XIII. Corps crossed the Sava River at Bosanski Brod.

The first symbolic gestures of surrender were made by the local notables, which Master General of Ordnance Philoppovic accepted on behalf of the Emperor, and reported it directly to the Military Chancellery via telex. The predominantly positive atmosphere in town and the cooperative attitude of the local Ottoman administrative authorities made any problems regarding a further advance quite unlikely. Yet, on the same day, serious doubts arose as to the rate of march, since the deteriorating weather as well as disastrous road conditions made it clear that the capital city of Sarajevo could not be reached in five-day march.[3] The first combat action took place along the individual advance routes between 3 and 5 August. In most cases, reconnaissance detachments marching ahead of the forces were attacked in their flanks and backs, and engaged in individual skirmishes. In contrast to the rebellion of 1869, also regular Ottoman military personnel mostly joined the Muslim rebels, making the adversary a quite modern one in terms of armament and equipment. Moreover, the rebels were able to mobilize considerable troop strengths on individual occasions, as for example 700 to 800 fighters in the battle at Kosna, and almost 8.000 at Zepce. It was not the least due to the resistance of the population during the first days of August 1878 that it became clear that the number of forces at hand at that moment would hardly be sufficient. Thus, three more infantry divisions (No: 1, Vienna, No: 36, Agram, and No: 4, Brno) and an additional infantry brigade were mobilized to reinforce the division standing in Dalmatia. The considerably augmented forces eventually managed to advance along the Bosna River and to conquer Sarajevo by 19 August. Already on 5 August, the 18th Infantry Division, deployed from Dalmatia, had succeeded in occupying Mostar, the capital of Herzegovina.[4]

The 20th Infantry Division, commanded by Field Marshal Count Szapary, encountered considerably greater difficulties on their advance to Tuzla. Although, on 9 and 10 August, action was initiated at Tuzla, the enemy's strength continuously increased, threatening to disrupt the, as it was, endangered supply lines of the 20th Infantry Division. Therefore, Count

---

[2] Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv/Militärkanzlei Seiner Majestät (MKSM) [Austrian State Archives/War Archives/Military Chancellery of His Majesty] 69-1/30-11 of 29 July.

[3] HORSETZKY, Adolf. *Kriegsgeschichtliche Übersicht der wichtigsten Feldzüge in Europa seit 1792* [Overview of the military history of the most significant campaigns in Europe since 1792]. Vienna: 1905, p. 673.

[4] Kieszling Rudolf, Maßnahmen zur Befriedung Bosniens und der Herzegowina nach der Okkupation 1878 [Measures for Pacifying Bosnia and Herzegovina after the Occupation of 1878], Manuskript im Österreichischen Staatsarchiv [Manuscript in the Austrian State Archives] B/800, Nr. 151, p. 1.

Szapary decided to break contact and to withdraw again in order not to be cut off of his supply lines. In a report to the Military Chancellery of 13 August Count Szapary, in great detail, describes the adversities he had faced, due to terrain conditions and the enemy's way of fighting.

… Draught animals have all become useless. Wagons need to be pulled and pushed forward by crews already starting at Samac and, what is more, they cannot cross the mountains and swamps, and thus stay behind.

With convoys having lost contact, cut off from supply lines and food because resupply and troop trains were stalled, and with every Muslim as an enemy, the troops are doomed.

Hence, my mission feasible only if past the bridge over Sava and the heavily guarded military road, I twice as strong; – have eight battalions, of which six battalions available for combat, and no more wagons; unless all conditions met, the entire operation is madness, even then this district only occupied, never pacified.[5]

Due to these difficult circumstances, Count Szapary even had to change his original marching route, withdrawing towards the west in order to re-establish contact with the main column that was marching towards Sarajevo on his right.

Probably due to these alarming communications Baron Philippovic requested more forces in Vienna. In order to prevent a possible international humiliation, on 21 August the decision was taken to mobilize three more army corps with a total strength of some 50.000 troops, and to provide them to Baron Philippovic. Augmented thus (160 battalions, 30 squadrons, and 300 pieces of artillery), all these forces were subordinated to the newly established 2nd Army Command. Only after these reinforcements were received did it become possible to conquer the Krajina in western Bosnia and the Posavina in eastern Bosnia. Equally, the south-eastern part (Romania Planina) was occupied with strong forces.[6]

In the end, both provinces were completely occupied at the beginning of October 1878. Including the occupation forces, the 2nd Army eventually required 260.000 troops and 110.000 horses to complete the occupation campaign successfully. This means that almost four times the amount of troops was necessary as compared to the forces available at the beginning of the campaign. The number of victims of this three-month campaign on the Austro-Hungarian side amounted to approximately 950 dead, 4,000 wounded, and 3,300 missing servicemen.

Not the least for budget reasons was the 2nd Army demobilised already in mid-October, leaving behind merely a contingent of 50,000 troops in the occupation area.

---

[5] Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv/Militärkanzlei [Austrian State Archives/War Archives/Military Chancellery] 69-1/30-53 of 13 August 1878.

[6] Horsetzky, p. 677 et seq.

In fact, there are parallels regarding the experiences between the Austro-Hungarian campaign of 1878 and that of 1869: for one, the almost complete breakdown of the troop train, due to adverse road conditions, which became evident already after few days into the campaign. Although some divisions were from mountain brigades, which were supplied mostly via pack animals, even these demonstrated how vulnerable a modern army, depending on a structured logistic service, can become if its supply lines are not secured. The establishment of decentralized supply depots, which were secured by strong forces, turned out to be the best way to keep up structured resupply. This entailed committing numerous troops, which consequently could no longer fulfill combat tasks, but it was the solution for having the bulk of the forces available for combat in the first place.

At the same time, there were also lessons learned concerning the operation of forces in general. Contrary to combat action in built-up areas, the mountain warfare of that time showed that units and formations could hardly advance, due to a lack of appropriate march roads. As a result, the decisive command echelons moved downwards. The brigade, as the operational echelon, proved particularly efficient, whereas with regard to the tactical level the battalion, and no longer the regiment, was in the foreground. These lessons had an impact on the structure of the Austro-Hungarian forces, for the troops deployed in Bosnia and Herzegovina and those stationed in Dalmatia after 1878, respectively, had division structures in their peace-time organization, and, in turn, were made up of more or less independent mountain brigades. They differed from the standardized infantry brigades, which as a matter of principle consisted of two regiments and one military police battalion (all in all 7-9 battalions), inasmuch as they could be tailored to specific missions. They consisted of merely three to five battalions, which were assigned also individual batteries of mountain artillery. The battalions were not taken from one single regiment, but were detached from different regiments throughout the Monarchy, and used independently in the occupation area. This structure was considered very efficient, so that all combat units stationed in Bosnia, Herzegovina and Dalmatia until 1914 adopted the mountain brigade structure.[7] Later on, the successful deployment of the mountain brigades during World War I confirmed this assessment.

In addition to the issue of regular supply, the rebel's way of fighting was to cause considerable difficulties in the initial phase. When the advancing columns started to protect their flanks and rear guards with stronger forces, the rebels limited their actions to ambushes and attacks.

[7] Hinterstoisser Hermann, Ortner M. Christian, Schmidl A. Erwin. *Die k.k. Landwehrgebirgstruppen. Geschichte, Uniformierung und Ausrüstung der österreichischen Gebirgstruppen von 1906-1918* [The Austro-Hungarian Militia Mountain Troops. History, Uniforms and Equipment of the Austrian Military Mountain Units from 1906-1918], Vienna 2006, p. 19 et seq.

The rebels' high mobility was countered with concentric movements, leading to their encirclement and battue.

A more serious problem, however, was the impossibility to distinguish combatants from non-combatants, as the rebels did not wear uniform. This situation was remedied, and the solution later on introduced into the service regulations for security forces stationed in Bosnia and Herzegovina, in so far as that, after declaring martial law in the event of a strained political situation, every civilian in the border area who was suspected to be part of a gang and who was encountered with a weapon in his hand was invariably to be considered as an irregular combatant, who had "to be slain" right on the spot.[8] This uncompromising approach proved successful especially after the end of the campaign, when it came to pacifying the territories and preventing the sporadic resurgence of uprisings.

In the first phase of the occupation campaign of 1878, already, there had been some thoughts on how to maintain security and order in the occupied provinces. It was definitely clear that this task is not a part of classic military operations, but a civilian and police mission. In this process, lessons learned were to be drawn upon, such as establishing a type of modified Seressaner Corps for Bosnia and Herzegovina, which had been in place along the former Croatian military border since 1871, thereby carrying out gendarmerie service tasks. According to Master General of Ordnance Philippovic the Security Corps for Bosnia and Herzegovina was to have a similar strength as the Ottoman occupation security forces (Zaptiés) formerly present there, amounting to approximately 3.000 gendarmes.

To prevent any riots in his own area of responsibility, the commander of the 18th Infantry Division deployed in Herzegovina, in advance, had established a special security corps consisting of former Ottoman Zaptiés. To create a Christian equivalent of this almost exclusively Muslim Zaptiés Corps, Jovanovic set up an independent Herzegovinian "Seressaner Corps".[9] Thus, three security guard units existed temporarily side by side in Bosnia and Herzegovina. Therefore, the establishment of a single, unified police-corps for Bosnia and Herzegovina was decreed at the end of December 1878, which was to amalgamate all three security forces. The Zaptiés were initially used as town and village guards, while the Herzegovinian Seressaner Corps, founded by Jovanovic, was maintained as a Pandur Corps, in parallel to the police forces, for some time. The newly created Bosnian-Herzegovinian Police Corps[10] was made up of a province

[8] Provisorische Instruktion für die k.u.k. Grenzjägertruppe. Militärischer Teil. [Provisional regulations for Imperial Border Guards. Military Part. Reservation, Sarajevo 1912, p. 28 et seq.

[9] Provincial Government of Bosnia and Herzegovina, ed. *Geschichte der Sicherheitstruppen und der öffentlichen Sicherheit in Bosnien und der Herzegowina 1878 bis 1898* [History of the security forces and the public security in Bosnia and Herzegovina 1878 to 1898]. Vienna, 1898. 8 et seq.

[10] Cf. *Provisorisches Statut sammt Dienst-Instruction für das Gendarmerie-Corps in Bosnien und der Hercegovina* [Preliminary statute including service regulation for the gendarmerie corps in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo, 1879.

gendarmerie command in Sarajevo, three inspection commands, seven "wings" (company strength) and 92 more or less independent gendarmerie stations of different strengths. At that time, its required strength was approximately 1.900 personnel, which, together with the army troops still in the area of occupation, was to maintain public order, peace and security.

During the suppression of the uprising in Herzegovina in 1881/1882, a special detachment was formed within the Bosnian-Herzegovinian Police Corps, which became known as the Strafuni. Recruited from among gendarmes and soldiers, the Strafuni Patrol Corps, which adopted the fighting methods of the rebel fighters and the gangs, proved highly efficient, particularly in the border areas of Montenegro and Serbia. After the uprising was crushed in 1881/82, the corps was kept for a few years, before it was downsized in 1888 and disbanded altogether in 1891, with the soldiers returning to their regiments and the gendarmes to the Bosnian-Herzegovinian Gendarmerie Corps. In the event of new riots or increased gang activity, and depending on the security situation, however, there was the possibility to create a gendarmerie patrol corps with mobile gendarmerie sections from among the existing gendarmerie force, which was to re-establish security on site within the framework of a so-called extraordinary security service. This highly efficient and flexible security instrument made it possible to gradually relieve the military units deployed in the area of occupation from providing assistance teams for security operations.

By 1914, the security force in Bosnia and Herzegovina had reached a total strength of some 3.000 troops, guaranteeing security, peace and order. It is to be noted that, in addition to their basic law-enforcement tasks, the Austro-Hungarian gendarmerie was considered as a part of the army of the Monarchy, since the defense ministers of both halves of the Empire were in charge of it. This meant for the Bosnian-Herzegovinian gendarmerie that, in the event of mobilization, it would be subordinated to the territorial corps command in Sarajevo.

Corresponding activation, especially of the mobile Gendarmerie Patrol Corps, was the case in the crisis years of 1908 (annexation of Bosnia and Herzegovina) as well as during the Balkan Wars of 1912 and 1913.[11]

Although the Imperial Army had not been engaged in internal security operations, except security assistance, in Bosnia and Herzegovina during the annexation of 1908, yet, in view of possible attacks by irregular fighter groups from Serbia and Montenegro and upon request of the Chief of Defense Staff, it gradually switched over to implementing border security by way of border patrol corps detachments.[12] These formed units comprising approximately 100 servicemen were subordinated to the respective mountain brigade headquarters and divisions, which, in turn, were

[11] (Cf. Kieszling. 21 et seq.)

[12] *Provisorische Instruktion für die Grenzstreifkorpsabteilungen. Militärischer Teil* [Provisional regulations for the Border Patrol Corps Detachments. Military Part]. Sarajewo, 1908.1 et seq.

subordinated to the XV. Corps Command in Sarajevo. As the crisis subsided, these patrol detachments were dissolved in 1909, and re-established, however, with slight modifications as of 1912, termed as border infantry companies. They were to be used, already in peacetime, for military reconnaissance in the border area to prevent any spy activities from the outside.[13] Six border infantry companies of this type were deployed already during the First Balkan War, with their number being increased gradually to six border patrol battalions until 1916. Due to their excellent knowledge of the area, they proved extremely useful in military border protection and in the first phase of World War I in the Balkans. Their employment against rebels and insurgents was, in many respects, similar to that of the Seressaner Corps, the Strafunis, or the Gendarmerie Patrol Corps. Their excellent performance, however, was only marred by the circumstance that, as far as the operational principles were concerned, not only the flexibility of the irregular groups in the Balkans was adopted, but often also their brutality. From the present perspective, repression against the civilian population, which provided shelter to criminals and rebels, as well as the destruction of potential supply bases by burning down whole villages, can hardly be regarded as normal operations of a security body.[14]

[13] *Instruktion für den militärischen Kundschaftsdienst und zur Verhinderung der Spionage in Bosnien und der Hercegowin*a [Regulation for military reconnaissance and the prevention of espionage in Bosnia and Herzegovina]. Sarajevo, 1912. 5 et seq.

[14] In this way, the regulations for the Gendarmerie Patrol Corps of 1909 read in the section on the sheltering in private homes: …"The home owner (village eldest) is to be kept as a hostage during the patrol. Should the building be attacked by insurgents (bandits) without the population raising alarm, the respective person is to be killed outright." In: Instruktion für das Gendarmerie-Streifkorps [Regulations for the Gendarmerie Patrol Corps]. Sarajevo, 1909. 38.

THE GERMAN EMPIRE, THE EUROPEAN POWERS AND THE BALKAN SETTLEMENT AT THE CONGRESS OF BERLIN OF 1878

Dr.Maj. Thorsten LOCH*

In the summer of 1878, the chancellor of the German Empire and Minister President of Prussia, Otto von Bismarck, became one of the most important European statesmen. The events surrounding the Oriental or Balkans crises of 1875-78 and its successful diplomatic resolution at the Congress of Berlin raised him to the same level as Clemens von Metternich, and Napoleon III in the eyes of many. Both statesmen had provided new security architecture for the European balance of powers after the great wars of the century. Although the Congress of Berlin did not negotiate a "pan-European constellation but only the situation in Southeast Europe,"[1] it is considered one of the four great conferences of the "long" 19th century.[2] The Congress of Berlin is therefore in line with Vienna (1815), Paris (1856) and Versailles (1919) conferences.[3] Researchers consider it a "prototype of international conflict resolution"[4] illustrating the particular importance of the Balkans for the European powers.[5]

---

* Historian staff officer and research assistant at the Bundeswehr Military History Research Institute, Potsdam.

[1] This critical assessment is made by Andreas Hillgruber*, Bismarcks Außenpolitik*, 3rd edition, Freiburg 1993 (=Rombach Wissenschaft – Reihe Historiae, 3) 134; however*, Der Berliner Kongreß 1878. Protokolle und Materialien*,edited by Imanuel Geiss, Boppard / Rhein 1978, XI considers the Congress of Berlin on a par with Vienna (1815) and Paris (1856). I would like to thank the German Federal Office of Languages (Birgit Krüger) for the translation of the text into English.

[2] For information on the term of the "long" 19th century, see Franz J. Bauer, *Das „lange" 19. Jahrhundert (1789-1917). Profil einer Epoche*, Stuttgart 2004, most recent in Jürgen Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*, Special edition Munich 2011 (=Historische Bibliothek der Gerda Henkel Stiftung)

[3] This opinion is expressed in Geiss, *Berliner Kongreß* (cf. note. 1), XI.

[4] Lothar Höbelt, 'Der Berliner Kongress als Prototyp internationaler Konfliktregelung', in: *Am Rande Europas? Der Balkan – Raum und Bevölkerung als Wirkungsfelder militärischer Gewalt*, on behalf of Militärgeschichtliches Forschungsamt edited by Bernhard Chiari and Gerhard P. Groß, Munich 2009 (=*Beiträge zur Militärgeschichte*, 68), pp. 47-53, older but still convincing Winfried Baumgart, *Vom europäischen Konzert zum Völkerbund. Friedensschlüsse und Friedenssicherung von Wien bis Versailles*, Darmstadt 1974 (=*Erträge der Forschung*, 25)

[5] Lothar Gall, 'Die europäischen Mächte und der Balkan im 19. Jahrhundert', in: Der Berliner Kongress von 1878. Die Politik der Großmächte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, edited by Ralph Melville and Hans-Jürgen Schröder, Wiesbaden 1982, 1-16, Winfried Baumgart, Europäisches Konzert und nationale Bewegung. Internationale Beziehungen 1830-1878, Paderborn 1999 (=Handbuch der Geschichte der Internationalen Beziehungen, 6), 416-428. On the history of the Balkans in general see Michael W. Weithmann, Balkan-Chronik. 2000 Jahre zwischen Orient und Okzident, Regensburg 1995, Misha Glenny, The Balkans 1804-1999. Nationalism, War and the Great Powers, London 1999, most recently on the Balkans crisis see Rainer F. Schmidt, 'Die Balkankrise von 1875 bis 1878 – Strategien der großen Mächte', in: Deutschland und Europa. Außenpolitische Grundlinien zwischen Reichsgründung und Erstem Weltkrieg. Festgabe für Harm-Hinrich Brandt zum siebzigsten Geburtstag, edited by Rainer F. Schmidt, Stuttgart 2004 (=Historische Mitteilungen. Im Auftrag der Ranke-Gesellschaft, 58), pp. 36–96

The reason for the Congress of Berlin was the eighth Russo-Turkish War, which ended with a victory for Sankt Petersburg in the Preliminary Peace Treaty of San Stefano [Haghia Stefanos / Yeşilköy Treaty] in March 1878. The conditions for peace required the Ottoman Empire to accept significant political and territorial cuts, in particular in the Balkans.[6] These would have had far-reaching consequences for the whole of Europe and above all touched upon British interests. For reasons of balance and the preservation of its interests, Great Britain felt obliged to intervene and prepared for a military confrontation with Russia. A pan-European crisis, indeed a major European war, loomed on the horizon.

The eighth Russo-Turkish War is not the only reason for the negotiations of the summer of 1878. That summer, deeper-lying historical developments grew into a complex network: the effects of the two great revolutions (the French revolution and the industrial revolution), the breakup of the Ottoman Empire, the emergence of national movements, the beginning decline in the interaction of the European concert, and the colonial (imperial) expansion of the European powers into the Mediterranean region.[7] The Congress of Berlin can hence be interpreted as an intersection of an interdependent network which covered the "long 19th century" and had an impact up to the First World War: the emerging rivalry of the great powers, the unresolved Oriental question and the rampant protests of the national movements, in particular in the Balkans.[8]

It was first and foremost Anglo-Saxon researchers who approached the Oriental crisis and the Congress of Berlin at an early stage.[9] In Germany, on the other hand, sight was lost of the events of 1878 surprisingly quickly. Initially, they were still overshadowed by the reorientation of 1871 and later by the collapses of 1918 and 1945.[10] It therefore comes as no surprise that it was not until its hundredth anniversary in 1978 that German historians took a

---

[6] Henryk Batowski, 'Die territorialen Bestimmungen von San Stefano und Berlin', in*: Der Berliner Kongress von 1878* (cf. note 5), pp. 51-62.

[7] Imanuel Geiss, 'Der Berliner Kongress 13. Juni – 13. Juli 1878', in: *Bismarcks Aussenpolitik und der Berliner Kongress*, edited by Karl Otmar Freiherr von Aretin, Wiesbaden 1978,70,see also a critical assessment on the issue of nation development Eric J. Hobsbawm, *Nationen und Nationalismus. Mythos und Realität seit 1780,* 3rd edition, Frankfurt / M. 2005, Benedict Andersen, *Die Erfindung der Nation. Zur Karriere eines erfolgreichen Konzepts*, extended edition, Berlin 1998, but also Hugh Seton-Watson, 'Nationalbewusstsein als historisches Phänomen', in: *Südostforschungen*. 47 (1984), pp. 271-285

[8] Geiss, *Berliner Kongreß* (cf. note. 1), 70

[9] William L. Langer. *European Alliances and Alignments 1871-1890*. Westport: 1977 (first edition in 1931); William N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878-1880*, *2*nd edition. London: 1963 (first edition in 1938)

[10] For earlier works, see Manfred Müller, *Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen*. Leipzig: 1927; Hermann Groß, 'Grundlagen und Ziele der Balkankonferenz', in: *Zeitschrift für Politik*. 22 (1933,1), pp. 19-26, earlier works discussed the "Oriental crisis" but did not go into detail regarding the Congress of Berlin, on this see for instance Karl Erich Born,' Von der Reichsgründung bis zum ersten Weltkrieg', in: *Handbuch der deutschen Geschichte*, edited by Bruno Gebhardt, vol.3, 8th, completely revised edition, improved reprint 1963, pp. 204-211

closer look at the Congress of Berlin.[11] At the time, it provided what is to this day a convincing and valid picture and interpreted the Congress of Berlin as an intersection of the first degree in modern history.[12]

In view of the requested shortness, this paper is able to do justice neither to the complexity nor to the quantity of the events. Its aim is therefore to present the major lines of development and its focus is on the role and interests of the German Empire, while it abstains from detailed references to sources. It goes on to present the change from the older European balance of power policy to a more national-style interest-based policy in European foreign affairs that was perceived for the late 19th century and ends by raising the question of the extent to which the Congress of Berlin on the Balkans laid the foundation for the alliances on the eve of the First World War.

The paper is divided into an abbreviated account of the events leading up to the "Oriental crisis" and the Preliminary Peace Treaty of San Stefano (I). This is followed by a presentation of international and German interests and the path to the Congress of Berlin (II), before the latter is discussed as an instrument of German policy (III). It ends with a summary of its impact on the alliance structure before the First World War (IV).

1. From the Eastern Question to the Oriental Crisis

The “Oriental Crisis” of the last third of the 19th century was neither a “recent” nor a singular crisis. It was based on the “Eastern Question”, which had taken up more and more space since the beginning of the 18th century and erupted again and again in individual “Oriental crises”.[13] All in all, the “Eastern Question” concerned no less than the being or non-being of the Ottoman Empire[14], the withdrawal of Islam from Europe (Edouard Driault) or – as Tsar Nicholas I put it – the “sick man of the Bosporus”.

The “Eastern Question” and its periodical crises remained a permanent and tension-filled feature in the diplomatic issue of the balance of

[11] The first critical edition of the conference was provided in 1927 by Geis, *Berliner Kongreß 1878* (cf. note 1); a shrewd and easy-to-read piece of work to this day is Bismarck’s *Aussenpolitik und der Berliner Kongress* (cf. note 7); an extensive view is offered by *Der Berliner Kongress von 1878* (cf. note 5), more recent *Deutschland und Europa. Außenpolitische Grundlinien zwischen Reichsgründung und Erstem Weltkrieg* (cf. note 5), for the files of the Foreign Office see *Die Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der Diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes.* On behalf of the Foreign Office edited by Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn-Bartholdy and Friedrich Thimme, vol 2, *Der Berliner Kongress und seine Vorgeschichte*, 4th edition, Berlin 1927.

[12] Geiss*, Berliner Kongreß 1878* (cf. note. 1), IX.

[13] Gall, Die europäischen Mächte (cf. note 5). For information on the “Oriental question“, see Gregor Schöllgen, Imperialismus und Gleichgewicht. Deutschland, England und die orientalische Frage 1871-1914, 3rd edition, Munich 2000.

[14] For an overview of the “Oriental question”, see Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note. 5), pp. 287-301 and the literature referred to in it.

powers between the European great powers throughout the 19th century.[15] The "Eastern Question", which was first given its name during the Greek War of Independence* in the 1820s, can be traced back to three major problems that originated in the collapse of the Ottoman Empire:[16] firstly, the internal decline of the Ottoman Empire; secondly, the emergence of centrifugal nationalist forces in the Balkans and North Africa; thirdly, the economic and territorial interference of the European great powers, which had developed a [semi-]colonial interest in North Africa and thus in Southeastern Europe and the Ottoman heartland since the Egypt crises of the 1830s and since the 1880s at the latest that went beyond the European balance of power. The catalyst effect which the colonization of the Mediterranean region by the European great powers of France and Great Britain had on the collapse of the Ottoman Empire cannot be rated highly enough.[17]

Due to their geographical positions, it was initially the Royal and Imperial Monarchy of Austria and first and foremost the Russian Tsarist Empire that were interested in the northern provinces of the Ottoman Empire in the 18th century. The eight Russo-Turkish wars between 1710 and 1878 are bloody proof of that. The Treaty of Küçük Kaynarca, which ended the Third Russo-Turkish War (1768-1774), marked the opening of the "Eastern Question". Russia achieved major territorial gains in its quest for access to the Black Sea and the strategically important Turkish straits. In 1783, it secured Crimea and, in the Treaty of Adrianople of 1829, the Danube outlets in the Balkans as well as other positions in Caucasus and on the Black Sea. These Russian expansions touched upon Austria's interests, prompting Vienna to become a supporter of Turkey's integrity. The additional centrifugal forces of the peoples that were vehemently fighting for national autonomy increased the impact of Russia's expansion. The Serbs had striven for autonomy since 1804 and were finally granted it in Berlin in 1878. The Greeks had followed this example since the 1820s and were the first of the Balkan peoples to attain their independence, doing so in 1830.[18] The separation movements of the Egyptians under their Macedonian leader Mehmed Ali constituted a particular dimension. This is interesting in two respects: On the one hand, Russia granted its southern rival protection against Ali in the Treaty of Hünkâr İskelesi (1833). This position of Russia,

---

[15] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 288, Schmidt; *Die Balkankrise* (cf. note 5), p. 36

* "Greek War of Independence" is known as Greek Rebellion in the Turkish Historiography, as well. See, Enver Ziya KARAL, Osmanli Tarihi, Vol. V, 3rd Edition, Türk Tarih Kurumu Publications, Ankara, 1970, pp. 107-119.

[16] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 289

[17] Josef Matuz, *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*, 6th edition Darmstadt 2010. Furthermore, see *Geschichte der arabischen Welt*, by Ulrich Haarmann (†), edited by Heinz Halm, 5th edition, Munich 2004

[18] Aus deutscher militärgeschichtlicher Sicht siehe die biographische Studie Berthold Seewald, Karl Wilhelm v. Heideck. Ein bayrischer General im befreiten Griechenland (1826-1835), München 1994 (=Beiträge zur Militärgeschichte, p. 45)

on the other hand, gave rise to the British axiom of defining the preservation of the Ottoman Empire as the prerequisite for the balance in Europe.[19] In addition to Austria, it was the second European power to vote against Russia's interests and be pro-Ottoman, a development that Europeanized the "Eastern Question" in this phase of the 19th century at the latest. The increasing desire of European powers for control over the Mediterranean Sea and the North African coast[20] interwove with the efforts made to gain control over the straits at the Bosporus and the Levant and also in Egypt.[21]

A new Russo-Turkish war developed into the next conflict of a European dimension; unlike in 1828/29, the European great powers intervened this time: it was the Crimean War.[22] The fact that the European powers of France and Great Britain intervened in this Russo-Turkish war demonstrates how much the interests had already shifted and the "Eastern Question" had been Europeanized. Above all, Great Britain had vital interests with regard to its lines of communication to India and the Far East; moreover, the Ottoman Empire was a significant trading partner.

The immediate cause of the Crimean War was the Christian question. Generally speaking, the Crimean War was more the result of "a long line of mistakes, wrong conclusions, misunderstandings, wrong suspicions and irrational enemy concepts" than of cool calculation and malicious intent.[23] After the "Massacre of Sinope"* of 30 November 1853, which attracted much publicity, the initially local war between Russia and the Ottoman Empire expanded into the first major European war since 1815. The allied fleet left for the Black Sea as early as in December 1853, and Britain and France declared war on Russia in late March 1854.

In the subsequent months, both camps endeavored to draw the great powers of Austria and Prussia onto their side. If they had sided with Russia, a war involving the whole of Europe would have been probable. The danger of bourgeois-national revolutions similar to those of 1848/49 would have been even more probable. With regard to the national movements in the Balkans, the multi-ethnic state of Austria, which already suffered from the aspirations for secession of the Slav and Italian peoples, could afford neither an unstable Europe nor an unstable Turkey. Since Austria had an interest in limiting this European war and maintaining the integrity of the Ottoman

[19] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 336

[20] A concise overview of the history of North Africa until the Arab Spring is provided in *Nordafrika. Wegweiser zur Geschichte*. On behalf of Militärgeschichtliches Forschungsamt, edited by Martin Hofbauer and Thorsten Loch, Paderborn et al. 2011

[21] The London Straits Convention of July 1841 is evidence of this.

[22] For information on the Crimean War see Winfried Baumgart, *The Crimean War 1853-1856*, London 1999; for an overview see Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), pp. 336-351 and the literature mentioned therein.

[23] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 343

* Sinop massacre is known as Sinop Raid in the Turkish Historiography, See, Piri Reis Araştırma Merkezi, Deniz Harp Tarihinde İz Bırakan Gemiler, Olaylar: Çeşme, Navarin, Sinop Baskınları ve Neticeleri, Directorate of Deniz Printing House, İstanbul, 2007, pp. 204-233.

Porte, it joined in this war on the side of the western powers. Paradoxically, Piedmont-Sardinia decided to enter the war in 1855 for the precisely opposite reason: It hoped to resolve the Italian question in favor of Austria. Prussia was also afraid that bourgeois-national ideas could be rekindled, but it was limited in its ability to intervene in foreign affairs matters because of domestic tensions, which is why it stayed away from the theatre of war in the Crimea. The seventh Russo-Turkish War ended in 1856 and was settled in the Treaty of Paris.[24] After Paris, the Ottoman Empire was admitted to the concert of the European powers and its territorial integrity was recognized. The Danube outlets went to the Danube princedoms, which were autonomous but remained under Ottoman suzerainty and the guarantee of the great powers. Furthermore, the Black Sea was closed to warships of any nation.

The following "Oriental Crisis" of July 1875 was triggered by an uprising of Bosnian and Herzegovinian peasants against the Turkish rule and their native landlords, who had converted to Islam. The initially local uprising spread to Bulgaria in April 1876, triggering a violent response by the Ottoman Empire. These "Bulgarian atrocities"* met with fierce responses from the public in the European states. Under the impact of this and probably also with a view to protecting its people, Serbia declared war on the Ottoman Empire in July 1876, with Montenegro following suit. The Ottoman forces, however, soon won the day and prepared to seize Belgrade. At this point, St. Petersburg intervened and used an ultimatum to enforce a ceasefire concluded on 31 October 1876. The subsequent Constantinople Conference failed in January 1877 due to the conflict between the British and Russians, leading to such developments as the London Protocol in March, which was rejected by Turkey, and eventually the outbreak of the eighth Russo-Turkish War on 24 April 1877. After changing fortunes in battle, the Russian forces eventually stood outside Istanbul. Only intervention by the European powers of Austria and Great Britain prevented them from advancing further. In the Preliminary Treaty of San Stefano of 3 March, Russia dictated harsh conditions for the Ottoman Porte, but the Ottoman Empire acknowledged them, while Great Britain did not. Russia had misjudged Britain's interests in dictating the conditions; Great Britain showed that it was resolved to go to war. A conference of the European powers was meant to prevent the outbreak of an imminent all-European war.

2. International and German Interests

Since the days of Catherine the Great, the European powers had repeatedly been occupied with the "Oriental Question". What was new about

[24] Winfried Baumgart, Der Friede von Paris 1856. Studien zum Verhältnis von Kriegführung, Politik und Friedensbewahrung, Munich 1972

* In the Turkish Historiography there is a consensus that these incidences were not carried out by the Turkish troops. See, Halil İNALCIK, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Faculty of Languages, History and Geography, Ankara University, Dissertation Series No: 2, Türk Tarih Kurumu Printing House, Ankara, 1943, pp. 28-43.

the 1875 crisis was that, for the first time, it was interwoven with the Prussian-dominated German Empire despite the German chancellor's repeated expression of his disinterest in this crisis. In view of the tense international situation in November 1876, Bismarck made his often quoted remark that the conflict in the Orient "was not worth the healthy bones of a single Pomeranian grenadier."[25] In view of the imminent conflict between Russia and Great Britain, Bismarck less than a year later said in another phrase that would become well-known that the German Empire was predestined to act as an "honest broker"[26] in this crisis, and he again denied that Germany had a direct interest in it. What role did Germany play in this latest crisis?

The foundation of the German Empire on 18 January 1871 put an end to a century-long power vacuum in the centre of Europe and triggered a fundamental change in the European constellation of power which revealed itself a few years later.[27] The basic problem the young empire faced was that of a century-old power game of "balance or hegemony,"[28] a key problem for the structure of Europe"[29] The German Empire had evolved as a result of the bellicose resolution of the Italian and German questions[30], with Prussia ultimately achieving a military victory over two European great powers – Austria in 1866 and France in 1870/71.[31] Unlike the creation of the German

[25] From a speech delivered at the 24th session of the German Reichstag on 5 December 1876, German text printed in: Die Reden des Ministerpräsidenten und Reichskanzlers Fürsten von Bismarck im Preußischen Landtage und im Deutschen Reichstage 1873-1876, a critical edition by Horst Kohl, reprint Stuttgart 1893 (=Die politischen Reden des Fürsten Bismarck. Historisch-kritische Gesamtausgabe, vol 6), p. 461; English version: Oxford Dictionary of Qutations edited by Elizabeth Knowles, 7th edition, New York 2009, p. 122.

[26] From a speech delivered at the 24th session of the German Reichstag on 19 December 1878, German text printed in: Die Reden des Ministerpräsidenten und Reichskanzlers Fürsten von Bismarck im Preußischen Landtage und im Deutschen Reichstage 1877-1879, critical edition by Horst Kohl, reprint Stuttgart 1893 (=Die politischen Reden des Fürsten Bismarck. Historisch kritische Gesamtausgabe, vol 7), p. 92; English version: Oxford Dictionary of Qutations edited by Elizabeth Knowles, 7th edition, New York 2009, p. 123.

[27] Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik* (cf. note 1), p. 115

[28] Ludwig Dehio, Gleichgewicht oder Hegemonie. Betrachtungen über ein Grundproblem der neueren Staatengeschichte, Krefeld n.d.

[29] Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik* (cf. note 1), p. 115

[30] For information on the Italian question, see Adrian Lyttelton, 'The national question in Italy', in: *The National Question in Europe in Historical Context*, ed. by Mikuláš Teich and Roy Porter, Reprint, Cambridge 1994, pp. 63-105, for an overview see Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), pp. 352-363 and the literature mentioned therein, on the Second Italian War of Independence of 1859 see Frank J. Coppa, *The Origins of the Italian Wars of Independence*, London 1992, also Johann Christoph Allmayer-Beck, 'Politik und Kriegführung am Vorabend des Feldzuges von 1859', in: *Einzelprobleme politischer und militärischer Führung*, Herford 1981 (=*Vorträge zur Militärgeschichte*, 1), pp. 53-67, on the military connection between the Italian and German questions see forthcoming Thorsten Loch, 'The Wars of German Unification and Italy', in: *Italia 1861-1871: da Nazione a Stato*, Rom

[31] For information on the military history aspect of the German Wars of Unification, see *Wie die Siegessäule nach Berlin kam. Eine kleine Geschichte der Reichseinigungskriege 1864-1871*. In cooperation with Militärgeschichtliches Forschungsamt, Potsdam, and Napoleonmuseum Thurgau edited by Thorsten Loch and Lars Zacharias, Freiburg 2011

Confederation in 1815, the foundation of the empire in 1871 was not based on an agreement of the European concert. The great powers certainly regarded the new empire in their midst with suspicion. Great Britain, in particular, was concerned about the "diplomatic revolution" [Benjamin Disraeli] connected with German unification. Bismarck's concern was to introduce the empire into the circle of European powers without arousing the suspicion of the others. So, immediately after the Treaty of Frankfurt was concluded in 1871, he appeased them, saying "that Prussia, which had expanded into the German Empire, was now definitely 'saturated' ".[32] He said that it would not make any further claims and sought only to maintain the existing order. He felt exposed nightmare like constellations both at home and abroad. Bismarck was above all afraid of a *cauchemar des coalitions*, a coalition of France and Austria with one of the two other great powers. The situation became even worse with the conclusion of the Pontus Treaty of 1871 at a conference in London at which Great Britain and Russia initially settled their differences. For Bismarck, this situation brought the problem of "options" that required him to decide in favor of either Russia or Austria, which continued to cultivate their differences in the Balkans and over the "Eastern Question". Deciding in favor of just one party was out of the question, and the Russians saw Berlin's response as insincere maneuvering. The situation worsened with Alexander Gorchakov's "doctor's question" of October 1876.[33] Russia asked whether the German Empire would adopt a neutral position in a possible Russo-Austrian war over the Balkans question in return for Russia's neutrality in the Austro-Prussian War of 1866[34] and the Franco-Prussian War of 1870/71. Such a war could inevitably have expanded into a major European war that might have endangered the existence of the empire.

The only question for Bismarck and the German Empire was how to maintain the *status quo*, the position and existence of the German Empire in the centre of Europe. Bismarck had three options: compensation, a pre-emptive war and the shift of tensions from the centre of Europe to the periphery.[35] The compensation option involved dividing the great powers' spheres of influence at the expense of the medium-sized and small states. This possibility did not offer sufficient viability for the German Empire, considering its geographical position. Bismarck continuously examined the second option in the light of the increase in an eagerness for war he had perceived since 1873, until he went too far in the "war in sight crisis" of 1875

[32] Lothar Gall, Bismarck. *Der weiße Revolutionär*, unrevised reprint, Berlin, Frankfurt / Main 1995, p. 503

[33] Rainer F. Schmidt, 'Die „Doktorfrage" aus Livadia vom Herbst 1876. „Durch dick und dünn" als Provokationsstrategie Bismarcks', in: *Historische Zeitschrift*. 279 (2004), pp. 335-385

[34] For information on the Austro-Prussian War and the decisive battle of Königgrätz, see Thorsten Loch and Lars Zacharias, 'Königgrätz 1866. Die Operationen zwischen dem 22. Juni und 3. Juli 1866', in: *Österreichische Militärische Zeitschrift*. 48 (2010, 6), pp. 707-715, continued in Thorsten Loch and Lars Zacharias, 'Betrachtungen zur Operationsgeschichte einer Schlacht', in: *Österreichische Militärische Zeitschrift*. 49 (2011, 4), pp. 436-444

[35] Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik* (cf. note 1), p. 128

when he has a press release issued in which he indirectly threatened war on France, which had rapidly grown economically and above all militarily since 1871. It came as a surprise to Bismarck when, in this situation, he noticed that Russia, England and France appeared to be cooperating, and this, in May 1875, again prompted him to have a newspaper article published in which he distanced himself from his claims towards France. All he had left to maintain Germany's "semi-hegemonial position" [Ludwig Dehio] in the centre of Europe was the third option:

… to contribute towards shifting the tensions from the centre of Europe in a virtuously handled accumulation of really or seemingly contradictory alliance promises, which was not intended for the eventuality of war and was also useless for this purpose, and towards securing o a general peace that was in Germany's interest by deliberately keeping up regional conflicts between the various partners.[36]

With the outbreak of the uprising in Bosnia and Herzegovina in 1875, one of the regional conflicts related to the "Eastern Question" that had been simmering for more than a hundred years erupted in a new "Oriental crisis".[37]

3. The Congress of Berlin as a German Instrument

This objective of this paper is not to go into a lengthy discussion of the details of the 20 sessions of the congress, which took place from 13 June to 13 July 1878.[38] The interests of the German chancellor and president of the conference are the connecting factor. Since the German Empire appeared to be the only European great power without any direct interests in the Balkans or towards the Ottoman Empire, Berlin was chosen as the conference venue, having been suggested by Russia. The Berlin Conference formally followed on from the Paris Conference of 1856 to review the territorial decisions regarding the Balkans and Transcaucasia made then, and this is the reason why the negotiating parties of 1856, including the Kingdom of Italy as the successor of Piedmont-Sardinia, were represented in Berlin. Bismarck's strategic aims for the Congress of Berlin can be derived from his "Kissingen Dictate" (1877). In view of the *cauchemar des coalitions* that bothered him, he outlined an ideal foreign policy situation: "not that of any acquisition of lands but that of an overall political situation in which all powers except France have need of us and are as far as possible kept from forming balancing coalitions against us by their relations with one another."[39]

---

[36] Hillgruber, Bismarcks Außenpolitik (wie Anm. 1), p. 128, siehe abweichend Konrad Canis, Bismarcks Außenpolitik 1870-1890. Aufstieg und Gefährdung, Paderborn 2003 (=Otto-von-Bismarck-Stiftung, 6)

[37] Imanuel Geiss, 'Die Deutsche Reichspolitik gegenüber der Aufstandsbewegung in der Herzegovina und in Bosnien, 1875-1878', in: Imanuel Geiss, *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkriegs*, Munich 1978, pp. 76-107

[38] They are edited in Geiss, *Berliner Kongreß* (cf. note. 1), pp. 175--365.

[39] *Die Große Politik der Europäischen Kabinette* (cf. note 11) , 154 For the English translation of the quote, see: David M. Edelstein, *Managing Uncertainty: Beliefs about Intentions and the Rise of Great Powers*, note 47

In view of this and the recent experiences in the "war in sight crisis" of 1875, Bismarck understood the "high benefit of the Eastern Question for his foreign policy and the regulation of international relations."[40] What mattered to him was to keep the ulcer of the "Eastern Question" open in order to create a permanent "source of friction" among the great powers[41] and to redirect the tensions from the centre of Europe to the periphery and secure the status quo for the German Empire. This required preventing the European war that was looming. Seen in this light, Bismarck "was not the bringer of peace, the mediator or 'honest broker' during the Oriental crisis", as he called himself in 1878, "but the dishonest broker who eagerly blew into the fire of crises and war behind the scenes."[42] For instance, shortly before the conference began, he declared that it was more crucial to give the impression of wanting to secure peace than to actually do so. Proceeding from this basic idea, Bismarck tried to resolve the conflicts between Great Britain and Russia as well as between Russia and Austria-Hungary in bilateral negotiations while he himself hardly made an appearance.

The main results of Berlin can be put into six points: Firstly, the creation of Bulgaria as an autonomous and tributary principality, the creation of the autonomous Ottoman province of Eastern Rumelia (with Turkey having the right of occupation) and Rumelia. Secondly, the establishment of the independent states of Serbia and Montenegro. Thirdly, the establishment of the independent state of Romania. Fourthly, the recognition of Austria-Hungary's right of occupation in Bosnia and Herzegovina as well as the right of keeping a garrison in Novi Pazar Sanjak. Fifth, regulations in Eastern Asia Minor between Turkey and Russia; and, sixth, the prospect of agreement being reached between Greece and Turkey on Thessaly (1881). Great Britain had already secured the occupation of Cyprus by concluding a secret convention with the Ottoman Empire. France was promised the occupation of Tunisia, which took place in 1881/83 through protectorate treaties.

This list clearly shows that the congress was dominated by the European great powers' interests that were pursued at the expense of the Ottoman Empire. The national interests of the Balkans peoples remained subordinate to these power interests.[43] Great Britain, however, is considered the real winner in the resolution of the "Oriental Crisis" of 1875-78. Although the continued existence of the Ottoman Empire meant that Britain was unable to implement the axiom of its oriental policy, her gaining of Cyprus and her reaching for Egypt in 1882 secured the basis for control over the Eastern Mediterranean and thus the Suez Canal on the way to India, the

---

http://www9.georgetown.edu/faculty/dme7/documents/managing%20uncertainty.pdf

[40] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note. 5), p. 416, see also Andreas Hillgruber, 'Südosteuropa in Bismarcks Außenpolitik 1875-1879', in: *Der Berliner Kongress von 1878* (cf. note 5), pp. 179-188

[41] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 417

[42] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 417

[43] Baumgart, Europäisches Konzert (cf. note 5), p. 427, see also Batowski, Die territorialen Bestimmungen von San Stefano und Berlin (cf. note 6), pp. 51-62

heart of the empire.[44] Among the great powers, Russia could be considered the loser if the Preliminary Peace Treaty of San Stefano were taken as a yardstick. Russia blamed the German Empire for this.

4. Summary and Outlook: The Importance of the Congress of Berlin

The Congress of Berlin yielded results at three levels. Firstly, it settled the "Oriental Crisis" of 1875-78, though without resolving the "Eastern Question" as a whole. Nevertheless, it did prevent (or delay) the outbreak of a major European war for the subsequent thirty years. Secondly, it allowed Bismarck to implement his key concern: to secure the *status quo* for the German Empire for the time being. He achieved this because he pursued a policy of diverting the tensions from the centre of Europe to its periphery and was able to have Germany appear "saturated". Bismarck succeeded in above all convincing Great Britain, but also France, that his policy was markedly restrained and "saturated".[45] These temporary successes, however, could not make up for the deterioration in the relationship with Russia.[46] Russia's alienation was followed by Germany's rapprochement with Austria, a development that indicates another major consequence of the Congress of Berlin: the foundation of the Dual Alliance between the German Empire and Austria-Hungary.[47] With the establishment of this alliance in 1879, the Congress of Berlin, thirdly, had long-term consequences that reached into the days of the First World War: "the fatal division of Europe into two alliance blocs"[48] which began to replace the previous "Concert of Powers". The Congress of Vienna of 1815 had shaped a system of security in Europe that was based on congress and conference procedures. This system was appreciably weakened by a system of short-term defensive alliances that defined the *casus foederi* as precisely as possible.[49] Neither the origin nor the cause of this development lay in Berlin. Rather, the dissolution of the European concert of powers is due to the complex movements of the emerging imperialism. Nevertheless, Berlin can be seen as an exponent of the changing European security architecture, as a "prominent turning point"[50], on the road to the First World War.

---

[44] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 427
[45] Hillgruber, *Bismarcks Außenpolitik* (cf. note 1), p. 135
[46] For information on this issue, see Manfred Müller, Die Bedeutung des Berliner Kongresses für die deutsch-russischen Beziehungen, Leipzig 1927
[47] Jürgen Angelow, Kalkül und Prestige. Der Zweibund am Vorabend des Ersten Weltkrieges, Köln 2000
[48] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p. 427
[49] Baumgart, Vom Europäischen Konzert zum Völkerbund (cf. note 4), p. 57
[50] Baumgart, *Europäisches Konzert* (cf. note 5), p 428

XIX'UNCU YÜZYILDAN XX'NCİ YÜZYILA UZANAN SÜREÇTE BALKANLARDAN TÜRKİYE'YE YÖNELİK GÖÇLERİN NİTELİK VE BOYUTLARINI BELİRLEYEN TEMEL ETKENLER

Prof.Dr. Kemal ARI•

Giriş

Göç, insan topluluklarının tarihi kadar eski bir olgudur. Başka ulusların göç tarihiyle karşılaştırıldığında Türklerin tarihi, göçler açısından zengin yönüyle dikkat çeker. Asya bozkırlarından kalkıp değişik kıtalara kadar yayılan büyük göç olayları içinde yer almış Türk boyları, geçtikleri coğrafyaların pek çok anısını da tarihsel zenginliklerine katarak başka coğrafyalara aktarmışlardır. Günümüzde, Türk ulusunun kendi toplumsal belleğinde geçmişe dönük pek çok çağrışım yaparak geçmişin anılarını esintiler biçiminde bugünlere taşır. İşin bu romantik yanları bir yana göç olgusu, tarihsel süreç içinde kültürün çeşitlenip zenginleşmesine ve başka topluluklarla kültür alışverişi gibi sosyolojik oluşumlara da kaynaklık etmiştir.[1] Bu nedenle göç olgusu yalnız göçü tetikleyen etkenlerin yanında, kalabalık grupların yollara dökülmeleri ve geçtikleri coğrafyalarda türlü siyasi olayların içinde yer almaları olarak görülemez. Bu sığ bakış, toplumu bütüncül biçimde anlama çabasını da boşa çıkaran, boş bir uğraşı olarak nitelendirilebilir. Göçün niteliğini belirleyen etkenler kadar hiç kuşku yok ki gelişimi ve sonuçları da önemlidir. Bundan da daha önemlisi, yurt yapılan yeni topraklarda tutunma uğraşılarının yanı sıra göç eden kitlenin yanında getirdiği kültürün ne tür değişmelere uğrayarak ortak belleğe katkılar sunduğudur. Uğranan ve ulaşılan coğrafyalardaki kültür unsurlarıyla uyuşma, kaynaşma ve giderek değişik kültürlerden kendi içinde esintiler taşıyan ortak kültürü kanıksama süreçleri son derece ilgi çekici yönleri kendi içinde taşımaktadır. Kültür, değişken bir olgu olduğuna göre kuşaktan kuşağa aktarılırken karşılaştığı öteki kültürlerden de yeni özellikler alarak ve nitelik değiştirerek, bir gelişme sürecine koşut olarak ortak bir noktaya ulaşır.

Göçler; savaşlar, ekonomik etkinlikler gibi kültür şokunu, değişimini; giderek de uyum ve kaynaşma süreçlerini yanında taşır. Göç, yalnız bir mekânsal değişimi yanında getirmez; mekânsal değişimin yanında, kültür değişimi ve kaynaşması ona eşlik eder. Bu temel özellik; değişik zaman dilimlerine, coğrafya özelliklerine, göç eden kitlelerin birbirleriyle karşı karşıya gelme biçimlerine ve taşınan ve karşılaşılan kültürlerin özelliklerine göre değişmeler göstermiştir. Bu değişimin niteliğini ve boyutunu belirleyen önemli bir olgu da göçlerin nedenleri, oluşumu, gelişimi ve sonuçlarıyla doğrudan ilgilidir. Değişen dünya olayları, bu olayların nitelikleri, yükselen ya

• Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü. (kemal.ari@deu.edu.tr)

[1] Örneğin, yemek kültürü açısından bir çalışma.

da yükseltilen evrensel değerler ve ülküler de göçlerin yapısını ve niteliğini belirleyen etkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Yakın çağlara kadar toplumların ve onların üzerinde oluşan siyasal erk sahiplerinin yönlendirmesiyle daha çok istila amaçlı göçlere tanıklık ediliyordu. Her istila hareketi, istilaya uğrayan bölgelerdeki kitlelerin daha korunaklı olarak gördükleri başka yerlere göç etmeleri ya da doğrudan sürgüne uğramaları gibi sonuçlar doğurabiliyordu. Değişen tarihsel süreçte, tarihsel dinamikler değiştikçe göçlerin niteliği de değişmeye başladı. Böylece, istila hareketlerinin neden olduğu "kaçış" biçimindeki göçlerin ve sürgünlerin yanı sıra zaman içinde ekonomik, siyasal ve kültürel kaynaklı göçler de yer aldı. Giderek temel değerler; dünya, insan, devlet ve çevreye bakışla ilgili görüşler değişti; göçlerin türleri, etkenleri ve sonuçları da değişti.

Göç ve Göçmenlere İlişkin Kavramlar

Bütün bu özellikler göz önüne alındığında göç ve göçü yaşayan kişiye ilişkin niteliklere koşut olarak göçlerin türleri ve göçleri yaşayan kişi ve grupların tanımlanmaları için yeni kavramlar ve terimler ortaya çıktı. Kişisel ya da grup kimliği içinde bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya yer değiştirme eylemi; göçü yaratan etkenler, gerçekleşme biçimleri, sonuçları ve etkilerine bakılarak değişik terimlerle adlandırılmakta; tarihsel göçlerin ne tür göçler olduğunu anlamak da bu kavramlar ışığında bakıldığında göçün özelliği, içeriği ve biçimi üzerine değişik nitelemeler yapılmasına olanak sunmaktadır.

Göç, "kişi" ya da "grup" temelli olarak bir yerden başka bir yere değişik nedenlerle gitme eylemini anlatan çok genel bir kavramdır. Göçün, eski Osmanlıcaya göre karşılığı, "Hicret" ve bu sözcükten türetilen "muhaceret"tir. "Muhaceret" sözcüğü, göçün neden ve sonuçlarını da içeren, göç eylemini anlatmak için kullanılan yaygın bir deyimdir. Bu deyim, sözcüğün Türkçe karşılığında da görüldüğü gibi kişinin ya da kişilerden oluşan bir grubun bir yerden başka bir yere gitmek zorunda kalışını ve bu sürecin bütününü anlatır. "Göçmen" ise göçü yaşayan ve bu olgunun etkilerine hedef olan kişi olarak tanımlanabilir. Bu sözcüğün Osmanlıca karşılığı "muhacir"dir. Coğrafik ve doğal etkenler dışında, bir baskı ya da zorlama ile sınır ötesi göçe yönelen kişilerle ilgili olarak "mülteci / sığınmacı" kavramı kullanılmaktadır. Bu terimler; uluslararası literatürde, "emigration" (İng.) ve *"réfugier"(Fr.)* terimleri ile adlandırılmakla birlikte, her ikisinin verdiği anlam birbirinden ayrıdır. Kategorik olarak bakıldığında bu göçlerin bir zorlama ya da isteğe bağlı gerçekleşip gerçekleşmediği, iki kategoriden biri ile olayı adlandırmayı sağlayan en temel kuraldır. İsteğe bağlı göçte, göçe neden olan etkenler zorlayıcı olmayan bir nitelik taşır. Göçü yaşayan kişi ya da grupların, kendi istekleriyle yer değiştirme istençleri öne çıkar. Ancak bu isteğin temelinde yine de bireyi ya da grubu bulunduğu yerden başka bir yere gitmeye zorlayan etkenlerin varlığı da göz ardı edilemez. Zorunlu göç ise bireyin ya da grubun, özgür istenciyle gerçekleşmez. Bu göç biçimi, bir zorlama ve dayatma sonucu ortaya çıkan ve genellikle sonuçları çok daha ağır olan

toplumsal olgulardır. Bu; kimi zaman bir sürgün, kimi zaman da yaşam koşullarının iyice daraltılması sonucunda, kişi ya da grupların bulundukları yerleri terk etmek zorunda kalışı biçiminde görülür. Birey ya da topluluk siyasi, ekonomik, kültürel ya da eylemli / fiilî bir biçimde baskıya uğradığından bu tür "sürme / sürgün" ya da "göçe zorlama" eyleminde kişi hak ve özgürlüklerine yoğun bir saldırıdan söz edilebilir. Bu saldırılar karşısında artık o topraklarda yaşama şansının kalmadığını gören ya da yaşama isteğini yitiren kişi ya da kitleler; can, mal ve namus güvenliği ortadan kalktığı için başka bir yere göç etmek zorunda kalırlar. Bu tür göçler, "istem dışı" bir eylem ve nitelik taşırlar.[2]

Tarihin geçmişten günümüze uzanan baş döndürücü serüveni içinde, göçlerin gerek oluşumunu sağlayan etkenler, oluşum biçimleri ve gerekse sonuçları açısından büyük değişimler geçirdiğine tanık olunmaktadır. Bireyin doğrudan doğruya ilişki içinde olduğu devlet, siyasal iktidar; toplum ve egemenlik kavramının kaynağı ve niteliği gibi konu ve kavramlarda değişmeler olduğundan bireysel hakların da tarihsel süreç içinde değişimine tanık olunur. Temel hak ve özgürlükler bu nedenle değişik zamanların kendine özgü koşulları içinde irdelenebilir. Bu genel kural, her bir tarihsel olayı kendi döneminin koşulları içinde irdelemek gibi bir zorunluluğu da yanında getirir. Tarihin binlerce yıllık geçmişi içinde kimi dönemlerde bu hakların varlığından bile söz etmek olanaklı değildir. Ancak insanlık tarihi ilerledikçe bu kavramlara karşı duyarlılıklar da gelişmiş; yeni hakların tanımı yapılarak bunlar, vazgeçilemez haklar arasında irdelenir olmuştur. Örneğin XVIII. yüzyılda tanık olunan "Aydınlanma Dönemi", yarattığı değerler dizgesi içinde özgürlük, yurttaşlık; ulus, ulusal egemenlik gibi kavramları yoğun biçimde öne çıkarmıştır. Dolayısıyla bu kavramlar önem kazandıkça tarihi belirleyen temel dinamiklerin arasına bu kavramlar da girmiştir. Bu kavramlar karşısında, devletin işlevi ve bireyin konumu yeniden tanımlandıkça bireyin ya da topluluğun, devlet ve erk sahibi ile ilişkisi de yeniden konumlanmıştır. Bireyin ya da bir siyasal topluluğun, erk sahibinden istek ve beklentilerinde de değişmeler olmuş; sorumluluklar ve görevler yeniden tanımlanmıştır. Her biri binlerce yıllık gelenekler üzerine oturmuş tarım imparatorluklarının yerini, bu ve bunu izleyen yüzyıllarda ulus devletler almaya başlamıştır. Ulus devlet ise kurulduğu coğrafya üzerinde yaşayan insanları etnik, dinsel, mezhepsel ve kültürel niteliklerine bakarak yeniden tanımlama yoluna gitmiştir. Bu algıda devlet, kesin sınırlar içinde, ulus gerçeğine dayanan yurt algısı üzerinde varlık bulmuştur Bu kavramların yükselen değer olarak ortaya çıktığı dönemlerde, göçleri gerekli kılan etkenler de önemli ölçüde değişikliğe uğramıştır. "Yurt", artık kesin olarak sınırları belli olan ve yüceltilen, ulus kimliğiyle örtüşen ve anlamlandırılan bir anlam kazanmıştır. "*Tebaa*"nın yerini *"yurttaş"; "kul"*un yerini *"birey"* kavramları almaya başlamıştır. Erk

[2] Ahmet Cevat Eren; Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri; Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul, 1966, s. 7.

sahibi kişi ve kurumlar yeniden tanımlanarak yeni erk kullanım araçları ve dizgeleri ortaya konulmuştur.

Ulus ve ulusal devlet olgusu, devletin sınırlarında ve devleti oluşturan bireylerin niteliklerinde daha kesin kurallar oluşturma yoluna gitmiştir. Bu olgu; ulusal sınırlar içinde kalan coğrafyayı, yurt toprakları olarak nitelendirmiştir. Belirlenen sınırlar içinde yaşayan insanlar, ulus kimliğini güçlendirecek ortak özellikler, nitelikler ve bağlar arayışına da yöneldiklerinden siyaset algısı bu ortak yöneliş üzerinde yeniden biçimlenmiştir. Yurt olgusu keskin bir algı üzerine oturdukça ve sınırlar kavramı da bu olguyu pekiştiren bir nitelik aldıkça kişi ve grupların daha sıkı korunan sınırları aşarak başka coğrafyalara geçişlerini zorlaştıracak etkenler ve uygulamalar da kendini göstermiştir. Bu gelişme; özellikle mülteci kavramını gündeme getirmiştir.[3]

Öyle ya da böyle; göçleri, sınır olgusu dikkate alındığında iki ana kategoride değerlendirmek olanaklı olmuştur: Bunlardan birisi, bir ülkenin kendi sınırları içerisinde yapılan yer değiştirme olayıdır. Bu göç türü *"iç göç"* olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, diğer bir göç türü de sınır ötesi göçtür. Sınır ötesi göç ise iki ayrı boyutta irdelenebilmektedir: Bunlardan birisi, ülke topraklarından başka bir ülke toprağına; diğeri de ülke dışından, ülke topraklarına yönelik göçtür. Sınır ötesi göçleri anlatmak için kullanılan en yaygın tanım "dış göçler" terimidir.

Göç kavramı üzerinden yapılan bir diğer ayrım da göçün kitlesel boyutu ile ilgilidir. Göç hareketini bir birey, tek başına ya da ailesiyle yaşayabileceği gibi belli koşullar olgunlaştığında, çok sayıda kişi ya da çok daha geniş topluluklar da değişik nedenlerle göç edebilir. Kişi ya da kişiler, bu göç olayını kendi isteği ile yapıyorsa ve yerleşik olduğu coğrafyayı değiştiriyorsa buna *"serbest göç"* denilmiştir. Bu göçler, yaşam koşullarının zorlaşması ya da ortadan kalkması sonucu ortaya çıktıysa buna da *"zorunlu göç"* adı verilmiştir.[4]

Kuşkusuz, her bir kavram, yaşanmış gerçeklikler üzerinden biçimleniyor ve vücut buluyordu. İkinci Dünya Savaşı ile yeni göçmen statüleri kendisini göstermiştir. Expulsion (sürgünler, kovulanlar), convension refugies (anlaşmalarla belirlenmiş göçmenler), international refugies (uluslararası göçmenler), evacues (tahliye olunanlar), national refugies (ulusal göçmenler), emigrens (mülteciler), politische emigrent (siyasi sığınmacılar), geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler bu göç türlerinin birkaçıdır.[5] Sürgünler ve kovulanlar *(expulsion)* eski dönemde de var olan uygulamalardı. Yakın zamanlarda; İkinci Dünya Savaşı yıllarında, Stalin

[3] Daha ayrıntılı olarak şurada: Kemal Arı; "Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı ve Tarihsel Yönden Analizi", Yalvaç Gelişim Dergisi, Yıl 1 S / 1 - 2 Haziran 2008 / Aralık 2008, s. 39 - 50.
[4] Nedim İpek; "Göçmen Köylerine Dair", Tarih ve Toplum, Haziran 1996, C 25, S 150. s. 15 - 21.
[5] Eren; s. 11.

yönetimindeki Sovyetler Birliği'nde Türkler, bu uygulamanın en belirgin örneğini oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra anlaşmalara dayanan göç olgusu *(convension refugies)* da sık sık görülen göç türüydü. Uluslararası göç (international refugies) genel olarak anlaşmalarla yapılan göçler olarak ortaya çıkmıştır. Yine göçlerin toplu tarihine bakıldığında bir risk karşısında bulunduğu coğrafyadan tahliye edilerek yeri değiştirilen *(evacue*s) göçmenlerden de söz edilebilir. Bunların yanı sıra ulusal göçmenler *(national refugies)*, mülteciler *(emigrens),* siyasi sığınmacılar *(politische emigrent)*, geri gelenler, yurtsuzlar, devletsizler gibi kavramlar ve bu kavramın örtüştüğü olaylar ve süreçler bu yeni dönemde gözlemlenebilen olgulardı.[6]

Göçlerle ilgili kavramlar bunlarla da sınırlı değildir: XX. yüzyılın ilk evresinde "geçici" ve "sürekli" göç tanımları yapılmıştır. Yer değiştirmenin amacı ve süresi, göçlerle ilgili bu tür nitelemeler yapmanın en sağlam kanıtları olarak gözlemlenmiştir. Buna ek olarak "turistler", "bir yıldan az süreyle yurt dışında geziye çıkanlar", "geçici göçmenler", "sürekli göçmenler" gibi tanımlar ortaya çıkmıştır.[7] Yerinden edilen insanlar ve vatansızlar deyimi de siyasal nitelikli göç türleri olarak görülmektedir.

1. Tarihsel Süreç

XIX. ve XX. yüzyıl, göç ve mülteci olaylarının en yoğun olarak yaşandığı yüzyıllar olarak tarihteki yerlerini almıştır. Bu iki yüzyılda tanık olduğumuz göçler, nitelikleri ve yapıları açısından, önceki dönemlerde tanık olunan göçlerden farklılıklar gösteriyorlardı. Coğrafi keşiflerle birlikte yeni bulunan topraklara yönelik geçim kaynağı yaratmak amacıyla kitlelerin ve kültürlerin göçlerine tanık olunuyordu. Amerika'nın keşfi ve Hint deniz yollarının aşılmasıyla XVI. yüzyıl başlarından sonra sürüp gelen koloni oluşturma yarışı birkaç yüz yıl sonra yerini endüstriye dayanan bir sömürge anlayışına ve bunu meşrulaştırmaya dönük siyasal ve ideolojik söylem ve uygulamalara bıraktı. İngiltere, İspanya, Portekiz, Hollanda ve Fransa gibi ülkeler çoğalan nüfuslarına yeni yerleşme yerleri sağlamak üzere sömürgeler kuruyorlardı. Bu ülkeler Kuzey ve Güney Amerika'ya gemiler dolusu göçmen yolluyorlardı. Fransızlar önce Kanada'nın Québec bölgesini ele geçirerek buraya insan yerleştirmişlerdi. Ardından da başka bir kıtaya yönelerek Kuzey Afrika'ya uzanmışlardı.[8] Yine bu tarihsel evrelerde, başka coğrafyalarda geçim zorlukları nedeniyle bir coğrafyadan başka coğrafyaya göç eden aşiretlerin göçlerine; derken bu konargöçerleri yerleştirme yönünde merkezi yönetimlerin aldığı önlemlere de tanık olunuyordu. Siyasal, dinsel ve askerî gerekçelerle sürgünler biçiminde göçler ise hep görülen uygulamalardı.

---

[6] Eren; s. 11.

[7] Cevat Geray; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmen Yerleştirilmesi", Amme İdaresi Dergisi, III / 4 (Aralık, 1970), s. 9.

[8] Nermin Abadan - Unat; Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus - Ötesi Yurttaşlığa, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002, s. 31.

Göçlerin niteliği ve boyutları açısından, XIX. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Sanayi Devrimi yeni bir süreç başlattı. Bu dönemin en belirgin özelliği, sanayileşme ile birlikte sermayenin aldığı yeni nitelik ile güçlenen ulusalcılık ve ulus devlet ideolojisiydi. Ulusçuluk, ulusa ait olduğu öne sürülen yurtta, ulus kimliğini güçlendireceği düşünülen kitleler üzerinde oluşturulmuş güçlü bir ideolojiydi. Bu nedenle, bu kimliği güçlendiren kişilerin dışında görülen kişi ve grupların, yurt topraklarından göç etmelerini sağlamak amacıyla bu kişi ve gruplara akıl almaz baskılar uygulanır oldu. Bu dönemin en önemli özelliklerinden biri de belli coğrafyalarda yoğun nüfus artışı ve geçim kaynaklarının bu hızlı nüfus artışı karşısında yetersiz kalışıydı. Nüfusu artan güçlü sanayi ülkeleri, nüfuslarının belli bir kısmını, ele geçirdikleri topraklarda kurdukları kolonilere aktarma denemesine yöneldiler. Böylece, Avrupa'dan başka coğrafyalara yoğun göç hareketlerine tanık olundu. Göç eden bu kitleler, gittikleri yerleri yeni yurtları olarak görürlerken kendi ülkelerinin güçlenen sanayilerine ham madde sağlayacak alanlarda üretime yöneltiliyorlardı. Bunun yanı sıra yerli unsurlar da karın tokluğuna aynı amaca hizmet ediyorlardı. Bu uygulamada, Avrupa ekonomisini güçlendirme amacının yanı sıra, Avrupa kültür ve uygarlığını dünyaya yayma ülküsü de yer alıyordu. Beyaz adam, kendisinin gerek fizyolojik - antropolojik özellikler gerekse kültür olarak ötekilerden üstün olduğuna inanıyordu. Bu saplantı başka coğrafyaları doğal yayılma ve genişleme alanı olarak görmesine kadar gitti. Bu yaklaşım, ırkçı / sömürgeci bir yayılma eylemi ve ruhunun ortaya çıkışıydı. Yeni sömürgeci yaklaşımla kendini bu inanca kaptıranlar, farklı coğrafyalara kendi bedenlerinin yanı sıra ideolojileriyle de gidiyordu. Bu süreçlerde yoğun bir kültür ve ideoloji aşılaması yapılıyordu. Sanayileşen devletlerin bu kolonileşme çabaları XIX. yüzyılı kapsadı, ardından da XX. yüzyıla uzandı. 1846 - 1932 yılları arasında yaklaşık 18 milyon insan İngiliz adalarından Kuzey Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Karaip adalarına göç etti. 10 milyon İtalyan, 5 milyon Alman da bu dönemde Avrupa'yı terk ederek başka coğrafyalara yöneldi. 1821 - 1924 arasındaki yüz yılda toplam 55 milyon Avrupalı denizaşırı yollara düşüp kendilerine yeni bir yer seçmişlerdi. Bunların 34 milyonu Birleşik Amerika'ya yerleşmeyi yeğledi.[9]

Göç edenlerin birçoğu da yeni toprakların ekonomik çekiciliğine kapılmışlardı. Yurt edinmek amacıyla kendi arzularıyla buralara göç ediyorlardı. Göç ettikleri yerde ana vatanlarıyla bağlantılarını kesmiyorlar ve ana vatanlarının koruyuculuğunu sürdürüyorlardı. Kaldı ki bu tarihlerde göçler kişi hakkı olarak değil, kişinin bağlı olduğu devletin bir hakkı olarak da görülüyordu. Güçlü olan devletler, kendi nüfusları için bir yayılma alanı bulabilir ve oralarda kendisine bağlı koloniler oluşturabilirdi. Bu tür göçler, sonuçta hem kişiye hem de ayrıldığı topluma maddi kazanç sağlıyordu. Bu ve değişik nedenlerle, yüz yıl boyunca göçler anormal biçimde arttı. 1820 -

[9] Nermin Abadan - Unat; s. 31.

1890 yılları arasında Avrupa ülkelerinden kolonilere giden göçmen sayısı 35 milyonun üstüne çıkmıştı.[10]

Endüstriyel koloniler oluşturma süreçleriyle aynı koşutlukta süren diğer bir göç türü de ulus devletlerin neden olduğu göçlerdi. XVIII. yüzyıl bitip XIX. yüzyıla doğru gidilirken ulusçuluk hareketleri hız kazanmış, bu gelişme, imparatorlukların yapısını zorlayıcı bir nitelik almıştı. Ulusal devletler, ulusal varlıklarını güçlendirmek için ulus kavramı üzerinden, nüfuslarını "özdeş" (homojen) bir niteliğe büründürmek için çaba gösteriyorlardı. İmparatorluklar, doğaları gereği çok halklı ve çok kültürlü devlet yapılarıydı. Dolayısıyla kopan toprak parçası üzerinde, imparatorluktan ayrılan nüfusta da ilk başlarda bu karmaşıklık bir ölçüde görülmekteydi. Yeni kurulan ulus devletlerin kopuştan sonraki ikinci adımları; bu karmaşık yapıyı oluşturan ve kendi ırk, kültür ve dinsel özelliklerine uymayan, imparatorluk kalıntısı öteki toplulukları bir sürgün uygulamasıyla topraklarından atmaktı. Bu dayatmacı ve acımasız politika; etnik yapıdaki tekdüzeliği ve özdeşliği bozan diğer etnik yapılara, din mensuplarına ve kültürlere baskıyı da yanında getiriyordu. Böylece bu aşamada iki yönlü bir göç olayına tanıklık ediliyordu. Bir yönü yeni kurulan ulus devlet, sistematik bir biçimde kendi içinde kendinden görmediği etnik, dinsel ve kültürel gruplara kırım ölçüsüne varan baskılar uyguluyordu. Böylece, yeni kurulan ulus devletten imparatorluğun elinde kalan topraklara, ulus devletin etnik türdeşliğini bozan kitlelerin göçü ortaya çıkıyordu. Göç ettirilen ve bir tür sürgün özelliği taşıyan bu göçleri yaşayan kitleler için acımasız kırım politikaları da izlenmekteydi. Göçün diğer bir yönü; ulus devlet kurulduğunda imparatorlukların başka yörelerinden, kurulan ulus devletin etnik ve kültürel yapısıyla kaynaşık imparatorluk nüfusu göç etmeye başlıyordu. Böylece yeni kurulan devletler, kendinden olmayanları sürgün ederek ya da göçe zorlayarak farklı etnik kitlelerden ve kültürlerden kurtuluyor, buna karşı imparatorluğun elinde kalan topraklardan, aynı etnik ve kültür temeline dayanan kitlelerin gelmesiyle de ulus kimliklerini güçlendireceklerini düşündükleri soydaşlarını yeni yurtlarında görmek istiyorlardı.

Bu göçlerin özünde şiddet vardı. Yeni kurulan ulus devletler, göç ettirdikleri kitlelere hiç de merhametli davranmıyorlardı. Üstelik bu yeni devleti yurt olarak görüp ona kavuşmak için imparatorluklardan ayrılarak yollara düşenler, kabartılmış abartılı bir dinsel - ulusçu ideolojiye sahiplerdi. İmparatorluğa doğru gelenler ise aynı ülküye ve ideolojik duruşa sahip olmamakla birlikte, yaşadıkları acıların ve psikolojik travmaların da etkisiyle keskinleşiyorlardı. O an edilgen duygular altında olsalar bile bir süre sonra yaygın bir ulusçu kimliğin mayası olmanın güçlü bir adayı oluyorlardı. Bu olgu giderek ulusçu dalgaların etkisinden zarar görenlerin de ulusçu kimliğe yönelmeleri gibi bir siyasal duruşu ve tavrı besliyordu.

[10] Eren; s. 12 - 13.

Osmanlı Döneminden Günümüze Uzanan Süreçte Göçler ve Nitelikleri

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından bir ulus devlet olarak kuruldu. Türk tarihi, son iki yüzyıllık tarihinde erken dönem göçlerine göre gerek boyut ve gerekse nitelik açısından bütünüyle farklılıklar gösteren sürgün niteliğindeki göçlere tanıklık etti. Bu göçlerin pek çoğu büyük kitlelerin ana vatan olarak gördükleri Anadolu topraklarına kendilerini atmalarıyla sonuçlanıyordu. Bu nedenle, yaşanan bu göçler *"refuger*" terimiyle örtüşen bir nitelik gösteriyordu.[11] Üstelik bunların, oluş biçimiyle bir etnik arındırma, sürgün ve kırım boyutları olan politikaların sonucu oldukları görülmekteydi. Bu göçlerin etkisiyle Osmanlı Devleti'nin yıkılışının ardından kurulan yeni devletin nüfus görüntüsü, bütünüyle değişik bir nitelik aldı. Bir araştırıcının saptamasına göre Türkiye nüfusunun % 48'i Türkiye dışından gelen Türklerle onların ardıllarından oluşuyordu. Bu özellik, ister istemez Türkiye'de nüfus politikasını belirleyen önemli bir etken olarak ortaya çıkmaktaydı.[12]

a. Klasik Dönem

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemlerinde, Osmanlı egemenliğinde yaşayan Hristiyanların, Osmanlı ülkesinden koparak başka bir ülkeye göç ettikleri görülmemişti.[13] Bireysel temelde, örneğin Cem Sultan Olayı'nda olduğu gibi, siyasal içerikli sığınmalar hep olmakla birlikte yaygın bir dış göç, klasik dönemler için söz konusu değildi. Yalnız Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ne giderken uğrayacakları şiddetten çekinen doğudaki Alevi kitlelerin, İran'a sığınmak için yollara döküldüğü görülmekle birlikte, bu sınırlı örnekler genel görüntüyü değiştirecek bir boyuta hiçbir zaman ulaşmamıştı.

Klasik dönemde, Türk ve Müslüman grupların, imparatorluğun yeni ele geçen topraklarına göç ettirilmesi öngörülüyordu. Anadolu'dan Müslüman nüfus büyük gruplar hâlinde yeni alınan topraklara göç ettiriliyor, yerleştiriliyor ve böylelikle yeni alınan topraklardaki Müslüman olmayan nüfusun bir kesiminin Anadolu'ya ve Müslüman nüfusun bulunduğu alanlara yerleştirilmesi sağlanıyordu. Bir neden de belli bir bölgede hızla artan nüfusun, imparatorluğun ıssız coğrafyalarına yönlendirilmesi ve nüfus dağılımı açısından orantısal bir denge kurulmaya çalışılmasıydı. Böylece imparatorluğun nüfus görüntüsü sürekli olarak değişiyordu.[14] Türk ve İslam geleneği, özellikle Bektaşi kültürü üzerinden Anadolu'dan Balkanlara doğru imparatorluğun yayılma politikası; XV ve XVI. yüzyılda kendini en belirgin biçimde gösteriyordu. Yeni yapılan kervansaraylar, imaret, vakıf sistemi ve

[11] Eren; s. 7.
[12] İsmet Parmaksızoğlu; "Türkiye ve Dış Türkler", Türk Kültürü, VI / 65 (1968), s. 34.
[13] Eren; s. 27.
[14] İlhan Tekeli; "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu", Birikim Dergisi, S 50 (Yaz 1990), s. 50 - 51.

kurulan tekkeler; bu yayılma politikasının uygulanmasının önemli unsurları olarak ortaya çıkmaktaydı.

"Sürgün Politikası" olarak adlandırılan politika ile XVI. yüzyılda zorunlu olarak yer değiştirmeyi öngören uygulama da başlatılmıştı. Osmanlı Devleti, merkezî nitelikli otokratik bir imparatorluktu. Devlet, "Gaza" ilkesi etrafında sürekli büyürken adına "Millet Sistemi" denilen bir örgütlenme biçimini de benimsemişti. Bu politikanın özünde, imparatorluğun birliğini koruma amacı vardı. Bunun için de din gruplarının imparatorluğun bütünlüğünü tehlikeye düşürmemesi öngörülmekteydi.[15] Sürekli büyüyen devlet, yeni toprakların sahibi oldukça o topraklardaki nüfus da kendisine ekleniyordu. Bu olgu, eski ve yeni nüfusun kaynaştırılması amacıyla böyle bir uygulamayı gerekli kılmıştı. Yaygın bir hoşgörü kültürü içinde, Müslüman, Hristiyan ya da Musevi ayrımı yapmadan, bütün toplum kesimlerini kucaklayan bu politika, Osmanlı Devleti'nin "Millet Sistemi"ni pekiştiren önemli bir etkendi. Hoşgörü kültürü, değişik zamanlarda ülke dışından ülkeye yönelik göçlerin gerçekleşmesi için uygun bir ortam yaratıyordu. Neredeyse her dönemde Osmanlı ülkesine göçler görülmüştü. İspanya'da İzebello - Ferdinand döneminde, din ve mezhep ayrılığı nedeniyle Müslüman ve Musevilere karşı ağır ve yoğun bir baskı uygulanmıştı. Bu baskılar giderek Müslümanların dinsel arıtımına kadar uzanan kırımları da yanında getirmişti. İspanya'da Emeviler, bütün XV. yüzyıl boyunca bu kırım politikalarının ve saldırılarının hedefi durumuna geldiler. Kırımdan kurtulabilenler Kuzey Afrika'ya kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdi. Dinsel arıtımın bir hedefi de Yahudilerdi. İspanya Yahudileri, yok olmamak için Osmanlı Devleti'ne sığındılar. Önce mülteci konumunda olan bu insanlar, giderek devletin yerleşik unsuru durumuna gelerek nüfus yapısı içinde önemli konuma sahip oldular. Bu dönemlerin genel özelliği; dinsel ve inançtan kaynaklanan baskılar nedeniyle Avrupa'dan, Osmanlı Devleti'ne doğru değişik zamanlarda göçlerin yaşanmasıydı. Örneğin, Hristiyan dünya içinde, Katolik mezhebine karşı, Luther öncülüğünde ortaya çıkan Protestan hareket, bir süre sonra Katolik dünyanın hedefi hâline gelmişti. XVI. yüzyılda, Avrupa'da yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Protestanların bir kısmı, bu kırımdan kurtulmak için kendilerini Osmanlı ülkesine atarak mülteci durumuna düşmüşlerdi. Bunlar arasında ve sonraki dönemlerde, önemli soylu kişi ve ailelerin de Osmanlı Devleti'ne zorunlu olarak göç ederek mülteci durumuna düştüklerine tanık olunmaktaydı. Temaşvar Eyaleti, bu tür olaylar nedeniyle dışarıdan iltica edilen bir merkez durumuna gelmişti.[16]

[15] agm.; s. 50.

[16] "Dilerdim ki Türkler hemen Roma'yı ve burada yaşayanları ele geçirsin ve esir etsin": H. Pfeffermann; Die Zuzammenarbeit der Renaissancepaste mit den Türken, Winterthur, 1946, s. 155'ten Akt.: Eren; s. 28.

b. Son Dönem Göçleri

XVII. ve XVIII. yüzyıllardaki göçlerde artık önemli nitelik değişmeleri görüldü. Bu yüzyıllarda imparatorluğun yeni topraklar elde ederek büyümesi durmuştu. Öyle ki ardı ardına alınan yenilgiler, ulaşılan sınırlardan geri çekilmeyi de zorunlu kılıyordu. Bu aşamada yeni topraklar elde edilemediğinden Anadolu'dan Balkanlara yönelik sürgün politikası durdu. Tam tersine, artık yitirilen topraklardan elde kalan topraklara doğru bir göç söz konusuydu. Bu aşamada ganimet kültürüne dayanan mali düzen alt üst olmuş, devlet eski gücünü yitirmeye başlamıştı. Çift bozan hareketler yoğunlaşmış, Celali ayaklanmaları artmıştı. Köyler, hızla boşalıyor; özellikle ovalık yerlerdeki köylerde eski canlılıklar kayboluyor ve güvenlik sorunu en üst düzeye ulaşıyordu. Köyler; yollardan uzaklara, vadi içlerine kuruluyordu. Üstelik Rumeli'nin verimli topraklarının elden çıkışı yüzünden, Anadolu'da tarım yapmaya uygun yerler daha da önem kazanmaya başlamıştı. Bu topraklar ise büyük sürü sahibi konargöçerlerin, gidiş ve gelişleri sırasında sürülerin tahribatıyla karşı karşıya kalmaktaydı. İmparatorluğun bünyesinde, Anadolu'da konargöçer yaşayan kimi Türk aşiretlerinin yerleşik hayata geçmeleri için de yerleştirme hareketleri görülmüştü. Bunun en önemli nedeni, konargöçer konumunda olan grupların, yerleşik yaşamı benimsemiş kitleler üzerinde baskı ve soygunla sonuçlanan etkileriydi. Bunun önüne geçmek için soygun yapan konargöçer kitlelerin belli alanlara yerleştirilmesi, yol sistemini güvence altına alacak derbent köylerinin iskâna açılarak güçlendirilmesi gerekiyordu.[17] Batıdan doğuya doğru Yörük, Türkmen ve Kürt aşiretlerinin yerleştirilmesine ağırlık verildi. Güney Anadolu'da da Arap aşiretlerinin yerleştirilmesi sağlandı. Böylece; Kütahya - Aydın Yöresi, Konya-Karaman Yöresi, Silifke - Antalya arası, Ankara - Nevşehir Yöresi, Sivas - Erzurum yöresi, Çukurova, Diyarbekir - Malatya, Rakka - Halep, Hama - Humuz yöreleri ve Kıbrıs'ta aşiret iskânları yoğunluk kazandı. Bu kez de yüksek coğrafik alanların iklim koşullarına alışmış aşiretlerin, ovalara ve çevresinde bataklıklar bulunan yerlere yerleştirilmesiyle yeni bir karmaşa durumu ortaya çıktı. Sıtmalı alanlarda bu kitleler yoğun kayıplar verdiler. Kimisine verilen topraklar yeterli olmuyor; tarım tekniklerini bilmeyen bu gruplar, istenen verimi elde edemiyorlardı. Devlet ise onların yeniden dağlara çekilmesini engellemek için yolları tutuyor ve yerleştirildikleri yörelerde kalmalarını sağlamaya çalışıyordu. Bu da devlet ile iskâna zorlanan aşiretler arasında yer yer çatışmalara ve aşiretlerin merkezî otoriteye karşı baş kaldırmalarına neden oluyordu.[18]

Bu sarsıntılar altında bunalmış Osmanlı Devleti, XIX. yüzyıla doğru dışarıdan ülke topraklarına yönelik yeni bir göç dalgasıyla karşılaştı. Bu dönemde artık büyük ölçekli toprak yitirmeleri oluyordu. Yitirilen topraklarla ülkeden kopan Müslüman nüfus, henüz yitirilmemiş topraklara doğru göçlere

[17] Tekeli; s.51
[18] agm.; s. 53.

başlamıştı. İmparatorluk küçüldükçe ve sınırlar daraldıkça yabancı bir devletin ya da bir kalkışma sonucu Osmanlı Devleti'nden kopan topraklarda kurulan yeni millî devletlerin katı politikalarının dayatması altında kalan Müslüman kitleler, Osmanlı topraklarına doğru göçe yönelmişlerdi. 1768 - 1774 Osmanlı - Rus Savaşı'nın sonunda, Kazan'dan Azak'a kadar uzanan bölgede yaşayan Türklerin pek çoğu Osmanlı Devleti'ne göç ettiler. Öyle ki Kalmuklar'dan 50 - 60 bin arabadan oluşan büyük bir göçmen kafilesi, Hazar Denizi'nin kuzey yöresinden çıkarak Doğu Türkistan'ı aşıp Cungarya'ya göç etmiş; yollara dökülen kitleler, bu yolculukta büyük baskılara ve saldırılara uğramıştı.[19] Kırım'ın 1771'de işgal edilmesinden sonra, Osmanlı taraftarı kitleler, Rus işgal ordusundan korkarak Kırım'ın dağlık yörelerine kaçtı. Rus işgalcileri, binden fazla Türk şehir, kasaba ve köyünü tahrip etmişti.[20] 1774'te Küçük Kaynarca Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Ruslar Kırım Yarımadası'nın büyük kısmını hukuken de ele geçirdikten sonra, Kırım ve çevresinden göçler devam etti.[21] Yine Rusya ve Avusturya - Macaristan'ın Balkanlardan ve Avrupa'dan Türk ve Müslüman kitleleri çıkarıp atma politikasına ve uygulamalarına hız verildi. 1780 - 1800 yılları arasında, Kırım, Kazan, Kafkasya, Özi yöresi ve diğer ülkelerden Türkiye'ye göç eden göçmenlerin sayısı 300 - 500 bin arasında sanılmaktadır.[22] Bu göçler sırasında büyük insan kayıpları gerçekleşti ve Tekeli'nin verdiği rakama göre, göç yollarına dökülen 500.000 Tatar'ın ancak 300.000'i Osmanlı topraklarına yerleşebildi. Bunlar önce Baserebya ve Dobruca'ya, ardından da Anadolu'ya yerleşebilmişlerdi.[23]

c. Balkanlaşma Süreci ve Göçler

XIX. yüzyıl, imparatorlukların dağıldığı ve yerlerine ulusal devletlerin kurulduğu bir yüzyıl oldu. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında yaklaşık yüz yıl süren bu süreç, imparatorluğun varlığının sona ermesiyle sonuçlandı. Bu süreçte, imparatorluğa bağlı olan halkların pek çoğu, bağımsız devletlerini kurmak için ayaklandılar. Birliğin sürdürülebilmesi için ne öngörülüp uygulanan politikalar ne de Osmanlı yönetiminin hoşgörülü yaklaşımı yararlı oldu.[24] Sırp, Bulgar, Hırvat, Rum, Ermeni ve Romenler arasında, Avrupa devletlerinin ve özellikle Rusya'nın etkisiyle milliyetçilik akımı gelişti ve zamanla ihtilalci bir nitelik kazandı. Bu ihtilalci karakterin oluşmasında kiliseler önemli bir rol oynadı.[25] Milliyetçi nitelikli ilk büyük ayaklanma, 1820'de Mora'da ortaya çıktı. Avrupa devletleri eski Grek dünyasının bir hatırası olarak Rumların Osmanlı Devleti'nden ayrılmalarını ve bağımsız bir devlet kurmalarını arzu ettiklerinden bu isyanları maddi ve

[19] Eren; s. 30 - 31.
[20] F. Gözaydın; Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmenleri, İstanbul, 1948; Akt.: Eren; s. 32.
[21] Eren; s. 32.
[22] age.; 32.
[23] Tekeli; s. 55.
[24] Cengiz Orhonlu; "Balkan Türklerinin Durumu", Türk Kültürü, S 22 (Temmuz, 1964), s. 49.
[25] agm.; s. 50.

manevi yönden destekliyorlardı.[26] Rum çeteleri, Avrupa'dan gelen gönüllü askerler, Teselya, Mora ve Ege adalarının şehir, kasaba ve köylerinde oturan masum Türk ve İslam halkına karşı şiddetli bir imha siyasetine giriştiler. 1821 yılı Eylülünde yalnız Trabliçe'de 32.000 Müslüman ve Türk katledildi.[27] Bundan sonra bu siyaset, uzun yıllar boyunca Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği bir siyaset hâline geldi. Bu göç ettirme politikası, anlaşmalarla varılmış bir tür sürgün (tehcir) politikası hâline gelmişti.

Mora İhtilali'nden sonra, Yunanistan 1830 tarihinde Avrupa devletlerinin müdahale ve yardımıyla bağımsızlığını elde etti. Yapılan anlaşmalarla, Müslümanların Osmanlı Devleti'ne göç etmesini kolaylaştıracak yaklaşımlar sergilendi. Osmanlı Hükûmeti, yeni ve büyük sıkıntıların yaşanmaması için Yunanistan'a terk edilen Mora, Attik ve Eğriboz'daki topraklarda yaşayan Türk nüfusun, mülklerini satarak Osmanlı Devleti'ne göç istedi. Bu politikada, Yunan yönetimi altında kalmak istemeyen ve Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Türklerin etkisi büyük olmuştu.[28] Bundan sonra on binlerce insan, Osmanlı topraklarına doğru yola döküldü. Bu göçler, baskı ve yıldırma sonrasında kitlelerin, bir tür sürgünüydü. Osmanlı Devleti göç eden ve sayıları on binleri aşan bu kitleleri yerleştirmek için yıllarca çaba harcadı.

Balkanlaşma süreci de denilen bu yeni süreçte, Balkan halkları bağımsızlıklarına yöneldikçe yeni kitleler büyük sorunlar yumağı içinde Osmanlı Devleti'ne doğru yola çıkıyordu. İdeolojik olarak keskinleşmiş, millî kimliklerine sıkı sıkıya sarılan yeni ulusal devletler, Türk ve Müslüman kitleler üzerinde önemli bir baskı yaratıyorlardı. Bu ulusal devletler, imparatorluk döneminde olduğu gibi farklı etnik ve dinî gruplara hoşgörü ile bakmıyorlardı. Bağımsızlığını yeni elde etmiş bir devlette, toprakların büyük kısmının Türk ve Müslümanların elinde oluşu önemli bir kaygı yaratıyordu. Verimli ve geniş toprakları ellerinde bulunduran bu kesimi göç ettirmeyi, uzun soluklu amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli görüyorlardı. Ulusal egemenliklerinin pekişmesi için homojenleşmeye ağırlık veriyorlardı. Bu yaklaşım, ister istemez Türk ve Müslüman kitlelere baskılar yöneltilmesine neden oluyor, bu baskılar büyük göç dalgalarını besliyordu. Böylece imparatorluğun eski topraklarından, içeriye doğru bir Türk - Müslüman nüfus göçü başlıyordu. "Bu, yeni ulusların doğuşunun yarattığı bir zorunlu yer değiştirme hareketiydi."[29]

Yunan ayaklanmasını Bulgarların, Sırpların ve sonra da başka halkların ayaklanmaları izledi. Bulgar ayaklanmasının başladığı yerlerde, Bulgarlardan çok, Türk yaşıyordu. Rusya, Ortodoks kimliğine dayanarak

[26] Eren; s. 34.
[27] N. Jorga; Osmanlı Tarihi, (Çev. Baykal), Ankara, 1948, s. 271.
[28] Orhonlu; s. 50 - 51.
[29] Tekeli; s. 54.

Bulgaristan'a silahlı destek vermekten geri kalmadı. Bulgaristan'ın içlerine giren Rus askerleri, Bulgar çeteleriyle birlikte, Türk - Müslüman kitleye karşı büyük katliam ve kırımlar gerçekleştirdiler. Bu katliamlar, gerçek anlamda bir soykırıma dönüştü. 350.000 kadar Türk, acımasızca öldürüldü.[30] Canlarını kurtarmaya çalışan Türkler; dehşet içinde, kendilerini güvencede görecekleri yerlere sığınmak için yollara döküldüler. Rus askerlerinin baskınına uğrayan Eski ve Yeni Zağra ile çevresindeki köylerde büyük katliamlar yapıldı. Yağma hareketleri ve öldürmeler nedeniyle buralardan Türkler, canlarını kurtarmak için topluca göçlere başladılar.[31] On binlerce Türk, Edirne ve çevresine yığıldı. Karadeniz kıyılarına yığılan on binlerce insan, perişan biçimde gemilerle İstanbul'a ulaşmaya çalışıyordu.[32] Bu süreçte hastalık, açlık, salgın ve diğer doğal nedenlerle yüz binlerce insan yaşamını yitirmiştir. Mahmut Celaleddin Paşa, "Mirat-ı Hakikat" adlı eserinde, bu facialar sırasında yüzlerce köyün tahrip edildiğini, Köstendil'den Üsküp'e giden cadde üzerinde dizilmiş arabaların büyük bir zincir oluşturduğunu belirtir.[33] Orhonlu, bu karışıklıklar içinde gelen göçmenlerin sayısının belli olmamasına karşın yüz binleri bulduğunun kesin olduğunu vurgular.[34] Ayaklanmadan sonraki altı ay içinde 250.000 Türk, Osmanlı topraklarına göç etmiştir.[35] Bulgar kaynaklarına dayanılarak yapılan bir araştırmada bu sayının zaman içinde 700.000'e kadar çıktığı belirtilir.[36]

Göç eden veya henüz göç edemeyen Türklerin mallarına acımasızca el konuluyor, köyler yakılıp yıkılıyordu. Yağmacılık alabildiğine arttı. Türklerin sürülerine, koşum hayvanlarına ve atlarına Bulgar ve Rus kazakları tarafından el konuluyordu. Bir süre sonra bu el koymalara yasal kılıflar da uyduruldu. Artık, Bulgaristan topraklarında kalan Türklerin mallarına el koymak ve o insanları da göçe zorlamak yaygın bir politika hâlini almıştı. Bir süre sonra bu uygulamalar, vakıf mallarını da kapsadı. Türk eğitim kurumlarının başlıca gelir kaynağı olan vakıf malları ve toprakları da büyük ölçüde gasp edildi. Camiler ve mescitler yakılıp yıkıldı. Böylece Türk halkı ekonomik olarak çökertiliyor, Türk eğitim kurumlarının da gelir kaynakları kurutulmuş oluyordu.[37]

---

[30] Hüseyin Memişoğlu; Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu... s. 116.
[31] Orhonlu; s. 52.
[32] agm.; s. 52.
[33] Mahmut Celaleddin Paşa; Mirat-ı Hakikat, II, İstanbul, 1926, s. 147 - 148. Ayrıca Akt.: Orhonlu; s. 52.
[34] agm.; s. 53.
[35] Sakarbalkan; s.83. Ayrıca bk. Süleyman Sırrı Tokay; "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni", Anayurt, I / 14 (1 Eylül 1954).
[36] B. Sakarbalkan; "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi: 1878 - 1908", Türk Kültürü, III/26 (Aralık, 1964), s. 83. Ayrıca bk: Hüseyin Memişoğlu; Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu, TTK Basımevi, Ankara, 1992, s. 116.
[37] Sakarbalkan; agm., s. 83, s.84. Ayrıca bk.: Memişoğlu; s. 116.

Sonuç

Balkanlaşma süreci, öteki halkların ayaklanmalarıyla birlikte Balkan coğrafyasından Türk nüfusunu büyük ölçüde atmayı başardı. Bu coğrafyada kalabilenler ise büyük bir baskı, yıldırma ve sürgün politikasının hedefi hâline getirildi. 1912 - 1913 Balkan Savaşları ve bu savaşlarda Osmanlı Devleti'nin Balkan devletleri tarafından oluşturulan birlik tarafından ağır yenilgisi üzerine; yeniden büyük bir Türk kırımı daha gerçekleştirildi. Yüz binlerce insan, büyük katliamlar sonrasında Osmanlı topraklarına doğru yola döküldü. Katliamlar, kırımlar, sürgünler, yıldırma ve yerinden yurdundan etmeyi amaçlayan politikalarla Türk nüfusu hızla eritilmeye başlandı. Türklerin terk ettikleri topraklara hızla başka etnik kimliği olan nüfus yerleştiriliyor; Balkan coğrafyasında açıkça bir Türk arıtımı uygulanıyor, kimlikler eritiliyor, Türk kültürüne ilişkin kimlikler siliniyordu. Bu süreç, sonraki dönemlerde de değişik özelliklerle sürüp gitti. Önce 1914 - 1918 yılları arasında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı'nda karşılaşılan göçler, göç ettirme politikaları[38] ve nihayet, Türk Kurtuluş Savaşı sonrasında, 1923 yılından sonra başlayan Büyük Mübadele süreci ile[39] yeni göç dalgaları ve göç ettirme siyasetleri ile karşılaşıldı.

Göçler sürecinde göç edenler; pek çok kültürel özelliği başka coğrafyalara aktararak oralarda yeni mesleklerin, yeni üretim biçimlerinin ve tekniklerin tanıtılmasında rol oynadılar. Sürekli göç alan Anadolu, başka coğrafyalardan taşınan kültürel özelliklerin ve etkilerin bileşiminde yeni bir kültür kaynaşmasına ve çeşitlenmesine tanıklık etti. Başlı başına incelemeye değer bu kaynaşma, günümüz Türkiye'sinin yaratılmasında en önemli etkenlerden biri durumuna geldi.

Kaynaklar

ARI, Kemal; Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç, Tarih Vakfı Yurt Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2007

ARI, Kemal; Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 1987.

ARI, Kemal; "Göçmen ve Sığınmacı Eylemlerinin Kavramsal Tanımı ve Tarihsel Yönden Analizi", Yalvaç Gelişim Dergisi, Yıl 1 S 1 - 2 Haziran 2008 / Aralık 2008.

BARKAN, Ömer Lütfi; "Balkan Memleketlerinin Zirai Reform Tecrübeleri, Balkan Memleketlerinin Millî Kurtuluş ve Toprak Meselesi", İktisat Fak. Mecmuası,. IV (1944).

[38] Kemal Arı; Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi, Gnkur. ATASE Bşk. Yay., Ankara, 1987.

[39] Aynı yazar, Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç, Tarih Vakfı Yurt Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2007.

EREN, Ahmet Cevat; Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri; Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler, İstanbul, 1966

GERAY, Cevat; "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmen Yerleştirilmesi", Amme İdaresi Dergisi, III / 4 (Aralık, 1970).

İPEK, Nedim; "Göçmen Köylerine Dair", Tarih ve Toplum, Haziran 1996, C 25, S 150.

JORGA, N.; Osmanlı Tarihi, (Çev. Baykal), Ankara, 1948.

Mahmut Celaleddin Paşa; Mirat-ı Hakikat, II, İstanbul, 1926

MEMİŞOĞLU, Hüseyin; Bulgaristan ve Bulgaristan Türk Azınlık Sorunu, TTK Basımevi, Ankara, 1992

ORHONLU, Cengiz; "Balkan Türklerinin Durumu", Türk Kültürü, S 22 (Temmuz, 1964).

PARMAKSIZOĞLU, İsmet; "Türkiye ve Dış Türkler", Türk Kültürü, VI / 65 (1968).

SAKARBALKAN, B.; "Prenslik Devrinde Bulgaristan'da Türk Eğitimi: 1878 - 1908", Türk Kültürü, III / 26 (Aralık, 1964).

TEKELİ, İlhan; "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi Ve İskân Sorunu", Birikim Dergisi, S 50 (Yaz 1990)

TOKAY, Süleyman Sırrı; "Bulgaristan'da Türk Öğretmeni", Anayurt, I / 14 (1 Eylül 1954).

UNAT, - Nermin Abadan; Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus - Ötesi Yurttaşlığa, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2002.

VI. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. Esat ARSLAN

Konuşmacılar

Dr. Ferenc POLLMANN

Prof.Dr. Justin McCARTHY

Prof.Dr. Mehmet OKUR

‘MILITANT DIPLOMACY’ AND AUSTRIA-HUNGARY’S ALBANIA-POLICY

Dr.Ferenc POLLMANN*

It has already been received wisdom what Carl von Clausewitz, probably the most frequently cited military thinker by civilian authors wrote about the relation between war and policy, i.e. that “war is merely a continuation of politics with an admixture of other means”. Naturally this formula has its opponents; among them the well-known - recently departed - British military historian, John Keegan who insisted that war is a cultural rather than a political activity. Others, such as the American scholar Christopher Brassford, however, ardently criticized Keegan’s interpretation and accused the British of misunderstanding or even misinterpreting the Clausewitzian formulation.[1] According to him, Keegan interchangeably used both English equivalents (‘policy’ and ‘politics’) of the original German word ‘Politik’. "Policy", he wrote, “may be defined as rational action, undertaken by an individual or group which already has power, in order to use, maintain, and extend that power. Politics, in contrast, is simply the process—comprising an inchoate mix of rational, irrational, and non-rational elements like chance and "friction"—by which power is distributed within a given society.” Brassford saw another difficulty with the translation of the German sentence. As he argued, “[T]he actual word Clausewitz used in his formulation is Fortsetzung, literally a "setting forth." War is an expression of—not a substitute for—politics. Translating this word as "continuation," while technically correct, evidently implies to many that politics changes its essential nature when it metamorphoses into war.” Nevertheless, Brassford went on, “[T]his impression is contrary to Clausewitz's argument. War remains politics in all its complexity, with the added element of violence.”

This “metamorphose” of politics into war is certainly one of the most intriguing questions of the military history, especially in connection with the outbreak of the First World War. The role of the Austro-Hungarian policy-makers in unleashing the furies of war has been getting more and more into the center of a general interest. In this context, international historiography pays special attention to the militant character of the Austro-Hungarian diplomacy.

The American scholar Samuel R. Williamson, Jr. to characterize the Austro-Hungarian foreign policy during the First Balkan War devised the term ‘militant diplomacy’.[2] Such a policy of coercion, by which the other party is to be compelled to obey by means of threatening with the use of military measures, however, characterized Austria-Hungary’s international activity

* Military History Institute and Museum, Budapest, Hungary.

[1] Christopher Bassford, John Keegan and the Grand Tradition of Trashing Clausewitz: a Polemic. *War in History* 1994 1: 319.

[2] Samuel R. Williamson, Jr, Austria-Hungary and the Origins of the First World War. London 1991, p.121.

since 1906; its origin was in the new foreign policy started by the incoming minister of foreign affairs, Alois Lexa von Aehrenthal.

At the same time, the new Austro-Hungarian chief of the general staff since 1906, Franz Conrad von Hötzendorf stubbornly tried to convince Aehrenthal that the only solution for the problems of the Monarchy's foreign policy was the preventive war (against Serbia, Montenegro and Italy).). All his efforts met with failure: the foreign minister steadily prevented the military from influencing the shaping of the Austro-Hungarian foreign policy directly. However successful Aehrenthal was in this respect, the ideas of the chief of the general staff indirectly impacted on the thought of the Monarchy's decision-makers. After the death of Aehrenthal his successors not only began to share Conrad's conception about the military threat as the only effective method against the Balkan neighbors, but, in summer 1914, to accept the applicability of the preventive military strike as well. After the Sarajevo assassination, leading policy-makers of the Austro-Hungarian Monarchy did not want to be satisfied with a diplomatic victory over Serbia; they wanted war at any price.

The applicability of the 'militant diplomacy' was in close connection with the Monarchy's Albania-policy. Before the First World War perhaps the main goal of the Austro-Hungarian foreign policy was the establishing of an independent Albanian state, for which, if necessary, she was ready even to fight. During the Balkan Wars the Austro-Hungarian Albania-project could be realized, but the Albanian principality, born in 1913 under international patronage, was anything but the success of the Monarchy's diplomacy.

During the First World War the victory of the Central Powers over Serbia created the possibility of realizing the independent Albania again, the Monarchy got in serious conflict with the new ally, Bulgaria. Limits of the applicability of 'militant diplomacy' during the war as well as the discord between political and military leadership, both contribute to the serious loss of prestige that the Dual Monarchy had to suffer in the debate over Kosovo and other Albanian territories.

How does this 'militant' diplomacy work? What is the difference between 'militant' diplomacy and waging war? Well, probably the best answer to these questions could be given by drawing a comparison between the methods for handling the crisis of October 1913[3] and that of July 1914 chosen by the Austro-Hungarian government. In both cases the Dual Monarchy's adversary was Serbia and, also in both cases the Austro-Hungarian diplomacy used coercion against the other party. An ultimatum had been issued to the Serbs to withdraw her troops from the North Albanian territories in the October 1913 crisis, and a 'note with a time-limit' was sent to the Belgrade Cabinet in July 1914 to enforce the fulfillment of various

[3] To the October 1913 crisis see: J. Galántai, Austria-Hungary and the War The October 1913 Crisis - Prelude to July 1914. In: Etudes Historiques Hongroises II., Budapest 1980. pp.63-89.

demands concerning the Sarajevo assassination. Both diplomatic moves were followed by the partial mobilization of the Austro-Hungarian army, as a consequence of the Serbian refusal. In the case of the October 1913 crisis Serbia then succumbed, yet, in July 1914 she answered the Austro-Hungarian mobilization with that of her own.

One might think that the main difference between the two instances lays in the radically different standpoint of the Serbian government, for Austro-Hungary followed the same course of action in both cases. In October 1913 Belgrade obeyed, in July 1914 did not. Therefore, the Serbian attitude determined the following Austro-Hungarian move, which in the former case was the acceptance of the diplomatic victory over the Southern neighbor, in the latter one, however, the opting for the war. Such an approach to the problem at issue would hardly bring us closer to the understanding of the *differentia specifica* of the 'militant' diplomacy. Namely, if the different outcomes of the two crises were caused exclusively by the different Serbian answers, we might suppose that the Austro-Hungarian resolution in waging war was equally firm in both cases. Hence, in July 1914 the war would be avoidable had Serbia given perfectly satisfying answer to the Austro-Hungarian note. Did she so, the Monarchy's ground for a military action would have vanished at once. Therefore, the real cause of the war was the Serbian intransigence. However suitable this train of thought for warmongering propaganda might be, it is solely a logical construction and nothing to do with the historical facts.

The real aims of the Viennese Cabinet have been already known from the historical sources. The historiography of the antecedents of the First World War has revealed the different attitudes of the Austro-Hungarian decision makers during the October 1913 crisis as well as the July 1914 crisis. In October 1913, the then members of the Common Ministerial Council were ready to go to the last to bully Serbia into obeying. They even took the risk of triggering the war – but they did not want the war at any price. That is to say, they were capable of accepting the Serbian retreat in the last minute as a peaceful solution of the crisis. In July 1914, however, the scenario was quite different. That time it was fixed from the very beginning of the conflict that the only aim of the Austro-Hungarian Cabinet would be the war with Serbia. No matter which moves Serbia would make, would she accept or refuse the Viennese demands in general or not, the situation was to be developed into an imminent war.[4]

Considering the practical use of the Austro-Hungarian militant diplomacy during the crisis of annexation (1909), the Scutari-crisis (1913), and the October crisis (1913) it is remarkable that the countries threatened by the Monarchy were in an isolated position. In 1909 Montenegro and in 1913 Serbia were not only unprotected but also discouraged by their allies.

[4] Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914-1918). Ed. by Miklós Komjáthy, Budapest, 1966.

Therefore, the Austro-Hungarian ultimatums and mobilization measures, the whole brinkmanship, which the Viennese diplomacy exercised towards its adversaries, remained in the zone of a calculated risk. Militant diplomacy was acting like a canny gambler and hazarded the war inasmuch as estimated its outbreak nearly impossible. The isolation of the actual opponent from its allies and then the treat with war has some resemblance to the theory of wars professed by General Conrad. According to him,

"[T]here are only three types of war: namely the reasonable, which – provided that its necessity sooner or later has been realized – man wages when the odds of success are in his favor; the unreasonable, which man wages when the situation is just the opposite; finally the unavoidable, into which man is forced by his enemy, what usually occurred when a first type war has once been evaded."[5] Reasonable wars, Conrad insisted, must have to be waged. Reasonable conflicts, the militant diplomacy insisted, must have to be solved: by means of military threats but without fighting the war if possible. The difference is in the acceptance of the diplomatic victory. The militant diplomacy achieved success to Austria-Hungary in 1909, and two times in 1913. Aggressive diplomacy seemingly paid off.

The question remains: why the Austro-Hungarian decision-makers abandoned the practice of coercion in July 1914? Why they did not want to be satisfied with Serbia's diplomatic humiliation? Why they insisted from almost the very beginning of the conflict that Serbia must have to be punished by force?

Contrary to all appearances, the series of success of the militant diplomacy would not be able to continue. The repeating mobilizations had their detrimental consequences on the finances as well as on the officer corps' morale. Therefore, as the German scholar, Günther Kronenbitter rightly pointed out, "militant diplomacy increasingly looked like a dead-end."[6] The way the politicians had chosen instead was not only militant: it was *eo ipso* military at all. But, Kronenbitter continued, "as a closer look at the social position and the self-image of the military elite and its strictly limited influence on the political process within the Dual Monarchy reveals, the way to hell was not paved with the military's good or bad intentions. Austro-Hungary's stand in the July Crisis was shaped by structural shifts in professional military risk assessment and by the rise of "militant diplomacy" in 1912 and 1913! The latter was not the result of Conrad and his colleagues' machinations, but the politicians' preferred method of dealing with a changed situation in a system of international relations increasingly dominated by arms races and political instability."

[5] Feldmarschall Conrad: Aus meiner Dienstzeit 1906-1918., Bd. I. 169.

[6] Günter Kronenbitter, The Militarization of Austrian Foreign Policy on the Eve of World War I. In: Austrian Foreign Policy in Historical Context. (Edited by Günter Bischof, Anton Pelinka. Michael Gehler) New Brunswick 2006, pp.80-90.

Militant diplomacy belonged, of course, to the peacetime toolbox of the policy-makers. There were, however, attempts to use its elements during the First World War, too. When on the 6th of September 1915 Bulgaria joined the Central Powers the new ally's territorial claims were secured in a secret annex signed by the contracting parties. During the campaign, pursuing the Serbian army in retreat, the Bulgarian troops crossed many times the borderline of their promised conquest. It turned out soon, however, that the Bulgarian ally did not want to content itself with the territories assured by the secret annex. As early as in February 1916, reports from the Austro-Hungarian local military commands alarmed the Foreign Ministry that the Bulgarians had started to establish civil administration in many settlements not belonging to their zone of occupation. Among the involved towns one (Dajakova) was Montenegrin, one (Elbasan) Albanian, and two (Prizren and Pristina) Serbian territories. Everything pointed to a firm Bulgarian resolution to ignore all previous agreements concerning the territorial gains and to consider every square inch of Serbian soil occupied by Bulgarian soldiers as part of Bulgaria forever. Since the subsequent Austro-Hungarian protest against the Bulgarian measures proved to be unsuccessful, by the end of February a serious conflict emerged between the two allies that threatened to escalate into armed clashes of the two armies. The situation was crying out for using similar methods as before 1914. Austro-Hungary did not want to wage war with Bulgaria: such a "war within war" would be, of course, impossible between two allies. On the other hand, however, she did not want to tolerate either that Bulgaria had disregarded her interest demonstratively. The Bulgarian political leadership including the king and the premier repeatedly ignored the Austro-Hungarian warnings that the Bulgarian occupation was unjust. Having been the friendly moves inefficient, General Conrad decided to use military measures. He announced that from the end of February all military transports from the Monarchy to Bulgaria would be suspended. Bulgarian army suffered from constant shortages of arms and ammunition. Therefore, Conrad's measure would have touched upon a tender point. In fact, it never did. In the very middle of coalition warfare such a coercive action against one of the allies would be as impossible as the war itself. Behind the mere threat there was not any real means of force and, moreover, the Bulgarians were fully aware of this circumstance. Therefore, Conrad's method could not be successful. The conflict between Austria-Hungary and Bulgaria ended up with a German arbitration. On 1st of April, 1916, Falkenhayn judged in the case of Prizren and Pristina for the Bulgarians, while Djakova and Elbasan were to be yielded to the Monarchy. Militant diplomacy proved to be inapplicable even wartime, too.[7]

[7] F. Pollmann, The Difficulties of Co-operation in Alliance. Conflicts between the Austro-Hungarian Monarchy and Bulgaria in the Kossowa Case in spring 1916. (In Hungarian). *Hadtörténelmi Közlemények* 1995:3, pp.13-76.

BRITISH DIPLOMACY AND THE OTTOMAN BALKANS

Prof.Dr. Justin McCARTHY*

British consular reporting from Ottoman Europe was considerably more accurate and complete than it was from the other center of British interest and intervention - Eastern Anatolia. The consuls in Ottoman Europe were not less prejudiced or more perspicacious than those in the East. Indeed, they were often the same men, as consuls were frequently transferred between Europe and Anatolia. Some of the reason for the superior standard of reporting may have been the fact that consuls in Salonica or Edirne were more under the gaze of their superiors in Istanbul and of other Europeans. Consuls in Eastern Anatolia, on the other hand, could engage in what can only be called fanciful interpretations of events with few, or at least few Europeans to gainsay them. It was different in Ottoman Europe, with its many local newspapers, multitudes of European travelers, and much more numerous Ottoman officials. Moreover, lines of communication were far superior in the European provinces—better roads and more telegraph lines, and railroads connected Salonica and Edirne to Istanbul, whereas railroads were hundreds of miles from Erzurum or Van.

Despite this, many obstacles exist in the use of British diplomatic records for the history of the Ottoman Balkans. The problems meant that the documents that shaped British foreign policy and reached the public and later historians could easily be misunderstood and misused. The consuls themselves were often prejudiced or ignorant of the situations of which they wrote, and this showed in their reports. An even greater problem was the system by which diplomatic documents were compiled and forwarded

British documents went through stages before they reached the British Government in Whitehall and the public. The original consular reports, often voluminous, were sent to the embassy in Istanbul. The reports were selected or summarized by the embassy staff, their information often altered, and sent to the Foreign Office. Only occasionally were the original consular reports forwarded to London in the form in which they were written. In London, further selections were made and the result published for Government use in what was called the Confidential Print.

The information that reached Parliament was more restricted, and the information that reached the public even more so. Parliament was given diplomatic records that suited the political decisions of the Government in power. Information was made available to the British public in Parliamentary Accounts and Papers, some of which have come to be called “blue books.” For the public, the only sources of information on the Ottoman Empire were

* University of Louisville.

these reports, accounts in newspapers, and books written by journalists, travelers, missionaries, and propagandists.[1]

The selection process for diplomatic documents was necessary and understandable. No officials could possibly read the mass of information provided by consuls and ambassadors. There were, however, two great problems with the selection process: First, politics entered at each stage of the process. Ambassadors were tempted to forward only what Whitehall wished to hear. Ambassadors' own prejudices and political views also often guided their selections. The selections in the Confidential Print were thus much affected by political choices, as obviously was the selection of what would reach Parliament and the public. For the Ottoman Empire, this was especially true because those in power had a history of animosity toward Ottoman Muslims and a preference for the causes of Ottoman Christians.

It would not be possible here to consider in depth even a decade of the British diplomatic documents from the Ottoman Empire. I have selected one important year, 1903, the year of the Bulgarian rebellion that is known as the Ilinden Revolt.

Ambassador and Consuls

The British ambassador in Istanbul in 1903 was Sir Roderick O'Conor. O'Conor was a refreshing change from his predecessor in the post, Sir Currie, one of the least competent men to have served as His Majesty's Ambassador at Constantinople.

Britain was fortunate to have one of the most able diplomats of the nineteenth century, Sir Alfred Biliotti, as its Consul-General in Salonica from 1899 to 1903. Biliotti brought to his position a lifetime spent in the Middle East and Balkans and an extensive knowledge of the peoples of the Ottoman Empire.[2] Perhaps because of this, his reports were remarkably impartial, or at least much more so than most diplomats. Biliotti warned that there would be a Bulgarian revolt in spring of 1903. He also stated that Muslims, not only Christians, were being killed by the rebels.

Biliotti reported that officials were doing all they could, with a good degree of success, in keeping in check Muslim reprisals for the actions of the rebels. At the beginning of May 1903, Bulgarian agents in Salonica blew up gas mains, threw bombs, and shot and killed innocent Muslims and Christians. A bomb manufactory was discovered by the authorities. Biliotti reported, "The police and military authorities have shown the greatest activity and courage in looking for and arresting all suspicious characters, many of who offered a desperate resistance, and in searching for bombs." He stated

[1] Identifying place names in the Balkans, where there were so many of them, is always a problem, I have used the names as they appear in the diplomatic documents: For example, Uscub, not the Ottoman Üsküp or modern Skopje; Monastir, not Manastır or Bitola, etc.

[2] On Biliotti, see David Barchard, "The Fearless and Self-Reliant Servant: The Life and Career of Sir Alfred Biliotti (1833-1915)," *Studi Miceni et Egeo-Anatolici*, vol. 48 (2006) pp. 5-53.

that the authorities had kept absolute calm, and that, despite Bulgarian Committee reports to the contrary, there had been no massacres.[3] "I have great pleasure in reporting that everyone is unanimous in praise of the Vali."[4] Consul Fontata in Uscub reported that authorities had kept in check Muslims who wanted to take revenge for the Salonica bombings.[5]

Biliotti forwarded to the embassy a list of Muslims and some Greeks killed by Bulgarian bands, often with considerable brutality, such as beheadings, the heads thrown to the dogs. He wrote that Muslim peasants were terrified. The Muslims felt that Bulgarian actions were intended to draw reprisals, followed by European intervention.[6] Biliotti agreed. He felt that Bulgarian murders of Muslims were causing Muslim hatred.[7]

A set of the rules of the Macedonian Revolutionary Committee[8] were discovered and found their way to Biliotti in June, 1903. These were detailed plans for rebellion that were soon to be carried out. Biliotti commented, "The general ideas of these 'Regulations' are: to accuse the troops of offenses they did not commit; to exaggerate such offenses as they may have committed; to colour their actions as to make them appear as offenses; to persuade or force the villagers to go en masse and lay complaints first before the Consuls, afterwards before the Vali."[9] He had no doubt that the European consuls were intended to be agents of the Bulgarian revolution. His sources revealed that the Bulgarian Committee was resolved to organize attacks on Muslims in order to provoke reprisals, leading to European intervention.[10]

Consul-General Biliotti's reports to Istanbul are full of incidents of Bulgarian *komitaji* attacks on Christians and Muslims alike - many hundreds of pages of them - and of attacks on gendarmes and soldiers. There are far too many of these to refer to them here.[11] The *komitajis* particularly targeted Muslims and Greek Orthodox, especially the latter, attempting to force them to accept the Bulgarian Exarchate. Muhtars (mayors), school teachers, and

[3] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, May 2, 1903; FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, May 3, 1903.
[4] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, May 7, 1903.
[5] FO 195/2156, Fontana to Biliotti, Uscub, May 6, 1903.
[6] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, February 28, 1903.
[7] FO 195/2156, Biliotti to Whitehead, Salonica, February 6, 1903.
[8] British diplomats referred to the rebel organization simply as "the Committee." It is usually called IMRO (,Internal Macedonian Revolutionary Organization) but also appears in the literature as the Supreme Macedonian Committee, IMARO (Internal Macedonia and Adrianople Organization), and Secret Macedonian Revolutionary Committee, The consuls also used "Bulgarian" as their descriptive term, seldom admitting any separate Macedonian identity.
[9] FO 195/2157, Biliotti to O'Conor, Salonica, June 27, 1903, underlining as in the original. Biliotti went on to describe the pamphlet's instructions on murder, terror, and extortion.
[10] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, July 23, 1903, a report of one of Biliotti's "trustworthy confidential sources" that arrived after Biliotti had left Salonica.
[11] For typical reports, see FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, February 28, 1903, and FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, April 3, 1903.

priests suffered most. Entire villages were forced at gunpoint to go to the mountains and join the rebels.[12]

The Government was not excused in Biliotti's reports. He particularly felt that officials were not sufficiently active in countering the rebels, allowing them to organize and recruit.[13] He reported that soldiers were guilty of beating peasants in searching for arms, but said that the stories of soldiers' "excesses" were much exaggerated, the product of Committee propaganda.[14]

Perhaps due to his long-term association with the Balkans, Biliotti was able to develop a network of informants (what today would be called spies). Other consuls, especially Biliotti's successor, were to rely on the word of those who came to them with tales. Biliotti relied on those he himself sent out to investigate.

I have just obtained a number of details, some of them hitherto unknown to me, that go to prove in a yet more conclusive manner that not only are the Christians of Macedonia suffering more from the Bulgarian bands than from the Turkish authorities, but that they are suffering just now exclusively from the action of the Committee and that the Moslems also have during the past few weeks been murdered in not inconsiderable numbers." Bulgarians are being compelled by the Committee to accuse Muslims and Greeks of murders done by Bulgarians. Villagers are being bankrupt and close to starvation not because of taxes, but because of extortion and destruction by the bands. There are according to acting consul Theodorides over 3,000 arms in the villages of Razlog (Mehomia), Banska, and Yahousuda." Anyone who denounces a *Komitaji* for his crimes is killed.[15]

It was unfortunate for the historical record that Sir Robert Wyndham Graves took Biliotti's place as Consul-General at Salonica (July 21, 1903).[16] Graves came to Salonica after appointments in Crete and Erzurum. He was at Erzurum during the troubles in Sasun in the 1890s. Perhaps influenced by his own background (his father was Anglican bishop of Limerick), Graves showed a marked partiality toward Christians. It would not be too much to say that he showed an active dislike for Muslims in general and the Ottoman Government in particular. While in Eastern Anatolia, Graves made no secret of his belief that Muslims should be dealt with harshly and Europeans should take over control, at one point writing of the necessity "to reduce Kurdish Sasun."[17] The material he forwarded to the embassy in Istanbul was mainly

[12] See, for example, FO 195/2157, Biliotti to O'Conor, Salonica, June 25, 1903.
[13] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, May 16, 1903.
[14] FO 195/2157, Biliotti to O'Conor, Salonica, July 9, 1903.
[15] FO 195/2156, Biliotti to Whitehead, Salonica, February 15, 1903.
[16] FO 195/2157, Graves to O'Conor, July 21, 1903.
[17] FO 424/183, Inclosure 1 (Graves to Currie, Erzeroum, August 26, 1895) in Currie to Salisbury, Constantinople, September 11, 1895.

from local Armenians, missionaries, and, all too often, unidentified sources ("a reliable source.") This was to be repeated in Salonica.[18]

Graves was proud of his association with members of the British Balkan Committee and others who were sponsoring propaganda against the Turks in London.[19]

Although Biliotti had depended on his own sources, Graves viewed himself as part of a European Establishment that he trusted: "The two or three colleagues whose names I have mentioned I knew to be well and accurately informed and ready to share their information with one who was willing and able to give something in exchange." Those who he had mentioned were "the Frenchmen, Louis Steeg, the Bulgarian Shopoff, and the Russian de Giers." He indicated that he trusted neither Biliotti's informants nor Ottoman officials.[20] Nor did he give any indication that he knew that it was questionable to rely on the Bulgarian and Russian, where there was an obvious conflict of interest. At one point Graves forwarded to the embassy the view that the insurgency was caused by Ottoman officials who were looking for a pretext to massacre Christians, based on the views of the Russian consul.[21]

The accuracy of most of Graves' assertion is impossible to ascertain. Unless he was referring to a consul or official, he very seldom identified his sources. Graves most often simply said something had happened, without any explanation of how he had come to the information. He also made references to informants such as "a trustworthy gentleman." Reading the analyses he sent to the embassy, it is obvious that Graves had only a limited understanding of the peoples and events in his general-consulate. These analyses usually did not reflect even the limited and often prejudiced information sent him by vice-consuls. For example, on September 23, 1903, Graves said it was "practically impossible" to find what was actually happening in Macedonia. Nevertheless, he then went on to state what was happening: Despite what the Government asserted, he believed, the rebellion had not been crushed and was continuing in full force. "The number of persons now wandering on the mountains, homeless and destitute, cannot be estimated at less than 40,000, while the number of Christians massacred may be safely put down at three thousand." Nothing in any of the reports of the vice-consuls justified such enormous estimates. Graves had

[18] On Graves, see Justin McCarthy, Ömer Turan, and Cemal Taşkıran, *Sasun*, to be published.
[19] Robert Graves, *Storm Centres of the Near East*, London: Hutchinson & Co., 1933, pp. 199, 209-10, 213-25, 221.
[20] Graves, *Storm Centres*, p. 197. Graves' memoir contained virtually no information on the events of 1903. He preferred to write of social engagements and local possibilities for hunting, boating, and swimming. Although it does reveal much about Graves' character and interests, it is worthless as a chronicle of events.
[21] FO 421/198, Graves to O'Conor, Salonica,, July 28, 1903

no information, so he simply invented his facts. He went on to cite as true instances of mass murder told him by a peasant and a priest.[22]

Drawing on his own distrust of Government reports, obviously influenced by his Bulgarian colleague, and despite the analyses of British vice-consuls in Monastir and Uscub, Graves doubted to the very end that the Ottomans had put down the rebellion. He seems to have based his analysis on what can only be called wishful thinking. From his reports, it is evident that Graves hoped that the insurgents would be successful. He was a firm advocate of European intervention was needed. At the same time that his consuls were reporting deep Muslim satisfaction with reforms that were being forced on the Government by the Europeans, Graves wrote that everyone, including the Muslims, welcomed them and looked forward to European intervention.[23]

Graves in Salonica remained what he had been in Erzurum, a less than satisfactory diplomat.

The Consuls

Graves and Biliotti were at Salonica, not at the center of Bulgarian revolt in more northern Macedonia. The consuls on the scene were Raphael Antonio Fontana, Vice-Consul at Uscub from 1899 to 1904, and James Peter McGregor, Consul at Monastir from 1903 to 1905. Before McGregor took up his position on March 15, reports from Monastir came from the, the dragoman (translator) of the consulate, T. D. Pissurica.[24] What the British learned of the Bulgarian revolt essentially came from the reports of those men.

The consuls were not precise in their references. They referred to all Muslims as "Turks," except for members of Albanian fighting bands, who were identified as Albanian. Most of those they referred to as "Turks" of Monastir and Kosova (Uscub) provinces were ethnically Albanian. Turks and Slavic-speaking Muslims were present in those provinces, but the consuls made little distinction among Muslim groups.[25] They gave unsatisfactory identifications of Muslims that served with the military: They identified auxiliary units as *ilave* (additional troops), not discriminating between reserve

[22] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, September 23, 1903. McGregor later wrote that 16,000 were homeless and 2,000 dead, based on a Bulgarian report. He included a report on Turkish misdeeds from the rebel Committee. (FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, September 27, 1903.)

[23] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, October 12, 1903. See, for example, the analysis of Vice-Consul Fontana: "No class of the population desire, or attach serious importance to the Austro-Russian reforms, or have the slightest confidence in the unselfish sincerity of the two Powers." (FO 195/2182, Fontana to Graves, Uscub, January 31, 1904.)

[24] Pissurica was sometimes called Acting Vice-Consul, although he did not officially have that title. He surely acted as Vice-Consul. I have not been able to ascertain if he was Bulgarian or Greek Orthodox.

[25] The term "Muslim," not "Turk" is used here for Muslim villagers and, where appropriate, others. Identifying actors in the conflict was often difficult. Bulgarian bands, for example, dressed as Albanians. (FO 195/2156, Fontana to Biliotti, Uscub, May 6, 1903.)

units (*redif*) and local Muslim villagers who sometimes fought alongside the regular and reserve troops. They also wrote of "bashi-bazouks," sometimes implying that these were somehow attached to the Ottoman Army. In reality, the term *başıbozuk*, as used by the consuls, simply meant any Muslim villager, and it is obvious that these were in no sense under military control. It is doubtful if the villagers called themselves *başıbozuks*, but the term was evocative of troubles in Bulgaria in 1876 and the consuls were surely alive to the connotations.[26]

The consuls further confused identification by dividing Christians by religious affiliation, as did the Ottomans. They wrote of Exarchists (adherents to the Bulgarian Orthodox Exarchate) and Patriarchists (adherent to the Greek Orthodox Patriarchate of Constantinople), and often called the latter "Greeks." Bulgarian rebels were identified as "insurgents," "bands," sometimes "*komitajis*" (Committee Men, a term that usually meant members of partisan bands), or simply as "Bulgarians." The consuls seldom acknowledged it, but they often could not discriminate between Bulgarian villagers and insurgents, because there often was no real difference. Reading the consular reports, it is often difficult to identify who was doing what. (Note that this article has followed the consular practice of using "Bulgarian" to describe both Bulgarians and Macedonians, because the consular record makes it impossible to identify the difference. Those styled as Greeks were seldom ethnic Greek.)

Dragoman Pissurica and Consul McGregor in Monastir

The 1903 reports of Pissurica were neutral, devoid of prejudice against any side in the province's troubles. He primarily reported Bulgarian attacks on Muslim villagers and Ottoman soldiers and fights between local Muslims and Bulgarian bands. In one engagement with a Bulgarian band, for example, he reported that one officer, one soldier, two rebels and two villagers killed.[27] In another, one officer and three soldiers were killed and one wounded. One of the rebels was killed, one wounded. The band escaped when Bulgarian villagers joined their side and held off the troops.[28] Villagers also attacked gendarmes who were escorting rebel prisoners, allowing them to escape also.[29] Local Muslims and Bulgarians fought, with casualties on both sides.[30] Muslim leaders were assassinated.[31] Both

[26] Only Vice-Consul Fontana properly identified what was meant by the term, and then in only one sentence: "The term "Bashi-Bazouk" is but a vague one, meaning, in these parts, a Christian or Muslim civilian of the lower class." (FO 421/198, Fontana to Biliotti, Uscub, July 10, 1903.) In fact, the term was not used by the consuls for Christians, only Muslims.

[27] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, January 2, 1903

[28] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, March 5, 1903.

[29] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, February 2, 1903.

[30] In one instance, Bulgarians robbed and killed a Muslim. Muslims in revenge killed Bulgarians (FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, March 11, 1903). In another, local Muslims fought a band and both Muslims and Bulgarians, including women, died (FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, February 1, 1903).

[31] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, January 6, 1903.

adherents to the Greek Church and Bulgarians considered enemies were murdered by rebels.[32]

While Pissura primarily laid the cause of the troubles to the Bulgarian rebels, he did not excuse Muslims or soldiers. In one case, for example, Bulgarian villagers killed a leading Turk and resisted soldiers who investigated. In revenge, the soldiers sacked the village.[33]

McGregor was never as even-handed as Pissurica. Nevertheless, he initially did report on misdeeds by Bulgarians, as well as Muslims. Soon after he arrived in Monastir, he was reporting on weapons caches of the rebels.[34] He reported that the Turkish reserve troops were undisciplined, but also wrote that the soldiers suffered much from attacks by Bulgarian bands, who murdered them and took their rifles.[35] Rebels were killing Muslims across the region.[36] Bulgarians were attacking Muslim villages and the Muslims were fighting back. His reports painted a picture of near civil war.[37]

Through July of 1903 McGregor did not give evidence of any particular sympathy for Bulgarians. He mainly considered depredations by Bulgarian rebels. He evinced the greatest sympathy for communicants in the Greek Church, whom, he felt, suffered most from the rebel bands.[38] McGregor also showed some sympathy, though, for Muslims who suffered "outrages perpetrated by Bulgarians:" "The Turkish population has been subjected to severe provocation, as in the case of Vefssel Agha, where the assassins, not content with murdering and robbing an inoffensive man who had happened to have lent them a few liras, killed his mother and mutilated her dead body with revolting barbarity."[39]

Like Pissura, McGregor detailed numerous Bulgarian attacks on Muslim villages and soldiers and on murders and blackmail by the rebels.[40] He also reported on oppression, pillage, and violence by irregular soldiers,

---

[32] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir. January 31, February 21, and March 5, among others.

[33] FO 294/28, Pissurica to Biliotti, Monastir, March 13, 1903.

[34] McGregor reported that the rebels had cached 40,000 rifles in three provinces, an incredible number that does not speak well of his understanding of the situation (FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, March 15, 1903).

[35] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 28, 1903.

[36] See, for example, FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, July 22 and July 27, 1903; FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, August 22, 1903..

[37] McGregor reported that Albanian chiefs were organizing to fight Bulgarians who were murdering Albanians. He noted that the Government was trying to stop the Albanian from taking action, but doubted it would work. He felt the Muslims and Bulgarians were taking sides. (FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 19, 1903.) Muslim villagers were surely resisting the Bulgarian attacks, fighting back against the bands (FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 19, 1903).

[38] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 28, 1903.

[39] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 5, 1903.

[40] See, for example, FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, July 15, August 2, 1903, August 22, 1903.FO 195/2157, McGregor to Biliotti, July 13, 1903.

and beatings inflicted by soldiers searching for weapons.[41] Significantly, McGregor also reported that the Ottoman Government had punished soldiers "guilty of excesses."[42]

When Graves took over as Consul-General in Salonica the tenor of McGregor's reports began to change in favor of the Bulgarians. It is difficult not to think that his reports were at least partly affected by the views of his superior. He began to show a distinct favoritism for the Bulgarians and their cause, often stating that he believed the versions of events given him by the Bulgarian rebel committee, not that provided by the Government, even though he admitted that he had no evidence on which was correct. What was important about McGregor's reports, despite his prejudices, was that he included both the testimony of rebels and the Government in his reports.

In one example of McGregor's reports, he quoted the official version of events in the village of Moghila. According to the Government, 100 rebels in the village had fired on gendarmes searching for guns. The gendarmes had escaped to soldiers who attacked the village, burning houses in which the insurgents were hiding. Based on what he heard from Bulgarians, McGregor believed that the houses had actually been looted by Muslims.[43]

A battle between soldiers and rebels in the village of Smyrdesh in April, 1903, was described in very negative terms by McGregor. At first, he described battles between insurgents and soldiers. Bulgarian villagers had sided with the rebels. After the insurgents had been defeated and fled, local Muslims had looted the village.[44] He later changed his story, as usual drawing his information from unnamed Bulgarian sources. These told him that *komitajis* had been in the village, but had left before the soldiers arrived. Soldiers and "bashi-bazouks" had attacked anyway, setting fire to the Village.[45] The Ottomans sent an official Commission of Inquiry to investigate a battle in the town of Smyrdesh. It reported that there had been an engagement with *komitajis* in which 105 Bulgarians died and 87 were wounded. The report stated that artillery had been used to fight the *komitajis*, which caused some destruction and fires, and that the *komitajis* had also set some fires. A strong wind had spread the fires. Reports of the fires were exaggerated; however, particularly the reports of the burning of stone buildings. The Commission admitted that property had been stolen. Authorities had worked to find and return this, but had only been able to return 90% of the loot. The Commission report was extremely detailed and

[41] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 20, 1903. Both Fontana and McGregor reporting beatings. (See, for example, FO 195/2157, Fontana to Biliotti, Uscub July 2, 1903; FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, July 24, 1903.) It is difficult to tell how many incidents reported were actual and how many Committee-based propaganda, but there appear to have been many cases of maltreatment by soldiers searching for weapons and beating peasants until they produced them - particularly bad for those who did not have guns.
[42] FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, July 30, 1903.
[43] FO 195/2156, McGregor to Biliotti, May 25, 1903.
[44] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 14, 1903.
[45] FO 195/2156, McGregor to Biliotti, May 29, 1903

circumstantial.[46] The Ottoman version, in fact, corresponded to McGregor's earlier report.

The Bulgarian rebellion known as the Ilinden Revolt is considered to have begun with the seizure of the town of Krushevo on August 2, 1903 and proclamation of a Macedonian Republic there, although the revolt had actually developed for months and extended well beyond Krushevo.[47] On August 4, McGregor reported severe fighting in the region and the murder of Ottoman officials and Government buildings in Krushevo and nearby Kyrchevo. Greek (i.e., Patriarchist) and Muslims houses had been burned down.[48] On August 8 and 12, he reported once again on the murders of officials, but added, "In certain villages, the departure of the inhabitants was preceded by sanguinary excesses committed on the Turks." 800 troops who had tried to dislodge the rebels had been repulsed. Artillery was bombarding the town. McGregor also forwarded a translation of a "Communication from the Macedonian Committee." In addition to claims of Turkish murders of Bulgarians, the Communication stated that the rebels had killed Muslims, attacked and burned Muslim villages, and driven Muslims from their homes.[49] He noted, "The Committee informs me that Mussulman villages will be attacked."[50] (McGregor did not identify his sources among the rebel Committee, although they would appear to have been leaders. He identified his sources only as "the Committee.")

Up to August 19, McGregor fairly accurately described rebel attacks on Muslims as a main facet of the rebellion. After that date, for an unknown reason, he wrote almost entirely of Bulgarian suffering. On August 19, McGregor reported that Turkish troops had entered Krushevo on August 12. He gave no information on the actual battle of Krushevo, considerably skewing the story toward what he reported as Turkish misdeeds. The soldiers, he reported, had found that 22 Muslims had been killed when the insurgents took the town. 35 Turks had been killed or wounded in the battle. 44 Christians had been killed, three Exarchists and 41 Patriarchists. 366 houses and 203 shops had been sacked and burned by troops and local Muslims.[51]

---

[46] FO 195/2156, McGregor to Biliotti, Monastir, June 25, 1903; FO 195/2156, McGregor to Biliotti, Monastir, July 3, 1903. On July 10, 1903 the band of the rebel primarily involved in Smyrdesh returned to the village and murdered those who had given testimony against them to the Commission, (FO 195/2156, McGregor to Biliotti, Monastir, July 19, 1903). For similar cases, see FO 195/2156, McGregor to Graves, Monastir, July 27, 1903.

[47] Named Ilinden for the Feast of Saint Elijah. August 2 is today celebrated as the Republic Day of Macedonia.

[48] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, August 4, 1903.

[49] FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, August 8, 1903; FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, August 8, 1903 and August 12, 1903. FO 195/2157, McGregor telegram to Graves, Monastir, August 5, 1903. FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, August 4, 1903.

[50] FO 195/2157, McGregor telegram to O'Conor, Monastir, August 16, 1903.

[51] FO 195/2157, McGregor telegram, Monastir, August 19, 1903. McGregor's statements were substantiated in a report by Pissurica, now the Honorary Dragoman at Uscub, but, like Graves,

There is much that is inexplicable in the story of Krushevo. McGregor wrote that only the non-Bulgarian (i.e., Patriarchist) quarters had been destroyed and, of the dead, only three were Exarchists and 41 were Patriarchists. How could it be that the quarter of the Bulgarians, who had revolted, had been spared, but the Patriarchist Quarter destroyed? And why had 41 Patriarchists died, and only 3 Bulgarians. Cannon had been used to reduce the rebel stronghold, but the cannon shot only killed Patriarchists and destroyed their houses and shops? McGregor wrote that the authorities had sent an incredible "ten thousand kilogrammes of flour" to the town after it was occupied. All of this seems very unlikely. No one seems to have cited the source of the report of Krushevo. It is interesting, though, that all of the reports, British and other, used exactly the same words to describe the events, impossible if they had not been from the same source.[52] McGregor stated that the Greek Metropolitan of Monastir confirmed the details McGregor had provided.[53] It is possible that the source was Greek.

On August 19, the British military attaché, Colonel F. R. Maunsell, gave a brief but interesting account of the battle at Krushevo:

The principal fighting continues to be centered round Krushevo, which was reoccupied by Turkish troops on the 13th instant, after several assaults had been repulsed and a bombardment by four batteries of artillery had been carried out. The insurgents drew off to a strongly entrenched position outside the town, where fighting still continues. In the village, the church and an adjoining part of the village held out after the rest, and, although completely surrounded and offered the sultan's pardon, they refused, and managed eventually to cut their way out.[54]

Artillery fire surely accounted for much of the destruction.[55] A factor unmentioned in the count of the dead was that the rebels had either enlisted or forced into service as fighters 100 locals, presumably Patriarchists, because the town was two-thirds Patriarchists. These would surely have been among the Patriarchist dead. The figure of only 3 Bulgarian dead was only arrived at by not counting rebels among the dead Bulgarians. Later reports indicated 40-50 of them dead or wounded.[56] There surely was

---

Pissurica had made no personal investigation at Krushevo. (FO 195/2147, McGregor to Graves, Monastir, August 24, 1903.)

[52] See, for example, Archives du ministère des Affaires étrangerès, ns Turquie-Macedoine, vol.36, ff.108r-110r, No.38, Steeg to T. Delcasse, Thessaloniki, August 25th, 1903.

[53] FO 195/2157. McGregor to Graves, Monastir, August 24, 1903.

[54] FO 421/198, Maunsell to O'Conor, Therapia, August 19, 1903. Maunsell's military reports would be important to a history of the military events of the insurrection.

[55] Accounts of the use of artillery were supported by a report by "an English gentleman" who travelled to Krushevo and said that the houses occupied by the insurgents had to be shelled. (FO 294/28, McGregor to Graves, Monastir, October 21, 1903.). Information from a source only so identified has to be questioned, but his reports appear to be accurate. He may have been a journalist.

[56] The Pissurica report in FO 195/2147, McGregor to Graves, Monastir, August 24, 1903.

burning and looting by Muslims at Krushevo, but the events were not as simple, or as incomprehensible, as portrayed by McGregor.

An interesting facet of the Krushevo incident was that Christian refugees from the region said that troops and irregulars from Anatolia did not take part in pillage: "It is said that the Anatolian troops took very little part in the work, and that in many cases they showed kindness to the women and children who took refuge in the forest, bringing them water and otherwise attending to their needs."[57] Those who had pillaged the town were local Muslims, the same group that had suffered murders and burnings from the Bulgarians in Krushevo and its region.

A representative McGregor report on an event would include communiqués from the rebel Committee and from the Ottoman Government in Monastir, often with both the originals and translations.[58] McGregor would comment that he had no information on the event, but that the Bulgarian version must be correct. Such analysis without knowledge has little value, except for the study of prejudice. It was the fact that he forwarded the information he received from all sides—Bulgarians, Ottomans, and others—that is greatly useful to the historian.

Vice-Consul Raphael Fontana in Uscub generally gave a more balanced view of events than Consul McGregor, and surely much more neutral evaluations than Consul-General Graves. Fontana reported that members of all communities had been killed in the troubles.[59] He gave detailed accounts of clashes between *komitajis* and soldiers.[60] While he recorded attacks on Bulgarian villages, he also identified Bulgarian attacks on Muslim villagers and Ottoman officials, the destruction of Muslim houses, and murders of Muslims.[61] Regrettably, Fontana's correspondence was limited. He wrote considerably less than McGregor or Graves.[62] Also, his station in Uscub was removed from the main events, which took place farther south.

Fontana's accounts of the plundering of villages were a valuable contribution toward understanding the nature of the conflict. His blamed the plundering of Bulgarian villages on local Muslims, theoretically under military discipline, but actually independent: "The Ilaveh battalions are simply straggling crowds of armed irregulars who refuse to obey their officers and of whom their officers are afraid." In explanation, the consul wrote of "Moslem

[57] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, August 30, 1903.
[58] See, for example, FO 195/2157, McGregor to Biliotti, Monastir, June 24, 1903.
[59] See FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, August 28, 1903.
[60] See, for example, FO 195/2157, Fontana to Biliotti, Uscub, July 2, 1903. Among many others.
[61] See, for example, FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, August 28, 1903, and Fontana to Graves, Uscub, September 24, 1903. Fontana wrote a detailed report on Turkish and Bulgarian attacks and Bulgarian attempts to rouse the Muslims through attacks. (FO 195/ 2157, Fontana to Graves, August 18, 1903.)
[62] Fontana's reports in FO 195/2157, for example, were one-fourth those of McGregor.

discontent and anger" at Bulgarian attacks.[63] What he called massacres, such as those at Krushevo, were initiated by local Muslim villagers.[64] He stated that, when it was regular troops acting alone, as in Klissura region, there was no plunder, but there only destruction from battles with insurgents.[65] The officers tried to reduce casualties. When, for example, bombardment was threatened, insurgents who had occupied the village of Zelenitch surrendered and the village suffered not at all.[66]

The Ottoman Response to Muslim Offences

Importantly, the consuls did not stop with telling of offenses, but documented the Government reaction. Offenses against Christians were reported by Fontana, but also Ottoman punishment, including capital punishment, of the offenders.[67] Even government officials accused of offenses were arrested.[68] McGregor wrote of individual instances of punishment of Muslims: "Three days ago nineteen Mussulman Beys and Aghas from the Okhrida and Kyrchevo districts, some of whom had been denounced to Hilmi Pasha by myself as notorious evil-doers and tyrants, were exiled to Adana."[69] 30 Muslims whom McGregor called "petty tyrants" had similarly been exiled in October.[70] He reported that local Muslims were being arrested and punished by the Government.[71] When officers were put on public trial, McGregor forwarded reports on convictions and individual sentences.[72]

Fontana wrote that Hilmi Paşa, the Inspector-General of Macedonia, was proving an energetic and successful governor. In a short time after his arrival he had arrested 208 Muslim and 20 Christian "brigands and others." Hilmi was, he wrote, unafraid to use imperial troops to fight Muslim or Bulgarian trouble makers.[73] The relative numbers of Christians and Muslims arrested is worth note. When rebels set off a massive bomb in Salonica, the bombings caused a reaction in Monastir, where 16 Bulgarians were killed. McGregor reported that the governor had taken prompt action, sending

[63] FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, August 31, 1903.
[64] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, September 16, 1903. Fontana identified some plunderers and killers as "the Turkish [i.e., Muslim] villagers of the neighbourhood, at Armensko and Rokovo, the Turks of Florina, and at Mokreni (Klissura) the Turkish Beys of Kaïlar."
[65] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, September 1, 1903.
[66] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, September 5, 1903.
[67] FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, September 19, 1903.
[68] FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, October 3, 1903.
[69] FO 294/28, McGregor to Graves, December 30, 1903.
[70] FO 294/28, McGregor to Graves, October 19, 1903.
[71] FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, September 27, 1903. There were numerous arrests in connection with the events at Smyrdesh (FO 195/2156, McGregor to Biliotti, Monastir, April 24, 1903.)
[72] See, for example, FO 294/28, McGregor to Graves, Monastir, October 15, 1903. There are many examples in the correspondence.
[73] FO 195/2156, Fontana to Biliotti, Uscub, January 19, 1903.

soldiers to cordon off the Muslim and Bulgarian quarters to keep the violence from spreading.[74]

One report showed conclusively that the Ottoman response was against rebels, not directed against Christians. The greatest mortality in an engagement with rebels was not of Christians. When Albanian bands attacked Mitrovitza in March, 1903, Ottoman soldiers had repulsed them with cannon fire, leaving an estimated 250 dead and 150 wounded Albanian Muslims. This toll was far greater than any mortality in battles against Bulgarian rebels.[75]

The Value of the Consular Reports

For the historian, the most important aspects of the consular reports were not their analyses. The evaluations of McGregor and Graves, in particular, had only slight value, because they were so often biased. What was valuable was the extensive information they provided from a variety of sources. That information can often lead to real understanding. An illustration is seen in the consular documents on conflict in the Florina District: McGregor reported on August 16 that troops had burned a village near Florina.[76] He later posted more detailed reports from both the Bulgarian rebel Committee and the Government. Characteristically, McGregor said he had no reason for his belief that the Bulgarian version was true, but that he believed them anyway.[77] He had added nothing to the record himself, but he had provided evidence from both sides, a valuable contribution. The most important contribution, however, came from the Greek bishop of Florina. The bishop had written a letter to Salonica describing events in his diocese. Graves obtained a copy and, perhaps because it was from a Christian bishop, sent it to the embassy.

Two Turkish battalions proceeding lately to the forest of the village of Rakovo, to pursue the *Komitajis* who were there, passed by the Exarchate village of Boufi. Although this village seemed quite deserted, the corpses of three young men were seen hanging at the door of the village church; these were three Turkish wood-cutters of Florina who had disappeared ten days before in the forest between Florina and Pissodere where they had gone to cut wood. The Turkish commandant had the three corpses buried, and was preparing to continue his march, leaving in the village a detachment of 200 troops, when he observed that there were men hidden in the houses. Soldiers who tried to approach them were received with a fusillade. Firing began from almost all the houses, as well as from two strong positions near the village where more Bulgarians were concealed. Several Turkish soldiers were killed and others wounded. The Turks soon formed a cordon of skirmishers, and as the concealed *komitajis*, some 300 in number, refused to

[74] FO 294/28, McGregor to Biliotti, May 7, and McGregor to Biliotti, May 10.
[75] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, March 31, 1903, and Fontana to Biliotti, April 4, 1903.
[76] FO 195/2157, McGregor telegram, Monastir, August 19, 1903.
[77] FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, August 23, 1903, and McGregor to Graves, Monastir, August 27, 1903

surrender, the Commandant caused the village to be bombarded by two mountain guns he had with him. In two hours Boufi was in ruins. All the *komitajis* as well as some villagers, five hundred men in all, perished under the ruins. The women and children were already far away on the mountains.

The same day the Turks attacked the village of Rocovo, where there were *komitajis*. As they refused to surrender, the Turks bombarded the village also and reduced it to ashes. All the Bulgarians in the place perished.

The bishop described other instances of the use of artillery in reducing other rebel-held villages.[78] Although he may have exaggerated his numbers, the bishop's account had one virtue - it made sense and logically described the situation. Rather than risk their men in close combat where rebel rifles could be used effectively, an intelligent officer would bombard his opponents from a distance after they had refused to surrender. This would explain much of the destruction during the Ilinden Revolt. Krushevo, the rebel headquarters, was also bombarded after rebels refused to surrender. As mentioned, artillery was also used against Albanian rebels. On reflection, to not use artillery would have been ridiculous, a dereliction of an officer's duty to his men.[79]

The diplomatic reports were valuable in judging the journalistic reports that have all too often been a staple of the nationalist histories of Macedonia. They contained refutations of the sensational tales printed in the British Press, which O'Conor called "exaggerated and sensational."[80] Reports such as destruction of a monastery, that 5,000 rifles were being distributed to the Muslim population, and that all Bulgarians taken as prisoners were shot were identified as false.[81] Consul-General Biliotti complained of "the systematic course pursued by the greater part of the Press and some Consuls, who never cease finding fault with the Turkish government, whatever it did, thus encouraging the bands beyond all measure. In fact some of the Consuls do not appear to have ever heard of or at least do not appear to have ever

---

[78] FO 195/2157, Graves to O'Conor, Salonica, August 22, 1903. Graves felt that many of the komitajis had probably actually escaped, but offered no evidence other than his feeling. McGregor told a very different story than did the Greek bishop, not mentioning cannon at all in his very brief description. (FO 421/198. McGregor to Graves, Monastir, August 24, 1903.)

[79] How much the destruction of those who would not surrender was a conscious plan to stifle the rebellion, rather than a tactic on the spot, is unknown. A myriad of documents attests that Bulgarian villagers and *komitajis* were surrendering their weapons and accepting an Ottoman amnesty at the same time as the bombardments. (See, for example, FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, September 29, 1903. McGregor included reports on this from the vilâyet government. See also FO 195/2157, McGregor to Graves, Monastir, October 13, 1903, which also includes Ottoman reports on the situation.)

[80] FO 421/199, O'Conor to Landsdowne, Constantinople, October 8, 1903. See also FO 421/198, Elliot to Landsdowne, Sophia, August 22, 1903.

[81] FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, August 18, 1903. FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, September 30, 1903; FO 421/198, Fontana to Graves, Uscub, September 8, 1903; FO 195/2157, Fontana to Graves, Uscub, September 8, 1903. Musurus, the Ottoman ambassador identified as absolute nonsense the report in the Times on Turks massacring all the women and children in 22 villages in Florina and Monastir districts. (FO 421/198, Musurus to Landsdowne, London, August 27, 1903.)

reported Bulgarian atrocities, while they never fail to raise an outcry on every occasion against "Turkish atrocities," which, such as they were, had their origins in the actions of the Committees and their supporters."[82]

Biliotti was a consistent critic of newspaper reports and journalists sent to report on Macedonia. He complained to his superiors of the "anti-Turkish bias of foreign correspondents." He stated that the journalists went so far as to take insurgents as their guides in the region.[83] Graves, however, readily accepted journalists and their accounts. He took credit for assisting them and proudly proclaimed that they were his friends.[84]

Much of the value of the diplomatic correspondence is beyond the scope of this paper. The consular accounts of extensive Committee preparations for revolt, the place of the Bulgarian Government in the rebellion, troop movements, identification of rebel bands, and such matters are essential to the writing of a complete history of the Ilinden Revolt.[85]

The Revolt

Stripped of the analyses of Graves and McGregor and concentrating only on reports of actual events, it is possible to tentatively analyze the history of the events of 1903 from the consular documents.

- Both rebels and Muslims engaged in plunder and sometimes murder of their enemies.

- The Bulgarian revolt was based on attacks on Ottoman soldiers and officials and on village Muslims. The attacks preceded the "official" beginning of the revolt in August, 1903, and continued during that revolt.

- Bulgarian villagers joined the rebels. Many joined the *komitajis* out of belief or the simple desire to plunder Muslim property and settle old scores. Many others were forced to take part, as witnessed by the many documents that described rebels occupying Bulgarian villages and forcing the villagers to take to the hills.

- Although they were much exaggerated, there were indeed massacres of Bulgarians. Very seldom were these committed by regular Ottoman soldiers, who usually seem to have done what they could to stop

---

[82] FO 195/2156, Biliotti to O'Conor, Salonica, March 9, 1903.

[83] FO 421/196, O'Conor to Landsdowne, Constantinople, March 25, 1903, "Summary of Consular Despatches concerning Affairs in Macedonia."

[84] Graves, *Storm Centres*, pp. 199-202, 206, 212-13, 225, 239.

[85] See, for example, Consul Biliotti's analyses and predictions: FO 195/2156, Biliotti to Whitehead, Salonica, February 25, 1903, and January 24, 1903, FO 294/28, McGregor to Biliotti, Monastir, April 28, 1903, and McGregor to Biliotti, July 10, 1903 Although they have not been referenced here, the diplomatic records from Monastir, and to a lesser extent Uscub, contained hundreds of pages on Ottoman and rebel troop strength, the names and regions of operation of rebel units, and other information that should be essential to any work on the Ilinden Revolt. It is essential, however, as will be seen below, that the original documents from Monastir and Uscub be exploited, not only the much excised records in the Confidential Print and the Parliamentary Papers.

attacks on the innocent. There can be no question, however, that Bulgarian rebels were treated harshly, and that artillery was used in fighting rebels in villages, with attendant civilian deaths.

• Muslims were also massacred during and before the revolt. The rebel intent was to draw European intervention by causing reprisals on Christians for massacres of Muslims.

• Muslim villagers, called *başıbozuks* by the consuls, took active part in the plunder of Bulgarians and sometimes in murders. They were in most cases under no military control. It is important to note that few actions of these villagers came until after the attacks of Bulgarian bands. Revenge must have been a primary motivation for attacks on Christians.

• Ottoman officials prosecuted guilty Muslims, including officers and soldiers, in large numbers. If, on the other hand, Bulgarian rebels ever punished their fellows for misdeeds, such actions do not appear in the record. Both Muslim and Bulgarian villagers and combatants benefited from general amnesties. The amnesties were a governmental gesture towards peace and reconciliation, often influenced by European pressure, but they meant that the guilty escaped.

The Confidential Print

The Confidential Print, the only set of documents likely to be seen in British Government circles, was primarily concerned with diplomatic and political matters. The material in it may be important for those studying European power politics and intervention in the Ottoman Empire; it is of far less value for the study of the actual events of the Ilinden Revolt. Indeed, reliance on the Confidential Print will certainly lead to a false view of the history of 1903.[86]

The consular record, flawed as it was, contained much on murder of Muslims and plundering and burning of Muslim villages. It repeatedly drew attention to the rebel plan to attack Muslims, drawing Muslim reaction against Bulgarians and European intervention. Rebel attacks on Ottoman soldiers were documented throughout the literature. There is very little of this in the Confidential Print. [87] Instead, the Confidential Print dwelled on reported instances of Muslim attacks on Bulgarians. Selected reports from McGregor

[86] Analysis of the Confidential Print here has been drawn only the period of the main troubles in 1903. (FO 421/198, *Further Correspondence respecting the Affairs of South-Eastern Europe, July to September 1903, printed for the use of the Foreign Office,* October 1904.) Earlier Confidential Prints contained little information on Macedonia. It was obviously of less interest to the Foreign Office. The Embassy Archives (FO 78 and 371) have not been included here, because their information on actual events in Macedonia was drawn from consular reports. They would be valuable for political and diplomatic studies.

[87] There was one report of an attack on six Muslims. (FO 421/198, McGregor to Graves, Monastir, July 22, 1903). The Confidential Print also included the report of Biliotti's informant that Bulgarians plan to attack Muslims and spark reprisals. (FO 421/198, Graves to O'Conor, Salonica, July 23, 1903).

and Graves on Muslim attacks were reprinted. Communiqués from the rebel Committee were featured, along with McGregor's naïve belief that they, not Ottoman assertions, were to be believed.[88] The Committee reports would be unbelievable to anyone who had analyzed the complete record. For example, one Committee communication printed in the Confidential Print claimed that in a short period 62 villages had been burned by soldiers, only 6 by insurgents.[89] Analysis of such allegations would be impossible for anyone who had only the documents provided in the Confidential Print at their disposal.

The official statements from the Ottoman Government that were included in the Confidential Print were mainly short letters to the British Government from Musurus Paşa, the Ottoman ambassador in London.[90] Where a few short reports from Ottoman officials were included, they were set alongside much more detailed and numerous reports from the Committee, along with Graves' assertions that it was the Committee that should be trusted.[91]

Some absolutely absurd assertions on Ottoman plans and misdeeds were printed, without comment or analysis, such as statements from Bulgarian officials and journalists accusing the Turks of mass murder and of plans to kill all the Bulgarians in Monastir Province.[92]

Without inclusion of information on Muslim deaths, the Confidential Print provided no information on the cause of much of the destruction wreaked in revenge by local Muslims. Instead, at one point, the Ottoman Government was accused of using the locals as deliberate instruments to destroy the Bulgarians.[93]

One striking and important feature of the embassy documents in the Confidential Print is that Ambassador O'Conor showed himself to be a less prejudiced and more perspicacious analyst than were his consuls. In one instance, the Confidential Print offered the statements of the rebel Committee in detail, along with a brief Ottoman account. As shown above, Consul McGregor believed the Committee statements for no apparent reason, whereas O'Conor justifiably questioned both sides:

My Lord [Landsdowne], Therapia, September 4, 1903.

[88] For example (all FO 421/198), McGregor to Graves, Monastir, July 24, 1903, August 2, 1903, September 1, 1903, September 4, 1903, and Graves to O'Conor, Salonica, August 17, 1903, September 16, 1903 See also Fontana to Graves, Uscub, September 19, 1903. See also FO 421/198, Inclosure in Elliott to Landsdowne, Sophia, September 11, 1903.

[89] FO 421/198, McGregor to Graves, September 7, 1903.

[90] FO 421/198, Musurus to Landsdowne, London, August 6, 1903, August 9, 1903, September 9, 1903, and September 15, 1903.

[91] See the examples below. There were numerous others.

[92] FO 421/198, Elliot to Landsdowne, September 12, 1903, in which Bulgarians and the Times correspondant accuse the Turks of such plans.

[93] FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, September 8, 1903.

WITH reference to my despatch No. 579 of the 28th August, I have the honour to transmit herewith copy of a despatch from His Majesty's Vice-Consul at Monastir, giving both the official version and those supplied by the Revolutionary Committees of events attending the progress of the insurrection. It is difficult to say where the truth lies between these *ex parte* statements, but they both agree in regarding murder and arson as of almost daily occurrence. The official statements of the Turks are probably nearly as unreliable as the more carefully prepared reports of the Revolutionary Committees, but there is something peculiarly striking in the callous admission [by the Committee] that the civil officers of the Government and those alluded to as " bad Turks " were massacred without an alleged excuse. It is more than- likely that the burning of villages and crops belonging to inoffensive inhabitants have been mainly the work of the insurgents.[94]

Unfortunately, the Confidential Print contained little of such analyses by O'Conor. It was the invariant principle of The Confidential Print that consular reports were not printed without the notes added by the consuls' superiors before the reports were transmitted to London. One can theorize that whoever chose the documents for the Confidential Print felt that the assertions by the rebel Committee were important, even if O'Conor's statements had to be included.

In his introduction to another report, this time by Graves, O'Conor in essence questioned as one-sided his Consul-General's acceptance of the rebel Committee's assertions:

I may observe, however, that while the Committee are interested in describing the cruelties and misdeeds of the Turkish irregular troops in the darkest colours, the Turkish authorities hesitate to admit that the Muslim population has been subjected to ruin and ill-treatment at the hands of the insurgents, as such statements cannot be publicly made without diminishing the power and authority of the Sultan in all Mussulman centres throughout the Empire.[95]

O'Conor not only showed that he understood that Committee reports could not be so readily accepted without consideration of the losses of Muslims, he also indicated an understanding of one of the reasons the Government had not been more active in documenting Muslim suffering—the Government did not want to admit it could not protect its own people.

The Confidential Print included some material that was not present in the consular reports from the Ottoman Empire. This included assertions on events in Macedonia made by Bulgarian, Greek, and Serbian officials. Newspaper articles from Bulgaria and Greece (although not local or national Ottoman newspapers) were included. These almost always were accusations against the Ottomans, made without named sources. Especially

[94] FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, September 4, 1903.
[95] FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, September 11, 1903.

notable inclusions were numerous reports from an American missionary, Dr. J. F. Clark, whose station was at Samakov in Bulgaria. Insertion of his more than questionable reports was surely only justified by his religious status, and perhaps because he was so critical of the Turks, because he never gave evidence for his assertions and what he related was at odds with the consular reports. Clark was given to blanket assertions that Turks were killing Bulgarians in large numbers and that soldiers were about to assassinate consular officials. The only sources he offered were unnamed Bulgarians and, in one instance, another missionary.[96] He indicated that he somehow knew of threats made by soldiers to Bulgarian villagers: "If you don't bring back those who have left you we will destroy the homes and massacre you."[97] As might be expected, his reports contained only Bulgarian suffering, nothing on the suffering of Muslims.[98]

The reports in the Confidential Print were not without value.[99] Much of importance was included. When compared to the original consular documents, however, the Confidential Print was very deficient as an historical source. All that was in the Confidential Print was in the original record consular record without a dubious selection process and in enough detail to make more accurate historical analysis possible.

The Blue Books

If the Confidential Print was deficient as an historical source, the information in the Parliamentary Papers (Blue Books) was largely worthless.[100] The process of radical selection of documents makes it

---

[96] FO 421/198, Elliot to Landsdowne, Sophia, August 22, 1903; enclosure in FO 421/199, Elliot to Landsdowne, Sophia, October 7, 1903; enclosure in FO 421/199, Elliot to Landsdowne, October 12, 1903; enclosures in FO 421/199, Elliot to Landsdowne, Sophia, October 17, 1903; enclosure in FO 421/199, Elliot to Landsdowne, Sophia, October 23, 1903; FO 195/2156, Biliotti to Whitehead, Salonica, February 6, 1903.

[97] FO 421/198, Elliot to Landsdowne, Sophia, September 13, 1903.

[98] Missionaries were very occasionally quoted in consular narratives from Monastir and Uscub, and missionaries may have been some of the many unidentified sources in the consular record. They were present in Monastir, Salonica, and at various stations in Bulgaria. Without identification of sources of information, there is no way to be certain of this, although some reports read like missionary submissions as seen in other regions of the Ottoman Empire. For example, "A communication from Monastir" written by an unknown person and forwarded by the British ambassador in Sophia, would appear to be a missionary report. (FO 421/196, Elliot to Landsdowne, Sophia, March 14, 1903.) On missionary reports, see Justin McCarthy, Esat Arslan, Cemalettin Taşkıran, and Ömer Turan, *The Turk in America*, Salt Lake City: University of Utah Press, 2010, especially chapters six to nine.

[99] For example, reports (never all the reports) on the Krushevo Region and events at and near Smyrdesh (FO 421/198, O'Conor to Landsdowne, Therapia, July 7, 1903 (various enclosures),McGregor to Graves, Monastir, August 6, 1903, O'Conor to Landsdowne, Constantinople, August 19, 1903, Graves to O'Conor, Salonica, August 22, 1903.) The military reports of Col. Maunsell were sometimes included, although they are in much more detail in the consular records.

[100] *Turkey No, 1 (1904): Further correspondence respecting the Affairs of South-Eastern Europe, March-September, 1903, Presented to Both Houses of Parliament by Command of His Majesty, January, 1904*, London: HMSO, 1904 (Cd. 1875); *Turkey No, 2 (1904): Further*

impossible to see any historical context from the Blue Book documents. Yet these were the only documents on Macedonia that reached the public and most of Parliament.

For the period of most intense combat in Macedonia, August of 1903, the blue books offered only 24 documents.[101] These included many reports that shed little light on the situation: Four were notifications that bridges have been blown up. Six were opinions of politicians and the rebel Committee organization. This leaves 14 documents describing events in the revolt, five of them on "Turkish excesses." The rest of the documents are mainly straightforward reports on military engagements. With document numbers so limited, there was little mention on important matters. The only document on the Krushevo rebellion and Ottoman retaking of Krushevo, for example, was McGregor's sparse original telegram.

There is no need to describe further the material in the Blue Books. By the time the consular reports from Macedonia reached Parliament and the public they had been reduced from thousands to a few dozens. Like the Confidential Print, the Blue Books were affected by politics and prejudices, but they were so limited in scope that they would be useless even if they had been more accurate.

Conclusion

The selection process has had a negative effect on scholarship. Perhaps overwhelmed by the mass of diplomatic material, many scholars who have written on the Ottoman Balkans have based their conclusions on secondary sources. The danger of this, of course, is that prejudices and errors of a century ago tend to be repeated. Some have taken contemporary newspaper accounts as accurate, which they seldom were. Writers who have made use of British diplomatic records have tended to base their studies on the Parliamentary Papers and, less often, the Confidential Print.[102]

---

correspondence respecting the Affairs of South-Eastern Europe, in continuation of "Turkey No. 1 (1904), Presented to Both Houses of Parliament by Command of His Majesty, February, 1904, London: HMSO, 1904 (Cd. 1879). In order to facilitate comparison with the Confidential Print, only the documents from July to September have been analyzed here.

[101] The material in the blue books was so worthless that I have not found it necessary to cite them individually. All of them, in any case, are in the Confidential Print.

[102] For example, Duncan Perry cited only the Accounts and Papers in his consideration of the 1903 revolt. (*The Politics of Terror: the Macedonian Liberation Movements 1893-1903*, Durham: Duke University Press, 1988, pp.107-42 and 227-9.) William Langer's monumental study that set a standard for future work ended its consideration of the Balkans in 1902. Because it has proved so important to later scholarship, however, it should be noted that the British diplomatic correspondence he cited was all from the Confidential Print and the Parliamentary Accounts and Papers. (*The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, New York, Knopf, 1960. See especially pp.303-21 and 383.)

The essential source on events in the Ottoman Balkans is the Ottoman Archives.[103] Writing history without utilizing the records of those who governed a region violates all principles of historical inquiry. Records of other regional governments and, where available, of revolutionary groups, are also valuable. But consular reports, especially those of Britain and Austria-Hungary, must be a part of the history of the Ottoman Empire in Europe, Used judiciously, they describe events and actors that are not found in other sources. They give insight into the judgments and prejudices of the Europeans who, through threats of intervention, were important parts of the history. There is, however, one caveat on the use of British diplomatic records: scholars must see the original reports of the consuls, not the selections in the Parliamentary Papers or the Confidential Print. Only the original reports can ever be a reliable source for history.

 Ottoman memoirs are also a necessary part of a complete study. See Tahsin Uzer, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979, which includes archival documents, and is especially important for reports on attacks on Muslim villages (pp. 140-80).

THE TIMES GAZETESİNE GÖRE BALKAN SAVAŞLARI VE İNGİLTERE'NİN YAKLAŞIMI

Prof.Dr. Mehmet OKUR*

Tarih boyunca çeşitli kavimlerin (Akalar, Dorlar, Dalmatlar, Traklar, İllirler, Romalılar, Slavlar, Hunlar, Avarlar, Bulgarlar, Kumanlar, Peçenekler, Uzlar, Torbeşler, Macarlar, Hırvatlar, Arnavutlar, Romenler, Yunanlar, Boşnaklar, Ulahlar...) yaşadığı Balkanlar, Büyük İskender İmparatorluğu, Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, onun zayıflamasıyla ortaya çıkan prenslik veya krallıklar, XIV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar da Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.[1]

Osmanlı hâkimiyeti döneminde uzun bir süre asayişin hâkim olduğu Balkanlarda XIX. yüzyılın başından itibaren Avrupa devletlerinin de yönlendirmesi ve desteği ile gayri Türk unsurlar isyan etmeye başlamış ve bu isyanlar sonucunda küçük bağımsız ya da özerk devletler ortaya çıkmıştı. Kesin bir sınır, din, dil, boy ya da tarihî süreç gibi bir ölçüte dayanmayan bu devletlerin her biri hem birbirleri hem de Osmanlı Devleti ile mücadele içerisinde olmuş ve bu mücadelede büyük devletler tarafından farklı amaçlarla desteklenmiştir.[2]

Örneğin Rusya, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki hâkimiyetine son vermek için iki planı birden uygulamaktaydı. Bunlardan birisi 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'ndan itibaren uygulamaya koyduğu Pan Ortodoksluk, diğeri ise etkilerini yüz yıl sonra 1877 Osmanlı - Rus Savaşı sırasında göstermeye başlayan Panslavizmdi.[3]

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu da 1871'de Alman İmparatorluğu'nun ortaya çıkmasından sonra, dış politikasını batıdan doğuya çevirmek zorunda kalmış, gözünü Adriyatik ve Selanik'e dikmişti. Adriyatik'e çıkmada Bosna - Hersek engeli, Selanik yönünde ise Sırbistan bulunmaktaydı. Bosna - Hersek üzerinde Sırbistan'ın da emelleri olması aynı zamanda bölgede bir Avusturya - Rusya rekabeti doğurmaktaydı.[4]

Bildirimizin konusunu teşkil eden İngiltere'nin politikası ise XIX. yüzyılın sonlarından itibaren değişmeye başlamış, diğer bir deyimle Osmanlı

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Yusuf Hamzaoğlu; Balkan Türklüğü I, Ankara, 2000, XIV. Mehmet Hacısalihoğlu; "Makedonya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 27, İstanbul, Ankara, 2003, s. 437, 440. Halil Akman; Paylaşılamayan Balkanlar, İstanbul, 2006, s. 236, 239.

2 H. Yıldırım Ağanoğlu; Balkanlardan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi, Göç, İstanbul, 2001, s. 45.

3 Akdes Nimet Kurat; Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, 1987, s. 353 - 354.

4 Aynı zamanda bu rekabet Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun bütünlüğünü de tehdit etmekteydi. Zira Avusturya Slavları ile güney Slavları üzerinde Rusya'nın ve Sırbistan'ın tinsel etkisinin artması Avusturya İmparatorluğu'nu da Osmanlı İmparatorluğu gibi dağılma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmaktaydı. Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi II / I, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asya'sının Paylaşılması İçin Antlaşmalar, 1911 Başından Balkan Savaşlarına Kadar, Ankara, 1991, s. 31.

Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunma politikasından vazgeçmiştir.[5] İngiltere, Almanya'ya yaklaşan Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik politikalara ağırlık vermeye başlamıştır. Ancak bu politikalar Osmanlı Devleti'ni tümüyle bölgeden uzaklaştırma şeklinde değil, Balkan devletlerini ve bölgedeki gayrimüslim unsurları destekleme şeklinde olmuştur.[6] Nitekim İngiltere, Berlin Anlaşması'ndan sonra özellikle Bulgaristan'ı nüfuzuna almaya çalışmış ve bu ülkeyi Rusya'nın güneye doğru yayılmasını engellemek için yeni bir ''tampon devlet'' olarak dikme çabası içerisine girmiştir.[7]

Büyük devletler arasında cereyan eden bu rekabet, Berlin Anlaşması'nın ortaya çıkardığı yeni siyasi yapı dolayısıyla daha da şiddetlenmiştir. Nitekim 1878'den beri Bosna - Hersek'in idaresini elinde bulunduran Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun, Makedonya'daki karışıklıklar ve II. Meşrutiyet'in ilanı sürecindeki iç gelişmelerden istifade ederek Ekim 1908'de Bosna - Hersek'i ilhak ettiğini ilan etmesi, Osmanlı Devleti'nden[8] başka başta Rusya olmak üzere büyük devletlerin sert tepkisine oldu.[9] Her ne kadar Rusya, Temmuz 1876 Reichstadt ve Mart 1877 Peşte Anlaşmaları ile Avusturya'nın Bosna - Hersek üzerindeki isteklerini kabul ettirmişse de şartlar artık değişmişti.[10] Aynı şekilde İngiltere de Almanya'nın yanında yer alan bir Avusturya - Macaristan'ın Balkanlarda

[5] XIX. yüzyılın en büyük sömürge imparatorluğunu kuran İngiltere, dış politikasını mevcut sömürgelerin ve bu sömürgelere giden yolların korunması esasına göre bina etmiş ve bunu 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumak şeklinde sürdürmüştür. Fakat şu da belirtilmelidir ki bu politika Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya topraklarında aynı derecede uygulanmamıştır. Zira "Şark Meselesi" noktasında İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Boğazlar hariç Avrupa topraklarından çıkarılmasını her zaman desteklemiş ve bu yöndeki faaliyetlere (Yunanistan'ın bağımsızlık kazanmasında olduğu gibi) büyük katkı sağlamış, ancak sıra Asya topraklarına gelince biraz önce belirtilen koruma politikalarını uygulamıştır. Reşat Sagay; XIX. ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul, 1977, s. 72 - 73. Mehmet Okur; "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yönelik Emperyalist Rekabet", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler), Elazığ 16 - 17 Ekim 2003, Elazığ, 2004, s. 532.

[6] İngiliz basınının Balkanlardaki asayişsizliği ve isyanları "Hristiyan katliamı" şeklinde sunması bu ülkede Türklere karşı ciddi bir muhalefet oluşturmuş, Başbakan Dısraeli Osmanlı Hükûmetine suçlamaları kabul etmesi için baskı yapmaya başlamıştı. Justin McCarty; Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları (Çev. Mehmet Tuncel), İstanbul, 2006, s. 91 - 92.

[7] Fahir Armaoğlu; XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 - 1914), Ankara, 1997, s. 551. Fahriye Emgili; Yeniden Kurulan Hayatlar, Boşnakların Türkiye'ye Göçleri (1878 - 1934), İstanbul, 2012, s.108.

[8] Osmanlı Devleti, Bosna - Hersek'i işgal eden Avusturya - Macaristan'a sert tepki göstermesine rağmen yeni bir uluslararası krize neden olacağından savaşı göze alamadı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, bütün yurtta halkı örgütleyerek Avusturya mallarının alınmaması yönünde boykot girişimi başlattı. Y. Doğan Çetinkaya; 1908 Osmanlı Boykotu, Bir Toplumsal Hareketin Analizi, İstanbul, 2004, s. 14 - 19.

[9] Hatta gazetelerde, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın Bosna - Hersek'e yönelik bir Sırp - Karadağ hatta bir Osmanlı saldırısında bu devletlerin yanında yer alacakları yazılmaktaydı. Balkan Gazetesi; 14 Teşrinisani 1324 (27 Kasım 1908), No.: 601.

[10] Armaoğlu; s. 537.

genişlemesini Boğazlar ve Akdeniz politikaları için tehlikeli bulmakta ve Balkan devletlerini kontrollü bir şekilde desteklemekteydi.[11]

İşte Avusturya - Macaristan'ın Bosna - Hersek'i ilhakının yaratmış olduğu bölgesel ve uluslararası tepki Balkan Savaşlarını tetikleyen en önemli gelişmelerden biri oldu.[12] Nitekim bölgeyi kendi doğal yayılma alanı olarak gören Sırbistan; Bulgaristan ile birbirlerinin toprak bütünlüklerini garantileyen ve herhangi bir saldırı durumunda karşılıklı yardımı esas alan bir "Dostluk ve İş Birliği Anlaşması" imzaladı (11 Mart 1912).[13] Daha sonra buna benzer bir anlaşma Bulgaristan ve Yunanistan arasında imzalandı.[14] Eylül ve Ekim ayında da Karadağ, Sırbistan ve Bulgaristan ile bir savunma anlaşması imzaladı.[15] Balkan devletleri arasındaki bütün bu anlaşmalarda ve Balkan Savaşı'nın çıkmasında Rusya başlıca rol oynadı. Boğazlar üzerinde nüfuz elde etmek isteyen Rusya, bu amacına Balkan devletlerini kullanarak ulaşmayı düşünüyordu.[16]

Avrupa başkentleri, Balkan devletleri arasındaki bu görüşmeleri ve anlaşmaları yakından takip ederken İstanbul bu konuda çok geç kalmıştı. Devlet yönetiminde tecrübesiz İttihat ve Terakki Cemiyeti, Avrupa'daki gelişmeleri ve Balkan devletleri arasındaki ittifak sürecini izleyemediği gibi[17]

---

[11] Stefanos Yerasimos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, 1995, s. 68, 100.

[12] Misha Glenny; Balkanlar, 1804 - 1999, Milliyetçilik Savaş ve Büyük Güçler (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 2001, s. 194.

[13] Bu anlaşmaya göre Bulgaristan ve Sırbistan birbirlerinin toprak bütünlüklerini tanıyacak, iki ülkeden birinin Osmanlı Devleti'ne savaş açması durumunda diğeri de tüm gücüyle yardımda bulunacaktır. Necdet Hayta - Togay Seçkin Birbudak; Balkan Savaşlarında Edirne, Ankara, 2010, s. 5. Sırbistan ve Bulgaristan daha sonra (Mayıs 1912'de) bir askerî anlaşma imzalayarak Avusturya'nın Sırbistan'a saldırması veya Yeni Pazar Sancağı'na girmesi ile Romanya'nın Bulgaristan'a ve Sırbistan'a saldırması durumunda Bulgaristan 150.000; Türkiye Bulgaristan'a saldırırsa Sırbistan da 200.000 kişilik bir kuvvetle ile birbirlerine askerî yardımda bulunacaktı. Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılap Tarihi, C II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asya'sının Paylaşılması İçin Anlaşmalar, Kısım: I, 1911 Başından Balkan Savaşı'na Kadar, Ankara, 1991, s. 212 - 221. Armaoğlu; XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi, s. 654 - 661. Georges Castellan; Balkanların Tarihi, XIV - XX. Yüzyıl (Çev. Ayşegül Yaraman - Başbuğu), İstanbul, 1995, s. 386.

[14] Glenny; s. 199. Mehmet Okur; "Balkan Savaşları", Balkanlar El Kitabı I, Tarih, (Der. Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ), Ankara, 2006, s. 614.

[15] Hüseyin Kabasakal; Balkan Harbi (1912 - 1913), Ankara, 1979, s. 13. Matthew Smith Anderson; Doğu Sorunu 1774 - 1923 (Çev. İdil Eser), İstanbul, 2001, s. 304.

[16] Rifat Uçarol; Siyasi Tarih (1789 - 1994), İstanbul, 1995, s. 430.

[17] Hatta dönemin Londra Sefiri'nin anlattığına göre Balkan Savaşı'ndan az evvel İngiltere Kralı'nın Hindistan Müşaviri bulunan Ali Han'a Londra'daki Yunanistan ve Hindistan sefirleri müracaat ederek Bulgarların Türkiye'ye karşı harbe hazırlandıklarını ve kendilerini de ittifaka davet ettiklerini, böyle bir badireye girmek istemediklerini, Babıali'nin, Yunanistan demir yollarının Avrupa demir yollarına iltisakına müsaade ve Sırbistan ihracatının Selanik üzerinden yapılmasına muvafakat edilmesi mukabilinde bu ittifaka katılmaktan sarf-ı nazar edebileceklerini anlatmışlardır. Hariciye Nazırı, bu hususta harekete geçmediği gibi "Balkanlardan vicdanım kadar eminim." diye beyanatta bulunmuştu. Ahmed Bedevî Kuran; Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul, 2012, s. 577.

bu konuda basında çıkan bazı haberlere de itibar etmemiştir.[18] Hatta Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı Devleti'ne savaş açacağı ve İngiltere'nin de bu savaşta Balkan devletlerine destek vereceği daha 1911 yılının Şubat ayında İngiliz gazeteleri tarafından yazılmış, bu haberler Osmanlı kamuoyuna da yansımıştı. Fakat gerek Osmanlı basını gerekse Babıali bu haberlere önem vermediği gibi Balkan devletlerini küçümseyici ifadeler de kullanmıştı. Zira 24 Şubat 1911 tarihli Hikmet gazetesinde çıkan bu haberle ilgili bir yazıda şöyle denilmekteydi:

"İngiliz gazeteleri ve özellikle Pall Mall Gazette küçük Balkan hükûmetlerinin aleyhimize ittifak ettiklerini, orduları hazırladıklarını ve İngiltere'nin onlara destek çıkacağını yazıyor. Bu muhterem gazeteler Balkan hükûmetçilerinin bize saldırmasından pek memnun görünüyorlarsa da korktukları, böyle bir savaşın genel savaşa sebep olacağıdır! Biz de muhterem Pall Mall'a deriz ki bizim hiç korkmadığımız bir şey varsa o da genel savaş ve İngiliz kolonilerinde ortaya çıkması muhtemel olan ihtilallerdir. Acaba bu muhterem kişiler bizim Bulgar ve Yunan ordusuna beş paralık bile kıymet takdir etmediğimizi ne zaman anlayacaklar?"[19]

Ancak burada şu hususa da dikkat çekmek gerekir ki Osmanlı Hükûmetinin Balkanlardaki gelişmeleri yeterince değerlendirememesinde İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması, aynı döneme rastlayan Arnavutluk Ayaklanması ve içeride hükûmeti devirme girişimleri gibi başka unsurlar da vardı.[20]

Babıali'nin içinde bulunduğu bu durumdan yararlanmak isteyen Karadağ, 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederken diğer Balkan devletleri de 13 Ekim 1912'de Babıali'den: İmparatorluğu meydana getiren milletlerin etnik özerkliklerinin bütün sonuçlarıyla onaylanması, Osmanlı Parlamentosunda her milletin nüfusuyla orantılı olarak temsil edilmesi, Hristiyanların askerlik hizmetlerini kendi yerlerinde yine Hristiyan kadrolarda yapmaları, Hristiyan nüfusu da bulunan vilayetlere büyük devletlerce onaylanan İsviçreli veya Belçikalı valiler atanması gibi Makedonya'nın yönetimi ile ilgili kabul edilmesi zor birtakım isteklerde bulundular.[21] Bu istekler kabul edilmeyince 18 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiler.[22]

Osmanlı Hükûmeti, bu ani saldırı karşısında İngiltere ve diğer büyük devletlerden savaşın önlenmesi için girişimde bulunmalarını istedi. Fakat bir sonuç almayınca bu kez Balkan ülkelerinin talepleri doğrultusunda Berlin

[18] Kuran; s. 577.
[19] Önder Kocatürk; Osmanlı - İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911 - 1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, İstanbul, 2011, s. 107.
[20] 1912 Temmuz'unda Halaskâr Zabitan Grubunun baskısıyla Sait Paşa başkanlığındaki İttihat ve Terakki Kabinesi istifa etmek zorunda kalmıştı. Kuran; s. 563 - 566.
[21] Bayur; s. 420. Hasan Taner Kerimoğlu; İttihat - Terakki ve Rumlar (1908 - 1914), İstanbul, 2009, s. 344 - 345.
[22] Castellan; s. 387.

Anlaşması'nın 23. Maddesine uygun olarak 1880 Kanunu'nu yürürlüğe koyacağını bir genelge ile ilan etti.[23] Osmanlı Devleti'nin savaşı engellemek için yaptığı son bir hamle de Rumeli vilayetleri için İngiliz müşavirlerin getirilmesinin uygun bulunması idi.[24] Fakat Osmanlı Hükûmetinin bu yönde attığı hiçbir adım başlayan savaşı durdurmaya yetmedi.

Osmanlı Devleti, hemen her yönden savaşa hazırlıksız yakalanmışken[25] Balkan ülkeleri, yeterli miktarda asker toplamış ve bu dönemde ekonomik yaşamlarını ve kamuoylarını da büyük ölçüde savaşa hazır etmişlerdi. Sırbistan'da hemen her taraf eski Sırbistan'ın hayal ürünü resimlerle süsleniyor; gazeteler, halkı "Savaşa hazırlanın, ortak Sırp - Bulgar taarruzu her an başlayabilir!" diye galeyana getiriyorlardı.[26]

The Times gazetesi, savaşın hemen başlangıcında Bulgaristan ve Sırbistan'daki askerî hazırlıklar ve genel durum hakkında şu bilgileri vermektedir:

"(Balkanlarda) kriz olağanüstü hızla ilerledi. Yaklaşık 400.000 kişilik bir askerî kuvvete ulaşan Balkan ülkeleri, bugün öğleden sonra seferberlik ilan etti. Sofya Hükûmeti, Türkiye sınırlarındaki çatışmalar yüzünden karar verilen seferberlikle ilgili bilgi vermesi için hükûmet yurt dışı temsilciliklerine talimat gönderdi. Ayrıca Filibe ve Burgaz bölgelerinde sıkıyönetim ilan edildi.

Hükûmetin seferberlik ilanı halk tarafından heyecanla karşılandı. İtalyan Elçiliği önünde bir gösteri düzenlendi. Ulusal banka 4 milyon Sterlin altın rezervinin, ayrıca 16 milyon Sterlin tutarında da kâğıt para ve gümüş bulunduğuna dikkat çekerek mali problemin söz konusu olmadığını bildirdi.

Sırbistan'da da seferberlik ilan edilmiş ve polis yetkilileri askerî harekâtın haberlerinin yayınını yasaklamıştır. Savaş hazırlıkları bütün hızıyla sürmektedir.

Belgrad'da halk heyecan içerisinde, bütün gazeteler ekstra basımlar yayımlıyor. Sokaklar üniformalı yedek askerlerle dolu. İnsanlar onların yanında savaşa katılmak için tren istasyonlarına akın ediyor."[27]

---

[23] Berlin Anlaşması'nın 23. Maddesine göre Babıali, doğrudan doğruya Osmanlı idaresinde kalacak olan Rumeli vilayetleri için her vilayet içinde yerli halkın da geniş surette temsil edildiği komisyonlar tarafından Girit'tekine benzeyen -vergi muafiyetleri müstesna- nizamnameler hazırlattıracak, bunlar Babıalice incelenecek ve yürütülmeden önce de Şarki Rumeli'ye ait Avrupa Komisyonunun düşüncesi sorulacaktı. Bayur; s. 402.

[24] Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Meclis-i Vükela Kararı, Dosya No.: 170, Gömlek No.: 4. / 29 Eylül 1328.

[25] İstanbul'da söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, orduda yeni bir yapılanmaya gitmiş, iç siyasal çatışmalar ciddi boyutlara ulaşmıştı. The Times gazetesi, ordudaki bu yeni yapılanmayı şu şekilde değerlendirmektedir: "… Bu arada Türk ordusu yeniden yapılanmaktadır. Daha doğrusu Jön Türkler Türkiye'de yenilenme adına tek bir şey yaptı. O da orduyu gençleştirdi. Hatta tüm finans kaynaklarını buna adadı denilebilir. Bu durum Jön Türklerin, tek elleriyle kılıç tutan babalarından çok da farklı düşünmediklerini ortaya koymaktadır…" The Times; Oct 06, 1911.

[26] Okur; agm., s. 614.

[27] The Times; Oct 01.1912.

The Times gazetesinde, 03 Ekim 1912 tarihli "Balkanlarda Savaşa Hazırlık, Barış Umutları Giderek Azalıyor" başlıklı haberde ise Balkanlardaki barışın korunabilme olasılığının gittikçe azaldığı belirtilmekte ve şöyle denilmektedir:

"…Balkanlarda barışın muhafaza edilebilmesi olasılığı giderek azalıyor, umutsuz olmak için henüz erken. Daha önceki anlaşmazlıklara benzeyen bu kriz, savaşsız çözümlenebilir. Fakat gün geçtikçe mevcut tansiyon artacağa benziyor. Çünkü Balkan devletlerinde ve Türkiye'de savaş hazırlıkları görülüyor. Ayrıca bu durum, Türkiye'ye karşı birleşen dört Balkan ülkesindeki kamuoyunda savaş isteğinin artmasına ve hükûmetlerine baskı yapmalarına neden oluyor…"[28]

Gazete, bu ülkelerden hiçbirinin bu savaşa harcayarak parasının olmadığına da dikkat çekerek büyük devletlere, bir an önce olaya müdahil olmalarını ve Balkan devletlerine ekonomik baskı uygulamalarını önermiştir.

İttihat Terakki yönetiminin tecrübesizliğine de dikkat çeken The Times gazetesi, II. Abdülhamit'in, Balkan devlet ve uluslarını birbirine düşüren politikasına atıfta bulunmuş, Bulgaristan'ı Sırbistan'a ve Yunanistan'ı Bulgaristan'a karşı kullanma siyaseti üzerinde durmuştur.[29]

Savaşı, 9 Ekim 1912 tarihli haberinde "Balkanlarda Savaş Başladı" başlığı ile duyuran The Times gazetesi, savaşı başlatan tarafın Balkan devletleri olduğunu ancak Türk Hükûmetinin sorumlu olduğunu yazarak Batı'nın Türkiye'ye geleneksel yaklaşımını bir kez daha ortaya koymuştur.

Savaşın başladığına dair The Times'da yer alan yazıda şu bilgi ve değerlendirmelerde bulunulmaktadır:

"Karadağ, Türkiye'ye savaş açtı. Diğer Balkan ulusları aynı doğrultuda hareket etmediler fakat bunu yapmaları an meselesi. Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki bu devletler Türklere savaş ilan etmek için makul bir sebebe de sahip değiller. Karadağ'ın hemen harekete geçmesinde bölgesel bazı haklı sebepleri olduğu gibi coğrafi avantajı da vardı…

Son olaylara yönelik bakış açımız olan kötümserlik, bizi umduğumuzdan daha erken haklı çıkardı. Her savaşta olduğundan daha büyük çaplı korkularımızı, nefretimizi uyandıran bu savaşın mütecavizi olan Balkan devletleri, savaşın doğrudan sebebi olan Türklerin Avrupa'daki vilayetlerini iyi yönetememesinden kaynaklanmaktadır… Esasında patlak veren bu savaş, yıllardır içten içe yanan bir yangının sonucudur. Şayet insan ilişkilerinde kaçınılmaz olarak bahsedilecek bir şey varsa o da er ya da geç Türklerin Avrupa'daki imparatorluğundan elinde kalanları sonuna kadar savunacağıdır. Mücadele ertelenebilir fakat bertaraf edilemez…"[30]

[28] The Times; Oct 03.1912.
[29] The Times; Oct 03.1912.
[30] The Times; Oct 09, 1912.

Savaşın başladığı gün Avusturya ve Rusya, bütün büyük devletler adına bir bildiri yayımlayarak Balkanlarda sınır değişikliğini kabul etmeyeceklerini, yani mevcut durumun devamından yana olduklarını açıklamışlar ve gelişmeleri yakından izlemek üzere bölgeye çok sayıda gözlemci göndermişlerdi.[31] Büyük devletlerin bu tutumu Times gazetesi tarafından şöyle değerlendirilmiştir:

"…Bununla birlikte, büyük güçlerin ortak bir harekât hattı üzerinde anlaşabilmiş olmaları ve Rusya ve Avusturya - Macaristan'ın aleni olarak büyük güçler adına adımlar atıyor olmaları bu savaşın bir Balkan savaşı olarak kalacağını ummak için yüreklendirici oldu. Yapılması gereken, bundan sonra da zaman zaman yükselebilecek gerilimden Avrupa'daki barışı korumak olmalıdır. Bu da yerine getirilmesi en önemli görevdir…"[32]

Balkan Savaşı'nı dikkatle takip eden Londra yönetiminin en büyük korkusu Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanması ya da Bulgaristan'ın ağır bir yenilgiye uğraması idi.[33] Ancak başta Hindistan olmak üzere sömürgelerinde yaşayan Müslümanlarının tepkisinden çekinen İngiltere, hem Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan ittifaka hem de Rusya'nın Balkan siyasetine açık destek vermekten çekinmekteydi.[34] Nitekim Londra Hint Müslümanlar Komitesi Başkan Yardımcısı, Britanya Krallığı'nın Müslüman vatandaşlarının duygu ve düşüncelerini dikkate alması gerektiğini kaleme alan bir mektup yayımladı. "İslam ve Balkanlar" adını taşıyan ve The Times'ın editörüne gönderilen 16 Eylül 1912 tarihli mektupta şu uyarılarda bulunulmaktaydı:

"Londra Hint Müslümanlar Derneğinin Başkan Yardımcısı olarak, sizin yüksek nezaketinize güvenerek mektubumun The Times'da yer alacağını düşünüp Hristiyan Balkan ülkelerinin üzerindeki hırsın Yakın Doğu'da yarattığı tehlikeli duruma dair bazı görüşlerimi belirtmek istiyorum.

Kısa bir süre önce köşenizde çıkan "Panislamizmdeki Tehlike" şeklinde adlandırdığınız ilginç makalede, İngiltere'yi İslam'ın karşısındaki engel olarak belirtmişsiniz. İngiltere'nin İslam karşısındaki bir engel olup olmadığı gerçeği, İngiltere'nin bu görüşteki yaklaşık yüz milyon Hint Müslüman'ının bağlılığına sahip olmasının altında yatıyor. Şu düşüncemi açık yüreklilikle söyleyebilirim ki böyle düşünenlerin görüşü ne olursa olsun, hiçbir makul İngiliz devlet adamı, kraliyetin Müslüman vatandaşlarının duygu ve düşüncelerini göz ardı etmez ya da azaltmaz. Aksi durumun büyük bir akılsızlık olacağını düşünüyorum.

Türkiye, en organize ülkelerin bile çabalarını felç edecek korkunç zorluklar altında, ihtilaflar yüzünden karmakarışık olmuş bir bölgeye kanun

[31] Anderson; s. 304 - 305.
[32] The Times; Oct 09, 1912.
[33] Nitekim İngiltere, Balkan Savaşlarında Kızılhaç ve diğer sosyal yardım kuruluşları aracılığı ile Bulgaristan'ın yanında olmuş, bu ülkeye büyük miktarda nakit para, sağlık ekibi, gıda ve ilaç yardımında bulunmuştur. The Guardian; Dec 18, 1912.
[34] The Times; Sep 20, 1912.

ve düzen getirmek için çabalıyor. Peki, onların çabaları nasıl karşılanıyor? Şu anki şartlarda merkezî hükûmetin kontrolü dışında, Balkanlardaki Hristiyan devletler Türkiye'yi savaşa sokmak için açıkça çalışıyorlar.

İngiltere için Doğu Avrupa ve Asya arasındaki barış herhangi bir güçten açık ara farkla önemli. Bu yüzden de hissiyatım, Hristiyan Balkan devletlerinin provoke etmek istedikleri gibi bir savaşın Doğu dünyasında bundan öncekilerin sebep olduklarından çok daha büyük bir değişim yaratacağı yönünde olacaktır.

Biz Müslümanlar, İngiltere'nin adalet anlayışına ve gücüne çok güveniyoruz ve biz İngiltere'nin bunu yapabileceğine inanıyoruz. Müttefikleri olsun ya da olmasın, Müslüman vatandaşlara sahip İngiliz Hükûmeti, onların fikirlerine bir noktaya kadar danışmalı, Balkan ülkelerini mantıklı olmaya ikna etmeli ve de doğuda Hristiyanlar ve Müslümanların öfkelerini alevlendirmek üzere planlanan ve alevlendiren acımasız zulümlere dur demelidir."[35]

İngiltere, bundan başka Avusturya ve Rusya arasında savaş başlamasından ve bunun tüm Avrupa'yı sarmasından endişelenmekteydi. Bu nedenle savaşın Balkan ulusları ile Osmanlı Devleti arasında sınırlı kalmasını ve büyük devletler arasındaki barış ortamının korunmasını istemiştir.[36]

Bu arada 1912 Ekim'inde başlayan ve yaklaşık 8 ay süren savaşın ilk aşaması; batıda Arnavutluk kıyılarından doğuda İstanbul'un 32 kilometre yakınına, Makedonya'nın en kuzeyinden Orta Yunanistan'da Teselya'ya kadar 170.000 kilometre karelik bir alanda cereyan etmiş ve Osmanlı Devleti hemen bütün cephelerde ağır yenilgilere uğramıştır.[37]

Savaşı kaybeden Osmanlı Devleti, 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanan barış anlaşmasına göre: Gelibolu Yarımadası dışındaki tüm Trakya, Edirne dâhil olmak üzere Bulgaristan'a bırakılmak zorunda kalmış; Makedonya'nın diğer kısımları ise Yunanistan ve Sırbistan arasında paylaşılmıştı.[38] Ancak Balkan devletlerinin belki de daha önce hayal dahi

[35] The Times; Sep 20, 1912. Hindistan Müslümanları, İngiliz Hükûmetinin savaşı durdurulması yönünde çaba göstermemesini protesto eden mitingler düzenlemek, boykotlar yapmak, savaştan etkilenen Müslümanlara yardım edilmesi için Osmanlı Devleti'ne para, hatta gönüllü asker gönderme girişimi gibi faaliyetlerde de bulundular ancak bütün bunlar Londra yönetimi üzerinde pek etkili olmadı. The Guardian; Nov 09, 1912. Azmi Özcan; Pan İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanlar ve İngiltere (1877 - 1914), Ankara, 1997, s. 207.

[36] Kocatürk; s. 109.

[37] Okur; agm., s. 615.

[38] Ancak Sırbistan savaşta ele geçirdiği yerleri barış sürecinde pek koruyamamıştı. Zira Sırbistan'ın birdenbire genişleyip Arnavutluk'u işgal etmesi ve Adriyatik'e inmesi Avusturya ve İtalya'yı endişelendirdiğinden bu iki devlet Adriyatik sahilinde Arnavutluk Devleti'nin kurulmasını sağlayarak Sırbistan'ın önünü kesti. Ahmet Halaçoğlu; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913), Ankara, 1995, s. 17. Armaoğlu; s. 680.

etmedikleri toprak kazançları ve daha da ileri giderek Makedonya'ya tek başına sahip olma isteği İkinci Balkan Savaşı'na neden oldu.[39]

Esasında Londra Anlaşması'nın fazla uzun sürmeyeceği, tarafların birbirlerine karşı düşmanca tutumundan belli oluyordu. Hatta gerginliğin farkında olan büyük devletler, özellikle barışın devam etmesi için tarafları yeniden bir araya getirmeye çalıştı.[40] Fakat ne Bulgaristan geri adım attı ne de Sırbistan ve Yunanistan, taleplerinden vazgeçti.[41]

Sırbistan'a göre Batı Makedonya'nın tamamından Arnavutluk sınırlarına kadar uzanan bölgenin Bulgaristan'a kalması Balkanlarda Bulgar hegemonyasına neden olacaktır. Bu durumun Sırbistan'ın ekonomik bağımsızlığını tehlikeye sokacağını, kuzeyde ve güneyde güçlü komşularla sıkıştırılacağını ve deniz bağlantısı olmayan Sırbistan'ın hiçbir zaman bağımsız bir devlet olamayacağını ileri sürüyordu.[42]

Siyasi ve ekonomik sebepler ileri süren Sırbistan, Bulgar Hükûmetinden 13 Mart tarihli anlaşmayı tanımasını istedi.[43] Bulgaristan'ın bu talebi çevirmesi, iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen koparırken Sırbistan'da da hükûmet krizine neden olmuş ve Başbakan M. Pashitch istifa etmek zorunda kalmıştı.[44]

Haziran başında Sırbistan ve Yunanistan, Bulgaristan ile ayrı ayrı barış yapmamak ve sınırlarını Vardar üzerinde sabitleştirmek için bir mütareke imzaladı. Bulgaristan bunu reddettiği takdirde ortak bir askerî harekât başlatacaklardı. Bu gizli pazarlıkları öğrenen Rusya devreye girmek istedi ise de Bulgaristan kabul etmedi. Makedonya üzerindeki toprak iddialarını kabul etmeyen Bulgaristan, 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a karşı askerî harekâta geçti. Sırp ve Yunan Hükûmeti, Belgrad Hükûmetini daha önce imzaladıkları anlaşmalara uymayacağını bildirmeden saldırıya geçmesi nedeniyle sert bir şekilde kınadıklarını ve bütün ilişkilerini kestiklerini bildirdiler.[45]

The Times gazetesi Osmanlı Devleti'ne karşı ortak harekete geçen Balkan devletlerinin bu kez birbirleriyle mücadeleye girişmesine bu devletler arasındaki ihtirasın neden olduğunu yazmakta ve genel durumu "...Balkan

---

[39] Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri Balkan Harbi, II. Cilt 2. Kısım, 2. Kitap, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, 1993, s. 380.

[40] İngilizlerin Londra Barışı'nı koruma girişiminden memnun kalan Karadağ Delegesi Cont Voinovitch, konferansta bir araya gelen delegelere veda konuşması yaparken barışa katkılarından dolayı teşekkür etti. The Times; Jun 10, 1913.

[41] The Times; Jun 10, 1913.

[42] The Times; Jun 21, 1913.

[43] Sırbistan; Makedonya'da Türk Garp ordusunun yenilmesinde ve Edirne'nin düşmesinde büyük rolü olduğunu, ayrıca Arnavutluk'un bağımsız bir devlet olarak ortaya çıktığını, bu durumun Adriyatik sahilinde kendisi için önceden düşünülen payın şimdi çok azaldığını ileri sürerek kaybının giderilmesini istiyordu.

[44] The Times; Jun 23, 1913.

[45] The Times; Jul 7, 1913;

krallıkları birbirlerine öylesine nefret duyuyorlar ki dünyada ve Avrupa'da neler olup bittiğinin farkında bile değiller…" diye nitelemektedir.[46]

Bu kez Romanya'nın da iştirak etmesiyle yeni bir boyut kazanan bu savaşa, Edirne'yi kurtarmak isteyen Osmanlı Devleti de katılınca Bulgar ordusu bütün cephelerde ağır yenilgiler almaya başladı ve barış istemek zorunda kaldı (Ağustos - Eylül 1913).

Büyük devletlerin gözlemciliğinde Temmuz 1913 sonunda Bükreş'te toplanan Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ delegeleri 10 Ağustos'ta barış anlaşmasını imzaladılar. Times muhabirinin bildirdiğine göre Bulgaristan delegeleri rakiplerince dayatılan barış metnini imzalamamak için son ana kadar direndi. Ancak özellikle Romanya'nın baskısı üzerine kabul etmek zorunda kaldı.[47]

Bu anlaşma ile Bulgaristan bütün rakiplerine toprak bırakıyordu. Son başarılarından bir tek Strumitsa Vadisi ve Trakya'nın bir bölümü Bulgaristan'ın elinde kalıyordu. Romanya, Dobruca'yı; Sırbistan, Makedonya'nın büyük bir bölümünü alıyor; Yeni Pazar Sancağı'nı da Karadağ ile paylaşıyordu. Yunanistan ise Makedonya'nın kalan kısmını, oldukça önemli Kavala Limanı da dâhil olmak üzere Batı Trakya'yı alıyordu.[48]

Bulgaristan, 29 Eylül 1913 tarihli İstanbul Anlaşması ile de Edirne'yi Osmanlı Devleti'ne geri veriyordu.[49] Bu savaş sonucunda Osmanlı Devleti, 14 Kasım 1913'te Yunanistan'la Atina Anlaşması'nı,[50] 13 Mart 1914'te de Sırbistan ile yine İstanbul Anlaşması'nı imzalamıştır.[51]

İkinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan barış anlaşmaları büyük devletler tarafından kabul edilmekle beraber, barışın kalıcılığı konusunda endişe duyulmaktaydı.[52] 11 Ağustos 1913 tarihli The Times gazetesi,

---

[46] The Times; Jul 08, 1913.

[47] The Times; Aug 07, 1913.

[48] The Times; Aug 07, 1913. Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asya'sının Paylaşılması İçin Anlaşmalar, Kısım II, Balkan Savaşları, Ankara, 1991, s. 463. Anderson; s. 310. Mehmet Hacısalihoğlu; Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890 - 1918), İstanbul, 2008, s. 416.

[49] Stanford J. Shaw - Ezel Kural Shaw; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808 - 1975 (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1983, s. 358. Bayur; Türk İnkılabı Tarihi II / II, s. 482. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri Balkan Harbi, II. Cilt 2. Kısım, 2. Kitap, s. 511. Togay Seçkin Birbudak; Balkan Savaşlarında Edirne, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s. 135 - 139.

[50] Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti; Ege Adalarının büyük bir bölümünü Yunanistan'a bırakmış, Mora Yarımadası'ndaki Yunan işgalleri ile Girit'in ilhakını tanımıştır. Hüseyin Pazarcı; Doğu Ege Adalarının Askerden Arındırılmış Statüsü, Ankara, 1992, s. 72 - 73. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri Balkan Harbi, II. Cilt 2. Kısım, 2. Kitap, s. 519. Ömer Seyfettin; Balkan Harbi Hatıraları (Hzl.: Tahsin Yıldırım), İstanbul, 2011, s. 114.

[51] Sırbistan ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmada, Sırbistan sınırları içerisinde kalan Türklerin durumu görüşülmüştür. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri Balkan Harbi, II. Cilt 2. Kısım, 2. Kitap, s. 524. Ömer Seyfettin; s. 114.

[52] The Times; Aug 07, 1913.

"Balkanlarda Barış" başlıklı değerlendirmesinde, özellikle Rusya ve Avusturya - Macaristan arasındaki görüş farklılığına dikkat çekmektedir. Rusya, Bulgaristan'ı koruyan bir politika izlerken Avusturya - Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan'ın büyümesini durdurmayı, Bulgaristan'ın da kendi nüfus sahası içinde kalmasını istiyordu.[53]

Rusya, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi ele geçirmesinin kabul edilmemesini ve büyük devletlerden Osmanlı Devleti'ne özellikle ekonomik baskı uygulanmasını isterken İngiltere, Türkiye'nin Edirne'den öteye geçmediği sürece Avrupa için problem teşkil etmeyeceği görüşünü savunuyor ve Adalar Denizi'ndeki Türk varlığının sona ermiş olmasının Avrupa için büyük önem arz ettiğini ifade ediyordu.[54] Fransa ise bu anlaşmanın bir daha değişmemesi gerektiği görüşündeydi.[55]

Sonuç

Balkan toplumları arasında çeşitli etkenlerden doğan derin ihtilaf, birbirlerine karşı ihtirası körüklemiş ve nesilden nesile husumet aşılamalarına yol açmıştı. Ancak adil ve kuvvetli bir yönetim bu ihtirasları bastırabilir, onlara yaşama imkânı verebilirdi. Türkler uzun yıllar bu rolü üstlenmiş, bölgeyi asırlarca sulh ve sükût içerisinde yönetmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma süreci ise onların küllenmiş ihtiraslarını gün yüzüne çıkardığı gibi bu bölgede büyük bir boşluk da meydana getirdi. Balkan devletleri bu boşluğu doldurmak için birbirleriyle acımasız bir yarışa girdi. Bu yarışta birbirlerine karşı olan geçici bağlaşmaları, kazandıkları zaferden sonra tabii olarak hemen unutuyorlardı. Her biri ortada sahipsiz kalan bu toprakları kendisine mal etmek istiyordu.

Balkan devletleri arasında mevcut olan bu ezelî kin ve ihtiras ateşini körüklemede Avrupa siyasetinin de etkisi büyüktü. Öteden beri birçok harbe sebebiyet veren Orta Doğu ve Balkan anlaşmazlıkları bu sefer bu muharebelerde kendini göstermişti. Avrupa devletlerinin politikalarını irdeleyen siyasi tarihçilerin genel kanaati odur ki Balkan Savaşlarının hakiki sebeplerinden biri, belki birincisi, ne din ne de dil - kültür veya sınır meseleleridir. Asıl sebep, daimî surette hiçbir zaman birleşmeyen Avrupa siyasetinin, Balkanlar üzerinde müsait bir zemin bulması ve kendi emelleri ile millî çıkarlarına göre onları alet ederek ve isteklerine yardımcı olarak onları kullanmaktan ileri gelmekteydi.

[53] The Times; Aug 11, 1913.

[54] Bu sebepten olsa gerek Birinci Balkan Savaşı sonunda imzalanan barış anlaşmalarının bozulması Londra'da endişe ile karşılanmış, II. Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordularının daha fazla ilerlememesi için Babıali'ye yoğun baskı yapmıştı. The Times; Aug 7, 1913. The Times; Aug 14, 1913.

[55] The Times; Aug 14, 1913.

Kaynaklar

AĞANOĞLU, H. Yıldırım; Balkanlardan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi, Göç, İstanbul, 2001.

AKMAN, Halil; Paylaşılamayan Balkanlar, İstanbul, 2006.

ANDERSON, Matthew Smith; Doğu Sorunu 1774 - 1923 (Çev. İdil Eser), İstanbul, 2001.

ARMAOĞLU, Fahir; XIX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789 - 1914), Ankara, 1997.

Balkan Gazetesi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi; Meclis-i Vükela Kararı, Dosya No.: 170, Gömlek No.: 4. / 29 Eylül 1328.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Asya'sının Paylaşılması için Anlaşmalar, Kısım II, Balkan Savaşları, Ankara, 1991.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılap Tarihi, C II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları Osmanlı Asya'sının Paylaşılması için Anlaşmalar, Kısım: I, 1911 Başından Balkan Savaşı'na Kadar, Ankara, 1991.

BİRBUDAK, Togay Seçkin; Balkan Savaşlarında Edirne, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

CASTELLAN, Georges; Balkanların Tarihi, XIV - XX. Yüzyıl (Çev. Ayşegül Yaraman - Başbuğu), İstanbul, 1995.

ÇETİNKAYA, Y. Doğan; 1908 Osmanlı Boykotu, Bir Toplumsal Hareketin Analizi, İstanbul, 2004.

GLENNY, Misha; Balkanlar, 1804 - 1999, Milliyetçilik Savaş ve Büyük Güçler Balkanlar (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 2001.

HACISALİHOĞLU, Mehmet; "Makedonya", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C 27, İstanbul, 2003.

HACISALİHOĞLU, Mehmet; Jön Türkler ve Makedonya Sorunu (1890-1918), İstanbul, 2008.

HALAÇOĞLU, Ahmet; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913), Ankara, 1995.

HAMZAOĞLU, Yusuf; Balkan Türklüğü I, Ankara, 2000.

HAYTA, Necdet - BİRBUDAK, Togay Seçkin; Balkan Savaşlarında Edirne, Ankara, 2010.

KABASAKAL, Hüseyin; Balkan Harbi (1912 - 1913), Ankara, 1979.

KERİMOĞLU, Hasan Taner; İttihat - Terakki ve Rumlar (1908 - 1914), İstanbul, 2009.

KOCATÜRK, Önder; Osmanlı - İngiliz İlişkilerinin Dönüm Noktası (1911 - 1914), İlişkilerin Bozulması ve İlk Krizler, İstanbul, 2011.

KURAN, Ahmed Bedevî; Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele, İstanbul, 2012.

KURAT, Akdes Nimet; Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar, Ankara, 1987.

MCCARTY, Justin A.; Osmanlı'ya Veda, İmparatorluk Çökerken Osmanlı Halkları (Çev. Mehmet Tuncel), İstanbul, 2006.

OKUR, Mehmet; "Balkan Savaşları", Balkanlar El Kitabı I, Tarih, (Der. Osman Karatay - Bilgehan A. Gökdağ), Ankara, 2006.

OKUR, Mehmet; "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne Yönelik Emperyalist Rekabet", IV. Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu (Tarihten Günümüze Dış Tehditler), Elazığ 16 - 17 Ekim 2003, Elazığ, 2004.

Ömer Seyfettin; Balkan Harbi Hatıraları (Hzl.: Tahsin Yıldırım), İstanbul, 2011.

ÖZCAN, Azmi; Panislamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanlar ve İngiltere (1877 - 1914), Ankara, 1997.

SAGAY, Reşat; XIX ve XX. Yüzyıllarda Büyük Devletlerin Yayılma Siyasetleri ve Milletlerarası Önemli Meseleler, İstanbul, 1977.

SHAW, Stanford J., - SHAW, Ezel Kural; Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt, Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu, 1808 - 1975 (Türkçesi: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1983.

The Guardian Gazetesi.

The Times Gazetesi.

Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi; Osmanlı Devri Balkan Harbi, II. Cilt 2. Kısım, 2. Kitap, Şark Ordusu, İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkarması, Ankara, 1993.

UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih (1789 - 1994), İstanbul, 1995.

YERASİMOS, Stefanos; Milliyetler ve Sınırlar, Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, 1995.

VII. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof.Dr. İhsan GÜNEŞ

Konuşmacılar

Prof.Dr. Melek ÇOLAK

Yrd.Doç.Dr. Zübeyir BÜTÜNER

Yrd.Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK

BİRİNCİ BALKAN SAVAŞI SIRASINDA MACARİSTAN'IN KAPOSVÁR ŞEHRİNDE BULUNAN TÜRK ASKERLERİ VE YAŞAMLARI (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)

Prof.Dr. Melek ÇOLAK[*]

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın başlarına yansıyan süreç Türk-Macar ilişkileri açısından olumlu gelişmeler göstermiştir.

Özellikle 1848 Macar mültecileri meselesinden sonra başlayan Türk-Macar yakınlaşması[1] daha sonra da devam etmiştir. 1876 yılında Sırbistan ve Karadağ Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ettiğinde,[2] Macaristan'da yoğun bir Türk sempatisi mevcuttu.[3] II. Ferenc Rákóczi ve Lajos Kossuth gibi Macar özgürlük savaşçılarına Osmanlı Devleti'nin sahip çıkması nedeniyle Macar kamuoyu tarafından duyulan şükran ve sempati duygularının[4] sonrasında olumlu yönde gelişme kaydeden Türk-Macar kültürel ve siyasi ilişkilerinin,[5] Rus karşıtı politikanın[6] varlığı ile güç kazanan bu atmosfer, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında güçlenerek[7] XX. yüzyılın başlarına yansımıştır.

1. Balkan Savaşı, Türk Askerleri ve Macaristan

1912 yılı Ekim ayına gelindiği zaman Birinci Balkan Savaşı patlak verince ittifakla bir araya gelmiş olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağlıların askerî gücü Türk ordularına karşı, Avrupalı büyük güçler tarafından beklenmeyen hızlı askerî başarılar elde etti. Avusturya-Macaristan Monarşisi diplomatları ve askerî yöneticileri o haftalarda imparatorluğun güney sınırları boyunca cereyan eden olayları, özellikle Çarlık Rusyası'nın o bölgedeki olaylara nasıl tepki göstereceğini ilgi ile izlediler. Avusturya-Macaristan 1912 yılı Eylül sonundan beri Balkanlar'da çıkacak muhtemel bir savaşı hesap ederek çeşitli önlemler alıp hazırlıklarını yapmıştı. 28 Ekimde IX. Karadağ Tugayı, Bağımsız Sırp Javor Tugayı ile birleşerek Pljevlja'yı (Taşlıca'yı)[*] ele geçirdi. 30 Ekim'de Karadağ askerî birlikleri İpek ve Djakoviça'yı, Sırplar 21'inde Nova Varoš'u, 25'inde Novipazar'ı, 26'sında Sjenica'yı, 31'inde Priboj'u işgal ettiler. Böylece Sancak bölgesinin işgali tamamlandı. Karadağ ve Sırpların Sancak'ta başarılı bir şekilde ilerlemesinin

---

[*] Muğla Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, cmelek@mu.edu.tr

[1] József Kerekesházy; Atatürk, Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születése, Terebess Kiadó, Budapest, 2000, s. 201.

[2] József Galantai; Magyarország az elsö világháborúban, 1914-1918, Budapest, 1964, s. 31.

[3] István Flésch; Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlensegi Háborúja és Kormányzása, Corvina Kiadó, 2004, s. 57.

[4] Béla Horváth; "A Turáni eszme és a Török-Magyar kapcsolatok az utolsó, évszázadban", Turán, XXII. évfolyam, VI.szám, 1939, s. 120-121.

[5] Kerekesházy; s. 201-202. Flesch; s. 53.

[6] Flesch; s. 58-59.

[7] Horváth; s. 121.

[*] Pljevlja (Taşlıca): Hersek Sancağı'nın ikamet merkezi.

sonucu, Türk ordusundan gittikçe daha fazla asker, Karadağ veya Sırp savaş esiri olmamak için Avusturya-Macaristan toprağına sığındı. Monarşi bölgesinde sığınak arayan Türk askerlerinin sayısı Ekim ayının ikinci yarısında giderek arttı. 14 Ekimde 9 sınır muhafızı, 15'inde tekrar 9 asker, 18'inde 1 subay ve 27 kişilik erat Bosna sınırını geçti. Onları Saraybosna'da bir karargâhta gözaltına aldılar. Ekim sonunda ise Monarşinin sınırına en yakın düşen büyük Türk garnizonu Pljevlja'da bir alayı meydana getiren 2 nizam, 2 redif ve 1 mustahfız taburu bulunuyordu. Sırp ve Karadağ birlikleri Pljevlja'yı neredeyse tamamen kuşattıkları zaman, savunanların yeterli cephane ve erzakları kalmadığından toplanan askerî şûra Avusturya-Macaristan bölgesine geçmenin zorunlu olduğu kararını aldı. Binbaşı Ali Mümtaz Bey, istihkâmların çökertilmesinden sonra 27 Ekim'de Pljevlja'yı boşalttı. 28 Ekim'de ilgili tarafların görüşmesi sonucunda aynı gün akşam sınırı geçtiler. Geçenlerin toplam sayısı 69 subay, 1.380 asker ve 250 at olarak belirtilmektedir. Ayrıca birkaç makineli tüfeği ve dağ topunu da yanlarında getirmişlerdi.

Bu kadar fazla sayıda Türk askeri daha önce Avusturya-Macaristan sınırını aşmamıştı. Bunu düzenlemek Monarşi için büyük sorun oluşturdu. Mültecilere bir piyade birliği eşlik etti. Onların silahsızlanmaları 28 Ekim'den ertesi gün sabaha dek sürdü.[8] Onların uluslararası hukuk uyarınca enterne edilmeleri gerekiyordu.[9] Monarşinin Savunma Bakanı, askerî olaylardan mümkün olduğunca uzak olan enterneyi zorunlu kılan 29 Temmuz 1899 tarihli Lahey Antlaşması'nın 57. maddesine göre Türk askerlerinin imparatorluğun iç kesimlerine götürülmesi emrini verdi. Bunu Viyana'daki Türk Askerî Ataşesi Refet Bey'e bildirdi. Türklerden alınan silah ve mühimmat Saraybosna'ya, atlar Visegrad'a götürüldü. Avusturya-Macaristan Savunma Bakanı 31 Ekim 1912'de enterne edileceklerle ilgili ayrıntılı bir talimat verdi. Buna göre Türk erat kışlalarda askerî gözetim altında tutulacaktı. Talimat savaş tutsaklarından söz edilmediğini asker ve subaylara kibar ve dostça davranılması gerektiğini bildiriyordu. Hastalık durumunda askerî hastaneye alınarak ülkenin askerleri gibi tedavi görecekler; ayrıca Bakanlık imamlar sağlayacak, yemekler Müslüman geleneklerine göre yapılacaktı. Enterne edilmiş subayların aylığı ordudaki subaylarınki ile aynı olacaktı. Gerekirse çamaşır ve diğer giysiler verilecekti. Garnizonlara varış sonrası her Türk subayı, Millî Savunma Bakanı'nın özel izni olmaksızın garnizonu bırakmayacağına söz verirse garnizon içinde özgürce gezebilecekti.[10]

[8] Tibor Balla; "Rossz szomszédság török átok? muzulmán menekültek magyar kaszárnyákban az első Balkán-Háború idéjén", Limes, Különnyomat 1997/3-as számból, s. 59-61. Tibor Balla; "Török Katonák internálása Ausztria-Magyarországon 1912-1913-ban", Hadtörtélmi Közlemények, 4.szám, 1998, s. 1-6.

[9] Tibor Balla; "Rossz szomszédság török átok? muzulmán menekültek magyar kaszárnyákban az első Balkán-Háború idéjén", s. 59.

[10] agm.; s. 61-63.

Böylece sağlıklı askerler 1 Kasım'da Monarşinin iç kesimlerinde yer alan Kaposvár, Löcse, Reichenberg (Liberec), Miskolc, Ungvár (Uzsgorod), Znaim'de bulunan garnizonlara gönderildiler.[11] Macaristan Askerî Tarih Arşivinde (Hadtörténelmi Levéltár) bulunan ve Macar Millî Savunma Bakanlığının 12.916 sayılı ve 8 Kasım 1912 tarihli yazısında Türk askerleri Macaristan sınırları içerisinde yer alan garnizonlara şöyle yerleştirilmişlerdi:[12]

Lőcse: 13 subay 200 erat

Ungvár: 6 subay 100 erat

Miskolc: 13 subay 200 erat

Kaposvár: 13subay 200 erat

2. Balkan Savaşı Sırasında Macaristan'ın Kaposvár Şehrinde Bulunan Türk Askerleri ve Yaşamları

a. Türk Askerlerinin Kaposvár'a Gelişi

Balkan Savaşı başladığı zaman, savaşın seyri bütün Macaristan'da olduğu gibi[13] Kaposvár şehri ve çevresinde de merakla takip edilmekte idi. Hatta genel seferberlik emri gibi yorumlanan asılsız haberler halkta heyecan ve panik yaratmıştı.[14] Kaposvár'ın tek gazetesi Somogyvármegye de savaşla ilgili haber ve yorumları halka aktarmaya devam ediyordu.[15] Savaşın etkileri Kaposvárlıları da sarmıştı. Örneğin daha savaş başlamadan önce, savaşa katılmak için yurtlarına dönen, Kaposvár'daki sayıları azımsanamayacak Bulgar bahçıvanların yokluğu, Kaposvárlılar için Balkan Savaşı'nın hissedilen bir sonucu olarak Somogyvármegye gazetesinin sütunlarına konu olmuştu.[16] Somogyvármegye'ye göre "Balkanlar'daki küçük devletçikler arasından Sırbistan ve Karadağ çarıklı domuz çobanı halk" olarak nitelendiriliyor ve "onlarla içtenlikle dost olamayacakları kadar Avusturya-

[11] agm.; s. 63. Csaba Csóti; "Törökjárás Kaposváron", Somogyi Kalenderium, Kaposvár, 2002, s. 105. "Török harcosok Kaposváron"; Somogyvármegye, 1912.11.5, s. 3. İlerleyen günlerde çoğalan geçişler, firarlar ve ölümler nedeniyle bu sayı sürekli değişmiştir. Daha sonra bu garnizonlara Jozsefstadt da eklenmiştir: (Balla; Rossz szomszédság Török átok?, s. 63-66.) 1913 Mayıs sonunda yapılan sayıma göre bazı garnizonlarda enterne edilenler aşağıdaki şekilde bölümlenmişti: Znaim'de 12 subay, 203 erat, onun dışında 31 kaçak esir; Reichenberg'de 9 subay ve 198 erat; Jozsefstadt'da 5 subay, 366 erat; Kaposvár'da 7 subay, 200 erat, onun dışında 54 kaçak esir; Ungvár'da 10 subay, 200 erat, Miskolc'da 4 subay, 155 erat, Lőcse'de 9 subay, 195 erat bulunuyordu. (agm.; s. 66.)

[12] Hadtörténelmi Levéltár (HL): (Askerî Tarih Arşivi-Macaristan); Hfp 3218 eln.1912.

[13] Török katonai emigrációs tábor Kaposváron 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése, HL, Tgy 2743 sz. Derleyen: Sándor Gelencsér 1976. Január hó. s. 1; "Somogyban kidobolták a mozgósítást", Somogyvármegye, 1912.10.10., s. 2.

[14] "Somogyban kidobolták a mozgósítást"; Somogyvármegye, 1912.10.10., s. 2.

[15] Somogyvármegye gazetesinin 5.10.1912-6.12.1913 yılları arasındaki sayıları.

[16] "A háboru hatása Somogyban"; Somogyvármegye, 1913.01.03., s. 2. "A Kaposvári Bolgárok"; Somogyvármegye, 1913.3.6., s. 2.

Macaristan devletine edepsizlik ettikleri[17] "Sırpların Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarını ve onurunu zedeledikleri" vurgulanmaktadır.[18]

Somogyvármegye gazetesinin 1 Kasım 1912 tarihli sayısında 31 Ekim tarihli bir başka önemli bir haber bulunmakta idi. "Török menekült katonák Kaposváron (Mülteci Türk askerleri Kaposvár'da)" başlığı altında verilen haber, Kaposvár'ın yeni gelecek olan konuklarından söz ediyordu. Buna göre "Pljevlja'daki Türk garnizonun en büyük bölümü Sırp ordusunun başarılı kuşatmasından sonra Bosna'ya kaçıp silahlarını teslim etmişlerdi. Türk askerlerinin bir bölümü Saraybosna'dan özel bir trenle Kaposvár'a geleceklerdi."[19] (Bk. Ek-1) György József Lévai'nin "A Betyár Koponyája" adlı makalesinde verdiği bilgiye göre Balkan Savaşları'ndan önce Kaposvár'da Müslümanlar yaşamıştı. Bunlardan biri 1860'da Kaposvár Pastanesi'ni açan Bosnalı Pastacı Károly Tomics, diğeri Balkanlar'da 1856'dan beri süren karışıklıklar yüzünden bir grup mülteci ile Kaposvár'a gelen, dinini ve Türk vatandaşlığını daima koruyan Hıfzı Akker idi.[20]

Ancak şimdi "Balkanlar'ı kasıp kavuran savaş fırtınasının sürüklediği" Türk askerleri ile birlikte[21] Kaposvár şehri belki de en fazla sayıdaki konuklarını ağırlıyordu. "Fakat bu sefer tarih Türklerin hayatında başka[22] bir sayfa açmış, Hilal'in ihtişamı soluk hâle gelmişti."

Somogyvármegye, 211 Türk mültecinin Kaposvár'a geleceğine dair heyecan verici haberi duyurunca aynı gün çok sayıda meraklı insan kalabalığı demir yolu istasyonunda Budapeşte treninin gelmesini bekleyerek vakit geçirmişti. Ancak Türk mülteciler 2 Kasım sabahı Kaposvár'a geldiler. (Bk. Ek-2) 44. Piyade Alayının bulunduğu Baross Caddesi'ndeki kışlaya götürüldüler.[23] (Bk. Ek-3) Fakat daha sonra subaylar Turul Oteli'ne yerleştirildi.[24] (Bk. Ek-4)

b. Kaposvár'da Yaşam

1) Halkın İlgisi

Kaposvár halkı Türk mültecileri sıcak dostluk ve içten duygularla karşıladı. Şehir garnizonunun subayları mülteci askerler için ellerinden geleni yaptılar. İhtiyaç duydukları giysiyi almak için kılavuzlarıyla birlikte çarşıda alışveriş yapmaları sağlanan birkaç Türk subayını, kalabalık bir halk topluluğu eşlik etti. Özellikle üstleri başları perişan olan erler için de giyecek hazırlanması talimatı verildi. Meraklı halk topluluğu Türk askerlerini görmek

[17] "Somogyi diákok a Török hadseregben"; Somogyvármegye, 1913.3.29., s. 3.
[18] "Szerb kém Somogyban"; Somogyvármegye, 1912.12.6., s. 3.
[19] "Török menekült katonák Kaposváron"; Somogyvármegye, 1912.11.1.,s. 5.
[20] György József Lévai; "A Betyár Koponyája", Kaposvári Történetek, I. Könyv, Kaposvár, 2003, s. 129-130.
[21] "A Török menekültek Kaposváron"; Somogyvármegye Almanachja, 1914, s. 263.
[22] a.g.m., s. 263.
[23] "Török menekültek Kaposváron", Somogyvármegye, 1912.11.3., s. 4.
[24] Balla; "Rossz szomsédság Török átok? ...", s. 64.

için Baross Kışlasına gittilerse de onları göremediler.[25] 10 Kasım 1912 tarihli Somogyvármegye gazetesi, bu konuda şöyle demektedir:[26]

"Yarbay Sommer, Kaposvár'da 44. Piyade Alayı lojmanında Türk mültecileri, geleneksel Macar misafirperverliği ile kabul etti. Kaposvár şehri adına bugüne kadar böyle bir misafirperverlik gösterilmemişti. Aslında bugüne kadar böyle bir fırsat çıkmamıştı. Fakat şimdi bu misafirperverlik gösteriliyor. Gelecek hafta Türkler için büyük bir kutlama olacak: Bayram kutlaması."

Gazetenin verdiği bilgilere göre Kaposvár halkı bayram nedeniyle misafirperverliğini gösterebilmek için Türk subaylarına iki koyun hediye etti.[27] Ayrıca Kaposvár halkının daha ilk günlerden itibaren Türk askerleri için yardım kampanyası başlatması[28] onlar için sık sık ziyafetler düzenlemeleri bu ilgi ve dostluğun derecesini gösterir niteliktedir.[29]

2) Basının İlgisi ve Sığınma Meselesi

Öte yandan Türk askerleriyle yerel basın da çok meşgul olarak onlarla ilgili haberleri halka duyurdu. Askerlerin Kaposvár'daki yaşamları ile birlikte[30] doğal olarak savaş meselesi ve sığınma ile ilgili bilgiler verdi.[31] Gazeteye göre subaylardan biri olan Binbaşı Mustafa Fransızca olarak acılı bir şekilde sığınmayı şöyle anlattı:[32]

"Bugün bile anlaşılmayan strateji hataları devam ediyor. Orduyla bağlantı noktalarımızda, Karadağlılara ait bir tabur fark ettirmeden bize saldırdı ve böylece bizleri diğer kolordudan ayırdı. O sırada gece karanlığı henüz çökmüştü ve onlar bütün kolorduyu, Türk ordusundan ayırdıklarını bilmiyorlardı. Fakat gün ağardığında Sırp güçlerinin üç kolordusunun yaklaştıklarını bizle birlikte artık onlar da fark etmişti. Korkunç saatler yaklaşıyordu. Başkomutanımız derhâl durumun iç yüzünü kavramıştı. 120 bin kişiye karşı 2.400 kişiydik. Hepimiz son adama kadar -iyi bir savunma yapamadan- orada ölmemek için sadece bir kaçış yolumuz vardı. O da Avusturya-Macaristan'a, Bosna sınırına ulaşabilmekti."

10 Kasım 1912 tarihli Somogyvármegye gazetesinin verdiği bilgiye göre kendisiyle görüşme yapılan bir Türk subayı da "aralarında daha silahın bile ne olduğunu bilmeyen 1.200 acemi askerin olduğunu" belirterek "çok az

[25] "Török menekültek Kaposváron"; 1912.11.3., s. 4-5.
[26] "Ünnepelnek a Török menekültek"; Somogyvármegye, 1912.11.10., s. 5.
[27] "Ünnepelnek a Török menekültek"; s. 5.
[28] "Török menekültek Kaposváron"; s. 5.
[29] Balla; "Rossz szomsédság Török átok? ...", s. 64.
[30] Bk. Somogyvármegye gazetesinin 5.10.1912-6.12.1913 yılları arasındaki sayıları.
[31] "Török harcosok Kaposváron", Somogyvármegye, 1912.11.5., s. 3. "Ünnepelnek a Török menekültek"; s. 5-6. "Levél egy Török menekülthöz"; Somogyvármegye, 1912.12.8, s. 4. "A Kaposvári Török katonák menekülése"; Somogyvármegye, 1912.12.13, s. 3. "Törökország veresége"; Somogyvármegye, 1913.1.14, s. 1. "Szaporodnak a Török menekültek"; Somogyvármegye, 1913.3.12., s. 3.
[32] "Török harcosok Kaposváron"; Somogyvármegye, s. 3.

kalan cephane ile savaşa giremeyecekleri için" geri çekildiklerini ifade etti. Onlar zor şartlara rağmen teslim olma lafını duymak bile istemiyorlardı. Çünkü Sırpların Osmanlı askerlerini yakalayıp işkence ettiklerini görmüşlerdi. Bu yüzden Avusturya-Macaristan'ın tutsağı olmayı tercih etmişlerdi.[33]

Türk askerlerinin Kaposvár'a gelişinden kısa bir süre sonra kendi isteğiyle Znaim'den Kaposvár'a nakledilen[34] Pljevlja'daki Türk garnizonunun komutanı Binbaşı Ali Mümtaz da (Bk. Ek-5) Somogyvármegye muhabirine verdiği demeçte "erlerin acemiliği, düşmanın sayıca üstünlüğü, yardım gelmemesi" gibi konulara temas ederek Bosna sınırını geçmeye karar verdiklerini açıkladı.[35] Ali Mümtaz Bey'in Somogyvármegye için yazdığı ve 14 Ocak 1913 tarihinde yayımlanan "Törökország veresége (Türkiye'nin yenilgisi)" adlı yazısında hemen ilk satırlarda yazdığı şu cümleler, Balkan yenilgisinin nedenlerini yansıttığı gibi, bunun içinde küçük bir örnek olan ve geri çekilişin kendilerini Kaposvár'a sürüklediği bir grup Türk askerinin neden geri çekildiği sorusuna ışık tutabilecek niteliği ile çarpıcıdır.[36] (Bk. Ek-6)

"Türk yenilgisinin esas nedenlerini bilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi konumunu, askerî durumunu, hazırlıklarını, donatımını, eğitim kademesini, harekât tarzını, subayların düşünce yapısını ve savaş ilanı ile düzenlenen stratejik durumunu derinlemesine anlamak gerekmektedir."

Bu konuda, Kaposvár'da bulunan Yüzbaşı Naci Bey'in annesinden gelen ve Somogyvármegye gazetesinin 8 Aralık 1912 tarihli sayısında yayımlanan mektubu oldukça etkileyicidir.

Yüzbaşı Naci Bey'in annesi şöyle demektedir:[37]

"Sevgili oğlum,

Mektubunu memnuniyetle okudum. Hâlbuki ben hâlâ savaş alanında olduğuna inanmıştım ve esasen sığınmacı olarak bir başka ülkenin kölesi olacağını da düşünmemiştim. Her ne kadar hayatta olmandan dolayı memnunluk duysam da yine de oğlumun bir kahraman gibi, vatan şehidi olarak orada, savaş alanında şehit düşmüş olmasını daha çok isterdim. Oğlumun korkak olmadığını ama yine de daha sonra esir olarak eve döndüğünde ve sığınma nedeni sorgulanarak kendisinden hesap sorulduğunda acı çekeceğini çok iyi biliyorum. Korkaklık suçlamasını üzerinden atacağını biliyorum; ama oğlumun korkak olmaması, sığınmaya mecbur olması insanları ikna etmeye yetmeyecektir.

Burada üzüntü içinde yaşıyoruz. Yasın her türlüsü var. Erkek kardeşin Kırkkilise Savaşı'nda ve akrabalar arasında çok sayıda kişi savaşta öldü…"

---

[33] "Ünnepelnek a Török menekültek"; s. 5-6.
[34] Magyar Orzágos Levéltár (MOL); K 26 Szekció, Miniszterelnökség 1913 XLI. 238.
[35] "A Kaposvári Török katonák menekülése"; Somogyvármegye, 1912.12.13, s. 3.
[36] "Törökország veresége"; s. 1913.1.14., s. 1.
[37] "Levél egy Török menekülthöz"; s. 4.

Bir annenin oğluna mektubunu yayımlayan gazete sonra şu yorumu yapmaktadır.[38]

"Bunları bir oğlunu savaşta kaybeden, daha sonra yurduna döndüğünde Kaposvár'daki sığınmacı oğlu, Yüzbaşı Naci'nin suçlu bulunarak korkaklıkla suçlanmasından korkan kahraman Türk anne anlattı.

Macar tarihi, yurt sevgisinin örnek figürleri olarak kahraman vatansever kadınlarla doludur. Bu tarz bir anne sevgisini ise belki dünya tarihinde henüz görmedik. Türk anne oğlunu seviyor, oğlunun yaşamasından memnuniyet duyuyor; ama savaşta şehit düşmüş olmasını ve kahraman olarak adının hatırlanmasını daha çok istiyor."

3) Ziyafetler

Tatbikattan dönen Arşidük József 24 Ocak 1913'te Türk askerlerini ziyaret etti. 44. Piyade Alayının Baross Sokağı'ndaki kışlasında verilen öğle yemeğine Türk subayları da katıldı. O, Binbaşı Ali Mümtaz'la uzun süre Fransızca olarak sohbet etti.[39] Yurda geri dönüş meselesinin de konuşulduğu yemekte, "Macarların Türklere karşı sempatisini" vurguladıktan sonra "Sırpların korkak bir şekilde bebek ve çocukları bile katlettiği" söyleyerek onları kınadı. Arşidükün bu konuşması Binbaşı'yı çok etkiledi.[40] Aynı gün Türk subaylarından bir grup, Budapeşte'deki Türk Konsolosu'nu ve 25 Ocak'ta da Macar İçişleri Bakanı'nı ziyaret etti.[41]

4) Yemekler

Kaposvár'a yerleştirilen Türk askerleri için ayrı mutfak oluşturularak yemeklerini pişirmek üzere Budapeşte'den iki Boşnak aşçı getirildi. (Bk. Ek-7) Fakat zamanla sık sık misafirliğe çağrıldıklarından domuz eti ve Macar yemeklerini tadıp, onlara alıştılar.[42]

Türk subayları iki ay içinde Macar menüsüne uyum sağlamışlardı. Macar subaylar, Türk askerlerinin akşam yemeğine çağrılması konusunda emir verdiler. Buna göre iki Türk'ü evinde ağırlayan iki gün, dört Türk'ü ağırlayan 4 gün izinli sayılacaktı. Sadece onları çok yedirmemeye ve sarhoş etmemeye dikkat etmeleri gerekiyordu. Böylelikle civar köylere Türklerin birçoğunu ziyafete çağırdılar. Bu yöntem o kadar tutmuştu ki artık Mayıs ayında, Türk askerlerini bu ziyafetlere çağırmamaları için bahaneler buldular.[43] Macar muhafız birliği askerleri de Türk yemeklerinin tadına baktılar. Fakat tatlarında Macar yemeklerine ait herhangi bir benzerlik

[38] "Levél egy Török menekülthöz"; s. 4.
[39] "Ali Mümtáz és a főherceg"; Somogyvármegye, 1913.1.25., s. 1. Balla; "Rossz szomszédság Török átok?...", s. 64.
[40] "Ali Mümtáz és a főherceg"; s. 1.
[41] "Rossz szomszédság Török átok? ..."; s. 65.
[42] agm.; s. 64. "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron…"; s. 12.
[43] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése"; s. 4-5.

bulamadılar. Onlara göre lahana ve salata çeşitleri az sıvı yağla hazırlanıyordu. Neredeyse yenilecek gibi değildi.[44] Kaposvár'ın bir bölgesi olan Ivánfa'da Gazeteci János Gruber'in Türk subaylarını "Macar pilav gününe" davet etmesi, ziyafet sırasında Türk-Macar ortak kültürel değerlerinin keşfedilmesi, yemek kültürü aracılığı ile oluşan Türk-Macar dostluk atmosferi, bu tür ziyafetlerinin etkisini göstermektedir.[45]

5) Yeni Mültecilerin Kaposvár'a Gelişi

Kaposvár'a ilk gelen mülteci Türk askerlerinden başka daha sonra da birkaç asker ve subay geldi.[46] Binbaşı Ali Mümtaz'dan sonra,[47] Korfu'da Yunan esaretinden kaçan Ali Mümtaz Bey'in bir subay arkadaşı,[48] Karadağlılara esir düşen 7,[49] Sırplara esir düşen ve esaretten kaçan 1 asker daha Kaposvár'a nakledildi.[50] 23 Mart 1913 tarihli Somogyvármegye gazetesine göre Kaposvár'da 220 Türk mülteci bulunmakta idi. Bakım masrafları ise yaklaşık 35.000 krona mal olmuştu. Somogyvármegye gazetesi "Monarşinin Türk mültecilerinin bakımını para ile telafi etmeyi düşünmediğini ve bunu kibarlıkla reddettiğini, Osmanlı Devleti'nin ise Türk mülteci askerleri kabul eden Avusturya-Macaristan'ın konukseverliği için şükran borcunu ödemek isteyerek Adakale'yi ona teklif ettiğini" bildirmektedir.[51]

6) Firarlar

Binbaşı Ali Mümtaz ve Üsteğmen Hayri Bey, Kaposvár'dan firar ettiler.[52] Somogyvármegye'de yer alan bir habere göre Ali Mümtaz daha günler öncesinden Zoltán Magyar adlı tanıdığına İstanbul'a dönmek istediğini belirtmiş, yapılan plan sonucunda iki subay sivil kıyafetle Kaposvár'dan Budapeşte'ye gelmişler, pasaport sağlayarak Romanya sınırını geçip 3 Şubat 1913'te Bükreş'e varmışlardı. Buradan Kaposvár'a Yarbay Emil Sommer'e kart göndererek kendilerine gösterilen sevgiye teşekkür etmişler, gayriresmî bir şekilde ayrıldıkları için özür dilemişlerdi. Turul Oteli'nin Sahibi İmre Szarvas'a, Zoltan Magyar'a, Binbaşı Mustafa'ya ve diğer Türk subaylarına da kart göndermişlerdi. Ayrılışlarını Ortak

[44] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése"; s. 12.
[45] János Gruber; "Törökvilág Ivánfán", Morzsák a negyvenéves asztalról, Gerő Zsigmond Könyvnyomdai Müintézete, Kaposvár, 1913, s. 176-181.
[46] "Török vezérkari örnagy Kaposváron"; Somogyvármegye, 1912.12.11., s. 3. "Egy új Török menekült Kaposváron"; Somogyvármegye, 1913.2.8., s. 4. "Szaporodnak a Török menekültek"; Somogyvármegye, 1913.3.12., s. 3. "Három új Török menekült Kaposváron"; 1913.3.4., s. 4. "Ada-Kalé a Török menekültekért "; Somogyvármegye, 1913.3.23., s. 4.
[47] "Török vezérkari örnagy Kaposváron"; Somogyvármegye, s. 3.
[48] "Egy uj Török menekült Kaposváron"; s. 4.
[49] "Szapodnak a Török menekültek"; s. 3. "Három új Török menekült Kaposváron"; s. 4.
[50] "Három új Török menekült Kaposváron"; s. 4.
[51] "Ada-Kalé a Török menekültekért"; s. 4.
[52] "Ali Mümtáz szökése"; Somogyvármegye, 1913.2.7., s. 3.

Savunma Bakanı Sándor Krobatin'e de mektupla bildirmişlerdi.[53] Bükreş'ten sonra Köstence yolu ile artık 6 Şubat'ta İstanbul'a ulaşmışlardı.[54] "Gerekli tedbirleri alan Yarbay Emil Sommer'in de Ali Mümtaz ve Hayri Bey için muhtemelen İstanbul'a vardıklarında pek fazla sonuç alınmayacak bir yakalama emri" vermesi, "firarın" nasıl gerçekleştiğini göstermektedir.[55] "İri yapılı, enerjik hâliyle herkesin dikkatini çeken, enteresan bir şekilde kız gibi güzel" olarak tanımlanan, Avusturya-Macaristan topraklarına geçtiği zaman ağır hasta olan 32 yaşındaki Binbaşı Ali Mümtaz ile en yakın arkadaşı olan "dik kafalı" Üsteğmen Hayri'nin[56] ortadan kaybolması konusunda Somogyvármegye şu yorumu yapmaktadır:[57]

"İki Türk subayı sonraki günlerde karamsarlığa kapıldılar ve üzüldüler. Otel personeli Turul'daki konak yerlerinden sık sık iç parçalayıcı ağlamalar duyuyormuş. Kaposvár'daki sevgi gösterileri, gösterilen saygı, verilen değerin bunların yurt özlemlerini belli bir dereceye kadar hafifletmesi ve acılarını azaltması onlara iyi geliyordu. Ama iki genç Türk askerinin ruhu yine de kanla ıslanmış Türk toprağını özlemekteydi. Kaposvár'a geldiklerinde kaçmayacaklarına dair namus sözü vermişlerdi. Ancak Ali Mümtaz ve Hayri Efendi'nin firar etmelerine yol açan neden, namus sözünü tutmama olarak kabul edilemeyecek kadar soylu ve saygıya değerdir."

"Kaposvár'ın zamanla neredeyse vazgeçilmez konukları olan Türk subaylarından" ikisinin firarı,[58] Somogyvármegye'nin 6 Aralık 1913 tarihli sayısına da konu oldu. "Kaposvárról megszökött Török tisztek (Kaposvár'dan kaçan Türk subayları)" başlıklı haberde bu konuda şöyle denilmektedir:[59]

"… Binbaşının iri mavi gözlerinde sürekli hüzün vardı. Kendi sıkıntısı bir yana vatanı Türkiye'nin yok olması da ona sürekli çok acı çektirmekteydi. Muhabire sık sık şunları tekrar edip duruyordu:

'Bosna'ya sığınmadan önce kesinlikle hayatıma son verecektim. Hayatımın amacı ne olabilirdi ki? Büyükannem, bir de arkadaşlarım dışında hiç kimsem yok. Bu berbat durumda artık ölüm sadece bir değişiklikti. Diğerleri buna itiraz ediyorlardı. Benim bahtım bugün sadece utanç içinde ve umutsuzluğa düşmüş bir durumda. Savaş mahkemesi bizleri temize çıkaracak. En vahim sebepler bizleri sığınmaya mecbur etti. Büyükbabam albaydı. Fakat büyükannem onun ne taktiğinden ne stratejisinden anlar. O beni ayıplayacak. O hakiki Osmanlının kazanacağını ya da öleceğini ve savaş alanını savaşmadan terk etmeyeceğini söyler.'

[53] "A megszökött Török tisztek"; Somogyvármegye, 1913.2.8., s. 3.
[54] "Ali Mümtáz levele"; Somogyvármegye, 1913.2.13., s. 2.
[55] "Ali Mümtáz szökése"; s. 3.
[56] "Kaposvárról megszökött Török tisztek"; Somogyvármegye, 1919.12.6., s. 3.
[57] "Ali Mümtáz szökése"; s. 3.
[58] "A Török menekültek Kaposváron"; Somogyvármegye Almanachja 1914, s. 265.
[59] "Kaposvárról megszökött Török tisztek"; 1913.12.6., s. 3.

Geçen hafta savaşın tekrar patlayacağından emin olduğumuz sohbet sırasında Binbaşı Ali Mümtaz'ı şiddetli öksürük nöbeti tutmuştu. Ona döndüm:

'Savaştan sonra güneye, Mısır'a gidin. Orası etkilenen ciğerinize iyi gelebilir.' dedim.

'Uzun süre böyle bekleyemem! Yalnızca Çatalca hattında top seslerinin, silah çatırtılarının gürültüsünde ciğerlerim iyileşebilir. Oraya gitmeyi istiyorum. Orada hepimiz ya kazanırız ya da ölürüz!'

Bunları söylerken gözleri parladı, yüzü kıpkırmızı oldu. Ateş gibiydi.

'Bu hareketsizlik berbat bir şey.' diye devam etti. 'Eğer yeni bir savaşa katılmazsam kendimi öldüreceğimi hissediyorum.'

Bu sohbeti perşembe günü öğleden sonra yapmıştık. Yeni bir savaşın patlaması üzerine Ali Mümtaz'ın artık Kaposvár'da olmayacağını sezmiştim ve biliyordum."

Kaposvár'dan kaçmalarının nedenini Ali Mümtaz'ın kendisi de daha önce yazılarıyla katkıda bulunacağına söz verdiği Somogyvármegye editörüne gönderdiği Almanca mektubunda "şahsi bir düşünce meselesi olarak yurda dönmesi gerektiği" şeklinde bildirmektedir. Mektuba göre Ali Mümtaz İstanbul'a döner dönmez Harbiye Nezaretine başvurarak, sonu kötü biten Pljevlja görevini açıklığa kavuşturdu. Mektubunda ayrıca artık Çatalca'da olabileceğinden söz etmektedir. Gazeteye göre "Türk Hilali'nin ışığının tekrar yanması için Çatalca'da mücadele eden Ali Mümtaz'ın bu mektubuna karşılık, Kaposvár'da János Tankovich'in kızının düğünü vesilesiyle bir araya gelen topluluğun Ali Mümtaz'a telgraf çekmeye karar vermesi; Ali Mümtaz adına, Harbiye Nezaretine hitaben Türk ordusunun zafer kazanmasını dileyen Dr. Ferenc Neubaver, Milletvekili István Szabó, János Tankovich ve Zoltán Magyar imzalı telgraf göndermesi", Binbaşı'nın Kaposvár'da ne kadar sevildiğini gösteren bir örnek teşkil etmektedir.[60]

Binbaşı Ali Mümtaz birkaç ay sonra Kaposvár Belediye Başkanı Dr. Gyula Kovác Sebestyén'e, "dostça geçen vakitlerin unutulmaması adına" İstanbul'dan imzalı bir fotoğrafını göndermiştir.[61] 20 Şubat 1913 tarihli Somogyvármegye gazetesinde Kaposvár'dan kaçtıktan sonra "Binbaşı Ali Mümtaz'ın Çatalca hattında bir alayın kumandanlığını yaptığı haberinden başka, Üsteğmen Hayri Bey'den Kaposvár'daki Yüzbaşı Mehmet Şakir Bey'e bir mektup geldiği ve bu mektupta Üsteğmen Hayri'nin emir subayı olarak Enver Bey'in kolordusunda görev yaptığı ve Gelibolu'da olduğu" haberi bulunmaktadır.[62] Ali Mümtaz ve Hayri Beylerden sonra Binbaşı Mustafa ve en yakın arkadaşı Yüzbaşı Şakir de Kaposvár'dan benzer tarzda kayıplara

[60] "Ali Mümtaz levele"; 1913.2.13., s. 2.
[61] "Ali Mümtaz a polgármesterhez"; Somogyvármegye, 1913.5.7., s. 1-2. Binbaşı Ali Mümtaz'ın bu fotoğrafı 1914 Almanağı'nda yer almıştır. (Bk. Ek 5.)
[62] "Kaposvárról megszökött Török tisztek"; 1913.2.20., s. 3.

karıştı.[63] Yeni firariler Bükreş üzerinden Köstence'ye vardıkları zaman Kaposvár Komutanı Antel Lenkei adına "Köstence'ye geldiklerini ve her zaman Macaristan'ı seveceklerini" bildiren Macar dilinde yazılmış bir posta kartı gönderdiler.[64] Dört Türk mültecinin Kaposvár'dan kaçtığını dikkate alan Yarbay Emil Sommer, "Türk subaylarının artık akşam saat 22'de kışlada bulunmaları ve sadece askerî gözetim altında şehre gidebilmeleri konusunda tedbir almaya mecbur kaldı."[65]

7) Ölümler

Kaposvár'a gelen Türkler arasında bir daha asla Türkiye'yi göremeyenler de oldu.[66] Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun değişik şehirlerindeki garnizonlara yerleştirilen ve bu süre içinde vefat eden toplam 23 Türk askerinden 2'si Kaposvár'a yerleştirilenlerden idi. Ayrıca Kaposvár'dan nakledilen 4 kişi Budapeşte'de yaşamını yitirdi.[67] Kaposvár ikametgâhı sırasında ölen iki erin cenazesi Macar askerî bandosunun katılımı ile Szigetvar Sokağı'ndaki mezarlığa konuldu.[68] (Bk. Ek-8) Arkadaşlarını askerî bir törenle sanduka kapağı olmaksızın defneden Türkler çok üzüldüler.[69] Kaposvár'a gelişinden hemen hemen iki hafta sonra[70] tabur hastanesinin bodrum katında (Bk. Ek-9) daha önce yakalandığı veremden dolayı hayatını yitiren Piyade Eri Ali'nin ölüm haberini "Kaposvár'daki Türk askerleri yasta" başlığı ile veren Somogyvármegye gazetesine göre "Merhum Türk askeri, mülteciler arasında en kahraman olanlardan biriydi. Akciğer hastalığı olduğu için onu orduya almak istememişler; fakat Ali günbegün katlanılması zorlaşan hastalığına rağmen yine de orduya katılmış ve kara bahtı onu Türkiye'den Kaposvár'a ölüme sürüklemişti."[71] Osmanlı Devleti'nin Macaristan Başkonsolosu Ahmet Hikmet Bey'in mültecilerin aileleri ile irtibatlarının sağlanması konusunda Türk subay ve askerlerinin hangi kışlalara yerleştirildikleri ve isimlerini içeren bir listenin tarafına

[63] "Megint eltünt két Török tiszt"; Somogyvármegye, 1913.3.5., s. 2. "A Török menekültek Kaposváron"; Somogyvármegye Almanachja, 1914, s. 266.
[64] "Kaposvárról megszökött Török tisztek"; 1913.3.9., s. 3.
[65] "A Kaposvári Török menekültek"; Somogyvármegye, 1913.3.15., s. 5.
[66] Csóti; "Törökjárás Kaposváron", s. 107.
[67] Balla; "Rossz szomszédság Török átok? ...", s. 66. Csaba Csoti, "Törökjárás Kaposváron" adlı makalesinde "üç askerin kronik hastalıktan, birinin ise meyhane kavgasında yaşamını yitirdiğini" belirtmektedir. (agm.;s. 107.) Ancak diğer kaynaklarda bu sayı ikidir. (Bk. Somogyvármegye Almanachja 1914; s. 266. Balla; "Rossz szomszédság Török átok?" s. 66. "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron, 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése"; s. 12.
[68] Somogyvármegye Almanachja; s. 266. Balla; "Rossz szomszédság Török átok? ...", s. 66.
[69] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron, 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése"… , s. 12.
[70] Csóti; s. 107.
[71] "Meghalt egy Török menekült"; Somogyvármegye, 1912.11.15., s. 3.

gönderilmesi konusundaki isteğine binaen,[72] Viyana'dan, Savaş Bakanlığından Budapeşte'de bulunan İstihbarat Dairesine gönderilen 7 Şubat 1913 tarih ve 224-1913 sayılı Resmî Yazı'da verilen bilgide sadece "kayıtlarda 29. sırada geçen piyade eri Ali'nin Kaposvár'da hayatını kaybettiğinin belirtilmesinden"[73] (Bk. Ek-10) diğer erin[74] daha sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.

8) Enternenin Sonlarına Doğru Askerlerin Maneviyatı

Geri dönüş zamanının belirsizliğinin zaman geçtikçe Türk subaylarını ve askerlerini sıkıntıya düşürdüğü anlaşılıyor.[75] Ocak ayının sonlarına doğru Kaposvár'a gelen Arşidük József'in Baross Kışlasını ziyareti sırasında Ali Mümtaz Bey ile yaptığı görüşmede Ortak Savunma Bakanı Krobatin ile temasa geçip askerlerin Fiume üzerinden yakın zamanda yurtlarına dönebilmelerini sağlayacağını söylemesine rağmen[76] tam dönüş tarihi dış siyasi meseleler nedeniyle tespit edilemedi. Bu durumda Avusturya-Macaristan ve Karadağ anlaşmazlığı ile Arnavutluk sorunu çözülürse Türk mülteciler vatanlarına döneceklerdi. Bu belirsiz bekleyiş[77] Türk subaylarının firarına neden olduğu gibi[78] geride kalanların vatan özlemini arttırıyordu.[79]

Somogyvármegye 1 Haziran 1913 tarihli "Unatkoznak a Kaposvári Törökök (Kaposvár'daki Türklerin canı sıkılıyor)" başlıklı haberinde bu konuda şöyle yazmaktadır:[80]

"Türk mülteciler yedi aydır Kaposvár'dalar ve ne zaman yurda dönecekleri konusunda hâlâ bir çözüm bulunamadı. Türk askerleri sokağı ikişerli üçerli gruplar hâlinde arşınlıyorlar. Subaylar, birlikte hoş vakit geçirdiklerinden beri halk arasına karışmıyorlar. Onlar ana yurtlarında şimdiki gibi asla düzenli olarak ücret almamışlardı. Savaş bütçesinden avans verilirken gıda, sigara yokluğu çekmiyorlar. Yine de orada sıkıntı içinde, yüzlerinde kederle oturuyorlar. Kendi kendilerine dolaşıp duruyorlar… bugün, memlekete döndüklerinde eski yurtlarını, aile üyelerini, hanımlarını, çocuklarını bulup bulmayacaklarını bile bilmiyorlar. Onları kaçışa sürükleyen belayı atlatanlar, çoğunlukla sırım gibi delikanlılar. Yüzlerinden Avrupa'daki Türkiye'ye ne olduğu sıkıntısı ve sıla özlemi okunuyor. Onlar kadar hiç

[72] MOL, K 26. Szekció, Miniszterelnökség 1913 XLI. 238.
[73] MOL, K 26. Szekció, Miniszterelnökség 1913 XLI. 238.
[74] "Elviszik a Török menekülteket"; Somogyvármegye, 1912.12.22, s. 4-5. Bu askerin adının Halit olduğu 1914 Almanağı'ndaki fotoğraftan anlaşılmaktadır. (Bk. Ek 8), Somogyvármegye Almanachja.
[75] "A Kaposvári Török tisztek Pécsen"; Somogyvármegye, 1913.3.29, s. 4. "Ali Mümtáz a polgármesterhez"; Somogyvármegye, 1913.5.7., s. 1-2. "Unatkoznak a Kaposvári Törökök"; Somogyvármegye, 1913.6.1., s. 6.
[76] "Ali Mümtáz és a főherceg"; Somogyvármegye, 1913.1.2.5., s. 1.
[77] "Ali Mümtáz a polgármesterhez"; 1913.5.7., s. 1-2.
[78] "Ali Mümtáz szökése"; s. 3. "Megint eltünt két Török tiszt"; Somogyvármegye, 1913.3.5., s. 2.
[79] "Unatkoznak a Kaposvári Törökök"; s. 6.
[80] "Unatkoznak a Kaposvári Törökök"; s. 6.

kimse, daha sabırsız bir şekilde, barış antlaşmasının imzalanmasını beklemiyor…"

9) Yurda Dönüş

Avusturya-Macaristan topraklarında bulunan Türk askerleri 22 Mayıs 1913'te Savunma Bakanlığı tarafından geri dönüş için farklı gruplara bölününce Karadağ ve Sırp savaş tutsaklığından kaçıp Znaim ve Kaposvár'a yerleştirilenlerin Lahey Antlaşması uyarınca Türkiye'ye, isteyenlerin bir Balkan ülkesine gönderilmeleri kararlaştırıldı. Birinci Balkan Savaşı 30 Mayıs 1913'te Londra'da imzalanan antlaşma ile sona erince enterne süresi de bitti. Monarşinin Savunma Bakanlığı 25 Haziran 1913'te askerlerin yurtlarına gönderilmeleri hakkında ayrıntılı bir talimat çıkardı. Buna göre yolculuk Fiume'den İstanbul'a Bakanlık tarafından belirlenen vapurla yapılacaktı. Subaylara Temmuz sonuna kadar, askerlere vapura binecekleri tarihe kadar yemek ve para verilecek, yolda beslenme ve barınmaları sağlanacaktı.[81]

Yurda nakil öncesi neredeyse her garnizonda firarlar olduğu gibi, Kaposvár'da da 4 Makedon kökenli asker kaçtı ise de yakalandı.[82] Türk erat subaylarıyla birlikte, yurda dönmeden önce ölen arkadaşlarına veda etmek için mezarlığa gittiler.[83] 4 Temmuz 1913 sabahı Türk mülteci askerleri kendilerine eşlik eden Yüzbaşı Gaszton Gerhard, Üsteğmen Gyula Biringer ve Üsteğmen Oszkar Wermescher ve 20 er ile birlikte Kaposvár Garına geldiler. Burada Yüzbaşı Gaszton Gerhard ve Üsteğmen Gyula Biringer Türk askerlerine, duygulandırıcı bir veda konuşması yaptı.[84] Duygulandırıcı bir veda da Kaposvár ikametgâhı sırasında geniş bir çevre edinen,[85] Macar dilini öğrenen,[86] hatta orada İren Szulzer[*] adlı bir kadınla gönül bağı kurup onunla nişanlanan Binbaşı Hüseyin Naci ile İren arasında yaşandı.[87]

---

[81] Balla; "Rossz szomszédság Török átok? ...", s. 66.
[82] agm.; s. 67.
[83] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron…"; s. 7.
[84] agm.; s. 13.
[85] Somogyvármegye Almanachja, 1914, s. 266.
[86] "A Kaposvári Török tisztek Pécsen"; Somogyvármegye, 1913.3.29., s. 4.
[*] İren Szulzer veya İrma Szelzer adı ile geçen bu kişi, 1914 Almanağı'na göre demir yolu görevlisi Manó Szulzer'in kızı, başka bir kaynağa göre ise Kaposvár'da bilinmeyen biridir. Binbaşı Hüseyin Naci nişanlısını götürebilmek veya kalabilmek için uğraşmış; fakat Ortak Millî Savunma Bakanlığı "uluslararası anlaşmanın enterne edilmiş savaş esirlerinin yurda dönmesi gerektiği, enterne edilmiş askerlerle yabancı şahısların gidemeyeceği, çünkü onlarla buraya gelmediği" gerekçesiyle onun dilekçisini reddetmiştir. (Bk. "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron…"; s. 3. Somogyvármegye Almanachja; s. 266.) Bu konuda 13 Kasım 1913 tarihli Somogyvármegye gazetesinin artık Türk askerleri yurda döndükten sonra verdiği bilgiye göre "İstanbul'da bulunan Binbaşı Naci'nin Kaposvár'daki nişanlısı ile yakın gelecekte yasalara uygun olarak evlenmek üzere gerekli talimatları yerine getirdiği" haberi bulunmaktadır. ("A Kaposvári Török menekültek sorsa"; Somogyvármegye, 1913.11.13., s. 5.)
[87] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése "; s. 13.

Türk askerlerini taşıyan trenler diğer garnizonlardan, Lőcse'den 3 Temmuz'da, Ungvár, Miskolc ve Kaposvár'dan 4 Temmuz'da hareket etti.[88] Kaposvár'dan Fiume'ye gidecek olan Türk askerlerine Fiume'ye kadar Üsteğmen Oszkar Wermescher 20 eri ile birlikte eşlik etti.[89] Fiume'ye geldiklerinde Fiume Garnizonu onları törenle karşıladı. Adriya Vapur Şirketinden kiralanan Baron Fehérváry vapuru, 8 aylık enterne süresinden sonra 7'si subay, 200'ü erat olmak üzere 207'sini[**] Kaposvár'dan gelenlerin oluşturduğu toplam 57 subay 1.581 askerle 5 Temmuz 1913'te saat 11'de İstanbul'a doğru yola koyuldu.[90] Geride, yerleştirildikleri diğer garnizonlarda hayatlarını kaybeden Türk askerleri gibi[91] Kaposvár mezarlığında er Ali ve Halit'i bırakarak![92] (Bk. Ek-8, Ek-11.a, Ek-11.b)

Sonuç

Birinci Balkan Savaşı sırasında bir grup Türk askeri Sırp ve Karadağlıların esiri olmamak için Avusturya-Macaristan topraklarına sığınmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Lahey Antlaşması'na göre onları iç kesimlerde bulunan Lőcse, Ungvár, Znaim, Miskolc, Kaposvár şehrinde bulunan garnizonlara yerleştirmiştir.

Kaposvár'a yerleştirilen Türk askerlerine şehir halkı, yoğun ilgi ve sevgi göstermiş, onlar için yardım kampanyaları düzenlemiştir. Kaposvár basını sık sık onlarla ilgili haberlere yer vermiştir. Türk askerlerinin sekiz ay süren Kaposvár ikametgâhı dönemin Türk-Macar ilişkilerinin küçük bir örneği olması açısından önemlidir. Enterne süresi, Birinci Dünya Savaşı öncesi, Türk ve Macar halkı arasındaki iyi dostluk ilişkilerini derinleştirmiş, Türk-Macar dostluk atmosferinin güzel bir örneği yaşanmıştır.

Kaposvár örneğinde olduğu gibi, diğer şehirlere yerleştirilen garnizonlardaki Türk askerlerinin Macaristan'daki bu sekiz aylık yaşamlarını incelemek, Birinci Dünya Savaşı öncesi Türk-Macar askerî ilişkilerinin değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Kaposvár örneği

---

[88] Balla; "Rossz szomsédság Török átok? ...", s. 67.

[89] "Török katonai emigrációs tábor Kaposváron 1912. XI.3-1913. VII.4. Gelencér Sándor visszaemlékezése "; s. 13.

[**] Enterne edilenler ile elimizdeki son rakam 1913 Mayısında enterne edilenlerin sayısı ile ilgili belirtilen bu rakamdır. 4 Temmuzda hareket edenlerin sayısı aynı olmalıdır. (Balla; "Rossz szomszédság Török átok ? ...," s. 66.)

[90] Balla; "Rossz szomsédság Török átok? ...", s. 66-67.

[91] agm.; s. 66.

[92] Somogyvármegye Almanachja. Er Ali ve Halit'in mezarları 2009 yılında, Budapeşte'deki Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği ve Somogy Vilayeti Cenaze Şirketi İdaresi tarafından yeniden yaptırılmıştır. (Bk. Ek-11.a, Ek-11.b.) Bu araştırma için davet mektubu gönderen Kaposvár Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Melinda Kovács'a, araştırma sırasında yardımlarını esirgemeyen Kaposvár Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Piroska Pallós Simon'a ve eşi Csaba Simon'a, Kaposvár'da Somogy Vilayeti Arşivinde görevli Csaba Csoti'ye ve Tamás Polgar'a, Macar Askerî Tarih Arşivinde görevli Erika Függedi'ye ve Macar Millî Arşivinde görevli Csaba Katona'ya ve Somogy Vilayeti Cenaze Şirketi Yöneticisi Béla Puskás'a çok teşekkür ederim.

dışında, bu askerlerin Avusturya-Macaristan topraklarına sığındıktan sonraki yaşamları ülkemizde hiçbir araştırmanın konusunu oluşturmamıştır.

Kaynaklar

1. Arşivler

Hadtörténelmi Levéltár (HL): Askerî Tarih Arşivi-Macaristan

Tgy.2743.szám.

Magyar Országos Levéltár (MOL): Macar Millî Arşivi- Macaristan

K 26.szekció, Miniszterelnőkség 1913 XLI.238.

2. Gazeteler

Somogyvármegye (5.10.1912-6.12.1913 yılları arasındaki sayılar)

3. Kitaplar

KEREKESHÁZY, József; ATATÜRK Az Igazi Kemál, Egy Köztársaság Születese, Terebess Kiadó, Budapest, 2000.

GALANTAI, József; Magyarország az első világháborúban, 1914-1918, Budapest, 1964.

ISTVÁN, Flésch; ATATÜRK és Kora, Musztafa Kemál ATATÜRK Függetlenségi háborúja és kormányzása, Corvina Kiadó, 2004.

4. Makaleler

BALLA, Tibor; “Rossz szomszédság Török átok? Muzulmán menekültek Magyar kaszárnyákban az els Balkán-Háború idéjén”, Limes, 1997/3.

BALLA, Tibor; “Török katonák internálása Avusztria-Magyarországon 1912-1913-ban”; Hadtörténelmi Közlemények, 4.szám, 1998.

CSÓTİ, Csaba; “Törökjárás Kaposváron”, Somogyi Kalenderium, Kaposvar, 2002.

GYÖRGY, József Lévai; “A Betyár Koponyája”, Kaposvári Történetek, I. Könyv, Kaposvár, 2003.

“A Török menekültek Kaposváron”; Somogyvármegye Almanachja, 1914.

GRUBER, János; “Törökvilág Ivánfán”, Morzsák a negyvenéves asztalról, Gerő Zsigmond Könyvnyomdai Műintézete, Kaposvár, 1913.

HORVÁTH, Béla; “A Turáni eszme és a Török-Magyar kapcsolatok az utolsó évszázadban”, Turán, XXII. évfolyam, VI.szám, 1939.

Egy csésze kávéban sem

szabad a pompás „Valódi" :Franck: kávépótléknak hiányozni, mely fűszeres ízt és szép szint ad. A minőség kiadóságot, olcsóságot és ízletességet tartalmaz.
Gyár Kassán. 3

Nagytüzveszedelem Berzencén

(Öt ház és 18 melléképület esett a lángok martalékául. — Sok ló és és szarvasmarha is elpusztult. — A kár több mint százezer korona.)

— Saját tudósitónktól. —

Kaposvár, október 31.

Tegnap délután rémes tüziveszedelem pusztitott a somogymegyei Berzence községben. A veszedelmet növelte a dühöngő szélvihar, mely tápot adott a fölcsapott lángnyelvek pusztitásának.

A tüziveszedelem délután 3 óra tájban a Babochay-utca egyik házában ütött ki. Mikor a lángnyelvek fölcsaptak és a szélviharban mindinkább nagyobb és nagyobb veszedelmet jósoltak a község, valamint a szomszédos falvak tüzoltói önfölálldozó munkával láttak a tüz lokalizálásához. Az oltási munkálatoknál segédkezett a község apraja-nagyja és kivették a munkából részüket *Festetich* Tasziló herceg berzencei uradalmának a cselédjei is. Pár perc mulva egy hatalmas lángtenger képét mutatta a kigyult épület és a tüz már átharapódzott a melléképületekre is, ahol nagymennyiségü takarmány volt fölhalmozva, sőt már égett az istálló is.

A kivonult tüzoltóság ekkor már csak a szomszédos épületeket igyekezett megmenteni. A nagy szélviharban azonban ez sem sikerült. A tüz átcsapott a szomszédos házakra és csakhamar öt ház és 18 melléképület állott lángokban. A veszedelmet növelte az a körülmény is, hogy nem volt kellő mennyiségü viz. Már két óra hosszat pusztitott a vészes elem, amikor végre nagy erőmegfeszitéssel 5 órakor sikerült lokalizálni. A tüziveszedelem öt lakóházat, 18 mellék- és gazdasági épületet, nagymennyiségü takarmányt, lovat és szarvasmarhát pusztitott el.

Egy másik jelentés a következőket mondja: Somogyberzencén szerdán délután három órakor tüz ütött ki. A nagy szélben félóra alatt a Babochay-utca 15 háza 38 melléképülettel és a bennük fölhalmozott takarmánnyal együtt leégett. Hatvanöt ló és 40 marha is elpusztult. A kár 300.000 korona. A tüzoltóságnak és a csendőrségnek délután öt órára sikerült a tüzet eloltania. A tüz valószinüleg gyujtogatásból keletkezett. Novay Imre községi jegyző a károsultak fölsegélyezésére akciót indit.

Ezt azonban megcáfolja *Boné* Kálmán csurgói főszolgabirónak *Kacskovics* Lajos alispánhoz küldött szükszavu távirati jelentése, mely szerint csak 5 ház és 18 melléképület és sok takarmány pusztult el. A főbiró jelentése szerint a kár százezer korona.

A csendőrség a tüziveszedelem keletkezésének okát kideritendő, erélyes nyomozást inditott.

HIREK.

Kaposvár, október 31.

— A „Somogyvármegye" legközelebbi száma, a holnapi ünnep miatt, szombaton este a rendes időben jelenik meg.

Török menekült katonák Kaposváron. A plevljei török helyőrség legnagyobb része a szerb sereg sikeres ostroma után Boszniába menekült és fegyvereiket itt adták át. A menekült török csapatokat Magyarországba szállitják, ahol bevárják a budapesti török konzul további intézkedését. A török katonák egyrésze Szerajevóból a *holnapi nap folyamán különvonaton Kaposvárra* érkezik és az itteni Baross-utcai 44-es közös laktanyában fogják őket elszállásolni. A most nyolc heti kiképezésre bevonult póttartalékosok ez okból a Szántó-laktanyába költözködnek. A török csapatok elszállásolásával *Biringer* hadnagyot bizták meg, ki a szükséges intézkedéseket már meg is tette.

— **Személyi hirek.** *Makfalvay* Géza főispán ma délután kiskorpádi birtokára utazott, ahonnan szombaton tér vissza Kaposvárra. — *Szántó* Menyhért miniszteri osztálytanácsos a népegészségügyi kiállitás rendezése céljából szombaton Kaposvárra érkezik. — *Orel* Géza kaposvári pénzügyigazgató ma délután a hetesi és a mezőcsokonyai körjegyzőségeknél hivatalvizsgálatot tartott. A pénzügyigazgató még ma vissza is érkezik Kaposvárra.

— **Az állandó választmány ülése.** Somogymegye állandó választmánya ma délelőtt 9 órakor *Makfalvay* Géza főispán elnöklésével ülést tartott, amelyen a november 4-iki közgyülés elé kerülő ügyeket látták el javaslattal.

— **A vármegye virilistái.** A vármegye biráló választmánya ma délelőtt 11 órakor *Makfalvay* Géza főispán elnöklésével ülést tartott, amelyen a somogymegyei virilisták 1913. évi névjegyzékét egészitették ki. A virilisták közé fölvétették *Truksz* Hugó jákói földbirtokost, *Horváth* Pál kiliti plébánost és *Kunfy* Adolf földbirtokost. A névjegyzék szerint Somogymegyében a legtöbb adót *Hunyady* József gróf kéthelyi nagybirtokos fizeti. Hunyady gróf adója 81.166 korona 4 fillér, a legkisebb összeggel, 675 korona 37 fillérrel *Oscsodál* Gusztáv szigetvári kereskedő szerepel a névjegyzékben, mint virilista.

— **A főgimnáziumi jubileum előkészitése.** A főgimnáziumi jubileum végrehajtó-bizottságának elnöksége fölkéri a bizottság tagjait, hogy *holnap pénteken délelőtt 10 órakor* tartandó utolsó bizottsági ülésen minél nagyobb számmal sziveskedjenek megjelenni, hogy a még függőben lévő ügyeket véglegesen elintézhessék. — Itt emlitjük meg azt is, hogy az ifjusági Szent-Imre kápolnában az ünnepi istentisztelet *déldlött fél 10 órakor* kezdődik, (és nem 10 órakor, mint a meghivó jelenti) hogy az emlékünnepet a főgimnázium tornatermében *11 órakor* pontosan megkezdhessék.

— **A tartalékos hadapródok szemléje Kaposváron.** Néhány nap előtt hirt adtunk a kaposvári tiszti főszemléről és ezzel kapcsolatosan arról is, hogy a tartalékos hadapródok és hadapród jelöltek szemléje november hó 7-én lesz. E hirünkbe sajtóhiba csuszott be, mert a tartalékos hadapródok és hadapród jelölöltek szemléje *november 6 án (szerdán)* lesz.

— **Somogymegye a zenekedvelőkért.** Az állandó választmány mai ülésén elhatározta, hogy a törvényhatósági bizottságnak javasolni fogja, miszerint a *kaposvári zenekedvelők* egyesületének száz korona segélyt szavazzon meg az 1913. évre.

— **A tanfölügyelőség költözködése.** A kaposvári kir. tanfölügyelőség november 2-ától kezdődőleg a Kontrássy-utca 5. szám (Goitein-udvar) alá költözködik.

— **Bonyodalmak egy szerződés körül.** Kaposvár városa egyik márciusi közgyülésén elhatározta, hogy *Kovács* József dr. városi főügyész cseri ingatlanát 57.470 koronáért megveszi és ezt a határozatot, valamint a szerződést jóváhagyás végett fölküldték a vármegye törvényhatóságához. Ámde baj történt a kréta körül, mert a határozatban 57.470 korona helyett tollhibából 5470 koronát vettek be. A vármegye állandó választmánya a hiba korrigálására utasitotta a várost.

— **A vármegye a Kálvineum céljaira.** Az állandó választmány mai ülésén azt javasolta, hogy a Kálvineum céljaira 300 koronát szavazzon meg Somogyvármegye törvényhatósága.

— **A kaposvári közkórház épitkezései.** A kaposvári közkórházat a modern higéniának megfelelőképpen akarják berendezni és ezért épitkezések váltak szükségessé. E célra 50 ezer korona kell, amit Somogymegye a kormánytól akar megszerezni abból a négy millió koronából, amit ilyen célokra szántak.

— **Jegyzőinternátus Kaposváron.** A belügyminiszter az ország területén a jegyzők gyermekei részére internátusokat akar fölállitani. E célból fölhivta Somogymegye alispánját, hogy e célra gyüjtést rendezzen. Eddig 2200 koronát szavazott meg a vármegye mintegy száz községe, a többi kétszáz még nem foglalkozott az üggyel. A vármegye tizezer koronás alapitványt akar tenni az internátus céljaira és ezért az alispán ujból fölhivást fog intézni a községekhez. A vármegyén azt hiszik, hogy a kormány az egyik internátust Kaposváron állitja föl.

— **Gyárlás Márton,** ismert kaposvári fogteknikus, két heti távollét után ma ismét visszatért Kaposvárra és megkezdte müködését.

Somogyvármegye gazetesinin Türk askerlerinin Kaposvár'a geleceğini bildiren haberi.

"Török menekült katonák Kaposváron", 1912.november.1., s. 5.

A kaposvári válogatottak mérkőzése.

(A kaposvári atlétikai klub és a »Testvériség« kombinált csapatának futball-mérkőzése. Táncestély a hivatalnokok társaskörében.)

— Saját tudósítónktól. —

Kaposvár, november 2.

Szenzációs sportesemény színhelye lesz vasárnap délután a kaposvári »Testvériség« Árpád-utcai sporttelepe. November 3-a nevezetes dátumot jelent Kaposvár sportéletében. Ez lesz az első nap, melyen egy kaposvári futballistákból válogatott csapat fog játszani s mint ilyen a főváros egyik legutóbb s legnépszerűbb csapatával, a magyar atlétikai klub I. csapatával. Nevezetes a november 3-ika azért is, mert ez lesz az első nap, amikor két rivális sportegyesületünk, a »Testvériség« és a kaposvári atlétikai klub nem egymás ellen, hanem egymással karöltve, közösen veszik föl a küzdelmet Kaposvár dicsőségéért. Ez a legutóbbi körülmény teszi november 3-ikát a legnevezetesebb nappá. A »Testvériség«, mely jelenlegi szervezetében rövid idő alatt megnyerte közönségünk szeretetét, vezetőségének a sport nemes céljától vezetett fölfogásából kifolyólag békejobbot ajánlott a K. A. C.-nak, s a K. A. C. ezt a békejobbot elfogadta, a *»Testvériség«-et méltó nemes ellenfél*-nek találva.

A »Testvériség« kezdeményezésére ugyanis megalakult egy válogató bizottság Matolcsy Sándor dr., *Nagy F.* József, Ifju Lajos (»Testvériség«), Simon István dr., Pozsonyi Imre és Szántó Imre (K. A. C.) tagokból, kiknek küldetésük a kombinált csapat összeállítása volt. Ismerve a bizottság mindenik tagjának agilitását és sportszaktudását, megnyugodva vesszük határozataikat, mert tudjuk, hogy tisztán csak a sport érdekét tartották szem előtt. *Ez a válogató* bizottság azonban továbbra is permanenciában fog maradni, mint a két egyesület közti kapocs, és intézni fogja a válogatott csapatok további sorsát. Az első válogatott csapat összeállítása a következő: Takács, — Rotter, Szilágyi, — Kelemen, Vértesi, Gilice, — Fuchs, Horváth, Bernáth, Gyárfás, Jóna. Tartalékok: Krázsovits, Nyers, Dömötör. Ha ezt az összeállítást végignézzük, csak annyit jegyezhetünk meg, hogy vidéki viszonyaihoz képest jobb csapatot elképzelni sem lehet. Ez a csapat tehát méltó ellenfele lesz a M. A. C.-nak, melyről hosszasan írnunk tölösleges. Tudja azt mindenki, hogy a jelenlegi I. oszt. bajnokságokban milyen fényes eredményeket ért el.

A mérkőzés délután fél 3 órakor kezdődik. A mérkőzést Bányai Árpád máv. mérnök, szövetségi bíró fogja vezetni, aki ezúttal fog első ízben Kaposváron, *mint az atlétikai klub tagja bírás*kodni.

Este fél 9 órakor a »Testvériség«—K. A. C., a hivatalnokok társaskörével együtt a társaskör Németh István-utca 14. szám alatti helyiségeiben családi jellegü, tánccal egybekötött kedélyes összejövetelt tart a fővárosi vendégcsapat tiszteletére, melyre a belépődij 1 korona. *Meghívókat a rendezőség nem küld*ött szét, de szivesen lát mindenkit, a hölgyeket azonban ezuttal is fölkéri, hogy utcai ruhában jelenjenek meg.

Üzletem új helyiségbe történt áthelyezése

alkalmából van szerencsém az

ékszervásárló közönség

figyelmét felhivni a legkényesebb fővárosi igényeket is kielégitő nagy

ékszer és óraraktáramra.

Dus választék brilliáns és ékkövekből, *ugy éks-erekből*, zseb és fali órákból. Alkalmi, disz és ajándéktárgyak. — Ezüst és china-ezüst evőszerek.

Hőmérők. — Ezüst botok. — Látszerek, — Külön óra és ék-szerjavitó műhely. — Vésnöki munkák.

CSAJÁGHY ANTAL

Somogyvármegye legnagyobb ékszer és óra áruháza

Kaposvár, Korona-utca 5. szám.

INTERURBAN TELEFON 122.

Saját érdekében cselekszik, ha az állandó ékszerkiállitást — *vételkötelezettség né.kül*) — megtekinti.

Elismert olcsó árak. Figyelmes kiszolgálás. Választék vidékre postafordultával bérmentve.

A

HUNGÁRIA

Általános Biztositó Részvénytársaság

KAPOSVÁRI FŐÜGYNÖKSÉGE

A NÉPTAKARÉKPÉNZTÁR Rt.-nál

KAPOSVÁROTT

Részvénytőke: 6,000.000 — korona.

Elnök: Gróf Károlyi Imre.

Alelnök: *Báró Fejérváry Imre.*

Választmányi elnök: Gróf Tisza Kálmán.

Tüz-, baleset-, szavatossági-, élet- és **népbiztositás**, betörés-, jég-, üveg- és **állatbiztositás.**

Olcsó dijak! Modern feltételek! Kartellen kivül!

Hivatalos helyisége: Kaposvárott, Kontrássy-utca 4. szám alatt.

Török menekültek Kaposváron

(Kétszáz katonát és tizenegy tisztet hoztak ide. — Kaposváron maradnak a háboru végéig. — A 44. gyalogezred kaszárnyájában helyezték el őket.)

— Saját tudósitónktól. —

Kaposvár, november 2.

Amikor fantáziánk megtelik viaskodó emberáradattal, amit a háboru viharszele hajt, önkéntelenül is részt hasitunk magunknak a küzdelemből és a mi szimpátiánk, támogató vágyunk a törökök felé hajlik. Az egész kaposvári társadalom, mint egy ember fonódott össze a török barátságban, sajnálat és a részvét érzése szólal meg a vérző Törökország mellett s a vérmesebbek *már szeretnék látni, hogy* indulnak neki csapataink a szövetséges Balkán-államoknak. Csupa meleg barátság, tüntető érzés fogadja azokat a török *menekülteket*, akik ma reggel Kaposvárra érkeztek. A régenmult daliás idők reflekszdobbanása ez, amikor még a török csinált nálunk és itt somogyi földön is históriát. Pedig ez gyászos história volt. A magyar impérium, a magyar nagyhatalom a török kardjába dőlt, s mi két százados küzdelemmel csak a romjait tudtuk megmenteni. És mi ezt *elfelejtettük*, nem tudunk gyülölni. Amikor a história más lapra forgatott a törökök életében, amikor a félhold ragyogása halványra fordult, egyszerre feléjük fordult minden érzésünk, barátságunk. A fegyveres *mult valami nobilitást fejlesztett bennünk*, amely baráti kézzel nyul az ellenség felé. Ilyen érzésektől eltelve fogadta Kaposvár közönsége azt a tizenegy török tisztet és *kétszáz* közkatonát, akiket ma reggel 6 órakor Szerajevóból, illetőleg Bosznabródból Kaposvárra hozott az 52. pécsi gyalogezred egy főhadnagya és tiz közkatonája.

A »*Somogyvármegye*« már pénteki számában közölte azt a szenzációs hirt, hogy 211 török menekült jön Kaposvárra. Lapunk hiradására pénteken egész nap nagyszámu kiváncsi embertömeg időzött minden egyes budapesti vonat beérkezésénél a *vasuti állomáson*. A török menekültek azonban csak ma reggel *érkeztek Kaposvárra*.

A menekült katonák fogadtatására

ma reggel 6 órakor *Gerhardt* Gaszton százados és *Biringer* Gyula hadnagy jelentek meg a vasuti állomáson, ahol alig néhány kiváncsi ember lézengett csak. Kétszáz közkatona valósággal lerongyolódva, összetörve tiz 52-es baka és egy főhadnagy kiséretében jött Kaposvárra. A közkatonák harmadik osztályu *kocsikban, a tizenegy* tiszt pedig első osztályu kocsikban érkeztek meg. A vasuti állomásról a 44. gyalogezred Baross-utcai kaszárnyájába vitték a menekült katonákat, ahol a tartalékos katonák részére föntartott helyiségekben helyezték el őket.

Sommer Emil alezredes atyai szeretettel fogadta a menekült katonákat és intézkedésére a tiszteket egyelőre a kaszárnyában szállásolták el, de már a napokban a Turul-szállóban bérelnek ki részükre la-

Somogyvármegye gazetesinin Türk askerlerinin Kaposvár'a geldiğini bildiren haberi.

"Török menekültek Kaposváron", 1912.november.3., s. 4.

Türk askerlerinin yerleştirildiği Baross Caddesi'ndeki kışla (Kaposvár).

Türk subaylarının kaldığı Turul Oteli (Kaposvár).

EK-5

Binbaşı Ali Mümtaz Bey

Somogyvármegye Almanachja, 1914.

Kaposvár, 1913. IX. évfolyam. 10. (2268.) szám. Kedd, január 14.

SOMOGYVÁRMEGYE

POLITIKAI NAPILAP.

Szerkesztőség és kiadóhivatal: Kontrássy-utca 6. szám.
A szerkesztőség és kiadóhivatal telefon-száma: 128.
Megjelenik hétfő és ünnep utáni napok kivételével minden nap.

Felelős szerkesztő: SALGÓ SÁNDOR.

Előfizetési árak: Egész évre 16 K, fél évre 8 K, negyedévre 4 K. — Egyes szám ára helyben és vidéken 6 fillér.
Minden előfizető ingyen kapja a „Somogyvármegye Almanachjá"-t.

Törökország veresége.

Irta: Ali Mumtaz*)
vezérkari őrnagy az ottomán császári hadseregben, legutóbb pleviljei parancsnok.

I.

A török leveretés tulajdonképpeni okainak megismerésére szükséges az Ozmán birodalom politikai helyzetét, a katonai állapotokat, az előkészületeket, a fölszerelést, a kiképzés fokát, a mozgósítási módot, a tisztek szellemét és a hadüzenet által előállott hadászati helyzetet behatóan ismerni.

Én csak katona s nem politikus vagyok. Mint minden tiszt, politikával én sem foglalkoztam s ennek a tisztikarban határozott ellensége vagyok. Mégis minden idevágó szakmű arra tanit, hogy a politikának a haderővel vállvetve együtt kell működnie, hogy a győzelemhez szükséges bázist már a békében előmunkálja s minden alkalmat meg kell ragadnia, hogy ezt a bázist a legjobban megerősítse. Ez természetesen katonáéknál a magasállásu tisztek, mint a hadügyminiszter, vezérkari főnök stb. dolga.

Moltke haditerveit tanulmányozva, szembeötlő, mily pontos részletességgel ismerte ez a nagy hadvezér Európa minden egyes államának erejét és gyöngéit és ebből kiindulva vélem én különösen szükségesnek azt, hogy minden fontosabb teendővel megbizott katonatiszt, tehát a parancsnokok és a vezérkariak, kell, hogy ismerjék saját hazájuk belpolitikai helyzetét, valamint viszonyait, a vele barátságban élő és esetleg ellenséges magatartását más nemzeteknek. Ez, ha nem is részletesen, de legalább is nagyjában ismertetve, növeli a tiszt önbizalmát és alkalomadtán gyorsabb tettre kész, mint a teljesen informálatlan egyén, de azért ismétlem, a győzelemhez a tisztikar politizálása sem segit.

Egy haditerv előkészitéséhez szükséges: ismerni a saját és a szóba jöhető ellenség organizációját, a békeelhelyezéseket, a mozgósitás módját és tartamát, a rendelkezésre álló vasutak és egyéb közlekedési ereket, egyszóval az ország ilynemü sajátságait. De hogy az ily nagy gonddal és részletességgel elkészitett haditervnek annak idején érvényt is lehessen szerezni, ahhoz szükséges, hogy az idevágó időközbeni katonai és politikai elváltozásokkal idejében számoljanak az illetékes faktorok, illetve, hogy a tervek megváltoztatása — már amennyire ez kivánatos — a legna gyobb gyorsasággal és elővigyázattal meg is történjék. Ha például a feszült viszonyt tartó külállamok szövetkezési hajlammal bitnak és ehhez a többi külállamok rokonszenvét igyekszenek megnyerni, hogy ezáltal aktiv erősödjenek, ugy a veszélyben levő ország, mely ellen ezen szövetkezés irányul, katonailag és politikailag kell, hogy ezt meghiusitsa s esetleg a maga előnyére kihasználja, addig, mig erre el nem késett.

Ez tulajdonképpen az államférfiak dolga, erre kellett volna a mi politikusainknak is gondolniok, igy kellett volna cselekedniök! A macedon-kérdés már évtizedek óta lóg a levegőben és kronikus baja volt a birodalomnak, beszéltek már régen egy török-bolgár háboru lehetőségéről. A görögökkel — Krétán kivül — Epirus miatt is régi keletü ellentéteink voltak. A szerbek régóta dolgoztak a régi cárbirodalom helyreállitásán, Montenegro pedig határai kibővitését forszirozta és eközben mindegyik erősen fegyverkezett, készült — természetesen Törökország ellen! A nevezett kis országok egyike sem fegyverkezett a monarkia ellen, mert hiszen érdekük elsősorban az európai Ozmán birodalom szétforgácsolásában állott s mivel aspirációik nagyjából egy és ugyanazt célozták, minden pillanatban meg volt a lehetősége a szövetkezésiknek.

A török diplomatáknak tehát minden eszközzel és a legnagyobb energiával meg kellett volna ezen országok szövetkezését akadályozni. Módjukban volt az egyiknek lekötelezésével, a másiknak leverésével áthidalhatlan akadályokat gördíteni a Balkán-államok egyesülése elé még azzal is, hogy egyik vagy másik nagyhatalmat megnyerve, pressziót gyakorolt volna rájuk.

Ha mindez nem sikerült s ennek dacára a háboru lehetősége megvolt, akkor a saját hadseregünket kellett volna minden eshetőségre előkészíteni s ha még ekkor is kétséges lett volna az esetleges háboru kimenetele, szóba kellett volna állani a Balkán-államok vezetőségeivel, részükre némi engedményeket biztositani s akkor nem kellett volna annyit áldozni utóbb.

*) E cikket a pleviljei menekült török katonák Kaposváron időző parancsnoka a „Somogyvármegye" részére irta.

Madarász József nyomorban.

(Nem diszpolgárságra, segitségre van szüksége az agg képviselőnek. — Vád, amely nem áll tőnn. — Varvasovszky János főgimnáziumi tanár levele.)

— Saját tudósitónktól. —

Kaposvár, január 13.

A »Somogyvármegye« vasárnapi számában Madarász József kaposvári diszpolgárságával kapcsolatosan, a fővárosi lapok nyomán, hirt adtunk arról, hogy a sárkereszturi kerület agg orsz. képviselője nyomorban él. A fővárosi lapok után megirtuk azt is, hogy ha Madarász mai gyámolitói nem lesznek, a szegények házában fejezi be életét:

A »Somogyvármegye« ezekkel a szavakkal fejezte be vasárnapi cikkét: »A szegénység nem szégyen, nem meggyalázó valami, de arra aligha lehet szüksége Kaposvárnak, hogy diszpolgárává válasszon meg valakit, akiről azt irják: ugy lehet, a szegényházban lesz kénytelen életét befejezni...

E cikkünkre ma a következő sorokat kaptuk:

Tekintetes szerkesztő ur!

B. lapja hasábjain már hosszabb idő óta vitatkozás folyik arról, hogy az aggastyán Madarász József orsz. képviselő méltó-e arra, hogy városunk diszpolgárává válassza, vagy nem. — En ebbe a vitába sem tárgyi, sem politikai szempontból beleszólni nem akarok. — Madarász József hosszu életének eredményeit nem ismerem; pártpolitikai állásfoglalásra sem kedvem, sem politikai hivatottságom nincs. Azonban a jelzett vitába b. lapja f. évi január 12-iki számában olyan motivumot vitt bele, mely ellen erkölcsi érzésem tiltakozik: ez a szegénység, mint az ember értékét lefokozó állapot.

Mélyen tisztelt szerkesztő ur! Madarász Józsefnek lehetnek országos és e város körül szerzett érdemei, vagy nem lehetnek, de szegénységét semmi esetben sem szabad szemére vetnünk semmiféle formában sem. Annyival inkább sem, mert ez érdem, hosszu képviselői pályája önzetlenségének ragyogó bizonyitéka, öreg halántékait beragyogó olyan glória, mely a késő unokák előtt

Binbaşı Ali Mümtaz Bey'in Somogyvármegye gazetesi için yazdığı "Türkiye'nin yenilgisini" açıklayan yazısı.
"Törökország veresége", 1913.január.14., s. 1.

EK-7

Kışlanın karşısında yer alan ve Türk askerlerinin yemeklerinin pişirildiği bina (Kaposvár).

EK-8

Kaposvár'da vefat eden iki Türk askerinin Szigetvár Sokağı'ndaki mezarlıkta bulunan mezarları (Kaposvár).

Somogyvármegye Almanachja, 1914.

Türk askerlerinin vefat ettiği hastane (Kaposvár).

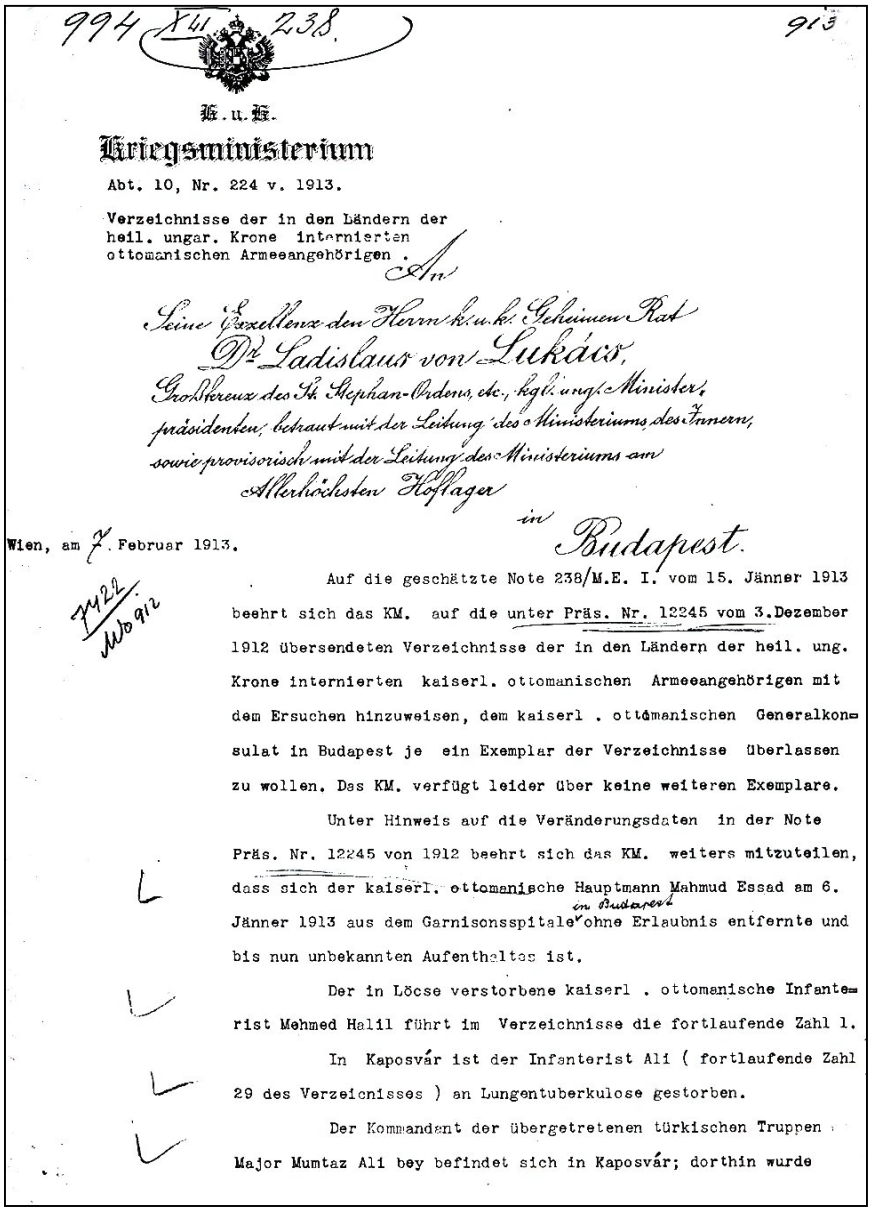

994 XLI. 238. 913

K. u. K.

Kriegsministerium

Abt. 10, Nr. 224 v. 1913.

Verzeichnisse der in den Ländern der heil. ungar. Krone internierten ottomanischen Armeeangehörigen.

An

Seine Exzellenz den Herrn k.u.k. Geheimen Rat
Dr Ladislaus von Lukács,
Grosskreuz des K. Stephan-Ordens, etc., kgl. ungr. Minister-
präsidenten, betraut mit der Leitung des Ministeriums des Innern,
sowie provisorisch mit der Leitung des Ministeriums am
Allerhöchsten Hoflager
in Budapest.

Wien, am 7. Februar 1913.

7422/Mb 912

Auf die geschätzte Note 238/M.E. I. vom 15. Jänner 1913 beehrt sich das KM. auf die unter Präs. Nr. 12245 vom 3. Dezember 1912 übersendeten Verzeichnisse der in den Ländern der heil. ung. Krone internierten kaiserl. ottomanischen Armeeangehörigen mit dem Ersuchen hinzuweisen, dem kaiserl. ottomanischen Generalkonsulat in Budapest je ein Exemplar der Verzeichnisse überlassen zu wollen. Das KM. verfügt leider über keine weiteren Exemplare.

Unter Hinweis auf die Veränderungsdaten in der Note Präs. Nr. 12245 von 1912 beehrt sich das KM. weiters mitzuteilen, dass sich der kaiserl. ottomanische Hauptmann Mahmud Essad am 6. Jänner 1913 aus dem Garnisonsspitale in Budapest ohne Erlaubnis entfernte und bis nun unbekannten Aufenthaltes ist.

Der in Löcse verstorbene kaiserl. ottomanische Infanterist Mehmed Halil führt im Verzeichnisse die fortlaufende Zahl 1.

In Kaposvár ist der Infanterist Ali (fortlaufende Zahl 29 des Verzeichnisses) an Lungentuberkulose gestorben.

Der Kommandant der übergetretenen türkischen Truppen Major Mumtaz Ali bey befindet sich in Kaposvár; dorthin wurde

Macaristan'a enterne edilen Türk askerleri hakkında bilgi veren ve Piyade Eri Ali'nin Kaposvár'da öldüğünü bildiren Avusturya Savaş Bakanlığının 7 Şubat 1913 tarih ve 224-1913 sayılı Resmî Yazısı.

Magyar Országos Levéltár (MOL): Macar Millî Arşivi, K 26 szekció, Miniszterelnökség, 1913. XLI.238.

EK 11-a

Kaposvár'da vefat eden Türk askerlerinin Szigetvár Sokağı'nda bulunan mezarlarının Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından yeniden yaptırılmasından sonraki görünümleri.
Hősök temetője, Szigetvári utca, Kaposvár.

EK 11-b

1912 - 1913 BALKAN SAVAŞLARI VE ALMANYA

Yrd.Doç.Dr. Zübeyir BÜTÜNER*

Dünya ateşinin yandığı bölgelerden biri olan Balkanlar, tarihçilerin dikkatini oldukça çekmiş ve onların Balkanlar'dan sıkça esinlenmesine yol açmıştır. Ancak ülkelerin kendi sosyoekonomik ve siyasal yapılarının farklı olması nedeniyle araştırmacılar zorluklarla karşılaşmışlardır.

Balkan ülkeleri ile Almanya'nın ilişkileri bir Avrupa sorunudur.[1] Bir taraftan Almanya ve Avusturya-Macaristan arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi ve dayanışması diğer taraftan da bu iki imparatorluk ve Balkan ülkeleri arasında karşılıklı çıkar ilişkileri ve dayanışması da karışıktır.

28 Haziran 1914'teki Saraybosna'daki suikast, Avrupa ittifak sistemleri mekanizmasının devam etmesine ve yıkıcı Birinci Dünya Savaşı'nın tetiklenmesine sebep olmuştur. Balkan Savaşları, Şark'ta emperyalist güçlerin baskısını etkileme ve artırma mücadelesini yansıtıyordu. Buradaki savaşlardan da anlaşılacağı gibi uluslararası ilişkiler sistemi, sadece diplomatik ilişkilerin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Burada daha çok, ekonomik ve sosyal gelişmeleri ve motifleri, kalıtsal egemen güçlerine karşı ulusal bağımsızlık mücadelesini, sınıfları, çıkar gruplarını ve örgütlerini, halklarını, devletler ve devlet grupları arasındaki karşılıklı ilişkileri ve bağımlılıkları ifade eder, politik iktidar özlemleri, sosyal, siyasi ve dinî ideolojiler birbirlerini etkiler, aynı zamanda birbirlerinden ayrılmazlar ve bu durum çeşitlilik arz eder.[2] Bazı tarihçiler ağırlıklı ve öncelikli olarak sadece diplomasiyi ortaya koymuşlardır.

Avrupa'nın beş büyük yarımadasından biri olan Balkanlar; Avrupa, Akdeniz ve Orta Doğu siyasetinde etkin rol oynayan, Avrupa'nın diğer bölgelerine geçit imkânı sağlayan, Asya kıtasının bitişiğinde ve Afrika kıtasına da yakın olan jeopolitik-jeostratejik konumu nedeniyle emperyalist devletlerin rekabet ve mücadele alanı olmuştur.[3] 1361 yılında Edirne'nin alınmasıyla XIV. yy.dan XX. yy.a kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kalan bu bölge, 1912-1913 Balkan Savaşları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü hızlandırmış ve Dünya Savaşları'na da sahne olmuştur. "Balkan Harpleri ile birlikte kaybettiğimiz herhangi bir toprak parçası değildi, kaybedilen ana vatan idi!"... Ama söz konusu "ana vatan" diye adlandırılan Balkanlar, artık mazide kalan bir ana vatandır.[4]

---

* Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, 66200 Yozgat.

[1] Mit den Balkanlaendern sind Serbien, Bulgarien, Griechenland, Montenegro und Albanien gemeint (Balkan ülkeleri, Bulgaristan, Karadağ, Yunanistan, Arnavutluk ve Sırbistan'dan oluşmaktadır.)

[2] F. Klein; Politische und Wirtschaftliche Interessen in der Balkanpolitik Deutschlands und Osterreich-Ungarn, 1912, in: Nene Studien zum Imperilismus vor 1914, Berlin, 1980, s. 110.

[3] Bk. Ahmed Şahidov; Uluslararası İlişkiler, Balkanlar ve Türkiye'nin Yaklaşımı, http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=611:balkanlar&catid=95:analizler-balkanlar&Itemid=143

[4] Celalettin Yavuz; Mazide Kalan Vatan: "Balkan"lar, http://www.2023.gen.tr/temmuz2006/1.htm

Türkçe bir kelime olan “Balkan”ın anlamı sarp, geçit vermez, dağlık arazi demektir. Türkler, Meriç ile Tuna arasında, bu nehirlere paralel uzanan dağlara bu adı vermişlerdir. Ama bunun ötesinde Balkan Yarımadası’na bu Türkçe adı verenler ise Avrupalı coğrafyacılar olmuştur. Osmanlıya göre Balkanlar coğrafyasının adı “Rumeli”dir. Balkanlar için Avrupa ve Asya arasında bir “köprü” veya bir “kavşak”, bir “halk salatası” ya da “karışım potası”, Avrupa’da bir “barut fıçısı” veya “düello alanı” gibi benzetmeler ve yakıştırmalar yapılır.[5]

Balkanlar, güneybatıda Adriyatik Denizi, güneyde Akdeniz, güneydoğuda Marmara ve Karadeniz ile çevrili bir yarımadadır. Coğrafyanın adını oluşturan “Balkan” kelimesi ise Türkçe olup “sarp ve ormanlık sıradağ, sazlık” anlamına gelmektedir. Bölgede başlıca beş etnik grup bulunmaktadır: Arnavutlar, Yunanlar, Bulgarlar, Slavlar (Sırp, Hırvat, Sloven ve Karadağ) ve Türkler.[6]

XIX. yüzyılda yeni bir güç arayan Osmanlı İmparatorluğu Almanya’dan ümitli idi. Fakat bu dönemde Alman Şansölyesi Otto von Bismark “Doğu Sorunu” ile ilgilenmemekteydi. Başbakan O. von Bismark, İmparator II. Wilhelm ile politik konularda çelişkiye düşmüş ve iktidardan çekilmişti. Almanya, 1890’dan sonra dış politikasını değiştirip “Şark’a yönelme” politikasını “barışçı nüfuz” metoduna çevirdi ve Osmanlı İmparatorluğu’nu kendisine yarı sömürge olarak seçmesi ile yeni bir güç olarak belirdi. Bu sömürü ilişkisi Osmanlı İmparatorluğu’nu Alman nüfuzuna soktu. Almanya’nın ekonomik yayılması ve özellikle “Bağdat Demir Yolu Projesi” en çok İngiltere sonra sırasıyla Fransa ve Rusya’yı etkiledi, onların Osmanlı Devleti’ne daha fazla düşman olmalarına yol açtı. İngilizler, Şark’ı işgalleri altında tutarak İslam Dünyası’nı kendi çıkarlarına göre yönlendirmek ve Rusya’ya karşı koymak için büyük Bulgaristan’ı gerçekleştirmek arzusundaydı. İngilizler ve Fransızların Ermenileri desteklemesi Osmanlı İmparatorluğu’nu Almanya’ya daha çok yaklaştırdı. Almanya kültür ve ticaret yatırımlarını hızla arttırdı. Bu noktada Alman İmparatoru II. Wilhelm yeni bir kurtarıcı olarak görüldü.

Sultan II. Mahmut döneminde başlayan Osmanlı-Alman yakınlaşmasında en çok Alman uzmanlarının etkisi olmuştur. Padişah II. Abdülhamit Han, gümrük, maliye ve en önemlisi polis örgütünde ve orduda yapacağı düzenlemeler için Alman uzmanlar çağırdı. Diğer yandan Osmanlı ordusunun düzeltilmesi için 1882’den itibaren Almanya’dan subay getirilmesine başlandı. Bunlardan önemlisi, uzun yıllar Türkiye’de kalan ve Türk subayları üzerinde etkili olan Colmar von der Goltz oldu. Türk subayları da Almanya’ya eğitim amaçlı gönderildiler. En son 1913 Kasım’ın da General Liman von Sanders İstanbul’da 1’inci Ordu Komutanlığına atandı.

[5] age.

[6] Bk. Şahidov; Uluslararası İlişkiler, Balkanlar ve Türkiye’nin Yaklaşımı http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=611:balkanlar&catid=95:analizler-balkanlar&Itemid=143

Beraberinde gelen subaylar da emrinde görev aldılar. Burası da Türk subaylarının eğitim yeri olarak düşünüldü. Artık yalnızca ordu üzerinde değil, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde Alman nüfuzu ve nüfusu çoğaldı.[7]

Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bu derece nüfuz sahibi olan Almanya'nın bu ilişkideki en büyük çıkarı, Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik üstünlüğü ele geçirmesiydi. Osmanlı topraklarını kendisine yarı sömürgeden tam sömürge yapmaktı. Alman İmparatoru II. Wilhelm 1889 ve 1898 yıllarında İstanbul, Suriye ve Filistin'i ziyaret etmiş ve bu sırada "Bağdat-Berlin Demir Yolu Projesi"nin yapım hakkını elde etmişti. Berlin-Bağdat demir yolunun geçeceği bölge de dünyanın en önemli stratejik yerlerinden birisi idi. Almanlar Mezopotamya'da zengin petrol yataklarını bulmaları bölgenin önemini bir kat daha arttırdı. Berlin-Bağdat demir yolu sayesinde Alman İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nda belirleyici bir ekonomik güç hâlini alacaktı. Hem petrol hem de Almanya'nın Basra Körfezi ve Hindistan için doğurduğu tehlike, bölge üzerindeki İngiliz-Alman çıkar çatışmasını hızlandırdı. Projenin gerçekleşmesi için Deutsche Bank ve Alman firmaları Osmanlı İmparatorluğu'na maddi destek verdi. Osmanlı Bankası İngiliz-Fransız çıkarlarının Deutsche Bank da Alman çıkarlarının temsilcileri olarak rekabete girmişlerdi.

Asker egemenliği, Osmanlı ordusunda Alman yanlısı bir çekirdek oluşmasını sağladı. Osmanlı ordusu, Almanlarla bağını Jöntürk Devrimi'nden (1908) sonra da devam ettirdi. Sadece Jöntürk Devrimi'ne dek yaklaşık 100 subay Alman İmparatorluğu'nda eğitilmişti. Osmanlı ordusunun yeniden örgütlenmesinde ikinci büyük Alman askerî heyeti, İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra 30 Haziran 1913'te General Liman von Sanders yönetiminde İstanbul'da göreve başladı. Bunun hemen ertesinde de Alman savaş gemileri Osmanlı Bahriyesine verildi. Birinci Dünya Savaşı ertesinde, 2 Ağustos 1914'te Osmanlı İmparatorluğu ile Alman İmparatorluğu arasındaki ittifak, böyle bir süreklilik içinde hazırlanmıştı.[8]

Almanya'ya büyük imtiyazlar tanınmasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Alman desteğini sağlayamadı. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu toprakları emperyalist devletlerin çıkar çatışması alanı olurken İngiltere, Fransa ve Rusya'nın düşmanlığını kazandı. Böylece Bağdat-Berlin Demir Yolu Projesi ve Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik-politik-askerî nüfuzu, Osmanlı İmparatorluğu'nu da bu çatışmanın içine çekiyordu.

Balkanlar'da da Slav propagandası yapılıyordu. İngiliz İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya Krallığı, Rusya'ya karşı bir tutum içindeydi. Avrupa ülkeleri arasında yalnızca Alman İmparatorluğu, Rusya'ya dostça davranıyordu. Savaşın çıkmasında Rusya'nın takip ettiği

[7] Bk. http://www.turkcebilgi.com/osmanlı_imparatorluğunun_1._dunya_savaşına_girişi/ansiklopedi
[8] Klaus Thörner; Almanya'nın geniş arka bahçesindeki Türkiye, http://www.transitmedia.de/yenigun/eskiyazilar/75-almanyann-geni-arka-bahcesindeki-tuerkiye-klaus-thoerner-

Panslavizm siyasetinin ve Balkanlar'ı paylaşma konusunda Rusya ile Avusturya arasında devam eden rekabetin de büyük etkisi oldu. Aslında Balkan devletlerinin kendi aralarında da Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerini önleyen birtakım sorunlar vardı. Bunların başında, Bulgar kilisesinin Rum-Ortodoks kilisesinden ayrıldığı tarihten beri Makedonya'da birçok kilise ve mektebin kime ait olduğu meselesinden doğan "Kiliseler Meselesi" geliyordu. Ayrıca Sırbistan, Bulgaristan'a bırakılan Makedonya'da da hak iddia ettiği gibi, Yunanistan'da kuzeye doğru genişlemeye çalışıyordu.[9] 1878 Berlin Antlaşması'nda umduğunu bulamayan Bulgaristan, 1908 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlar'da etkin bir politika izlemeye başlamıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun 1908 yılında Bosna-Hersek'i ilhak etmesi ise Almanya'yı aynı yönde bir politika izlemeye itti.

1912 yılında Çarlık Rusya bu iki devletin çıkarlarının çatışmaması için Bulgaristan ve Sırbistan arasında ara buluculuk ve düzenleyicilik yapmaya başladı. Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ittifaka Yunanistan ve Karadağ Krallığı da katıldı. Çarlık Rusya'nın Balkan devletleriyle anlaşması ve aracılığıyla Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki varlığına son vermek isteyen Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ aralarında anlaşarak Türkleri Balkanlar'dan atmak istediler. Trablusgarp Savaşı da onları bu doğrultuda cesaretlendirdi.

Büyük Devletler Osmanlı Devleti'ni, özellikle Balkan Savaşı bozgunundan sonra askerî bir güç olarak görmüyorlar ve onun sorumluluğunu yüklenmek istemiyorlardı. Hatta Almanya bile savaş çıkana kadar Osmanlı Devleti ile bir ittifak yapmaya yanaşmadı. İngiliz politikası Osmanlı Devleti'ni Almanya'nın yanına itecek şekilde oluşuyordu. İngiltere için Almanya, Rusya'dan büyük bir tehlike idi. 1913'ten sonra bir savaş çıkacağı anlaşılmıştı. Almanya'nın karşısında Rusya'nın insan kaynaklarından yararlanmak ve Almanya'yı iki ateş arasına almak isteyen İngiltere, Rusya'yı Almanya'ya karşı tutabilmek için Rusya'nın Boğazlar ve Anadolu üzerindeki ihtiraslarını tutuşturmak için onu kışkırtıyordu.

Osmanlı Devleti "kapitülasyonlar" ve "Duyun-u Umumiye" ile Fransa ve İngiltere'nin ekonomik boyunduruğu altında ezilmekteydi. Birinci Dünya Savaşı'na Üçlü İtilaf yanında girilirse savaş sonrası hiçbir şey kazanılmayacaktı. Oysa Almanya ile birlikte hareket edilirse Almanya savaşı kazanacağına göre Osmanlı Devleti de İngiliz-Fransız ekonomik baskısından ve kapitülasyonlardan kurtulacak, Rusya'da yaşayan Türkler de kurtulacak, Rusya'nın ve Balkan Devletleri'nin ihtiraslarının yanı sıra, 1914'te Osmanlı Devleti Yemen, Hicaz, Filistin, Suriye, Musul ve Irak'taki Arapların kinlerinden kurtulacaktı.[10] (Burada Büyük Güçlerin bazı entrikaları ile özellikle Londra

[9] Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında iki safhada yapılan savaş (8 Ekim 1912-29 Eylül 1913), http://www.akintarih.com/turktarihi/osmanli/balkansavaslari/balkansavaslari.htm

[10] Bk. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na Girişi, http://www.turkcebilgi.com/ansiklopedi/osmanlı_imparatorluğunun_1._dünya_savaşına_girişi.

Büyükelçi Konferansı ile ilgilenmek ilginç ve öğretici olur. Ama olayların nedenleri tam olarak ele alınmaz, öncelikle de sebeplerin ekonomik boyutuna değinilmezse bir yararı olmaz.)

Büyük Avrupa ülkeleri yüzyılın sonunda kapitalizmin son aşaması emperyalizme geçti ve emperyalizmin temel özellikleri kesinlikle uluslararası düzeyde ana hatlarıyla ortaya çıktı. Fabrika sisteminden tekelleşmeye geçildi; ama tekelleşme sonuçta kapitalist çelişkileri ortadan kaldırmadı; tam tersine bunları daha da şiddetlendirdi. Acımasız rekabet tüm gücüyle yapıldı. Bu dönemde Almanya başarılı bir burjuva devrimi yaşamamıştı. Soyluluk, dolayısıyla Prusya Junker denilen toprak sahipleri, ne de olsa en önemli iktidar pozisyonlarına sahiptiler. "Alman emperyalizminin bu Junker Burjuva karakteri, ona özellikle toplumsal yaşama hâkim olduğu sınırsız milliyetçilik ile birleştiğinde geleneksel tutucu damgasını vuruyor; bugünkü Alman tarihinin tüm gerici ve ilerleme düşmanı güçleri Alman emperyalizminde toplanıyordu. XVIII./XIX. yy'da Prusya-Alman militarizminin geleneksel halk düşmanlığı ve saldırganlığı emperyalizmin içeride demokrasinin inkârı genel karakteristik dürtüsüyle, dünyanın yeni bir paylaşımı için silahlı çatışma ve saldırı ile birleştirilmiştir. Sadece bu belirli bağlantı emperyalist Junker Burjuvazinin özellikle şiddet içeren ve saldırganlığının özelliğidir."[11] Ayrıca buna bağlı olarak, Almanya kapitalist gelişmenin bir geç sonucu olarak ilk önce XIX. yy sonuna doğru sömürgelerin işgaline başlamıştı ve buna göre etki alanı kapasitesi olarak sorun olmayan nispeten küçük sömürgelere sahipti.

Dünyanın bölgesel paylaşımı ve ekonomik, politik etki alanları, Büyük Avrupa Güçleri arasındaki değişen güç ilişkilerine uymamıştır. Özellikle demir yollarının işgaliyle genişletilen pazarlarda Alman emperyalizmi büyük bir rol oynuyordu; fakat kendi sermaye ihracat payı şöyle dursun, daha çok kendi sömürgelerine karşılık gelmekteydi.

"Dünyanın paylaşımında geç kalan Almanya ve onun için büyüyen ekonomik gücü ve kendi kısıtlı politik imkânları, geniş kullanımların arasındaki çelişki onu saldırganlığa sürükledi. Alman İmparatorluğu'nun hedefleri, dünyada emperyalist çelişkilerin sonunda sadece askerî kuvvet kullanmayı gerçekleştirmekti."[12]

XX. yy'da İngiltere'nin üretimi fazla idi. (Daha 70'li ve 80'li yıllarda Alman emperyalizmi Fransa'yı kendi kabuğuna iteklemişti.) Alman emperyalizmi kendi ölçüsüz gücünü abartarak eski kapitalist güçlerin sağlam ekonomik ve politik pozisyonlarına karşı, böylece az veya çok açık radikal dünyanın paylaşımına maceracı saldırgan gücünü çevirmişti.

Balkan Yarımadası bölge olarak gelecek çatışmayı ortaya çıkardı; çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun hiçbir büyük güce bağlı olmayan ve egemenliğinde bulunmayan Avrupa toprakları çok azdı. Avrupa Büyük

[11] Klassenkampf, Tradition und Sozialismus; Berlin, 1978, s. 317.
[12] W. I. Lenin; Werke, Bd. 19, s. 20.

Devletleri arasındaki acımasız rekabet savaşının devamlı keskinleştiği dönemde, rekabetçiler önceden daha sert, küçük bir kar sağlamak amacıyla tüm kanunları etkilerine aldılar.

Balkan Savaşları'ndan önce uluslararası politika, Avrupa Büyük Güçleri arasındaki ilişkilerinde alışılmamış şekilde sertleşme gösterdi. Burada sadece Birinci Dünya Savaşı'ndan önce emperyalist devletler arasındaki 1898 Faşoda Krizi, 1899 Samoa Çatışması, 1905/1906 ve 1911 iki Fas Krizi, 1908/1909 Bosna Krizi gibi önemli krizler ve çatışmaları anımsamak yeterli olur.

Bu çekişmelerin en büyük tehlikesi, mevcut askerî-politik birliğinde (İttifak devletleri; Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Antanta-İtilaf devletleri; İngiltere, Fransa ve Rusya) yatar ki bununla Avrupa'da belli ikili uluslararası şartlarda her çatışma büyük bir savaşa dönüşebilirdi. Balkanlar'da böyle bir savaş daha büyük anlam kazanıyordu. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarp Savaşı'nı kaybetmesinden sonra kendini daha açık göstermiştir.

Bu savaş Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflığını ortaya koydu. Ayrıca Balkan halklarının kendi ulusal mücadelesini de güçlendirdi. Balkan ülkeleri için 1389 yılında Kosova yenilgisi ile kasvetli bir hava baş göstermeye başladı. Bundan sonraki yüzyıllarda bağımlılık, Türk egemenliğindeki ekonomik ve sosyal koşullarını gösterdi. Onlara göre; Türkler, fakir, "uygar olmayan" halkları, zengin halkalardan kontrol etmenin daha kolay olduğu görüşünü sahiptiler. Yine onlara göre; Osmanlı İmparatorluğu ele geçirdikleri ülkeleri baskıyla yönetir ve her ilerici gelişmeyle mücadele ederdi. Bu, etnografik yapı ve din-devlet ilişkileri ile de desteklenmiştir. Balkan halklarının ulusal çıkarları tarih boyunca (Berlin 1878 Kongresi) tamamen büyük güçlerin politik gücünün etkisinde kalmıştır.

Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya Balkanlar'ı potansiyel bir pazar olarak görüp burayı emperyalizmin etkisi altına almışlardır. Şehirlerin göç almasıyla iş gücü ve pazar imkânları artmış ve özellikle demir yolu yapımı devletleri çok büyük borçlanmalara sürüklemiştir. Bu da bölgede devamlı olarak politik kargaşaya yol açmaktadır.

Bu acımasız baskı politikası bir iç oluşumu etkilemiş, bu da Güney Slavların mücadelesinin gelişmesini sağlamıştır. "Balkanlar'da birleşik devletlerin oluşumu; Balkan halklarının, feodal beylerin yerel iktidarının kaldırılması, tüm milletlerin, her ulustan tüm Balkan köylüsünün toprak ağalarının egemenliğinden kurtulması gibi tarihî görevleri de çözümlemiştir."[13]

"Hasta adam"ın yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki hâkimiyetini kaybetmeye başlamasıyla, XIX. yy boyunca Balkanlar çatışmalarla çalkalanmış, İngiltere, Fransa, Rusya ve diğerlerinin çıkar ve

[13] age.; s. 20.

istekleri doğrultusunda renklenmiştir. Bu merkezî devletler, Balkan devletlerini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmışlardır.[14]

Balkanlar tarım ülkesi idi ve tarım, Balkan devletlerinin ekonomilerinin belkemiğini oluşturmaktaydı. Sadece 80'li yılların sonunda ve 90'lı yılların başında siyasi koşulların konsolidasyonundan sonra ekonomik sorunlara daha yaygın şekilde değinildi. "Türklerin mütevazı olduğundan itibaren, Balkan ülkeleri ev işletmeciliğinden ortaya çıkan ve hatta ona ayak bağı olan işletmelerin bir kısmı aldılar... bunlar teknik olarak hâlâ çok ilkel idiler."[15]

"Balkan ülkelerinin ekonomik ve siyasi önemi alışılandan daha güçlü, zengin ham madde ve satış bölgesinde kendini gösteren yabancı sermayenin ilgi alanına kayması da… buna başka bir neden olmuştur." Batı Avrupa'dan mali-mal sermayesi ve özellikle silah ihracatı, millî sermayenin oluşumuna ve bir millî burjuvazinin atılımına ekonomik dayanak oluşturuyordu ve de millî bir ekonomik bölge ve milliyetçi fikirlerin propagandasına ilgi duyuyordu.[16] Açıkça bu ilgi Adriyatik Denizi'ne girişin başlangıç çağrısı oldu. Bu durum Avusturya-Sırbistan çekişmesinde bir temel nokta oldu. Çünkü Avusturya Sırbistan'a bu çıkışı engelleyecekti.

Ama bütün bunlara rağmen, tüm sanayi üretimi hâlâ çok mütevazı idi. Balkanlar'da artan ve gelişen Alman sermayenin ağırlığını aşağıdaki ekonomik sayılar dile getiriyor:

Export Deutschlands nach den Balkanstaaten (in Mill. Mark)[17]

Rumaenien	Bulgarien	Griechenland	Serbien	Europ.	Türkei
1909	57,24	18,75	11,25	16,55	54,6
1910	65,71	18,99	15,09	14,09	73,3
1911	91,35	23,94	17,83	21,31	75,3

Import Deutschlands aus den Balkanstaaten (in Mill. Mark)

Rumaenien	Bulgarien	Griechenland	Serbien	Europ.	Türkei
1909	64,54	8,40	18,16	15,39	22,0
1910	68,88	6,31	21,29	17,93	22,0
1911	107,75	10,59	23,67	24,76	22,7

[14] age.; s. 20.
[15] J. Bonn; Die Balkanfrage, München/Leipzig, 1914, s. 191.
[16] G. Hallgarten; Imperialismus vor 1914, Bd 2,2 Aufl., München, 1963, s. 340.
[17] F. Klein; Politische und Wirtschaftliche Interesse in der Balkanpolitik Deutschlands und Österreichs 1912, in: Neue Studien zum Imperialismus vor 1914, Berlin, 1980, s. 110.

Alman sermayesi özellikle Sırbistan'da güçlü görünmeye başladı. Almanya her türlü malzemeyi satıyordu. Bunların başında makine aletleri, metal ürünleri, kimya sanayi ürünleri vb. gelmekteydi. Balkan Savaşları Balkan ülkelerindeki ekonomik nüfuz genişlemesi için yeni fırsatlar yarattı. Neye dayanarak hareket edilmişti? Bunu şu not gösteriyor: "1911 yılından bu yana Almanlar görevdeki Sırp savaş bakanını istifa ettirmeyi başarmışlardı, o bakan ki Alman Büyükelçisi Reichenau'ın Heinrich Ehrhardt Rheinmetall (Ehrhardt und Co.) Şirketinin sipariş için enerjik baskısı ile gerçekler arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştı; fakat General Rheichenau Ehrhardt şirketinin yönetim kurulu üyesi idi; böylece Almanya Sırbistan'da bataklığa sürüklenmişti."[18]

Bu durumu Balkan Savaşları sırasında bir gözlemcinin aşağıdaki raporunda şunu ifade etmiştir: "Ben Kumanova Meydan Muharebesi'nde idim. Hem Türk hem Sırp sağlık çadırı aynı firmadan hem de (Kassel'deki Klaus Lederer Firmasından-Almanya) teslim edilmiş ve ayrıca ateş hattındaki tüm tıbbi malzemelerin aynı kimya fabrikasından her iki tarafa da verildiğini fark etmiştim. Alman kimya sanayi ve Alman tıbbı, Berlin'deki Alman silah ve mühimmat fabrikalarının yaptığı mermilerin yarattığı sefaleti azaltıyordu."[19]

Tüm olaylarda her zaman diğer Büyük Güçlerin pozisyonu düşünmek gerekir. Bu, demektir ki Alman emperyalizminin her amacının gerçekleştirilmesini mümkün kılar; çünkü onların Balkanlar'daki çıkarları Balkanlar'ın gelişmesiyle çok yakından ilgilidir ve bu yüzden Balkanlar'ı etkilemişlerdir. Rus diplomasisinin Balkan Birliği'nin kurulmasında önemli bir katkısı ve rolü olmuştur.

Aslında Sırp-Bulgar askerî-siyasi ittifakı Avusturya-Macaristan'a karşı toprak bütünlüğünü korumak için kurulmuş bir savunma ittifakı idi; ama gizli ittifak ekinde belirtildiği gibi bu saldırı ittifakı olarak Osmanlı Devleti'ne karşı açılmıştı, ama görülüyordu ki Osmanlı Devleti'ne karşı bir savaş, kuvvetlerden birinin diğer her birinin gücünü aşıyordu. Rusya'nın Boğazlar'ın hâkimiyetini hedefleyen politikası, Boğazlar'daki ticaretin siyasi denetimini elinde tutmak için bu ittifak ile de hem Osmanlı Devleti'ne hem de Avusturya-Macaristan'a karşı destek umuyordu.

Asya'da sömürge sahibi olan devletler olarak Fransa ve İngiltere'nin bu iş birliğine herhangi bir itirazları olmadı; çünkü Alman Şark politikasıyla kendi çıkarları da tehlikeye düşmüştü. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'ndeki kendi etkisini Rusya'nın lehine kaybetmekten korkuyorlardı. Balkan Birliği Almanya ve Avusturya-Macaristan'a doğal olarak gözde bir diken idi. Balkan Birliği Sırbistan'ı güçlendirdi ve Habsburg monarşisi içindeki Slav halklarının Ulusal Kurtuluş Hareketleri'nin esin kaynağı oldu. Böylece Alman mali sermayesinin etkisi de tehlikeye düşmüştü.

[18] Vossische Zeitung; 27. 11. 1911.
[19] J. Bonn; Die Balkanfrage, München/Leipzig, 1914, s. 232.

Yani, örneğin Bosna Krizi, Avusturya-Macaristan ve Almanya için başarı ile sona erdiği gibi Balkanlar'da beklenen savaşı da Almanlar çıkarlarına kullanmayı planlamıştı. "Açıktır ki savaş dünya haritasını dramatik değişikliklere sürebilir; ama Büyük Güçler için şimdi soru şu; Onlar hangi şekilde Avrupa'da çökmekte olan Osmanlı egemenliğinde kendi menfaatlerini göz önünde bulunduracaklardı?"[20]

Alman emperyalizminin Balkanlar'daki çıkarlarına açıklık getirmek için mutlaka buraya şunu eklemek gerekir. Alman dış politikası kaba güç kullanımı (tehdit, şantaj) yanında, Şark politikasında emperyalist yayılmacılık politikasının diğer yöntemine, yani "barışçı nüfuz etme" politikasına (devlet tahvilleri, tazminat, devlet destekli sermaye ve mal ihracatı garantisi) öncelik tanıyordu. Bunun, tüm yabancı topraklara sahip olmak veya politik hegemonyayı gündemde tutmak gibi geniş kapsamlı sonuçları olduğunu özellikle belirtmek gerekmektedir.

Bu Alman emperyalizminin "güneşte yer" için mücadelesinde büyük ölçüde acımasız güç politikasına hizmet ediyordu. Bunu Birinci Dünya Savaşı ispatlıyor, çünkü genel olarak "dikkat etmek gerekirse, Balkanlar'da Alman emperyalizminin çıkarları için önemli bir motif, Küçük Asya'nın sömürü bölgelerinde köprü güvenliğini sağlamaktan oluşuyordu."[21] Alman Şark politikasına "Berlin-Bağdat Demir Yolu" büyük bir politik proje olarak özellikle ekonomik ve siyasi bir anlam ekledi. Alman emperyalizminin mevcut olan yayılmasının ana hattı Petrol zengini İran Körfezi'ne yönelmekti.

Almanlar Berlin-Bağdat Demir Yolu inşasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nu, "Boğaz'daki Hasta Adamı" bir Alman yarı sömürgesine dönüştürmeyi ve bu önemli ülkeyi Hindistan'a, Süveyş Kanalı'na ve Rus Kafkasya'sına saldırı için büyük bir sıçrama tahtası olarak kullanmayı düşünmüştü. Alman emperyalizminin Junker Burjuva karakteri aynı zamanda sadece komşu ülkeler için değil, ülkesindeki kendi Alman halkı için daha çok tehlike teşkil etmişti. "O sadece halkın yaşam şartlarını tehdit etmiyor ve halkın temel yaşam çıkarlarıyla ve ihtiyaçlarıyla taban tabana çatışıyordu."[22] Başka bir deyişle: "1910-1914 yılları arasında kapitalistlerin karı, "1,12'den 1,76 milyar mark'a artarken işçilerin gerçek ücretleri bu yıllarda çok az artmış ve hatta ortalama olarak yoksulluk sınırının altında kalmıştı."[23]

Alman emperyalizmi aktif bir dış politikayla halkın dikkatini iç politikadaki sorunlardan uzaklaştırmaktaydı. Aşırı milliyetçi ve ırkçı teoriler ifade edildi. Örneğin; Krallıkta "Savaş ve Halkçılık" üzerine yazılmış makale bunu kanıtlıyor ve "Burada nasıl… Şimdiki Balkanlar ırkçı savaş yaşıyorsa, böylece geleceğin her Alman savaşı ırkçı bir savaştır, Slav ve Alman

[20] F. Klein; Politische und Wirtschaftliche Interesse in der Balkanpolitik Deutschlands und Österreichs 1912, in: Neue Studien zum Imperialismus vor 1914, Berlin, 1980, s.120.
[21] age.; s.120.
[22] Klassenkampf, Tradition und Sozialismus; Berlin, 1978, s. 317.
[23] Geschichte der Deutschen Arbeiterbewegung, Bd. 2. Berlin, 1966, s. 140.

yerleşim yeri için ırkçı-halkçı iktidar mücadelesi ve bağımsızlık savaşı olacaktır."[24] denmektedir.

Alman halkı, propagandanın her türlü aracıyla (Pan-Alman Derneği, Savunma Ligi, Deniz Kuvvetleri Derneği, Sömürgecilik Derneği), şovenistlikle kamçılanmasına rağmen, Balkan ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasındaki çatışma kızıştı, bu çatışma dünya savaşını çıkarmakla tehdit ediyordu. Alman halkı ve Alman Sosyal demokratları buna karşı tavırlarını belirlediler (Ocak 1911'de Parlamento seçimlerinden sonra 110 sosyal demokrat milletvekili Meclise girdi.) "Balkan Savaşı'yla kolayca bir dünya savaşının çıkacağı endişesi, Avrupa halklarında daha da arttı".[25]

Emperyalist devletler arası çelişkilerin daha da sertleşmesi, emperyalist büyük güçlerin hummalı silahlanma faaliyetleri, artan emperyalist savaş tehlikesi ve ayrı ayrı ülkelerde savaş hazırlığının da bir parçası olarak halk kitlelerine karşı emperyalistlerin saldırıları olmuştur. Bu dönemde emperyalistlerin savaş hazırlıklarına karşı kitle gösterileri sınıf mücadelesinin önemli parçasından biriydi. Bu bağlamda örneğin Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) 1911'de yaklaşan seçimlerde SPD'nin seçim şansını azaltır gerekçesiyle, Alman emperyalizminin savaş hazırlıklarını göze alan, her türlü savaşa karşı gösteriden uzak kalan bir çizgi izlemiştir.[26]

1912 yılında da savaşa karşı mücadele gelişmeye devam eder. Balkanlar'da savaşın başlaması, bu savaşın genişlemesi ve doğrudan Avrupa'ya sıçraması tehlikesi mücadelenin daha da gelişmesine ivme kazandırmıştır.

Balkan Savaşı ile artık iyice elle tutulur bir tehlike ve tehdit hâline gelen emperyalistler arası bir dünya savaşı olasılığına karşı, büyük kitlelerin gücünü göstereceği bir kongre olarak toplanan Basel Kongresi bu şartlarda gündeme gelir. Basel Kongresi'ne Basel'de yapılan ve on binlerce emekçinin katıldığı yürüyüşler/mitingler eşlik eder. Kongrede Balkan Savaşı'nın derhâl durdurulması çağrısı yapılır, Balkanlar'da Balkan uluslarının bir arada yaşayabilecekleri bir Balkan Federasyonu çözüm olarak savunulur.

Dünya Barışı'nın tehdit edilmesi üzerine 24-25 Kasım 1912 Basel'de Uluslararası Sosyalistler Bürosu tarafından toplanan Sosyalistler Kongresi, işçi sınıfının barış isteğini dile getirdi ve savaş bağlamında daha önce alınan kararlar bir kez daha bütünlük içinde onaylandı. Özellikle saldırgan Alman emperyalizmine karşı barış mücadelesinde Alman işçi sınıfına önemli görevler düştü. Barış için etkili kitlesel mitingler, protesto toplantıları ve gösterilere rağmen Alman dış politikasına, sosyal demokrat oportünist önderleri, revizyonistler, Eduard David önderliğinde Sosyalist Meclis Grubu olarak Mecliste onay için destek verdiler.

[24] Dokumente der Deutschen Geschichte 1910-1914; Hrsg. Fricke, D. Berlin, 1976, s. 102.
[25] Ebenda; s. 87.
[26] Basel Kongresi (1912), http://www.ydicagri.org/Sayilar/051/51egit_uluslara_org14.htm.

Alman Şark politikası Alman Meclisinde özellikle Ulusal Liberaller ve Merkez Sağ tarafından desteklenmiştir. Ancak Avusturya-Macaristan'a karşı antlaşma yükümlülüklerinin onaylanması Muhafazakârlar tarafından çok zor kabul edilse de "Bu kez değil, daha geçen yüzyılın sonundaki gibi, Çarlık Rusya'ya karşı bir tarımsal çıkarlardan söz edilebilir."[27] denilerek desteklenmiştir.

Balkanlar'daki olaylar Almanya'yı doğrudan etkilemedi. Ama Şark'ın ekonomik tasarımında direkt çıkarı vardı. Müttefiklerin lehine müdahale etmek için hazırdı. Şansölye Bethmann-Hollweg'in 2 Aralık 1912'de Mecliste söylediği şu sözleri Balkan çatışmasının keskinliğini bir daha da vurguluyordu: "Eğer üçüncü tarafın tüm beklentilerinin aksine kendi çıkarlarının hıncını almada ve bununla da varlığı tehdit edilirse biz daha sonra, antlaşma yükümlülüklerimize sadık kalarak sıkı ve kararlılıkla onun yanında yer alırız, sonra müttefiklerimiz yanında Avrupa'daki yerimizi dikkate alarak ülkemizin güvenliğini savunmak ve geleceği için savaşırız."[28]

Almanya'nın ulusların çatışmasının zirvede olduğu Avusturya-Macaristan'la ilişkisi, kendinin Balkanlar'a ilişkilerinin hazırlanmasında önemli bir faktördü. Bu ittifak karşılıklı ilişkilerde çok karışık ve çelişkiliydi, genelde kabul edildiği gibi ilişkiler kararlı ve istikrarlı değildi. Ekonomik ve siyasi sorunlardaki iç çatışma ve anlaşmazlıklar güçlü bir rekabet getirdi, bu mücadelede Almanya üstün ekonomik gücü nedeniyle daha da büyük ilerleme kaydetmişti.

Yalnız Avusturya-Macaristan'ı Almanya'nın oyuncağı olarak ortaya koymak, haklılık getirmezdi. Bununla birlikte "Avusturya-Macaristan'ın uluslararası durumu, Alman emperyalizmine önemli ölçüde daha sıkı ekonomik, siyasi, diplomatik ve kültürel bağları nedeniyle etki etmiştir."[29] Her şeyden önce Almanya'nın Balkan politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun elde tutulmasını hedefliyordu. Bunun yanında Balkan Yarımadası'ndaki Avusturya-Macaristan toprakları, Şark'taki Alman çıkarları için bir köprü olarak büyük rol oynamıştı. Ayrıca Alman Hükûmetinin temellerine saldırdığı Üçlü İttifak'ın korunması bakış açısından etkilendi. 1910-1912 yılları arasında iki devlet arasındaki tüm çelişkiler ortaya çıktı; çünkü Berlin ve Viyana şu veya bu biçimde, Rusya'ya yanaşmaya çalıştılar, bu da elbette İttifak yükümlüklerini zedeliyordu. Almanya, örneğin Rusya'ya Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki politikasını desteklemeyeceği sözünü verdi; çünkü Avusturya-Macaristan, Balkanlar'daki hegemonyasını, eğer gerekirse, Osmanlı Devleti'nin pahasına korumak için hazır olduklarını gösterdiler. Sadece ikisinin çıkarları burada çatışmıyordu. Sırbistan Alman silah endüstrisi için önemli bir ihracat bölgesi idi; ama hiçbir antlaşma sağlanamadı. Avusturya-Macaristan kendi tarım politikası ile bu tür fırsatları engelledi. Avusturya böylece sadece Sırp malları için kendi pazarını açmadı,

[27] G. Hallgarten; Imperialismus vor 1914. Bd. 12, 2. Aufl. München, 1963, s. 36.
[28] Dokumente zur deutschen Geschichte 1910-1914; Hrsg. Fricke, D. Berlin, 1976, s. 93.
[29] Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900-1918; Hrsg. Klein, F. Berlin, 1965, s. 149.

buna sabır etmekte istemiyordu ki Sırbistan ekonomik olarak eşitlenmişti. Böylece Bulgaristan ile bir gümrük birliği veya deniz ticaret yolu oluşturarak diğer pazarlara açılmıştı."[30].

Bu Avusturya-Sırbistan çatışmasıyla, Alman ticareti için, kendi adına Karadağ ve Sırbistan pazarına girmek kolay oldu. Böylece "Balkan ülkeleriyle ticarette yüksek pay ve bu ülkelerin ekonomisinde daha iyi pozisyonlar için tüm emperyalist güçler arasındaki rekabet mücadelesi daha da kızışmıştır."[31] Almanya, Avusturya-Macaristan'ı coğrafi konumu nedeniyle birçok Alman ihracat malları için ve Asya'ya Alman mal ihracatını ve Alman sermayesinin artan gücünün kuvvetli çıkışını sağlamak için bir transit ülke olarak kullanmak zorunda idi. Bunu da Avusturya-Macaristan art niyetli gümrük uygulamalarıyla ve yük taşımacılığını basit geciktirmelerle kullandılar. Bu durumu Alman F. Krupp firmasına şikâyet ettiler. Bu nedenle de firma, Romanya ve Bulgaristan'a silah ve mühimmat teslimini zamanında gerçekleştiremedi.[32] Bu da Avusturya-Macaristan'ı, ekonomik ve siyasi faaliyetlerini istemeyen Sırbistan'a tabi kılmıştı. Berlin'deki Sırp Maslahatgüzarı Boghitschewitsch Sırbistan Başbakanı Pasic'e, "... Birkaç gün önce Dışişleri Bakanlığından saygın bir kişi: Eğer Avusturya bizim sırtımızda olmasaydı, siyasi durumumuz ne kadar olumlu olabilirdi." diye yazmıştı. [33]

Balkanlar'da her ne kadar Alman ekonomik çıkarları, Avusturya-Macaristan'ın öncelikli konumuyla bağdaşmazsa da Alman emperyalizminin Orta Doğu'ya saldırı isteği ve yoğunlaşması her ikisinin birlikte hareket etmesinde önemli bir faktör oldu. "Almanya daha çok malzeme ve siyasi eğilimi buraya çevirse de Avusturya-Macaristan ile ittifakı da daha zorunlu oldu ve aynı zamanda uzak hedefler için mücadele aşamasının da bir garantisi idi."[34]

"Ay yıldız" "haç"a karşı "Türklerin savaşta çok kısa sürede büyük bir yenilgiye uğramasından ve 3 Kasım 1912'de Babıali Büyük Güçlerin düşmanlıklarının durdurulması ve barış görüşmelerinin başlaması için ara buluculuk yapmalarını rica ettikten sonra, Londra'da diplomatik bir muharebe başladı. Her iki konferansta (savaşan ülkelerle Büyük Güçler) Balkanlar'daki gelecek sınır hatları için sürekli tartıştılar ki Büyük Güçler kendi çelişkilerini savaşan ülkelerin sırtına yüklediler; özellikle barış antlaşmasının kaderi Büyükelçiler Konferansı kararlarına bağlıydı ve "… (konferansın) ağırlık noktası kesinlikle savaş sahnesinden daha çok sözde süper güçler arasındaki çekişme ve entrika sahnesine kaymıştır."[35]

Almanya için, Londra'da görüşülen her bir sorunun direkt bir önemi yoktu. Bu öncelikle Avusturya-Macaristan ve İtalya çıkar bölgesi, karşı tarafta

---

[30] Maechte des Weltkrieges, Serbien und die Serben; Berlin, 1915, s. 39.
[31] F. Klein; Politische und wirschaftliche Interessen in der Balkanpolitik Deutsclands und Osterreich-Ungarns, 1912, In: Neue Studien zum Imperialismus vor 1914, Berlin, 1980, s. 117.
[32] Ebenda; s. 118.
[33] H. Boghitschewitsch; Die Auswaertige Politik Serbiens, 3B de, Berlin, 1928-31, Bd. I, s. 354ff.
[34] Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900-1918; Hrsg. Klein, F. Berlin, 1965, s. 159.
[35] Lenin; s. 20.

da Rusya'nın işiydi. Daha çok Almanya'nın geleceğini şekillendirmek içindi. Almanya Balkanlar'daki bölgesel konumunu korumak için çabaladı. Ama burada hükûmete karşı önemli çıkarlarına öncelik vermek ve bu durumda, Üçlü İttifak'ın korunmasını tercih etmek zorunda kaldı. Üçlü İttifak ortakları Balkanlar'da tam güvensizlikle karşı karşıyaydılar. Arnavutluk siyasetinde, Avusturya ve İtalya arasında çok büyük çelişkiler ortaya çıktığında,[36] Edirne için Berlin'le Viyana arasında anlaşmazlık çıkmıştı. Sonuçta esas rakipler-Avusturya-Macaristan ve Rusya arasında kısa vadeli diplomatik iş birliği oldu. Avusturya-Macaristan Sırbistan'a karşı paralel olarak Bulgaristan'ın güçlenmesini düşündü ve Rusya, Bulgaristan'ı yanına çekmeye çalıştı.

Ama Sırbistan'ın egemen çevreleri, Avusturya tarafından kesinlikle reddedilen Adriyatik Denizi'ne yayılmayı temel amaç olarak açıkladılar, bu da iç ticareti, siyasi ticari ilişkide komşu ülkelerden bağımsızlaştırmıştı. Alman-Sırp ticaret ilişkileri için böyle bir "deniz koridoru" çok olumlu olabilirdi. Fakat Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'ın Adriyatik Denizi'ne yerleşmesini reddetmesi Üçlü İttifak üyeleri için de itibar meselesiydi. Avusturya-Macaristan silah zoruyla, 17 Aralık 1912'de Londra'daki Büyükelçiler Konferansı'nın birinci oturumunda Büyük Güçler, altı büyük Avrupa devletinin kontrolünde bağımsız bir Arnavutluk'un kurulması kararını ve Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın (1913) özel çıkarlarını dikkate alarak Alman Prensesi F. William Wied'i Arnavutluk'un tahtına oturtmayı kabul ettirmeyi başardı. Ayrıca Sırbistan yalnız Adriyatik Denizi'ne bir "ticaret girişi" elde etti. "Avusturya'nın Sırbistan'ı Adriyatik Denizi'nden uzak tutma amacının desteklenmesinde, Alman Hükûmeti, tek bir müttefiki ile ittifakın sürdürülmesi nedeniyle siyaset üstü bakış açısına öncelik tanımıştı, hükûmet bu değere zaten özel Alman ekonomik çıkarları nedeniyle sahipti. Aslında bu tersine çevirebilirdi. Doğal olarak yetersiz yorumlanmış bir olay ki insan politikayı ekonominin önüne geçirebilir. Bu, önemli sorunda basit bir işaret olarak görülürdü. Buradaki soru, daha çok ekonomik ve siyasi motif olarak tüm emperyalist çıkarlar ile bireysel çıkarların bağlantısının belirlenmesidir."[37]

Ne İngiliz emperyalizminin ne de Fransız mali sermayesinin Adriyatik'teki Sırp limanları yüzünden genel bir savaşta ilgisi vardı. Rusya bile tüm bir Avrupa savaşı için silahlanmamıştı; ayrıca Fransa'dan büyük bir mali destek bekliyordu, kendisi savaşa isteksizdi. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nda yenilgisinin ve 1905 Rus Devrimi'nin yaralarını henüz tam olarak saramamıştı. Bununla birlikte Avusturya-Sırbistan çatışması asla ortadan kalkmamıştı; özellikle de Arnavutluk'un işgaliyle söz verilmiş İşkodra, Karadağlılar ve Sırplar tarafından gündeme getirildi.

---

[36] Sowohl Österreich, als auch Italien hatten handfeste ökonomische Interessen in Albanien. Aufgrund dynastischer Verbindungen mit Montenegro war Italien auch dagegen, dass Skutari Albanien zufaellt.(Hem Avusturya hem İtalya'nın Arnavutluk'ta somut ekonomik çıkarları vardı. Karadağ ile hanedan ilişkileri nedeniyle İtalya buna karşı idi ki Skutari Arnavutluk'a düştü.)

[37] F. Klein; Politische und Wirschaftliche Interessen in der Balkanpolitik Deutsclands und Osterreich-Ungarns 1912, In: Neue Studien zum Imperialismus vor 1914, Berlin, 1980, s. 117.

Büyük Güçler arasındaki bir diplomatik anlaşmazlığa karışma, birçok Balkan sorunlarını, Arnavutluk sınırlarını, Bulgaristan'ın Trakya'daki sınırlarını, Ege Denizi'ndeki adalar sorununu, Romanya üzerindeki iddiaları beraberinde getirdi. Bu ne Büyük Güçler arasındaki ne de Balkan Birliği'nin kendi aralarındaki çelişkiyi ortadan kaldırılabildi. Hatta 30 Mayıs 1913 Barış Anlaşması'nın ön hazırlıkları sonrasında da hanedan ve burjuvanın çıkarlarını belirleyen savaş, her an yeniden patlak verebilirdi.

Osmanlı Devleti'nin yenilgisinden sonra Balkan ülkelerinin kendi aralarında keskinleşen çıkar çatışması yeni bir anlam ve yeni bir boyut kazandı, bunun yanında Makedonya ihtilaf mevzusu olarak bu çelişkilerin temel çekirdeğini oluşturuyordu. (Makedonya sorununun çözümü mantıklı olarak ülkenin bölünmesi veya zorla ilhakından başka ilkelere dayanmaktaydı.) Çarlık Rusya, Balkan Birliği'nin parçalanmasını önleme çabalarına rağmen, Balkan Birliği Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması hedefine ulaşmıştı; fakat Balkanlar'da hegemonya savaşı Balkanlar'daki müttefikler arasında silahlı çatışmaya ve kendi müttefikleri arasında savaşa sürükledi.

Sırp-Bulgar arasındaki çelişki özellikle, "Balkan monarşileri arasındaki ittifakı" parçalamak için Viyana ve Berlin'deki diplomatlar tarafından daha da kışkırtıldı; yani Sırbistan'ın konumunu ve İtilaf devletlerini (Antanta) güçlendirdi ve Avusturya-Macaristan'ın ve Almanya'nın etkisini zayıflattı. Bu amaca ulaşmak için Avusturya-Macaristan ve Alman diplomatları, Sırp Hükûmetine Adriyatik Denizi'ne girişi değil, bilakis Makedonya ve Selanik üzerinden Ege Denizi'ne girişi aramayı önerdiler. Bununla onlar Sırbistan'ı, Bulgaristan ile kaçınılmaz bir çatışmaya ittiler. Ama onlar gizlice Sofya'da Bulgar Hükûmetine Sırbistan'a karşı teslim olmamayı tavsiye ettiler.[38] Bununla Sırbistan egemen çevreleri, Yunanistan'ın desteğini hesap ediyorlardı; çünkü Yunan-Bulgar çatışması, Makedonya'nın tamamının kendilerine katılmasını isteyen Bulgar şovenistlerinden gelen askerî tehdit nedeniyle daha da sertleşti.

Çok dikkat çekicidir ki Alman İmparatoru II. Wilhelm bu çelişkiyi, Romanya-Yunanistan-Osmanlı İmparatorluğu yakınlaşması için yararlanmada düşünmüştü. Bunları Üçlü İttifak'a katmak istiyordu;[39] ama bu hiç gerçekçi değildi; çünkü Yunanistan (dışarıya Yunan dostluğunu göstermek için, Alman İmparatoru II. Wilhelm eniştesi Kral Konstantin'i Alman Ordusuna general mareşal atadı), Avusturya-Macaristan en büyük düşmanı Sırbistan ile bir ittifaka girdi.

Aynı zamanda Yunanistan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir yakınlaşma düşünülemezdi; çünkü Yunanistan Ege Denizi'nde Osmanlı Devleti'ne söz verilen adaları vermeye hazır değildi. Buna ek olarak

[38] Bk. Istorija Jugoslavii; Bd. 2, 1963, s. 653.
[39] H. Michaelis; Die Deutsche Politik Waehrend der Balkankriege 1912/13, Diss. Leipzig, 1928, s. 229.

Romanya, Avusturya-Macaristan'ın Bulgar dostu politikasına hiç sevinemedi. 10 Ağustos 1913 Bükreş Barışı, Balkanlar'da yeni kuvvetler dağılımını belirledi. Balkan ülkeleri böylece kendi tarihî görevlerinin (feodalizmin kalıntılarının tasfiyesi, ulusal bağımsızlığa kavuşma gibi) sadece bir kısmını yerine getirebildiler.

Savaş, Balkan Birliği'ni yok etti ve bununla Balkanlar'da Avusturya-Alman emperyalizminin genişleme yolunda bir engelini tasfiye etti. Buna rağmen, Üçlü İttifak genelde zayıfladı, Sırbistan bir zafer kazandı ve daha güçlü İtilaf Devletleri'ne (Antanta) bağlandı. Avusturya-Macaristan bu nedenle Balkan Cephesi'ndeki kuvvetlerini güçlendirdi. Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla daha az sayıda Rus kuvvetleri oluşturuldu. Avusturya ve İtalya rekabeti artırmıştı ve Romanya İkinci Balkan Savaşı'nda Sırbistan tarafında durdu. Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki çelişki zirveye ulaşmıştı. Tuna monarşisi, İkinci Balkan Savaşı'nda da askerî müdahaleye yakındı.

Geniş halk kitlelerinin hoşnutsuzluğunun büyümesi, Tuna monarşisini, Güney Slav ülke halklarının hükûmete karşı çıkışı, uluslararası karışık durum, tehlike oluşturdu ki savaşta Sırbistan ve Karadağ'a karşı Rusya ile çatışmaya sürükledi. Avusturya-Macaristan egemen çevrelerinin Sırbistan ve Karadağ'ın askerî imha planından geçici olarak vazgeçmesine vesile oldu.[40] Diğer yandan büyüyen iç sorunlar, öncelikle milliyetler sorunu, bunun bir çözümü için en gerici güçleri kuvvet kullanımıyla dışa yönlendiriyordu.

Dünya pazarında Avusturya-Macaristan tekelci sermayesinin diğer bir rolü ezilen ulusların sırtına ek olarak yüklenmesiydi. Emperyalist Almanya da bundan geri kalmıyordu; çünkü İngiliz Dışişleri Bakanı Grey bunu anlayışla karşılayarak İngiltere'nin genel bir Avrupa savaşı durumunda Fransız tarafında olacağını bildirdi. Ordunun genişletilmesi de daha bitmemişti. Almanya, son güvenli müttefik olarak Tuna monarşisini güvenli bir şekilde kendi büyük güç konumunda tutmak istemesine rağmen, şimdiye kadarki ittifak yükümlülüklerini ilgilendirmeyen Balkanlar'daki Avusturya-Macaristan planlarını desteklemeye, hazır değildi. Alman emperyalizminin genişleme sınırları daha çok belli oldu ve karşı güçler koalisyonu gittikçe de konumunu pekiştirdi.

Çıkarları çatışan devletler bu bunalım dolayısıyla bir defa daha karşı karşıya gelmişlerdir. Bu da bloklar arasındaki gerginliği artırmış ve silahlanma yarışını hızlandırmıştır. Balkan bunalımı, Birinci Dünya Savaşı'nın yakın nedenlerinden birini oluşturmuştur.[41]

Balkan Savaşları'ndan sonra Almanların büyük bir şefkat ile Osmanlılara yardım elini uzatmış olması, Almanlara olan güveni daha da

[40] Bk. Istorija Jugoslavii; Bd. 2, 1963, s. 654.
[41] Balkan Savaşları (8 Ekim 1912-31 Temmuz 1913), http://www.tsk.tr/8_tarihten_kesitler/8_4_turk_tarihinde_onemli_gunler/balkan_savasi/balkan_savasi.htm

artırmıştır. Almanya'nın Osmanlılar Devleti'ne yardım amaçlı yaklaşması öte yandan İngilizleri de hayli tedirgin etti. Bu durum zaten en baştan beri oluşan gerginliği daha da artırdı ve beklenen savaşın artık zamanının geldiğinin de işareti oldu. Şimdi tek mesele savaşı başlatacak sözde nedene kalmıştı.

Alman emperyalistleri sürekli daha fazla sertleştiler. "Savaş aracı ile politikayı devam ettirmek, artık onlara barışçıl yollarla politikayı başarılı devam ettirmek yeterince mümkün görünmüyordu."[42] Habsburg İmparatorluğu tahtında oturan Franz Ferdinand'a 19 yaşındaki lise öğrencisi Gavrilo Princip'in suikastı bu yüzden sadece vesilesi ve buna eklenen barbar savaşın nedeni değildi.

Kaynaklar

Berliner Tageblatt.

BLANC, André; Balkan Ülkeleri İktisadı, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1975.

BOGHITSCHEWITSCH, H.; Die Auswaertige Politik Serbiens, 3 Bde., Berlin, 1928-31.

BONN, J.; Die Balkanfrage, München/Leipzig, 1914.

BRANDENBURG, E.; Von Bismarck zum Weltkriege, Berlin, 1924.

Derselbe, Die soziale Bedeutung der Serbisch-Bulgarischen Siege, Bd. 18. Berlin 1973.

Derselbe: Ein neues Kapital der Weltgeschichte.Bd. 18. Berlin 1973.

Derselbe: Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus. Bd.22. Berlin 1973.

Deutsche Geschichte; Bd. 2., Berlin, 1965.

Deutschland im Ersten Weltkrieg; Bd. I., Berlin, 1970.

Die Grosse Politik der Europaeischen Kabinette 1871-1914; Bde. 33-35, Berlin, 1926.

GUTSCHE, W.; Herrschaftsmethoden des Deutschen Imperialismus 1897/98-1917, Berlin, 1977.

HALLGARTEN, G.; Imperialismus vor 1914, Bd. 2., München, 1963.

HAMMANN, O.; Deutsche Weltpolitik 1890-1912, Berlin, 1925.

HASHAGEN, J.; Umrisse der Weltpolitik, Bd. 2., Berlin, 1926.

HERZFELD, H.; Die Moderne Welt 1789-1945, Bd. 2., Braunschweig, 1952.

[42] Bk. Deutschland im Ersten Weltkrieg; Bd. 1., Berlin, 1970, s. 143.

HOYOS, A.; Der Deutsch-Englische Gegensatz und sein Einfluss auf die Balkanpolitik Österreich-Ungarns, Berlin/Leipzig, 1922.

Klassenkampf, Tradition, Sozialismus; Berlin, 1978.

KLEİN, F.; Politische und Wirtschaftliche Interessen in der Balkanpolitik Deutschlands und Österreich-Ungarns 1912, In; Neue Studien zum Imperialismus vor 1914, Berlin, 1980.

LENIN, W. I.; Der Balkankrieg und der Bürger1iche Chauvinismus, Bd.1., Berlin, 1973.

LITTMANN, L.; Das Europaeische Waehrend der Balkankriege 1912/13, Diss. Leipzig, 1929.

NICKEL, G.; Die Balkankriege von 1912 und die Verschwörung der Entente Gegen Deutschland, Diss. Köln, 1931.

Österreich-Ungarische Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914; 8Bde., Leipzig, 1930.

Österreich-Ungarn in der Weltpolitik 1900-1918; Hrsg. Klein, F. Berlin, 1965.

PALAIERT, Michael; Balkan Ekonomileri 1800-1914, Kalkınmasız Evrim, Sabancı Üniversitesi, 2000.

SCHREINER, A.; Zur Geschichte der Deutschen Aussenpolitik 1871-1945, Berlin, 1952. Bd. I.

SCHWERTFERGER, B.; Die Diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes 1871-1914, Bde. 34-39, Berlin, 1927.

SLOANE, William M.; Bir Tarih Laboratuarı, Balkanlar, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1987.

STÖCKER, E.; Der Erste Balkankrieg in der Diplomatie des Zaristischen Russlands, Diplomarbeit HU-Berlin, Fachrichtung Geschichte, Institut für Geschichte der Völker der UdSSR, 1958.

Vossische Zeitung

WERNER, E. - MARKOV, W.; Geschichte der Türken, Berlin, 1979.

Internet

-Balkanlar'ın Ekonomisi, http://www.nuveforum.net/746-balkanlarin-tarihi/63550-balkanlarin-ekonomisi/

- VATANSEVER, Muzaffer; Balkanlar'ın Ekonomik Potansiyeli: 20 Yıllık Bir Evrim, http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=1703 ve metu.academia.edu/.../Balkanlarin_Ekonomik_Potansiyeli_20_Yillik...

-HALL, Richard C.;

Balkan Savaşları (1912-1913), Homer Kitabevi – İstanbul, 2003, http://www.geliboluyuanlamak.com/makale_detay.php?haber_id=28&baslik=BALKAN%20SAVAŞLARI%20(%201912-1913)%20Richard%20C.%20Hall%20%20%20(%20Tuncay%20Yılmazer%20)

-KEISINGER, Florian; Unzivilisierte Kriege im Zivilisierten Europa?, Die Balkankriege und die Öffentliche Meinung in Deutschland, England und Irland 1876-1913, Krieg in der Geschichte 47, Paderborn,

Ferdinand Schöningh Verlag, 2008,

-Katrin Boeckh: Rezension zu: Keisinger, Florian: Unzivilisierte Kriege im zivilisierten Europa? Die Balkankriege und die Öffentliche Meinung in Deutschland, England und Irland 1876-1913. Paderborn 2008, in: H-Soz-u-Kult, 20.03.2009, <http://hsozkult.geschichte.hu-berlin.de/rezensionen/2009-1-233>.

- KUTLU, Sacit; Milliyetçilik ve Emperyalizm Yüzyılında, Balkanlar ve Osmanlı Devleti, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Haziran 2007.

http://www.geliboluyuanlamak.com/makale_detay.php?haber_id=125&baslik=Balkan%20Harbi'nin%20ToplumsalSiyasal%20ve%20Ekonomik%20Etkileri%20-2%20%20(%20Sacit%20Kutlu%20).

HALL, Richard C.;

Balkan Savaşları (1912-1913), Homer Kitabevi – İstanbul, 2003, http://www.geliboluyuanlamak.com/makale_detay.php?haber_id=28&baslik=BALKAN%20SAVAŞLARI%20(%2019121913)%20Richard%20C.%20Hall%20%20%20(%20Tuncay%20Yılmazer%20)

BALKAN SAVAŞLARI İLE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDAKİ DÖNEMDE OSMANLI DEVLETİ VE BALKANLAR

Yrd.Doç.Dr. Mücahit ÖZÇELİK*

Giriş

Balkan Devletleri, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarla uğraştığı bir dönemde Rusya'nın da teşvikleri ile Balkanlar'daki Osmanlı topraklarını almak için harekete geçmişlerdir. Rus diplomasisinin bir eseri olarak ortaya çıkan Sırbistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Karadağ arasındaki ittifak anlaşmaları Osmanlı Devleti'nin hiç beklemediği bir durumdu.[1] Dönemin hükûmetlerinin gelişmeleri doğru okuyamamasından dolayı Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'na hazırlıksız girmiştir. 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne harp ilanı ile başlayan Balkan Savaşları Osmanlı Devleti adına tarihin en büyük felaketlerinden birisi ile neticelenmiştir.[2]

Hem karada hem de denizlerde yaptığı mücadeleleri kaybeden Osmanlı Devleti 30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Anlaşması ile Makedonya, Arnavutluk ve Trakya gibi yerlerdeki beş yüz yıllık hâkimiyetini kaybetmiştir. Midye-Enez hattı ile belirlenen yeni sınır ile Edirne bile Osmanlı toprakları dışında kalmıştır.[3] Osmanlı Hükûmeti, imzalamış olduğu[4] bu anlaşmanın beşinci maddesi ile Yunan işgali altındaki Ege Adaları konusunda büyük devletlerin karar vermesini kabul etmiştir.[5]

Osmanlının çekildiği Rumeli toprakların büyük bir kısmını Bulgaristan'ın alması Balkan devletleri arasında anlaşmazlıklara neden olmuştu. Rusya'nın ara buluculuk faaliyetlerine rağmen Osmanlı mirasının paylaşılamaması üzerine Bulgaristan'la savaşa girişen Sırbistan ve Yunanistan'a Birinci Balkan Savaşı'na katılmayan Romanya da dâhil olunca Balkanlar'da yeni bir savaş başlamıştır.[6] Babıali Baskını ile yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki yöneticileri ise durumdan yararlanarak Bulgarlardan Edirne'yi geri almışlardır.[7]

Bulgarların tüm cephelerde yenilerek barış istemesi üzerine 10 Ağustos 1913 yılında Bükreş Anlaşması imzalanmıştır. Bükreş Anlaşması ile Balkanlar'ın yeni statüsünü belirlenirken Osmanlı Devleti ise Bulgaristan'la İstanbul Anlaşması, Yunanistan'la Atina Anlaşması'nı imzalamıştır.[8]

---

* Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

[1] Ahmet Halaçoğlu; "Balkan Savaşları (1912-1913)", Türkler, C 13, s. 532-534.

[2] Mustafa Bostancı; Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Adalar Meselesi, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005, s. 36.

[3] Halaçoğlu; s. 535-540.

[4] Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C II, Kısım: II, Ankara, 1983, s. 245-248.

[5] Bilal N. Şimşir; Ege Sorunu, Belgeler, C II, Ankara, 1982, s. XXII.

[6] Cezmi Eraslan; "Bir Devin Çöküşü: Osmanlı Devleti'nin Sonu", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, Ankara, 2000, s. 65.

[7] Bayur; s. 425.

[8] İsmet Görgülü; On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993, s. 13-16.

Bükreş Anlaşması sonrasında Bulgaristan, Güney Dobruca'yı Romanya'ya, Güney Makedonya ve Batı Trakya'nın büyük bir kısmını Yunanistan'a, Manastır ve Üsküp çevresini ise Sırbistan'a vermek zorunda kalmıştır.[9]

Balkan Savaşları'nın ardından Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında büyük bir Makedonya sorunu, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Adaları meselesi, Romanya ile Bulgaristan arasında Dobruca sorunu ve ciddi azınlık sorunları, Yunanistan ile Arnavutluk arasında ise Epir meselesi gibi önemli sorunlar ortaya çıkmıştır.

1. Balkan Savaşları Sonrası Gelişmeler

a. Osmanlı-Yunan İlişkileri

Balkan Savaşları sonrasında tüm Rumeli topraklarını ve Ege Adaları'nı kaybeden Osmanlı Devleti ile Birinci Balkan Savaşı'nda kazandığı yerleri ve Dobruca'yı kaybeden Bulgaristan durumundan memnun olmayan iki devlet olarak birbirlerine yakınlaşmaya başlamıştır.

Osmanlı Hükûmeti, 30 Mayıs 1913'te Balkan Devletleri ile imzalamış olduğu[10] Londra Anlaşması'nın beşinci maddesi ile Yunan işgali altındaki Ege Adaları konusunda büyük devletlerin karar vermesini kabul etmişti.[11] Bunu kendisinin, Adalar'ın ve onlara yakın Anadolu topraklarının menfaatleri gözetilerek bir karara varılacağı inancı ile benimsemişti.[12]

İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya'dan oluşan altı büyük Avrupa devleti 14 Şubat 1914 günü Ege Adaları konusundaki ortak kararlarını bir nota ile Osmanlı Hükûmetine bildirdi. Bu karara göre Gökçeada, Bozcaada ve Meis Türkiye'ye bırakılıyor; Yunan işgalindeki diğer Adalar ise Yunanistan'a veriliyordu.[13] Büyük devletler Adalar'ın Yunanistan'a verilmesini, Yunanistan'ın Güney Arnavutluk'tan çekilmesi ve büyük devletler tarafından kurulacak yeni düzenin kabul edilmesi şartına bağlamıştı.[14] Yani Türkiye'ye ait Adalar, Epir meselesine feda edilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti ise Limni, Midilli, Sakız ve Sisam gibi Anadolu'ya yakın adaların Osmanlı egemenliğine geri verilmesini istiyordu.[15] Çünkü Sakız ve Midilli Yunanistan'ın elinde kaldıkça Osmanlı Anadolu'nun batı kıyılarından hiçbir zaman emin olamazdı.[16] Adaları Anadolu'nun bölünmez parçaları olarak gören Osmanlı Devleti büyük devletlerin verdiği kararı kabul

[9] Halaçoğlu; s. 542.
[10] Bayur; s. 245-248.
[11] Şimşir; s. XXII.
[12] Bayur; s. 245-248.
[13] Bostancı; s. 102-103.
[14] age.; s. 98-100.
[15] Hanefi Bostan; Said Halim Paşa, İstanbul, 1992, s. 40.
[16] Ahmed Agayef; "Siyasiyyat", Tercüman-ı Hakikat, 7 Nisan 1914, No. 11.848, s. 1.

etmeyerek 24 Şubat 1914'te meseleyi doğrudan Yunanistan'la çözmek için harekete geçmiştir.[17]

Türkiye Balkanlar'dan vazgeçiyor; fakat Adalar'dan vazgeçmiyordu. Adalar sorunu iki taraf arasında donanma yarışına da neden olmuş ve Yunanlar Türk baskısını ileri sürerek gazeteler vasıtasıyla yaptırdığı propagandalar sayesinde Amerika'dan iki zırhlı satın almıştı.[18] Osmanlı Devleti ise İngiltere'ye iki gemi siparişi vermiştir. İngiltere'ye sipariş verilen Reşadiye ve Sultan Osman dretnotları Osmanlı donanmasına katılmadıkça Türkiye'nin Yunanistan'a karşı kullanılabilecek hiçbir kozu yoktu. Yunanistan ancak karadan zorlanabilirdi.[19] Osmanlı Devleti'nin karadan Yunanistan'a saldırması demek Bulgar topraklarının kullanılması anlamına geliyordu. Bulgarlar ise Türk-Yunan sorununda tarafsızlıklarını koruyacakları izlenimi vererek beklemekteydi.[20]

1914 yılı bahar ve yaz aylarında Türk-Yunan ilişkileri Adalar meselesinden dolayı oldukça gergindi. İki ülke arasında yakın bir zamanda savaş olasılığı vardı. Savaşın çıkıp çıkmaması bir bakıma sürdürülmekte olan Türk-Yunan donanma yarışına da bağlı görünüyordu.[21]

Türkiye'nin doğrudan Yunanistan'la görüşme teşebbüsleri çerçevesinde Atina Büyükelçisi Galip Kemali Bey, Yunan Başbakanı Venizelos'la bir görüşme yaptı. Yunanlar bu görüşmede Sakız ve Midilli Adaları karşılığında Türkiye'nin İtalyan işgalinde bulunan On İki Ada'dan hangilerini teklif ettiğini öğrenmek istedi; fakat görüşmelerden olumlu bir sonuç çıkmadı.[22]

Romanya gibi aracı devletlerin Yunanistan'la yaptığı görüşmelerde de elle tutulur bir sonuç çıkmaması üzerine Türk Hükûmeti Adalar meselesinin çözümü için Yunanistan üzerindeki baskısını o derece artırmıştı ki bir harp çıkması bile bahis konusu olmaya başlamıştı.[23] Yalnız bu dönemde Türkiye ile Yunanistan arasında günümüzdeki gibi bir kara sınırı yoktu. Bu nedenle Türk tarafının çıkması muhtemel savaşta Batı Trakya üzerinden Selanik'e doğru yürümesinden başka çıkar yol görünmüyordu. Bundan dolayı Bulgarların, özellikle Romanya'nın ve Sırbistan'ın tutumu çok önemliydi.[24] Yunanistan'ın tutumu ise belirsizdi. Kral ve Hükûmet arasında görüş ayrılıkları vardı ve bu da kamuoyuna yansımaktaydı.[25] Yunanistan'da Kral Almanya, Hükûmet ise İngiliz yanlısıydı. Bundan dolayı hem İngiltere hem de

[17] Bostan; s. 39.
[18] Mine Erol; Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Ankara, 1976, s. 68.
[19] Şimşir; s. XXX.
[20] Ahmet Tetik; Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları, Ankara, 2007, s. 97.
[21] Şimşir; s. XXX.
[22] Bostancı; s. 144.
[23] Akdes Nimet Kurat; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1970, s. 225.
[24] Vahdet Keleşyılmaz; "Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C XVI, Mart 2000, S 46'dan ayrı basım, s. 280.
[25] BOA.; DH. EUM.3. Şb. Dosya No. 4 Gömlek No.7.

Almanya Osmanlının Yunanistan'a müdahalesine karşıydı. Atina Sefiri Galib Kemali Bey'e göre Dedeağaç ve Gümülcine'nin geri alınması için Osmanlının Balkanlar'da maceraya atılması Anadolu'nun mevcudiyetini tehlikeye sokabilirdi.[26]

Balkan Savaşları sonrasında Yunanistan'a geçen Makedonya topraklarında, Türklere karşı sistematik bir yıldırma ve baskı politikası başlatılarak Türkler göçe zorlanıyordu. Yunan baskısından kaçan Türklerin Ege bölgesine göç ederek Rum köylerine yerleştirilmesi Rumların Ege'den Adalar'a göç etmesine neden olmaktaydı. Yunanistan, Hristiyanların katledildiği söylentilerini çıkararak Avrupalı devletlerin desteğini alıp Adalar meselesini bir oldubittiye getirmeye çalışıyordu.[27] Yunanistan, göçmenler sorununun arttığı, İngiltere'de yapılan Türk gemilerinin teslim tarihinin açıklandığı ve Türkiye'nin baskılarını arttırdığı bir ortamda doğrudan görüşmeleri kabul etti. Fakat tam bu sırada Avusturya veliahdının öldürülmesi tüm dengeleri değiştirdi.

b. Osmanlı-Bulgar İlişkileri

Bulgaristan, Balkan Savaşları sonrasında imzalanan Bükreş Antlaşması'nın ortaya çıkardığı sınırları zoraki olarak benimsemişti. Bulgarların Balkan Savaşları sonrasında belirlediği en önemli hedefi, Dobruca ve Makedonya'nın ele geçirilmesiydi. Bu hedef Bulgarların Sırbistan, Yunanistan ve Romanya ile savaşması anlamına geliyordu. Fakat Bulgarlar, Balkan Savaşları sonrasında yeni bir harbe hazır olmadıklarından iki üç yıl içerisinde ordularını hazır hâle getirmeyi ve bu süre zarfında uygun siyasi münasebetler geliştirmeyi düşünüyordu. Balkan Savaşları sonrasında Bulgaristan ve Yunanistan arasında savaş sonrasında karşılıklı olarak Rum ve Bulgarların mallarına el konulması, göçe zorlanması gibi sebeplerden dolayı ciddi gerginlik oluşmuştu. Ayrıca Trakya'da Bulgar-Yunan hududu sorunu yaşanmaktaydı.[28]

Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki ilişkiler ise Makedonya meselesinden dolayı son derece gergindi. Rusya, Sırplarla Bulgarların arasını düzeltmeye çalışmaktaydı. Fakat Bükreş Anlaşması tadil edilmeden Bulgar-Sırp ilişkilerinin düzelmesi düşünülemezdi. Rusya'nın İkinci Balkan Savaşı sırasında Sırpları, Yunanları ve Romenleri desteklemesi Bulgarları Ruslardan uzaklaştırmıştı. Bulgarların Sırp düşmanlığı ise Avusturya ve Bulgaristan'ı birbirine yakınlaştırmıştı.[29]

İtilaf devletlerinin Balkan devletleri arasında bir ittifak yaparak kendi yanlarına çekme adına yaptıkları faaliyetler ise Yunanistan ile Romanya'nın Bulgaristan'a arazi terkine yanaşmamalarından dolayı başarısızlıkla

[26] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2401 Gömlek No.25.
[27] Bostancı; s. 166.
[28] Emine Aşcı; Türk Basınına Göre Uluslararası Dengeler İçinde Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 112-114.
[29] age.; s. 127-137.

sonuçlanmıştı.[30] Kısacası Bulgarların Balkan devletlerinin tamamıyla sorunları vardı, bu da Bulgarların Balkan barışını tehdit ettiği anlamına geliyordu.[31] Fakat Bulgaristan'ın Edirne ve çevresini geri almak gibi bir emeli varsa da içinde bulunduğu durum ve diğer komşu ülkelerle ilişkileri Bulgarları Osmanlıya karşı dostça bir politika izlemeye zorlamaktaydı.

Bunu gören Osmanlı devlet adamları Bulgaristan ile ilişkileri geliştirmek istiyordu. Bu bağlamda Balkan Savaşları sonrasında ilişkileri düzeltmek ve Balkanlar'ı yakından takip etmek amacıyla Ali Fethi (Okyar) Bey Sofya Büyükelçisi olarak Binbaşı Mustafa Kemal ise 27 Ekim 1913 tarihinde askerî ataşe olarak Sofya'ya atanmıştır. Sofya'da 15 ay görev yapan Mustafa Kemal, Türk Genelkurmayına Bulgaristan'ın askerî durumunu ve diğer Balkan Devletleri ile olan stratejik konularla ilgili değerlendirmeler içeren önemli raporlar göndermiştir.[32] Mustafa Kemal'in en önemli görevi ise muhtemel bir Türk-Yunan Savaşı'nda Bulgarların tutumunun belirlenmesiydi.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'e göre Bulgaristan, hedeflerini gerçekleştirmek için Sırbistan, Yunanistan ve Romanya ile aynı anda savaşacak güce sahip değildi ve Osmanlıyı kolayca müttefik olarak kazanabileceklerini düşünüyordu. Makedonya üzerindeki Bulgar emellerinden çekinen Sırbistan ve Yunanistan ise dış politikada iş birliğine girişmişti. Bu iş birliği, Sırbistan ve Yunanistan'ın Bulgaristan karşısında tek kalmaktan çekinmelerinden kaynaklanmaktaydı.[33] Fakat Sırplar, Selanik'i dünyaya açılan bir liman olarak gördüklerinden uygun zemin oluşursa Rusya aracılığı ile Bulgarlarla anlaşıp Yunanistan'a karşı iş birliğine giderek Selanik'i alma hayalleri de kurmaktaydılar. Böyle bir teşebbüse kalkışıldığında ise Avusturya'yı müdahaleden engelleyecek ve Türkiye'nin tarafsızlığını sağlayacak ortamın hazırlanması gerekmekteydi.[34] Mustafa Kemal'in 33 yaşında genç bir kurmay subay olarak Balkanlar'daki gelişmelerle ilgili Sofya'dan gönderdiği bu stratejik değerlendirmeler geleceğe yönelik ufkunu göstermesi açısından çok önemlidir.

İstanbul Antlaşması sonrasında Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında oluşan yakınlaşma neticesinde ticaret, demir yolu ulaşımı ile telgraf ve posta haberleşmesi alanında antlaşmalar yapılmıştır.[35] Gelişen Türk-Bulgar ilişkileri çerçevesinde Yunanistan'la yapacağı muhtemel bir savaşta Bulgaristan'ı müttefik olarak görmek isteyen Osmanlı yönetimi, bunu gerçekleştirmek için çok çaba sarf ediyordu. Fakat Osmanlı Devleti Bulgaristan'la ittifak arayışına girmesine rağmen Bulgaristan bu yakınlaşmayı resmiyete dökmeyi geciktirmeye çalışıyordu.[36]

---

[30] BOA.; DH. EUM.5. Şb., Dosya No. 7, Gömlek No. 22.
[31] Aşcı; s. 108-110.
[32] Tetik; s. VIII-X.
[33] age.; s. XVII.
[34] age.; s. 41-42.
[35] Aşcı; s. 206-216.
[36] age.; s. 172.

Mustafa Kemal'e göre Bulgaristan'daki hükûmet yanlıları, Türk-Yunan anlaşmazlığının harbe dönüşerek karaya sıçramasını arzuluyordu. Amaçları, harbin karaya sıçraması hâlinde, Bükreş Anlaşması'yla kurulan dengeyi bozma sorumluluğunu Türkiye'nin üzerine atıp bundan Bulgarlık adına yararlanarak[37] Edirne'yi elde etmeye çalışmaktı.[38]

Önce Makedonya üzerindeki emellerini gerçekleştirmek isteyen Bulgarların Osmanlılarla birlikte Yunan ve Sırplara karşı bir harekâta girişmeleri Bükreş Anlaşması hükümlerine bir darbe vurmaya yöneliktir ki Romanya'nın buna göz yummayacağı aşikârdı. Çünkü Bulgaristan-Romanya ilişkileri Bulgarlar açısından memnuniyet verici bir seviyede değildi. Bulgarlar, Romanya ile anlaşarak Sırbistan ve Yunanistan'a karşı yapacağı olası bir savaşta arkadan hançerlenmek istemiyordu.[39]

Osmanlı Viyana Sefiri'nin 25 Şubat 1914 tarihinde Hariciye Nezaretine gönderdiği rapora göre, Avusturya Hariciye Nazırı Kont Berchtold, Balkan Savaşları sonrasında Rusya'nın teşvikiyle oluşturulmaya çalışılan Bulgar-Sırp yakınlaşmasını tehlikeli görmekteydi. Avusturya Bulgaristan'a diğer Balkan hükûmetlerinden fazla ehemmiyet verdiğinden, Osmanlı-Bulgaristan veya Osmanlı-Romanya-Bulgaristan ittifakını her türlü oluşuma tercih etmekteydi.[40] Osmanlı ülkesi ile sınırı bulunmayan Sırbistan'ın ise Bulgaristan'la yakınlaşması Osmanlı adına olumlu bir durumdu. Çünkü Bulgaristan'ın Sırbistan ile anlaşarak Makedonya'dan Yunanistan'a geçen yerleri geri almak istemesi, Osmanlının Adalar meselesinde elini kuvvetlendiriyordu.[41]

2. Saraybosna Suikastı ve Ortaya Çıkan Yeni Durum

Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Fransua Ferdinand ve eşinin bir Sırp milliyetçisi tarafından suikastla Saraybosna'da öldürülmesinin[42] Balkanlar ve Avrupa siyasetinde önemli gelişmelere neden olacağı daha o an görüldü.[43] Saraybosna suikastını duyar duymaz, Almanya'nın da desteğini alan Avusturya-Macaristan'ı yönetenler, Sırbistan'ı yola getirmek için aradıkları fırsatın nihayet çıktığını düşündüler.[44]

Sırbistan'da ise âdeta seferberlik hâli görülüyordu. Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya da hazırlık yapmaktaydı. Gelişmelere dikkatli bakıldığında Balkanlar'ın yeniden büyük karışıklıklara sahne olması ihtimali az değildi.[45] Bosna suikastı aslında Balkan devletlerinin Balkan

[37] Tetik; s. 95.
[38] Keleşyılmaz; s. 281.
[39] Aşcı; s. 119.
[40] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 171, Gömlek No. 68.
[41] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 171, Gömlek No. 57.
[42] "Avusturya'da Mühim Bir Hadisat"; İkdam, 29 Haziran 1914, No. 6.234, s. 1.
[43] "Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye"; Tanin, 30 Haziran 1914, No. 7.983, s. 1.
[44] Haluk Ülman; Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol, Ankara, 1972, s. 295.
[45] Yunus Nadi; "Balkan Ufukları", Tasvir-i Efkâr, 19 Temmuz 1914, No. 1.143, s. 1.

Savaşları'ndan sonra birbirlerine karşı alacakları tavırları test eden ilk gelişme olacaktı.

Bulgaristan'ın Avusturya ile Sırbistan arasında çıkacak olası bir savaştan yararlanmak için harekete geçebileceği hem Yunanistan hem de Romanya tarafından tahmin edilmekteydi. Bu ortamda Yunanistan Hükûmeti, Avusturya ile Sırbistan arasında muharebe gerçekleşirse tarafsız kalacağını ancak Bulgaristan müdahalede bulunursa Sırbistan'a karşı taahhüdünü yerine getireceğini büyük devletlere duyurmuştur. Romanya Hükûmetine göre ise Bükreş Antlaşması'nın korunması için Sırbistan lehine hareket edecek olursa Bulgaristan bu durumdan yararlanmak için harekete geçebilirdi.[46]

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal, Avusturya'nın Sırbistan'a harp ilan etmesi hâlinde Bulgarların önce tarafsız kalacağını, Avusturya'nın Sırbistan'ı yenerek Selanik'e yönelmesi üzerine ise Bulgaristan'a Makedonya'dan hisse vadederek onları Romenlere saldırtabileceğini düşünmektedir. Mustafa Kemal, Avusturya ile anlaşacak Bulgaristan'ın emellerine ulaşarak büyüyeceği ve sonrasında doğuda genişleme siyasetiyle Osmanlı üzerine yönelebileceğinden de endişe etmekteydi.[47]

Suikast sonrasında Sırp probleminin tam denetim altına alınmadığı sürece imparatorluğun sonu olabileceğini düşünen Avusturya Hükûmeti, tahminlerin bile ötesinde bir şiddetle Sırbistan'a 48 saat müddetli bir ültimatom vermiştir.[48] Avusturya, ültimatomun neredeyse bütün şartların kabul etmesine rağmen[49] yine de Sırbistan'a 28 Temmuz'da savaş ilan etmiştir.[50]

Osmanlı Hükûmeti, Saraybosna suikastı sonrasında çok hızlı gelişen süreci Osmanlı sefirlerinin gönderdiği raporlarla takip etmeye çalışmıştır. Sefirlerin raporları Osmanlı Hariciye Nezareti tarafından Harbiye ve Dâhiliye Nezareti ile de anbean paylaşılmaktaydı.[51]

Dönemin önemli gazetecilerinden Yunus Nadi, Avusturya ile Sırbistan arasındaki harbin en büyük neticesinin Balkan haritası üzerinde olacağını düşünmekteydi. Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın içine düştüğü durumdan istifade edeceğini düşünen Nadi'ye göre Yunanistan'ın en önemli müttefiki Sırbistan'ın durumu Osmanlı-Yunanistan ilişkilerini de derinden etkileyebilirdi. Hatta Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında başlayan harbin Avrupa'ya yayılma ihtimali bile vardı.[52]

---

[46] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.401 Gömlek No.7.
[47] Tetik; s. 109-116.
[48] Yunus Nadi; "Galiba Harp Ateşleri Parlamak Üzere", Tasvir-i Efkâr, 26 Temmuz 1914, No. 1.149, s. 1.
[49] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.402 Gömlek No. 20.
[50] "İlan-ı Harb"; Sabah, 29 Temmuz 1914, No. 8.930, s. 1.
[51] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.378, Gömlek No. 12.
[52] Yunus Nadi; "Harp ve Balkanlar", Tasvir-i Efkâr, 30 Temmuz 1914, No. 1.153, s. 1.

Avusturya Hariciyesine göre bu savaşta Romanya, Yunanistan ve Karadağ'ın tarafsız kalacağı tahmin ediliyordu. Bulgaristan ise Sırbistan'a karşı harekete geçebilirdi.[53]

Osmanlı Sofya Sefiri'nin 29 Temmuz 1914'te Hariciyeye gönderdiği bilgi raporuna göre: Bulgarlar, Avusturya-Sırbistan ihtilafını yakından takip etmekteydi. Avusturya'nın Sırbistan'ı bozguna uğratması hâlinde Bulgaristan'ın bu durumdan faydalanacağını düşünmekteydi. Bulgaristan Hükûmeti her ne kadar tarafsızlığını ilan etmişse de her türlü ihtimale karşı askerî açıdan hazır bulunmaya çalışmaktaydı. Bulgaristan, Avusturya-Sırbistan ihtilafına hiçbir surette iştirak etmemekle beraber en uygun zamanı bekleyerek[54] toprak elde etmeyi düşünmekteydi ve ona göre hazırlıklar yapmaktaydı.[55] Yunanistan'ın Sırp dostluğuna hiç de güvenmeyen Atina Sefiri Galip Kemali Bey ise Yunanistan'ın Avusturya'ya karşı hiçbir harekete kalkışmayacağını düşünmekteydi.[56]

Atina Sefiri başka bir raporunda, Avusturya'nın Sırbistan'a Panslavizm akımını durdurmak için savaş ilanından sonra bu mücadelenin Almanya ve Rusya'nın da karışmasıyla genel bir savaşa dönüşme ihtimalinden bahsetmiştir. Sefire göre Osmanlı bu savaşta tarafsız kalmalıydı. Osmanlı, Makedonya'da birçok hesabı olan Bulgaristan'ın atacağı adımlara göre pozisyonunu belirlemeliydi. Sefir, Bulgaristan'ın Rusya ile anlaşıp harekete geçmesi hâlinde Osmanlının sükûnetini koruması gerektiğini düşünmüş; ancak Bulgaristan'ın Rusya'ya ve Romanya'ya karşı harekete geçmesi hâlinde Osmanlının Rus endişesinden emin olarak Batı Trakya'yı almak için adım atabileceğini belirtmiştir.[57]

Osmanlı Hükûmeti Belgrad Sefiri Cevad Bey aracılığı ile Sırbistan-Bulgaristan yakınlaşmasını da yakından takip etmekteydi. Rusya'nın çabalarıyla Sırbistan Hükûmetinin Balkan Savaşları'nda ilhak ettiği yerlerin bir kısmını Bulgaristan'a terk etmeye hazır olduğu haberleri duyuluyorsa da bunun gerçekleşmesinin mümkün olmadığı düşünülmekteydi.[58]

3. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlamasından Sonra Balkanlar'daki Gelişmeler

Avusturya-Sırbistan Savaşı'nın tüm Avrupa'yı ateşler içinde bırakmasından sonra savaşın Balkanlar'ın tamamına yayılıp yayılmayacağı konusu Balkan Devletleri ve Osmanlı Devleti açısından son derece önem arz etmekteydi. Osmanlı yönetimi ve kamuoyu, özellikle Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan'ın takip edecekleri politikalarla yakından ilgileniyordu.[59]

---

[53] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.402, Gömlek No. 23.
[54] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.401, Gömlek No. 15.
[55] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.402, Gömlek No. 97.
[56] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.401, Gömlek No. 25.
[57] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.401, Gömlek No. 25.
[58] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2401, Gömlek No. 40.
[59] Diran Kelekyan; "İstikbali Temin İçin", Sabah, 24 Ağustos 1914, No. 8.956, s. 1.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte büyük devletler, Balkan devletlerini yanlarına çekebilmek için politikalar geliştirmeye çalışıyordu. Balkanlar'da ise Balkan ittihadı düşüncesi gündeme gelmeye başladı. Yunus Nadi'ye göre ise Balkan ittihadı düşüncesi çok güzeldi; ama gerçekleşmesi bir hayaldi. Avrupalılar Balkanlar'la uğraşmaktan vazgeçmeyeceği için Balkanlılar Avrupa'dan ayrı bir siyaset izleyemezdi.[60] Ahmet Agayef'e göre de Balkan ittihadının sağlanması mümkün değildi. Yunanistan ve Sırbistan'ın da iştirakıyla bir Balkan ittihadını Osmanlı, hayaline bile getirmemeliydi. Romanya, Bulgaristan ve Türkiye ittihadı ise başka bir şeydi. Böyle bir ittifakı hem mümkün hem de elzem görerek Türkiye'nin Balkanlar'da kimlerle ortak hareket edebileceğini açıkça dile getiriyordu.[61]

Bulgarların savaş öncesinde gerekli silahları ve ihtiyaç duyulan borçlanmayı Almanya'dan sağlaması, Bulgaristan'ın muhtemel bir savaşta yerini göstermesi adına önemli bir işaretti.[62] Bulgaristan Hükûmeti, Rusya'nın Sırbistan'la beraber hareket etmek hususundaki teklifini reddetmekle pek yakın bir gelecekte takip edeceği hareket tarzını ortaya koymuş oluyordu.[63] Almanya ise Balkan Savaşları'ndan itibaren Bulgaristan'ı Rusya'dan uzaklaştırarak Cermen ittifakı ile iş birliği yapması için çalışmalar yürütüyordu.[64] Bulgarlar Balkan Savaşları'nda kendileri yerine Sırbistan'ı tercih eden Rusya'ya mesafeli davranıyordu.[65] Şartlar Makedonya'dan bugün tamamen elini çekmiş bir Türkiye ile Makedonya siyaseti yeni başlamış bir Bulgaristan'ı Türkiye ile iyi geçinmeye zorluyordu.[66]

Rusya'nın çabalarının sürdüğü bir sırada Osmanlının Belgrad Sefiri Cevad Bey'in belirttiğine göre, Makedonya'da Sırbistan'a terk edilen yerlerdeki Bulgarlara yapılan baskılar ve buralardaki Bulgar çetelerinin faaliyetleri Sırbistan ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin daha da kötüleşmesine neden oluyordu.[67] Sırbistan Hariciye Nazırı'na göre ise Makedonya'nın Sırbistan'a ait kısmında sükûnet ve asayiş hüküm sürüyordu ve terk edilen arazilerin durumlarını karışık bir surette gösteren asılsız hadise ve rivayetler Bulgarlar tarafından gündeme getiriliyordu. Osmanlı sefirine göre Sırbistan Makedonya'sında sükûnet vardı; fakat Sırp Hükûmeti Müslümanları ve Bulgar kökenlileri sıkı bir gözetim altında tutuyordu.[68]

Savaş karşısında alacağı tavrı merak edilen diğer bir devlet olan Romanya, Rus ordularının topraklarından geçişine izin vermeyerek Avusturya'nın en zayıf noktasından vurulmasını engellemiş ve tarafsızlık

[60] Yunus Nadi; "Balkanlar-Avrupa", Tasvir-i Efkar, 24 Ağustos 1914, No. 1.178, s. 1.
[61] Ahmet Ağaoğlu; "Balkan İttihadı", Tercüman-ı Hakikat, 18 Ağustos 1914, No. 11.980, s. 1.
[62] Tetik; s. XII-XV.
[63] Muvaffak Galip; "Bulgaristan'ın Vazifesi", Tercüman-ı Hakikat 16 Ağustos 1914, No.11.978, s. 1.
[64] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 24, Gömlek No. 26.
[65] "Bulgaristan'ın Vaziyeti ve Muharebe"; İkdam, 26 Ağustos 1914, No. 6.291, s. 1.
[66] Siyasiyat; "Muhalif Bulgaristan ve Türkiye"; Tanin, 15 Eylül 1914, No. 2.058, s. 1.
[67] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.404, Gömlek No. 2.
[68] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.378, Gömlek No. 9.

yanlısı bir tavır içerisinde olduğunu göstermişti.[69] Petersburg Sefiri Fahreddin Bey ise Romanya'nın Rus baskısından dolayı tarafsızlığını uzun süre koruyamayacağını ve Rusya'nın yanında veya karşısında savaşa girmeye mecbur bırakılacağını düşünüyordu. Sefirin İtalya'nın da tarafsızlığını koruyamayarak Avusturya'nın karşısında savaşa gireceğini belirtmesi[70] mevcut siyasi durumu çok iyi okuduğunun bir göstergesiydi.

Almanya ile gizli bir ittifak anlaşması yapan Osmanlı Hükûmeti, savaşın başlamasından sonra Balkan devletlerinin alacağı durumun kendisini de yakından ilgilendireceğini düşündüğü için[71] Bulgaristan ve Romanya ile ittifak arayışlarına hız vermiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında 19 Ağustos 1914 tarihinde gizli bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Son derece gizli tutulan ittifak anlaşmasını Osmanlı adına Dâhiliye Nazırı Talat Paşa, Bulgaristan adına ise Başbakan Radoslavof imzalamıştır.[72] Bu anlaşmanın imzalanmasından sonra Sofya'dan Bükreş'e geçen Talat Bey ve Halil Bey Romanya[73] ile bir anlaşma zemini bulamamışlardır.[74]

Osmanlı Hükûmeti ve kamuoyu tarafından Noel Bokston'ın Balkan Komitesi Başkanı sıfatıyla İtilaf devletleri adına Balkanlar'daki çalışmaları da yakından takip edilmiştir. Bokstan, Sofya ve Bükreş'te yaptığı temaslarda Romanya ve Bulgaristan'a vaatlerde bulunmuştu. Bokston'un 19 Eylül 1914'te Sofya'da verdiği bir konferansta, "Bulgarlar savaşı hangi tarafın kazanacağını ve hangi tarafın Bulgaristan'a daha çok yardım edeceğini iyi düşünmelidir. İngiltere savaşı kazanmak için tüm imkânlarını kullanacaktır. Hiç şüphe yok ki savaş sonrasında Balkan devletlerinin sınırlarını düzeltecek olan Üçlü İtilaf tarafıdır. Üçlü İtilaf Bulgaristan'ın isteklerini Bulgaristan'ın takip edeceği politikalara bağlı olarak ele alacaktır. Sizin sadık dostunuz olarak şunu söylüyorum ki: Bulgaristan Üçlü İtilaf ile hareket etmeli ki Balkanlar'ın durumu yeniden belirlenirken İngiltere'nin desteğini alarak Bulgar hukukunun korunmasını sağlamalısınız."[75] sözleriyle Bulgaristan'ı savaş sonrası çıkarları için İtilaf yanlısı politikalar izlemeye davet etmiş ve dolaylı olarak da tehdit etmiştir.

Bokston'un özellikle Bulgaristan'ı İtilaf devletleri tarafına çekmek için Osmanlı Devleti'ne ait Edirne ve Trakya'yı teklif etmesi oldukça düşündürücüdür.[76] Fakat Bulgaristan'a bu tür vaatlerde bulunarak İttifak

[69] Ahmet Agayef; "İtalya ve Balkan Devletleri", Tercüman-ı Hakikat, 15 Ağustos 1914, No. 11.977, s. 1.
[70] BOA.; HR. SYS. Dosya No. 2.376, Gömlek No. 8.
[71] Bayur; s. 100.
[72] Yusuf Sarınay; "Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)", Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Mayıs 2003, Eskişehir, s. 136.
[73] "Romanya'nın Vaziyeti"; İkdam, 22 Eylül 1914, No. 6.317, s. 1.
[74] Halil Menteşenin Hatıraları; (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986, s. 47.
[75] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.403, Gömlek No. 11.
[76] Siyasiyat; "Mistır Bokston'un Seyahati", Tanin, 17 Eylül 1914, No. 2.060, s. 1.

devletlerine karşı bir Balkan ittihadı vücuda getirme düşüncesi hayalden öteye geçemezdi.[77] Çünkü Bulgarların Makedonya'yı bırakarak Edirne'yi alma hayallerine kapılmaları pek mümkün görünmüyordu.[78] Bulgaristan olmadan da Balkan ittihadı mümkün olmazdı.

Bulgaristan'ın Almanya ve Avusturya ile olan askerî silah siparişleri ve ekonomik borç ilişkileri Mustafa Kemal tarafından yakından takip edilmiş ve önemli bilgiler Türk Genelkurmayına iletilmiştir. Bu bilgiler İtilaf devletlerinin çabalarına rağmen Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında yer alacağı taraf konusunda Osmanlı devlet adamlarına yol göstermekteydi.[79]

Osmanlı Hükûmeti Adalar meselesinden dolayı Yunan Hükûmeti ve kamuoyunun Dünya Savaşı ile ilgili görüşlerini ve Yunanistan'ın takip edeceği politikayı da yakından takip etmekteydi.[80]

Atina Sefaretinden 9 Eylül 1914 tarihinde Sadrazam ve Hariciye Nezareti Prens Said Halim Paşa'ya gönderilen raporda: "Hükûmet Üçlü İtilaf yanlısıdır. Kral ise Alman ordusunun zaferinden emin olduğu için Alman yanlısı görünmektedir. Bu uyuşmazlık Yunanistan'ı tamamen tarafsız kalmaya sevk etmiş görünmektedir. Kanaatime göre Yunanistan'ın ihtiyaç anında İngiltere hesabına savaşa girecektir. Yunan kamuoyu ise 'Goben' ve 'Breslav' zırhlılarının Osmanlı Hükûmetine verilmesinden dolayı Almanlara ve Osmanlıya karşı görünmektedir."[81] ifadeleriyle Yunanistan'ın durumunu özetlemiştir.

Roma Sefiri Nabi Bey de Yunan Hükûmetinin Üçlü İtilaf devletleriyle beraber hareket etme arzusunda olduğunu Roma'daki sefirler arasında açıkça söylendiğini belirtmiştir.[82] Belgrad Sefiri Cevad Bey'e göre ise Yunan Hükûmetinin Trakya meselesinden dolayı Osmanlı Hükûmetinden korku ve endişeleri vardı.[83]

Yunanistan'a ait olup Fransa bankalarına emanet bırakılan yüz altmış milyon franktan elli milyonunun savaşın devam ettiği bir sırada Yunan Hükûmetine iade edilmesi ise Yunanistan'ın savaşta nerede yer alabileceğini açıkça göstermekteydi.[84]

Atina Sefaretinden Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa'ya gönderilen gizli ibareli bir rapora göre; Yunan Hükûmeti İngiliz yanlısı olsa da savaşın Alman-İngiliz dengesi içerisinde uzun süre devam edeceğini tahmin etmekteydi. Bundan dolayı İtilaf yanlısı olan ama

[77] Yunus Nadi; "Siyasiyyat Bokston'un Teşebbüsleri", Tasvir-i Efkâr, 17 Eylül 1914, No. 1.201, s. 1.
[78] Siyasiyat; " Mistır Bokston'un Seyahati", Tanin, 17 Eylül 1914, No. 2.060, s. 1.
[79] Tetik; s. 80-81.
[80] BOA.; DH. EUM., 3. Şb., Dosya No. 2, Gömlek No. 14.
[81] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 6.
[82] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 6.
[83] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 1.
[84] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 22.

görünürde tarafsızlık politikası güden Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın izleyecekleri politikaya göre konumunu değiştirebilirdi. Yunan siyaset adamları Yunan-Sırp ittifakının veya hiç değilse Manastır meselesinden dolayı Bulgar-Sırp ayrılığının sürmesini istemekteydiler. Sefir gönderdiği raporunda İtilaf devletlerinin Yunanistan'a, İttifak devletlerine karşı savaşa girmesi hâlinde Trakya'yı ve Anadolu'dan bazı yerleri teklif ettiklerini belirterek[85] Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşecek olan önemli bir noktaya değinmiştir.

Dünya Savaşı'nın yeni başladığı dönemde Balkan başkentlerindeki elçiler ve ülke kamuoyları ise Osmanlı Devleti'ni tarafsızlığını ilan etmesine rağmen Üçlü İttifak grubuna yakın görmekteydi.[86]

Sonuç

Balkan Savaşları beraberinde birçok sorunu da ortaya çıkarmıştır. Osmanlı Devleti adına bu sorunlardan en önemlisi Yunanistan'la olan "Ege Adaları" sorunuydu. Osmanlı Yunanistan'la savaşı bile göze alarak, Adalar'ın Anadolu kıyılarına yakın olanlarını almaya çalışmıştır. Bulgaristan ise Yunanistan ve Sırbistan'a Makedonya'yı, Romanya'ya da Dobruca'yı kaptırmış ve buraları geri almayı millî hedef olarak belirlemiştir. Balkan Savaşları sonrası oluşan bu yeni durum ve devletlerin hedefleri karşılaştırıldığında bir Osmanlı-Bulgar ittifakı ve Yunanistan-Sırbistan ittifakı çıkar ilişkilerine çok uygun görünmekteydi. Kısacası Bulgarların millî hedefleri, onları Osmanlı ile ortak hareket etmeye zorlamıştır.

Balkan devletlerinin sorunlardan dolayı gruplaştığı bir dönemde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu veliahdının öldürülmesi Balkanlar'da dengeleri değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ise Balkan devletleri millî hedeflerine göre konumlarını belirlemeye çalışmıştır. Fakat dengelerin çok hassas olduğu Balkanlar'da, devletler kendi adımlarını atmadan önce diğer Balkan devletlerinin hamlelerini de yakından takip etmiştir. Osmanlı Devlet adamları ise özelikle Yunanistan ve Bulgaristan'ın atacağı adımları elçilikler vasıtasıyla yakından takip etmiştir. Sofya Askerî Ataşesi olan Binbaşı Mustafa Kemal de Bulgaristan'ın durumuyla ilgili çok stratejik ve önemli tespitlerini Osmanlı Genelkurmayı ile paylaşmıştır.

İtilaf devletleri, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ı kendilerini destekleyecek bir grup hâline getirmek için çok uğraşmalarına rağmen birbirleriyle menfaatleri ve emelleri çatışan bu devletleri bir araya getirmeleri mümkün olmamıştır. Balkanlar'da yaşanan tüm bu gelişmeler ve endişeler ile devletlerin birbirlerinin adımlarına göre politika belirleme çabaları sırasında savaşa giren ilk devlet Osmanlı Devleti olmuştur. Romanya beklendiği şekliyle Rus bakısından dolayı İtilaf grubunun yanında savaşa dâhil olmuştur. Yunanistan ise Osmanlının karşısında yer almasının savaş sonrası çıkarlarına daha uygun olacağını düşünerek İtilaf devletlerinin

[85] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 22.
[86] BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 1.

yanında savaşa katılmıştır. Osmanlı-Bulgar ittifakına rağmen Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'na girmekte acele etmemiş ve bazı tavizler kopardıktan sonra Çanakkale Savaşları sonrasında savaşa girmiştir. Bulgaristan'ın savaşa girişi Osmanlı-Almanya bağlantısının sağlanmasına neden olmuş ve İttifak devletleri kısa sürede Balkanlar'da üstünlük kurmuştur.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

BOA.; DH. EUM., 3. Şb., (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 3. Şube), Dosya No. 2 Gömlek No. 14.

BOA.; DH. EUM., 3. Şb., Dosya No. 4, Gömlek No. 7.

BOA.; DH. EUM., 5. Şb., Dosya No. 7, Gömlek No. 22.

BOA.; HR. SYS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım), Dosya No. 171, Gömlek No. 57.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 97.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 171, Gömlek No. 68.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.376, Gömlek No. 8.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.378, Gömlek No. 12.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.378, Gömlek No. 9.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 22.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.384, Gömlek No. 6.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 24, Gömlek No. 26.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.401, Gömlek No. 15.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.401, Gömlek No. 25.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.401, Gömlek No. 40.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.401, Gömlek No. 7.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 1.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 20.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.402, Gömlek No. 23.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.403, Gömlek No. 11.

BOA.; HR. SYS., Dosya No. 2.404, Gömlek No. 2.

Diğer Kaynaklar

"İlan-ı Harb"; Sabah, 29 Temmuz 1914.

"Avusturya'da Mühim Bir Hadisat"; İkdam, 29 Haziran 1914.

“Bulgaristan’ın Vaziyeti ve Muharebe”; İkdam, 26 Ağustos 1914.

“Büyük Bir Cinayet-i Siyasiye”; Tanin, 30 Haziran 1914.

“Romanya’nın Vaziyeti”; İkdam, 22 Eylül 1914.

AGAYEF, Ahmed; “Siyasiyyat”, Tercüman-ı Hakikat, 7 Nisan 1914.

AGAYEF, Ahmed; “İtalya ve Balkan Devletleri”, Tercüman-ı Hakikat, 15 Ağustos 1914.

AĞAOĞLU, Ahmet; “Balkan İttihadı”, Tercüman-ı Hakikat, 18 Ağustos 1914.

AŞCI, Emine; Türk Basınına Göre Uluslararası Dengeler İçinde Bulgaristan ve Türk-Bulgar İlişkileri, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, C II, Kısım II, Ankara, 1983.

BOSTAN, Hanefi; Said Halim Paşa, İstanbul, 1992.

BOSTANCI, Mustafa; Türk Basınına Göre Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Adalar Meselesi, Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005.

ERASLAN, Cezmi; Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I, “Bir Devin Çöküşü: Osmanlı Devleti’nin Sonu”, Ankara, 2000.

EROL, Mine; Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika’nın Türkiye’ye Karşı Tutumu, Ankara, 1976.

GÖRGÜLÜ, İsmet; On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993.

HALAÇOĞLU, Ahmet; Balkan Savaşları (1912-1913), Türkler, C 13, Ankara, 2002.

Halil Menteşe’nin Hatıraları; (Giriş: İsmail Arar), İstanbul, 1986.

KARAL, Enver Ziya; Büyük Osmanlı Tarihi, C V, Ankara, 1988.

KELEKYAN, Diran; “ İstikbali Temin İçin”, Sabah, 24 Ağustos 1914.

KELEŞYILMAZ, Vahdet; “Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine”, ATATÜRK Araştırma Merkezi Dergisi, C XVI, Mart 2000.

KURAT, Akdes Nimet; Türkiye ve Rusya, Ankara, 1970.

MUVAFFAK, Galip; “Bulgaristan’ın Vazifesi”, Tercüman-ı Hakikat, 16 Ağustos 1914.

NADİ, Yunus; “Siyasiyyat Bokston’un Teşebbüsleri”, Tasvir-i Efkâr, 17 Eylül 1914.

NADİ, Yunus; “Balkan Ufukları”, Tasvir-i Efkâr, 19 Temmuz 1914.

NADİ, Yunus; “Balkanlar-Avrupa”, Tasvir-i Efkâr, 24 Ağustos 1914.

NADİ, Yunus; “Harb ve Balkanlar”, Tasvir-i Efkâr, 30 Temmuz 1914.

NADİ, Yunus; “Galiba Harp Ateşleri Parlamak Üzere”, Tasvir-i Efkâr, 26 Temmuz 1914.

SARINAY, Yusuf; “Osmanlı Devleti’nin Bulgaristan’ın Bağımsızlığını Tanıması ve Türk Bulgar İlişkilerinin Gelişmesi (1908-1914)”, Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Eskişehir, Mayıs 2003.

Siyasiyyat; “Mistır Bokston’un Seyahati”, Tanin, 17 Eylül 1914.

Siyasiyyat; “Muhalif Bulgaristan ve Türkiye”, Tanin, 15 Eylül 1914.

ŞİMŞİR, Bilal N.; Ege Sorunu, Belgeler, C II, s. XXII, Ankara, 1982.

TETİK, Ahmet; Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal’in Raporları, Ankara, 2007.

ÜLMAN, Haluk; Birinci Dünya Savaşı’na Giden Yol, Ankara, 1972.

VIII. OTURUM

Oturum Başkanı: Em. Tuğg. Erdal YURDAKUL

Konuşmacılar

Dr.Öğ.Alb. Zekeriya TÜRKMEN

Dr.Hv.Öğ.Alb. F.Rezzan ÜNALP

Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb. Yavuz ÖZGÜLDÜR

BÜYÜK DEVLETLERİN BALKANLARDA UYGULAMAYA KOYDUKLARI BİR PROJE: MAKEDONYA SORUNU

MAKEDONYA OLAYLARIYLA MÜCADELENİN OSMANLI ORDUSUNUN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNE ETKİLERİ

Dr.Öğ.Alb Zekeriya TÜRKMEN*

Giriş

Balkan coğrafyasının en önemli stratejik ve tarihî yerlerinden biri Makedonya bölgesidir. Bu konumundan dolayı Makedonya, tarih boyunca bölgede egemenlik kurmak isteyen kavimlerin ilgi odağı olmuştur. XII. yüzyıllardan itibaren Anadolu'dan Rumeli'ye geçen Selçuklu, XIV. yüzyılda ise Osmanlı Türklerinin ilgi alanına giren Makedonya bölgesi, 1364'teki Sırpsındığı, 1371'deki Çirmen Zaferleri'nden sonra Arda ve Vardar Nehri vadileri boyunca uzanan akıncıların başarılı fetih harekâtıyla Osmanlı egemenliğine girmiştir. Fetihten sonra Makedonya, Anadolu'dan gönderilen Türk boylarıyla nüfus bakımından şenlendirilmiştir. Farklı etnik unsurların uzun asırlar Türk idaresinde hoşgörü ve huzur içinde yaşadığı bir coğrafya olan Makedonya, XIX. yüzyıldan sonra ortaya çıkan siyasi ve toplumsal hareketlerin artması üzerine Osmanlı Devleti'nde en çok sıkıntıların baş gösterdiği bir mekân olmuştur. Gerçekten de XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin her bakımdan bunalımlarla mücadele ettiği bir yüzyıl olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına uzanan süreçte Şark Meselesi'nin (veya diğer adıyla Doğu Sorunu'nun) önemli bir parçası olarak ortaya çıkarılan Makedonya Sorunu, 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra 1900'lü yıllara uzanan süreçte giderek artarak içinden çıkılmaz bir hâl almış ve Balkan Savaşları öncesinde doruk noktasına ulaşmıştır. Makedonya bölgesindeki eşkıyalık olaylarında özellikle başta Rusya ve Avusturya konsolosları kendi görüş açıları ve menfaatlerine göre gelişmeleri yorumlamışlardır: Şöyle ki Avrupa devletleri temsilcileri, eşkıyalık hareketini bir hak arama mücadelesi olarak görüp hâkim otorite olan Osmanlı Devleti'ne değil, eşkıya gruplarına ve reislerine her türlü desteği vermişlerdir. Bu şekilde davranarak Balkanlarda bir nüfuz alanı oluşturmak isteyen Rusya Panslavizm'i, Avusturya ise Pancermenizm'i Balkan coğrafyasına yayarak etki alanlarını genişletmek istemişlerdir. İngiltere ise bu süreçte Osmanlı Devleti'ni Balkanlar coğrafyasında oyalayarak Orta Doğu'daki çıkarlarının güçlendirilmesinden yana uzun vadeli yayılmacı siyasetini uygulamaya yönelik bir siyasete koyulmuştur.

Makedonya Sorunu ve Askerî Önlemler

Osmanlı idaresindeki Balkan coğrafyası idari taksimat bakımından uzun asırlar Rumeli eyaleti içerisinde değerlendirilmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren mülki idarede yapılan yeni düzenlemelerin ardından vilayet sistemine geçilince Rumeli bölgesi Edirne, Selânik, Manastır, Yanya,

* Harp Akademileri K.lığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürü, Yenilevent / İstanbul.

İşkodra ve Kosova vilayetlerine bölünerek yeni mülki taksimata göre düzenlenmiştir. Selânik, Kosova ve Manastır vilayetlerinin içinde bulunduğu kesim Osmanlı bürokrasisinde "vilayât-ı selâse" (üç vilayet) olarak adlandırılmıştır. Bölge, sömürgeci kimi Avrupa devletleri tarafından belirtilen yüzyılın son çeyreğinden itibaren antik dönemdeki adıyla anılmaya başlanmıştır.[1]

Vilayât-ı selâsede özellikle 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra ortaya çıkan kargaşa ve isyanlardan sonra Avrupa devletleri dikkatlerini bu bölgeye yöneltmişlerdir. Bölgede problemlerin artmasıyla birlikte dönemin uluslararası politikalarında kullanılan adıyla, 1880'lerden itibaren Osmanlı bürokrasisi ve evraklarında da kimi zaman vilayât-ı selâse için Makedonya[2] tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Makedonya, bugünkü Makedonya topraklarına ek olarak Yunanistan'ın kuzey kesimi, Bulgaristan'ın güneyi ve Arnavutluk'un küçük bir kısmını kapsayan yaklaşık 67.000 kilometrekarelik bir bölgenin adıdır. Bugünkü Makedonya Devleti'nin kapladığı arazi, tarihî ve coğrafi Makedonya'nın sadece %38'idir. Daha açık bir ifadeyle Makedonya Balkanların ortasında kalmaktadır. Kuzeyde Şar Dağları, Üsküp Karadağı, Osogovski ve Rilla Dağları Makedonya'yı Kosova ve Sırbistan'dan ayırır. Rodoplar'ın batı uçları ve Mesta Nehri ise bölgenin doğu sınırını çizer. Güneyde Bistrica Nehri ve Ege sahili vardır. Batı'da ise Ohri Gölü ile aynı hizadaki Korab, Jablanica, Gramos ve Pindus Dağları bölgeyi Arnavutluk ve Epir'den ayırır.[3] Yunanistan içinde kalan kısmı Ege Makedonya'sı, Bulgaristan'daki kısmı Pirin Makedonya'sı, Makedonya Devleti'nin oluşturduğu kısım ise Vardar Makedonya'sı olarak adlandırılmaktadır. Makedonya, Bulgaristan ve Sırbistan'ın Adalar Denizi'ne açılma yolu üzerinde olduğundan jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir.[4] Makedonya Sorunu Osmanlı Devleti'ni XIX. yüzyıl sonlarından itibaren XX. yüzyıl başlarına uzanan süreçte en çok uğraştıran konulardan biri olmuştur.

---

[1] Fikret Adanır; Makedonya Sorunu, İstanbul, 1996, s. 3.

[2] Fransızca "Macédoine" kelimesinden dilimize "Makedonya" olarak geçen kelime, "karışık, türlü, muhtelif parçalardan mürekkep, yamalı bohça, sebze ya da meyve salatası" anlamlarına gelmektedir. Bk. Tahsin Saraç; Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

[3] Adanır; s. 2. Tahsin Uzer; Makedonya'da Eşkıyalık ve Son Devir Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1987, s. 81. Ayrıca Makedonya bölgesinin coğrafi sınırları hakkında bilgi için bk. Murat Hatipoğlu (Derleyen); Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, Ankara, 2002, s. 4, 47, 75.

[4] Makedonya'nın ortasından geçen ve kuzeyden güneye akan Vardar Nehri'nin oluşturduğu vadi en eski çağlardan itibaren günümüze kadar kullanıla gelen önemli bir yoldur. Vardar'ın yukarı boyları, Sırbistan'ın ortasından akarak Tuna Nehri'ne katılan Morova Nehri'ne çok yaklaşır. Böylece Selânik - Üsküp - Niş - Belgrat üzerinden Ege'yi Orta Avrupa'ya bağlayan doğal bir yol belirir. Bu yol tarih boyunca hem tüccarlar hem de askerler tarafından kullanılmış ve Makedonya'yı stratejik bir konuma ulaştırmıştır. Makedonya'nın doğusunda Bulgarlar, kuzeyinde Sırplar, batısında Arnavutlar, güneyinde ise Yunanlar bulunmaktadır. Makedonya bunlar arasında köprü görevi gören bir coğrafyaya sahiptir. Makedonya'nın konumu hakkında daha geniş bilgi için bk. Georges Castellan; Balkanlar'ın Tarihi 14. - 20. Yüzyıllar, Tercüme: A. Yaraman Başbuğa, İstanbul, 1993, s. 364.

XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Balkanlar kesiminde önce Sırbistan'da, daha sonra Yunanistan, yüzyılın son çeyreğine doğru Bulgaristan'da başlayan isyan ve kargaşa ortamı, giderek içinden çıkılmaz bir hâl almış; bu coğrafya, devletin en buhranlı ve kritik yerlerinden birisi hâline gelmiştir. Bahsedilen bu isyan ve kalkışma hareketlerinin ardında, Osmanlı Devleti'nden ayrılıp bağımsız ya da yarı özerk konuma gelmiş bulunan Balkan devletlerinin hem civar sahalara egemenliklerini yayma yolundaki emelleri olduğu kadar, sömürgeci devletlerin Balkanlardaki çıkar hesapları ve buna dayalı kışkırtmaları da etkili olmuştur. Daha özlü bir ifadeyle belirtmek gerekirse bu duruma gelinmesinde aslında o dönemin tabiriyle "düvel-i muazzama" denilen yayılmacı büyük devletlerin hiç de azımsanmayacak rolleri vardır.

XIX. asrın başlarında İngiltere ve Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin geleceğine dair görüşleri tartışmaya açtıkları dönemin ardından gündeme getirilen konulardan en önemlisi Şark Meselesi'ydi. Şark Meselesi, böylece politik anlamda dönemin siyasetine giren bir terim olmuştur. Osmanlı Devleti'ni öncelikle Balkan coğrafyasından atmayı hedefleyen bu politika, Avrupa'nın sömürgeci devletleri tarafından açıktan ya da gizli olarak her zaman desteklendi ve Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde daha etkili bir şekilde uygulamaya konuldu. XX. yüzyıla geçerken Balkan coğrafyasında müzmin bir hâl alan Makedonya Meselesi, Şark Meselesi'nin önemli bir parçası olarak siyasi gündemlerde hep yerini korudu. Osmanlı Devleti, bu politikayı kendi aleyhine bir gelişme olarak değerlendirse de Şark Meselesi'nden istifade yollarını aradı. Osmanlı Devleti, Makedonya Meselesi'nden kaynaklanan anlaşmazlıkları dış politikanın yarattığı fırsatlar çerçevesinde değerlendirip kendi iç politikası etrafında yönlendirerek Balkanlı milletlerin bir araya gelmelerini bir süreliğine de olsa engellemeyi başararak toprak bütünlüğünü korumaya çalıştı. Şark Meselesi'yle iç içe geçmiş olan Makedonya Meselesi, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Balkanlar bölgesinde Osmanlı Devleti'ni en çok uğraştıran konulardan biri oldu.[5] Balkan Savaşları'nda Balkan politikasının temel belirleyicilerinden en önemlisini teşkil etti. Gerek Osmanlı Devleti ve gerekse bu coğrafya üzerinde hak iddia eden devletlerin amaçları, bunları destekleyen devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının doğru tanımlanmasında son derece yarar vardır. Makedonya Sorunu, Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde Balkan politikasının belirlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Özetle belirtmek gerekirse, Makedonya Sorunu Doğu sorunun çözümlenmesinde belirleyici faktörlerden -belki de- en önemlisini oluşturmaktadır.[6]

[5] Zekeriya Türkmen; "1903 Selânik Olayı: Makedonya Bulgar İhtilal Komitesinin Selânik'e Bombalı Saldırısı", Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, S 3, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Şubat 2004, s. 64-65.

[6] "Doğu Sorunu" veya diğer bir ifade ile "Şark Meselesi" olarak adlandırılan ve Türkleri önce Balkanlar'dan, daha sonra da Anadolu'dan çıkarmayı hedefleyen politika, XX. yüzyılın başlarından itibaren çok yönlü olarak uygulamaya konulmuştur. Şark Meselesi hakkında bilgi

Osmanlı Devleti'nde kanun ve nizamlar önünde bütün halka eşit davranmak, adaleti her yerde egemen kılmak amacıyla ilan edilen Tanzimat ve Islahat Fermanları, bir süre sonra gayrimüslim Osmanlı vatandaşları için büyük bir avantaja dönüşmüştür. Özellikle Islahat Fermanı'nın sağladığı ayrıcalıklar, gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının kendi millet sistemleri içinde daha da bilinçlenmelerine yol açmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan ve (12)93 (1877 - 1878) Harbi olarak hafızalarda yer eden acımasız büyük savaşın peşi sıra imzalanan Yeşilköy ve Berlin Antlaşması, Balkanlar bölgesindeki ayrılıkçı hareketlerin uluslararası zeminde destek bulmasına da yol açmıştır. Berlin Antlaşması'ndan sonra Bulgaristan'ın kuzey kesiminde otonom bir Bulgar prensliğinin kurulmasıyla doruk noktasına ulaşan Bulgar bağımsızlık hareketi, uzun vadede bakıldığında Orta Çağ dönemindeki Bulgar Devleti'nin topraklarını bu yeni kurulan prensliğe kazandırma amacını gütmekteydi. Aslında Orta Çağ'da sınırlı bir süre Bulgar Devleti sınırlarında kalan Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden kurtarılması ve bu bölgenin yeni kurulmuş olan prensliğe katılması hedeflenmişti. Bu hedefe yönelik olarak da Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki vilayetlerinde yaşayan Slav nüfusu Bulgar bağımsızlık mücadelesine katmak, Osmanlı yönetimine karşı harekete geçirmek üzere açık ve gizli komiteler kurulmuştur.[7] Öte yandan Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri, Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıkmışlardır. Bulgarların dışında Yunan ve Sırplar da Makedonya'yı kendi hükûmetlerine katmak üzere girişimlerde bulunmaya başladılar. Bundan böyle Romanya, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ prenslikleri dönemin büyük güçlerinin desteğiyle Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki egemenliğini sarsan rakipler olarak belirmeye başladı. Öte yandan yüzyılın sonunda, 1897'de ortaya çıkan Osmanlı - Yunan Harbi, Osmanlı Devleti açısından zaferle sonuçlanmasına rağmen, diplomasi masasında hüsranla noktalanan bir askerî - siyasi gelişme olarak tarihteki yerini aldı.

Makedonya Meselesi'nin ortaya çıkmasında başlıca etken, bölgenin sosyolojik ve etnografik yapısı olmuştur. Makedonya ile ilgili etnografik değerlendirmelerde millet sistemini geçerli sayan Osmanlı bürokrasisi ve yöneticileri din unsurunu ölçü olarak benimserken Balkan milliyetçileri ise dil unsurunu ön plana çıkarmaktadırlar.[8] Nitekim Hristiyanlığın Doğu Avrupa'ya yayılma sürecinde Makedonya'nın yeri ve önemi çok ayrı ve son derece belirleyicidir. Özellikle Slav kökenli toplumlardaki Ortodoks - Hristiyan yorum ve kültürünün temelleri Makedonya'ya dayandırılmaya çalışılır.[9] Makedonya

---

için bk. Edouard Driault; Şark Mes'elesi,1328/1911-12) Çev. Mehmet Nazif, İstanbul, 1328, s. 17-19. Ayrıca bk. Rifat Uçarol; Siyasi Tarih, s. 48 vdd.

[7] Adanır; s. 61 vdd.

[8] Adanır; "Macedonian Question: The Socia-Economic Reality And Problems of Its Historiographic Interpretation", International Journal Of Turkish Studies, 1984 - 1985, Vol. III, p. 36.

[9] Selânikli iki rahip kardeş Konstantin Kıril ve Method, Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'i Güney Makedonya Slavlarının diline çevirmişler ve Kilise Slavcası denilen bir dil ortaya çıkmıştır. Kilise Slavcası bugün Ortodoks Hristiyanlarının ibadet dili olarak kullanılmaktadır. Kıril'in geliştirdiği

bölgesinde Türkler, Bulgarlar, Sırplar, Rumlar, Ulahlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Çingeneler yan yana yaşamaktadırlar.[10] Osmanlı yönetimine girdikten Balkan Savaşları'na kadar uzanan süreçte Türkler, Makedonya'da her zaman nüfus yoğunluğunu teşkil etmişlerdir.[11] Bölgede hâkim zümre olan Türklere rağmen Sırplar, Bulgarlar ve Yunanlar medeniyet tarihine sahip çıkarak hak iddiasında bulunmuşlardır ki işte asıl Makedonya Meselesi'nin çıkış sebebi de buna bağlanmaktadır.[12]

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge oluşu ve hızlı bir şeklide yıkılma sürecine girdiği dönemdir. Yüzyılın sonunda özellikle Ruslarla yapılan savaşlarda çözülmenin eşiğine gelen Osmanlı Devleti, dönemin yöneticilerince ayakta kalabilmesi için çeşitli hâl çareleri aranmış; kimi zaman büyük devletlere verilen çeşitli tavizlerle uluslararası ilişkilerde destek sağlanmaya çalışılmıştır. Berlin Antlaşması'nı takip eden dönemde İngiltere'nin Balkan politikası "Makedonya Meselesi" adı altında bu bölgede Rusya'ya set oluşturarak onun Akdeniz'e inmesini önlemek istikametinde şekillendirilmeye çalışılmıştır.[13] Aslına bakıldığında Makedonya Meselesi Fransız İhtilali'nden sonra Sırpların başlattığı ve Osmanlı hudutları içerisinde diğer milletlere de sıçrayarak Balkanlarda giderek yayılan bir milliyetçilik akımı ve buna bağlı olarak gelişen mücadele şeklinde özetlenebilir. Bu meselenin en aktif unsurları Slavlar veya Slavlaşmış Bulgarlardır. Tarihî gelişimine bakıldığında Makedonya Meselesi'nin aksiyon safhası 1878 Berlin Antlaşması ile başlamıştır.[14] Osmanlı Devleti, Berlin Antlaşması'nın 23'üncü maddesine göre daha önce Girit'te yapıldığı gibi Makedonya'da da köklü bir

---

alfabe daha sonra Slav dünyasında millî alfabe olarak kullanılmaya başlanmıştır. Makedonya - Üsküp'te bugün bu iki kardeşin adıyla anılan modern bir üniversite bulunmaktadır. Bahsedilen iki şahıs bugün Makedonların dinî ve millî kahramanları arasında yer almaktadır.

[10] Hüseyin Hilmi Paşa'nın Rumeli Müfettişliği döneminde Selânik, Manastır ve Kosova vilayetlerini kapsayan bir istatistik yapılır. Buna göre Müslümanlar (çoğunluğu Türk ve bir kısmı Arnavut) 1.508.507, Bulgarlar 896.497, Rumlar 307.000, Sırplar 100.717, Ulahlar 99.000 olmak üzere genel toplamda nüfus 2.911.700'dür. Bk. Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C I/1, Ankara, 1991, s. 164.

[11] Kemal Karpat; Ottoman Population 1830 - 1914 Demographic and Social Characteristics, Wisconcin, 1985, pp. 148-149.

[12] "Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum ve Makedonya meselesi hakkında mahremâne nota" başlıklı rapor hakkında bilgi için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); Yıldız Esas Evrakı (YEE), Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32. Bu konuda yorumlar için ayrıca bk. Osman Nuri; Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1327, C III, s. 979-980. Tunalı Hilmi; Makedonya'nın Mazisi, Hali ve Devr-i İstikbali, Kahire, 1908, s. 1-5; Tahsin Uzer; s. 82.

[13] BOA; YEE, Kısım: 9, Evrak: 2.644, Zarf: 72, Karton: 2. Nitekim İngiltere, belirtilen dönemde Rusların Osmanlı Devleti'ne olan saldırgan tutumlarını engellemek amacıyla Kıbrıs Adası'nı geçici olarak Osmanlı Devleti'nde istemiş; şayet verilmezse bir oldubitti ile alabileceği tehdidini savurmuştu. Osmanlı Devleti de Rusya'ya karşı dengeyi sağlamak adına (!) istemeye istemeye de olsa Kıbrıs'ı İngiltere'nin denetimine vermeyi kabul etmiştir. Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Rifat Uçarol; 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı - İngiliz Antlaşması, (Ada'nın İngiltere'ye Devri), İstanbul, 1978.

[14] Şevket Süreyya Aydemir; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, c. I, İstanbul 1986, s. 426.

ıslahat yapılmasını taahhüt ediyordu.[15] Böylece Balkanlarda 1800'lerin başlarında egemen bir ütopya olan Panhellenizm siyaseti, artık yerini aşikâr olarak Berlin Antlaşması'ndan sonra diğer bir ütopyaya Panslavizme bırakmıştır.[16] Bu dönemde büyük devletler, Osmanlı Devleti'nin Lübnan, Girit ve Doğu vilayetlerinde olduğu gibi, diğer vilayetlerinin sınırlarında yaşayan Hristiyan unsurlar için reform projelerini hazırladılar. Aslında bu projelerin hazırlanmasında, Osmanlı tebaası olan yerli Hristiyan unsurların devlet yönetimine karşı çeşitli meselelerden dolayı (vergi vermemek, askerlik yapmamak, kapitülasyon hakları vs.) çıkarmış oldukları isyanlar önemli bir etken olmuştur.

Makedonya bölgesinde ortaya çıkan kargaşa ve isyanlar dönemin aydınlarını, askerlerini yakından etkilediği gibi yazdıkları hatırat türü eserlerde konuyla ilgili yorumlar yapmalarına da yol açmıştır.[17] Makedonya Meselesi'nin en karmaşık döneminde Selânik'te ilk çocukluk yıllarını yaşayan, Manastır Askerî İdadisinde eğitim gören, Balkan Harbi yıllarına kadar bölge ile ilgisini kesmeyen Mustafa Kemal ATATÜRK de dönemle ilgili çeşitli yorum ve görüşlerini not defterlerine kaydetmiştir. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığınca yayımlanan "ATATÜRK'ün Not Defterleri-II"[18] adlı eserde Mustafa Kemal'in Balkanlar bölgesinde meydana gelen gelişmelerle ilgili kısa notları bulunmaktadır. Genç bir kurmay subay olan Mustafa Kemal, Balkanlarda milliyetçilik rüzgârının etkisiyle başlatılmış olan isyanların yakın bir gelecekte asırlarca huzur içinde yaşamış bulunan toplumları bir çatışmanın eşiğine sürükleyeceğini ifade ederken bu hususla ilgili görüşlerini not defterine kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'ni kuran Türkler, Balkanlar bölgesini kültürel açıdan vatanlaştırmışlar; ancak Batı tarzı sömürgecilik anlayışından yana olmadıklarından bu coğrafyada Türkçenin zorunlu olması noktasında oldukça müsamahakâr davranmışlardır. Mustafa Kemal tarafından defterin K: 44-6 sayfasında bir şarkıya ait üç mısraya yer verildikten sonra[19] devamındaki sayfalarda Balkanlardaki eşkıyalık olaylarını tasvir eden satırlar yer almaktadır. Bu notlar arasında, Bulgar öğretmenlerin istihbarat elemanı

[15] Berlin Antlaşmasının 61'inci maddesi de Doğu Anadolu bölgesinde meskûn bulunan Ermeniler lehine bir ıslahat yapılmasını gündeme getirmişti.

[16] Tunalı Hilmi; s. 1-9.

[17] Ünlü edebiyatçılarımızdan Necati Cumalı da bir eserinde 1900'lü yılların Makedonya'sındaki gelişmeleri tasvir eder. Bk. Makedonya 1900; İstanbul, 2010.

[18] Bk. Atatürk'ün Not Defterleri, C II, Yay. haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara, 2004. Bu defterin içinde yer alan ve Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6'da bulunan not defteri, 8,5 x 14 cm ebadında, siyah bez ciltli, küçük boy, çizgili bir defterdir. Mürekkepli kalemle, Osmanlıca rika tarzı el yazısı ile kaleme alınmıştır. Yazılı yaprakların içinde elle çizilmiş krokiler bulunmaktadır. Cep not defteri şeklinde küçük boy bir defterdir. Defterin kimi yerlerinde notlar çok düzgün tutulmuşken kimi yerlerde kısa özet hâlinde bilgiler sıralanmıştır.

[19] "Cevher-i ruhumsun sen ey melek / Hüsnünün meclûbuyum şâh-ı felek / Çok değil, bir kalbi meshûr eylemek", şeklinde muhtemelen o döneme ait bir şarkının üç mısrası yer almaktadır. A. Mithat İnan'ın çalışmasında ikinci mısra yanlış okunmuştur. Krş. Ali Mithat İnan; Atatürk'ün Not Defterleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 20. Ayrıca bk. Atatürk'ün Not Defterleri; C II, Yay. haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara, 2004.

olarak çalıştıklarına dair satırlar bulunmaktadır. Bu bölümde ayrıca Bulgar ayaklanması esnasında Avrupa kamuoyunda başlatılmış olan propaganda faaliyetlerinden de bahsedilmektedir.[20]

Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasında meydana gelen diğer gelişmeler hakkında da defterde kısa bilgiler yer almaktadır. Özellikle Rumeli vilayetlerindeki Rum ve Bulgar okullarında Türkçe dersi vermek üzere öğretmenler gönderilmesine dair uygulamaya yönelik fikirleri ise son derece önemlidir.[21] Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, "Türkçe'nin bu coğrafyada bir iletişim dili olarak öğretilmesinin" önemli olduğuna dikkat çekerek bu hususta ki görüşlerini dile getirmiştir.[22] Aslında o yazdığı notlarda bir yerde bu dönemde Balkanlarda faaliyet gösteren Slav Enstitülerinin çalışmalarına dikkat çekerek Balkan Harbi'ne uzanan süreçteki gelişmelerde dilin önemine vurgu yapmak istemiştir. Mustafa Kemal'in not defterinde dile getirdiği endişelerinde son derecede haklı olduğu bir gerçekti. Nitekim Makedonya'daki bu kalkışma hareketinin ilk evresi olarak kabul edilen[23] 1880 - 1902 döneminde, kilise ve okulların halkı harekete geçirme konusunda son derece etkili oldukları bir gerçekti.

Büyük Bulgaristan emelini gerçekleştirmek isteyen Bulgarlar, Makedonya'da "evrimci" ve "ihtilalci/devrimci" olmak üzere iki yöntemden yararlandılar. Evrimci yöntem yeni kültürel bağlar kurma ve var olan kültürel bağları Makedonya Bulgarları ile kaynaştırma temeline dayanıyordu.[24] Bunun için Bulgar eksarhlığının (kilise) nüfuzu kullanılarak bölgeye eksarhhaneye bağlı öğretmenler ve din adamları gönderilerek halkın milliyetçilik duyguları uyandırılmaya çalışıldı.[25] İhtilalci/devrimci yöntemin savunucularına göre Makedonya'yı özgürleştirmenin en iyi yolu ihtilalci çeteler kurmak, sivilleri bir ayaklanmaya hazırlamak ve büyük devletlerin dikkatini çekmek şeklinde belirlenmişti.[26] Bu amaca hizmet etmek üzere bu

---

[20] Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6au.

[21] Balkanlar'ın elden çıkması meselesi gündeme geldiğinde Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlının son döneminde anılan coğrafyada Slavca eğitim öğretim izni verilmesinin çok yanlış olduğunu yorumladığı ifade edilir ki bu tarihteki gelişmelere bakıldığında son derece doğru bir tespittir. (YN)

[22] Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6aıa.

[23] Adanır; Makedonya Sorunu, s. 108-113.

[24] Bu konuda 1993 yılında Sofya'da yayımlanmış olan ve Türkçeleştirildiğinde adı "1897 - 1912 Bulgar ordusundaki Gizli Subay Grupları ve Bunların Makedonya için Bağımsızlık Mücadelesi" olan eserde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bk. Svetlozar Eldrov; Taynite Ofiçerski Bratstva vo Bulgarskata Armiya i Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya i Odrinsko 1897 - 1912, Sofiya, 1993, p. 14.

[25] Makedonya'daki etnik toplulukların mücadelesinde önemli bir gösterge olması bakımından okulların ve öğrencilerin miktarını vermekte yarar vardır. Nitekim 1896 - 1897 yıllarında Bulgarların 843 okulu 31.719 öğrencisi, 1.306 öğretmeni varken Sırpların 77 okulu 2.873 öğrencisi ve 118 öğretmeni vardı. Bu rakamlar daha sonra başlayacak olan mücadelenin de varlığını göstermesi bakımından önemlidir. Bk. Murat Hatipoğlu; Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, Ankara, 2002, s. 157.

[26] Gül Tokay; Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilali'nin Kökenleri (1903 - 1908), İstanbul, 1996, s. 33.

dönemde öncelikle okullarda komitacı ruhlu insanların yetiştirilmesine büyük gayret harcanmıştır. Nitekim Bulgar Kralı Ferdinand, bu sırada Makedonya'da faaliyette bulunan "Virhovist Makedonya Komitesi"[27] ile "Santralist (Merkezî) Makedonya Komitesi"[28]nin birleştirilmesini istiyordu. Virhovist Makedonya Komitesinin parolası "Makedonya Bulgarlarındır.", Santralist Makedonya Komitesinin parolası ise "Makedonya Makedonyalılarındır." şeklinde idi.[29] Bu komite faaliyetlerinde en başta gelen öncelikle hedef, bölge halkına yönelik Slavlaştırma politikasının yaygın bir hâle getirilmesidir. Okullarda öğretmenler, kiliselerde papazlar, taşrada silahlı çeteler ilk önce gizliden gizliye Bulgarlaştırma faaliyetlerini artırdılar; daha sonra bu faaliyetler açıktan açığa da yapılmaya başlandı.[30] Bilhassa öğretmenler ve papazlar köy köy dolaşarak bölgedeki Bulgar halkın din ve milliyet duygularını körüklemeye, Makedonya'ya Bulgar göçünü artırmaya yönelik hızlı bir faaliyete giriştiler.[31] Nitekim, Mustafa Kemal yazdığı notlarda bu duruma dikkat çekerek Makedonya bölgesinde Bulgar kilisesi tarafından görevlendirilen papaz ve öğretmenlerinin halk üzerinde son derecede etkili olduklarını birkaç satırla da olsa ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti de bu coğrafyada komitacılarla mücadele edebilmek için bölgede öncelikle genç subayları istihdam etmiş; genç subayların buradaki mücadelesi ise onlarda zaman içinde komitacılığa meyyal bir psikolojinin doğmasına neden olmuştur.

Aslına bakılırsa Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından Makedonya bölgesinde Berlin Antlaşması'nda belirtilen ıslahat programının uygulamaya konulmasının ileri tarihlere sarkıtılması veya uygulamaya konulmaması yönündeki tavırlar gayrimüslim ahalinin dıştan gelen kışkırtmalara kolayca kapılmalarına zemin hazırlamıştır. Bölgede kol gezen büyük devlet casuslarının kışkırtma ve propagandaları, Avrupa basınının Makedonya'daki âsileri birer millî kahraman edasıyla kamuoyuna sunmaları, Makedonya olaylarının giderek sıcak bir çatışmaya dönüşmesine yol açmıştır. Makedonya'da ortaya çıkan kargaşa ve kalkışma hareketi Osmanlı yöneticileri tarafından devlet nizamına bir başkaldırı olarak değerlendirilmiş ve Makedonya'da isyan edenlerin eylemleri devlet nazarında bölücü

[27] Komiteci Mihalovski başkanlığında kurulan Virhovistler açıktan açığa Bulgaristan'a bağlanma yolunda çaba harcamışlardır. Virhovist Makedonya Komitesinin ileri gelenleri arasında General Mihalovski, Sonçef, Sugarof, Kanazirof, Sava, Apostol, Dosha, Yovan Aleksi, Yovan Dedekoço, Dede Yovan, Duka, Lazar, Andon vardı.

[28] Komiteci Yane Sandanski tarafından kurulan Santralistler ise "Makedonya Makedonyalılarındır." görüşünden hareketle önce özerk sonra da bağımsız bir Makedonya düşünüyorlardı. Santralist Makedonya Komitesinin ileri gelenleri arasında ise Sarafof, Garvatof, Sandanski, Apostol, Paniça, Hristo Dalçef, Arnavudof, Gorgi, Todorof gibileri vardı.

[29] Uzer; s. 117.

[30] BOA; YEE, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32. Ayrıca bk. Selânikli Şemseddin; Makedonya, Tarihçe-i Devr-i İnkılap, İstanbul, 1324, s. 19.

[31] Zekeriya Türkmen; "Makedonya Meselesi: Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere'nin Rolüne Dair Bir Vesika", Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 61, İstanbul, Ağustos 1989, s. 86.

eşkıyalık eylemi olarak görüldüğünden şiddetle takip edilmeye başlanmıştır.[32]

Eşkıyanın faaliyet alanındaki arazilerin aşılmazlığı, eşkıyaya cesaret verdiği gibi, kolayca gizlenmesini, barınmasını da sağlamıştır. XIX. yüzyıl sonlarında Balkanlar bölgesindeki olaylarla ilgili belgelere bakıldığında eşkıyalığın insan kaynağının milliyetçilik duygularıyla yetiştirilmiş; mevcut idareye karşı kin ve nefretle donatılmış gayrimüslim Osmanlı vatandaşları olduğu anlaşılır. Hâlbuki aynı dönemde Batı Anadolu'daki eşkıyalık olaylarında eşkıyanın insan kaynağını geçim sıkıntısı çeken, ağaların elinde karın tokluğuna çalışan topraksız köylü kesimi, devlet idaresinden memnun olmayanlarla, asker kaçaklarının oluşturduğu görülmektedir.[33] Öte yandan eşkıyalık eyleminin halk nazarında etki uyandırabilmesi için hareketin içinde olanlar tarafından sembolizm son derece etkili bir unsur olarak kullanılmıştır.[34]

Devlet, eşkıya ile mücadelede -Batılı anlamda jandarma teşkilatı kurulana kadar- oluşturduğu takip müfrezeleri ile takibatı sürdürmüş, daha sonra zaptiyenin yerini alan jandarma teşkilatı vücuda getirilmiştir. Özellikle 1877 - 1878 Osmanlı - Rus Savaşı'nın ardından yabancı ülkelerin jandarma teşkilatı dikkate alınarak birtakım düzenlemelere gidilmiştir. Zaptiye teşkilatı yerine Fransız usulü jandarma teşkilatının kurulması gündeme gelmişse de birtakım karşı çıkışlar nedeniyle XX. yüzyılın başlarına kadar jandarma teşkilatının iyileştirilmesi meselesi sürüncemede kalmıştır. Devletin mali bir iflasın eşiğinden dönmesi, öte yandan hazinede yeterince paranın bulunmayışı gibi sebepler jandarma teşkilatına gereken önemin verilmesini engellemiştir. Jandarma Teşkilatının Kuruluş Nizamnamesi, ancak 16 Nisan

---

[32] Eşkıya; yol kesen dağ hırsızı, haydut, soyguncu anlamına gelen bir isim olup Arapça şakî kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Eşkıyalık ise genellikle yerleşim birimleri dışında kırlarda, dağlarda, ıssız yollarda faaliyet gösteren haydutların, silahlı soyguncuların yaptığı faaliyettir. Hukuki açıdan eşkıyalık fiilinin anlamı daha geniştir. Eşkıyalığın doğmasında siyasi, idari, dinî sebepler rol oynamışsa da bunların en etkilisi sosyal ve ekonomik sebeplerdir. Taşrada merkezi otoritenin sarsılmasıyla birlikte artan sıkıntılar ve bunlara eklenen memnuniyetsizlikler eşkıyalık olaylarının giderek yayılmasına sebep olmuştur. Aşılması güç, engebeli dağlar eşkıyalar için vazgeçilmez mekânlardır. İklim şartları da eşkıyanın hareketini yönlendirir. Eşkıyanın toplum içinde de belirli bir sosyal statüsü vardır. Geniş bilgi için bk. Zekeriya Türkmen; "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya ile Mücadelesi", IX. Askerî Tarih Semineri (22 - 24 Ekim 2003) Bildirileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2005.

[33] Ayrıntı için bk. Türkmen; "XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu'da Eşkıya ile Mücadelede Osmanlı Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri: Çakırcalı Eşkıyasının Tenkil Harekâtı", XIV. Türk Tarih Kongresi (9 - 13 Eylül 2002) Bildirileri, Ankara, 2004.

[34] Eşkıyalıkta, kitlelerin cesaretini kıracak bir dış görüntünün oluşturulmasına büyük önem verilir. Tarihten bu yana eşkıya karakterleri incelendiğinde, insanlar üzerinde ürkütücü bir etki bırakmasına son derece dikkat edildiği görülür. Eşkıya tipleri giyim kuşam, taşıdıkları silah ve teçhizat yanında karşılarındaki insanları psikolojik anlamda yenebilecek; onlar üzerinde üstünlük sağlayabilecek bir görüntüye bürünmeye büyük gayret göstermişlerdir. Bu bakımdan Makedonya bölgesindeki eşkıya tipleri dönemin basın yayın organlarında incelendiğinde görülür ki yukarıda belirttiğimiz bu tanıma büyük ölçüde uymaktadırlar.

1904'te yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.[35] Yürürlüğe giren Jandarma Nizamnamesi'ne göre her ilde piyade ve süvariden kurulu jandarma alayları bütün memleketi kapsayacak düzeyde yeniden yapılandırılmıştı. Bu yeni teşkilatlanmaya göre her ilde bir jandarma alayı, her sancak/mutasarrıflıkta bir tabur, ilçelerde bir bölük teşkil edilmesi; bölükler takımlara, takımların da duruma göre karakol itibarıyla bucak ve köylere dağıtılması emredilmiştir. Bölüklerin insan kaynağı ise mensup oldukları ilçelerin önem derecelerine ve ihtiyaçlarına göre piyade ve süvari erlerinden tertip ve tayin olunmuştur. Karakollar 4 - 10 erden ibaret olmak üzere bir düzenlemeye tabi tutulmuştur.[36]

Berlin Antlaşması'nda taahhüt edilenlerin yapılmaması ve Makedonya Meselesi'nden kaynaklanan sorunlardan dolayı Osmanlı Devletine vilayât-ı selâsede (Selânik, Manastır, Kosova) ıslahat yapılması konusunda baskı yapan Rusya ve Avusturya Dışişleri bakanlarının Mürzsteg'de bir araya gelerek hazırladıkları program, 1903 Ekim'inde Babıaliye sunulmuştur. Ancak dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit, egemenlik haklarını kısıtladığı gerekçesiyle ıslahat meselesine karşı tavır almıştır. Öte yandan, Makedonya'daki asayişsizlik ve eşkıyalık olaylarının her geçen gün artarak devam etmesi ister istemez dış müdahaleyle gündeme gelen ıslahat konusunun Makedonya bölgesinde uygulamaya konulmasını zaruret hâline getirmiştir. Bu ıslahat programı siyasi açıdan mühim olduğu gibi, jandarma teşkilatı tarihinde de önemli bir yere sahiptir. Programda, Osmanlı jandarmasının iyileştirilmesi için Avrupa'dan general ve subaylar getirtilerek ıslahat yapılması isteniyordu. Buna göre 1904 yılında hükûmet tarafından alınan bir kararla Makedonya'daki üç vilayette (Selânik, Kosova, Manastır) jandarmanın ıslahı için Fransız Generali de Georgies ile anlaşma yapılmıştır. Ayrıca 60 yabancı subayın (İtalyan, İngiliz, Rus, Fransız ve Avusturya) da bu kapsamda ıslahat için gelmesi karara bağlanmıştır. Yapılan antlaşmaya göre ıslahat kapsamında gelenlere ülkelerindeki rütbelerinin bir üst rütbesi ile göreve başlamaları ilke olarak kabul edilmiş ve de Georgies'e ferik rütbesi verilmiştir. Islah heyetindeki subayların görev ve yetkileri 24 Mart 1904 tarihli nota ile ilgili ülkelerin sefirlerine bildirilmiştir. Bu notaya göre Avrupalı subayların görevi jandarmanın düzenlenmesi ve hizmeti ilgilendiren konularda nizamnamenin uygulanmasından ibaret olup emir - komuta ve yetki tamamen Osmanlı zabitanına bırakılmıştır. Tensikat kapsamında Selânik'e Rus, Serez'e Fransız, Drama'ya İngiliz, Manastır'a İtalyan, Kosova'ya Avusturyalı subaylar görevlendirilmiştir. Selânik Jandarma Efrad-ı Cedide Mektebine İngiliz, Jandarma Subay Mektebi Müfettişliğine Alman von Altzen, müdürlüğüne İtalyan Ridolfi, Jandarma Subay Mektebi Komutanlığına da Almanya'da eğitim görmüş olan Ferit Bey atanmıştır.

[35] Geniş bilgi için bk. Jandarma Nizamnâme-i Hümâyûnu; İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1320, s. 1-103.
[36] Bk. Selahattin Karatamu; TSK Tarihi, C III/6-1, s. 133.

Üsküp ve Manastır'da da birer jandarma okulu açılmıştır.[37] Tensikata tabi tutulan jandarmalar taşrada devriye görevi alırken tensikata tabi olamayanlar ise nöbet ve muhafızlık gibi hizmetlerde istihdam edilmiştir. 1903 senesi bütçesinde jandarma teşkilatına Osmanlı Devleti bütçesinden ayrılan para ise 1.013.944 liradır.[38] 1903 yılı tensikatına göre ordunun mevcudu da yedeklerle birlikte 1.454.000 kişi olarak tespit edilmektedir.[39] Yapılan bu tensikat esnasında birtakım başarılar elde edilmiş,[40] asayişin sağlanması yönünde bir mesafe alınmış olsa da Avrupa devletlerinin isteklerinin ardı arkası bir türlü kesilmemiştir.

Makedonya ıslahatı kapsamında bir yerde dış baskıların da etkisiyle 1904 yılında Makedonya bölgesinde gerçekleştirilen bu geniş çaplı tensikat faaliyetinde başarı sağlanmasının en büyük gerekçelerinden biri jandarma zabit ve eratının eğitim ve terbiyelerine her bakımdan özen gösterilmesi olduğu kadar maaş ve istihkaklarının zamanında verilmesinin büyük önemi

---

[37] Hüseyin Işık; "Rumeli Jandarmasının Tensik ve Islahı", Jandarma Dergisi, S 78, Ankara, 1971, s. 65.

[38] Selânikli Şemseddin; s. 73. Öte yandan 1903 yılında Osmanlı Devleti'nin bütçesi gelirler: 18.511.322 lira, giderler de 18.429.411 lira olarak hesaplanmıştır.

[39] 1903 yılı hesaplarına göre Osmanlı kara ordusunun mevcuduyla ilgili detaylar şu şekildedir:

Daimî ordu	: 404.000 kişi (Nizamiye 3 sene)
Redif ordusu	: 600.000 kişi (İhtiyat 6 sene)
İkinci sınıf redif ordusu	: 350.000 kişi (Redif 9 sene)
Mustahfız ordusu	: 100.000 kişi (Mustahfız 2 sene)
TOPLAM	: 1. 454.000 kişi olmak üzere (Askerlik 20 sene)

Bundan başka Hamidiye Alaylarında 40.000 kişi, Arnavut gönüllü birliklerinde de 40.000 kişinin bulunduğu kaydı yer almaktadır. Bk. Selânikli Şemseddin; s. 74.

[40] Buna göre her vilayette bir jandarma alayı, her sancakta bir tabur ve her kazada dahi birer bölük teşkil edilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni teşkilata göre bölükler beş postaya yani karakola taksim edilerek müfrezeler teşkil edilmiştir. Postaların mevcudu 5-8 kişi olup bir onbaşının kumandasında görev yapması planlanmıştır. İhtiyaca göre jandarmanın süvari olarak istihdamı da söz konusudur. Her postanın kendine tahsis edilmiş köyleri kontrol yetkisi verilmiş ve görevli bulunan jandarmaların halkın tamamına yakınını tanımasının da önemli olduğu vurgulanmıştır. Özellikle kırsal kesimde görev yapan jandarmaların bütün olup biteni yakından takip etmeleri, halkın şikâyetlerini dinlemeleri ve çözüm üretmeleri istenmiştir. Yeni usule göre çalışmalara başlayan jandarmanın Selânik, Manastır ve Üsküp alayları kendi içinde bölük ve postalara ayrılmış; buna göre 446 posta ve 42 bölük yer almıştır. Yine bu sisteme göre jandarma subay ve er maaşları da şu şekilde tespit edilmiştir: Jandarma Alay Kumandanı: 3.500 kuruş, Tabur kumandanı: 1.750 kuruş, Yüzbaşı: 1.000 kuruş, Mülazım-ı evvel: 800 kuruş, Mülazım-ı sani: 650 kuruş, Jandarma neferi: 171 kuruş. Yeni sistem jandarmanın kıyafeti şu şekilde olacaktır: Başta fek, mavi renkli ceket ve pantolon, önleri tek düğmeli ve yakası yarısına kadar kırmızı ve önleri iki cepli ve pantolon tek ince kırmızı zıhlı, ayakta kundura ve çizme; süvarilerin farklı olarak yalnız kırmızı kordonları bulunacaktı. Subayların kıyafeti Fransız jandarmasındaki gibi apoletli ve daha gösterişli olacaktı. Jandarmanın piyade ve süvarisine yeni sistem mavzer tüfeği verilecekti. O tarihe kadar martini tüfeği kullanan jandarmanın mavzer tüfeği ile silahlanması çetelerle mücadelede üstünlüğü ele geçirmesine sebep olmuştur. Bundan başka belirtilen vilayetlerdeki polis teşkilatının da ayni sisteme göre ıslahı konusu gündeme getirilmiş; Makedonya'da denetim ve kontrol memurları bulunan devletlerin temsilcilerinin gözetiminde ıslahata başlanmıştır. Konuyla ilgili ayrıntı için bk. Türkmen; "Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya ile Mücadelesi", IX. Askerî Tarih Semineri (22 - 24 Ekim 2003) Bildirileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2005.

ve etkisi vardır. Diğer yandan jandarmanın bu süreçte daima kanun dairesinde hareket etmesine de büyük ihtimam gösterilmiştir.[41] Devlet otoritesinin halka yansıtılmasında önemli bir silahlı güç olan jandarma, aynı zamanda devlet ile halk arasında aracılık görevini de üstlenen bir kurum niteliğinde idi. Tensikat kapsamında jandarma halkla ilişkiler konusunda da eğitilerek daima halkın yanında yer almış ve devletin gücünü kendi davranışıyla halka göstermeye çalışmıştır. 16 Nisan 1904 tarihli Nizamname, daha sonra çıkarılan 10 Şubat 1912 tarihli Kanun'la birtakım güncelleme ve değişikliklere uğradıktan sonra yine uygulanmaya devam edilmiştir.[42] Bahse konu Nizamname'nin daha sonraki tarihlerde yapılan değişiklik ve ilavelerle Cumhuriyet döneminde de etkisini sürdürdüğünü belirtmek yerinde olur.

Sıkıntılı dönemleri içinde barındırdığından XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti için çok zorlu geçmiştir. Bahse konu dönemde cereyan eden ve Osmanlı Devleti'ne büyük külfetler yükleyen savaşlardan dolayı devlet XX. yüzyıla mali yönden büyük sıkıntılar içinde adım atmak zorunda kalmıştı. Nitekim Dâhiliye Nezareti, parasızlıktan dolayı jandarma sayısını artıramadığından eşkıya takibine hız veremediği gibi, çeteciliğin önüne de geçememiştir. Jandarmanın azlığı çetelerin cesaretini artırmış; hapishanelere yapılan baskınlar sonucu tutuklu eşkıya salıverilmiş ve taşradaki eşkıyalık olaylarının ardı arkası bir türlü kesilmemiştir. Bu durumda devlet para bulduğunda geçici seyyar müfrezeler oluşturarak çözüm yolları aramışsa da bunda da başarılı olamamıştır.[43] Bundan başka eşkıya takibinde nizamiye askerinden, yani düzenli ordu birliklerinden yararlanılması yoluna da başvurulmuştur.

Mustafa Kemal genç subaylık döneminde yazdığı notlarında eşkıya ile mücadelede nizami kuvvetlerin yani askerin alacağı roller üzerinde de değerlendirmelerde bulunmuştur. Nitekim "ATATÜRK'ün Not Defterleri - V" adlı eserde onun bu konuyla ilgili görüşleri yer almaktadır. 1908 yılından itibaren Selânik'te bulunan 17'nci Redif Fırkasında ve Selânik - Üsküp demir yolu müfettişliğinde ikiz görevli olarak bulunduğu sırada bu notları yazmıştır. Bu defterde Balkanlar bölgesinde eşkıyalık olaylarına karşı alınması gereken önlemlere dair değerlendirmeler bulunmaktadır. Burada eşkıya ile mücadelede askerlerin alacağı tedbirler ayrıntılı olarak sıralanmıştır. Bu kapsamda personelin sivilleştirilerek istihbarat amaçlı olarak görevlendirilmesine dikkat çekilmiş; ayrıca bölge halkının dilini anlayan, bilen askerlerin görevlendirilmesinin daha doğru olacağı ifade edilmiştir. Bundan

[41] A. Rıfat Kemerdere; "Büyük Harpten Evvelki ve Sonraki Jandarmanın Ödevleri Arasında Bir Mukayese ve Jandarma Tarihçesi Hakkında Birkaç Söz", Jandarma Mecmuası, S 43, Ankara, 1 Ocak 1936, s. 32-34.

[42] 1904 tarihli jandarma nizamnamesi, 13 Ekim 1917 ve 15 Şubat 1919 tarihli kararnamelerin getirdiği değişikliklere rağmen 22 Haziran 1930'da yayımlanan 1.706 sayılı Jandarma Kanunu'nun uygulanmasına kadar yürürlükte kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Koparan; Türk Jandarma Teşkilatı (1908 - 1923), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

[43] Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bu konuda pek çok belge bulunmaktadır. Bilgi için bk. BOA; İrade Dahiliye, No. 62.455. Ayrıca bk. BOA; YEE, No. 79-38/40-106.

başka, eşkıyanın yol güzergâhının kontrolü, açık arazide ve yerleşim birimlerinde eşkıya ile mücadele yöntemleri, yakalanan eşkıyanın kanun dairesinde sevk edilmesi, halkın güvenliğinin her zaman ön planda tutulması gibi konular hakkında kısa değerlendirmelere yer verilmiştir. Defterin 8-ak sayfasından itibaren Mustafa Kemal'in Arnavutluk Meselesi hakkındaki yorumları yer almaktadır. Mustafa Kemal, burada Berlin Kongresi'nden sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Yenipazar ve Arnavutluk'a sahip olmak için bölgeye memurlar gönderdiğini, özellikle bölgede faaliyet gösteren rahiplerin dinî faaliyetlerden çok siyasi faaliyetlerde bulunduklarını belirttikten sonra adı geçen devletin bölge için çok paralar harcadığına dikkat çekmektedir.[44]

Osmanlı Devleti XX. yüzyılın başlarında Makedonya'daki eşkıyalık olaylarını sona erdirerek sorunları çözüme kavuşturacak önlemler almaktan aciz kalmıştır. Devlet içine düştüğü büyük mali sıkıntılar sebebiyle ülke genelinde güvenliği sağlayabilecek kolluk kuvvetlerinin sayısını artıramadığı gibi hizmete aldığı personelin maaşını dahi ödeyemeyecek duruma düşmüştür. Bu sıkıntılara ilaveten istihdam edilen jandarmanın düşük ücretle çalıştırılması, eşkıya takibi ve asayişin sağlanması konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Son derece zor ve meşakkatli görevleri yapmak zorunda bırakılan jandarma subay ve efradına devlet tarafından ödenen maaş, onların geçim sıkıntısına çare olacak miktara çıkarılamamıştır. Özlük haklarından kaynaklanan bu tür sıkıntılar, zamanla jandarmanın meslekten ayrılmasına veya geçim derdini bahane ederek kanunsuz eylemlere girişmesine neden olmuş; hatta bir kısmının eşkıya ile ortak harekete girişmesine dahi yol açmıştır.[45] Belirtilen dönemle (1900'lü yıllar) ilgili belgeler incelendiğinde; jandarma olarak istihdam edilecek yaştaki gençlerin daha kolay para kazanmak hırsıyla ya da geçim ve maişet derdine çare bulmak heves ve arzusuyla eşkıya gruplarına katıldıklarına dair bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Belgelerdeki ayrıntılar ele alındığında mektepli tabir edilen Harbiye mezunu subaylardan çok alaylı -tabir edilen erlikten zabitliğe yükselen- subaylarda bu tarz davranışların daha yaygın olduğu dikkati

[44] Mustafa Kemal notlarında Arnavutluk'un çok fakir olduğundan yabancı müdahalesine açık olduğunu, Arnavut beylerinin halkı kötü yönettiklerinden dolayı Avusturya-Macaristan'ın bölgeye yönelik siyasetinin halk üzerinde son derecede etkili olduğunu yazmaktadır. Mustafa Kemal bu notlarında ayrıca Arnavutluk'un önemini belirttikten sonra eğer dikkat edilmezse Avusturya'nın etkili propagandası sonucu Bosna-Hersek gibi elden çıkabileceğine vurgu yapmaktadır. Avusturya'nın Bosna-Hersek'ten sonra Arnavutluk'u doğuya açılmada ikinci bir menzil olarak gördüğünü belirten Mustafa Kemal, Adriyatik'in anahtarı olan Arnavutluk'un işgal edilmesi durumunda Akdeniz dengesinin sarsılacağına dikkat çekmektedir. Bu durum ileride Selânik'in işgaliyle daha kötü bir sonuç verebilir, diyen Mustafa Kemal, Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin Balkan coğrafyasındaki topraklarında öteden beri gözü olduğunu, Makedonya sorununda da hep müdahil olmaya çalıştığını belirttikten sonra, Avusturya'nın Balkanlar'da etnik problemleri kışkırttığı ifade edilmektedir. Mustafa Kemal notlarının devamında Saraybosna, Avlonya ve Selânik'in Osmanlı Devleti açısından üç önemli nokta olduğunu belirtirken bu bölgedeki gelişmeleri yakından takip ettiğini de göstermektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Atatürk'ün Not Defterleri; C V, Yay. haz. Zekeriya Türkmen, vd., Ankara, 2005, s. 42-43.

[45] BOA; Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-24/2319.

çekmektedir. Hatta dönemin basınında yer alan kimi haberlerde takip müfreze kumandanlarının bir kısmının çetelerin yağmalarından komisyon aldıklarına dair söylentiler de ortalığa yayılmıştır. Diğer taraftan eşkıya takibi esnasında, jandarmanın bu sırada halkın hoşuna gitmeyen bir uygulaması vardır: O da görev yaptığı bölgelerde zaman zaman kendisini bedava olarak halka besletme ve misafir ettirmesidir.[46] Dâhiliye Nezareti bu haberler üzerine Jandarma Umum Kumandanlığına bir ihtarda bulunarak kolluk kuvvetlerinin halka yük olmasına neden olan bu durumunun önüne geçilmesini istemiştir. Jandarma Umum Kumandanlığı da 1905 yılında yayımladığı bir emirde, eşkıya takibinde görevli müfreze ve birlik komutanlarının halka maddi manevi külfet yüklememeleri konusunda kesin ihtarda bulunmuştur.[47] İşte bütün bunlar, XX. yüzyıl başlarında devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu olduğu kadar jandarma teşkilatındaki zabitanın değişen iktisadi ve sosyal şartlar karşısında kaldığı çaresizliği ve bu çaresizlikten kaynaklanan sosyolojik bir vakıayı gözler önüne sermesi bakımından son derece önemlidir. Zabitanın özlük haklarının iyileştirilemeyişi onları kanunsuz birtakım eylemlere sürüklemiştir. Kimileri de ellerine geçirdikleri fırsatları değerlendirerek kendilerini deyim yerindeyse kanun/devlet yerine koyarak bir dizi kanunsuz eyleme girişmişlerdir. Halkın güvenliğinden, huzur ve asayişinden sorumlu olan resmî bir güç, iktisadi çözülmenin yarattığı etkiler ve değişen şartlar içinde siyasi, idari ve toplumsal yönden çözülmenin âdeta başaktörü oluvermiştir. Bahsedilen süreçte meydana gelen olumsuz bir diğer gelişme ise zabitanın kendisi siyasi hizipleşmelerin içinde bulmasıdır.

Makedonya Meselesi karşısında Osmanlı Devleti, büyük devletlerin müdahalelerinden de çekinerek kesin tedbirler uygulayamadı. Onların talepleri doğrultusunda birtakım düzenlemeler yapmaya gitti ise de hiçbirine yaranamadı. Yapılan ıslahat teşebbüslerinden ne Bulgarlar ne Sırplar ne Rumlar ne de devletin hâkim unsuru olan Türkler memnun kaldılar. Makedonya'da eşkıyalık olaylarının önlenmesi konusunda Osmanlı Devleti, jandarma teşkilatının ıslahı konusuna da eğilmişse de mali sıkıntılar, bölgedeki idarecilerin beceriksizlikleri gibi nedenlerden dolayı başarılı olamadı. Ayrıca bölgede görev yapan kolluk kuvvetlerinin sık sık tayinlerle yer değiştirmelerinden dolayı ne coğrafyayı ne de bölgedeki etnik grupları layıkıyla tanımalarına fırsat verildiğinden eşkıya ile mücadelede başarılı olunamadı. Bunları ilave olarak eşkıya ile mücadele eden askerin mevcut silahının eşkıyanın kullandığı silahın menzilinden kısa olması da eşkıyaya ayrıca bir güç kuvvet vermiştir.

Devletin iç ve dış itibarını zedelemeden eşkıya ile mücadele etmek son derece önem arz ettiğinden, ilk başta jandarma teşkilatının

[46] Sabri Yetkin; Ege'de Eşkıyalar, İstanbul, 1997, s. 82.

[47] Bu emirde, "… Jandarma efrad ve zabitanının ahaliden meccanen yiyecek talebi suretinde ve diğer yolda tazyikat ve taaddiyat icra eylemekte bulundukları…" tespit edildiğinden bunun yasaklandığı ifade ediliyor, bu yasağa uymayanlar hakkında takibatta bulunulacağı belirtiliyordu. Bk. BOA; DH. HMŞ (Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi), No. 21/44.

düzenlenmesi çareleri aranmıştır. Özellikle Alman askerî heyetlerinin gelmesinden sonra Osmanlı ordusunda, Batılı anlamda teknik ve taktik bilgileri ve eğitim sistemi çağdaş bir yapıya kavuşturulmaya çalışıldı. Harbiye Mektebi, Batılı usullere göre eğitim veren bir kuruma dönüştürüldü. XIX. yüzyılın sonlarında Almanya'ya daha çok yakınlaşan Osmanlı Devleti, ordusu için gerekli silahları da bu ülkeden temin etmeye özen gösterdi. 1888 yılından itibaren yapılan antlaşmalarla özellikle kara ordusunun silahlandırılmasına büyük önem verildi. Bunun yanında iç güvenliğin sağlanmasında etkili bir güç olan zaptiye/jandarma teşkilatının da silah bakımından iyileştirilmesi çalışmaları sürdürüldü. Gerçi Almanya'dan alınan mavzer tüfekleri kara ordusuna dağıtılmış; fakat eşkıya takibinde görevli bulunan jandarma teşkilatına ise eski kapaklı diye tabir olunan Tophane yapımı tüfekler verilmiştir.[48] Bu köhne tüfekler ise çoğu zaman ateş almamış; jandarma bunlarla bir iş görememiş; tüfeklerin menzili eşkıyanın tüfek menzilinden kısa kaldığından takip müfrezelerindeki askerlerin çoğu eşkıyanın kurşunlarına hedef olmuştur. Eşkıyanın elinde son model martini ve mavzer tüfeklerinin bulunduğu bir dönemde eski kapaklı diye tabir olunan tüfeklerin jandarmanın elinde bulunması bir dezavantaj oluşturmuştur.[49]

Bunun farkında olan idareciler, jandarma birliklerindeki efrada İngiltere'den alınan Martini Hanri marka tüfekleri dağıtarak eşkıya ile mücadelede karar kıldılar.[50] Ancak eşkıya gruplarının bu defa daha etkili olan Alman yapımı mavzer tüfeği ile silahlanmaları, eşkıyanın yine üstünlüğü ele geçirmesine neden olmuştur. Nitekim Osmanlı jandarmasının bu dönemde eşkıyanın kullandığı silahın menziline giremediğinden mücadelede pek başarılı olamadığı görülür. Eşkıyanın son model silahlara sahip olması da çok kolaydı. Adalar Denizi kıyılarına gelen yabancı bandıralı gemilerle kaçak olarak getirilen silahlar, yine aynı yöntemlerle eşkıyaya satılmakta idi. Taşradaki kimi yöneticiler, silah kaçakçılığı önlenirse şayet eşkıya ile mücadelede başarılı olma ihtimallerinin yüksek olduğunu sundukları

[48] BOA; YEE, No. 79-38/40-106.

[49] Jandarmanın elindeki eski model tüfekler, eşkıyanın sayıca az olmasına rağmen üstünlüğü elde etmesine neden olmuştur. Bk. BOA; Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-38/3746; 86-40/3974.

[50] Makedonya dağlarında gezen Dedreli Hasan'ın ateş edip dağları inlettiği ve sesini Drama mahpusunda yatan dostlarına dinlettiği; Orta ve Doğu Karadeniz dağlarında adı duyulduğunda bir ürperti uyandıran Hekimoğlu'nun kendi nesli için aynalısını yaptırdığı tüfeğin hakiki adı, "Peabody-Martini-Henry" olup, biz buna türkülerimizdeki geçen şekliyle "martin" deyip işin içinden çıkıvermişiz. Martini tüfekleri, 1.300 metreye ulaşan etkili menzilleri, kalitesi ve kullanım kolaylığı bakımından, Osmanlı Devleti'nin en büyük rakibi olan Rus ordusunda kullanılan benzer kategorideki 1867 model krnka ve 1868 model berdan tüfeklerinden daha üstün durumdaydı. 1871 yılında Amerikalı silah üreticisi ile kontrat yapılarak tanesi 15 dolardan (süngü için de 1,25 dolar daha ödenecekti) 1872 yılından başlamak üzere beş yıllık bir süre içerisinde, 50.000 tanesi Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın hediyesi olmak üzere 600.000 adetten fazla martin tüfeği Osmanlı ordusuna verildi. Bu tüfekler de Osmanlı ordusu için özel olarak üretildiği için nişangâhlarındaki rakamlar Türkçe kazınmış, tüfeklerin sağ gövdesine Sultanı Abdülaziz'in tuğrası ve tüfeklerin seri numaraları kazınmıştır. (YN)

raporlarda dile getirmişler; fakat bu raporlar öyle fazla etkili olamamıştır.[51] Eşkıyalık olayları artınca bu defa halkın da kendini savunmak üzere silahlanması söz konusu olmuştur. Devletin kontrolü dışında bir silahlanma idarecilerde endişe yarattığından, zaman zaman halkın silah taşıması kanunla yasaklanmış; ne var ki alınan bu önlemler pek de etkili olamamıştır. Bütün bunlara rağmen Makedonya bölgesinde eşkıyalığın önüne de geçilememiştir.

Eşkıya grupları seslerini duyurabilmek için her türlü yöntemi kullanmışlardır. Kimi zaman Avrupa basınıyla kamuoyu oluşturmaya çalışmışlar kimi zaman da büyük devletlerin bölgedeki misyonerlerini kaçırarak dünya kamuoyunu etkilemeye çalışmışlardır.[52] Dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit hatıratında "… Ne zaman Bulgar hayduduna (bölgedeki Bulgar, Sırp ve Rum çeteleri kastediliyor) vurmak için elimizi kaldırdığımızda İngiliz ve Rus'u karşımızda bulduk." diyerek içinde bulunduğu çaresizliği ve bu iki devletin bölgedeki halklara yönelik politikasını gözler önüne sermeye çalışmıştır.[53] Padişah bunlara ilave olarak hatıratında, İngiltere'nin büyük bir Bulgar devletinin kurulmasına ve Adalar Denizi'ne kadar ilerlemesine itiraz etmeyeceğini, aksine İngiliz desteğinde kuvvetli bir Bulgar devletinin kurulması durumunda Rusya'nın sıcak denizlere inmesinin

[51] Kamil Paşa silah kaçakçılığının önlenmesi için sıkça raporlar göndermiştir. Bunlardan biri için bk. BOA; Yıldız Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-12/1184.

[52] Makedonya Komitesi Avrupa ve Amerika kamuoyunu hareket geçirmek için zaman zaman bölgede faaliyette bulunan misyonerlere yönelik kimi hareketleri gerçekleştirdiler. Bu tür eylemlerden birisi Amerikalı Protestan Misyoneri Rahibe Miss Stone'nın Makedonya Komitesi tarafından Yardımcısı Bulgar Fotrine Zilka ile birlikte Cuma-i Bâlâ'ya giderken Razlık yolu üzerinde Predel Hanları ile Gradova Köyü arasındaki yolda kaçırılması olayıdır. Makedonya Bulgar Komitesi tarafından kaçırılan misyoner rahibe yüzünden Osmanlı Devleti'nin dış devletler nazarında itibarı zedelenirken komite sesini dünya kamuoyuna duyurmuş oldu. Makedonya Komitesi Miss Helen Stone'u ancak fidye verilmek kaydıyla bırakacağını belirttiğinden, Amerika'da toplanan 14.500 lira Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan sefaret görevlileri tarafından 22 Şubat 1902'de Ustrumca'da eşkıyaya teslim edilerek rehineler kurtarılmıştır. Ancak bu meseleden dolayı Osmanlı Devleti ile Amerika arasındaki ilişkilerde sıkıntı baş göstermiştir. Amerikalı yetkililer olayın suçunu Osmanlı Devleti'ne yükleyerek ödedikleri fidyenin Osmanlı Devleti tarafından tazmin edilmesini talep etmişlerdi. Serez'de bulunan 9'uncu Nizamiye Tümen Komutanlığının 27 Mart 1902 tarihli uzunca raporunda misyoner Amerikalının kaçırılması olayında Osmanlı Devleti'nin hiçbir sorumluluğu olmadığı, aslında bunun misyoner rahibe tarafından tertiplenmiş bir olay olduğu, neticede Makedonya Bulgar Komitesinin amacına ulaşmış olduğu ifade edilmekte idi. Daha sonra yapılan araştırmada Amerikalı Misyoner Rahibe Miss Helen Stone'nun kaçırılması olayının Yardımcı Bulgar asıllı Zilka'nın kocası Ligor tarafından tertiplendiği bu olaydan komitenin başı Sarafof'un da haberi bulunduğu, meselenin şöhret ve para kazanma uğruna yapıldığı tespit edilmiştir. Amerikalı rahibe daha sonra kaçırılma olayıyla ilgili hatıralarını gazetelere satarak bu konuda konferanslar vererek bunları paraya dönüştürerek ruhbanlığa yakışmayan bir yol tutmuştur. Bk. BOA; AMTZ, No. 04, 74/74, 75/72, 72/28, 74/18, 74/57, Mart 1318/1902. Alan Palmer; Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 1995, s. 315. Amerikalı Protestan Misyoneri Rahibe Miss Stone'nun kaçırılması olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Zekeriya Kurşun; "Makedonya'da Terörist-Misyoner İş Birliği", Tarih ve Medeniyet, S 23, Ocak 1996, s. 49-52.

[53] Sultan Abdülhamit; Siyasi Hatıralarım, Dergah Yay., İstanbul, 1984, s. 162-164. Ayrıca bk. Nafiye Şen; Makedonya Meselesi, s. 7.

engellenebileceğini ifade etmektedir. Öte yandan İngilizler, Rusya'nın desteğinde bir Makedonya - Bulgar devletinin kurulması hâlinde boğazların açılmasından ve Mısır'daki İngiliz egemenliğinin tehlikeye düşmesinden endişelenmektedirler.[54] Nitekim bu endişeleri haklı çıkaracak gelişmeler 1902 yılından itibaren Bulgaristan Krallığı'nın silahlanmaya ayırdığı büyük paralarla kendini gösteriyordu. Bulgarlar Avrupa devletlerine 50 milyon liralık silah ve mühimmat siparişi yaparken Yunanlar da Adalar Denizi'ni kontrol altına almak amacıyla deniz harp filosunu genişletmeye çalışıyorlardı. Bu amaç için Fransa'dan 60 milyon frank ikrazda bulunmuşlardı. Makedonya Meselesi ile uğraşan devletler silahlanmaya devam ederken Osmanlı Devleti de bölgedeki ıslahat çabalarını sürdürmeye devam etmekteydi. Hâlbuki dönemin ünlü devlet adamlarından Kamil Paşa'nın bir raporunda belirtildiğine göre, Osmanlı Devleti Makedonya konusunda büyük devletlerin nasihatlerini istihza ile karşıladığından ıslahat konusundaki çabaları kimi zaman infiale neden olmakta, pek de itibar edilmemekte idi.[55]

Bulgar Hükûmetinin desteğini alan Makedonya Komitesi 21 Eylül 1902'de Cuma-i Bâlâ ayaklanmasını başlatmış, dönemin Avrupa basınında (İngiliz, Fransız, İtalyan) da ilgiyle takip edilmiştir. Ancak ayaklanma bu sırada Koçana ve Üsküp taraflarında konuşlanmış bulunan 13'üncü Topçu Alayında görevli bulunan Kurmay Yüzbaşı Enver'in de görev yaptığı[56] birlikler tarafından kısa zamanda bastırılmıştır.[57]

Makedonya'da karışıklıkların giderek artınca II. Abdülhamit bölgede geniş çaplı bir ıslahat projesini uygulamak üzere, 1902 yılı sonlarına doğru geniş yetkilerle Hüseyin Hilmi Paşa'yı Rumeli Umum Müfettişi olarak tayin etti.[58] Hüseyin Hilmi Paşa, Selânik, Kosova ve Manastır vilayetlerini içine alan bu bölgede ekonomik, toplumsal, hukuki alanlarla eğitim alanında geniş çaplı bir ıslahat hareketine girişti.[59] Islahat işinde başarılı olabilmek için öncelikle bölgede Osmanlı idaresine güçlendirmek için mülki yönden tedbirler alınması, ardından jandarmanın ıslah edilmesi hükme bağlandı. Bölgede görevlendirilecek jandarma subaylarının seçiminde Harbiye mezunlarına öncelik tanındı. Eşkıya ile mücadelede jandarma kuvvetleri yetersiz kalınca Osmanlı Hükûmeti, Anadolu'daki redif taburlarını peyderpey

[54] Osman Nuri; s. 985-986. Ayrıca bk. Rahmi Apak; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988, s. 5, 16. Kimi araştırmacılara göre İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Bağdat Demir Yolu Projesi'ni Almanya'ya ihale etmesi üzerine Makedonya bölgesi ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. Bk. Bayur; s. 139.

[55] BOA; YEE, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32, 7 Şubat 1323.

[56] Enver Paşa'nın Anıları 1881 - 1909; Yay. haz. Halil Erdoğan Cengiz, İstanbul, 1991, s. 44-57.

[57] Hatipoğlu; s. 60. Ayrıca bk. Tokay; s. 55.

[58] Rumeli Umum Müfettişliğine tayin edilen Hüseyin Hilmi Paşa, bölgedeki olumsuzlukları önlemek üzere çok geniş çaplı bir çalışma başlatır. Özellikle vergi adaleti konusunda büyük mesafe alır. Günde 17 saat çalışarak bölgede ıslahat konusunda önemli başarıları gerçekleştirir. O sırada Makedonya'da kaza kaymakamı olarak görev yapan Tahsin Uzer, bunları detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Bilgi için bk. Uzer; s. 158.

[59] Tokay; s. 45.

Rumeli'ye göndermeye başladı.[60] Osmanlı Hükûmeti, 12 Aralık 1902 tarihinde Rumeli vilayetlerinde yapılacak ıslahat hakkında geniş bir talimatname hazırlayarak uygulamaya koydu.[61] Öte yandan Makedonya Komitesine mensup eşkıyanın bölgedeki hükûmet dairelerine, posta teşkilatına, Rumeli demir yolu hattına yönelik saldırıları aralıksız devam etti. Demir yolu köprülerinin havaya uçurulması, çetelerin seslerini Avrupa kamuoyuna duyurmalarına yol açtı.[62] Makedonya Bulgar Komitesinin ilk önemli faaliyeti, 20 Nisan 1903 gecesi alaturka saat 01.30 raddelerinde Rumeli'nin önemli bir şehri olan Selânik'te meydana gelmiştir, Osmanlı Bankasına yönelik bombalı büyük bir eylem gerçekleştirilmiştir.[63] Makedonya Bulgar Komitesi sadece Selânik'te değil; Edirne, Üsküp ve Manastır'da da benzer olayları tertiplemeye çalışmıştır. Bu şehirlerde görevli askerî yetkililerin uyanık bulunmaları sonucu komiteciler başarılı olamamışlardır.[64] Eşkıyalık olayları ve diğer gelişmeler hakkında pek çok bilgi, devlet görevlisi tarafından devlet merkezine raporlarla gönderilmiştir. Rıza Paşa'nın 1903 tarihinde gönderdiği raporda bölgede önemli bir güç hâline gelen Yunanistan'ın çabaları açıklanıyor; buna göre Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin asker istihdam etmesi gerektiği hatırlatılıyordu.[65] Bu sırada bölgede Bulgarlar tarafından gerçekleştirilen en önemli faaliyetlerden biri de Kurşova İsyanı'dır. Manastır vilayeti sınırlarında 2 Ağustos 1903'te başlayıp 5 Ağustos'a kadar devam eden bu olayda Bulgar eşkıyası baskınlar düzenleyerek Kurşova'yı ele geçirmiş; Kurşova Makedon Cumhuriyeti adı altında Makedon Devleti'nin ilk temelleri atılmış, Aziz İlyas Yortusu (St. İliyah, Slavca İlinden) gününe rastlamasından dolayı İlinden Ayaklanması olarak da bilinen bu ayaklanmayı bastırmak üzere Prizren, Gostivar, Kırçova ve Pirlepe'den hareket eden takip müfrezeleri 12 Ağustos'ta tamamen kontrolü ele geçirmişler, eşkıyanın kuvveti etkisiz hâle getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'dan asker getirmesi de ayaklanmanın kısa sürede bastırılmasında etkili olmuştur.[66] İngiliz arşivlerinden yararlanarak bu konu hakkında bilgiler veren Gül

[60] Selânikli Şemseddin; s. 31.

[61] Makedonya'da bayındırlık, ticaret, ziraat ve sanayinin gelişmesi için valinin çalışması, ecnebilerle temas için umur-ı ecnebiye müdürlüklerinin kurulması, jandarmada hem Müslüman hem de Hristiyan unsurların bulundurulması, polis teşkilatının da keza bu şekilde yapılandırılması, gerekirse bölgedeki orduyu valinin kullanabilme yetkisine sahip bulunması, 50 haneli her köyde bir okul yaptırılması, bölgeden toplanan verginin önemli bir kısmının bu yöre için sarf edilmesi gibi hususlar sıralanmaktadır. Bilgi için bk. Bayur; s. 167-168.

[62] O sırada Osmanlı ordusunda yüzbaşı rütbesinde bir subay olarak Selânik'te görev yapan Şemsettin Bey, eserinde bu saldırı olayını krokilerle birlikte canlandırmış; tüm detayı ile bilgi vermiştir. Bk. Selânikli Şemseddin; s. 32.

[63] Selânik Olayı hakkında bilgi için bk. Türkmen; "1903 Selânik Olayı: Makedonya Bulgar İhtilal Komitesinin Selânik'e Bombalı Saldırısı", Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S 3, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Şubat 2004, s. 54-68.

[64] Uzer; s. 156-157.

[65] Rıza Paşa'nın layihasına göre Yunanistan'da askerlik süresi 19 yıl olarak belirlendiği, hazarda sayıca az olmalarına rağmen, kısa sürede seferber duruma geçebilecekleri belirtiliyordu. Bk. BOA; YEE, Kısım: 14, Evrak: 88/31, Zarf: 88, Karton: 12. 1903 tarihli layiha.

[66] Tokay; s. 55. Ayrıca bk. Türkmen; "1903 Selânik Olayı...", s. 63-64. Adanır; Makedonya Sorunu, s. 192-213.

Tokay'a göre İlinden Ayaklanması'nda pek çok kişi telef olmuş, evsiz barksız kalmıştır.[67]

İlinden Ayaklanması'nda sonraki süreçte, Makedonya Komitesi benzer olayları bütün Makedonya coğrafyasında tekrarlamış; 50-60-400-500 kişilik gruplar hâlinde dolaşarak özellikle Türk köylerine saldırılar düzenlemiş ve halkın bu coğrafyadan uzaklaştırılması yönünde baskılar yapılmıştır. Komiteler, Osmanlı takip kuvvetleri tarafından tamamen bertaraf edilemediğinden olayların ardı arkası kesilmemiştir.[68] Makedonya bölgesinde bu gelişmeler olurken Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa, 13 Ağustos 1903 tarihinde padişaha gönderdiği bir raporda Rumeli'deki Makedon eşkıyasıyla başarılı mücadele edebilmek için 52 taburluk[69] bir redif kuvvetine ihtiyaç duyulduğunu belirtiyordu. 52 tabur için toplanacak askerin çok iyi seçilmesi gerektiği, bölgeye gönderilecek memurların da iş bilir, gözü açık kişilerden belirlenmesinin önemli olduğu ifade ediliyordu.[70] Bu sırada Kosova ve Manastır vilayetlerinden gönderilen yazılarda beher taburu 600 mevcutlu olan 3'üncü Ordu için 16 ilave tabur ile 800 mevcutlu İzmir Fırkasının Prizren - Metroviçe taraflarında istihdam edilmesi hususu dile getiriliyordu.[71]

Makedonya coğrafyasında eşkıyalığın önünün alınmasında kararlı olan Osmanlı Hükûmeti, zaman zaman bölgedeki komitelerle gizli birtakım görüşmelerde de bulunma gereğini hissetti. Nitekim Osmanlı Hükûmetleri, bölgede mücadele eden ayrılıkçı grupların birini kendi yanına çekmeye çalışarak kendince bir denge yaratmaya çalıştı. Ancak bu denge politikası da pek tutarlı olmadı. Hükûmet, Virhovist Makedonya Komitesine karşılık Santralistleri desteklemesi bu kabilden bir hareket idi. Denge siyasetinden dolayı Santralist liderlerden Yane Sandanski ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenleri arasında kurulan yakınlık ileriki yıllarda Makedonya'ya yönelik iç siyasetin belirlenmesinde etkili olmuştur. Virhovist ve Santralist Makedonya Komiteleri arasındaki anlaşmazlıklar içten içe körüklenmeye çalışılarak bölgede devlet gücünü hissettirmeye çalıştıysa da pek başarılı olamadı.

Balkan Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce Umum Jandarma Kumandanlığınca görevlendirilen Kurmay Yarbay Halil Recai Bey'in hazırladığı rapor, Harbiye Nazırı ve Jandarma Umum Kumandanı tarafından da incelendikten sonra Hükûmete sunuldu. 17 Kânunusani 1327/30 Ocak 1912 tarihinde Bakanlar Kurulunda görüşülen bu rapora dayanarak özellikle jandarmanın ıslahı için 23 maddelik bir taslak metin hazırlandı. Hazırlanan

[67] Tokay araştırmasında İngiliz arşivlerini kaynak olarak göstererek 2.000 kişinin öldüğünü, 16.000 kişinin evsiz kaldığını ifade eder. Bk. Tokay; s. 57. Hâlbuki dönemle ilgili kayıtlar incelendiğinde bu rakamların abartılı olduğunu burada ifade etmek gerekir.
[68] Selânikli Şemseddin; s. 46-52.
[69] Osmanlı ordusunda belirtilen tarihlerde bir taburda yaklaşık 600 kişi civarında asker bulunuyordu. Bu hesaba göre, 52 tabur x 600 = 31.200 asker eder.
[70] BOA; Y.A.Res, No. 122/53, 22.5.1321/16 Ağustos 1903.
[71] BOA.; Y.A. Res, Defter No. 11121-120/10.

bu rapora göre, Üsküp, Manastır ve Selânik'teki seyyar jandarma taburlarının sayıca artırılması, teknik açıdan son sistem silahlarla donatılması, bölgede görevli seyyar taburların her mangasına halkın güvenini kazanmış bir kişinin görevlendirilmesi, efrada mavzer tüfeği dağıtılması, jandarma okuluna alınacak öğrencilerin seçiminde dikkatli davranılması vb. gibi hususlar üzerinde durulmakta idi. Ayrıca jandarma efradına verilecek maaş, karakolların statüleri, karakol komutanlarının görevleri de uzun uzadıya belirtilmiştir.[72]

Netice itibarıyla belirtmek gerekirse Osmanlı Devleti'nin bu bölgede eşkıya ile yaptığı mücadelede tam anlamıyla başarı sağlayamamış olmasının asıl nedenleri arasında Makedonya'ya iş bilir jandarma kuvveti gönderememiş olması gibi halkı da bu mücadele esnasında kendi yanına çekememiş olması gerekçeleri ilk sırada yer alıyordu. Diğer yandan bölgede eşkıya ile mücadele eden Osmanlı kolluk kuvvetlerinin ellerinde bulunan silahların teknik bakımdan eşkıyanın silahlarından daha kısa menzile sahip olması da eşkıya gruplarına üstünlük sağlamakta idi. Diğer yandan Makedonya'da görev yapan idarecilerin hepsinin eşkıyaya karşı aynı tavrı sergilememesi gibi hususlar da mücadelenin başarısızlıklarının diğer sebeplerinden olarak açıklanabilir. Makedonya bölgesinin Genç Türklerin ve İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup asker ve idarecilerin bir nevi sürgün yeri olması da eşkıya ile mücadelenin başarısızlık gerekçeleri arasında gösterilebilir. Harbiye Mektebinden yeni mezun olmuş ve henüz bir tecrübe kazanmamış olan subayların eşkıyanın en yoğun olarak bulunduğu bölgeye gönderilmesi onların psikolojisini bozduğu gibi, subayların da bir süre sonra tamamen siyasi gruplar içerisinde yer almasına sebep olmuştur.

Dönemin siyasi ve askerî şartlarının zorlamasıyla bir yerde Osmanlı - Alman yakınlaşmasını XIX. yüzyılın son çeyreğinde hem devlet adamlarının hem de Sultan II. Abdülhamit'in şahsi tercihi olmuştur. Devlet yönetimince, siyasi bakımdan diğer devletlere nazaran Almanya daha az tehlikeli bulunmuştur. Almanya ile askerî iş birliğini öncelikler arasına sokan başka sebepler arasında Almanya - Fransa Savaşı'nda Alman silahlarının savaş tekniği ile askerî yeterliliğini ispatlamış olması geliyordu. Bundan dolayı hem siyasi hem de askerî yakınlaşma ve iş birliği için Almanya seçeneği, devlet yöneticilerine çok daha gerçekçi görünüyordu. Dönemin şartlarını da dikkate alarak bu ilişkilerde avantaj ve riskleri değerlendiren Osmanlı idarecileri, 1881'den sonra, Türk ordusunu yeniden örgütlemek için, Almanya ile askerî iş birliğine karar verdiler. Daha sonra, Almanya'dan askerî heyet talebi ve askerî malzeme alımına yönelik girişimlerde bulundular. Ancak silah alımı için büyük paralara gerek duyulacaktı. Mali yönden iflas etmiş bir devletin bu sorunu çözebilmesi son derece zordu. Bu sıkıntı belki Alman sermaye çevreleri ve bilhassa Deutsche Bank kredileri ile bir yere kadar çözülebilirdi.

[72] Rumeli Jandarmasının ıslahı hakkında rapor için bk. BOA; MVM, No. 161, 17 Kânunusâni 1327.

Ancak devlet kendi iç kaynaklarını kullanarak bunu çözme yollarını aramaya koyuldu.[73]

XIX. yüzyılın sonlarında mali yönden iflasını ilan etmiş bir devletin, ülkenin güvenliğinden sorumlu olan ordusunu ayakta tutabilmesini büyük ölçüde güçleştirmiştir. Dış borç almadan silahlanmanın gerçekleştirilmesine önem verildi. Bu süreçte, ordu - millet dayanışması çerçevesinde kimi bürokratların öncülüğünde teşkil edilen "Teçhizat-ı Askeriye Komisyonu" ile ordunun içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtuluş çareleri aranmaya başlandı. Ülkenin özellikle Balkanlar kesiminde yaşanan etnik milliyetçiliğe dayalı ayrılıkçı hareketler ve bunlara bağlı sorunlara karşı mücadele edebilmek için öncelikle orduyu çağın teknolojisine göre yeniden düzenlemek, silah ve teçhizatla donatmak gerekiyordu. İşte bu kapsamda komisyon olarak teşkil edilmiş olan bu birim bir süre sonra bir nezarete/bakanlığa dönüştürülerek Osmanlı ordusunun lojistik yönden güçlendirilmesine yönelik çalışmalarını başlattı. Çelik gövdeli gemilerden, seri ateşli toplara, mavzer tüfeklerine varıncaya kadar pek çok silah ve malzemenin alımları "Teçhizat-ı Askeriye Komisyonu/Nezareti" tarafından toplanan ianeler (yardımlar) ile gerçekleştirildi.

XIX. yüzyıl sonlarından XX. yüzyıl başlarına Balkanlar bölgesindeki siyasi gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti'nin öncelikle mülki - idari taksimatta aldığı önlemler bir çözüm getirmeyince bu defa uygulamaya konulan askerî tedbirlerle sorunun çözümüne gidildi. Ancak Balkanlar bölgesindeki halkların büyük devletlerin de açık gizli himayelerinin sonunda taleplerinin giderek artması üzerine sorunlar içinden çıkılmaz bir hâl aldı. Özellikle Osmanlı ordusunda göreve başlayan genç subayların Makedonya'daki görevleri esnasında devamlı çatışma içerisinde bulunmaları onların her an savaşa hazır bir ruh hâliyle yetişmelerine fırsat tanıdı. Gayrinizamî harp yöntemlerini bu coğrafyada uygulayıp tecrübelerini pekiştirdiler. Hafif piyade silahlarının en gelişmişleri bu coğrafyadaki mücadelelerde kullanıldı. Büyük devletler ve silah tacirleri bu silahları önce bölgedeki eşkıya güçlerine verdi. Bu silahlar karşısında bir başarı gösteremeyen Osmanlı ordusunun da aynı silahlarla donatılması fikrini gündeme getirdi. II. Abdülhamit döneminde bir yerde büyük ölçüde Alman yapımı silahlara yönelinmesinin arka planında bu coğrafyadaki sıkıntıların tetikleyici rol oynadığını ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Ordunun silah ve teçhizat bakımından modernize edilmesinden, fikrî yönden kendini geliştirmesine varıncaya kadar pek çok gelişmelere sahne olan merkez Balkanlar coğrafyasıydı. Balkanlar coğrafyasında mücadeleci bir ruhla yetişen subaylar, bir süre sonra siyasi ortama da el atarak ülkenin kötü

[73] Osmanlı - Alman yakınlaşması ve silah alım faaliyetleri hakkında ayrıntı için bk. Mehmet Beşirli; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 16, Kayseri 2004/1, s. 121-139. Aynı yazar, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 15, Konya, Bahar 2004, s. 169-203.

kaderinin yönlendirilmesinde etkin bir rol almak istediler. Ancak ordunun zamanla siyasileşmesi, askerlerin savaşçı ruhunun olumsuz bir şekilde etkilenmesine yol açtı.

Bu sırada diğer önemli bir gelişme ise ordu mensuplarının siyasetin içerisinde yer almaları hususu idi. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından daha II. Meşrutiyet'in ilanından önce siyasetin içine çekilen Osmanlı ordusu, dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve psikolojik şartları bakımından politikaya kısa sürede uyum sağladı.[74] Kuruluşundan beri ordu ile ilişkisini izah etmekte güçlük çeken İttihat ve Terakki Cemiyeti, haklı olarak II. Meşrutiyet'i takip eden dönemde "ordunun İttihat ve Terakki Cemiyeti" görüntüsünden kurtulamadı. Diğer taraftan bir kısım ordu mensupları da İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1909 yılı Kongresi'nden sonra bağlarını keserek muhalefet grupları oluşturmaya başladılar. Bu muhalefet hareketi bir süre sonra da siyasileşme sürecini tamamlamıştır. Balkan Savaşı öncesinde (1912 yılında) ortaya çıkan Arnavutluk İsyanı ise siyasi muhalefet partileri ile ordu arasındaki ilişkilerin daha belirgin bir şekilde su yüzüne çıkmasına sebep oldu. Osmanlı ordusunun gündelik siyasetle en yoğun bir şekilde iç içe olduğu bir dönemde "Halâskâr Zabitân Hareketi"[75] ortaya çıkmıştı.[76] Ordunun siyasileşmesi üzerine subayların maiyetlerinde bulunan komuta ettikleri personele olan güveni sarsıldığı gibi, bunun sonucunda askerlerin komutanlarına olan bağlılıkları da büyük ölçüde zedelendi.

Diğer taraftan Makedonya ıslahatı konusunda Avusturya ve Rusya'nın denetim memurlarının Avrupa kamuoyundaki propagandaları da olumsuz etki yarattı. Bahse konu devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin Makedonya ıslahatı konusunda beceriksiz davrandığı, kimseyi memnun edemediği haberleri yayıldı. Sağduyu sahibi kimi idarecilerin Makedonya'dan gönderdikleri raporlar da devlet merkezinde pek etkili olamadı. İşin garibi, Makedonya elden çıktıktan sonra Osmanlı Devleti özerklik konusunu gündeme getirerek Avrupa başkentlerine bir komisyon göndermeye kalkıştı. Eski Adliye Nazırlarından Halil Bey'in Avrupa başkentlerindeki teşebbüsleri ne yazık ki bir sonuç elde edilmeden tamamlandı. Osmanlı kayıtlarında "evlâd-ı fatihân diyarı" olarak da geçen Balkan coğrafyası, Birinci Balkan Savaşı'nda hazin bir şekilde çoğunluğu Bulgarların olmak üzere Sırp, Yunan ve Karadağlıların işgaline uğradı.[77] Mustafa Kemal Paşa ise, bu savaşla ilgili

[74] Ordunun siyasîleşmesinde, terfi şikâyetleri, malî şikâyetler, asker-sivil kıyaslamasından kaynaklanan şikâyetler, tayinler vb. hususlar etkili olmuştur. Bu konuda bilgi için bk. Ahmet Turan Alkan, İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara, 1992; ayrıca bk. Zekeriya Türkmen, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993.

[75] Kurtarıcı Subaylar Hareketi olarak ortaya çıkan Halâskâr Zabitân Grubu, İttihat ve Terakki Cemiyetini tepki olarak kurulmuş bir siyasî örgüt idi. 1912 yılı Mayıs ayında teşkil edilmeye başlanan bu grup, ancak Temmuz ayında kuruluşunu tamamlamıştır. İttihat ve Terakki karşıtı olarak mücadelesini sürdürmüştür.

[76] Türkmen; "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu - Siyaset İlişkileri", Erdem, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., C. 12, s. 35, Ankara, 2002, s. 579-585.

[77] 1914 Yılında Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi bulunan Halil (Menteşe) Bey yaptığı bir konuşmada Rumeli'nin kaybını hazin fakat bir o kadar da düşündürücü şekilde şöyle anlatır: "…

olarak daha sonraki yıllarda yaptığı bir yorumda, Balkan Savaşı'nın yarattığı hezimetin Osmanlı ülkesinde her bakımdan köklü değişikliklere zemin hazırladığını ifade etmiştir.[78]

Balkan Savaşı, II. Meşrutiyet'ten sonra ülkenin gerek iç gerekse dış politikasında meydana gelen hataların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Panslavist siyaset ile Balkanlara sahip olmak isteyen ve bu maksatla bölgedeki devletlere baskı uygulayan Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine ittifak yapmalarını sağlayarak bölgedeki problemlerin kendi istekleri doğrultusunda çözümlenmesi yönünde girişimlerde bulundu. Nitekim Rusya'nın bu baskıları kısa bir süre sonra etkisini gösterdi; 13 Mart 1912 tarihinde Bulgaristan - Sırbistan, 29 Mayıs 1912'de Bulgaristan - Yunanistan, Ağustos 1912'de de Bulgaristan - Karadağ ittifak ve dostluk antlaşmaları imzalandı.[79] Bu sırada Balkan devletleri tarafından kendi aleyhine oluşturulan gizli ittifaklardan haberdar olamayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa Kabinesi tecrübeli ve eğitimli ordusunun önemli bir bölümünü terhis etmek gibi bir hataya da düşmüştü.[80] Nitekim bu konuda yapılmış araştırmalarda, siyasi yelpazenin Osmanlı Devleti aleyhine yön değiştirdiği, Balkanlarda bunalımlı bir dönemin başladığı

Tarihimizin büyük bir hatası vardır. Ondan bu defa kendimizi korumalıyız. Harp etmek kâh muzaffer kâh mağlup olmak her millete mukadderdir. Başka milletler harben kaybettikleri vatan parçalarını unutmazlar, gelecek nesillerin önünde onları daima canlı tutarlar. Onlarla birlikte felaket sebepleri de daima yaşar. Bu suretle aynı sebeplerin felaketli neticelerinden geleceği korurlar. Bu yüce kürsüden milletime tavsiye ederim: Unutmasınlar! Hürriyet ve Meşrutiyet meşalesi nurunun beşiği olan sevgili Selânik'i, Manastır'ı, Kosova'yı, İşkodra'yı, Yanya'yı, bütün güzel Rumeli'yi unutmamasını tavsiye ederim. (Unutmayacaklar! Sedaları). Muallimlerimizden, muharrirlerimizden, şairlerimizden, büyük fikir adamlarımızdan hududun öte tarafından kurtulacak kardeşler, tahlis edilecek vatan parçaları bulunduğunu bugünkü ve yarınki nesiller önünde, dersleriyle, yazılarıyla, şiirleriyle bütün manevi nüfuzlarıyla daima canlandırmalarını rica ederim. Ancak bu suretle felaketlerimizi, yenilgilerimizi hazırlayan hataların tekrarından geleceğimizi koruyabiliriz." Bk. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; 1330/1914, s. 20. Ayrıca bk. Tarık Zafer Tunaya; Türkiye'de Siyasal Partiler, C III, s. 465-466.

[78] Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa 1918 yılında yaptığı bir konuşmada şu açıklamalarda bulunur: "Balkan Harbi, Türk ordusunun katıldığı bir harp değildir. Bu bambaşka bir şeydi, bir bozgundu; fakat Türk ordusunun bozgunu değildi, hayır hiç değil, bu Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz komuta heyetinin geri çekilmesiydi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'de egemen olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman hücumları karşılanmıştı. Büyük ve hakiki Türk ordusu teşekkül ettirilememişti. Öyle zamanlar olmuştu ki milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir." Bk. M. Kemal Atatürk'ün Karlsbat Hatıraları; Yay. Ayşe Afet İnan, Ankara, 1983, s. 57.

[79] Bu antlaşmalar hakkında bilgi için bk. Reşat Halı; Balkan Harbi, C I, Ankara, 1970, s. 253-263. Ayrıca bk. Rifat Uçarol; Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul, 1995, s. 431-432.

[80] Balkan Savaşları'ndan önce 544.000 kişiyi geçen Osmanlı kara ordusu, savaş arifesinde hükûmetin aldığı bir kararla 305.000 kişiye indirilmiştir. Bilgi için bk. Türkmen; Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918 - 1920), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2001, s. 3. Balkan Savaşı öncesinde ordunun terhis edilmesini Mustafa Kemal Atatürk de tenkit eder. Atatürk bu konuda "... Öyle zamanlar olmuştu ki milleti orduya çağırmak yerine birlikler terhis edilmiştir." der. Bk. M. Kemal Atatürk'ün Karlsbat Hatıraları; Yay. Ayşe Afet İnan, Ankara, 1983, s. 57.

bu kritik ortamda, eğitimli askerin terhis edilmesini büyük bir hata olduğu kadar, ordunun asli gücüne indirilmiş bir darbe olarak da değerlendirilmektedirler.[81]

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşı'na ekonomik bakımdan olduğu gibi, askerî, siyasi, sosyal ve psikolojik bakımdan da büyük imkânsızlıklar ve sıkıntılar içerisinde girdi. Osmanlı ordularının seferber duruma getirilmesinin ilk günlerinden itibaren askerin iaşe ve ibate, bilumum lojistik destek unsurlarından mahrum bulunmasının yanı sıra, yukarıda da ifade edildiği gibi ordunun politikaya girmesi daha savaşın başında subaylar arasında iki kutuplu bir grubun oluşmasına sebep oldu. Seferberlik esnasında diğer alanlarda olduğu gibi ordunun sıhhiye teşkilatında da gerekli ikmal planları yürütülemedi. En önemlisi, Osmanlı Harbiye Nezareti, sağlık hizmetlerinin kurulması ve lojistik desteğin sağlanabilmesi için gerekli ödenekleri de ayırmamıştı. Nitekim 18 Ekim 1912 tarihine kadar kolorduların sıhhiye bölükleriyle, cephe hattında kurulması muhtemel hastanelerin tesis ve teşkiline yararlı olacak hiçbir tıbbi malzeme ve buna benzer araç gereç gönderilememişti.[82] Öteden beri orduda var olan siyasi kadrolaşma bir kısım kıtaların boş kalmasına sebep olurken 19 - 20 Ekim'de Edirne önlerinde Bulgarlara, 26 Ekim'de Kumanova'da Sırplara yenilen Osmanlı orduları, 8 Kasım 1912 tarihinde tek kurşun atmadan Selânik'i Yunan ordusuna teslim etmek zorunda kaldı.[83] İlk bozgunlarla zaten henüz sağlanamamış olan disiplin ve birlik ruhu da bozulmuş; ordu perişan bir şekilde geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştır.[84] Kırkkilise bozgunundan sonra yaşanan Lüleburgaz - Pınarhisar Muharebeleri'nde uğranılan ağır yenilginin ardından dönemin basınında çıkan haberler incelendiğinde İstanbul'a uzanan yol boyunca çok acı manzaralara rastlandığı yorumları yapılmakta idi. Katar hâlinde yürüyen arabaların içinde ve yanı başlarında yalın ayak çoluk çocuk, kadın ve ihtiyar göçmenler yollara dökülmüş binbir sıkıntı içerisinde İstanbul'a doğru göç etmişlerdir.[85] Osmanlı ordularının mağlup olması Balkanlarda -yaklaşık beş yüz yıldan bu yana- yaşamakta olan yüz binlerce Türk'ün Bulgar, Sırp ve Yunan mezalimine maruz kalmasına sebep olduğu gibi[86] yerinden yurdundan olması neticesini de beraberinde getirmiştir.

---

[81] Rifat Uçarol; "Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu", Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s. 257 vd.

[82] Genelkurmay Başkanlığı Yay.; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TSK Tarihi, Balkan Harbi, C III/II, Ankara, 1993, s. 707.

[83] Genelkurmay Başkanlığı Yay.; C III/2, s. 322-323.

[84] Balkan Savaşı'nda ordunun içinde bulunduğu sıkıntılı durumu o sırada orduda görev almış olan üst rütbeli komutanlar da açıklamışlardır. Bilgi için bk. Murat Cebecioğlu - Zekeriya Türkmen; "Selânik Mevki Kumandanı Mirliva Hasan Muhittin Paşa'nın Balkan Savaşı'na Dair Notları", Askerî Tarih Bülteni, S 51, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Ağustos 2001, s. 193-296.

[85] A. İhsan; Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?, İstanbul, 1329, s. 51.

[86] Dönemin basını incelendiğinde Bulgar, Yunan ve Sırpların Türklere yönelik vahşetleri tüm ayrıntılarıyla gözler önüne serilmektedir. Bu konuda incelediğimiz iki gazetede çıkan haberler bunları doğrulamaktadır. Bilgi için bk. İkdam; No. 5668, 17 Teşrinisani 1328; No. 5690, 9

Göçmen kafileleri binbir sıkıntılarla başkente doğru akın akın gelmeye başlamışlardır.[87] Göçmenlerle birlikte bütün sıkıntılar, rahatsızlıklar, hastalıklar da bu mekân değiştirmede Balkan coğrafyasından henüz işgale uğramamış bulunan Osmanlı ülkesine taşınmıştır.[88] Nitekim Bulgar ve Yunanların işgal ettiği bölgelerde yaptıkları baskı ve zulümler üzerine bir milyon civarında Türk, bütün mal ve mülklerini bırakarak âdeta kaçarcasına Osmanlı ülkesinde işgale uğramamış olan bölgelere sığınmak amacıyla göç etmiştir.[89] Öte yandan bu savaşta Osmanlı Doğu Ordusu[90] ile Batı Ordusu[91] arasındaki bağ kopunca, Batı Ordusu Bulgar - Sırp ve Yunan ordusu tarafından tamamen imha edilmiş; Doğu Ordusu da Çatalca hattına çekilmiştir. Denilebilir ki Türkler tarihlerinde böylesine kısa bir sürede, bu derecede ağır ve bir o kadar da ürpertici ve acıklı hezimete uğramamışlardı. Aslında bu mağlubiyetin pek çok sebepleri vardır: Asıl sebepleri konu hakkında yazılmış bütün eserlerde tekrarlandığı gibi ikmal noksanlığı ve ordunun siyasîleşmesinden dolayı disiplinin bozulması ve yetersiz komuta kadrosunun bulunması gibi sebepler başta sıralanmaktadır.[92] Nitekim ordu cephede düşmanla muharebe ederken yüksek rütbeli subaylar İttihatçı - İtilafçı tartışmasıyla birbirlerine silah çektikleri gibi bazı cephelerde istifa tehditleri savrularak büyük ölçüde ordunun maneviyatı zedelenmiştir.[93] Nitekim bu siyasî çatışmalar bir süre sonra Nazım Paşa ve ardından da Mahmut Şevket Paşa suikastlarıyla ülkenin büyük bir çalkantıya sürüklenmesine yol açmıştır.

Kânunuevvel 1328; No. 5891, 2 Temmuz 1329; No. 5921, 15 Ağustos 1329; Hikmet, No. 74, 1 Teşrinievvel 1328; No. 99, 27 Teşrinievvel 1328; No. 170, 7 Kânunusani 1328.

[87] Şevket Süreyya Aydemir; Enver Paşa, C II, İstanbul, 1986, s. 322-323'te Enver Paşa'nın ağzından olayları şöyle ifade ediyordu: "Başıboş sürünen bozguna uğramışlar ordusuna, Rumeli'nin bağlarından kopup gelen, daha perişan yüz binlerce muhacirinin sürüne sürüne, eriye eriye akan kafilelerini de eklemeliyiz. Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyorlardı. Rumeli'yi asırlarca evvel alan, Rumeli'de asırlardır yaşayan son Türkler, XX. yüzyılın başlarında alevlenen bu yangının alevleri içinde sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı…" Balkan Savaşı'nda göçmen durumuna düşüp de 1913 yılında Tırnova'dan (Bulgaristan'dan) Trakya'ya oradan da Bursa - Karacabey'e göç eden anne tarafından dedem Bâlîoğlu Hüseyin Bey'den çektikleri sıkıntı ve acıları; yerinden yurdundan kopmanın ne anlama geldiğini defalarca dinlemiş, içindeki Rumeli hasretini her defasında dile getirdiğine şahit olmuşumdur. (YN)

[88] Balkan Savaşı esnasında ve savaş sonrası dönemde Osmanlı Devleti'ne yönelik olarak gerçekleşen Türk göçleri hakkında geniş bilgi için bk. Ahmet Halaçoğlu; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913), Ankara, 1994.

[89] Bilal Şimşir; "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu", Bulgaristan'da Türk Varlığı Bildiriler, 7 Haziran 1985, C I, Ankara, 1987, s. 553.

[90] Doğu Ordusu, Bulgarlara karşı Doğu Trakya bölgesinde teşkil edilmiş olan orduya verilen isimdi.

[91] Batı Ordusu, Yunan, Sırp ve Karadağlılara karşı Batı Trakya, Selânik, Üsküp taraflarında konuşlandırılmıştı.

[92] Türkmen; "II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu-Siyaset İlişkileri", Erdem, s. 585-586.

[93] Apak; s. 70. Hatta bu sırada bu harbin kesin mağlubiyetle sonuçlanacağını düşünen Mahmut Şevket Paşa görev dahi almak istemeyecektir. Paşa'nın savaş hakkındaki yorumları için bk. Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü; Yay. haz. Arba Yay., İstanbul, 1988, s. 26-28.

Osmanlı ordusunun bu derecede siyasete bulaşmasının bir sonucu olan Balkan yenilgisi bir süre sonra yüksek rütbeli subayları harekete geçirmiş ve 10 Ekim 1913 tarihinde "Askerlerin Siyasetle İştigalini Men Eden Kanun"un çıkarılmasına sebep olmuştur.[94] Ordunun teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşüm hareketine bu tarihten itibaren hız verilmiştir. Zaten bu süreçte Almanya'dan davet edilen ıslah heyetinin öncülüğünde yapılan yeniden düzenleme ve gençleştirme hareketinin ardından ülkeyi genel savaşın içine sokacak olan askerî kadro da büyük ölçüde şekillendirilmiş oldu.

Şark Meselesi veya Doğu Sorunu olarak adlandırılan siyasetin uygulamaya konulmasından sonra öncelikle devletin Balkan coğrafyasında toprakları üzerindeki siyasi - etnik çatışmaları önlemek üzere alınan askerî tedbirler zamanla ordunun değişim ve dönüşümüne hız veren etkenlerden olmuştur. Öncelikle Makedonya bölgesinde eşkıyalık olaylarıyla mücadele kapsamında jandarma teşkilatının, takip müfrezelerinin silah ve teçhizat yönünden ıslahı, daha sonra halka karşı yapılacak muameleler konusunda kanun ve yönetmeliklerin değiştirilmesi konuları gündemleri doldurmuştur. Yabancı müdahalesini de asgariye indirmek için geçici birtakım tedbirler alınmıştır. Özellikle jandarmanın veya ordunun ıslahı kapsamında tek bir ülkeden değil de pek çok ülkeden ıslah heyetleri davet edilerek Osmanlı Devleti kendince bir denge siyaseti uygulamaya çalışmıştır. Öncelikle askerin kılık kıyafeti ile[95] silah ve teçhizat, daha sonra da kanun ve yönetmeliklerinin çağa uydurulması konusu, yabancı ıslah heyetlerinin Osmanlı zabitanı üzerindeki etkilerinin giderek artması ordu mensupları arasında zihniyet değişimine zemin hazırlamıştır. Makedonya Dağları'nda eşkıya ile yapılan mücadeleler kimi zaman inisiyatifi ellerine alarak başarılı olmaları, askerlerin kendilerine olan özgüvenlerinin daha da artmasına yol açmış ve daha genç rütbelerde iken büyük işleri başaracaklarına dair olan inançlarını pekiştirmiştir. Bu inanç, Harbiye Mektebinde öteden beri aldıkları özgürlükçü fikirlerle de desteklenince Osmanlı Devleti'nin kötü kaderinin kendileri tarafından bertaraf edileceğine olan kanaatlerin artmasına sebep olmuştur. İşte bu inanç ve kanaatler, zabitlerin bir süre sonra siyasi faaliyetlere dört elle atılarak ülkedeki kötü yönetimin düzeltilmesi konusunda harekete geçmelerine yol açmıştır.

Balkan coğrafyasındaki bu gelişmeler, askerî teşkilatta silahların, teçhizatın, kılık ve kıyafetin, anlayışların, gayrinizamî harp usul ve yöntemlerinin, ordudaki ast üst ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesine, ordudaki disiplin anlayışının sarsılmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyetinin Makedonya vilayetlerinde daha kolay taraftar ve

[94] Takvim-i Vekayi; No. 1251, 10 Ekim 1913.

[95] Tahsin Uzer, Makedonya dağlarında eşkıya ile mücadele eden Türk askerinin görünüşünü şöyle tasvir etmektedir: "Askerimizin hâli de görülecek şeydi. Zavallı evlatlar giyim bakımından pek perişandı. 1902 yılının Kasım ayında, dağların yüksek bir noktasında, kaputsuz giydikleri üniformalar, baştan aşağı renk renk yapıştırılmış parçalarla, âdeta yamalı bohçaya dönmüştü. Kiminin başında fes kiminin keçe külah ve beyaz kırmızı serpuşlar vardı…" Bk. age.; s. 147.

destek bulma fırsatı yakalaması subayların kendilerini -farkında olmadan- siyasi faaliyetler içinde bulmalarına neden olmuştur.

Özet olarak belirtmek gerekirse karmaşık bir sosyokültürel yapıya sahip olan Balkanlar coğrafyasının kilidi konumundaki Makedonya, XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla girerken Osmanlı ordusunun fikrî yönden olsun, askerî taktik ve strateji yönünden olsun, silah ve teçhizat bakımından olsun büyük değişim ve dönüşüme uğramasına yol açan bir konuma sahiptir. Mücadeleden yılmayan, en olumsuz şartlarda bile azmini yitirmeyen, ülkenin geleceğini omuzlarında taşımaya kararlı bir subay kimliğinin oluşumunda bu coğrafyanın etkisi göz ardı edilemez.

Kaynaklar

Arşiv, Yayımlanmış Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA); AMTZ, No. 04, 74/74, 75/72, 72/28, 74/18, 74/57, Mart 1318/1902.

BOA; DH. HMŞ (Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi), No. 21/44.

BOA; İrade Dâhiliye, No. 62.455. Ayrıca bk. BOA; YEE, No. 79-38/40-106.

BOA; MVM, No. 161, 17 Kânunusani 1327.

BOA; Yıldız Esas Evrakı (YEE), Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32.

BOA; Y.A. Res, No. 122/53, 22.5.1321/16 Ağustos 1903.

BOA; Y.A. Res, Defter No. 11121-120/10.

BOA; YEE, Kısım: 9, Evrak: 2.644, Zarf: 72, Karton: 2.

BOA; YEE, No. 79-38/40-106.

BOA; YEE, Kısım: 14, Evrak: 88/31, Zarf: 88, Karton: 12. 1903 tarihli layiha.

BOA; YEE, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32.

BOA; YEE, Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı, No. 3.136, Dos. 86/32, 7 Şubat 1323.

BOA; YEE, Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-24/2319.

BOA; YEE, Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-38/3746; 86-40/3974.

BOA; YEE, Sadrazam Kamil Paşa Evrakı, No. 86-12/1184.

Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6.

Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6au.

Gnkur. ATASE Daire Arşivi; ATAZB, K: 44, G: 6aıa.

ATATÜRK'ün Not Defterleri, C II, Yay. haz. Zekeriya Türkmen vd., Ankara, 2004.

ATATÜRK'ün Not Defterleri; C V, Yay. haz. Zekeriya Türkmen, vd., Ankara, 2005.

Jandarma Nizamnâme-i Hümâyûnu; İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1320.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi; 1330/1914.

Kitap, Makale ve Gazeteler

ADANIR, Fikret; "Macedonian Question: The Socia-Economic Reality And Problems of Its Historiographic Interpretation", International Journal Of Turkish Studies, 1984 - 1985, C (vol.) III, p. 36.

_____; Makedonya Sorunu, İstanbul, 1996.

A. İhsan; Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?, İstanbul, 1329.

ALKAN, Ahmet Turan; İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset, Ankara, 1992.

APAK, Rahmi; Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C I, İstanbul, 1986.

_____; Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, C II, İstanbul, 1986.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, C I/1, Ankara, 1991.

BEŞİRLİ, Mehmet; "II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı Ordusunda Alman Silahları", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S 16, Kayseri, 2004/1.

_____; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Ordusunun Top Mühimmatı Alımında Pazar Mücadelesi: Alman Friedrich Krupp Firması ve Rakipleri", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S 15, Konya, Bahar 2004.

CASTELLAN, Georges; Balkanların Tarihi (14. - 20. Yüzyıllar), Tercüme: A. Yaraman Başbuğa, İstanbul, 1993.

CEBECİOĞLU, Murat - TÜRKMEN, Zekeriya; "Selânik Mevki Kumandanı Mirliva Hasan Muhittin Paşa'nın Balkan Savaşı'na Dair Notları", Askerî Tarih Bülteni, S 51, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Ağustos 2001.

CUMALI, Necati; Makedonya 1900; İstanbul, 2010.

ELDROV, Svetlozar; Taynite Ofiçerski Bratstva vo Bulgarskata Armiya i Osvoboditelnite Borbi na Makedoniya i Odrinsko 1897 - 1912, Sofiya, 1993.

Enver Paşa'nın Anıları 1881 - 1909; Yay. haz. Halil Erdoğan Cengiz, İstanbul, 1991.

DRIAULT, Edouard; Şark Mes'elesi, Çev. Mehmet Nazif, İstanbul, 1328.

Genelkurmay Başkanlığı Yay.; Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TSK Tarihi, Balkan Harbi, C III/II, Ankara, 1993.

HALAÇOĞLU, Ahmet; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913), Ankara, 1994.

HALLI, Reşat; Balkan Harbi, C I, Ankara, 1970.

HATİPOĞLU, Murat; Dünden Bugüne Makedonya Sorunu, Ankara, 2002.

KARPAT, Kemal; Ottoman Population 1830 - 1914 Demographic and Social Characteristics, Wisconcin, 1985, pp. 148-149.

IŞIK, Hüseyin; "Rumeli Jandarmasının Tensik ve Islahı", Jandarma Dergisi, S 78, Ankara, 1971.

İNAN, Ali Mithat; ATATÜRK'ün Not Defterleri, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1985.

KARATAMU, Selahattin; TSK Tarihi, C III/6-1.

KEMERDERE, A. Rıfat; "Büyük Harp'ten Evvelki ve Sonraki Jandarmanın Ödevleri Arasında Bir Mukayese ve Jandarma Tarihçesi Hakkında Birkaç Söz", Jandarma Mecmuası, S 43, Ankara, 1 Ocak 1936.

KOPARAN, Necdet; Türk Jandarma Teşkilatı (1908 - 1923), Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

KURŞUN, Zekeriya; "Makedonya'da Terörist-Misyoner İş Birliği", Tarih ve Medeniyet, S 23, Ocak 1996.

Osman Nuri; Abdülhamid-i Sânî ve Devr-i Saltanatı, İstanbul, 1327, C III.

PALMER, Alan; Osmanlı İmparatorluğu, Son Üç Yüz Yıl Bir Çöküşün Yeni Tarihi, çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, İstanbul, 1995.

Selânikli Şemseddin; Makedonya, Tarihçe-i Devr-i İnkılap, İstanbul, 1324.

SARAÇ, Tahsin; Büyük Fransızca - Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1976.

Sultan Abdülhamit; Siyasi Hatıralarım, Dergah Yay., İstanbul, 1984.

ŞİMŞİR, Bilal; “Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu”, Bulgaristan’da Türk Varlığı Bildiriler, 7 Haziran 1985, C I, Ankara, 1987.

TOKAY, Gül; Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilali’nin Kökenleri (1903 - 1908), İstanbul, 1996.

Tunalı Hilmi; Makedonya’nın Mazisi, Hali ve Devr-i İstikbali, Kahire, 1908.

TUNAYA, Tarık Zafer; Türkiye’de Siyasal Partiler, C III.

TÜRKMEN, Zekeriya; “Makedonya Meselesi: Makedonya Meselesinin Çıkmasında İngiltere’nin Rolüne Dair Bir Vesika”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, S 61, İstanbul, Ağustos 1989, s. 86.

_____; Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul, 1993.

_____; “II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Ordusunda Ordu - Siyaset İlişkileri”, Erdem, ATATÜRK Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., C 12, S 35, Mayıs 2000, Ankara, 2002.

_____; “XX. Yüzyıl Başlarında Batı Anadolu’da Eşkıya ile Mücadelede Osmanlı Kolluk Kuvvetlerinin Faaliyetleri: Çakırcalı Eşkıyasının Tenkil Harekâtı”, XIV. Türk Tarih Kongresi (9 - 13 Eylül 2002) Bildirileri, Ankara, 2004.

_____; “1903 Selânik Olayı: Makedonya Bulgar İhtilal Komitesinin Selânik’e Bombalı Saldırısı”, Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi, S 3, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, Şubat 2004.

_____; “Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya ile Mücadelesi”, IX. Askerî Tarih Semineri (22 - 24 Ekim 2003) Bildirileri, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yay., Ankara, 2005.

Mahmut Şevket Paşa’nın Günlüğü; Yay. haz. Arba Yay., İstanbul, 1988.

M. Kemal ATATÜRK’ün Karlsbat Hatıraları; Yay. Ayşe Afet İnan, Ankara, 1983.

UÇAROL, Rifat; 1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı - İngiliz Antlaşması, (Ada’nın İngiltere’ye Devri), İstanbul, 1978.

_____; “Balkan Savaşı Öncesinde Terhis Olayı ve Seferberlik İlanı Sorunu”, Dördüncü Askerî Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989.

_____; Siyasi Tarih (1789-1994), İstanbul, 1995.

UZER, Tahsin; Makedonya’da Eşkıyalık ve Son Devir Osmanlı Yönetimi, Ankara, 1987,

YETKİN, Sabri; Ege’de Eşkıyalar, İstanbul, 1997.

İkdam; No. 5668, 17 Teşrinisani 1328; No. 5690, 9 Kânunuevvel 1328; No. 5891, 2 Temmuz 1329; No. 5921, 15 Ağustos 1329; Hikmet, No. 74, 1 Teşrinievvel 1328; No. 99, 27 Teşrinievvel 1328; No. 170, 7 Kânunusani 1328.

Takvim-i Vekayi; No. 1251, 10 Ekim 1913.

ARŞİV BELGELERİ İLE SELÂNİK'İN KAYBI, YAŞANANLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Dr.Hv.Öğ.Alb.F.Rezzan ÜNALP*

Giriş

Balkan Savaşları sırasında Rumeli'den Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinin en önemli nedenini Türk-Müslüman halka yapılan zulümler oluşturmuştur. Balkanlar'da Türklere karşı kurulan komitacılık, Balkan Savaşları'ndan çok daha önce başlamış; önce Edirne ve oradan da İstanbul'a doğru göçler hızlanmıştır. Balkan Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ile sonuçlanması üzerine çok hazin tablolar sergileyerek devam eden göçler, Balkan faciasının en acıklı safhasını teşkil etmiştir.[1]

Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki yazgısı, 1912 yılının baharında düzenlenen anlaşmalarla kesin biçimde belirlenmişti. Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ, Rus diplomatik görevlilerinin etkin desteği ile Avrupa'daki Osmanlı topraklarının parçalanmasını karara bağlamışlar, buna göre 8 Ekim 1912'de Karadağ, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş, müteakiben diğer Balkan devletleri de Karadağ'ı izlemiştir.[2]

Birinci Balkan Savaşı'nda Türk ordusu, 1877-1878'de uğradığından çok daha hızlı bir yenilgiye uğramıştır. Türklere karşı yürütülen savaşta büyük ağırlığı yüklenmiş olan ve 22 Ekim 1912'de Kırkkilise'ye (Kırklareli'ne), arkasından 28 Ekim'den 3 Kasım'a kadar süren çatışmalarda Lüleburgaz'a kadar ilerleyen Bulgar ordusu karşısında yenilen Türk ordusu, İstanbul öncesinde son savunma çizgisi olan Çatalca'ya kadar gerilemiştir.

Batıda ise 24 Ekim'den 26 Ekim'e kadar süren savaşlarda Sırplar, Türkleri Kumanova'da yenmişler ve Adriyatik Denizi'ne inmişler, Manastır 18 Kasım'da Sırpların eline geçmiştir. Yunan ordusu ise Güney Makedonya içinden ilerleyerek 8 Kasım'da Selânik'i savaşmadan teslim almıştır.[3]

Tarihî süreçte Selânik kenti, Makedonya'daki Türk unsur için edebî faaliyetin ve akımların en yoğun şehirlerinin başında gelmekteydi. Selânik, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra Avrupa'daki en büyük şehri,

* Gnkur. ATASE D. Bşk.lığı Askerî Tarih Şube Müdürü / Dr.Air Force Ins.Col. Director of Military History, Directorate of ATASE, TGS. rezzanunalp@gmail.com - runalp@tsk.tr

[1] Ahmet Halaçoğlu; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1994, s. 31.

[2] 25 Eylül 328 (8 Ekim 1912) de Başkumandanlık Vekâletinden İkinci Ordu Müfettişliğine şu telgraf geldi: "Karadağ Hükûmeti ilan-ı harb etmiştir. Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan'ın da kariben icra-yı muhasamat eylemeleri melhuzdur. Seferberlik ve tahşidatın tesri' ve hududların setrine aid tedabirin bila… vakit ittihazı ehemmiyetle mütemennadır." Aynı tarihte Garp Ordusu da Selânik'e gelmiştir. Bk. ATASE Arşivi; Fevzi Çakmak'ın kendi kaleminden "Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi" adlı özgün kitap, s. 63.

[3] Justin Mc Carthy; Ölüm ve Sürgün, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 146-147.

çok önemli bir limanı, aynı zamanda eyalet merkezi konumunda idi. 3'üncü Ordunun merkezi de zaman zaman ya Selânik ya da Manastır (Bitola) olmuştur. Selânik'in nüfusu o dönem için büyük rakam olan 300 bin civarındaydı. Pek çok orta dereceli sivil ve askerî Türk okulu dışında bir hukuk fakültesi vardı. Önemli Türkçe gazete ve dergilerin yayımlandığı bir kültür merkezi konumundaydı.[4]

Selânik'in teslim edildiği gün orada bulunmuş olan Alman, İngiliz, Felemenk gazetelerinin harp muhabirleri tarafından neşredilen beş altı eserden alıntı yapılarak oluşturulan 1916 tarihli bir eserde Selânik şehrinin tarihinden şöyle bahsedilmektedir: "… Selânik evvela Yıldırım Bayezit tarafından zapt edilmiş ise de Konya mağlubiyeti üzerine tekrar Venediklilerin eline geçmiş, nihayet 1430 tarihinde Sultan Murat sani tarafından feth edilerek 1328 senesinin 26 Teşrin-i evvel tarihine kadar Türklerin idaresinde kalmıştır. Bu beş yüz sene zarfında Selânik'in pek ziyade tevsi ettiği gibi şeref-i İslam ile müşerref olan bir miktar İbrani ailelerinin… sayileri… sayesinde en mükemmel bir ticaretgâh-ı İslam olmuştu. Memalik-i İslamiyenin en birinci tüccar ahalisini Selânikliler teşkil ediyordu. Şehir son 20 sene zarfında Türkiye'nin teceddüdünde en mühim rolü oynamış olan Selânik şehrinde Makedonya'nın bilcümle anasırları bulunur. Ekseriyeti teşkil eden Türk unsurundan sonra Yahudilerde mühim bir yekûn teşkil ederler. Bunlardan sonra Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar gelir. Selânik'in bütün ahalisi esasen ticaretle işgal ediyor olsa da Makedonya payitahtını bulunması hasebiyle siyasetle iştigal etmeyenleri nadir idi. Hatta İttihad Komitesinin Selânik'te teşkil etmesi, bu şehrin siyaset işleri için pek ziyade müsaid olduğunu gösterir. Selânik, Makedonya'nın limanı iken Avrupa'nın bütün teceddüdatını müşahade edebildiği için muamelatında bir yenilik müşahede olunurdu.

Buradaki yerli İslamlar, diğer memleketlerin Müslümanları gibi memuriyete heves etmemişlerdi. Şehrin en büyük mağazaları, ticarethaneleri ve muamelat-ı sarrafiyesi bunların elinde idi. Bunlardan sonra Yahudiler gelirdi. Bittabi, Yahudilerin vasi-i müessesat-ı ticariyeleri vardı.

Buradaki Rumların ticaretleri o kadar mühim değildir. İşleri hemen hemen Makedonya'nın diğer şehirlerindeki bazı Rum tüccarlarına dâhil komisyonculuk muamelatıyla bazı küçük tuhafiye mağazalarından ibarettir.

[4] İlber Ortaylı; Eski Dünya Seyahatnamesi, Aşina Kitaplar, 5. Baskı, İstanbul, Mayıs 2007, s. 85. 1881 yılında Selânik'te dünyaya gelen Mustafa Kemal (Atatürk), Selânik kaybedilmeden henüz bir yıl önce, kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesiyle 5'inci Selânik Kolordusu Erkânıharbiye Birinci Şube İkinci Kısmında görev yapmaktaydı. Bk. Utkan Kocatürk; Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı Atatürk Günlüğü, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 15. Trablusgarp Savaşı nedeniyle İstanbul'a çağrılan Mustafa Kemal, Manastır'daki 3'üncü Orduya atanmış olan Harp Okulundan ve Harp Akademisinden arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'la 1911 yazında Selânik'te görüştüğünde; arkadaşına söylemiş olduğu, "Selânik'i bir daha Türk görecek miyim?" sözleri, ne yazık ki genç subayın endişelerinin yersiz olmadığını göstermiş ve Mustafa Kemal doğduğu bu topraklara bir daha dönememiş, Selânik'i bir daha hiç görememiştir. Bk. Ali Fuat Cebesoy; Sınıf Arkadaşım Atatürk, İstanbul, 1981, s. 206-209.

Bulgarlar ise bakkallık, hayvanat vesair dâhil işlerle iştigal ederler. Otel, han gibi müessesatın bazılarını Rumlar idare ederler. Fakat İslamlara ait olanları da vardır. Sonra emlak ve mağazaların kısm-ı azami İslamlara aittir. Şehrin en kıymetdar caddesi olan Rıhtım Caddesi'ndeki İspilandid Palas vesaire gibi büyük enbiyalar İslamlarındır. Velhasıl suret-i memleket nokta-yı nazarından şehrin hâkimleri İslamlardır.

Selânik'in asar-ı atikesi de pek kesirdir. Fakat memleket henüz inkişaf etmekte olduğu için tarihî mevkilerde hafriyat icrasına Türkler muvaffak olamamışlardır. Tarihin esrarengiz bir beldesini teşkil etmekte olan Selânik şehrinde müteaddid saraylarla İskender'in, Filip'in vesair kumandanların heykellerine tesadüf edilebilir. Ayasofya vesaire gibi gayet kıymetdar ibadelerle imar edilen bu beldede bir takım tarihî abidelerin bulunmaması kabil midir?

Bu asarın en mühim kısmını camiler ve bazı sütun ve taşlar teşkil eder. Camilerin kısm-ı azami Hristiyanlıktan evvel Selânik şehrinde icra-yı hükûmet eden Pelasların müeyyidleridir. Bu mabedler Hristiyanlık devrinde kiliseye tahvil edildiği gibi şehrin İslamlar tarafından zaptını müteakip bazıları para ile satın alınarak camiye tahvil edilmiştir. Bilfarz, Yunanlılar derhâl kiliseye tahvil ettirdikleri Ayasofya Camii 928 tarihinde İbrahim Paşa tarafından bin adet dublin ile elyövm Selânik Metropolithanesinin bulunduğu cesm-i arazi mukabilinde Hristiyan rahiplerden satın alınarak camiye tahvil edilmiştir. Aynı zamanda bu muamele-i insaniyetkârane… icra ediliyordu. Bugünkü medeniyet karşısında camileri kiliseye tahvil etmek ve hem de gasp ederek, tahkir ederek bu muamele-i tazikarane bulunmak ayıp değil mi?.. Selânik'teki camilerin adedi elli altıdır. Fakat Ayasofya ile Kasımiye kiliseye tahvil edilmesinden elli dört kalmıştır. 24 tekke, 7 kütüphane, 35 matbaa, 225 kilise, 21 sinagog vesair müessesat-ı diniyye ile 140 mektep vardır ki Avrupa'nın pek az şehirlerinde bu kadar mektebe tesadüf edilir.

Hülasa Selânik'in terakkiyatı Makedonya'nın bir limanı olmasından neşet ediyordu. Avrupa'nın Hindistan postası Selânik'e geldiği gibi tekmil Makedonya, Arnavutluk ahalisi de ihtiyacatını Selânik pazarlarından istifa ediyordu. Şehrin refahını bu ticaretler teşkil eder. Hâlbuki harb-i ahir üzerine Balkan haritasında vukua gelen garip tahavvülat Selânik'in eski mevkiini mahv ediyor. Selânik, Arnavutluk ve Makedonya'yı gaib ettiğinden bir müflis tüccar gibi hareketsiz kalmıştır. Zira Sırpların idaresine geçen Makedonya ahalisi, hudud gümrüğünün kesretine binaen Selânik pazarı yerine Belgrad pazarıyla alışveriş edecektir. Arnavutluk ise, Adriyatik sahilindeki iskeleleriyle Selânik'in Makedonyası'na bile nüfuz etmeye muvaffak olacaktır. Selânik'e ne kalıyor… Bir hiç…"[5]

[5] Selânik'in Teslimi, Tahsin Paşa Ordusu; (Osmanlıca), Dersaadet, Sancakçiyan Matbaası, 1332, s. 66-70. Selânik'in teslimi hakkında binlerce şayialar devran etmişti. İşte bu şayiaların derece-i hakikâtini gösterebilmek için teslim gününde Selânik'te bulunmuş olan Alman, İngiliz, Felemenk gazetelerinin harp muhabirleri tarafından neşredilen beş altı eserden iktibasen bu

1. Balkan Savaşı'nın Başlaması ve Selânik'in Teslimi

Mustafa Kemal, 25 Kasım 1912'de Harekât Şubesi Müdürü olarak atandığı Gelibolu'da bulunan Bahr-i Sefid Boğazı (Çanakkale Boğazı) Kuva-yı Mürettebe Komutanlığına katılmak üzere İstanbul'dan ayrıldığında (1 Aralık 1912 günü),[6] Rumeli'de Türklerin elinde kalabilmiş bölgeler yalnızca İşkodra, Yanya ve Edirne idi. Bu kentlerin tümü ise kuşatılmış durumda bulunuyordu. Sadece iki ay süren savaşlar sonunda tüm Rumeli kaybedilmiş, 1913 yılının Nisan'ında bu üç büyük kent düşmüştür. Yanya 5 Mart'ta Yunanların, Edirne 26 Mart'ta Bulgarların ve 22 Nisan'da İşkodra Karadağlıların eline geçmiştir.[7]

Teselya'da toplanan Yunan ordusu Alasonya dolaylarındaki Türk birlikleri ile çetin savaşlar yaptıktan sonra Serfiçe'nin 10 km güneyinde Kırkgeçit mevzisini tutan 8'inci Kolorduya taarruz etti. Kolordu komutanının savunma emrinde "kesin muharebeyi kabul etmemekle beraber mümkün olduğu kadar zaman kazanmak" kaydı vardı. Muharebeyi Serfiçe'den idare eden Tahsin Paşa ihtiyatlarını kullanamadı, Selânik istikametinde çekilmek durumunda kalındı. Yunan ordusu Kozana'yı aldıktan sonra Selânik ve Manastır istikametinde ilerlerken Ustruma Kolordusu ile muharebeye girişen Bulgar kuvvetleri de Drama'ya doğru ilerliyordu. Bu durumda Garp Ordusu Komutanı, Selânik bölgesini Bulgarlara karşı savunmak için Ustruma Kolordusu ile 8'inci Kolorduyu Tahsin Paşa'nın emrine verdi. Ali Nadir Paşa'ya (Tümen Komutanı) taarruzdan vazgeçilerek Selânik'in savunması için Demirhisar'a çekilmesi emredildi. Ancak Selânik'in savunulması çok şüpheli idi. Ustruma Kolordusunun başlıca kuvveti olan 14'üncü Piyade Tümeni Yenice'ye gönderilerek Bulgarlara karşı Demirhisar'da Serez Redif Tümeni ile Drama Alayı bırakıldı. Böylece beş kat üstün olan 7'nci Bulgar Tümenine yol açılmış oldu. Vardar Nehri boyunca bir Sırp kuvveti de Selânik'e doğru ilerliyordu. Bulgarların yavaş hareket etmesi yüzünden Yunanlar Selânik'e daha önce gireceklerdir.

1 Kasım günü Yunanlar beş tümenle Yenice'deki 14'üncü Tümene taarruza başladılar, 14'üncü Tümen (Galip Paşa) 10 misli kuvvete karşı 2 Kasım öğleye kadar dayandı. Güneyden alınan kuvvetler yetişemedi. (Gecikmenin sebebi Kolordu emrinde bildirilen hareket saatinin yanlışlıkla

---

eser neşredilmiştir. Kıymeti mündericatının ciddiyetiyle anlaşılır. Bk. Adı geçen eserin kapak sayfasından orijinal alıntıdır.

[6] Yusuf Hikmet Bayur; ATATÜRK Hayatı ve Eserleri, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 53.

[7] Mc Carthy; 147. Çatalca savunma çizgisi, Bulgar saldırısına karşı direnerek Osmanlı başkentini kurtarmış; ancak Balkan devletleri arasındaki bölünme ve bundan dolayı çıkan İkinci Balkan Savaşı Osmanlılara, yitirdikleri topraklarından küçük bir bölümünü kurtarma olanağı vermiştir. Bulgaristan'a karşı Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan'ın, sonra bu devletlere Romanya'nın da katılmasıyla Osmanlı ordusu Edirne ve Kırklareli olmak üzere Doğu Trakya'yı kurtarmıştır. 10 Mayıs 1913'te imzalanan Bükreş Antlaşması, İkinci Balkan Savaşı'na son vermiş, Osmanlı Devleti Bulgaristan'la ayrıca bir barış antlaşması olarak 29 Eylül 1913'te İstanbul Antlaşması'nı imzalamıştır. Bk. Mc Carthy; s. 147.

öğleden evvel yerine öğleden sonra yazılmış olmasıdır.) 14'üncü Tümenin geri çekilmesi bir firar hâlini aldı. 4 Kasım günü Yunan birlikleri Vardar Nehri'ne ilerlerken 7'nci Bulgar Tümeni de Demirhisar-Kılkış hattına vararak Selânik'e 50 km yaklaşmıştı. Yunan birlikleri ise Selânik'e 20 km mesafede bulunuyorlardı.

Bu olaylar arasında kayda değer iki konu vardı ki bunlardan biri Selânik'te bulunan Sultan Abdülhamit'in 1 Kasım günü Alman elçilik gemisi ile İstanbul'a nakledilmesi diğeri de bir Yunan muhribinin 5/6 Kasım gecesi Selânik Limanı'ndaki Fethi Bülent savaş gemisini batırmasıdır.

Selânik'e giren Yunan kuvvetleri, bir Bulgar Alayı ile bir Sırp müfrezesinin şehre girmesine izin vermişlerdi. Bunun üzerine Bulgarlar da 7'nci Tümenlerini Trakya'ya gönderdi.[8]

Yunan ordusunun Selânik'e yürüdüğünün haber alınması üzerine halk panik içinde göç etmeye başlamış, bir iki hafta içinde Selânik'ten ayrılan muhacir sayısı 25 bine ulaşmıştır.[9] Manastır'daki Garp Ordusu Kumandanlığına[10] 17 Kasım 1912 (4 Teşrinisani 328) tarihinde çekilen telgrafta, "… Selânik'in sükût ettiği ve Yunan ordusunun Manastır'a doğru hareket ettiği ve kuvvetinin 35 bin kadar olduğunun tahmin edildiği" bildirilmiştir.[11]

"İzmir'de bulunan Selânik Defterdarından alınan habere göre, Selânik'e giren Bulgar askerlerinden bir kısmıyla Yunan askerlerinin bir takımının sur içinde savunma durumunda bulunan askerlere karşı ve diğer kısmının da Dedeağaç'ın yakınına sevk olundukları, bu sırada Selânik Limanı'nda da yirmi kadar Yunan nakliye vapurunun mevcut bulunduğu" öğrenilmiştir. Bu durum Selânik'ten hem Başkumandanlık Vekâleti ve hem de Garp Ordusuna şifreli gönderilen telgrafla duyurulmuştur.[12]

"Selânik'in sükût bulmasıyla Bulgar ve Yunanların Selânik'e girişini müteakip Türk subay ve ahaliden birçokları bulundukları mekânlardan çıkarılarak son derece gaddarca yaralanmış ve katledilmiş, Yunan ve

[8] Fahri Belen; 1912-1913 Balkan Savaşı, Harp Akademileri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1971, s. 59-62.
[9] Halaçoğlu; s. 55.
[10] Türk ordusunun Balkan Harbi'nde Rumeli'ndeki dağılımı şu şekilde olmuştur: Doğu (Şark) Ordusu; Abdullah Paşa kumandasında Doğu Trakya'da Edirne-Kırklareli dolaylarında 4 Kolordu (Ömer Yaver, Şevket Turgut, Mahmut Muhtar ve Abuk Ahmet Paşalar kumandasında) ve Mehmet Şükrü Paşa komutasında Edirne Garnizonu. Batı (Garp) Ordusu: Ali Rıza Paşa kumandasında, ana kısmı İştib-Üsküp dolaylarında Tahsin Paşa kumandasında Alasonya bölgesinde bir birlik, İşkodra'da Karadağlılara karşı Hasan Rıza Paşa komutasında bir birlik ve bölgede dağınık hâlde bulunan kuvvetler. Bk. Necdet Hayta; Balkan Savaşları'nda Edirne, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 23.
[11] ATASE Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 80, D: 31, F: 5.
[12] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 80, D: 31, F: 5-1. (4/5 Teşrinisani 328 tarihli telgraf.)

Bulgarların uygulamaları göz önünde bulundurularak vatanın savunulması" Manastır'daki Garp Ordusu Kumandanlığından istenmiştir.[13]

6 Ekim 1912'de, Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen yazıdan da yaklaşan tehlikeyi anlamak mümkündür. Buna göre Yunan Hükûmeti Osmanlı Rumlarını teşvik ederek ve cesaretlendirerek ayaklandırmak maksadıyla Türk tarafına kuvvetli çeteler sevk etmeye başlamış ve sınır yakınlarına büyük miktarda askerî birlikleri de sevk etmiştir. Ancak Yunan Hükûmetinin bu teşebbüs ve tedbirlerine karşın vuku bulan düşmanlığa karşı mevcudiyeti yok sayılacak derecede zayıf bir kuvvetin henüz takviye edilememesi Müslüman halkın endişesini artırmış, bu endişenin ortadan kaldırılması ve gayrimüslim unsurlarca icra edilen ve edilmek teşebbüsünde bulunulan fenalıklar fiilî neticeye varmadan savunma tedbirleri kurulmuş ve sınır yakınına top ve çok sayıda kuvvet sevk edilmiştir. Ancak Türk tarafının topları Kayalar'da beklemede kalmıştır. Oysaki bunların getirilmesinin gerek haricen ve gerekse dâhilen kuvvetle tesirli olacağı Manastır vilayetinden bildirilmiştir.[14]

Yunan ordusunun Selânik'e yaklaşması dolayısıyla Selânik Rumları bir plan dâhilinde hareket etmişler ve her gün Türk ordularının mağlubiyetleri hakkında olumsuz haberler ortaya atmışlardır. İstanbul'un Bulgarlar tarafından istila edildiği yönünde çıkarmış oldukları haberleri mahalli gazeteler tekzip etmiş olsalar dahi Selânik'e gelen muhacirlerden Siroz'un Bulgarlar tarafından ele geçirildiğini duyan Müslüman halk büyük bir endişeye kapılmış, doğal olarak maneviyatları bozulmuştur.

Birkaç gün sonra Yunan birlikleri Sirkeciye Köprüsü'nü geçerek Kayalar yönünü tehdit ettiğinden askerî kuvvetlerin süratle Manastır'a yetiştirilmesi, Manastır Valiliğince Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir.[15] Drama ahalisi, ıstırap dolu zor bir hâlde Kavala'daki İngiltere, Fransa ve Avusturya Konsoloslarından yardım istemek zorunda kalmış ve bu bölgede düşman kuvveti az olduğundan yeterli kuvvetin acilen yetiştirilmesi lüzumu Selânik vilayetinden telgrafla Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir. İçeriğinin öneminden dolayı gereğinin acilen yerine getirilmesi Harbiye Nezaretinden istenmiştir.[16]

Kolorduların önemli bir kısmını teşkil eden redif kıtalarının bir işe yaramayıp ilk ateşte dağıldıkları gözlenmiştir. Eldeki mevcut kıtalarla başarılı bir muharebe icrasının kabil olamayacağı fırka kumandanlarının raporlarında yer almaktadır. Bu zamanda Selânik'teki Türk ordusu, muhtelif mahallerde ve şehir dâhilinde bir ihtilal ve yağmaya meydan verilmemesi düşüncesiyle Yunan başkumandanı ile savaşa son verilmesi hakkında haberleşmiş ve

[13] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 80, D: 31, F: 5-2 (6/7 Teşrinisani 328 tarihli telgraf.)
[14] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 224, D: 135, F: 1-1.
[15] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 224, D: 135, F: 1-15. 11 Teşrinievvel 328 tarihli Dâhiliye Nezaretinden Sadaret'e çekilen telgraf.
[16] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 224, D: 135, F: 1-24. Dâhiliye Nezaretinden Harbiye Nezaretine gönderilen 20 Teşrinievvel 328 tarihli yazı.

neticede Selânik şehri 8 Kasım 1912 (26 Teşrinievvel 328) tarihinde Yunan ordusuna teslim edilmiştir.[17]

8'inci Kolordu Kumandanı (Ferik), kendi imzasıyla Harbiye Nezaretine gönderdiği 9/10 Kasım 1912 tarihli telgrafta; Selânik'teki ordunun terhis edildiğini, silah ve cephanenin Topçu Kışlasında toplandığını, Yunan askerlerinden başka Sırp ve Bulgar kuvvetlerinin de şehre dâhil olacağından asayişi kestirmenin mümkün olmadığını, bu keşmekeşe son vermek için bir an evvel genel barışın süratle sağlanmasının istendiğini bildirmiştir.[18]

Oysaki aynı dönemde Selânik'teki Menzil Genel Müfettişliği Cephane Depo Kumandanı olan Binbaşı Mehmet İsmet Bey'in hazırlamış olduğu rapora bakıldığında, "şehrin harp edilmeden tesliminin konsoloslar ile hükûmet temsilcileri ve eşraf arasında üç gün müddetle devam eden görüşmeler neticesinde alındığı ve müteakiben durumun Tahsin Paşa'ya müracaat edilmesiyle bu durumu paşanın uygun görmesiyle şehrin teslim edildiği" anlaşılmaktadır. Aynı raporda Binbaşı Mehmet İsmet Bey, "silah ve cephane deposunda pek çok piyade ve topçu cephanesiyle az çok martin ve gurra (garra) tüfekleri ile fazlasıyla cephane bulunduğunu" söylemektedir. "Tahsin Paşa'nın en büyük hatasının Karaferiye istikametine çekilmesi olduğunu, başlangıçta Suruc istikametine çekilinmiş olsaydı 5'inci, 6'ncı ve 7'nci Kolordulardan ya üçüne ya da ikisine katılarak Yunan ordusu üzerine yürümesinin kabil olacağını, Karaferiye'ye çekilen bu kuvvetin Karaazmak (Plati), İncekar ve Vardar nehirleri gibi nehirler üzerindeki köprüleri tahrip ettikten sonra Selânik'in savunmasını tesis etmek ve mukavemette bulunması mümkün görünürken 8'inci Kolordunun Vardar Yenicesi bozgunu (2 Kasım 1912) üzerine Selânik önünde savunma mevzisinde başarılı bir muharebe yapılma imkânının kaybolduğunu, ayrıca Bulgarlar tarafından Siroz'un (Serez) işgal edilmesi (6 Kasım 1912) ve Bulgar kuvvetlerinin Selânik'e doğru yaklaşmasının da Selânik'in müdafaasını zora sokmuş olduğunu" belirtmektedir.

Cephane Depo Kumandanı Binbaşı Mehmet İsmet Bey raporunun ilerleyen bölümünde, "kan dökülmesin, şehir tahrip ve yağma edilmesin düşüncesiyle Selânik'i savaşmadan teslim etmenin askerlik şerefi açısından yanlış bir iş olduğunu" söylemekte, "zira son asker kalıncaya kadar şehri teslim etmemek ve şerefle ölmekle harbin mutlak olduğunu" belirtmektedir. Ayrıca "Siroz istikametinden gelmekte olan Bulgar kuvvetine karşı da kuvvet ayırmanın şart olduğunu Kumandanlık dikkate almak zorundaydı." demektedir.[19]

Bu gelişmeler karşısında Selânik kentinin kapıları Yunanlara açılmadan önce bir teslim protokolü akdedilmiştir. Protokol 8'inci Mürettep

[17] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 285, D: 402, F: 1-1. 8'inci Kolordu Kumandanlığından Harbiye Nezaretine gönderilen 27/28 Teşrinievvel 328 tarihli yazı.
[18] ATASE Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 285, D: 402, F: 1-2.
[19] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 129, D: 36, F: 1-1.

Kolordu Kumandanı Hasan Tahsin Paşa ile Yunanistan'ın askerî delegeleri olan Jan Metaksas ile Dusmani arasında Atina'da yapılmıştır. Selânik'in teslim protokolü genel olarak bakıldığında âdeta insan haklarının ön plana çıkarıldığı bir protokol görünümündeydi. Ancak daha sonraki insanlık dışı uygulamalar, protokolün hiç de kayda alınmadığını göstermiştir.[20]

Yunan birliklerinin Selânik'e girişi teslim gününde orada bulunan yabancı gazeteciler tarafından şöyle anlatılmaktadır:

"Yunan Askerinin Selânik'e Duhulü (26 Teşrinievvel, 328) (8 Kasım 1912)

Cumartesi günü Yunan Hükûmeti ordusunu teşkil eden yirmi bin kişi şehre girmiştir.

İki gün devam eden bu duhul-ü gayr-i muntazamdan iki gün sonra Prens Konstantin Erkânı-ı Harbiye Muhafaza Taburlarıyla şehre dâhil olarak doğruca Hükûmet Konağı'na geldi. Sonra Rum ahalinin muvacehesinde, askerine bir resmigeçit yaptırarak Hükûmete dâhil oldu.

Müteakiben Bulgar ve Sırp ordularından müfrez birer alay mütehaddiden şehre dâhil oldular.

Bir müddet sonra, Hükûmetin sancak direğine yalnız Yunan bandırasının çekildiğini görerek kumandanlar, bilhassa Bulgar-Sırp kuvvetlerinin kumandan-ı umumisi bulunan Bulgar Veliahti Prens Boris ile Yunan Veliahti Prens Konstantin arasında bir nifak hasıl oldu. Bulgar kumandanı makamı-ı itirazda diyordu ki: 'Biz, her nereyi işgal etti isek düvel-i müttefika sancaklarını rekz ediyoruz. Niçin Yunan Hükûmeti yalnız kendi bayrağını keşide ediyor. Bu muhalif ittifaktır.' Veliaht Konstantin bu tarize sükût ile mukabele ederek mesele-i mezkurenin kabinelerce halli tervic ediyordu.

Pazartesi günü Yunan Kralı Soros ile aile hükümdarı prens ve prensesleri ve Çarşamba günü de Yunan Kraliçesi Selânik'e geldiler.

Perşembe günü Topçu Kışlası civarında bulunan cephaneliğe dinamit vaz edilerek gece saat ikide müthiş bir iştial vuku buldu. Bütün Selânik sarsıldığı gibi evlerde de sağlam cam kalmamıştı.

Fakat meselenin şayan-ı ehemmiyet ciheti cephanelikte ordugâh kurmuş olan Osmanlı askerlerinin duçar oldukları felaket idi. En kat'i malumata tevfiken binden ziyade asker, iştial tesiratıyla şehit oldu.

Sonra, bu iştialin Türk askerleri tarafından icra edildiği hakkında bir şayia çıkarılarak ortaya beriye iltica etmiş olan zavallı askerler, Yunan

[20] Esat Arslan; "Balkan Savaşı'nda Selânik'in Teslimi ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları", Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 223-226. Bk. EK-1. ATASE Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 285, D: 402, F: 1-1, 2, 3, 4, Selânik'in Teslim Protokolü ve Eki.

askerlerinin hücumlarına maruz kaldılar. Tesadüf edilen bir asker derhâl şehit ediliyordu.

Bundan sonra zabitlere taarruz edilmeye başlandı. Evvela, yağma muamelesi icra edildikten sonra bazı ithamlar başlıyordu. Nihayet şehir dâhilindeki idaresizliğin bir neticesi olarak umumi bir tecavüz başladı. Cuma ve cumartesi günleri İslamların ve Musevilerin evlerini soymaya, zenginleri dövmeye, öteden beriden para istemeye, tehdide başladılar.

Bu muamelelere karşı ahalinin mukavemet edemediğini gören bu garson taburları İslam ve Yahudi mahallelerine de dağılarak evlere taarruza gidiyorlardı. Bunun üzerine İslam ve Yahudi mütebarani konsoloslara müracaat ederek bu taarruzat-ı biedebaneye nihayet verilmesi için tavassutta bulunmalarını rica ettiler. Hakikat hali reyelayn (kendi gözüyle görerek) müşahade etmiş olan Alman, İngiliz, Avusturya, Fransız konsolosları Veliaht Konstantin'e müracaat ederek … bulundular ve yirmi dört saate kadar bu yağmacılığa nihayet verilmediği taktirde düvel-i muazzama kruvazörlerinden karaya müsellah asker çıkarılacağını söylediler.

Bunun üzerine Veliaht Konstantin icabına bakacağını vaad ederek bazı tazyikler icra etmekten hali kalmadı. Fakat kumandanlar ve zabitan muzafferiyet ile gaşy (kendinden geçme) olduklarından başıboş kalan askerler evamiri dinlememekte mazur idiler.

Her ne kadar ilk günler kadar kesir değilse de yine taarruzlar, darplar temadi ediyordu. Hatta bazı İslam ve Yahudi mağazalarını soydular. Elhasıl Yunanlara mahsus vahşiyane bir şekavet-i askeriye Selânik'i tarumar ediyordu."[21]

2. Selânik'in Teslimi Sonrasında Yaşananlar

Protokolü Yunan Ordusu Başkumandanlığı imza tahtında kabul ve tasdik etmiş olmakla birlikte savaşa son verildikten sonra protokolü göz ardı etmişler ve ilk anda Türk ordusunun tüm personeli ve hayvanları dört gün aç bırakılmış, hayvanların bir kısmı açlıktan ölmüştür. Subayların ve ailelerinin hayatı ve malları tehlikeye girmiş, subayların kılıçları, revolverleri, paraları, pek çoklarının elbiseleri alınmak suretiyle soyulmuşlar, hakarete ve darbeye maruz kalmışlardır. Hasan Fuad adlı subayla Tabip Avni Efendiler yaralanmış, Topçu Kışlasındaki bir asker 13 Kasım 1912 tarihi itibarıyla öldürülmüştür. Şehir yağma edilmiş, Topçu Kışlasından toplanan silah ve cephane Yunanlarca alınmış; fakat karşılığında herhangi bir mazbata verilmemiştir. Osmanlı kıtalarındaki otomobiller zapt edilmiş, hayvanlar yağmalanmıştır. Subaylar mal ve nakit paralarını emniyet altına almak için ferdi olarak yabancı konsolosluklara başvurmak gibi çare arayışı içinde kalmışlardır.[22]

[21] Selanik'in Teslimi; Dersaadet, 1332, s. 25-28.

[22] ATASE Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 691, D: 10, F: 5. Müfettişlik Dairesinin 1 Teşrinisani 328 tarihli muhtıra yazısı.

Selânik Merkez Hastanesindeki Kolordu ecza deposunda bulunan tüm tıbbi ecza ve cerrahi aletleri ile muhtelif kıtalardan getirilip hastaneye depo edilmiş olan seyyar hastanelere ait ecza malzemesi, Yunan sıhhiye memurları tarafından alınarak nakliye arabalarıyla taşıtılmıştır.[23]

8'inci Kolordu Kumandanı imzasıyla Ustruma Kolordusu Kumandan Vekili Kurmay Binbaşı Ömer Bey'e gönderilen 1 Aralık 1912 tarihli telgrafta; bir gün sonra Yunan Başkumandan vekiliyle görüşüleceği, Yunan Kumandanlığının uygulamalarının tamamen keyfi ve protokolün tamamının aksine olduğundan bu durumun gerek kendilerine karşı ve gerekse tüm konsoloslar nezdinde protesto edileceği belirtilmektedir. Bu durum, protokol imzalanır imzalanmaz protokol hilafına uygulamalara geçildiğinin açık bir kanıtı olmaktadır.[24]

Beş buçuk asırlık aralıksız bir hâkimiyet, XX. yüzyıla gelindiğinde artık yerini geri çekilmeye bırakmış ve Türkler için Rumeli'den çekilme ağır bir bedel ödeyerek olmuş, 1912 kışının tatsız bir gününde Selânik bütünüyle, sonuçta savaşmadan Yunan ordularına terk edilmiştir.[25] Hasan Tahsin Paşa komutasındaki 8'inci Mürettep Kolordu Komutanlığı ve kendisine sonradan katılan Ustruma Kolordusu ile birlikte 30.000 kişilik bir kuvvetin önemli bir savaş yapmadan, savaşın ilanından üç hafta sonra Yunanlara teslim olması, bir başka deyişle uğrunda ölünmeden, savaş yapılmadan Selânik'in verilmesi Osmanlı aydın çevresinde canından can kopartmakla özdeşleşmiştir.[26]

Teslimden sonra Selânik'te Açlık (Karunıkıl İnemis gazetesinden)

Balkan Muharebesi'nin ilk haftasında Üsküp ve Siroz havalisinden Selânik'e birçok insanlar iltihak etmiş idi. Bittabi, bunların çoğunluğu fakir ve yollarda birçok felaketlere duçar olduklarından Selânik'e geldikleri zaman hükûmet-i mahalliyenin muavenetine muhtaç idiler. Teslimin son gününe kadar Selânik Hükûmeti, belediyenin inzimam muaveneti ile bedbaht muhacirlere muavenet ettiği gibi camiler ve medreselerde de ikametlerine müsaade etmiş idi.

Fakat şehir Yunan ordusuna teslim edildikten sonra hâsıl olan kargaşalık sebebiyle bu bedbaht insanlar birkaç gün aç kaldılar. Şehir, içinde bulunan iki ordu ile bu muhacirleri besleyemiyordu. Ekmeksiz, aç bir hâl-i perişanede bulunan bu muhacirlerin belediye vesair makamlara vaki olan şikâyetlerini hiç kimse dinlemiyor: "İcabına bakınız" emri ile redler tevali ediyordu. Bu bedbahtlardan birkaç murahhas konsoloshaneye gelmişti. Aç kaldıklarını şikâyet ederek ne olacakları ve her gün yüzlerce kurban verdiklerini bir tarz-ı mütearrizane ile izah ettiler. Hakikat ahvali rayülayn müşahade etmek için ikamet etmekte oldukları camilere gittim.

[23] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 691, D: 10, F: 16.
[24] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 691, D: 10, F: 24.
[25] İlber Ortaylı; Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 67.
[26] Arslan; s. 221-228.

Selânik'in kuru soğuğuna karşı üzerindeki yıpranmış elbise ile mukavemet etmeye çalışan bu kadın-erkeklerden mürekkep insan kümesi içinde elim bir gürültü devam ediyordu. Bir tarafta, açlıktan gözleri batmış bir kadının dizi önünde beş, yedi, on bir yaşlarında birkaç çocuk oturmuş ekmek istiyorlar ve üç günlük taleplerinin boşluğunu hissederek ağlıyorlar, karşısında daha birçok manzaralar aynı felaketi gösteriyorlardı. Burada, muavenet etmekte mümkün değildi. Zira bir şahsın parası, binlerce açları besleyemezdi.

Her camide aynı felaket, aynı sefalet vardı. Aralarındaki farklar, birbirinden daha cenai olmaktan başka bir şey değildi. Zira bazı camilerde ağlayışlar arasında birçok insanlarda açlıktan ölüyorlardı.

Konsolosların şikâyeti üzerine Hükûmet muavenet edeceğini vaad etti, fakat yirmi dört saat geçtiği hâlde bu vaadden hiçbir eser yok… Şehrin Müslüman zenginleri ise bir cemiyyet-i hayriyye hâlinde muavenet etmeye cesaret edemiyorlar. Çünkü şehirde devam eden katl, darb, tevkif muamelelerinden ürkmüş olduklarından evlerinden çıkmaya cesaret bile yok…

Bu insanlar ne olacak? Selânik'te Salib-i Ahmer ile Hilal-i Ahmer gibi heyetlerde olmadığından her gün hastalanan bedbaht muhacirler bilatedavi mahv olmaktadır. Kendi askerinin sıhhatini hüsn-ü idare etmekten aciz bulunan Yunan Hükûmetinin bu bedbahtlara muavenette bulunması varid-i hazır bile değildir.

Balkan Muharebesi'nin bu kadar fecayii le neticeleneceği tasavvur edilemezdi. Şayan-ı hayrettir ki halaskarlik muharebesi eden bu insanlar, eski muharebelerden başka bir şey yapıyorlar. Bu Makedonya'da hiçbir hak, hukuk tanımıyorlar. İndependan muharrirlerinden bir dostum diyordu ki: "Harpten evvel, Makedonya'da bir hak, bir hukuk var idi. Türkiye muhakimi hiçbir zaman tarafkirane bir hüküm vermezdi. Memlekette icra-yı sanat eden milel-i muhtelifeye mensup avukatlar da itirafatendedir ki: hothuvar bir komiteci bile hukuk-u medeniyyesinden istifade ederek istediği avukatı tuttuğu gibi muhakemede her şeyi söyleyebilirdi. Kanundan başka hiçbir kuvvet, buna mukabele edemezdi. Yunanların ilk günkü devr-i idaresinde ise bu hak, hukuk tamamıyla ortadan kaldırıldı."

Fakat ümit etmek isterim ki Avrupa bu ahvalin temadisine müsaade etmeyerek "hukuk-u insaniye"nin Avrupa'dan çıkmadığını ispat eder.[27]

3. Göç Sırasında Cereyan Eden Olaylar

Daha önce olduğu gibi Balkan Savaşı'nda da memleketleri düşman istilasına uğrayan veya düşman hücumuna maruz kalan Türklerden birçoğu kendilerince emin saydıkları Osmanlı Devleti topraklarına, özellikle de İstanbul'a büyük kitleler hâlinde göç etmişlerdir. Çok sayıda göçmen,

[27] Selanik'in Teslimi ve Tahsin Paşa; s. 71-74.

bulabildikleri ilk vasıtayla veya yaya olarak önce İstanbul ile Anadolu'nun belli birkaç limanına gelmişler, sonra iç kesimlere taşınmışlardır.[28] Doğu Rumeli Ordusunun Vize-Lüleburgaz hattından çekilerek (3 Kasım 1912) Çatalca savunma hattına yerleştiği sırada binlerce, on binlerce kişilik muhacir kafileleri ve yaralılar Sirkeci Garı'ndan itibaren şehri tamamen doldurmuşlardır. Öyle ki öküzlerin çektiği kağnı arabalarının köprüden (Galata) Beyoğlu'na kadar uzandığı söylenmektedir.[29]

Selânik'teki İngiliz Konsolosluk Raporları incelendiğinde bu göçün ya da kaçışın ne kadar elzem olduğu sonraki yaşanan olaylara bakıldığında daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin Afet İnan'ın annesinin doğduğu ve Selânik'in bir kazası olan Doyran'da kentin direnmeksizin teslim oluşundan sonra 59 Müslüman ve çevredeki kırsal alanda da birçok Müslüman öldürülmüştür.[30] Özellikle teslim olmuş Türk subayları ve erleri kötü davranışla karşılaşmışlardır. Örneğin Stara Zagora'da[*] (Eski Zağra'da) Bulgar ahali Türk savaş tutsaklarına saldırmış, 500 ile 600 arasında tutsağı öldürmüş ve 250'sini yaralamıştır. Terhis edilmiş Türk askerlerinden 100'ü Avrat Hisar'da (Kılkış'ta) öldürülmüştür. Bazı olay ve yerlerde askerler aç bırakılarak yavaş yavaş öldürülmüşlerdir.

Selânik'teki İngiliz Konsolosu Lamb'in raporunda belirttiği üzere, Müslüman memurların, kent ya da köy ileri gelenlerinin özellikle seçilerek öldürülmesi, resmen destek görmüş olmalı ki "Kılkıs, Doyran ve Gevgili ilçelerinin tümünde hemen hemen bütün ileri gelen Müslümanlar, şöyle ya da böyle öldürülmüşlerdir. Malları ya talan edilmiş ya da kullanılamaz hâle getirilmiş, çiftlikleri ve konutları yakılmıştır. Eşleri çok olayda aşağılanmış, hatta çoğu kez daha kötü davranışa uğramışlardır."[31]

Köylerde girişilen kıyımların ayrıntılı anlatımı seyrektir. Çünkü olaylar raporlarda anlatılabilmek açısından fazla hızlı gelişmiştir. Eldeki bilginin temel kaynağı olan Batılı gözlemciler, Müslüman köylerini yakılıp yıkıldıkları sırada ziyaret edebilmek olanağını nadiren bulabilmişlerdir. Raporların çoğu, sadece bir zamanlar pek gelişkin olup da şimdi genellikle talan edilip yakılmış bulundukları için bomboş kalmış köyleri anmışlardır.[32]

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla hayatları tehlikeye giren ahalinin çoğu, gördükleri zulüm ve düşmanlık yüzünden göç etmek arzusunda olmuşlardır. Zamanın en önemli taşıma aracı olan trenden asker sevkiyatı ve demir yolu yetersizliğinden dolayı gerektiği ölçüde faydalanılamamıştır.

---

[28] Halaçoğlu; s. 45.

[29] İlhan Bardakçı; Bir İmparatorluğun Yağması, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, (yayın yılı belirtilmemiş), s. 54-56.

[30] Mc Carthy; s. 150-151.

[*] Zağra-i Antik: Eskizağra-Stara Zagora. 1430-1488 arası adı "Eskihisar" idi. 1908 yılında Bulgaristan'ın vilayeti statüsündedir. Bk. Tahir Sezen; Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, No. 21, Ankara, 2006, s. 548.

[31] Mc Carthy; s. 155.

[32] age.; s. 155.

Nitekim Edirne'de bekleşen binlerce göçmenden her gün yüzlercesi istasyona gelmekte, fakat askerî nakliyat sebebiyle tren bulamayıp dönmek zorunda kalmışlardır. Demir yolu taşımacılığı daha çok İstanbul'a yakın bölgelerden yapılmış ve demir yolu taşımacılığı sırasında Şark Demir Yolu Şirketinden büyük ölçüde faydalanılmıştır. Adı geçen şirket, Lüleburgaz, Çorlu ve Çerkezköy'den Kumkapı'ya 40 vagon civarında göçmen getirmiştir. Selânik tarafından da bu şekilde çok sayıda göçmen nakliyatı yapılmıştır.

Göçmenlerin İstanbul'a getirilmeleri önceki dönemde Rus Harbi'ndeki göçten gözü korkmuş olan İstanbul halkının telaşa düşmesine sebep olmuştur. Gerçekten de Kırklareli civarı köylerinden gelen göçmenlerin perişan bir durumda bulunması dolayısıyla Sirkeci İstasyonu'na kadar getirilmelerinin halk üzerinde kötü tesir yaratacağı düşünüldüğünden, bunun için göçmenlerin Sirkeci yerine Yedikule'de trenden indirilerek Edirnekapı ve civarındaki camilere yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır.[33]

4. Edirne'nin Geri Alınması ve Bükreş Antlaşması Sonrasında Göçmenlerin Durumu

23 Temmuz 1913 günü Edirne'nin Türk ordusu tarafından kurtarılması[34] ve Balkan devletleri arasındaki savaşı sona erdiren 10 Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasını takip eden günlerde göçün o kadar çok arttığı gözlemlenmiştir ki 8/9 Eylül 1913 tarihinde Genelkurmaydan Edirne vilayetine ve Babaeski Kaymakamlığına gönderilen telgrafta, "… Çok sayıda muhacir geldiği ve bunların trenlere bağlı olarak bazen gece de geldikleri, köylerine kadar eşya ve hayvanlarının nakli için askerî birliklerce nakil vasıtaları hususunda yardım edildiği, mahalli hükûmet makamları tarafından trenler gelmeden önce gerekli tedbirlerin alınarak istasyonlarda insanların açıkta kalmamalarının temini için acil teşebbüse geçilmesi" bildirilmiştir. Babaeski'ye çekilen telgraftan da "26 Ağustos 1913 akşamı trenle gelen muhacirlerin saat dokuzu geçtiği hâlde hâlen istasyonda bulundukları, bunların geleceği hakkında akşamdan çok önce telgraf çekilerek durumun bildirildiği, vaktiyle araba tedarik edilmesi ve bulunamadığı takdirde Menzil Müfettişliğine ve genel karargâha başvurulması gerekirken bunun yapılmamasından dolayı trenlerin saat ona kadar sokak ortasında kaldığı ve daha sonra muhacirinin genel karargâhın arabalarıyla kasabalarına nakledildikleri, bundan sonra daha çok gerekenin yapılması için gayretsiz kalınmamasının tavsiye edildiği" öğrenilmektedir.[35]

Ağustos 1913 sonu itibarıyla sürekli gönderilmekte olan muhacirinin çokluğundan dolayı Sirkeci İstasyonu'nda izdihamın artmış ve bu durum trenlerin manevrasına mani olduğu gibi izdihamın çokluğundan dolayı hastalık baş göstermiştir. Hat Komiserliğinin vermiş olduğu bu gelişmeler karşısında Harbiye Nezaretince, Dâhiliye Nezaretinden her gün nakle imkân

[33] Halaçoğlu; s. 61-62.
[34] Hayta; s. 120.
[35] ATASE Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 69.

tanıyacak derecede muhacirinin gönderilmesi için gerekenin yapılmasının ilgili yerlere duyurulması istenmiştir.[36]

Hatta Kırkkilise'ye (Kırklareli'ye) trenlerle gelen muhacirlerden nakil vasıtalarının azlığından dolayı Hükûmetçe bir an evvel sevkleri kabil olamayanların muhacirler için ordu tarafından araba ve vasıta bulunmak suretiyle kolaylık sağlanması yoluna gidilmiştir.[37] Kırkkilise İstasyonu'na çok miktarda gelen muhacirlerin istasyonda kalması bulaşıcı hastalığa sebebiyet vereceğinden, muhacirinin sefaletine bir an evvel son vermek için kolorduların arabaları ile gelen muhacirlerin bir iki gün nakillerine yardım edilmesi Harbiye Nezareti tarafından Kırkkilise'deki Sağ Cenah Kumandanlığına ayrıca bildirilmiştir.

Her tarafta açıkta ve sefil bir hâlde olan Müslüman muhacirlerin, ahalisi firar etmiş olan Bulgar köylerine yerleştirilmesi kararlaştırılmışsa da Bulgar hanelerinden büyük kısmına askerîyenin yerleşmiş olması dolayısıyla Müslüman muhacirlerin iskânı için Bulgar hanelerinin tahliyesi hakkında gereken makamlara tebligat yapılmasının önem taşıdığı Edirne Valiliğince Başkumandanlık Vekâletine bildirilmiştir.[38] Bu gelişmeler karşısında, gelen muhacirinin yerleştirilmesi düşünülen Bulgar köylerindeki hanelerde yerleşmiş olan askerlerin, zeminin uygun olması ve çadırlarda kalabilecekleri belirtilerek söz konusu evlerden çıkarılmaları ilgili askerî makamlara bildirilmiştir.[39]

Savaş sırasında Edirne ve çevre bölgelerden İstanbul'a gelen muhacirlerin savaşın sona ermesini müteakip tekrar köylerine dönmek için istasyonlarda yığıldıkları ve vasıta bulamadıkları anlaşılmaktadır. Bu duruma çare bulabilmek gayretiyle vilayet dâhiline ya Tekfur Dağı (Tekirdağ) İskelesi'nden Muratlı yoluyla ya da doğrudan doğruya Sirkeci İstasyonu'ndan gönderildikleri anlaşılan muhacirlerin trenlerle köylerine gönderilmeleri mümkün olamadığından, bu duruma bir çare bulabilmek amacıyla, istasyonlara yakın askerî makamlardan araba tedariki istenmesi çare olarak düşünülmüş; ancak bu şekilde muhacirlerin perişanlığının önüne geçilebileceği ve bu konuda ilgili mevki kumandanlıklarına tebligat yapılması istenmiştir.[40]

Başkumandanlıkça, askerî mevkilere uzak istasyonlara gelen muhacirlerin askerî kanalla naklettirilmeleri mümkün olmadığından bu muhacirlerin mahalli makamlar tarafından ve gelmelerinden önce nakliye şirketlerine başvurulmasının icap ettiği söylenmiştir. Aynı şekilde Başkumandanlıkça askerî mevkilere uzak istasyonlara varan muhacirlerin

[36] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 68-1.
[37] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 77.
[38] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 93. (15 Eylül 1913 tarihli yazı).
[39] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 93-1. 18 Eylül 1913 tarihli Başkumandanlık Vekâletinden Edirne vilayetine gönderilen telgraf.
[40] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 113. Edirne Valiliğinden Vali Adil imzasıyla 24 Eylül 1913 tarihinde Başkumandanlık Vekâletine gönderilen telgraf.

izdiham yaratmaması ve sefalete düşmemeleri için mahalli makamların en yakın kıta komutanlıklarına talepte bulunmalarının gerektiği ve böyle bir talep gelmesi hâlinde imkân derecesinde süratle yerine getirilmesinin tüm menzil komutanlıklarına duyurulduğu Edirne Valiliğine bildirilmiştir.[41]

Bununla birlikte sevk edilecek muhacir miktarının önceden haber verilmesi defalarca askerî makamlarca -2'nci Kolordu tarafından- mülki makamlara yazıldığı hâlde bir türlü cevap alınamamış; yine de Kavaklı (Edirne ilinin Meriç ilçesine bağlı bir köy) ve Kırkkilise İstasyonlarından 2'nci Kolordu mıntıkasına sevk edilecek muhacirinin nakli için Kolorduca mümkün her türlü vasıta ile yardım edileceği söylenmiştir. Ancak muhacirinin nerelere sevk edileceğinin bildirilmesi istendiğinde, gelen muhacirlerin sıhhi ve tıbbi yardım alamadıklarından beraberlerinde bulaşıcı hastalık getirdikleri, bu yüzden kolordu mıntıkasında bir iki köyde kolera ortaya çıktığından bu köylerin tecrit edildiği, bu nedenle gelen bu gibi kafilelere her türlü sıhhi yardımın yapılması talep edilmiştir.[42]

Sonuç

Balkanlar'dan çekiliş, kan, ateş ve barutla dolu bir kaçış, bir dramatik tarihî süreçtir. Tren vagonlarına doluşarak kaçan insanların çoğu hayatta kalamamıştır. Rumeli'den kaçan insanlar düzenli bir ordunun takibinden kurtulamamışlardır. Askerlik disiplinine sahip olmayan saldırganlar tarafından kıyıma uğramışlardır. Diğer taraftan bu kaçış, bu yaşanan acı tarih, Türk milletinde millî devlet düşüncesinin ve milliyetçiliğinin uyanışına da sebep olmuştur.[43]

Yıllar sonra, 1918 yılı ortalarında Mustafa Kemal ATATÜRK, Balkan Harbi'yle ilgili olarak değerlendirmelerini, "Balkan Harbi, Türk ordusunun katıldığı bir harp bozgunu değildi. Hayır, hiç değil… Bu, Türkiye'deki eskinin yıkılması, Türk ordusunun başındaki bilgisiz kumanda heyetinin geri çekilmesiydi. Balkan kuvvetleri, bu harbin sonuçlarını, o dönemde Türkiye'ye hâkim olan şahısların bilgisizliğine borçludur. Denilebilir ki bu harp de Türkiye için bir sürprizdi. Ordu birleşebilmek ve bir plana göre toplanabilmek için yeterli zaman bulamamıştı. Öncü birlikleriyle düşman birlikleri karşılanmıştı." sözleriyle açıklamıştır.

Balkan Savaşları'nın sonunda 29 Eylül 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Barış Antlaşması'nı müteakip, Mustafa Kemal 27 Ekim 1913'te kurmay binbaşı rütbesiyle Sofya Askerî Ataşeliğine tayin edilmiştir. Mustafa Kemal'in Sofya'da askerî ataşe olarak görevinin sorumluluklarını yerine getirirken gösterdiği faaliyetler ve kişisel portresi üzerinde eski Bulgar başkomutanlarından General N. Jekov'un değerlendirmesi dikkat çekicidir.

[41] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 252, D: 264, F: 113-1.
[42] aga.; Balkan Koleksiyonu, K: 280, D: 384, F: 6-18.
[43] Ortaylı; s. 69.

"1914 yılı sonbaharıydı. Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nda, Almanların yanında yer almak üzere iken Osmanlı Devleti ile askerî bir görüşme yapmak istiyordu. Bu anlaşmanın hazırlıkları için Bulgar Genelkurmayında çalışırken bir gün Mustafa Kemal adında genç bir Türk subayı geldi. Kendisinin Sofya Ataşe Militeri olarak görevlendirildiğini söyledi. O, binbaşı; ben ise albaydım. Fransızcası mükemmeldi. Bir diplomat gibi konuşuyordu. Yüksek kültür sahibi, centilmen bir Türk'tü. Onunla ahbap olduk. Sofya'da birlikte gezmeye başladık. Tarihî ve politik konularda konuştuk. Daha o zamanlarda, Türkiye'de yapacağı devrimleri düşünüyordu. Sonunda duruma hâkim oldu ve muradına erdi, yeni Türkiye'yi kurdu."[44]

Kaynaklar

1911 - 1912 Osmanlı - İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal; Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

AKANDERE, Osman - ATA, Ferudun; Dramalı Rıza Bey ve Millî Mücadele'deki Hizmetleri, Temel Yayınları, İstanbul, Şubat 2008.

Arıburnu Muharebeleri Raporu; Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

ARSLAN, Esat; "Balkan Savaşı'nda Selânik'in Teslimi ve Yunanların Teslim Protokolüne Kayıtsızlıkları", Dokuzuncu Askerî Tarih Semineri Bildirileri II, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

ATATÜRK İle İlgili Arşiv Belgeleri (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 106 Belge); Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1982.

ATAZB Koleksiyonu; K: 39, G: 98, B: 3, K: 39, G: 96, B: 14.

BARDAKÇI, İlhan; Bir İmparatorluğun Yağması, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi.

BAYUR, Yusuf Hikmet; ATATÜRK Hayatı ve Eserleri, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri; C III, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

CEBESOY, Ali Fuat; Sınıf Arkadaşım ATATÜRK, İstanbul, 1981.

ÇAKMAK, Fevzi; Garb-i Rumeli'nin Suret-i Ziyaı ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi (Orijinal).

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Arşivi; Balkan Koleksiyonu: K: 80, D: 31, F: 5, 5-1, 5-2, K: 224, D: 135, F: 1-1, 1-15, 1-24, K: 285, D: 402, F: 1-1, 1-2, 1-3,1-4, K: 129, D: 36, F: 1-1, K:

[44] Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914); Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. VIII-IX.

691, D: 10, F: 5, 16, 24, K: 252, D: 264, F: 68-1, 69, 77, 93, 93-1, 113, 113-1, K: 280, D: 384, F: 6-18.

HALAÇOĞLU, Ahmet; Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912 - 1913), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

HAYTA, Necdet; Balkan Savaşları'nda Edirne, Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

İLDEMİR, Uluğ; Yılların İçinden, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

İNAN, Afet; ATATÜRK'ten Mektuplar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

İNAN, Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal ATATÜRK'ün El Yazıları, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1980.

İNAN, Arı; Afet İnan, Remzi Kitapevi, İstanbul, Şubat 2006.

KARASAPAN, Celal Tevfik; Libya-Trablusgarp, Bingazi ve Fizan, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1960.

KARPAT, Kemal; Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KOCATÜRK, Utkan; ATATÜRK Çizgisinde Geçmişten Geleceğe, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

KOCATÜRK, Utkan; Doğumundan Ölümüne Kaynakçalı ATATÜRK Günlüğü, ATATÜRK Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

MC CARTHY, Justin; Ölüm ve Sürgün, çev. Bilge Umar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 2005.

ORTAYLI, İlber; Eski Dünya Seyahatnamesi, Aşina Kitaplar, 5. Baskı, İstanbul, Mayıs 2007.

ORTAYLI, İlber; Tarihimiz ve Biz, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

ÖZDEMİR, Zekeriya; Balıkesir Bölgesinde Millî Mücadele Önderleri, Ankara, Ocak 2001.

ÖZTUNA, Yılmaz; Avrupa Türkiye'sini Kaybımız, Rumeli'nin Elden Çıkışı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, Haziran 2006.

Selânik'in Teslimi, Tahsin Paşa Ordusu (Osmanlıca); Dersaadet, Sancakçiyan Matbaası, 1332.

Sofya Askerî Ataşesi Mustafa Kemal'in Raporları (Kasım 1913-Kasım 1914); Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

ŞARMAN, Kansu; Türk Promethe'ler, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Şubat 2005.

ŞIVGIN, Hale; Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk-İtalyan İlişkileri Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1984.

TOPRAK, Zafer; “Eugene Pittard, Antropoloji ve Türk Tarih Tezi”, Toplumsal Tarih, S 206, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Şubat 2006.

ÜNALP, F. Rezzan; Çanakkale Muharebeleri ve Mustafa Kemal ATATÜRK, Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi, Özel Sayı (16), Gnkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ağustos 2010.

EK-1

Selânik'in Teslim Protokolü ve Eki

(ATASE Daire Arşivi; Balkan Koleksiyonu, K: 285, D: 402, F: 1-1, 2, 3, 4.)

HARBİYE NEZARETİ CELÎLESİNE

Selânik

27-28 Teşrin-i evvel 328

(9-10 Kasım 1912)

1. Müretteb Sekizinci ve Ustruma Kolordularının vaziyeti ahiresi (son vaziyeti) ve hâlin kesb ettiği şekl-i âhir (son durum) ber-vech-i âti (aşağıda) arz olunur:

Sekizinci Kolordu (Kara Ermenak) Nehri'nin gerisine çekildiği vakit Ustruma Kolordusunun On Dördüncü Nizamiye Fırkası da Sekizinci Kolorduya iltihak etmek (katılmak) üzere Yenice'ye sevk kılınmıştı. 19 ve 20 Teşrin-i evvel 328 (1-2 Kasım 1912) tarihlerinde Yenice'nin garbında (batısında) verilmiş olan muharebede Ordu-yu Osmani Hümâyun muzaffer olmuş ve Yunan ordusu kısmen firara yüz tutmuş iken Redif Taburları efradının geceleyin mevzilerini terkle firar etmiş olduklarından kazanılmış olan muzafferiyet bedeli (karşılık) mağlubiyet olarak bi-z-zarûre (ister istemez) Vardar Nehri'nin gerisine çekilmek mecburiyeti hasıl olmuşdu. Vardar Nehri bir mania tabii teşkil etmekde ise de istihkâm efradı tarafından şimendüfer ve demir köprülerin tahrip edilememesinden ve perişan bir hâlde ric'at etmiş (dönmüş) olduğundan az bir zamanda kıtaatın tanzimiyle (düzenlenmesiyle) Vardar Nehri gerisinde düşman mukalebe kâbil olmadığından Selânik'in şimâlinde (kuzeyinde) Yeniköy cenûbunda (güneyinde) mevzie çekilinmişdi. Bu suretle 21 Teşrin-i evvel 328 (3 Kasım 1912 Pazar) tarihinden 26 Teşrin-i evvel 328 (8 Kasım 1912 Cuma) tarihine kadar mezkur iki mevziide zaman kazanılmak muvaffakiyeti hasıl olmuş ise de beş fırkadan ibaret olan Yunan ordusu muhtelif istikâmetlerden ilerlemeğe başladığı gibi Siroz, Demirhisar ve Ustrumca mevkileri de sükut ederek (düşerek) mezkur mevkiide bulunan müfrezelerin mecmûu kuvveti (toplam kuvveti) gayri muntazam bin kişiden ibaret olarak Selânik'e ric'at etmeleri ve mezkur kuvvetleri takip eden üç fırka Bulgar kuvveti Güvezne ve bir alay Sırp kuvveti (Toyran) ve Yunan Hükûmeti tarafından Kandıra'ya çıkarılmış olan bir tabur külliyetli eşkıya ile beraber "Poliroz'a" muvassalatları (ulaşmaları) üzerine işbu vaziyeti hazıradan (bu durumdan) harple çıkmak ve bir netice elde etmek kâbil olup olmadığı tetkik edildi (incelendi).

Kolorduların kısm-ı mühimmesini teşkil eden Redif Kıtaatının esasen katien bir işe yaramayıp ilk ateşde dağılmakda olduğu kiraren (tekrar olarak) vaki olan müşâhedât (gözlemler) ile sabit bulunmuş ve iki nizamiye fırkasının mevcududa hemen üç bin neferden ibaret kalmış olduğundan elde mevcut kıtaatla muvaffakiyetle bir muharebe icrası kabil olamayacağı fırka

kumandanlarından mevrud (gelen) raporlardan anlaşılmış olduğundan son zamanda olsun ordunun bütün bütün perişanlığı Selânik'te mahal-i muhtelifeye teşhir etmekden vikâye (korumak) ve şehir dâhilinde bir ihtilâl ve yağmaya meydan verilmemek tarîki (yolu) ihtiyâr edilerek (seçilerek) Yunan Başkumandanı ile Türk muhasamatı (Türk düşmanlığı) hakkında muhaberat icra edilmiş ve neticede ordunun şarkını (doğusunu) muhafaza etmeğe kâfi şerâit (şartlar) ile Selânik şehri Yunan ordusuna teslim edilmişdir.

Yunan Başkumandanlığı ile takarrur (kararlaştırılan) ve teati edilen (verilen) mukavelenamenin bir sûreti leffen takdim kılınmışdır.

Yunan ordusunun iki taburu şehir dâhilinde ve kıtaatı sairesi Ballıca, Kadıköy Topçu İstasyonu ve Manastır Selânik İstasyonlarında bulunmaktadır. Prens Konstantin yarın Selânik'e dâhil olacakdır.

Bulgarların üç fırkası Selânik'in şimâli şarkında (kuzeydoğusunda) Kümbet ile Lankaza arasında bulunmaktadır.

Bir alay harp kuvveti de Toyran ile Kılkış arasında bulunmaktadır.

Esliha (silah) ve cephane, topçu kışlasında cem' edilmektedir (toplanmaktadır). Rumeli efradının bir kısmı bugün terhis edilmiş ve kısm-ı diğeri de yarın terhis kılınacakdır. Anadolu efradı ile hayvanat hakkında dahi tarafı Âli-i Nezaret-i Penahilerinden (Yüce Bakanlıktan) şeref vârid olacak emre (gelecek emre) tevfîkan (uygun olarak) muâmele îfa edilecekdir (uygulanacakdır).

Selânik şehrinin emr-i inzibatı (umumi asayişin sağlanması) Osmanlı polis ve jandarması ve bir kısım Yunan askeri ile temin edilmek de ise de yerli Rumlarının şımarıklıkları ve nümayişleri (gösterileri) ve Yunan askerinin terbiyeden âri (terbiyesiz) vaki (olan) hareketleri dolayısıyla şehir inzibâtının ehemmiyet kesbetmesi (önem kazanması) muhtemeldir.

Bulgar ordusundan murahhası olarak bu gece nezd-i çakerimeye (benim yanıma) gelmiş olan Topçu Miralayı Yorkif ile ihtiyat zâbitânından ve sabık Minister Stancef dahi Bulgar askerinin de şehre dâhil olmasını talep etmiş ve şimdilik Bulgar askerinin hariçte kalması temin edilmiş ise de yarın öbür gün Bulgar ve Sırp kuvvetleri şehre dâhil olacağına göre asayişin kesbedeceği (kazanacağı) hâl ile burada bulunan Anadolu askeri ve hayvanâtın sureti idaresi hakkında şimdiden kesdirmek mümkün değildir.

Bu keşmekeş (karışık) ahvale nihayet (duruma son) vermek için bir an evvel sulh-u umûminin takarrurunun teşrîi (kararının hızlandırılması) icap edeceği müstagni-i (gerekli bulmayanlara) arz olmağla icrâ-yı icâbı menûd rey'i Âli-i Nezaret-i Penahileridir (gerekenin yapılması Yüce Bakanlığın görüşlerine bağlıdır.)

Sekizinci Kolordu Kumandanı

Ferik

(İmza)

Yunan Ordusu Başkumandanı Veliaht Hazretleriyle Ordu-yu Osmani Başkumandan Paşa Hazretleri Beyninde (Arasında) Atîdeki (Aşağıdaki) Şerâit Akdolundu (Şartlar Kabul Edildi):

1. Asâkir-i Osmaniyenin silahları kendileri tarafından ahz (alınarak) ve bir depoya vaz edilerek (konularak) Yunan ordusunun mes'uliyeti tahtında (gözetimi altında) hıfsz edilecekdir (saklanacakdır). Bu babda bir zapt varakası tanzim olunacakdır.

2. Asakir-i Osmaniye kısmen Karaburun'da ve kısmen topçu kışlasında iskân edilecek (yerleştirilecek) ve Selânik Hükûmeti tarafından iâşe edileceklerdir.

3. Selânik şehri sulhun akdine kadar (barışın imzalanmasına kadar) Yunan ordusuna teslim edileceklerdir.

4. Bil-umum erkân (bütün reisler) ve ümerâ-yı askeriye (yüksek rütbeli komutanlar) ve zabitan (subaylar) kılıçlarını muhafaza etmeye ve Selânik'te serbest kalmağa me'zunlarla (izinlilerle) mezkûr ümerâ-yı askeriye ve zabitan muharebe-i hâzıranın devam ettiği müddetçe ne Yunan ordusu ve ne de ânın (onun) müttefiklerine karşı istigmâl-i silah etmeyeceklerine (silah kullanmayacaklarına) dair söz vereceklerdir.

5. Vilayetin erkân ve memurîni mülkiyesi vesaire memurlar serbest kalacaklardır.

6. Jandarmalar ve polis me'murları silahlarını taşıyacaklardır.

7. Karaburun, silahları alınmış Asâkir-i Osmaniyenin mahali ikâmeti olacakdır. Karaburun topları ves mühimmatı Ordu-yu Osmâni tarafından iptal olunduktan sonra Yunan ordusuna teslim edileceklerdir.

8. Birinci maddenin muhteviyyatı (içindekiler) Teşrin-i evvelin 27'nci Cumartesi (9 Kasım Cumartesi) gününden itibaren iki gün zarfında icra olunacakdır (yapılacakdır). Müddeti mezkure (adı geçen süre) Yunan Ordusu Başkumandanı inzimâm-ı muvaffakiyyetiyle (başarılı katılışıyla) temdîd olunacaktır (uzatılacakdır).

9. Bu vaziyet sulhun akdine kadar îfâ olunacakdır (yerine getirilecekdir).

10. Osmanlı jandarmaları ve polis memurları karar-ı cedîde (yeni karara) kadar îfâyı vazifeye devam edeceklerdir.

Osmanlı Ordusunun Başkumandanı Selânik/26 Teşrin-i evvel 328

(8 Kasım 1912)

Yunanistan Veliaht Hazretlerinin Murahhasları

Jan Mütekasas Döşmani (Ruşmani)

Aslına mutabıkdır (uygundur) 27-28 Teşrin-i evvel 328

(9-10 Kasım 1912)

Sekizinci Kolordu Kumandanı

Ferik

26 Teşrin-i evvel 328 (8 Kasım 1912) Tarihli Protokole Zeyildir (Ekdir):

1. Yunan ordusundan iki tabur bugün ba'de-z-zuhr (öğleden sonra) Selânik'e gidecekler ve piyade kışlasında iskân edileceklerdir (yerleştirileceklerdir).

2. Asakir-i Osmaniyenin ve hayvanatın emr-u iaşesi belediyenin inzimâm-ı muavenetiyle (yardımlarıyla) Yunan Hükûmeti mahalliyesi tarafından te'min edilecekdir. Bu maksadı te'min için lazım olacak mesârif (masraflar) Yunan Hükûmetine aittir. Emr-u iâşe müracaat vuku tarihinden itibaren başlayacakdır.

3. Asakir-i Osmaniyeden üç bin kişi asakir-i sairenin silahlarını alınmak üzere müsellah (silahlı) bırakılacakdır. Asakir-i mezkûrenin silahları alındıktan sonra bunlar dahi silahlarını bırakacaklardır. Depo edilmiş silahların tathiri (temizlenmesi) Yunan ordusu ma'rufetiyle icra olunacakdır (bilgisi dâhilinde yapılacakdır). Silahların alınması Yunan ordusu tarafından tayin edilecek iki murahhhas muvâcehesinde (karşısında) icra edilecekdir.

4. Silahları alınmış asâkire emlâk ve emvâline (mülklerine) köylüler ve bunların dahi emlâk ve emvâline çeteler tarafından taarruz edilmemesi ve müttefiklerin orduları tarafından bunlara riâyet edilmesi için Yunan Ordusunun Başkumandanı tarafından emr-i kat'i verilecekdir.

5. Âdât-ı mahalliyeye (mahalli adetlere) ahalinin mezheplerine riâyet edilmesi için sarf-ı gayret edilmek üzere emr-ü kat'i verilecekdir. Bil-umum mezahibin (bütün mezheplerin) muhakeme-i ruhaniyesi îfâ-yı vazifeye devam edeceklerdir.

6. Rusûmat (Vergi) İdaresi Yunan ordusunun kontrolü tahtında olmak üzere kararı cedideye (yeni karara) değin hizmete devam edebilecekdir.

Duyun-u Umûmiye ve Duhân (Tütün) Reji İdareleri ve hatta aynı surette îfâ-yı vazife edeceklerdir.

Selânik 27 Teşrin-i evvel 328 (8 Kasım 1912)

Osman Ordusu Başkumandanı Yunan Veliahdının Murahhasları

Jan Mütekasas

Ruşmani

Aslına mutabıkdır. 27-28 Teşrin-i evvel 328 (9-10 Kasım 1912)

Sekizinci Kolordu Kumandanı

Ferik

BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİNDE İMZALANAN İTTİFAK ANTLAŞMALARININ SAVAŞIN GİDİŞATINA VE SONUÇLARINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd.Doç.Dr.Öğ.Alb.Yavuz ÖZGÜLDÜR*

1. Giriş

Balkan toprakları, sahip olduğu ekonomik değerler ve stratejik öneminden ötürü uzun yüzyıllar boyu mücadele alanı olmuştur. Bu toprakları hâkimiyeti altına alabilmek için kimi zaman Grekler kimi zaman Persler kimi zaman Romalılar kimi zaman Hunlar kimi zaman Haçlılar kimi zaman Osmanlılar büyük savaşlar vermiştir. Yürütülen bu savaşlar egemen güçlere büyük kazançlar sağlamakla birlikte, üzerinde mücadele yürütülen topraklara ve halklara ağır bedellere mal olmuştur. Balkan toprakları Osmanlı yönetimi altına girdikten sonra uzun yüzyıllar boyu huzurlu ve istikrarlı bir dönem yaşamıştır. Ancak bu topraklar üzerinde yürütülen hesaplar ve hayaller, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren "ütopya" olmaktan çıkmış ve ümitler artmıştır. Çünkü Osmanlı bu tarihten itibaren korkulan bir güç olmaktan çıkmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren askerî güç ve üstünlüğü sayesinde ekonomik ve siyasi yönden Avrupa'yı dize getiren Osmanlı, bu durumun uzun yüzyıllar değişebileceğine inanmamıştı. Oysa Avrupa, XVIII. yüzyıldan itibaren büyük bir değişim ve gelişim geçirmişti. "Sanayi Devrimi", "Aydınlanma Çağı", "Fransız İhtilali" gibi büyük değişimleri yaşayan Avrupa, doğal olarak süratle ve etkili bir biçimde gelişmiştir. Ekonomik ve askerî yönden büyük gelişmeler kaydeden Avrupalı egemen güçler, siyasi anlamda da hayli güçlenmiş ve bu etkilerini hissettirmeye başlamışlardır. Fransız İhtilali'nin ortaya attığı "Özgürlükçülük" ve "Milliyetçilik" akımları, Balkan toprakları ve halkları üzerinde çok etkili olmuş ve Osmanlıya karşı bağımsızlık mücadeleleri hızla yayılmıştır. "Özgürlükçülük" ve "Milliyetçilik" akımlarının etkisiyle Osmanlıya karşı yürütülen bu bağımsızlık mücadeleleri, sadece bağımsız devlet olmak isteyen bölge halkları tarafından yürütülmüş olsa anlamı ve önemi çok daha farklı olurdu. Oysa bu akımları Balkan toprakları ve halkları üzerinde etkili olmasında, bu topraklar üzerinde pek çok emeli ve beklentisi olan egemen güçlerin katkısı çok büyüktür. İhtilal'in ortaya attığı bu akımları desteklemek adına Balkanlar'daki bağımsızlık mücadelelerine büyük destek veren egemen Batılı güçler, bu akımların kendi topraklarında ve egemenlikleri altındaki halklar üzerinde etkili olmalarına XX. yüzyılın ortalarına kadar izin vermeyeceklerdir.

Mora İsyanı'nın ardından 1830 yılında, Bağımsız Yunanistan Devleti'nin kurulması, bağımsızlık mücadeleleri ve sonuçları açısından bir dönüm noktasıdır. Bu hem bağımsızlığını elde etmek isteyen Balkan halklarına hem de Osmanlının durumunu gören egemen güçlere harekete

* Kara Harp Okulu Dekanlığı Tem.Bil.Böl.Bşk., yozguldur@hotmail.com

geçmek için büyük cesaret vermiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız birer devlet olmuş, aynı antlaşma ile özerk bir prenslik hâline gelen Bulgaristan da 1908 yılında bağımsız krallık hâline gelmiştir. Ancak bu durum, ne bağımsızlığını elde etmiş Balkan devletlerini ne de Balkan toprakları üzerinde büyük emelleri olan egemen güçleri tatmin etmiştir. Balkan devletleri topraklarını genişletip büyük devlet hâline gelmeyi hayal ederken egemen güçler de bu toprakları ele geçirip güçlerine güç katmayı planlıyorlardı. Yani Balkan mücadelesi sadece Balkan ülkelerini ilgilendiren bir mücadele değildi. Bölge, "Slav" ve "Germen" yayılma alanı olarak görülüp Rusya, Avusturya ve Almanya'yı doğrudan mücadelenin içine çektiği gibi; İngiltere ve Fransa gibi egemen güçlerin de ilgi ve dikkat alanıydı.

2. Balkan Toprakları Üzerindeki Emeller

Balkan toprakları üzerinde önce yeni bağımsızlığını kazanmış bölge ülkeleri, ardından da bölge üzerinde hedefleri ve planları olan egemen güçleri ele alacağız. 1830 yılında Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan ilk bölge ülkesi konumunu koruyan Yunanistan, kazandığı toprakları kurmayı düşündüğü büyük Yunanistan devleti için yeterli görmüyordu. Bir yandan kuzeye doğru genişleme politikası güderken diğer yandan Ege Adaları'nı ele geçirerek güçlenmeyi, hatta Batı Anadolu ve İstanbul'u da içine alan güçlü bir Yunanistan yaratmayı düşünüyordu. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nı kaybetmesi kuzeye doğru genişleme politikasına mânia getirmişken 1908 yılında Bulgaristan devletinin kurulması ve bu yeni devletin Makedonya, Batı Trakya ve Ege Denizi üzerindeki emelleri Yunanistan'ı hayli tedirgin etmekte ve kendi hedefleriyle çakıştığı için bunları kabul edilemez diye nitelemekteydi.[1]

1878 Berlin Antlaşması ile bağımsız devlet hâline gelen Sırbistan, elde ettikleri toprakları yeterli görmemekte ve XIV. yüzyıldaki Sırbistan'ın sınırlarına ulaşmayı, Tuna Nehri'nden Korint Kanalı'na, Ege Denizi'nden Adriyatik Denizi'ne uzanan yeni sınırları düşlemekteydi.[2] Bu amaca giderken Osmanlının Balkan toprakları üzerinde ilerlemeyi ve Makedonya'yı ele geçirmeyi hedefliyordu.

Sırbistan'la aynı anda bağımsızlığını kazanan Karadağ ise, Osmanlının Balkan topraklarında ilerleyerek sınırlarını genişletme niyetindeydi.

1908 yılında bağımsız krallık hâline gelen Bulgaristan, Makedonya ve Batı Trakya'da yaşayan halkın Bulgar olduğu iddiasıyla bu toprakları sınırlarına katmayı hedefliyordu.[3] Bu hedefleri ele geçirdiğinde bir yandan Balkanlar'ın stratejik ve ekonomik değeri yüksek Makedonya'sına hâkim olacak bir yandan da Batı Trakya üzerinden Ege Denizi'ne inerek denizlerde

[1] Reşat Halı; Balkan Harbi (1912-1913), C I, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1970, s. 5.
[2] age.; s. 6.
[3] age.; s. 6.

güçlenecekti. Yunanistan'la hedeflerinin çakıştığının farkında olan Bulgaristan, arkasındaki güçlü Rusya desteğine ve Sırbistan ile yapacağı ittifaka güveniyordu.[4]

Balkan toprakları üzerinde çeşitli emeller besleyen egemen güçler arasında ilk ele alacağımız devlet Rusya'dır. Çar I. Petro'dan itibaren sıcak denizlere inmek için İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmeye çalışan Rusya, XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı ile yaptığı savaşlarda bu hedefine ulaşamamıştı. 1904-1905 Rus-Japon savaşından sonra Uzak Doğu hedeflerinden uzaklaşmak zorunda kalan Rusya, bundan sonra yönünü tekrar Boğazlar ve Balkan topraklarına çevirmiştir. Ancak özellikle Balkan toprakları üzerinde büyük planları olan Avusturya ve Almanya karşısında taktik değiştirerek Balkanlar'da müttefiki konumundaki Slav devletlerini Osmanlı ile savaştırarak bu toprakları ele geçirmeyi ve bu devletler üzerinden hedeflerine ulaşmayı planlıyordu. Üstelik bu sayede hem Balkan toprakları kısmen kendi kontrolüne girecek hem de Avusturya ve Almanya gibi Germen devletlerinin Balkan toprakları ve Selanik üzerinden Ege Denizi'ne inme hedeflerinin önü kesilmiş olacaktı.[5]

1908 yılında Bosna-Hersek topraklarını ele geçiren Avusturya, Balkan topraklarında ilerleyebilmek için bir yandan Arnavutları Osmanlıya karşı ayaklandırmaya çalışırken diğer yandan Sırbistan'a karşı Bulgaristan'la yakınlaşmaya çalışmaktadır.[6] Ancak Avusturya büyük bir hesap hatası yapmaktadır. 1912 yılı yazında Balkanlar'daki gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmayan Avusturya, Sırbistan'a karşı Bulgaristan'ı kullanma ve Arnavutlar üzerinde etki sahibi olabileceği konularında büyük bir yanılgı içerisindedir.

Rusya'nın sıcak denizlere inebilmek için İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirmesinin sömürgelerine giden yolun güvenliği açısından büyük tehdit oluşturacağını değerlendiren İngiltere, 1878 yılında Kıbrıs Adası'nın, 1882 yılında da Mısır'ın kontrolünü ele geçirdikten sonra biraz rahatlamıştı. Ancak, 1912 yazında Balkanlar'daki tüm gelişmeleri yakından takip eden ve değerlendiren İngiltere, savaş başında Osmanlıdan yana aldığı tavrını, savaş içinde değiştirerek olaylara politik olarak müdahale edecektir.

3. Balkan İttifakları

Osmanlıya karşı Balkan devletleri arasında bir ittifak oluşturma fikri ilk olarak 1910 yılında Yunanistan tarafından ortaya atılmış olmasına karşın başarı sağlayamamıştır. Balkan toprakları üzerindeki planları ve hedefleri değerlendirildiğinde, aslında Balkan devletleri arasında bir ittifak yapılması zor görülmektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne karşı girişecekleri savaşın sonucundan çok da emin değillerdi. Ancak 1912 yazında Osmanlı Devleti'nin iç politikasındaki kargaşa görünümü, Trablusgarp Savaşı'nın Osmanlıya

[4] Yusuf Hikmet Bayur; Türk İnkılabı Tarihi, C II, Kısım II, Ankara, TTK Basımevi, 1983, s. 2.
[5] Bayur; Kısım I, s. 307.
[6] age.; s. 310.

askerî ve mali yönden getirdiği sıkıntılar, İtalyan donanması karşısında Osmanlı donanmasının başarısızlıkları, Balkan devletlerini harekete geçirmiştir.[7]

Balkan devletlerinin ittifaka yönelmesinde Rusya etkisini de göz ardı edemeyiz. 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'a saldırmasından yararlanarak, Boğazları Rus savaş gemilerine açtırabilmek için Osmanlı ve İngiltere'nin de dâhil olacağı bir ittifak girişimi başarısız olan Rusya, Balkan devletlerini Osmanlıya karşı kışkırtarak bir ittifakın yolunu açmıştır.[8]

Makedonya ve diğer Balkan topraklarının paylaşımı konusunda aralarındaki itilaflar Rusya'nın araya girmesiyle çözülen Bulgaristan ve Sırbistan, 13 Mart 1912 tarihinde, "Dostluk ve İttifak Antlaşması" imzalayarak ilk adımı atmışlardır.[9] Bir gizli eki de bulunan bu anlaşma genel hatlarıyla şu hükümleri içermektedir:

1. Bulgaristan ve Sırbistan, karşılıklı olarak bağımsızlıklarını ve toprak bütünlüklerini tanımayı, bir saldırı karşısında birbirlerine yardım etmeyi kabul etmektedir.

2. Egemen güçlerden biri, Osmanlının Balkan topraklarını ele geçirmeye kalkar ve bu durum taraflardan birinin çıkarlarına aykırılık teşkil eder, bunu da savaş sebebi görürse diğer taraf tüm gücüyle bu tarafın yardımına koşacaktır.

3. Osmanlı Devleti'nde iç karışıklıklar çoğalır, bu durum Balkan statükosunu tehlikeye düşürür ve taraflardan biri Osmanlıya karşı askerî harekâta girişme gereği duyarsa bu durumu karşı tarafa bildirecektir. Anlaşmaya varılır ve Rusya'nın da onayı alınırsa iki taraf Osmanlıya karşı birlikte savaşa girecektir.

4. Savaş sonucunda Osmanlıdan ele geçirilecek topraklar iki devlet arasında paylaşılacaktır. Şar Dağları ve Rodoplar arasındaki toprakların paylaşımı, Rusya'nın hakemliği ile yapılacaktır.

5. Bu anlaşma hükümleri 31 Aralık 1920 tarihine kadar geçerlidir.[10]

İki devlet arasında Osmanlıya karşı oluşturulan ittifak, çok sağlam temeller üzerinde oturmuyordu. Öncelikli hedef Osmanlının Balkan topraklarını ele geçirmek ve aralarında paylaşmak gibi gözükse de daha işin başında hedefler ve ele geçirilmek istenen topraklar üzerinde iki tarafın da istekleri çakışmaktaydı. Bu nedenle toprak paylaşımı konusunda Rusya'nın hakemliği ısrarla istenmekteydi. Bu durum savaş içinde ve sonrasında iki devlet arasında ciddi sorunlara yol açacaktır.

---

[7] Rifat Uçarol; Siyasi Tarih (1789-2001), 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008, s. 430.
[8] Hallı; s. 44. Uçarol; s. 430.
[9] Hallı; s. 45. Uçarol; s. 431. Bayur; s. 214. Necdet Hayta; Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913), Ankara, 2008, s. 2.
[10] Hallı; s. 45. Uçarol; s. 431. Bayur; s. 215.

Rusya'nın hakemliğinde Sırbistan ile anlaşan Bulgaristan, daha önce ittifak önerisini geri çevirdiği Yunanistan ile anlaşmak üzere girişimlerde bulunmaya başladı. Aslında daha başından beri böyle bir ittifak antlaşmasını isteyen Yunanistan'ın kendince çok haklı gerekçeleri vardı. Öncelikle Yunanistan, 1878 Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlar'da büyük toprak parçalarına sahip olan ancak 1878 Berlin Antlaşması ile bu toprakları kaybeden Bulgaristan'ı yatıştırmak, muhtemel bir savaşta aynı hedefler üzerinde savaşmamak, aralarında bir denge sağlamak için böyle bir anlaşmaya ihtiyaç duyuyordu. Sonrasında ise aralarında kurulacak bir denge ittifakından yararlanarak Girit ve Kuzey Ege'deki hedeflerine doğru ilerlemek istiyordu.[11]

İki devlet arasında 27 Nisan 1912'de başlatılan ittifak görüşmeleri, Makedonya sorununun ancak bir ay içinde çözülebilmesi üzerine, 29 Mayıs 1912'de sonuçlandırılabilmiş ve "Bulgaristan-Yunanistan İttifak Antlaşması" Sofya'da imzalanabilmiştir. Antlaşma maddelerini şöyle sıralayabiliriz:

1. İmzacı devletlerden birisi, Osmanlı Devleti'nin saldırısına uğrarsa, diğeri ona bütün gücüyle yardım edecekti.

2. İmzacı iki devlet Osmanlı sınırlarında yaşayan ırkdaşlarına tanınan ayrıcalıkları gerçekleştirmek üzere birbirlerine yardım edecekti.

3. Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasında Girit sorunundan ötürü savaş çıkacak olursa Bulgaristan bir yardımda bulunmayacak; ancak Yunanistan lehine tarafsızlık politikası izleyecekti.[12]

İmzalanan bu ittifak görünüşte, iki ülkenin Osmanlıya karşı yaptıkları zorunlu bir anlaşmaydı. Aslında Osmanlının Balkan topraklarını ele geçirme konusunda belirledikleri hedefler, özellikle Makedonya, Kuzey Ege ve Batı Trakya gibi yerlerde çakışmasına rağmen, aralarında bir denge sağlama adına, muhtemel bir çatışmaya engel olması ümidiyle böyle bir anlaşma imzalanabilmişti. Bu nedenle, anlaşma hükümleri arasında Bulgaristan-Sırbistan Antlaşması'nda olduğu gibi savaştan sonra Osmanlıdan ele geçirilecek yerlerin nasıl paylaşılacağına dair bir hüküm yer almıyordu. Görüldüğü gibi iki ülke açısından da zorunluluklar yüzünden imzalanan bu ittifak antlaşması hiç de sağlam temellere dayanmıyordu.

Bulgaristan ile bir ittifak antlaşması imzalamayı çok isteyen Yunanistan, Sırbistan ile bir ittifak antlaşması imzalamaya gerek görmemiştir. Çünkü Balkan ülkeleri ile Osmanlı arasında yürütülecek bir savaşta, Osmanlıya karşı ana yükün Bulgaristan ve Sırbistan tarafından çekileceğini ve doğal olarak iki ülkenin askerî güçlerinin çok yıpranacağını, dolayısıyla savaş ganimetlerinin paylaşımına sıra geldiğinde diğerlerine göre

[11] Hallı; s. 48. Uçarol; s. 432. Bayur; s. 216.
[12] Uçarol; s. 432. Bayur; s. 225. Hayta; s. 3.

daha diri durumda olacağı öngörülen Yunan ordusunun en büyük payı alabileceği düşünülüyordu.[13]

Balkan ittifakına en son katılan devlet Karadağ olmuştur. Ekonomik ve askerî açıdan dört Balkan devleti arasında en zayıfı olmasına karşın savaşa bir an önce girmeye en hevesli devlet görünümündeki Karadağ, Ağustos 1912'de Bulgaristan ile sözlü bir anlaşmaya vararak Osmanlıya karşı oluşturulan Balkan ittifakına dâhil olan dördüncü ülke olmuştur. Bulgaristan ile aralarında güçlü dostluk bağları bulunan Karadağ, çıkması çok muhtemel hâle gelen Balkan Savaşı sonunda Osmanlıdan ele geçirilecek topraklardan pay alabilmek ve sınırlarını genişletip güçlenebilmek için bu ittifaka dâhil olmayı istemiş ve kendisine Bulgaristan gibi güçlü bir devleti müttefik olarak seçmiştir.

4. Balkan İttifakının Nitelikleri

Dört Balkan devleti arasında oluşturulan bu ittifakın lokomotifi Bulgaristan'dır. İmzalanan antlaşmalarda en dikkati çeken özellik, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ'ın sadece Bulgaristan ile ittifak yapması, kendi aralarında herhangi bir ikili veya çoklu anlaşmaya imza koymamış olmamalarıdır. Aslında aralarında çeşitli sorunlar bulunan, Osmanlının Balkan toprakları üzerindeki emelleri genellikle çakışan bu devletler, Osmanlıya karşı Balkanlar'da başlatılacak savaş ve sonrasında ele geçirilecek topraklar düşünülerek itilafları bir tarafa bırakmış ve Bulgaristan etrafında birleşebilmiştir.[14]

Bulgaristan-Sırbistan anlaşması hariç, anlaşma imzalayan devletler, savaş sonrasında ele geçirilecek toprakları nasıl paylaşacakları konusunda yazılı veya sözlü bir taahhütte bulunmaktan kaçınmışlardır. Bu durum, Osmanlıdan ele geçirilmesi beklenen stratejik ve ekonomik değeri yüksek yerlerin savaş sonrası paylaşımı konusunda büyük çekişmelere ve çatışmalara neden olacak ve hatta Bulgaristan ve Sırbistan arasında anlaşma olmasına rağmen toprak paylaşımı konusunda uzlaşmazlık baş gösterecekti. Bu durum Balkan ülkelerini kendi aralarında bir yeni savaşa sürükleyecektir.

Aralarında pek çok çekişme ve çıkar çatışması bulunan Balkan devletlerinin Bulgaristan'ın etrafında birleşmesinde, hiç kuşku yok ki en büyük rol Rus diplomasisine aittir. Ancak savaşın gelişim evrelerine ve İkinci Balkan Savaşı'na bakarsak Rus diplomasisinin bu başarıyı sonuna kadar götüremediği, savaşın sonuna Rusya'nın çıkarları doğrultusunda etki edemediği, savaş sonunda Rusya'nın beklediği kazançların elde edilemediği anlaşılmaktadır.

[13] Bayur; s. 226.
[14] Bayur; s. 226. Uçarol; s. 432.

5. İttifaklarda Çatışma ve İkinci Balkan Savaşı'na Yansımaları

Osmanlı ordusunun beklenmedik bir biçimde yenilgiye uğraması üzerine Bulgar ordusu, Çatalca önlerine kadar gelmiş; Sırplar, Kumanova ve Manastır'ın kuzeyindeki zaferlerinin ardından Adriyatik'e doğru ilerlemiş; Yunan ordusu, Selanik'i işgal ederek Yanya'yı kuşatmış, Limni, İmroz, Taşoz, Strati, Semadirek, Bozcaada, Nikarya, Midilli, Sakız ve Sisam adalarını ele geçirmişti.[15] Savaşın bu kötü gidişatı ve ağır kayıplar, Gazi Ahmet Paşa Hükûmetinin düşüp Kamil Paşa Hükûmetinin işbaşına geçmesine yol açmış; Kamil Paşa'nın Rus Elçiliği aracılığıyla Bulgar Kralı'na telgraf çekip barış önerisinde bulunması Bulgar Hükûmeti tarafından kabul edilmemiştir. Çünkü Bulgar ordusu Çatalca üzerinden İstanbul'a saldırarak kenti ele geçirme amacındaydı. Ancak 17 Kasım 1912'da Çatalca'daki Türk mevzilerine yönelttikleri saldırı başarısızlığa uğramış ve planlar boşa çıkmıştır. Bu gelişme üzerine Bulgaristan Hükûmeti, Rusya Elçiliği aracılığıyla 19 Kasım günü barış görüşmelerine katılmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir.[16]

İttifaktaki ilk çatışma Çatalca Ateşkes Görüşmeleri'nde yaşanmıştır. Sırplar ve Karadağlılar adına da konuşma yetkisi bulunan Bulgarlar Türk tarafı ile ateşkes görüşmelerini sürdürürken Yunan tarafı Türk ve Bulgar delegeleri arasında varılan mutakabata ve ateşkes metnine imza koymayı reddetmiştir. Yunan tarafının imza şartlarını şöyle sıralayabiliriz: Selanik ve Makedonya üzerinde Yunan haklarının Bulgaristan tarafından tanınması, Yanya'nın içindeki askerleriyle birlikte teslim edilmesi.[17] Yunanistan, şartları yerine getirilene kadar deniz ve kara muharebelerine devam edeceğini bildirerek toplantıyı terk etmiştir. Böylece ittifak içinde ilk ciddi çatlak ortaya çıkmıştır.

Türk ve Bulgar delegeleri arasında, Sırbistan ve Karadağ'ı da kapsayacak biçimde mutabakata varılmış ve 3 Aralık 1912'de, Çatalca Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.[18] Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ arasındaki çatışmaların durdurulmasına ve taraflar arasında 10 gün sonra Londra'da barış görüşmelerine başlanılmasına karar verilmiştir.

Çatalca Ateşkes Görüşmeleri devam ederken tarafların beklemediği bir siyasi gelişme yaşandı. Uzun süredir bağımsızlık isteklerini dile getiren Arnavutlar, İtalya ve Avusturya'nın kışkırtması ve İngiltere'nin de cesaretlendirmesi ile bölgedeki şartların uygun hâle geldiğini düşünerek 29 Kasım 1912'de bağımsızlıklarını ilan ettiler ve 11 Aralık 1912'de Avlonya'da geçici bir hükûmet kurdular. Büyük devletler de verdikleri söze sadık kalarak 19 Aralık 1912'de, kurulan geçici Arnavutluk Hükûmetinin bağımsızlığını

[15] Hayta; s. 5-6. Uçarol; s. 516.
[16] Uçarol; s. 517. Hayta; s. 7.
[17] Uçarol; s. 517. Hayta; s. 7.
[18] Bayur; C II, Kısım II, s. 130-141. Uçarol; s. 518.

tanıdılar.[19] Ancak bu yeni bağımsız devletin pek çok iç ve dış sorunu vardı. Arnavutluk, Osmanlıdan bağımsızlığını almıştı almasına ancak toprakları fiilî işgal altındaydı. Bu esnada Kuzey Arnavutluk Sırbistan, Güney Arnavutluk da Yunanistan tarafından işgal altına alınmıştı. Bu fiilî durum, daha yeni bağımsızlığını ilan etmiş olan Arnavutluk için kabul edilemez olduğu kadar, Avusturya ve İtalya için de kabul edilemezdi. Çünkü Sırbistan'ın Arnavutluk'a yerleşerek Adriyatik Denizi'ne çıkması Avusturya'nın çıkarlarına tamamen aykırıydı. Bu yüzden Avusturya, tamamen Arnavutluk'u destekleyerek Sırbistan'ı baskı altına almaya ve denize çıkışına engel olmaya çalışıyordu. Adriyatik Denizi'ni tamamen kontrolü altına alıp bir iç deniz hâline getirmeye çalışan İtalya da Sırbistan'ın Arnavutluk ve Adriyatik üzerinde egemen olmasını istemiyor ve Arnavutluk'u destekliyordu. Sırbistan'ın arkasındaki Rusya desteği, Avusturya ve İtalya'nın birlikte hareket etmesi sonucunu doğurmuştu.[20]

Sırbistan'a gönderdikleri sert notalarla Arnavutluk işgaline son vermesini isteyen Avusturya ve İtalya, diplomatik yoldan bir sonuç elde edemeyince askerî hazırlıklara girişti. Böylece Balkan bunalımı neredeyse Avrupa büyük devletlerini de içine çekecek büyük bir soruna dönüşüyordu. Bu sorunun daha da büyüyüp bir Avrupa savaşına dönüşmesi tehlikesi karşısında İngiltere ve Almanya araya girmiş ve tarafları savaşa varmayacak bir uzlaşı noktasına çekebilmiştir. Avusturya, Sırbistan'ın hiçbir şekilde Adriyatik Denizi'ne çıkmaması koşuluyla sorunun uluslararası bir konferansta ele alınmasını kabul etti.

Balkan Savaşı'nın birinci perdesini kapatan Çatalca Ateşkes Antlaşması hükümleri uyarınca Londra Konferansı toplanması için hazırlıklar tamamlanmış ve konferans 16 Aralık 1912'de, İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey başkanlığında toplanmıştır.[21] Konferans iki ana başlık üzerinde şekillenmiştir. Birinci başlık, Osmanlı Devleti ile Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ arasındaki sınır ve barış esaslarının belirlenmesi, ikinci başlık ise Osmanlının Balkan topraklarının paylaşımı konusunda savaşan taraf devletler arasında baş gösteren anlaşmazlıklara bir çözüm getirebilmek ve bu durumun Avrupa büyük devletlerinin çıkarları ile örtüşmesi sorunu idi. Aslında konferans görüldüğü gibi çok zor ve neredeyse çözülmesi imkânsız bir düğümü çözmeye çalışacaktı. Hem Balkan devletlerinin birbirleriyle çakışan toprak taleplerini tatmin etmek hem de büyük devletlerin çıkarlarını gözetecek bir sonucu taraflara kabul ettirebilmek çok zor bir işti.

Konferansın ilk toplantısı oldukça sıkıntılı geçti. Türk delegesi, Çatalca Ateşkes Antlaşması'na imza koymadığı için Yunanistan delegesinin konferansa katılımına itiraz ederek konferansta Yunanistan ile ilgili hiçbir konunun görüşülmemesi gerektiğini söyledi. Aslında diplomatik açıdan haklı olmasına rağmen Osmanlı delegesinin bu isteği reddedilmiştir. Bulgaristan,

[19] Uçarol; s. 519.
[20] age.; s. 520.
[21] age.; s. 520. Hayta; s. 9.

Osmanlı tarafının bu talebinin kabulünün Yunanistan ile aralarındaki ittifakı bozabileceğini düşündüğünden öneriyi derhâl reddetmiştir.[22]

Yunanistan'ın görüşmelere katılmasını 23 Aralık'ta kabul eden Osmanlı delegeleri, aynı toplantıda çok ağır koşulları içeren karşı bir teklifle karşı karşıya kaldı. Müttefik devletler barış koşulu olarak Osmanlı Devleti'nin Tekirdağ-Midye çizgisindeki topraklarını terk etmesini, Ege Adaları'nı kendilerine bırakmayı ve Girit Adası'ndan Müttefikler lehine vazgeçmesini istediler.[23] Bu teklife göre Ege Adaları'nı fiilî işgal altında tutan Yunanistan büyük kazanç elde ederek âdeta Ege Denizi'ni bir iç deniz konumuna getiriyordu. Ancak en büyük kazancı Bulgaristan elde ediyor görünüyordu. Çünkü Çatalca önlerine kadar gelen Bulgaristan, Müttefiklerin bu önerisi ile Marmara Denizi'nde Tekirdağ, Karadeniz'de ise Midye'ye kadar topraklarını genişletiyor ve ilk kez Marmara Denizi'ne ulaşıyordu.[24]

28 Aralık'ta karşı teklifini sunan Osmanlı delegeleri, hiçbir şekil ve şartta Edirne'den vazgeçmeyeceklerini, Ege Adaları'nı terk etmeyeceklerini, buna karşılık Makedonya, Arnavutluk ve Girit'in özerkliğini kabul edebileceklerini söylediler. Osmanlı Devleti temsilcileri, Müttefik devletlerin kesin olarak karşı çıkıp reddettiği bu teklifi kısmen değiştirerek 1 Ocak 1913'te, yeni bir teklif olarak sunmuştur. Bu yeni teklife göre Edirne kesin olarak Osmanlıda kalmak üzere, batısındaki tüm topraklardan vazgeçilecek, egemenlik hakkından vazgeçmemekle birlikte Adalar'ın durumları hakkında büyük devletlerle görüşmeler sürdürülebilir, Girit hakkında büyük devletlerin vereceği karar Osmanlı tarafından kabul edilecektir.[25] Osmanlının bu yeni teklifini aralarında görüşen Balkanlı devletler, Osmanlının teklifinin savaşın sonuçlarıyla uyuşmadığı ve kabul edilemez olduğunu söylediler. İki taraf da tekliflerinde yeni bir değişikliğe gitmeyince görüşmeler 6 Ocak'ta kesildi.

Bu gelişme üzerine İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya, 17 Ocak 1913'te bir ortak notayla, Osmanlı Devleti'nin Edirne'yi Balkan devletlerine bırakmasını ve Ege Adaları'nın geleceğinin belirlenmesi işini ise kendilerine bırakmasını istemişlerdir.[26] Aslında Balkan Savaşı'nın bölgenin mevcut durumunu değiştirmeyeceğini, sınır değişikliklerinin kabul edilmeyeceğini söyleyen büyük devletler, fikirlerini şimdi tamamen değiştirerek Balkan devletleri tarafına geçmiş görünüyordu. "Babıali Baskını" ardından iktidara gelen yeni Osmanlı Kabinesi 30 Ocak 1913'te verdiği cevabi nota ile Edirne ve Ege Adaları'ndan vazgeçmeyeceğini bildirerek 17 Ocak tarihli notayı reddetti.

Bu gelişmeler üzerine, 3 Şubat 1913'te savaşan taraflar arasında çatışmalar yeniden başladı. Üstelik bu çatışmalar Osmanlı için yeni kayıpları da beraberinde getirdi. Yunanistan, 6 Ocak'ta Yanya'yı, 13 Şubat 1913'te

[22] Hayta; s. 9.
[23] Uçarol; s. 521. Hayta; s. 11.
[24] Hayta; s. 11.
[25] Hayta; s. 16.
[26] Uçarol; s. 522.

Girit'i, Bulgaristan 26 Mart 1913'te Edirne'yi, Karadağ ise, 23 Nisan 1913'te İşkodra'yı ele geçirdi.[27] Yenilgiyi kabul ederek askerlerinden arta kalanını 14 Mayıs 1913'ten itibaren gemilerle İstanbul'a nakleden Osmanlı Devleti, böylece Batı Rumeli topraklarını tümüyle boşaltmış oldu.

30 Mayıs 1913'te imzalanan Londra Barış Antlaşması ile Arnavutluk hariç Midye-Enez hattının batısında kalan bütün topraklarını, Girit Adası'nı ve ada üzerindeki tüm egemenlik haklarını savaştığı Müttefik güçlere devreden Osmanlı Devleti, Arnavutluk'un sınırları ile Ege Denizi'ndeki Osmanlı Adaları'nın geleceğini belirleme işini İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya devletlerine bırakmayı kabul etmiştir.[28]

Dışarıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti büyük ölçüde Balkanlar'dan ve Batı Trakya'dan çıkarılmış, Adriyatik ve Ege Denizi'ndeki egemenlik haklarından vazgeçmiş ve savaşın tarafı olan Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Karadağ galip devletler olarak amaçlarına ulaşmış ve anlaşmalara göre yeni topraklar ve egemenlik alanları kazanmışlardı. Ancak bu dört devletin gizli hesapları ve hedefleri tam olarak tatmin olamamıştı. Savaşın başlangıcında imzaladıkları anlaşmaların ve verdikleri sözlerin ne kadar değersiz ve geçersiz olduğu Londra Barış Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra su yüzüne çıkacaktı.

Osmanlı Devleti'ne karşı oluşturulan ittifaka mensup devletler arasındaki uyuşmazlık ve çatışma konularını şöyle sıralayabiliriz:

Savaşta Makedonya'dan önemli topraklar kazanan Sırbistan, aralarındaki anlaşma uyarınca bunların bir kısmını Bulgaristan'a devretmek zorunda kalmasından son derece rahatsızdı. Çünkü hayal ettiği "Büyük Sırbistan" için daha fazla Makedonya toprağına ihtiyacı vardı.

Bulgaristan'ın da Sırbistan'dan büyük rahatsızlıkları vardı. Bir kere Makedonya'nın bir kısım topraklarının Sırbistan'ın elinde kalmasını kabul etmiyordu; çünkü bu toprakların tamamının Bulgaristan'a ait olması gerektiğini savunuyordu. İkincisi, Edirne'nin ele geçirilmesi esnasında kendisine yardım eden Sırbistan kuvvetlerinin işgal etmiş oldukları yerlerden çekilmemesinden son derece rahatsızdı.

Yunanistan ise Makedonya'nın daha büyük bir parçasının topraklarına katılmasını istiyordu ve Bulgaristan'ın hiçbir surette Ege Denizi'ne çıkmasını ve kendisine rakip olmasını istemiyordu.

Müttefik devletlerin dışında Balkan pastasından pay elde etmek amacıyla Romanya'da taleplerini sıralamış ve uyuşmazlık konularına yenilerini eklemiştir. Romanya, bölgede dengenin bozulduğunu öne sürerek

[27] Genelkurmay ATASE Başkanlığı; Balkan Harbi (1912-1913), C III, Garp Ordusu, I. Kısım, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1979, s. 504. Uçarol; s. 523.
[28] Bayur; s. 313. Uçarol; s. 525.

Bulgaristan ile aralarında itilaf konusu olan Dobruca üzerindeki taleplerini yüksek sesle dile getiriyordu.

Bulgaristan ile aralarındaki itilaflardan rahatsız olan ve Bulgaristan'ın Balkanlar'daki büyümesinin önüne geçmeye çalışan Yunanistan ve Sırbistan, 1913 Haziranı'nda bir iş birliği anlaşması imzaladılar.[29]

Bu gelişmeden haberdar olan ve bu iki ülkeye karşı baskın harbi ile üstünlük sağlamayı düşünen Bulgaristan 29 Haziran 1913'te Yunanistan ve Sırbistan'a saldırdı. Böylece İkinci Balkan Savaşı başlamış oldu. Beklenilenin aksine Bulgar orduları kısa sürede yenildi; üstelik bu durumdan yararlanmak isteyen Romanya'da 10 Temmuz 1913'te Bulgaristan'a savaş ilan etti ve Sofya'ya doğru ilerlemeye başladı. Balkan ülkeleri arasında yürütülen bu yoğun çatışmalardan yararlanmak isteyen Osmanlı, bu yeni savaş ile 30 Mayıs 1913 tarihli Londra Antlaşması'nın yürürlükten kalktığını öne sürerek Meriç Nehri'ne kadar olan Doğu Trakya topraklarını kurtarmak için harekete geçmeye karar verdi.[30]

Türk ordusu, 13 Temmuz 1913'te başladığı ileri harekâtı 22 Temmuz'da tamamlayarak Bulgaristan'ın işgali altındaki Edirne'yi kurtardı. Harekâtın başladığı ilk andan itibaren Türk ordusunun Edirne'yi geri almasına ve Meriç Nehri'nin batısına geçmesine karşı olan İngiltere, Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın sert uyarıları sonucunda Edirne kurtarıldıktan sonra daha fazla ileri gidilmemiştir. Yenilgiyi kabul eden Bulgaristan'ın Osmanlıya ve diğer Balkan ülkelerine başvurarak barış istemesi üzerine İkinci Balkan Savaşı sona ermiştir.

6. Sonuç

Balkan coğrafyası, tarihin her döneminde stratejik ve ekonomik özeliklerinden ötürü ilgi odağı olmuş ve üzerinde pek çok mücadele verilmiştir. Balkan coğrafyası, Fransız İhtilali'nden sonra yayılan "Özgürlük" ve "Milliyetçilik" akımlarının en hızlı sonuç verdiği bölgelerden birisidir. Tarihî perspektif içinde pek çok büyük ve güçlü devleti veya imparatorluğu bünyesinde barındıran böylesi bir coğrafyada, büyük ve güçlü bir devlet kurma hayali Balkan unsurlarını XIX. yüzyılın başından itibaren harekete geçirmiştir. Bu açıdan bakıldığında, XIX. ve XX. yüzyılda Osmanlıdan bağımsızlığını almış olan Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'ın Balkan Savaşları'na girerken tek amacının Osmanlıyı Balkan topraklarından çıkarmak olduğunu söylemek pek de mümkün değildir.

Balkan Savaşı öncesinde aralarında imzaladıkları ittifak antlaşmalarında hedeflerine ve amaçlarına ters bazı tavizleri veriyor görüntüsü; aldatıcı, günü kurtarmayı düşünen, güçleri birleştirmeyi ve Osmanlıya bu şekilde üstünlük sağlamayı amaçlayan, kendilerini mutlak

[29] Uçarol; s. 527.
[30] Tevfik Bıyıklıoğlu; Trakya'da Millî Mücadele, C I, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. 67-68. Bayur; s. 423.

surette destekleyeceklerine inandıkları büyük güçlere güvenerek ve savaş içinde ve sonrasında hedeflerine ulaşacaklarına inanarak gerçekleştirdikleri bir eylemdi. Bulgaristan ve Sırbistan üzerinden Balkanlar'da birtakım hedeflere ulaşabileceğini düşünen Rusya, Balkanlar'ı Cermen yayılma sahası olarak gören Avusturya-Macaristan ve Almanya'yı yeterince iyi değerlendirmediğini düşünüyoruz. Adriyatik Denizi'ndeki etkisini yitirmek istemeyen Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki hâkimiyet alanlarını genişletmesinden rahatsızlık duyan İtalya da Balkan Sorunu'nda kendisini taraf olarak görme eğilimindeydi.

Savaşın başladığı ilk andan itibaren soruna müdahil olan büyük devletler, Çatalca Ateşkes Antlaşması'ndan Londra Barış Görüşmeleri'ne ve Büyükelçiler Konferansı'na kadar her aşamada taraflar üzerinde ama özellikle de Osmanlı üzerinde etkili olmuşlardır. Osmanlı ordusunun yenilerek Midye-Enez hattına geri çekilmesine kadar aralarındaki itilafları görmezden gelen ve birlikte hareket etmeye özen gösteren Balkan ülkeleri, Londra görüşmeleri şekillenip barışa doğru gidildiği ve özellikle Londra Barış Antlaşması taraflarca imzalanıp toprak paylaşımı kesinleşince önce diplomatik, sonra da askerî çatışmalara başladılar.

İmzaladıkları ittifak antlaşmaları ile Osmanlıya karşı güçlerini birleştiren, arkalarında olduğuna inandıkları büyük devletlerin desteğini diplomatik alanda da bulan ve elde ettikleri askerî zaferi diplomatik zafere de böylece dönüştürebilen Balkan devletleri, ne yazık ki "Balkan Sorunu"nu çözememiştir. Eğer sorun sadece Osmanlının Balkan topraklarından çıkarılması olsa idi, Londra Barış Antlaşması ile bu zaten sağlanmıştı. Ancak asıl sorun Balkan ülkelerinin birbirleriyle çakışan ve hatta çatışan hedefleri, tatmin olmaz istekleri ve büyük devlet olma hayalleriydi. Aynı topraklar üzerindeki emelleri, aynı denizler üzerindeki egemenlik hayalleri, onları aralarında yeni bir savaşa sürüklediği gibi Balkan toprakları üzerinde çeşitli planları olan Avrupalı büyük devletleri de ister istemez Balkan Sorunu'nun içine çekecektir. Üstelik bu sorun Osmanlının bu topraklardan çekilmesinden sonra öyle büyük bir yumak hâline gelecek ve bölgeyi âdeta saatli bir bomba hâline getirecekti ki 28 Haziran 1914 tarihli Saraybosna suikastı bir dünya savaşına yol açacaktı.

Kaynaklar

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, C II, Kısım I, Ankara, TTK Basımevi, 1983.

BAYUR, Yusuf Hikmet; Türk İnkılabı Tarihi, C II, Kısım II, Ankara, TTK Basımevi, 1983.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik; Trakya'da Millî Mücadele, C I, 2. Baskı, Ankara, 1987.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı; Balkan Harbi (1912-1913), C III, Garp Ordusu, I. Kısım, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1979.

HALLI, Reşat; Balkan Harbi (1912-1913), C I, Ankara, Gnkur. Basımevi, 1970.

HAYTA, Necdet; Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913), Ankara, 2008.

UÇAROL, Rifat; Siyasi Tarih (1789-2001), 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2008.